

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE

P 23195

Celjski zbornik 1965

Nemogoče je hoteti uresničevati socializem brez žive skrbi za kulturo.

Josip Vidmar

(Iz govora ob slovenskem kulturnem prazniku 8. februarja 1966.)

CELJSKI ZBORNIK

1965

CELJE
1965

VERA HREŠČAK-BEBLER

KAJUHOVO IZROČILO

(Govor ob odkritju spomenika v Celju 21. 5. 1965)

Če bi me vprašal kdo, ki nič ne ve o nas, v čem je smisel naše vstaje — bi mu dala drobno knjižico Kajuhovih pesmi.

V njej je vse povedano.

V Kajuhovih pesmih so spoznanja, hotenja in dejanja naše dobe zgoščena, kot je zgoščeno morje v biseru, zemlja v kristalu in narod v pesniku. V njih ni nič nebitnega, kot v Kajuhu samem ni bilo ne prostora ne časa za postransko. V kratkem dotiku z življenjem, ki je komaj utegnilo oblikovati v njem moža, je zavestno posvetil svoje trajanje samo glavni nalogi! Njegov čas je bil zaznamovan s senco smrtnih slutnje.

Dozorel je v pesniški simbol svoje dobe in izgorel v navdušenem, plamenečem zaletu: za ljudi, za njihovo srečo, za človečnost, za svobodo. In še nam je sporočil: lepo je živeti, toda za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti.

Njegove pesmi poznamo vsi. Mi, ki so nas spremljale skozi vojno, in vi, ki ste to vojno v veliki meri preko njih občutili in spoznali. In Kajuh? Kajuh je bil kot kruh — iz ene moke, iz enega testa.

Tako mlad in ves usmerjen v eno nalogo, v eno ljubezen, v eno dejanje, da ni imel ne želje ne časa za stranpota in dvome.

Zato je vse, kar je rekel, dobivalo globlji smisel in večjo težo.

Beseda Kajuha — recitatorja in govornika je švigala v revolucionarnem zanosu kot plamen med poslušalci in jih ogrevala, prepričevala in vžigala. Njegova vera, njegova človeška toplina je preganjala v ljudeh malodušnost, utrujenost in strah.

V najtežjih dneh, najbolj grobih in krvavih, je pripovedoval lju-

*Kajuhov spomenik
v Celju
(delo akad. kiparja
Staneta Keržiča).*

dem o človečnosti, o lepoti in dobroti, o bratstvu med vsemi ljudmi in o veri v bodočnost.

Njegov glas je prekril sikanje min in rafale mitraljezov in zidal mostove ljubezni v človeška srca, mostove, ki jih sovraštvo ne more podreti. Njegove pesmi so tako prepričljivo kazale partizanom smisel in vrednost njihovih naporov in žrtev, da so glad, trpljenje in razdajanje zastrle s predstavo bodočnosti in uresničenih pričakovanj. Tako je Kajuh prinašal v brigade in vasi vero v bodočnost in vero v smiselnost žrtve.

Sam pa je v brigadah in vaseh zajemal zase nove vere in novih moči. Iskreno se je zavedal, da brez njih, brez ljudi tudi njemu ni življenja. »Jaz sem droben, droben list, ki drevo mu daje hrano...«, kot je rekel v svoji pesmi, ki mu je bila tako pri srcu.

Kajuhova skromnost, skromnost mladega revolucionarja je bila kot

*Vera Hreščak-
Beblerjeva odkriva
Kajuhov spomenik
v Celju.*

čisto vino, ki budi v nas, kar je najlepšega in najplemenitejšega. Ob njej smo motrili in sodili sebe. Bil je srečen, da živi v dobi, ki postavlja generaciji tako plemenito nalogo. Bil je srečen, da je nalogo razumel in zavestno sprejel njeno breme. Zavest o svojih sposobnostih ga je veselila, ker je zato njegov delež v borbi bil lahko večji. In tako je postal heroj, ker je čas zahteval herojev. Skromni heroj, brez piedestala. Nepozabno je njegovo navdušenje, s katerim je sprejel ponudbo, naj vodi kulturniško skupino ob pohodu XIV. divizije na Štajersko. Sprejel je to nalogo kot največje priznanje in izpolnitev najgloblje želje. Neizmerno se je veselil svojih krajev, svojih ljudi in — srečanja z mamó. Šel je osvobajati svojo Štajersko in padel prav tisti dan, ko je bilo najtežje, na vrhuncu in koncu krčevitega napora, v katerem je partizanska vojska postavila svobodoljubnemu hotenju slovenskega naroda enega najlepših spomenikov. Kajuh je odšel od nas in ostal

z nami za vedno. Temnolasi fant z veselimi očmi, ki je postal pesnik — heroj.

Generacije postavljajo spomenike kot svojo izpoved in oporoko za tiste, ki prihajajo za njo, da bi nadaljevali tam, kjer je ona zaostala. Spomeniki so miljni kamni v tradiciji naroda, postavljeni na posameznih etapah njegovih spoznanj in dosežkov. Postavljeni za spomin. Da bi se tisti, ki prihajajo, spominjali onih med nami, ki so najgloblje verovali, v kar smo vsi verovali, ki so najverneje uresničili, za kar smo se vsi trudili. In ki so najlepše izrazili, kar smo vsi čutili.

Zato odkrivamo danes spomenik Kajuhu. In ko ga odkrivamo Kajuhu, ga obenem odkrivamo slovenski mladini, ki je navdušeno nosila breme revolucije, odkrivamo ga neukrotljivemu žaru revolucionarnega ognja, ki je Kajuha zaznamoval na življenje in smrt.

Odkrivamo ga zvestobi nad spoznanjem in dejanjem, ki se ji Kajuh ni nikdar izneveril, odkrivamo ga človečnosti in vseobjemajoči ljubezni do vseh ljudi, ki je bila Kajuhu izvor moči in optimizma, odkrivamo ga življenjski radosti, ki je bleščala v Kajuhu kot živo srebro, odkrivamo ga plemenitosti in tovarištvu, ki sebe pozablja v skrbi za druge; odkrivamo ga preprosti in nežni sinovski ljubezni, ki se ji ni izpolnila želja, da bi prinesla materi vest o svobodi, odkrivamo ga bodočnosti, za kakršno se je boril in umrl, odkrivamo ga plameneči mladosti, ki spreminja nemogoče v mogoče.

In s tem predajamo vam — mladini — Kajuhovo oporoko!

IVAN KREFT

VLOGA CELJA V NOVEJSI ZGODOVINI PROGRESIVNEGA
DELAVSKEGA GIBANJA NA SLOVENSKEM

Celje je industrijsko mesto in leži skoraj v osrčju Slovenije. Prav zaradi takih okoliščin je tudi vodstvo Svobod leta 1955 organiziralo množičen zlet svojih članov v Celju.

Svobode so imele veliko vlogo v ideološkem in kulturnem dviganju delavskega razreda. Tega se je zavedala tudi Partija. Prav leta 1955 so Svobode do viška razgibale kulturnoprosvetno življenje delavskega razreda v vsej Sloveniji, marsikje pa so zajeli tudi kmečko podeželje, posebno tam, kjer so Društvom kmečkih fantov in deklet med počitnicami pomagali študenti svobodaši.

Leta 1955 ni bilo mesta in večjega industrijskega središča, kjer ne bi delovala Svoboda, prav tako pa tudi ni bilo večjega podeželskega kulturnega središča, kjer ne bi delovalo Društvo kmečkih fantov in deklet. Čeprav so se gostovanja izmenjavala v glavnem med Svobodami samimi in manj med Svobodami in Društvu kmečkih fantov in deklet, so vendar ta gostovanja zblíževala med seboj tudi delavstvo s kmečkim ljudstvom in mlajšimi izobraženci. To je značilno prav za področje celjske okolice in Savinjske doline.

Koncertov, akademij, dramatskih predstav, izletov, telovadnih nastopov in drugih prireditev Svobod in Društev kmečkih fantov in deklet se je udeleževalo prebivalstvo ne glede na politično prepričanje. To je mnogo pripomoglo k enotnosti delovnega ljudstva mesta in vasi ter je tako močno prišlo do izraza prav v stavkovnih akcijah v letih 1954—1956, pri katerih so pod vodstvom komunistov sodelovali tudi delavci socialisti, krščanski socialisti, »narodni« in neorganizirani.

Prav zaradi take revolucionarne vloge Svobode se je Partija odločno zavzela za čim večjo udeležbo na zletu v Celju 7. julija 1955. Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je priprave za zlet prepustil svojima članoma Ivanu Mačku in Francu Leskošku, ki sta ob podpori članov Partije in Zveze komunistične mladine Jugoslavije, predvsem ob podpori njene organizacije na univerzi, svojo nalogo uspešno opravila. Na drugem kongresu KPS je tovariš Miha Marinko upravičeno

označil ta zlet kot velik uspeh, ko je dejal: »Manifestacija več kot osemtisočglave množice je v svojem veličastnem političnem poletu preseгла vsa pričakovanja. To je bila odločna manifestacija za sindikalno in politično enotnost delavskega razreda, za zvezo s kmeti, za demokratične in socialne svoboščine.«

Podobno je pomen celjskega zleta ocenil tovariš Franc Leskošek, ki je na proslavi dvajsetletnice tekstilnih stavk 16. septembra 1956 v Kranju rekel: »Silen porast množičnih akcij, ki jih je organizirala naša Partija, je pokazal celjski zlet delavskega kulturnega društva Svoboda julija 1955. Manifestacija desettisočev je v svojem veličastnem političnem poletu preseгла vsa pričakovanja. To je bila odločna manifestacija delavskega razreda za sindikalno in politično enotnost.«

Čeprav je Stojadinović-Koroščeva vlada po celjskem zletu razpustila Svobode, niso v delavskih središčih vse do narodnoosvobodilnega boja utihnile parole, napisane na transparentih zletnikov svobodašev v Celju, predvsem ne zahteve po ukinitvi zakona o zaščiti države, po amnestiji političnih obsojencev, po svobodi tiska in zborovanja, po priznanju Sovjetske zveze, po odpravi brezposelnosti, po uvedbi starostnega zavarovanja in enakih mezdah za enako delo, zahteva, za katere uresničenje so se tako vneto borile tekstilke v veliki stavki 1956, ker so za svoje delo prejemale znatno manjšo mezdo kot moški, dalje zahteva po uničenju nacističnega petokolonškega gibanja in druge.

Kako so bile Svobode potrebne delavskemu razredu, se je videlo po razpustu, ko so namesto njih začeli povsod ustanavljati društva Vzajemnost in druga, ki so kljub nenelnemu pritisku režima kmalu zaživela tako kakor nekdanje Svobode. Spet se je pokazalo, da niso imeli prav tisti, ki so razpust Svobod poskušali pripisati krivdi »komunistov« in ne režimu, saj je s pomočjo Partije in njenih članov po celjskem zletu Svobod zaživelo še močnejše ne samo kulturnoprosvetno delo med delavstvom, temveč tudi politično in strokovno (sindikalno). Najboljši dokaz za to je tudi enotno nastopanje delavstva pri stavkovnih in nekaterih čisto političnih akcijah po celjskem zletu.

Ljudsko gibanje pod vodstvom Partije se je vse bolj in bolj konsolidiralo in širilo. Že nekaj mesecev po zletu Svobod so se dne 24. novembra 1955 v Celju sestala vodstva treh opozicijskih skupin in so sklenila tako imenovani celjski dogovor, ki se glasi:

»Predstavniki konzorcijev slovenskih listov »Slovenska zemlja«, »Bojevnik« in »Ljudska pravica«, stoječi soglasno na miselnosti slovenske kmečko-delavske politike in imajoč enake poglede glede izvedbe te politike, so na svojem sestanku dne 24. novembra v Celju sklenili, da se čimprej sestanejo po trije predstavniki zgoraj navedenih listov in da v roku 30 dni, to je do 24. decembra t. l. izvedejo likvidacijo listov na ta način, da ostane za vso Slovenijo en list, ki naj bo edino glasilo za vse pripadnike slovenskega kmečko-delavskega gibanja in ki naj v tem duhu piše.«

Napačno bi bilo misliti, da je ta sestanek v Celju bil sporazumno organiziran. Sklicali so ga Mačkovi eksponenti v Sloveniji in povabili

nanj samo take zaupnike, na katere so zanesljivo računali. Zaradi lepšega so povabili tudi nekatere predstavnike skupine okrog Bojevnika, ki so na sestanek opozorili tudi skupino okrog Ljudske pravice. Čeprav predstavniki Ljudske pravice niso bili povabljeni, je Partija sklenila, da se tega sestanka udeležita tudi dva predstavnika te skupine.

Na sestanku so najprej razpravljali, ali inata predstavnik Ljudske pravice sploh pravico, da sestanku prisostvujeta. Prisotni zaupniki niso odobraval razbijaške politike sklicateljev in so soglasno glasovali za to, da se sestanka udeležita tudi delegata skupine Ljudske pravice. Ta dva sta v svojih govorih nastopila proti drobljenju slovenskega ljudskega gibanja v skupine in skupinice, pa tudi proti temu, da bi bilo to gibanje odvisno od hrvaškega in da bi ga vodili iz Zagreba. Prepričevala sta zaupnike, da bo slovensko ljudsko gibanje postalo močno samo z naslonitvijo na svoje sile. V tem gibanju mora biti tudi mesto za najboljše in za najtrdnije organizirani del ljudstva, to je delavstvo, ki mu pripada vodilna vloga. Pri delegatih sta s tem takoj prodrla, vodstvo pa se je upiralo in zahtevalo, naj se izvoli redakcijski odbor, ki naj glede tega stilizira izjavo. Mačkovci niso z nobenim pogojem hoteli privoliti, da bi se gibanje imenovalo »delavsko-kmetško«, marveč so vztrajali pri nazivu »kmetško-delavsko«. Če bi delegata Ljudske pravice v tem vprašanju ne popustila, bi mačkovci razbili sestanek in bi trajalo spet nekaj časa, preden bi bili pripravljene na nova pogajanja. Partiji je namreč šlo za več kot za golo ime, šlo ji je za to, da pride čimprej do sodelovanja med osnovnimi skupinami in da se to po možnosti razširi na vse opozicijske skupine pod okriljem Slovenske ljudske fronte.

»Celjski dogovor« je bil tako prva osnova za zbiranje in koncentriranje vseh naprednih protifašističnih sil v Sloveniji. Čeprav pri poznejših pogajanjih glede izvedbe celjskega dogovora ni prišlo do združitve, so ta pogajanja pomagala razčistiti mnoga odprta vprašanja. Sprva so mačkovci postavljali zahtevo, da se jim v konzorciju prizna toliko članov, kolikor jim jih je treba za absolutno večino. Prav tako so zahtevali, naj se gibanje imenuje »Slovensko kmetško-delavsko gibanje pod vodstvom dr. Mačka«. Te zahteve so bile za Partijo nesprejemljive, kljub temu pa je vztrajala na nadaljnjih pogajanjih in je dala celo pobudo, naj bi k pogajanju pritegnili še predstavnike ostalih skupin, čemur so mačkovci pritrdili.

Kar ni uspelo v Celju 24. novembra 1955, je uspelo prav tam 3. septembra 1959 na zboru delegatov delavskih in kmečkih skupin iz vseh krajev Slovenije, predvsem predstavnikov bivšega kmetško-delavskega gibanja ter bivše Slovenske kmetške stranke. Po sklepu tega delegatskega zborovanja se je ljudsko gibanje preimenovalo v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije. Ta zveza ni bila organizirana ne kot koalicijska, ne kot stranka. Na delegatskem zborovanju je bilo sicer sklenjeno, da se bo Zveza prijavila kot stranka, toda pozneje se je pokazalo, da ne bi bilo oportuno organizirati Zvezo kot stranko, tudi če bi glede na teror obstajala taka stvarna možnost, ker bi gibanje tako izgubilo širino ob-

čega protifašističnega in narodnoobrambnega gibanja vsega slovenskega ljudstva ne glede na politično pripadnost in svetovni nazor. O tem so bile izmenjane misli z vsemi predstavniki osnovnih skupin. Dr. Vekoslav Kukovec, predstavnik skupine, ki se je štela za del Kmečko-demokratske koalicije, je še pred celjskim sestankom pristal na priključitev svoje skupine Zvezi delovnega ljudstva s predstavnikom slovenskega delavstva in Partije Francem Leskoškom na čelu. Pristanek dr. Kukovca je bil zelo pomemben, saj je bil skozi več let predsednik glavnega skupnega odbora slovenskega kmečko-delavskega gibanja.

Tudi Kmečka prosveta, v katero je bila vključena Zveza kmečkih fantov in deklet, je pristopila k Zvezi delovnega ljudstva. Preko dr. Marijana Breclja, Aleša Stanovnika, Jožeta Pokorna in drugih pa je Zveza ostala tudi še naprej v stalnih stikih s krščanskimi socialisti ter jim dajala pobudo za skupne akcije. Še tesnejša pa je postala povezanost s skupino krščanskih socialistov spomladi leta 1940, ko so se vodilni člani načelstva Jugoslovanske strokovne zveze sestali v Laškem ter sklenili prekiniti vsako sodelovanje z oficialnim vodstvom klerikalne stranke.

V tem času se je na pobudo Partije, a v okviru v Celju ustanovljene Zveze delovnega ljudstva Slovenije, že snovalo Društvo prijateljev Sovjetske zveze, v katerega so tudi krščanski socialisti brez oklevanja poslali svoje predstavnike. V rudarskih revirjih in tovarnah pa so se člani Jugoslovanske strokovne zveze vključili v Odbore delavske enotnosti. Jugoslovanska strokovna zveza je tako enotno stopila na pot sodelovanja s Partijo, na pot, ki sta jo še pred petomajskimi volitvami (1935) pričela utirati dr. Aleš Stanovnik in dr. Marijan Breclj. Društvo prijateljev SZ je omogočilo javno udejstvovanje in nastopanje tudi demokratskemu krilu Sokolu z Josipom Rusom na čelu. To krilo je vzdrževalo s Partijo stike že prej, toda javno pri političnih akcijah ni moglo nastopati, saj je po pravilih veljalo za nepolitično, narodnoobrambno telovadno društvo. Ker je Društvo prijateljev SZ imelo med drugim tudi narodnoobrambni značaj (za sokole pa še posebej slovanski), je razumljivo, da je privabilo tudi širok krog sokolstva.

Ustanovno delegatsko zborovanje Zveze delovnega ljudstva Slovenije dne 3. septembra 1939 v Celju, ki je dalo pobudo za močno razširitev ljudskega gibanja, je bilo dobro pripravljeno. Še pred zborovanjem je bil izdelan in razposlan osnutek oklica snujoče se Zveze. Tako so vsi delegati vedeli, za kaj gre, in dali osnutek oklica v obravnavo volivcem. Na delegatsko zborovanje so prinesli osnutek s pripombami in dopolnitvami, ki so jih dali volivci.

Ko je bila v smislu predlogov delegatskega zborovanja izvršena končna redakcija, je bil oklic predložen v podpis 92 zaupnikom ZDL, tudi tistim, ki niso bili na delegatskem zborovanju v Celju in na zborovanju 29. oktobra 1939 v Ljubljani. Oklic je tedanji vladajoči jugoslovanski režim vznemiril bolj kakor katerakoli druga akcija od petomajskih volitev 1935 naprej. Podpisnike so aretirali. Proti tistim, ki so izjavili, da so oklic podpisali zato, ker soglašajo z njim, je sodna oblast uvedla ka-

zenski postopek po zakonu o zaščiti države, proglašajoč oklic kot dejanje, naperjeno proti obstoječemu redu v državi. Zveza delovnega ljudstva pa je proglasila za komunistično organizacijo. Klerikalni tisk s »Slovencem« na čelu je pri tej gonji odigral svojo običajno vlogo. Prav dejstvo, da je nekaj posameznikov nekomunistov podpise preklicalo, čeprav so dali podpise popolnoma svobodno, saj Partija ni imela nobene možnosti pa tudi nobene koristi od tega, da bi koga prisilila v Zvezo delovnega ljudstva, je potrdilo, da je nastopil čas, ko bo uspešno samo tako vseljudsko gibanje, ki ga bo vodil delavski razred kot najbolj napredni in najbolj organizirani del ljudstva. Delavski razred je takrat, kakor omenjeno, že razpolagal z Odbori delavske enotnosti, ki so povezovali delavstvo v akcijsko skupnost ne glede na politično, strokovno in svetovnonazorsko pripadnost in je bil tako usposobljen za vodilno vlogo v vseljudskem gibanju.

Če je vse napore morala nositi Partija s svojim članstvom, je bilo seveda nesmiselno težiti h koalicijski obliki Zveze delovnega ljudstva in dopustiti, da neborbeni oportunistični elementi zavro odločnost in polet boja.

»Značilna za delo naše Partije že v predvojni dobi... je trajna skrb, kako odgovoriti delovnim množicam na najbolj pereča vprašanja, analizirati in pojasniti vzroke ter pokazati izhod in perspektivo borbe, skrb, kako povezati Partijo z delovnimi množicami, da bi jih lahko vodila v borbo, hkrati pa tudi prisluhnila njihovi volji in razpoloženju. Zato je tudi iskala take organizacijske oblike in metode, ki so zavesti ljudskih množic najbolj ustrezale, to so bile Zveza delovnega ljudstva, narodnoobrambno gibanje, Društvo prijateljev SZ, protiimperialistična fronta in Ljudska fronta Jugoslavije oziroma Osvobodilna fronta slovenskega ljudstva.« (Lidija Šentjura: »O nekaterih sektaških odklonih v delu naših partijskih organizacij.« »Ljudska pravica« letnik XII. števil. 196 z dne 28. julija 1951.)

Kakor je bila za zlet Svobod in za obe delegatski zborovanji odločilna lega Celja v osrčju Slovenije, tako je bila za ilegalno partijsko konferenco na silvestrovo 1959 v Joštovem mlinu v Medlogu pri Celju predvsem odločilna okoliščina, da je imelo Celje močno in sposobno partijsko organizacijo.

Posebnost partijske konference v Joštovem mlinu je bila njena relativna množičnost. Čeprav je bila sklicana komaj štiri mesece po ustanovitvi Zveze delovnega ljudstva na delegatskem zborovanju 5. septembra 1959 v Celju, je socialni sestav delegatov, katerega pregled je vodil sam tovariš Kardelj, potrdil, da je delavski razred dobil v kratkem razdobju nekaj let med kmeti zveste zaveznike, saj je bilo med delegati že lepo število kmetov, tako tudi Jože Lacko iz Nove vasi pri Ptuj, ki ga je konferenca zaradi njegovega uspešnega dela za delavsko-kmečko solidarnost posebej pohvalila.

Na konferenci, ki sta se je poleg članov CK KPS udeležila tudi oficialni predstavnik CK KPJ in predstavnik Komunistične internacionale iz Moskve, so največ razpravljali o vojni in o revolucionarnih per-

spektivah, ki jih prinaša. Konferenca je bila soglasna v tem, da bo vojna zrevolucionirala množice in da je realno računati z revolucijami v nekaterih državah, tako tudi v Jugoslaviji.

Kdor bi pregledal gradivo predvojnih partijskih konferenc in kongresov do leta 1937, bi ugotovil, da so na njih največ razpravljali o neuspehih in napakah, o pojavih frakcionaštva, sektaštva in podobnem. To je razumljivo, saj se je Partija do kraja konsolidirala šele 1937, ko je dobila novo vodstvo s tovarišem Titom na čelu, oziroma v Sloveniji že leta 1934. Tedaj se je tovariš Tito po povratku iz zapora mnogo zadrževal v Sloveniji in pomagal KP s tovarišem Kardeljem, Kidričem in Tomšičem na čelu, da so v smislu sklepov partijske konference v Goricanah pri Medvodah septembra 1934 že takrat izvedli konsolidacijo Partije na področju Slovenije.

Na konferenci v Joštovem mlinu niso več govorili samo o neuspehih in napakah kakor na prejšnjih konferencah, ampak je bila ugotovljena zlasti pravilna politika Partije v vseh glavnih vprašanjih. Na njej so bile mnoge partijske organizacije kakor tudi posamezni člani za svoje uspešno partijsko delo posebej pohvaljeni. Tako priznanje pa je partijskemu članstvu dalo novega poleta v nadaljnjem boju proti domači reakciji, povezani s fašističnimi silami.

V političnem položaju, kakršen je bil v Sloveniji in Jugoslaviji ob celjski partijski konferenci, je bilo brez dvoma nujno organizirati v Sloveniji še bolj široko ljudsko fronto svobode proti fašizmu v okviru trdne Zveze delovnega ljudstva z 21 okrajnimi organizacijami, v katere je bilo potrebno vključiti še nekatere skupine, da bi lahko v polni meri izvršila svojo nalogo.

V obdobju med 1935 in 1939 je bilo v Celju tudi več pomembnih narodnoobrambnih akcij, predvsem pa stavk: februarja in junija 1935 so stavkali stavbinci, maja 1936 je stavkalo delavstvo pri Westnu; v juniju istega leta so stavkali tekstileci, v juliju in avgustu pa stavbinci.

Celje zavzema tako v zgodovini progresivnega ljudskega gibanja na Slovenskem vidno mesto in bo moralo vsekakor biti označeno kot rojstni kraj Zveze delovnega ljudstva Slovenije, neposrednega predhodnika Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

STANE TERČAK

IZ ZAPUŠČINE NARODNEGA HEROJA SLAVKA ŠLANDRA

PRISPEVEK K MONOGRAFIJI

O narodnem heroju Slavku Šlandru v Celju mnogo premalo pišemo in govorimo. Ta najmarkantnejša osebnost organiziranega partijskega dela in delavske kulturne dejavnosti na celjskem območju je v tem hitrem življenju bila nekako pozabljena. Svetli lik tega predanega komunista in prekaljenega borca, ki je dejansko vse svoje mlado življenje in vse svoje delo posvetil boljši bodočnosti naših delovnih ljudi, tako da je v tem delu ves izgorel in se razdal, ni dovolj osvetljen. Zdi se, da Celje svojemu velikemu sinu nekaj dolguje...

O samem Slavku Šlandru razpravljati samo v člankih, bi ne bilo dovolj. Zaželena bi bila obširna monografija, ki smo mu jo dolžni. Njegov lik lepo osvetljujejo njegove besede, ki so ostale zapisane na orumenelih in obledelih listih papirja. Njegove misli, napisane v njegovih najtežjih življenjskih preizkušnjah, so še danes po tolikih letih prav tako žive, kakor so bile takrat, ko jih je vrgel na papir v zaporih Starega piskra v Celju, Sremski Mitrovici, v predavanju o Ivanu Cankarju napredni mladini, zaporih v Ljubljani in v ilegali l. 1941.

Iz skromnih fragmentov njegove zapuščine, ki so se ohranili, sije lik velikega človeka-humanista, zato objavljamo iz nje tiste odlomke, ki z vso življenjsko pristnostjo pričajo o njem kot osebnosti, izpuščamo pa vse, kar je čisto zasebnega značaja. Ob vsakem odlomku navajamo tudi podatke o zgodovinskih in življenjskih okoliščinah, v katerih je nastal. Kot okvir za pravilno razumevanje pa povzemamo prav na začetku glavna dejstva iz njegove biografije.

Slavko Šlander se je rodil 20. junija 1906 v Preboldu v Savinjski dolini. Po poklicu je bil zobotehnik. Član KPJ je postal leta 1932. Leta 1935 je bil zaradi komunistične dejavnosti aretiran in obsojen na triletno robijo. Zaprt je bil v Sremski Mitrovici.

Bil je sekretar okrožnega komiteja KPS za Celje in Savinjsko dolino. Julija 1940 je bil izvoljen za kandidata CK KPS in maja 1941 za člana centralnega komiteja KPS. Kot sekretar pokrajinskega odbora OF za Severno Slovenijo je bil glavni organizator borbe proti fašizmu. Gestapo ga je po borbi na mariborskih ulicah aretirjal in ga 24. avgusta 1941 v sodnih zaporih v Mariboru ustrelil kot Franca Webra, gozdarja iz Škofje vasi pri Celju skupaj z devetimi drugimi talci.

Za narodnega heroja je bil proglašen 25. oktobra 1945.

1.

V decembru 1935 je bilo zaradi komunistične aktivnosti aretiranih 22 tovarišev, ki so v preiskovalnem zaporu okrožnega sodišča v Celju (v Starem piskru) čakali na proces, ki je bil zaključen s sodbo dne 9. aprila 1934.*

Iz tega preiskovalnega zapora se je ohranilo pismo, ki ga je Slavko Slander pisal 6. marca 1934.

Napisal ga je na črtan pisarniški papir s tintnim svinčnikom. Videla ga je kaznilniška cenzura in nosi pečat pošte v Celju 7. 3. 1934.

... Na to živoljenje sem se nepričakovano dobro navadil. Saj pa že tudi teče četrti mesec, odkar sem tukaj. Zdaj imam priliko, da marsikaj pregruntam, kar mi v tistem živoljenju, ki brzi s filmsko naglico, ni bilo mogoče. Za tem zidovljem ima človek troje na izbiro: da crkne od obupa, da ščasoma postane iz nekriminalca res pravi kriminalni tip, ki je potem, ko se vrne v živoljenje, večna nadloga za človeško družbo, in tretje: da prekuje svoj značaj. Bomo videli kako še bo. Celica. Odprti-na v zidu, visoko nad glavo, zavarovana z železnimi drogovi: pet naopik in dva počez, in preko vsega še rešetka — to je okno. Če človek spleza gor in pogleda ven, se nudi čudovit razgled. Spodaj je dvorišče z veliko elipso na sredi, ki so jo izteptale noge tisočev, ki so bili gostje te hiše: razbojniki, plomilci, tatovi, komunisti. Tudi strehe se vidijo in košček gledališča. In vse je razdeljeno na majčkene šesterokotnike. Tako gleda-jo v svet nekatere žuželke, zdi se mi, da menda metulji. Vse je sestavljeno iz šesterokotnikov — hiše, nebo in oblaki na njem. In če naenkrat pogledam drugam, v golo steno, imam še vedno tisto prokleta mrežo v očeh, še vedno trepečejo pred očmi tisti šesterokotniki. Zato rajši ne zijam ven. Dobro je to, da se od tukaj pomlad ne bo videla. Včasih bo morda prišlo nekaj kakor iz daljave: šum mladega zelenja, vonj cvet-ja, veselo kričanje otrok na nekem dvorišču, šepet zaljubljenih mladih ljudi — prišlo bo in bo zopet ugasnilo, odšlo. In vse bo dobro. Pri tem se živci izpreminjajo v žice, neupogljive, jeklene žice. Človek polagoma preneha biti človek in postane stroj. Zato pravim: k vragu romantika, živela tehnika!

Včasih sem mislil, kako sem pokvarjen človek, da sem že vse izkusil in doživel, kar se pač na svetu da, pa vidim, da je vse skupaj malenkost.

Če poslušam izpovedi ljudi, v katerih družbi sem sedaj, se mi odpira kar nov svet, nelep, bloden in nesrečen. Gola dejstva, npr.: ta in ta je to storil, so suhoparna in jih je v rubrikah meščanskih časopisov toliko, da je že človeku kar slabo. Treba je pogledati malo globlje, preštudirati vse vzroke, poslušati človeka tedaj, ko izpoveduje najbolj skrite stvari, kadar je obsojen na samoto in misli, da mora govoriti. Vse jasnejša mi je sedaj slika današnje morale, prava itd.

V tem času sem prečital že mnogo knjig, slabih in dobrih in to res temeljito. Knjige so mi pol življenja, iz njih mi odseva svet, kakršen je in ni, kakršen bi moral biti pa ne bo in bo. Mnogo knjig, mnogo ljudi — mnogo laži in mnogo resnice. Vendar pa najpeč velja to, kar človek občuti na lastni koži. Je to tudi lahko palica. Ali eno prepričanje je sveto v meni, in to je, da ima vsaka palica dva konca. Tudi drugi konec bo enkrat zamahnil. V čigavih rokah in po kom, to ni težko uganiti.

Mislím, da bomo kmalu sojeni. Res težko že čakam na to, kajti potem bo konec negotovosti in tega čakanja. Zanimivo je namreč, da je preiskovalni zapor samo večno čakanje: zjutraj čaka človek na prežgano juho, potem na sprehod, na pošto, cigarete, obisk itd. in končno še na sodbo. Vse gre kakor drugi hočejo, in to stanje ni nič kaj prijetno. Potem pa vse izpolnjeno samo s pričakovanjem tistega dne, ko bo zasijala svoboda in bom lahko napravil tudi več kakor deset korakov po svoji volji. Absolutne svobode pa itak ni pod soncem.

Za pisemce se ti iskreno zahvaljujem in za knjige, ki sem jih že prečital, tudi! Poslal jih bom v pisarno. Če še lahko dobiš Kozakovo »Celico« in Seliškarjev »Nasedli brod«, bi Ti bil zelo hvaležen. Kake druge želje pa zaenkrat nimam ...

2

S triletné robije, ki jo je prebíjal v kaznilnici v Sremski Mitrovici, je Slavko Šlander 10. novembra 1935 napisal pismo, ki je cenzurirano po kaznilniški upravi in napisano na polovici pole črtanega pisarniškega papirja s črnílom. Iz njega navajamo odlomke:

... Zdaj prihaja zima, čas za smučanje. Ali se boš smučala? Tukaj pri nas se nekaterim, predvsem Slovencem, silno toži po tem športu. To je v prvi vrsti Branko in Koželj, pa tudi naša bivša mariborska »sokol-ska prvaka« Apih in Vrunč se včasih spomnita na lepe zimske dneve v planinah. Tako pa lahko gledamo vesele obraze znanih smučarjev samo na slikah, ki so jih nekateri tovariši dobili od svojcev in prijateljev. Slike, ki si jih zadnjič obljubila, vsekakor lahko pošlješ, kar me bo seveda zelo razveselilo. Kadar pridem na vrsto, se bom tudi jaz dal fotografirati in Ti bom poslal sliko. Se boš začudila, ko me boš videla v tej uniformi. No zdaj še nekako gre, ko smo prišli, smo bili pa tako oblečeni, da smo izgledali kakor berači. Moram Ti reči, da so v polet-

nem času opanke zelo važen sestavni del naše opreme, v kateri izgledamo kakor kakšni čiče tam doli v Makedoniji ...

Neprestano nam nekateri obljublajo nekakšno amnestijo, tako da že res ne vem, kaj bo iz tega. Izgleda, da bo pač ostalo pri tem. Tukaj je tako, da lahko prej kaj zraven dobiš, kot je bilo npr. lansko leto, ko je okrog dvajset tovarišev dobilo še vsak po 2 leti robije. Enega imamo npr., ki je prišel sem s 4 leti robije in je pozneje tukaj bil še štirikrat obsojen, tako da ima vsega skupaj 15 let. Pa je kar dobre volje ... Zato mislim, da bomo tudi ostali pač morali še malo potrpeti, saj bomo končno vse to tudi bogato poplačali ...»

3

Sledita odlomka iz pisma, pisanega iz Sremske Mitrovice 26. aprila 1936, po obliki enakega prejšnjemu:

... Človek je v samoti pač nekoliko drugače razpoložen, zdaj pa se že ne ustavljam na preteklosti in mnogo več mislim na bodočnost. In vsak dan bolj sem prepričan, da bo ta bodočnost še lepa in svetla, (nadaljnjo vrsto je cenzura izbrisala) ...

... Čudovito hitro so minula ta leta. Seveda zadnja tri leta lahko mirno odštejemo, saj to je čas, ki nikakor ne spada v ta okvir, čeprav je na drugi strani tako bogat s svojevrstnih dogodkov, ki pa imajo svojo vrednost samo za onega, ki je že sam poizkusil ta način živoljenja, kajti na zunaj je to vse skupaj zelo nezanimivo in prazno. Romantika tukaj seveda ne prihaja v poštev. Sicer pa je danes živoljenje sploh, pa naj si bo v kakršnikoli cvetoči pomladi ali na kakršnemkoli mestu tam zunaj, ali pa med zidovi in ograjami taborišč in kazemat vse prej kot romantično. Za človeka, ki ve, kaj hoče, je poudarjeno lepo takrat, kadar ve, da je pošteno opravil svojo dolžnost. Takrat je tudi smrt lepa. Seveda, lepše je živoljenje v vsakodnevni borbi in skupaj z dragim človekom ...

4

Pismo iz Sremske Mitrovice z dne 10. julija 1936 je napisano na polovici pisemskega nečrtanega papirja. Odlomek se glasi:

... Sinoči je bilo dve leti od takrat, ko smo se na poti iz Maribora sem v prvem večernem mraku vozili skozi Celje in dalje proti Laškemu in Zidanemu mostu. Uklenjeni na rokah in privezani za noge klopi v vagonu kakor psi. In ko smo zagledali Savinjo in pot ob Savinji, tam od mesta dalje, znane griče na vsaki strani in vse tiste lepe kraje ob poti proti Laškemu, nam je vkljub našemu položaju bilo nekako prijetno ...

Na stanovanju tovarišice Terezije Lešničar, kjer je Slavko Šlander imel rebo, se je našel koncept govora o Ivanu Cankarju skojevski mladini. Napisal ga je Slavko Šlander lastnoročno in obsega 4 strani velikega formata. Datum in kraj govora nista razvidna. Original hrani Muzej revolucije v Celju.

BESEDA O IVANU CANKARJU

Cudovito lepo je bilo nekoč v dolini šentflorjanski, kajti takrat so še njeni prebivalci skoraj vsi živeli v miru in slogi in tako, kakor je velevala postava in ukaz. (Sicer je bila to posebne sorte sloga, ali kaj zato!) Dajali so cesarju, kar je cesarjevega, in bogu, kar je božjega. Vsakdo je natančno vedel, kaj se spodobi in kje mu je mesto. Frak in črna suknja sta v tistih časih bila še v večjih časteh kakor dandanes. Gospodarji so bili od boga postavljeni pač zato, da so gospodarili, hlapci pa, da so poslušali in delali in jim bili hvaležni. Življenjska naloga številnih rodoljubov je bila ta, da so voljno izpolnjevali svoje dolžnosti do mile domovine in se ob večerih z gospodom županom in gospo županjo zbirali v krčmi pri meri vina, včasih pa tiho zapeli »Hej Slovani!« in trpeli za narod. Imenitne može se je častilo njihovim delom in zaslugam primerno, grešnike se je sodilo pravično, tudi odpuščalo se jim je včasih, nezadovoljneže in potepuhe pa so preganjali zanični biriči.

Res lepo je bilo takrat in milost božja je vladala tam ... Pred več kakor tridesetimi leti pa se je zgodilo, da je med mirne rodoljube priromal nebogljjen, čuden popotnik, zavržen študent, pesnik in vagabund baje, ki je prišel le zato, da bi delal zdražbo in pohujšanje po dolini šentflorjanski.

V slovenski književnosti in družbi se je pojavil naš Ivan Cankar. Ni bil sam, vendar pa po duhu najmočnejši izmed tovarišev. Danes slavni ljudje kakor Župančič, Kette, Murn in drugi so takrat živeli bedno življenje slovenskih umetnikov, sanjali visoke sanje, kovali blesteče načrte in se v trpljenju prebijali k svojim ciljem skozi konservativnost tedanje družbe. Naklonjenosti in razumevanja so našli le malo in njihova prva dela so morala prestati marsikatero težko preizkušnjo. Usoda dveh izmed njih se je žalostno zapečatila v stari ljubljanski Cukrarni.

Cankar je takrat začel pisati in objavljati svoje prve pesmi, duhovite kritike, ostre razprave in neusmiljeno udrihati po starokopitni podeželski in mestni inteligenci. Revolucionar je bil, hotel je, da bi se ljudje naučili misliti.

Leta 1898. so v Ljubljani zapalili velik ogenj: škof Anton Bonaventura je dal sežgati celokupno naklado prve Cankarjeve knjige »Erotike«. Pismarji in farizeji so se veselili v nadi, da je s tem ubit ali pa vsaj spokorjen ta Na klancu rojeni človek, ki ga nihče ni klical in nihče izvolil.

Ali glej, zmotili so se. Kmalu nato so izšle »Vinjete«, leta 1900. pa še »Jakob Ruda«, drama, o kateri se lahko reče, da je prva resnična slovenska drama. Led je bil prebit, Cankar je živel in delal brez kompromisa, ne oziraje se na levo in desno. Bil je samo pisatelj in sicer prvi slovenski pisatelj. Izpod njegovega peresa je romala knjiga za knjigo, podarjal je svoji resnični domovini, ki jo je ljubil tako, kakor do sedaj še nihče, čudovite bisere in priložil brez števila kamnov v zgradbo slovenske kulture, ki se danes lahko s ponosom meri s kulturo drugih narodov.

S »Krpanovo kobilu« je leta 1907. praznoval jubilej: izšla je njegova deseta knjiga. Upravičen je bil takrat udariti po frakarstvu in nazadnjaštvu tedanjih rodoljubov in Anastaziju von Schiwitzu, kajti nihče ne bi imel pravice pokazati s prstom nanj: »Glej, nase poglej, kakšen pa si ti!«

Zgodilo se je namreč, da je padla zavesa s spomenika velezaslužnega Anastasiusa von Schiwitza, perorezca njegove visokosti tajnika grofa Dümmeheima. Ta mož je bil baje slovenskega rodu, naše gore list in nosil izprva lepo slovensko ime: Tone Šivec, kakor je iz zaprašnih listin dognal učeni Martin Skočir. K odkritju spomenika se je zbralo zavedno ljudstvo cele naše prostrane domovine, da dostojno počasti spomin že davno umrlega in po nemarnosti pozabljenega moža. Na vidnem, častnem mestu so sedeli dostojanstveniki, umetniki, narodni poslanci in narodno ženstvo, sredi njih pa Martin Skočir, tisti, ki je vse svoje truda polno življenje posvetil proučevanju dejanj in nehanj Anastasiusa von Schiwitza in njegovo najlepšo čednost, ki je ta, da se ni sramoval svojega rodu. Ko je nekoč sprejet od cesarice Marije Terezije, se je na vprašanje globoko priklonil in pogumno odgovoril: Aus Kraim. »Lepa slovesnost je bila to in vsi, ki so ji prisostvovali, so prišli na svoj račun. Če bi pa prišel takrat med nje sam Anastasius von Schiwitz, bi se začudil in rekel po nemško: »Kako pa sem prišel v to družbo?«

Cankar je s tem pokazal klečeplaztvo tako zvanih narodnih krogov, podal očitek, da se časte in slave ljudje, ki za slovenstvo ne pomenijo absolutno nič, medtem ko pravi umetniki in idealisti stradajo. In hudo se mu je zamerilo takrat.

Bil je med nami mož, ki je vse svoje življenje, vso svojo kri in dušo daroval ponižanim in razžaljenim, v zahvalo za to pa je tudi sam vse svoje življenje bil ponižan in razžaljen. Rezultat njegovega dela je obilen in Slovenci lahko ponosno pokažemo več kot trideset knjig Cankarja. Upal in veroval je vedno v svobodo naroda in vstajenje človeka. Njegova poslednja knjiga »Podobe iz sanj« je čudovito lepa izpoved tega.

V dneh prevrata 1918 je umrl v nadi, da je svetovna vojna izpremenila idejno lice Evrope.

Dolina šentflorjanska pa se vkljub temu, da je po njej romal Ivan Cankar ni posebno spremenila. Mladina upa in veruje, da se bo.

Odlomek iz pisma, ki ga je Slavko Šlander napisal 29. julija 1958 v preiškovalnem zaporu v Ljubljani na pisemskem papirju običajne oblike, se glasi:

... Naša zadeva se zdaj po vsej priliki res nagiblje k svojemu koncu. Zaslisevanje prič in poizvedovanja so končana in kot nam je bilo zatrjeno, so akti te dni odšli nazaj v Beograd. Tukajšnje sodišče je poslovalo še dokaj hitro. Bojim se pa, da bodo v Bgr. prepočasni, posebno v slučaju, da se bo cela stvar mirno prepustila svojemu toku. Po mojem mišljenju bi bil zdaj čas, da se ponovno povzamejo intervencije pri Vrhovnem dr. tož., oziroma na sodišču za zaščito države. Prosil bi Te torej, če Ti je mogoče o tem takoj obvestiti moje domače, prav tako tudi advokate, ki prihajajo za to v poštev. Jaz sem tudi tukajšnjemu advokatu dr. Šukljetu na policiji podpisal pooblastilo in bi bilo zelo koristno, če bi se zdaj že enkrat zganil. Upam, da te moje prošnje ne boš razumela kot izraz kake nervozne nepotrpežljivosti, saj veš, da nisem toliko razvajen in sentimentalen, da bi me morilo že golo dejstvo, da sem v zaporu. Stvar je principierna, zato, ker gre za čisto poseben slučaj in se človeku kar bedasto zdi brez posebnega razloga posedati po zaporih, medtem ko so domači zunaj vedno bolj izpostavljeni pomanjkanju. In končno ne gre samo za enega človeka, ampak za nas vse.

Mi tukaj živimo v glavnem tako kot po navadi. Čas še kolikor toliko hitro poteka, posebno če ima človek kako knjigo in časopise. Z državno hrano imamo razne komedije in če ne bi imeli nekaj svoje, bi nam v tem oziru precej trda predla. Če bomo od zunaj dobili včasih kako sadje, nas bo zelo veselilo...

Zabave na pustni torek 1940 v celjskem Narodnem domu so se udeležili tudi Slavko Šlander, Dušan Kraigher, Milan Apih in drugi. V isti noči je oblast izdala zaporno povelje za vse komuniste — robijaše, da jih internira v Bileči. Policija je iskala Slavka Šlandra v Latkovi vasi. Njegova sestra Mica je ukrenila vse potrebno, da je bil o grozeči nevarnosti čimprej obveščen. Obvestilo je Šlandra in Kraigherja doseglo v gostilni »Pri turški mački«, od koder sta takoj odšla v ilegalo. Iz prvih dni ilegale je ohranjeno Slavkovo pismo brez označbe datuma in kraja, pisano na črtanem pisarniškem papirju. Iz tega pisma navajamo odlomke:

... Vidiš, kako čudno se vrti ta svet: iz vesele pustne noči v takole hajduško žipljenje. Če bi človek ne gledal nekoliko pedi dalje od nosa, bi skoraj lahko bil nekoliko razočaran. Čudno se mi zdi, da sem imel že par dni neke slutnje, tako da se mi je zdelo škoda tistih dveh noči,

ki nista nikomur koristili, to je bil najbrž zadnji slučaj praktičnega življenja povprečnega malomeščana — čeprav samo za kratek čas, to se pravi, samo za poskušnjo. Moram Ti priznati, da se mi sedajle življenje v vsakem oziru bolj dopade, pa čeprav bi trajalo ne vem kako dolgo.

Če pogledamo tisto življenje, ki smo ga mi vsi preživljali zadnje čase, moramo reči, da je bilo vkljub težavam in skrbem še vedno sorazmerno lahko, enostavno in brezskrbno. Zdaj so drugi časi: marsikatera mala skrb, marsikatera — v primeru s stvarjo, za katero se borimo — neznatna, mogoče celo samo privatna zadeva bo morala stopiti v ozadje. Marsikaj bo, kar ne bo razumljivo za povprečne malomeščanske možgane. Že prej smo morali biti v naših medsebojnih odnosih nekoliko drugačni ljudje, kot so mnogi drugi. Posebno, kadar gre za odnose med moškim in žensko. Zdaj bo treba biti brez dvoma močnejši, naravnejši in zvestejši, tako stvari, kot tudi napram drugim in seveda tudi napram samemu sebi...

Trenutno živim tako, zelo po domače. Če bi ne bilo tako mrzlo in če bi ne bil ves prehlajen, bi se lahko reklo »kao bubreg u loju«. Danes imamo družbo, pa smo si privoščili steklenico izabele. Pogovarjamo se to in ono, včasih je vse skupaj kar šaljivo. Škoda je, da ni pri rokah kake knjige, da bi človek laže ubijal čas. No, to vse bo trajalo le kratek čas. Upam, da bom v kratkem dobil stalnejše bivališče, potem Te bom že obvestil, kje se nahajam, in uredil vse tako, da se bova včasih lahko videla, pogovorila in pokramljala. To boš že pravočasno zvedela. Glej samo, da bo šlo vse v redu, ker če se človek enkrat odloči za nelegalno življenje, bi bilo zelo nerodno, če bi triumfirali »oni drugi«.

OPOMBE

Odlomke iz Slandrovih pism je dala na razpolago tovarišica Dana Ročnik.

* »Nova doba« dne 9. aprila 1954:

Razsodba v celjskem komunističnem procesu.

Pred velikim senatom okrožnega sodišča v Celju se je vršila od torika 5. t. m. zjutraj do petka 6. t. m. zvečer tajna razprava proti 22 osebam, ki so bile obtožene komunistične propagande. Senatu je predsedoval predsednik okrožnega sodišča g. dr. Vidovič, votanti so bili gg. s. o. s. dr. Dolničar, Božič in Brečko, namestnik s. o. s. Detiček, obtožbo je zastopal namestnik drž. tožilca dr. Juhart, obtožence pa so zagovarjali gg. dr. Juro Hrašovec, dr. Goričan (obtoženega Kocmurja) dr. Mikuletič, dr. Voršič, dr. Likar in dr. Zangger iz Celja ter dr. Tuma iz Ljubljane.

Sodba je bila razglašena danes ob 15. v nabito polni dvorani okrožnega sodišča. Sodbo je razglasil predsednik g. dr. Vidovič in je naslednja:

Obsojeni so:

Diehl Branko, 28 let, diplomirani filozof iz Celja, na 3 leta robije,

Slander Slavko, 24 let, zobotehnik iz Celja, na 3 leta robije,

Rader Anton, 19 let, bivši občinski tajnik iz Legna pri Slovenjgradcu, na 5 leta robije,

Koželj Kazimir, 27 let, trgovski pomočnik iz Celja in

Hribar Franc, 29 let, tkalski mojster iz Št. Pavla pri Preboldu, oba na

2 leti in 6 mesecev robije.

Slander Viljem, 25 let, ključavničarski pomočnik iz Št. Pavla pri Preboldu,

Hribar Rudolf, 25 let, krojač iz Št. Pavla,

Turk Josip, 22 let, ključavničarski pomočnik iz Št. Pavla, vsi na 2 leti 5 mesece robije,

Tucovič Veselin, 28 let, kožarski pomočnik iz Slovenjgradca, na 1 leto 5 mesece robije,

Kotnik Anton, 19 let, posestnikov sin iz Št. Pavla pri Preboldu, na 1 leto 2 meseca strogega zapore,

Pikl Franc, 20 let, strugarski pomočnik iz Št. Pavla pri Preboldu, na 1 leto strogega zapore,

Rader Josip, 25 let, delavec iz Legna pri Slovenjgradcu,

Jurhar Filip, 24 let, krojač iz Št. Pavla pri Preboldu, in

Malgaj Fric, 31 let, trgovski pomočnik iz Gotovelj, vsi na 10 mesecev strogega zapore,

Strgar Andrej, 19 let, ključavničarski vajenec iz Št. Pavla pri Preboldu in

Turk Josip, 29. let, mlinarski pomočnik iz Grajske vasi, oba na 6 mesecev strogega zapore,

Schrumpf Ivan, 20 let, medicinar iz Celja, na 4 mesece in 20 dni strogega zapore,

Završnik Stanko, 18 let, kovaški vajenec iz Št. Pavla pri Preboldu na 4 mesece strogega zapore.

Oproščeni so:

Kocmur Emil, 20 let, slušatelj tehnike v Ljubljani, Pečovnik Alojz, 25 let, zasebni uradnik v Celju, Rožman Anton, 28 let, posestnik iz Artič, in Radšel Slavko, 22 let, učiteljski abiturient iz Smartna pri Slovenjgradcu.

Obsojencem se ne priznajo olajšave pri odsluženju kazni, v kazen pa se jim všteje preiskovalni zapor. Schrumpf Ivan in Završnik Stanko, ki sta s preiskovalnim zaporom kazni že odslužila, sta bila spuščena na prosto.

Rader Josip, Schrumpf Ivan, Jurhar Filip, Završnik Stanko, Pikl Franc, Strgar Andrej in Turk Josip iz Grajske vasi so kazni sprejeli, ostali pa so izjavili, da si bodo glede priziva odnosno revizije še premislili.

Razglasitev sodbe in razlogov je trajala 3/4 ure.

JAKA SLOKAN

BERILO O HMELJU

I. knjiga

UVOD

»Zakaj berilo o hmelju«?

Že sedmo leto brskam po zaprašenih arhivih ter si dopisujem z Zaticem, Prago, Celovcem, Gradcem, Dunajem, Strassbourgom in Parizom, da bi zbral gradivo za zgodovino savinjskega hmeljarstva.

Meje — kot da se mi še odmikajo.

Gradivo polni omare. Doma in v pisarni. Miznice so nabrekle. Zapisiki, izpisiki, posnetki, fotokopije in risbe preprečujejo zaključitev.

Prav zavoljo tega sem se odločil. Majhen »delček« zbranega gradiva predajem javnosti z iskrenim namenom, da prizadete zaniham v razmislek in presojo, ali nismo »rojeni Savinčani« doslej morda le preotročje odbijali sleherno besedo, ki je menila, da tudi onkraj čudovitega venca hribčkov in gora — od Mrzlice do Dobrovelj pa še od Gore Oljke do Sv. Kunigunde — uspeva »zelenozlata rož'ca«?

Toliko mladih duš — vmes tudi takih v že zreli dobi — me je prosilo za pomoč v stiskah za zaključne diplomske naloge, s katerimi so si mnogi že »prijorili« formalne dokaze o izobrazbi. Hodili so k meni, ko da imam ključ do »skrivnosti o našem hmelju«.

Naj pričajo, da sem jim vselej odpiral na stežaj vrata v biblioteke, »magazine« listin — beril vseh zvrsti, obdobjij, kultur, jezikov in vrednosti. Po svoje naj služi istemu namenu tudi teh **nekaj listov iz berila o hmelju!**

Znanstvena zgodovina se dandanes nasploh čedalje bolj strinja z najbolj verjetnim zaključkom, da so poznavanje posebnih lastnosti divjega hmelja prenesli iz Azije v Evropo do obal Atlantskega oceana — stari Slovani v obdobju preseljevanja. Prav tako se zdi, da so prve temelje razumnemu gojenju hmelja po vsej Evropi polagali in uporabljali suh hmelj pri varjenju »opojne pijače« naši predniki.

Zalski grb (Leseni relief kiparja Franca Bernekerja; hrani osnovna šola v Zalcu)

Hkrati pa bo nemara prav tako držalo, da so med prvimi bolj obširno zapisovali večšino pridelovanja hmelja — zdaj že udomačenega — tisti, ki so med prvimi začeli tiskati knjige. Od takrat dalje pa se razpreza beseda o hmelju — v vseh oblikah — po vsem svetu.

Tvegam in postavljam v BERILU O HMELJU na čelo dokumentarnih listin — pismeno sklenitev miru med ruskim carjem Vladimirom in Bolgari leta 985:

»...mi (car Vladimir) in Bolgari smo sklenili, naj bo med nami mir, dokler ne bo začel kamen plavati in hmelj toniti! ...«

To pomeni — večno!

Kako je prešla lastnost suhega hmelja, ki pri varjenju piva plava na vodi, v meddržavniško pogodbo pred tisoč leti? Kar ljudstvo iz vsakdanjih opravil prevzame v splošno besedišče, zlasti za ostro primerjanje nečesa z nečim, za kar še ni na voljo ustreznih izrazov oziroma za še poseben poudarek, mora nedvomno biti posledica stoinstoletne prakse.

Še nekaj! Pred tisoč leti so mirovne pogodbe pisali v ljudskem, ne v diplomatskem jeziku.

Vsaka beseda — primera je bila cekin!

Skok za blizu dvesto let — v leto 1120, ko je ZONORAS razlagal od spomina očakov poznano pijačo »sikero«.

»Sikera« je vse, kar povzroča opojnost (v najmilejšem pomenu besede) brez vina, nekaj takega, za kar ljudje (ZONORAS je z »ljudmi« označeval preprosto ljudstvo — stare Slovane) uporabljajo c h u m e l j .«

Chumeli = hmelj.

Kako mnogokrat so Slovani poimenovali kraje po hmelju, pričajo: Chmelnici, Chmelnice, Chmelovice, Chmeliky, Chmelna na Češkem;

Chmil, Chmileva, Chmilno v Galiciji; Hmeljnik na Dolenjskem, ki ga omenja že Valvazor, itd.

Še nemški znanstvenik, dr. Carl Stiegler, v knjigi »Die deutsche Hopfenwirtschaft« 1958:

»... Razna krajevna imena v pokrajini Hallertau (Zahodna Nemčija) — *Lohwinden*, *Geisenfeldwinden*. *Winden* bei Scheuern, opozarjajo na (prvobitno) poselitev z Vendi (naši predniki, preprosto ljudstvo), a razumno pridelovanje hmelja (*Hopfenkultur*) je izrazita toča starih Slovanov!...« (Podčrtal J. S.)

Nasploh so nekoč Germani razlikovali naselja s *Slovani* od drugih naselij kot »pivovarska mesta«.

In sedanjost?

Pred leti je umrl nesrečni »nobelovec« — veliki ruski pisatelj in pesnik — Boris Pasternak. Njegova je čudovita pesmica:

ДОКТОР ЖИВАГО

541

9

Х М Е Л Ь

Под ракитой, обвитой плющом,
От ненастья мы ищем защиты.
Наши плечи покрыты плащом,
Вкруг тебя мои руки обвиты.

Я ошибся. Кусты этих чащ
Не плющом перевиты, а хмелем.
Ну так лучше давай этот плащ
В ширину под собою расстелем.

Pesem HMELJ Borisa Pasternaka, ki je izšla kot dodatek k romanu DOKTOR ŽIVAGO pri založbi Feltrinelli v Milanu 1957.

Zakaj ta pesmica v originalu?

Ne nemški ne italijanski ne francoski in ne srbskohrvatski prevod ne ustreza Pasternakovemu »HMELJU«. Ali jo bo kdo prepesnil v slovenski jezik?

Tankočutni lirik je v teh osmih verzih naslikal razpoloženje poletnega večera, ko hmelj zori — naj si bo to divji ali žlahtni hmelj. Kdor je mlad pil prelepe avgustovske večere na vasi v Savinjski dolini, ve, da je v večernem mraku vonj zrelega hmelja res pravi opoj, ter mnogo pristneje kot kdo drug doume umetniško polnost tega lirskega doživetja. Toda o tem bo govorila zaključna knjiga mojega BERILA O HMELJU. Tu naj pesem priča zlasti o tem, da je hmelj tudi na vzhodnem koncu slovanskega sveta nekaj pristno domačega, saj vemo iz drugih virov, da je hmelj prišel v Evropo iz Azije in da so ga najverjetneje prinesli prav Slovani.

Ad rem!

Metodo prikazovanja hmeljarstva sem — seveda mutatis mutandis — povzel po pokojnem profesorju ljubljanske pravne fakultete, dr. Metodu Dolencu (Glej poglavje PRAVNA UREDITEV!)

Objaviti torej nameravam listine o pridelovanju hmelja na slovenskem območju, to je na ozemlju, ki so ga naši predniki najprej zasedli, ne glede na zgodovinsko dejstvo, da so se pozneje morali umakniti v dandanašnje narodnostne meje.

Žal, ne morem zavoljo ozko odmerjenega prostora že tokrat objaviti tistih arhivskih listin, ki pričajo o prvih poskusih razumnega sajenja hmelja na slovenskem območju. Nadvse rad bi namreč pripravil natis originala in za primerjavo hkrati prevoda v slovenščino. To bi bilo zares prepričljivo!

Doslej smo — iz nerazumljivih in često tudi absolutno nepotrebnih razlogov — te »poskuse« omenjali le mimogrede, čeravno je na primer veleposestvo LANGERJEVIH zaлагalo s hmeljem iz okolice NOVEGA MESTA — z DOLENJSKE — skoraj polovico takratne graške in dunajske pivovarniške industrije od prvih let prejšnjega stoletja skoraj do ustanovitve HMELJARSKEGA DRUŠTVA v Zalcu 1880. letnice, ki naj jo označim kot začetek prve besede Savinjske doline glede hmelja od Dunaja do Trsta!

Skoraj pol stoletja pa vendarle ni »poskus«, ali ne?!

In pisani učbeniki v ILLYRISCHES BLATT 1835?

Kaj naj storim?

Za delno rešitev, za posreden prikaz geografske razširjenosti »prvih poskusov« hmeljarjenja na slovenskem ozemlju, objavljam surovo karto hmeljskih nasadov do 1880, t. j. znotraj Avstro-Ogrske (gl. pril. za str. 32).

Pripominjam, da gre za začasno geografsko označitev. Nadrobno bom utemeljil v knjigi.

Tako gre pravzaprav za nekaj »iztrganih listov« z drevesa v vrtincu rajde silnic.

Naslovi so pravtako začasni, postavljeni samo za objavo v CELJSKEM ZBORNIKU 1965.

PRIPOROČILO HMELJA 1852 (NOVICE)

Dr. JOŽEF OREL 1853

Dr. IVAN GERŠAK 1868—1870

JOSIP BILGER
Dr. ERNEST KRAMER
PRAVNA UREDITEV PRIDELOVANJA HMELJA IN VAR-
JENJA PIVA

To so prve plahe besede o »našem« hmelju. Znotraj REINHETTS-
GEBOTA 1516 in avstroogrškega zakona od 17. marca 1907.

Sredi teh besed je klil iz zorel SAVINJSKI GOLDING.

Rad bi zadržal sonce pred zahodom ter vam, drage bralke in
cenjeni bralci, leta 1968 predložil zaključno knjigo O HMELJU V
ZVOKU, BESEDI IN SLIKI.

Tej odlomljeni vejici pa bodite prizanesljivi sodniki!*
V Ljubljani, 8. septembra 1965.

PRIPOROČILO HMELJA 1852

Dejstvo, da sem zasledil prvi večji sestavek o hmeljarstvu v Blei-
weisovih NOVICAH že v letu 1852, me sili, da objavim o njih že zdaj ne-
kaj več. Sicer pa sem prepričan, da smo doslej vlogo in pomen NOVIC
le preveč omalovaževali in da bomo morali to napako slej ko prej ustrez-
no popraviti.

Glede na to, da mi je tokrat na voljo le skrčen obseg, izpisujem
o NOVICAH podatke iz publikacije RAZSTAVA SLOVENSKEGA NO-
VINARSTVA v Ljubljani 1957 na strani 5: 1845 (= začetek NOVIC)

2. KMETIJSKE IN ROKODELSKE NOVICE. (Od 1849: Novice
kmetijskih, rokodelskih in narodskih reči, od 1855: Novice gospodarskih,
obertnijskih in narodskih stvari, od 1856: Novice gospodarske, obertnijske
in narodske). Izhajajo vsako sredo (od 1852-57 vsako sredo in soboto), od
1891, 26 vsak petek. Ljubljana. Na svetlobo dane od c. k. kranjske kme-
tijske družbe (do 17. apr. 1850). V red devane od dohtarja Janeza Blei-
weisa (od 6. marca 1867 odgov. urednik Janez Murnik, od 1870, 38: Jožef
Golé, od 1871, 36: J. Murnik, od 1872, 40: Alojzi Majer, od 1884, 6: Gustav
Pirc, od 1894 Avgust Pucihar, od 1902, 15: Rajko Pirkovič). Natisnil in
založil Jožef Blaznik (od 1872, 27 J. Blaznikovi dediči). Tečaj I.—LX.
Od 5. jul. 1845 — 26. dec. 1902 (list 52). 4°.

* **Opomba uredništva.** Odločili smo se, da objavimo ta prispevek, ker
dviguje iz pozabe mnogo gradiva, ki je bilo doslej zakopano v starih, manj
dostopnih publikacijah in tako z zdravo težnjo po zgodovinski resnici na
novo osvetljuje vrsto dejstev iz zgodovine hmeljarstva, zlasti slovenskega.
Avtor si je izbral obliko BERILA, da bi z neposredno govorico virov in doku-
mentov zlasti mlajšim rodovom nudil pravo znanje o hmeljarstvu in vzbudil
spoštovanje do te za gospodarsko blagostanje Savinjske doline in vse Slo-
venije tako pomembne veje kmetijstva. Prav zato je v objavi ostalo tudi
mnogo pojasnil in povzetkov iz že tiskane in dostopne publicistične in
znanstvene literature, na katere bi v znanstvenem prispevku lahko samo
opozorili z dokumentacijsko navedbo bibliografskega podatka. Sicer pa je
za vsebino prispevka in za formulacije, tudi za polemične vrinke odgovoren
predvsem avtor sam.

V prvem letu so N. izšle v nakladi 1000 izvodov, ki je l. 1848 narasla do 1800. Poleg inseratnih prilog so v dokladah objavile med dr. Vrtovečevo Kmetijsko kemijo, Malavašičev prevod Zlate vasi, Koseskega prevode Schillerjeve Device Orleanske in Mesinske neveste. — Iz važnejše literature: J. Marn, Jezičnik XX, 1882 (»Novice« pa dr. Jan. Bleiweis, 75 str.); J. Tomišek, Bitje in žitje Bleiweisovih »Novic«, LZ 1904, št. 8-12; J. Lokač, Stališče Bleiweisovih »Novic« glede knjižnega zedinjenja Slovanov, Izv. II. lj. gimn. 1907; Bleiweisov zbornik, Uredil J. Tomišek, Izdala SM 1909; Iv. Prijatelj, Ustanovitev Bleiweisovih Novic, Veda 1913, 59-65, 161-9, 271-9.

Mimo gornjih podatkov o NOVICAH nadvse priporočam slehernemu, ki le želi o njih popolnejšo podobo, da si prebere vse, kar je o njih napisal dr. Fran Vatovec v svoji knjigi SLOVENSKI ČASNIK 1557-1845, izdani v Mariboru 1961, na straneh 199, 210, 220-224 in 250.

Slehnemu zgodovinarju našega hmeljarstva pa naj bodo NOVICE tisti vir, ki mimo njega ne sme!

PRIPOROČILO HMELJA, ki so ga objavile NOVICE v listu 16 in 17 leta 1852, je sicer zelo kratko, vendar zgovorno, kajti kljub kratkosti je nesporen dokaz, da so se s pridelovanjem hmelja na slovenskem območju že takrat ukvarjali mnogi »kmetovavci« tako na Štajerskem, kakor na Kranjskem, Koroškem in na Primorskem.

PRIPOROČILO HMELJA pa navsezadnje tudi nazorno pripoveduje o težavah, ki so jih imeli prvi slovenski pisci gospodarskih oziroma hmeljarskih člankov.

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči

Odgovorni vrednik Dr. Janez Bleiweis

Tečaj X.

List 16, stran 61 — V sredo 25. februaria (poznolimna) 1852

List 17, stran 65 in 66. — V saboto 28. februaria (poznolimna) 1852

PRIPOROČILO HMELJA

S hmeljem se naši kmetovavci premalo pečajo. Ni sicer vsaka zemlja za-nj, in tudi ne vsaki kraj, vunder kjer imajo kmetovavci globoko in močno zemljo in ne razsajajo prehudi vetrovi, je dober kraj za hmelj.

Vsak previden kmetovavec mora vedeti, da ni varno, če se na pridelk le eniga sadu preveč zanaša; tak je enak tistimu, ki v lotrii na eno številko več denar postavi. Pametno je tedaj, da si prizadeva na svojim zemljišču za več sort pridelkov, da, če kakošno leto eden spodleti, mu drug donese.

Zato je posebno dobro, ako ima kmetovavec na svojim zemljišu različne pridelke, ker eno leto je temu sadu bolj primerno, drugo družimu. Tako se poravná pičli pridelk eniga sadu z bogatim družiga.

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Odgovorni urednik *Dr. Janez Bleiweis.*

Tečaj 3.

V sredo 25. februaria (poznolimna) 1852.

List 16.

Narodna pesmica iz Poljan od Ruppe.

Zajezil kakor val Martin kobe

Materin svet!

Maja, berke malo otroci,
Ne je, berke vna ruzojca,
Ne je, lisa, lisa, zanjakra,
Kaj je, oja, oja, v ozra,
Marec, ladi, igru, to se kubi,
Da je, ladi, na tere, drugak,
Boli, je, mi, cerke, ruzojca,
Naj, stavo, na vete, ljubiti,
Cerka, je, se, vete, zagraditi,
Lice, lipa, mi, je, lisa, kiti,
A, dno, mi, je, lisa, kiti,
Naj, stavo, na tere, drugak.

Naj, stavo, na tere, drugak, Naj, stavo, na tere, drugak, Naj, stavo, na tere, drugak.

Prilporočila hmelja.

N hmelju se naši kmetovanci premalo poznajo. Ni seer vsaka zemlja zasniti, in tudi ne vsaki kraj, vander kjer imajo kmetovanci globoko in morno zemljo in ne razhajajo priladi vitrosti, je dober kraj za hmelj.

Vsak previden kmetovavec mora vediti, da ni varno, če se na prideti je eniga sadu prave zasasa; tak je enak tistim, ki v lotriji na eno stesko ves denar postavi. Pametno je tedaj, da si prizadeva na svojem zemlji za več sort pridelskih, da, če kakosno leto eden spodleti, mu drug donese.

Zelo je posebno dobro, ako ima kmetovavec na svojem zemlji različne pridelke, ker eno leto je tina sadu bolj prinerano, drugo družinu. Tako se poravnajo pihl prideti eniga sadu z bogatim drugem.

Zraven zita in vina je pa ravno hmelj ti-sti sad, ki bi to posebno lepo poravnal.

In vander se pri nas celo malo hmelja prideluje!

V veteru vzrok je, s kterimi se naši kmetovanci izgovarjajo, da ne sade hmelja. Eni mislijo: žilubi hmelj se ne ohnasa dobro, kjer je kraj prevetroven; — drugi pravijo: koli ali ranje za hmelj so predragi, — tretji terdijo, da hmelj pravee dela prizadene, — in še drugi, da cena njegova ni stanovitna.

Da so naši kraji vedeli (zanaj tistih, kjer huda burja brlje) za hmelj pripravni, se iz tega vidi, da divji hmelj vidimo pogostama po gornovji se ovijati.

Res je, hmelj potrebuje zavetja, in bolj ko je v zatižji, bolj se ohnasa. Nase slovenske de-

zelo imajo pa mnogo tacih krajev, ki so po hribih in girih in gozdi obvarovani hudiga piša. Po računih se bo hmelj to tudi sam varoval, ako ga le prav sadimo. Postavimo na hmeljše pik vetra kóle v 2 ali 3 verstah goste in da so medni in da presežejo na visokost druge verste, in če 3 ali 4 čevlje pod verham privrzeno na-nje s slamo ali verhami poprečne kóle (počez), po kterih se hmelj ovija, bomo dobili tako gosto gornovje, da ne bo mogel veter skozti. Če je hmeljše veliko, se na vsacih 20 sežnjev narazca spet tako naredi, in če stori vsak sosed na svojim hmeljšim tako, bojo hmeljša tudi v bolj vetrovnih krajih dobro obvarovane.

Okoli hmeljši in med njimi se da z velicim pridam tudi mnogoverstno drevje, tudi zlahko sadje zasaditi. Dvje drevesa dajo gospodarju kóle za hmeljši, sadno drevje pa sadu, — in hmelj, ki že prvo leto po zasajenju blizo 3 sežnjev visok sam senca dela, bo sadnima drevju, da ga vročina ne posusi, dobro služil.

Na tako vizo bo v planih ravninah zasajenje hmelja in sadniga drevja veliko dobička donese, ako je zemlja za-nj; namreč da je za 3 čevlje globoka in da ima seer potrebne lastnosti, v kterih se hmelj dobro ohnasa; hmelj potrebuje močno zemljo, kakor nemška detelja ali metelka (Luxerner Klee) ali kakor pšenica ali rez, in da zemlja ni povodnji podverzena, ali saj taka, da se voda kralo in popolnoma odtece.

Kar stroške za kóle více, so blizo na pol višji, kakor so letni stroški za kóle v nogradih, — in v tacih krajih, kjer lesa manjka, znese koli naraz veliko, — kjer je pa obilo lesa, so stroški za nje na pol nižji. Tak kol pa trpi tudi 10 let in se več, in po tem je se za rabe pri novo zasajenih hmeljših in poslednjič se dajo se v nogradih porabili.

Ta dragina kolov v krajih, kjer lesa manjka, pa zadene pridniga kmetovavca ne povikrat, ker se bo za pridobaje potrebe sam s kolmi proskerbet, ko si bo deloma tacih drevs zasadi, ki hitro rasejo, deloma pa tacih, kterih rasi je počasna, kakor so akacije, brest ali lém (Ulme oder Ruete), jesion, breza, jela, smreka, bar, mecesen; hitreje rastejoče pridajo poprej za rabe, med tem zrastejo tiste, ki so bolj počasne.

Kdor si sam kóle prideluje, mu bojo za tretji del boljji kup prišli. Na 1 oralu zasajeniga drevja si bo vsako leto lahko 130 kolov napravil.

Na to vizo, in če se hmeljša na enkrat prevleke ne zasadijo, ampak vsako leto več, nebojo stroški na enkrat veliki. (Kosce študi).

NOVICE

(Faksimile naslovnega lista 16 z dne 25. februarja 1852 Bleiweisovih NOVIC, kjer je začetek »Prilporočila hmelju«, prvega večjega navodila o hmelju — o slovenskem jeziku).

Zraven žita in vina je pa ravno hmelj tisti sad, ki bi to posebno lepo poravnal.

In vunder se pri nas celò malo hmelja prideluje!

Čvetero vzrokov je, s katerimi se naši kmetovalci izgovarjajo, da ne sadè hmelja.

Eni mislijo: žlahni hmelj se ne obnaša dobro, kjer je kraj *prevetroven*; — drugi pravijo: *koli ali rante* za hmelj so predragi, — tretji terdijo, da hmelj *preveč dela* prizadene, — in še drugi, da cena njegova ni *stanovitna*.

Da so naši kraji večidel (zunaj tistih, kjer huda burje brije) za hmelj pripravi, se iz tega vidi, da divji hmelj vidimo pogostoma po *germovji se ovijati*.

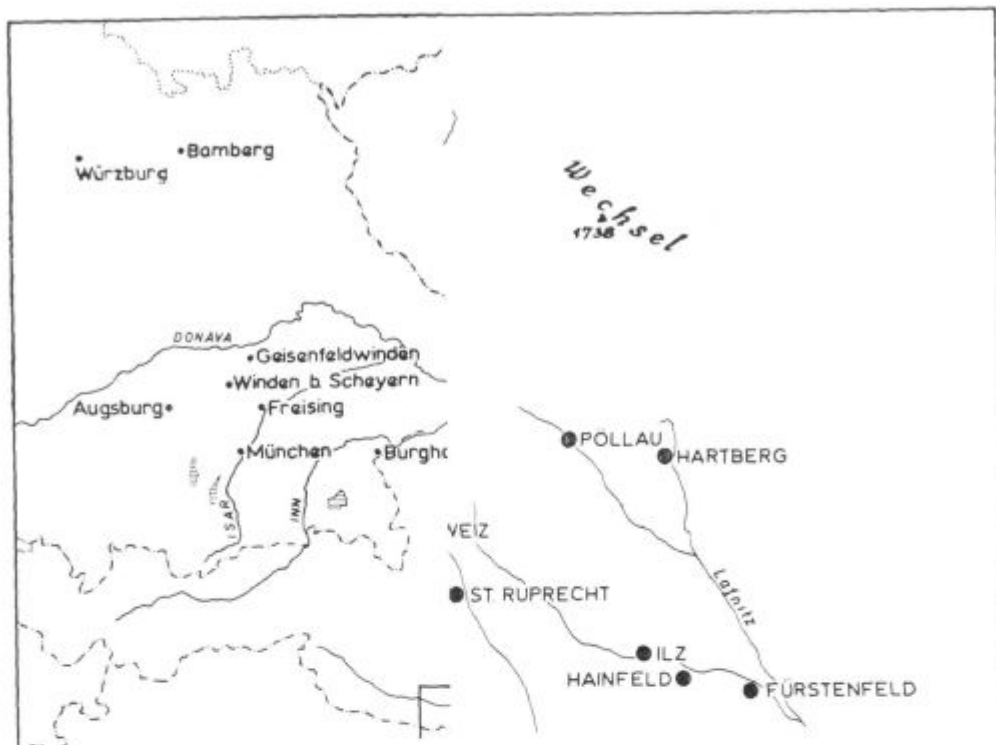
Res je, hmelj potrebuje zavetja, in bolj ko je v zatišji, bolje se obnaša. Naše slovenske dežele imajo pa mnogo taciñ krajev, ki so po hribih in gričih in gozdiñ obvarovani hudiga piša. Po ravninah se bo hmelj že tudi *sam varoval*, ako ga le prav sadimo. Postavimo na hmeljiše prek vetra kòle v 2 ali 3 verstah gsto in da so močni in da *presežejo na visokosti druge verste*, in če 3 ali 4 čevlje pod verham privežemo na-nje s slamo ali verbami poprečne kòle (počez), po katerih se hmelj ovija, bomo dobili tako gsto germovje, da ne bo mogel veter skozi. Če je hmeljiše veliko, se na vsacih 20 sežnjev narazen spet tako naredi, in če stori vsak sosed na svojim hmeljišu tako, bojo hmeljiša tudi v bolj vetrovniñ krajih dobro obvarovane.

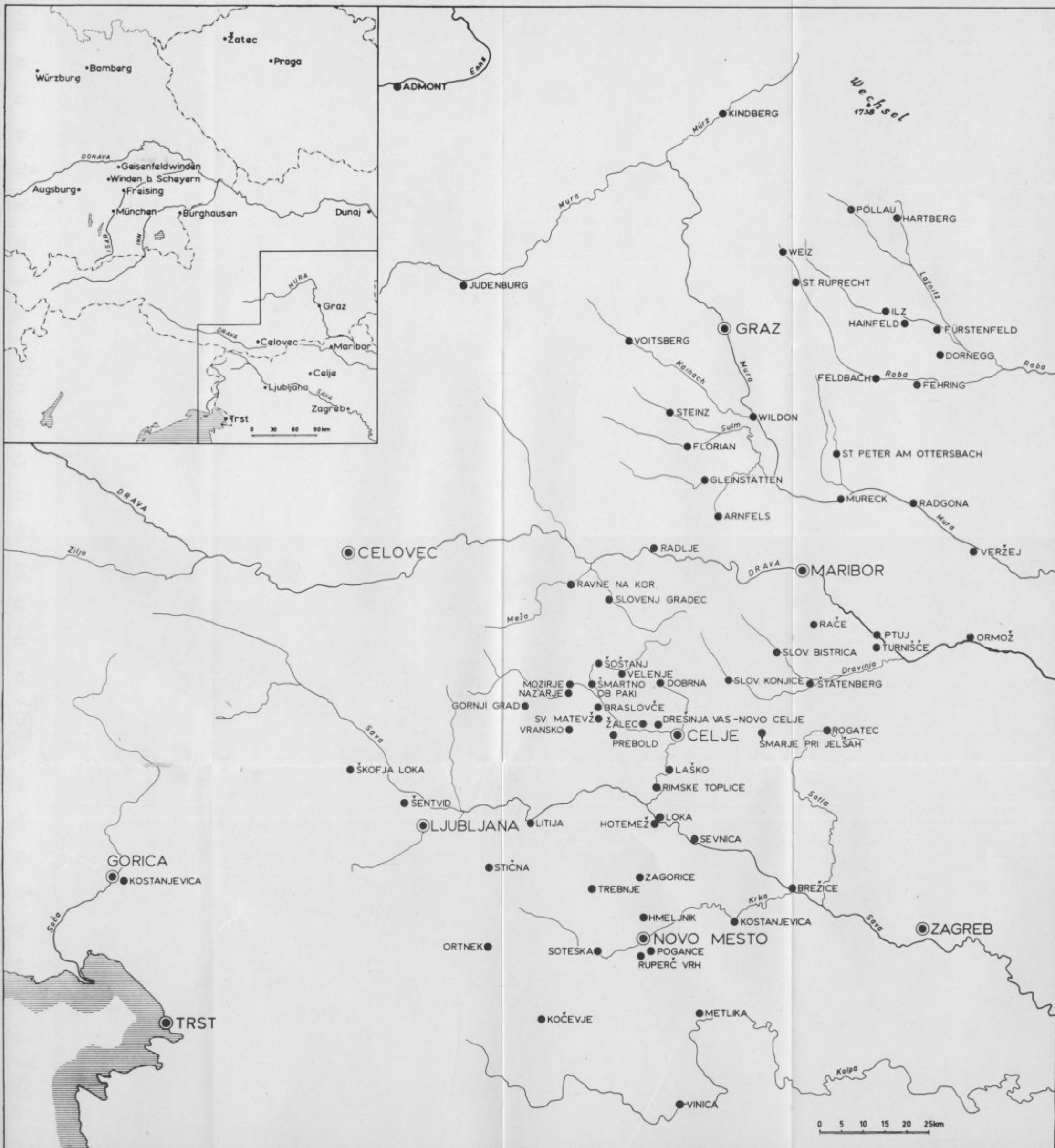
Okoli hmeljiš in med njimi se da z velicim pridam tudi mnogo *verstno drevje*, tudi žlahno sadje zasaditi. Divje drevesa dajo gospodarju kòle za hmeljiše, sadno drevje pa sadú, — in hmelj, ki že *pervo leto* pa zasajenju blizo 3 sežnjev visok sam senco dela, bo sadnimu drevju, da ga vročina ne posuši, dobro služil.

Na tako vižo bo v planih ravninah zasajanje hmelja in sadniga drevja veliko dobička doneslo, ako je zemlja *za-nj*: namreč da je za tri čevlje *globoka* in da ima scer potrebne lastnosti, v katerih se hmelj dobro obnaša; hmelj potrebuje močno zemljo, kakor *nemška detelja* ali *metelka* (Luzerner Klee) ali kakor *pšenica* ali *rèž*, in da zemlja ni povodnji podveržena, ali saj taka, da se voda kmalo in popolnoma odteče.

Kar *stroške* za kòle vtiče, so blizo na pol višji, kakor so letni stroški za kole v *nogradih*, — in v taciñ krajih, kjer lesa manjka, znesó *koli zares veliko*, — kjer je pa obilo lesa, so stroški za nje na pol nižji. Tak kol pa *terpí tudi 10 let* in še več, in po tem je še za rabo pri novo zasajenih hmeljiših in poslednjič se dajo še v *nogradih* porabiti.

Ta dragina kolov v krajih, kjer lesa manjka, pa zadene pridniga kmetovalca le *pervikrat*, ker se bo za prihodnje potrebe sam s kolmi preskrbel, ko si bo deloma taciñ dreves zasadil, ki *hitro rasejo*, deloma pa taciñ, katerih rast je *počasna*, kakor so *akacije*, *brest* ali *lòm* (Ulme oder Rüste), *jesen*, *breza*, *jela*, *smreka*, *bòr*.

m e c e s e n ; hitreje rastejoče pridejo poprej za rabo, med tem zrastejo tiste, ki so bolj počasne.

Kdor si sam kole prideluje, mu bojo za tretji del boljši kup prišli. Na 1 oralu zasajeniga drevja si bo vsako leto lahko 150 kolov napravil.

Na to vižo, in če se hmeljiša na enkrat prevelike ne zasadijo, ampak vsako leto več, ne bojo stroški na enkrat veliki.

Da delo v hmeljišu veliko stroškov prizadene, se ne more tajiti, ali taka je tudi v nogradu in pri žitu; ker pa se hmelja od leta do leta v e č potrebuje, bo tudi cena višji šla.

Delavcev se za hmelj blizo toliko potrebuje, kakor za tersje, vunder se jih nikdar manjkalo ne bode, ako gospodar hmeljorejo kakor vinorejo v p r a v i r a z m e r i z drugim svojim kmetijstvom obdeluje. Sicer so tudi otroci za ropkanje zrelega hmelja dobri.

Kar poslednjič ceno hmelja vtiče, je res, da je p r e m e n l j i v a . morebiti bolj kot žita in družiga sadú; vunder tako, kakor je nekdanj bilo, ko se je cent clo le za 15 fl. prodal, tako ne bo nikdar več, če se ga še toliko pridelja, ker se ga vedno več potrebuje. Če je sedaj letina prav dobra za-nj, se poniža cena tudi na 40 fl., vunder se prodaja velikrat veliko veliko višji, — sedaj je srednja cena hmelja 55 fl. En oral zemlje s hmeljem zasajene zamore kmetovavcu 9 centov pridelka dati; če natanjko prerajtamo vse stroške, kaže srednja rajtinga 157 fl. čistiga dobička, ki je kmetovavcu gotov, če previdno hmeljiše obdeluje. Ali pridelja toliko vinorednik na oralu vinograda?

Kdor pa se hmelja loti, naj sadi le n a r l e p š i g a ž l a h n i g a , ker samo t a k donese dobiček, s slabim mu žuga zguba.

Nekdanj so hmelj skoraj le na Č e s k i m sadili, in Česka dežela je prevedovala skoraj celo Europo po niski ceni, cent po 20 — 30 fl., poslednji čas se ga tudi na Parskim, Angleškim itd. prideluje veliko, in vunder je sedaj cena trikrat višji od nekdanje zato, ker se ga vedno več potrebuje, in tako bo morebiti še 100 let terpelo, dokler ne pridemo, kjer smo sedaj z v i n o r e j o , ktera le v posebno dobrih legah in pri posebno dobrih sortah kaj dobička donaja.

Naprava hmeljiša je gotovo cenejši od naprave vinograda, ker sajenci k večimu ravno toliko veljajo, ko terta, obdelovanje zemlje je pa za hmelj cenejši.

Hmeljiše verže že prvo leto veliko dobička, če se med hmelj r e p a ali k a p u s sadi.

Kdor se pa po tem priporočilu naprave hmeljiša loti, naj skerbí, da si le sadik ž l a h n i g a , lepo dišečiga, šibkiga hmelja omisli; sicer mu bo taka pela, kakor vinorejcu, ki ima s l a b e terte, ali vertnarju, ki ima s l a b e sadne pleména; taki si v dobrih letinah malo pridobijo, v slabih pa imajo gotovo z g u b o .

Nar boljši sadike se dobé iz S a c a na Českim in iz o k o l i c e tega mesta, ki slovi po celim svetu zavolj nar žlahnejšiga hmelja. Ta hmelj, dobro gleštan, se tudi ne zverže, v drugo zemljo presajen.

*Naj bi kmetovavci v pripravnih krajih se poprijeli hmelja, — naj bi zlasti v inorejci v tacih ravninah, kjer jim vinoreja ne donaša dobička, hmeljiša si napravili in se s tero le v gorice ognili.**

Allg. L. u. F. Zeit.

* Če kdo po tem priporočilu želi natančnega popisa, kako s hmeljem ravnati, da bo prav, naj nam naznani; radi bomo hmeljorejo obširniši razložili.

Vred.

DR. JOZEF OREL

Prvič sem na ime dr. Jožefa Orla v zvezi s hmeljem zadel, ko sem v ljubljanski NUK* prebiral »NOVICE kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči« 1855. Na 172. strani XI. tečaja NOVIC je tudi tale kratka notica:

Gosp. Andrej Fleišman, [1805 †1867 v Ljubljani, o katerem bo še večkrat beseda, opomba J. S.], je priporočal hmeljorejo, ker po njegovih skušnjah se utegne hmelj na Kranjskem dobro sponašati. Zavernul je kmetovavce na podúk v »NOVICAH«, ktereга je po nar. boljših skušnjah na Českem, kjer je hmeljoreja na visoki stopnji, gosp. dr. Orel prav natanjko spisal.

Ta učbenik me je spodbudil, da sem začel natančneje proučevati življenje in delo dr. Jožefa Orla. Kljub ljubeznivi pomoči njegovega potomca, diplomiranega pravnika Petra Rutarja (v Ljubljani, Za Gradom 1), lahko za zdaj črпам podatke (v glavnem) le iz dveh virov, Slovenskega biografskega leksikona, 6. zvezek — 1955, ter iz knjige »Slovenski časnik«, ki jo je spisal dr. Fran Vatovec in založila Založba »Obzorja« v Mariboru 1961. To pa nikakor ne more in sme biti in, vsaj tako upam, tudi ne bo moja zadnja beseda!

Jožef Orel se je rodil 21. 3. 1797 v Skopem pri Dutovljah, vasiči blizu Tomaja na Primorskem. Bogati sorodniki (Rudeževi) so mu pripomogli, da je opravil izpite v normalki in gimnaziji, nato pa se je odločil za študij prava na Dunaju. Absolviral je sicer že leta 1821, vendar je bil promoviran za doktorja prava šele 12. maja 1824, ker se je medtem pač moral preživljati po raznih odvetniških pisarnah. Po vrnitvi z Dunaja v Ljubljano je bil prav tako zaposlen pri raznih odvetnikih; odvetniški izpit je namreč napravil šele oktobra 1851, in sicer z zadnjo, še zadostno oceno. Menda naj bi ta, slaba, ocena bila vzrok za dejstvo, da je zaman prosil za podelitev pravice opravljati advokaturu vse do leta 1854, ko je poprejšnja uvedba notariata (1851) tudi njemu pripomogla do notarskega mesta za Ljubljano in Vrhniko.

Zgodovinska zanimivost je, da je bil dr. Jožef Orel od poletja 1852 dalje tekmeč tudi dr. Francetu Prešernu. Med vzroki za neuspeh pri prošnjah (dr. J. Orla) za podelitev advokature navajajo tudi policijsko poročilo iz leta 1842, po katerem so mu zamerjali »pikri način pisanja in pogoste neprimerne izraze, ki jih je rabil v svojih sestavkih zlasti glede odvetnikov«. No, vse kaže, da je misel na samostojno advokaturu

* (N)arodna in (U)niverzitetna (K)njižnica

*Dr. Jožef Orel
(Fotografija iz družinskega arhiva
Orlovih oz. Rutarjevih v Ljub-
ljani)*

opustil takrat, ko je po nekem sorodniku podedoval hišo v Ljubljani, v sedanji ulici »Za gradom« št. 1.

Zavoljo lažjega razpoznavanja te hiše navajam, da je ob vhodu vanjo vzdana spominska plošča z napisom:

»V tej hiši se je od leta 1941 do konca leta 1942 sestajal okrožni komite SKOJA, ki je v najtežjih dneh zgodovine naših narodov pod vodstvom KPJ mobiliziral vso napredno mladino Ljubljane v borbi proti okupatorju in domačim izdajalcem«.

Mimo te, za takratne razmere izredno velike hiše je dr. J. Orel podedoval tudi velika zemljišča na ljubljanskem Barju. Zdi se mi pa, da mu sestavljanje pravniških spisov nasploh ni nudilo dovolj dohodkov oziroma da se je prav zavoljo tega začel čedalje globlje ukvarjati s poljedelstvom, praktično in tudi teoretično. Sploh kaže, da je imel zemljo za glavni pridobitveni vir, saj je menda samo z njo preživeljal 11-člansko družino; rodilo se mu je namreč 9 otrok.

Dr. J. Orel je bil kot pisec izredno plodovit, vendar bom tu na kratko orisal le njegovo narodno-gospodarsko sodelovanje v vseh takratnih časnikih.

Ker je imel že precejšnji ugled kot gospodarsko-kmetijski izvedenec in kot publicist, je bil dr. J. Orel 1842, bila je to že kar javna skriv-

nost, vnaprej določen za urednika prvemu slovenskemu kmetijskemu časniku, ki je zanj ljubljanski tiskarnar Jožef Blaznik (in seveda Kmetijska družba za Kranjsko) pričakoval odobritev za izdajanje.

Po navedbah v »Slovenskem biografskem leksikonu« kakršnekoli nelojalnosti proti dr. Francetu Prešernu, ki ga je imel Blaznik leta 1840 v evidenci za urednika, dr. J. Orel leta 1842 ni zagrešil, kajti leta 1840 je šlo prav tako kakor že 1838 za literarni list, a 1842 za strokovno kmetijsko glasilo. Prav zavoljo velike verjetnosti, da bo postal urednik prvega slovenskega kmetijskega lista, je bil dr. J. Orel tudi v glavnem avtor vseh načrtov zanj. Iz še ne povsem razjasnenih vzrokov je bil imenovan za tajnika Kmetijske družbe dr. Janez Bleiweis, hkrati s tem pa tudi za urednika novega lista. List je bil namreč zasnovan kot glasilo Kmetijske družbe v Ljubljani, ki je bila ustanovljena že 1767, za vladanja avstrijske cesarice Marije Terezije oziroma po vmesni prekinitvi (Napoleon!) obnovljena 1819. Kako silno se je Kmetijska družba razrasla, naj pove podatek, da je imela kar 165 podružnic in nad 15.000 članov.

Kljub temu je postal in ostal dr. J. Orel sodelavec v NOVICAH skoraj vse do svoje smrti.

Za nadaljnjo osvetlitev njegove osebnosti bo nemara prav, da navedem še kratek izpisek iz knjige dr. Fr. Vatovca »Slovenski časnik« (Maribor 1961):

»... Urednik poskusnih listov (za prvi kmetijski slovenski list, op. J. S.) naj ostane dr. Josip Orel, odbornik Kmetijske družbe. V tem prehodnem času pa je živinozdravnik dr. Janez Bleiweis, ki je bil na občnem zboru 10. maja 1842 izvoljen za tajnika Kmetijske družbe, s pretkano, potrpežljivo igro spodkopaval dr. Orlov uredniški položaj. Bleiweisove spletke so zorele do trenutka, ko je Kmetijska družba dokončno prevzela založništvo lista, ki naj bi ga tiskali v Blaznikovi tiskarni. Tedaj je bil sprejet sklep, ki je pomenil krepak sunek v dr. Orlovo pozicijo. List bo urejeval odbor Kmetijske družbe ali po njem pooblaščen formalni urednik. Z naročilom tajniku Kmetijske družbe dr. Bleiweisu, naj poskrbi za nove poskusne liste, je bila presekana časnikarska pot dr. Josipa Orla, ki je doslej urejeval cenzurne poskusne liste. Tako sta bila tajništvo Kmetijske družbe in uredništvo poskusnih listov združeni v Bleiweisovih rokah. Preteča nevarnost. Le drobna zloraba tega ključnega položaja bi utegnila prinesiti nepopravljivo škodo za slovenski narod. Značilno za notranjo podobo dr. Janeza Bleiweisa je bilo, da ga ni prav nič motilo neznanje slovenščine«. (Opomba: podčrtal J. S.).

Na tem mestu želim poudariti, da je že dr. Ivan Prijatelj nekoč zapisal o Slovencih, ki so takrat sodelovali v nemških časnikih, npr. v »Illyrisches Blatt« (1819-1849), »Carniolia« (1839-1844) in drugih, takole (skrčeno):

»Slovencev, ki so pisali v te nemške liste, je bilo precej. Ti možje so pomenili takrat naš kulturni material, zlasti zaradi tega, ker je bila pri teh kulturnih delavcih neredko samo oblika nemška, vse drugo pa slovensko!«...

Raziskovanje življenja in dela dr. J. Orla bo ena mojih prihodnjih skrbnih nalog prav zavoljo njegovega »Podúka v hmeljoreji«, ki ga objavljam vsega in v originalu, z vsemi takratnimi posebnostmi in tudi s tiskarskimi napakami. Menim, da bo prav p o n a t i s k tega učbenika lahko predmet mnogim razpravam, ne le z gledišča naše gospodarske, marveč tudi jezikoslovne in sploh siceršnje kulturne zgodovine.

Dr. J. Orel v uvodu k »Podúku« sam pravi, da ga je sestavil po »nar izverstnišem navodu Fr. W. Hofmana v Pragi«.

V želji, da pridem do Orlovega vzornika, sem se obrnil s prošnjo na Výzkumný ústav chmelařsky v Žatci (ČSR) za posredovanje tega učbenika.

Imenovani zavod mi je ta učbenik prek praške Univerzitetne knjižnice in Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani tudi nedavno poslal na vpogled, vendar v češkem prevodu iz leta 1882 in s pripombo, da gre za prevod po originalu »Der Hopfenbau«, ki ga je založila firma A. Harzig na Dunaju leta 1867.

Vse kaže, da je bilo takó na Dunaju kakor v Pragi, takó v nemščini kakor v češčini, več izdaj za takratne potrebe zares vzornega učbenika Fr. W. Hofmana.

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Odgovorni vrednik Dr. Janez Bleiweis.

Tečaj XI.

List 20. stran	77	—	V sredo	9. marca 1855
List 21. stran	81	—	V saboto	12. marca 1855
List 22. stran	86	—	V sredo	16. marca 1855
List 23. stran	89	—	V saboto	19. marca 1855
List 24. stran	95	—	V sredo	23. marca 1855
List 25. stran	97	—	V saboto	26. marca 1855
List 26. stran	102	—	V sredo	30. marca 1855
List 27. stran	105 + 106	—	V saboto	2. aprila 1855
List 28. stran	109	—	V sredo	6. aprila 1855
List 30. stran	117	—	V sredo	13. aprila 1855

PODÚK V HMELJOREJI

Do sedaj po Slovenskem še malo znana hmeljoreja (Hopfenbau) po nekaterih deželah, koder jo špogajo, tako obile pridelke donaša, da se nam potrebno zdi, jo tudi Slovencom priporočiti, in v tem namenu po željah mnogih kmetovavcev hmelja popis, rejo in obravnavo pridelka po nar izverstnišem navodu Fr. W. Hofmana v Pragi v kratkem tudi po »Novicah« zglasiti.

Hmelja popis.

Iz korenin, kakor les terdih, poganjajo vsako leto prve dni pomladi štirivoglate mladike, ktere se po bližnjih oporah opletajo in 30 do 40 čeboljev visoko zrasede. Perje, razcepljeno v 3 do 5 lopatic, je 3 do 6 pavcov dolgo, na verhu nekoliko manjši.

Hmeljova spōla raseta enako konopli v s a k s e b i; nektare stebila so namreč zgolj moškega, druge spet le zgolj ženskega spōla. M o š k i ocvetejo, in cvet se osuje, brez da bi kaj hmeljnih steržkov napravil. Ž e n s k i spol napravi steržke enake mecesnovim, v kterih tiči pod vsakem perescem konopli enako zerno ob času zrelosti obdano z rumeno smolo, ktero h m e l j o v o m o k o imenujejo. Po množini te m o k e se ceni vrednost hmelja.

Sploh se razdeli hmelj v d i v j i, in v p i t a n i ali žlahni h m e l j.

Divji hmelj rase po celi Evropi v borštih in mejah, tudi v Ameriki ga je veliko. On napravi veliko zernja, pa le malo moke; za tega voljo olarji steržke divjega hmelja komaj del memo steržkov pitanega hmelja cenijo, ter ga le ob pomanjkanju ali o hudi dragini pitanega rabijo.

Pitani ali žlahni hmelj.

S posebno obravnavo zboljšani hmelj, kteri napravlja veči steržke memo divjih z obilo hmeljovo moko pa malo ali celo nič zernja, imenujejo p i t a n i ali žlahni hmelj.

V Evropi se dobi dosto žlahnega hmelja, zato ni prašanja po divjem, in ravno zato se jemljejo sadike za napravo novega hmeljoverta od p i t a n e g a hmelja. Sadike m o š k e g a spōla so v hmeljovertu nepotrebne, ker sadike ženskega spōla ne potrebujejo oplode za priredbo dosto hmeljove moke in smole; semensko zernje pa za rabo nima nobene vrednosti, ker ni navada hmeljovih sadik iz semena ravnati, marveč jih od starih žlahnih štorov jemati.

Sadike žlahnega hmelja ušečno posajene poganjajo prvo leto mladike za perst debele in do 16 komolcov, to je, 4 sežnjev, naprejšne leta clo do 28 komolcov dolge. Cvet ali steržek ženskega spōla žlahnega hmelja zrasede navadno za pavca tudi za 2 pavca dolg, kteri dozorjen ima biti na spodnjem tanjšem koncu zapert, rumenkasto zelen, gost, skoro štirivoglast v peclu, in v sterženu tenak, brez semena, pa z obilo hmeljovo moko in smolo.

Sorte hmelja.

Hmelj se po varnosti zemlje lege in obravnave presorta ali preverže. Razločijo se 4 sorte žlahnega hmelja, namreč: s v i t l o - z e l e n i, t a m n o - z e l e n i, r u d e č i in z g o d n j i.

1. Svitlo-zeleni hmelj.

Ima znamenito robate, dva pavca dolge cvete ali steržke blede zelenkaste barve in z obilo zernjem, do 20 v enem. Nar rajši scer rodi

med osimi sortami; vendar ima majhino vrednost, ker ima le malo hmeljove moke in smole v sebi.

2. Tamno-zeleni hmelj.

Cvetje tega hmelja je temne barve, komaj pavc ali k večim poldrug pavc dolgo; na zgornjem koncu z narazen stoječimi peresci napravi veliko zernja; ima malo pa ostro dušeče moke, malo smole, rad rodi in je malo boleznim podveržen; v ceni je na pol in tudi še več nižji memo nar boljšega.

3. Rudeči hmelj.

Njega vilice in peclji so rujavkasti, cvetje (steržki) od vetra oplazeno dobi o zoru rumenkasto-rudeče in rudečo-rujavkaste lisice. Ta sorta se dá razdeliti v dve podsorti, namreč v brezzernatega nar boljšega, in zernatega nižjicenjega.

Brezzernati se zvrže v zernatega v narboljših krajih, ako se med sadikami ženskega spóla pustijo stati sadike moškega spóla, ali če se s premočnim gnojem gnoji.

Brezzernati nar žlahnejši in nar dražji hmelj je spet dvojnje sorte, namreč: močnorastni, kakor poljski in nemški, z obilo moke in smole, močno diši, je sosebno dober za ól (pivo).

Višji vrednosti memo tega je rudeči česki (pemski) brezzernati hmelj posebno iz mesta Zateča (Saaz). Zateški hmelj obseže vse lastnosti, katerih je treba ólu dajati, namreč dober okus in stanovitost, to je, da se ne skisa.

4. Zgodnji hmelj.

Se le malo kje narajma; sem ter tje se najdejo samotne stebila po hmeljnikih. Razloči se od sprednega le v tem, da že mesca velcega serpana (augusta), uni pa še le kimovca (septembra) in listopada zori.

Kako velike hmeljnike je varno saditi?

Reja hmelja zraven družih kmetovavskih opravil zagotovi dober dohodek, kateri očasih v enem letu splača vse stroške naprave hmeljnika. Pa ta vabilni dobiček naj nikogar ne zapelje prevelicnih hmeljnikov si napraviti, da bi petino polja preseegli. Pomisliti je, da hmeljniki potrebujejo veliko veliko natiča, večkrat ob letu neutegoma dosti delavcev. Res! po malem opravila je v hmeljniku od začetka pomladi do konca jeseni, — sila veliko ga je pa ob času obrezovanja, natičovanja in ob zorenju. Več ko je o teh časih delavnih rok v hmeljniku, in nagleje ko se dela opravljajo, toliko gotoviši je dobiček. Kdor ne zamore teh del o pravem času opraviti, ima gotovo škodo na pridelku.

Zato tega voljo naj vsak gospodar dobro dobro preodari: koliko delavnih rok ima v svoji oblasti, ali prav za prav, koliko jih potrebuje za druge kmetovavske dela; po tem naj si zasadi hmeljnik, ki ga gleštajo delavci ob časih, kadar ni družega dela.

Zvedeni hmeljnikarji svetujejo, naj hmeljnik stotíne polja pri nobenem kmetovavcu ne preseže, ker že tak majhen prostor pobere prve tri leta, preden kaj pridelka donáša, veliko dela in dnarnih stroškov, in na zadnje, če se vsaktero delo o pravem času ne opravlja, vès pridelk v zgubo gré, ali pa se le slabo malo vredno blago dobi.

Kdor misli hmelj ravnati, mora koj skerbeti za natič, bodi si je *l o v*, *smrekov*, *borov* ali tudi *brezov*. Kdor nima tacega lesa, naj si ga neutegoma zaseje na priličen prostor, polovico manjši kot ima hmeljnik biti. Za *prvo* leto so dosti močne in dolge verbove, jelove ali smrekove veje.

Dobro je, da se hmeljniki vštric eden družega, ne pa raztreseno zasadijo, ker zavetje zagotovi dober pridelk.

Izbera sadik.

Hmelj se zaredi po koreninah. Kdor si želi dobrega pridelka, naj oskerbi sadike, iz nar *boljše* ga kraja, in od tam nar *žlahnejših*, da se mu stroški splačajo, in tudi gruntni dohodek zboljša. Kakor se je pri vsakterem poljskem pridelku le od dobrega, zdravega in popolnoma dozorjenega semena hvaležin dobiček nadjati, tako se morajo tudi hmeljne sadike od nar *manj* 4 leta *starih štorov* jemati. Sadike mlajših štorov zdívjajo, in pridelk ima malo moke, pa veliko semena, je le nisko cenjen.

Pred sajenjem morajo sadike dobro preveniti, sicer mladike odganjajo, preden se dobro vkoreninijo, in za naprej vedno hirajo, šibke mladike odganjajo, in slab sad donášajo.

Zrak za hmelj.

Hmelj raste v gorkih in tudi v merzlih krajih, v planjavah, pa tudi na gorah; vendar naj bode hmeljnik vselej v *zavetju*, sicer se ga bo malo pridelalo. Hudi vetrovi potergajo mladike ali jih odvijajo s prekel, ali clò prekle polomijo, in celi hmeljni germ na tla veržejo.

Hmelj ljubi veliko sonca; torej mu je všečna lega proti *poldne*, kjer mu kak boršt ali stermi hrib sončnih žarkov ne prestrega. Nar bolj pripravne za hmeljorejo so plitve doline, do katerih močni viharji ne morejo. Ker je pa malo tacih krajev, so tudi druge lege dobre, da le niso na vihnarnih krajih.

Zemlja za hmelj.

Zemlja hmelju nar *všečniši* je *debela*, *gorka*, s *peskom* *namesšana*, *rodovitna*, *nekoliko mokroto držéča ilovka*, kjer voda ne nastopa. V *taki* zemlji nar *žlahnejši* hmelj zraste.

Slabši ko ta, vendar prav dobra zemlja je *hladna* *nekoliko s šuto* *namesšana*.

Veliko slabši je merzla mastna ilovka; še slabši peščena zemlja, na kateri se hmelj le v mokrih, zlo rodovitnih letih dobro obnaša, sicer pa rečno raste.

Vse drugačne zemlje niso za hmeljorejo, zlasti pa taki kraji ne, kodar voda nastopa, in dlje časa stoji, ker v dlje časa pod vodo stoječih krajih korenine pri štorih pogrijejejo, in tako hmeljovi štori pod zlo gredó.

Njiva, v katero čmo hmelj saditi, mora biti globoko prerahljana, in močno zagnojena. Tako njivo je treba po krompirju koj nar manj 8 pavcev globoko preorati, dobro prevleči, in čez zimo v miru pustiti. Pomladi je prvo delo, da se vdelana pregnojena in zrušena zemlja z drevesom, ki ima širok lemež in dolgo desko, posname in na stran odrine, po tem pa spodnja mertvica dvakrat ali cló trikrat na nasprotno stran vdelane zemlje, če je mogoče, dva do tri čevlje globoko, vzdigne in odrine. Je ta spodnja zemlja pusta, nerodovita, jo je treba, preden se orje, dobro pognojiti, da se enakomerno z gnojem zmeša in pregnoji.

V na to vižo narejeno globoko brazdo se na prvo z drevesom verže vdelana pregnojena in verh te pa na drugi strani ležeča iz tal vzdignjena prejšna mertvica. Je to opravljeno, se še znižani razori dobro preorjejo in zrahljajo, in na zadnje celo polje tako dolgo vlačí, da je povsod ravno.

Po tem delu pride razpostava količkov za znamnje: kam se bojo hmeljove sadike posadile. Ti količki naj bodo na vse strani po tri, v rodovitni zemlji 3 1/2 do 4 čevlje narazen in do tri čevlje dolgi. Sedaj še le nasleduje vsaja sadik.

Pred vsajo velja na tanjko pregledati sadike: al so še žive, ne strohnele, in tudi ne suhe. To se spozna, če so še voljne in se dajo šibiti brez da bi se lomile. Od daljnih krajev poslana ne smejo biti ogrete, ne zaduhle, ne plesnjeve, ne gnjile in tudi ne suhe; prevenjene naj bojo saj še debelosti mazinca z dvéma verstama kali da, ena na zgor, druga na spod zamore odganjati.

Nar boljši se dajo sadike pošiljati v oskih sodcih, ovite z mahom.

Na sončno ali poldnevno stran vsakterega zataknjenega količa se naredi tikoma osem pavcov globoka jamica, v katero pridejo dvé močni ali tri slabiji sadike, vse skup tikoma h količu z gor obrnjenimi kalmi. Za tem se potlači nanje veržena zemlja; verh njih pa se še dva pavca rahle zemlje verže; tako ostane pri vsakem količku dva do tri pavca globok jameč, zato, ker so sadike večidel tri do štiri pavce dolge.

Obdelovanje hmeljnika v prvem letu.

Hmeljne sadike odganjajo o tréh tednih, če je vreme vgodno, če je pa mokro in merzlotno, komaj o šestih.

Po hudem naliou je treba pogledati, al se zemlja ni zlo sterdila, da mladike ne morejo skozi predreti, ampak da se lomijo, in pod skorjo rumenijo, kar bi znalo veliko sadik pokvariti. Ti škodi v okom priti, je treba sterjeno skorjo pazljivo, da se mladike ne presekaajo, zrahljati ali cló odpraviti in druge rahle zemlje na sadike lohkoma nametati.

Ko mladike toliko dolge zrastejo, da jih je moč okolj palic ovitjati, naj se to nemudoma stori, da se po tléh ležeče ne pohodijo in potarejo.

Ovijajo se pa mladike od desne proti levi roki.

Koj po ovitju naj se jamči okolj palic večidel z zraven ležečo zemljo zasujejo.

Tako je prvoletno delo v hmeljniku do jeseni dokončano, razun da se včasih poznejši mladike enako zgodnjim na palico ovijejo.

Ker prvo leto hmelj malo sence dela, se zná brez škode za hmeljne sadike po vmesnih prostorih repa, kavlje, pesa, zelje, tudi pritlični fižol, toda vselej v primerni daljavi od hmeljnih sadik zasaditi ali vsejati. Bodi naj pa med hmelj kaj zasajenega ali nič, vedno je treba skerbeti, da je hmeljnik čist vsega plevela.

V jeseni je treba vse hmeljne mladike za en čevljev od tal porezati in jih za klajo ovác koj zelene ali posušene porabiti; na to količke izpuliti in pod streho spraviti; na zadnje pa celi hmeljnik pognojiti ali vsaj na vsako hmeljno sadiko dvé do treh vil, če le mogoče, kravjega gnoja vreči, in podolgoma, potem pa po čez hmeljnik tako preorati, da prva brazda gré tikama pri sadikah, brez jih raniti ali zrezati, in da zemlja pade od vsih štirih strani verh gnoja na hmelj, in da v sredi med hmeljnimi verstami ostane razor.

Obravnava hmeljnika v drugem letu.

Za drugo leto mora biti natič daljši, 9 do 12 čevljev dolg, in na debelem koncu do poldruziga pavca debel. Vsake sorte les je dober za to; smrekov, jelov, mecesnov, brezov, jesenov, itd.

Ti količi naj bodo ali čisto ali saj na eni strani obeljeni, da se posušijo, in se pod kožo ali ljubom merčesi ne zaredijo. Špiči naj se pa tako, da so špice trivoglaste, namreč, da se kol na dvéh straneh zaseka, tretja stran pa ostane, kakor je zrasla. Take špice tičijo terdnejši v zemlji, kot okrogle, in veter jih težje omaja.

Natični koli naj se nasekajo, belijo in špičijo pozimi, da se do dobrega posušé, ker sicer sirovi ali samo prepenjeni v zemljo pridši, kar jih v tla pride, se zadušé in naglo zgnijejo.

Pomladi, koj ko hmeljove sadike začenjajo iz tal bukati, to je, mesca malega travna, je treba zemljo, ki je bila jeseni na hmeljne sadike z drevesom veržena, na enako vižo spet stran vreči. Al prav marljivo naj se to opravlja, ne da bi se hmeljne sadike zrušile ali clo potergale. Iz tal moleče prirezane mladike kažejo oratarju, kako gré drevó brez škode peljati.

Po tem pride na versto

obrezovanje.

Obrezovanje je nar važniši delo pri hmeljoreji, ker na tem je nar več ležeče, zakaj dobro obrezovanje je temelj požlahnjenja hmelja, brez ktereга se ni nadjati dobrega pridelka, naj se druge dela še tako dobro

opravljajo. Celò divji hmelj se da sčasoma po pravem obrezovanju požlahniti; pa tudi žlahni hmelj zdivjá, če se nič ali ne prav ne obrezuje.

Prav se pa obrezuje takole:

Na verhu se mora prirezati do četert pavca verh predletne sadike, in odrezati se morajo vse korenine, kar jih je manj kakor pol čevlja pod zemljo. Tako obrezani štor napravi spet nove korenine, požene nove mladike, nastavi peresa in cvetje; semena delati mu pa moči manjka; namesto njega napravi veliko moke in hmeljove smole, kar mu ravno veliko vrednost daja.

To obrezovanje se pa takole zdeluje: En delavec odkopuje zemljo proč od štora, da do spodnjih korenin pride; drugi delavec obrezuje štor, kakor je bilo gor rečeno s kripcem enakim vinskemu nožu. Če je treba, dene tretji delavec nekoliko gnoja okoli štora in vse skup zagerne dva pavca visoko verh štora s perstjóm.

Manj persti verh štora stori ob suši, da štor kasno odganja, več persti pa, da se veliko mladik zaduši.

Ako po obrezovanju pride hud naliiv, stepe rahlo perst v skorjo, ktero je treba proč vzdigniti enako kot sadikam v prvem letu. Umerle sadike gre koj z družimi nadomestiti, da hmeljnik ne ostane plešast, ker pozneje zasajene sadike v senci odrašenih se ne zamorejo več krepko vrasti. Po opravljenem tem delu naj se čisto čisto poberejo osi obrezki, da ne odganjajo, in pravih štorov ne zatirajo.

Nadomestiti se pa znajo suhe sadike tudi z grebenicami od bližnjih štorov, ako so zadosti dolge in močne.

Odkopavanje al odkrivanje štorov pred obrezovanjem je dvojnó, namreč: ali je okroglo krog vsacga štora posebej, če je svet osušen in spodnja zemlja rahla, da naglo mokroto popiva, — ali pa gré grape napraviti od štora do štora, če je svet mokroten in spodnja zemlja gosta, deržeča, da mokrote naglo ne požira.

Okroglo odkrivanje derži dlje časa potrebno mokroto pri štoru; grape odtegajo preveliko mokroto od štorov, da ne gnjijejo.

Posebne pazljivosti je potreba pri obrezovanju. Premočno obrezovanje zamore ventati sadike, premalo pa, da sadike zdivjajo, namreč če mladike rastejo iz lanjskega lesa, ne pa iz štora. Korenik od verhu se ne smé preveč porezati, sicer štor opeša; pa jih tudi ne preveč pustiti, sicer ostale verhuje korenine začnejo samosvojno rasti, in spodnji štor enako opeša. Obreza naj bode vedno gladka, z ojstrim nožem opravljena.

Po obrezovanju pride na versto

raznošba in stavba natiča.

Koli ali rahle za natič po danem popisu pozimi pripravljene se peljejo do hmeljnika in delavci jih raznesejo med hmeljne šture dobro pazljivo, da jih vmes, ne pa na šture ne pokladajo, pa tudi, da jih ne preveč in tudi ne premalo ne nanesejo, ker poznejši donašba ali odnašba veliko časa vzame. Vsako pot naj neseta dva delavca po 6 kolov, tako dolgo, da vse verste štorov dopolnita.

Kadar začnejo hmeljove mladike iz zemlje bukati, je pravi čas kole postavljati, ker se vidi: k a m natič zabiti, brez da bi se odškodovali hmeljovi štori.

Kdor ima velik hmeljnik, in se boji, da bi ga postavba kolov utegnila zlo muditi, jih zna tudi koj po doveršenem obrezovanju začeti postavljati, pa naj luknjo ravno zraven kupca napravi, kateri hmeljov štor zakriva. Železni drog (štanga), s katerim se luknje delajo, naj bo 4 čevlje dolg in pavc debel, sicer okrogel, spodaj špičast, in, od špice gor en čevelj visoko, enak okrogli zagojzdi, zgor 3 pavce debel, naprej se pa spet do pavca debelosti na zgubo stanjša, brez robiča, da se lahko iz zemlje potegne. S tem luknjačem naredi delavec luknjo tikama oštice kupca, pod katerem hmeljov štor tiči, v drugoletnem hmeljniku čevelj in 3 pavce, v večletnem pa čevelj in 9 pavcov globoko, v katero pride kol ali rahla terdno vsajen. Okoli kola je treba zemljo dobro zabiti, da kol terdno stoji.

Je to storjeno, pride čez malo časa, kakor hitro mladike dva čevlja dolge odrasejo,

napeljevanje in privezovanje mladik h kolom

na versto. V ti namen se pripravi čevelj dolge režene slame, se preveže v dva do tri pavce debele šope, ki se dobro namočijo, da voljni postanejo, ali pa bičje poparjeno in spet osušeno. Vsak delavec vzame en tako pripravljen šop, ga vtakne za pas ali jermen, ki je zategnjen okoli života; odbere pri vsakterem hmeljnem štoru zmed odgnanih mladik nar lepših in močnejših čvetero do petero, odterga p o s a m e z n o vse druge skerbno; iz ostalih se vzame 2 do 3 nar lepših in debeljših, ki se po pedi narazen h kolu privežejo, vselej tako, da se mladike od desne strani proti levi po kolu ovijajo. Nasproti navite mladike bi se odvile in padle na tla. Povoza mora biti ohlapno privezana, da se mladike ne pretisnejo. Povezovanje se pa tako opravlja, da se konci povóz ravno čez mladiko vkup zasukajo in proti kolu preganejo. Po pogodni privezbi se še na tléh ostale mladike spulijo, da štora ne slabijo.

Kakor hitro so koli postavljeni, in mladike privezane, pride na versto

okopavanje hmeljnika.

Narpred se vès še poverh ležeči gnoj v jamce zmeče, in z zemljo pokrije, potlej pa celi hmeljnik prekopa, da se plevél zatara in da zemlja bolje dežnico požira. Odrašene mladike, ktere se same ne ovijajo, je treba še drugič, včasih tudi tretjič za seženj in tudi za poldrugi seženj visoko od tal privezovati.

Doli viseče mladike, če so skup zapletene, je treba okoli poldne odplesti, kadar so prevenjene, ne pa zjutraj ali zvečer, ko so čverste, in se lahko odlomijo. Če se pripetí, da še pri narvečji marljivoosti verh kake mladike odletí, je treba na taki mladiki razun enega odrastelka vse druge odlomiti, da ostali z vso močjo naprej rastejo in lep hmelj

donašajo. Več odraselkov bi šibko raslo, veliko sence v škodo drugim mladikam delalo, pa nič hmelja ne doneslo.

Mladike, ko so verh natiča dosegle, odganjajo stranske odraselke. To je zadnji čas vse mladike, ki so, po prvem treblenju odgnale, potergati, in hmeljnik še enkrat okopati, da se plevel s pridom zatara.

Po doveršenem tem delu je treba včasih hmeljnik z lojtrami pregledati, kar je treba, še povezovati, in marljivo paziti, da se stranskih odraselkov kaj ne polomi in tako pridelk ne krati.

Kakor hitro odrasliki spet na straneh odganjajo, se začne

obiranje perja,

to je, perje vseh mladik se od tal 2 čevlja visoko obere, marljivo varovaje, da se mladik nič ne odlomi. Dva čevlja od tal rodi že hmelj.

Od zdej do pobiranja hmelja ni več drugega dela v hmeljniku. razun da se od vetra poderti koli sopet postavijo, in če mladice na kakem kolu doli zderčijo, jih vzdigniti in privezati. Malo pred obiro hmelja popadli koli se ne postavljajo več pokonci, privežejo se na bližnje kole s slamnato povožo.

Hmeljove mladike dobra jéd.

Spomladi, ko se hmeljovi štori odgrinjajo, se pokaže veliko odraslikov, enacih krompirjevim cimam. Te cime, dokler so še bele, dajo kuhane in z oljem in jesihom zabeljene, prijetno jéd, ki se zove h m e l j e v a s o l a t a. Nekteri pa jih več obratjajo, ako so napravljene kot špargeljni.

Grobanje hmelja.

Če v več kot dvé leti starem hmeljniku kak štor pogine, se pleše z grebenicami zapolnijo, kar se takole zgodi: Ob času postavljanja kolov se tudi na prazen kraj kol postavi.

Ob ovezovanju hmelja naj pusti delavec pri treh okoli pleše stoječih štoréh po eno mladiko več kot drugod, namreč nar daljši na tleh ležati. Kadar te tri mladike toliko dolgo odženejo, da do praznega kola in še nekoliko čez sežejo, se od vsacega štora do praznega kola 8 pavcev globoka grapa napravi, mladikam od tal tako dalječ, kar jih pod zemljo pride, perje poščiplje, jih v grape položi, zaspe, zahodi in veršiče h kolu priveže.

Take grebenice rodijo že prvo leto, obilo korenik napravijo, in drugo leto od starih štorov odrezane se same dobro obnašajo. Prevelike medprostore je treba znovega s sadikami zasaditi. Namesto drazege in zamudnega okopavanja hmeljnikov se znajo preorati. Za to delo se ima pa drevo posebne naredbe.

Hmeljove bolezni.

Hmelj je marsikteri hudi bolezní podoeržen, ktera pa ne stori velike škode, ker majhin pridelk se večí del drago prodaja.

Nar nevarneši boleznin, po kateri zna celi hmeljnik pod zlo iti, je *gnjiloba*, ki se spervéga pokaže na štorih, potem pa tudi na mladikah ali na perju. Če spomladi hmeljovi štori nič mladik, ali pa mladi le reone mladike odganjajo, so korenike bolehtne ali uničene. Kakor hitro se to zapazi, je treba urno gledati, da se reši, kar se da, ali pa da se spet drugači v rabo spravi. Ta boleznin izvira od starosti štorov, če že 20 — 40 let stojé, ali od povodinj ali podzemeljskih studenčin, če ni voda v redi odpeljana. Tak svet ni za hmeljorejo, zato naj se opusti, ker hmelj ne terpi močvira.

Gnjiloba se hmeljovih štorov tudi loti, če kebrovi in tudi druge sorte čerovi korenike oglojejo ali ranijo, da štori oslabijo, umerjejo in gnjiti začnejo. Pa večidel jih le malo pomerje, ker se rane rade zara-sejo, in štori sčasoma se okrepcajo.

Tudi *vertne bolhe* so hmelju nevarne in škodljive, one spi-jejo in preluknajo voljno perjiče mladik, in dostikrat pokazijo polovico pridelka. Ti nadlogi se nar gotovši pride v okom, če se hmelj spomladi zarano, ali clo v jeseni obreže. Nekoliko pomaga in odvrčajo bolhe tudi potresanje hmelja s *pepélom*.

Nar škodljivoši vsih boleznin je *parija*, ktera očasih pridelk eno-letni, očasi celó večletni močno zmanjša ali pa popolnoma uniči; kadar več let zaporedoma pride, se štore pokončá, in ob vsó rodovitost pri-pravi. V tak okužen svet ni varno koj novih sadik vsajati, ker tudi te rada rija pokvari. K sreči se taka huda rija le malo kdaj pokaže; po malem pak dostikrat, kar le malo škoduje. Rija pride od manaste róse, po kateri se drevesne uši brezštevnilno pomnožijo, vse mladike napadenega štora od tal do verha pokrijejo. Se zgodi kaj tacega ob času, ko hmelj ravno začenja cvesti, gre ves pridelk pod zlo; pridejo poznejši, ko je hmelj že sterže napravil, ga scer ne pokončajo popolnoma, pa vendar pridelk ostudijo, in mu vrednost znižajo.

Zoper bolezen hmelja ni pomoči v človeških rokah je popolnoma odverniti. Nar boljši pomoč je kak močan piš, da uši na tla otrése, potem pa hud nalió, da jih v tla zabije in še na perju ostale z nesnago gori puščeno izpere in te merčese z zarodom vred pomori. Po taki odpravi nadležnih merčesov se hmelj spet oživi, in že tisto leto obilen pridelk doná.

Se druge drevesne uši pridejo, če jim je vreme všeč, na hmeljne šterške, jih poluknajo, da osi platički razpadajo. Tej boleznin je treba s tem v okom priti, da se sterški — zreli ali nezreli — nagloma poberejo in posušijo. Imajo malo moke v sebi, so nižji vrednosti, pa vendar boljši kot nič. Ta bolezen se kliče *požrežba* (*Frass*).

Huda suša ali vročina, pa tudi mraz ali dolgo terpeče deževje v jeseni o času zorenja sterškov napravijo, da šterški zbolijo, namesto hmeljove moke in smole zadelovati, rudečkasti prihajajo in odcepati začnejo. To bolezen imenujejo *lisico*.

Lisici se pridelek otme na enako ožjo kot rji ali drevesnim ušim.

Kakošno škodo delajo vetrovi po hmeljnikih.

Vetrovi omendrajajo mladike, jih otolčejo in žulijo ob natične kole, jim peršičke odbijejo, in tako hmeljnikarja ob večji del nadjanega pridelka pripravijo. Za tega voljo je bilo že spredej rečeno, naj se hmeljniki v zavetnih krajih zasajajo.

Sušivnice za hmeljni pridelk.

Hmelj se mora sušiti v senci pod streho na ilnem tlaku (esterlibu) ali pa na dilah. Iln e tla (ešterlih) dobro suhe brez opek so za to nar boljši; hmelj se na njih nar hitrejši in nar lepši posuši. Opečni tlak (tlak iz cigla) zapraši večidel hmelja, in mu kup zniža. Na dilah se kasno suši, ker se one nategnjene mokrote teško znebijo.

Da sušilo spešno napreduje, naj ima streha na obeh straneh dosto linic, da sapa prosto čez hmelj vleče.

Kdor ima malo prostora hmelj sušiti, naj si napravi stavnice (Stel-lagen) z več lesami eno verh druge. Na lesah ali tudi mrežah se hmelj narlepši in nar hitrejši suši, brez da bi treba bilo ga kaj mešati ali obračati.

Tergatev hmelja

je začeti, kakor hitro je polovica šterškov rumena. Hmelj je sploh zrel, kadar se hmeljna moka in smola v šterških pokažeta. Po tem naj se tergatev berž ko mogoče opravi, kar se takole zgodi:

Vse mladike se odrežejo za čepelj visoko nad zemljo; terdno zaktknjeni natič se z udom (drogom) nekoliko privzdigne, da rahlo v luknji tiči; potem se natič močno otrese, da mokrota doli skaplja, pa tudi razni merčesi spod perja na tla pocepajo, — zadnjič se natič s hmeljem polagoma na tla položi, da šterški ne odletijo. Položeni natič na spodnjem koncu z desno roko deržeči delavec prime z levo hmeljne mladike, potegne z njih natič, in ga nastran položi. Koj za tem delavcom reže drugi delavec hmeljne mladike na dva čeplja dolge kose, in poslednji obira šterške, kar se ročno zdeluje, dokler hmelj ni zvenul. Za tega voljo naj se te dela vedno poredoma opravljajo.

Terganje šterškov naj se pazljivo opravlja, da pecelj pri šteršku ostaja, sicer se šteršek v veliko škodo razspè. Pecelj pa naj ne bode čez pavec dolg, pa tudi naj se več kot troje majhnih ali dvoje velikih šterškov vkup ne derži; pazi naj se tudi, da nič perja vmes ne pride.

Odtergani hmelj se meče v koše ali jerbasse; napolnjeni koši in celi jerbasi se proti nosijo na sušivnico, kjer se hmelj tak na tanjko strese, da šteršek pri šteršku leži.

Tako razgernjeni hmelj naj se po dva krat na dan, pri lepem vremenu skozi tri dni, sicer pa več dni rahlo obrača, da dobro prevene. Potem se ga na štiri do pet pavcov na debelo vkup zgerne, in le po enkrat na dan premeša. Kakor hitro je hmelj tako suh, da se peclji lomijo, se ga čepelj na debelo vkup spravi, in očasi z lopato oberne, če bi kazalo, da odjenjuje ali volen postaja. Kadar je toliko suh, da se tudi

notranji pecelj v šterških lomi, se spravlja na štiri čeblje visoke kupe. Te kupe je treba včasih pregledati, in če se zapazi da je hmelj odjenjal ali se clò ogrel, se takole prerahlja: kol se zarine pod kup, in se tresleje do verha kupa vzdigne, da se tako celi kup premeša in zrahljá. Močno ogreti hmelj naj se ročno spet na tanji razgerne.

Dobro posušeni hmelj naj se spravi do prodaje na 6 čebljev visoke kupe.

Ušiv hmelj potrebuje več časa, da se posuši, sicer dobi ostuden duh, kar mu ceno zniža.

Po stavnicah na lesah ali mrežah na tanjko razgernjeni hmelj se brez vsega mešanja o treh dneh do dobrega posuši.

Basanje hmelja v cehte.

To delo se še le opravlja, dokler se hmelj na velikih sežinj visocíh kupíh ne vgreje, in se takole zdeluje. Na nezašiti konec cehte se priveže obroč tako širok kakor je cehta; en delavec stopi v njo z zavezano glavo, potem se vzdigne odperti konec cehte kviško, da samo nje spodnji konec na tleh sloni, in se terdno za strop priveže. Na to se hmelj po malem noter stresa, da ga delavec proti enakomerno po celi cehti zatlači, dokler ni cehta polna.

Tako spravljeni hmelj je pripravno blago za prodaj, katero eno leto svojo vrednost ohrani, potler pa čedalje več peša. Za tega voljo naj vsakter hmeljnikar gleda se ga znebiti, preden se nov pridelá.

Raba hmeljnega perja in mladik.

Hmeljno perje in mladike ali tertice je govedom, posebno pa ovcam in kozam prav prijetna piča, ki pomnoži molžo. Za to rabo naj se hmeljovje dobro posuši, spravi in do novega leta poklada, sicer postane pusto in neokusno, pa tudi ni več tečno.

Opravila v hmeljniku po tergatvi.

Je hmelj potergan in hmeljovje iz hmeljnika spravljeno, se mora natič pobrati, iz hmeljnika znositi, in čez zimo dobro spraviiti, da ne pogrije, pa tudi, da ga ljudjé za kurjavo ne pokradejo.

Po zveršenju tega dela naj se hmeljnik, če je potreba, dobro pognoji in po tem kot prejšnje leta križom preorje.

Tako so dodelane letne opravila v hmeljniku.

Vrednost hmeljovega pridelka.

Hmeljov pridelk je nektero leto obilen, nektero pa clo majhen.

Po dostoletnih skušnjah da s hmeljem zasajeni oral (joh) sveta od leta do leta do 9 centov hmelja, ktereга vrednost je, cent po nizki ceni na leto le po 30 fl. računjen, 270 fl.; hmeljovja za klajo ali nastel se smé rajtati 32 centov po 20 kr., kar vrže 10 fl. 40 kr.; skupšina 280 fl

40 kr. Vsi stroški enega leta znesejo do 210 fl., ostane tedaj čist dohodek od orala 70 fl. 40 kr., ktereга noben drug pridelek ne doseže.

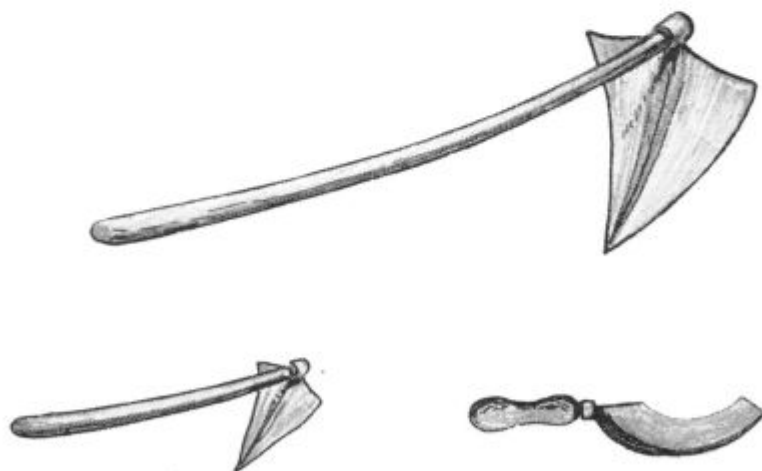
Kdor more, naj se nikar ne prenađli s prodajo hmeljnega pridelka, ker je proti pomladi navadno dražji. Če pa poleti nov pridelk dobro obeta, je varno, se starega hmelja pred ko pred znebiti, ker mu bode šla cena dan za dnevom nazaj.

Sklep

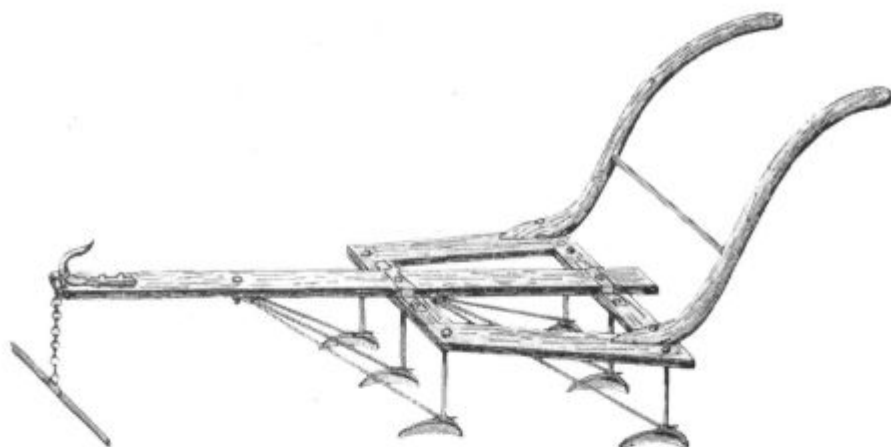
Omenjene težave in nevarnosti pri hmeljoreji, verh teh še veliko preskakovanje cene ostrašijo marsiktereга se ž njo pečati, pa vendar se je vsakter previden kmetovavec, kteri dohodke hmelja dobro pomisli, gotovo po malem loti.

Kako s hmeljem ravnati, da bo prav, smo dostojno razložili v nazočem poduku. J. O.

Risbe orodij za obdelovanje hmeljnikov po Fr. Hofmanu objavljam predvsem zavoljo tega, da bi jih lahko uporabljali zbiralci podobnih poljedelskih orodij pri nas za morebitni muzej slovenskega hmeljarstva. Menim namreč, da velikih razlik med orodji na Češkem in orodji pri nas ni moglo biti.

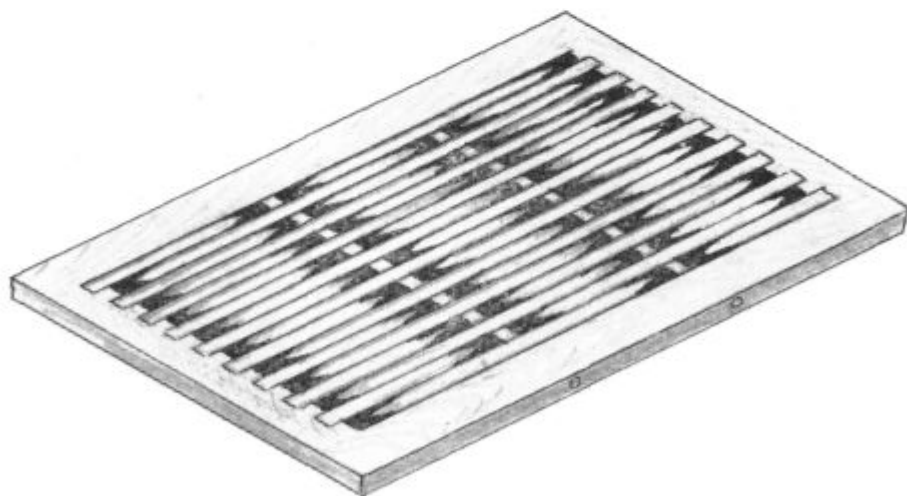
Motika, motikica in nož za rezanje hmelja
(Fr. W. Hofman »Hmeljarstvo« — Praga 1882)

Kultioator

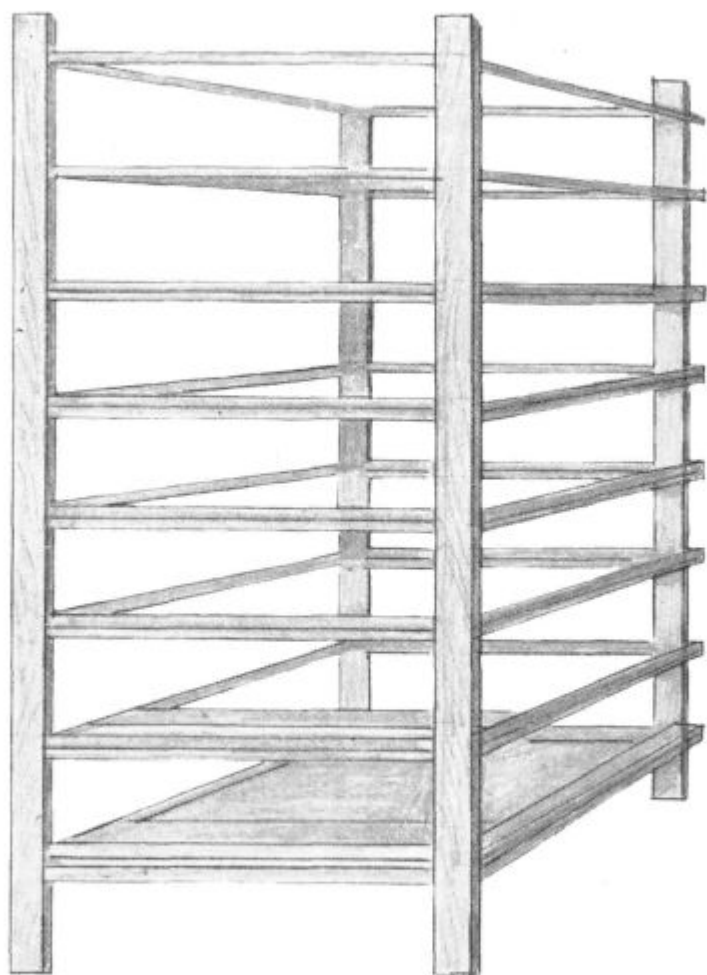
Fr. W. Hofman »Hmeljarstvo« — Praga 1882)

*Opomba: Gornja risba je posneta po češkem prevodu (F. S. Kodym — Praga 1882), original pa je bil napisan v nemščini vsekakor pred 1855, kajti dr. Jože Orel navaja v svojem *PODUKU V HMELOREJI*, ki ga je objavil v *Bleimaisoih NOVICAH* 1855, da je pisal »po nar izverstnišem navodu Fr. W. Hofmana v Pragi«.*

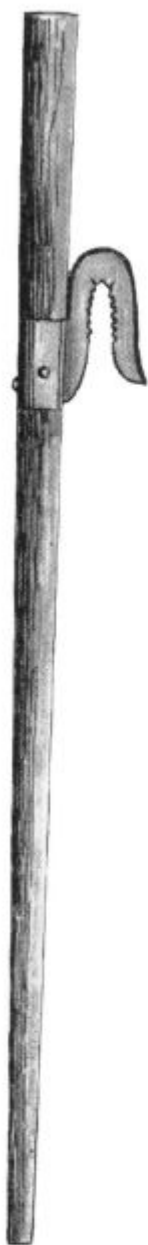

Lésa za sušenje hmelja

(Fr. W. Hofman »Hmeljarstvo« — Praga 1882).

Ogrodje za sušenje hmelja na léсах
(Fr. W. Hofman »Hmeljarstvo« — Praga 1882).

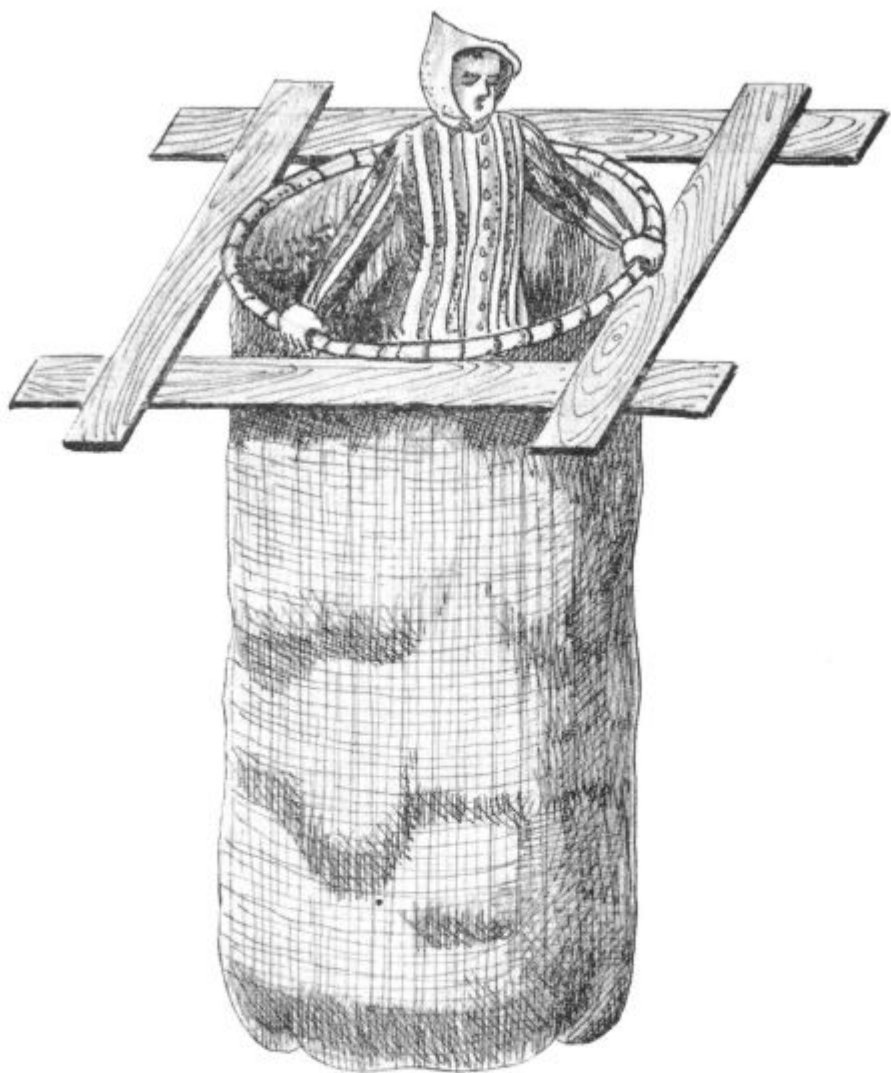

»Maček« in
»Železna štanga«
(Fr. W. Hofman
»Hmeljarstvo« —
Praga 1882).

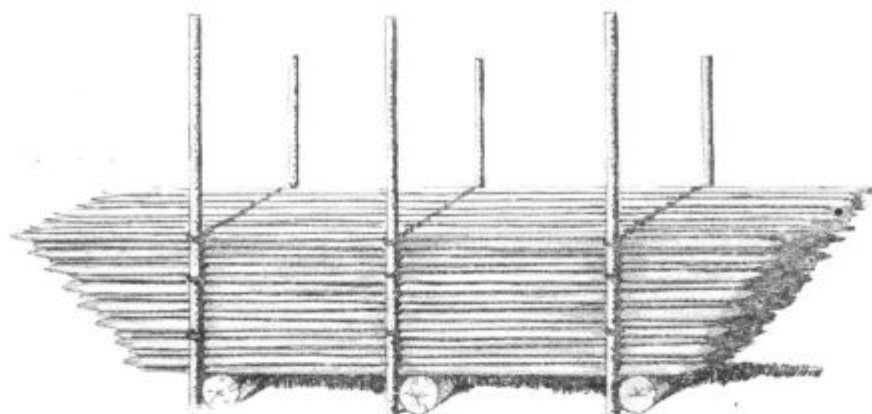

Lestve za hmelj
(Fr. W. Hofman
»Hmeljarstvo« —
Praga 1882).

Opomba: Zanimivo, da ni velike razlike med temi orodji pri Ochsenbaueru (1853), Hofmanu (pred 1853) in Janezu Hausenbichlerju (1882), kar nekako kar zahteva natančnejšo raziskavo, kdo je bil komu vzor oz. kje je to ali ono orodje za pridelovanje hmelja najprej nastalo.

*Tlačenje hmelja
(Fr. W. Hofman -Hmeljarstvo- — Praga 1882).*

*Shranjevanje — zlaganje hmeljevok
Fr. W. Hofman »Hmeljarstvo« — Praga 1882)*

Opomba: Risba je prerisana natančno po originalu, čeravno je doumljivo, da so zlagali najprej krajše in nanje večje hmeljevke, ampak je risba verjetno delo amaterja.

DR. IVAN GERŠAK — 1870

Dr. Ivanu Geršaku sem odmeril že v svojih SAVINJSKIH ZANOHTNICAH (Celjski tednik 19. 3. 1965) poseben in velik odstavek z naslovom »Leto 1870«. Zakaj?

Že takrat sem pokazal nanj in na njegovo poročilo oziroma celo statistiko o pridelovanju hmelja in uporabi le-tega pri proizvodnji piva v letih 1865 do 1865 na območju slovenske Spodnje Štajerske, natančno poročilo, ki sta ga z ustreznim spoštovanjem omenila v svojih delih Franjo Baš (»Hmeljarstvo v Savinjski dolini«, Geografski vestnik 1925) in inž. Vinko Sadar (»Hmeljarstvo« — Maribor 1928), za njima pa ga pravzaprav ni v svojih sklepih in dognanjih o »začetkih« savinjskega hmeljarstva upošteval nihče več.

Zame absolutno nerazumljivo ravnanje, ki se nadaljuje tja do naj-novejše druge knjige SAVINJSKEGA ZBORNIKA (1965).

Kdo je bil dr. Ivan Geršak?

Rodil se je 1858 pri Sv. Petru pod Sv. Gorami, umrl pa 1911 v Ormožu. SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON ga v II. zvezku na strani 210 označuje kot »pravnika, nacionalnega ekonomista in politika.«

Opozarjam na podatek o njem, po katerem je študiral gimnazijo v Celju v letih od 1852 do 1859. To pomeni, da je študiral prav v tistem obdobju, ko so takratne kmetijske družbe propagirale obnavljanje že večkrat začetih in znova opuščanih hmeljskih nasadov po vsem takratnem slovenskem ozemlju znotraj Avstro-Ogrske. V to obdobje spada vsakakor tudi že večkrat omenjan »poskus« hmeljarjenja v Žalcu pri — Žuževih.

Leta 1880 je dr. Ivan Geršak znova — sicer resda brez uspeha — prosil za notarsko mesto v Celju. Utemeljeno sklepam, da ni želel v kraj, ki bi mu bil popolnoma tuj.

Dr. Ivan Geršak

In kaj se je zgodilo pomembnega v letu 1880 v Savinjski dolini? Nič »manjšega« kot prav — ustanovitev HMELJARSKEGA DRUŠTVA za vso Spodnjo Štajersko v Zalcu, ki prav gotovo ni posledica »prvega hmeljskega nasada iz leta 1876 v Savinjski dolini«, kakor navaja SAVINJSKI ZBORNIK II.

Geršakovo najobširnejše delo, seveda za naš primer, je narodno-gospodarski opis SLOVENSKI STA JER — Dežela in ljudstvo — III. snopič 1870 na straneh 55 ter 88 in 89, pa morda še PREDGOVOR iz I. snopiča (1868), kjer med drugim pravi takole:

»Narod je v poimenovanju svoje zemlje nek čuden modrijan in naravoznaneč... Istina kaki zakladi, jezični, prirodopisni, zgodovinski še počivajo v krajevnih imenih, ki še niso vzdigneni! ... Kraji kder Slovenci bivajo, je nas Slovencev domovina... Vsaj tudi tu stoji stavek, da medsebnost spoznanje vzbuja ljubezen in preganja predsodke, sumnje in krivico...«

Ali ne veje iz teh še neboljenih vrstic pristna ljubezen do resnice o rodni grudi?

Iz III. snopiča preberimo odstavek na strani 55:

»H m e l j bi tudi prinašal marsikteri krajcar od kupcev; pa njegovo pridelovanje je sila težavno in tirja mnogo pazljivosti, dobro zemljo, dober kraj itd. Zato ga pri nas nikdo precej ne prideluje. Le nekateri okraji se pečajo s hmelorejo; tako je pridelal l. 1865 okraj slov.

graški 35 centov, šent-lenarski 19 c., gornje radgonski 5 c., šmarski 5., in celjski (v Zavcu) 1 1/2 c. vкуп 65 1/2 centov. — To še polovico tega ne doseže, kar se ga je v tem letu za pridelovanje piva potrebovalo.»

Pa berimo dalje! Na strani 88:

Obrtništvo

Se omenimo nekatere podatke o poleznu in pivu.

Polezen se pri nas pridno pridelava, posebno v celjskem, kozjanskem, šmarskem, konjiškem, ptujskem, rogaškem in bistriškem okraji. Pridela se ga v 79 kotlih poprek vsako leto 1500 do 2100 centov; 15 pomagačev je vsako leto pomagalo polezen kuhati.

V letih 1863 in 1865 se je porabilo ječmena in hmelja za pivo:

TABELA

Okraj	Vagani ječmena v letu			Funti hmelja v letu		
	1863	1864	1865	1863	1864	1865
1. Brežea	176	64	120	180	70	192
2. Celje	6044	5974	4404	5220	5522	4575
3. Gornji grad	—	—	—	—	—	—
4. Konjice	540	550	682	580	570	450
5. Kozje	—	—	—	—	—	—
6. Laško	—	800	1550	—	720	1579
7. Lutmerk	72	44	—	59	57	—
8. Marberg	—	—	—	—	—	—
9. Maribor	6345	7900	8200	4160	5202	5420
10. Ormuž	420	279	—	418	927	—
11. Ptuj	1568	984	1900	1144	820	1550
12. Radgona g.	—	—	—	—	—	—
13. Rogatec	—	—	—	—	—	—
14. Selnica	—	—	—	—	—	—
15. Slov. Bistrica	288	456	240	240	580	200
16. Slov. Gradec	844	405	750	1550	676	500
17. Šent Lenart	372	280	210	525	250	140
18. Šmarje	—	—	—	—	—	—
19. Šoštanj	595	555	620	526	255	755
20. Vransko	—	—	—	—	—	—
Skup	17062	16071	18656	15982	12597	15169
Na nem. Štajeru	195252	174555	219589	171001	162596	204085

Ta pregled kaže, da sicer tudi pridelovanje piva raste na Slovenskem. Pa, ker so pri nas bolj vinski kraji, se na Nemškem veliko več piva pridelava, kakor na Slovenskem; 12-krat več ječmena in 13-krat več hmelja so porabili l. 1865., kakor pa mi. — Se vè da tudi pivo na vse

kraje zounaj Avstrije prodajajo, posebno graški pivarji. V osmih okrajih sloo. Stajera se sploh ne prideluje nobeno pivo.

Zadržek slabe pivne obrtnije pri nas je tudi ta, ker je hmelj predrag in ker se v naših krajih sploh ne prideluje, kakor smo že zgoraj videli.«

Vabim vas, da preberemo še tole na sirani 594 SAVINJSKEGA ZBORNIKA II 1965:

»... Provi je v Savinjski dolini leta 1854 začel gojiti hmelj Franc Žuža, lastnik pivovarne. Zasadil je žateški hmelj, vendar se mu poskus ni posrečil.

Trajno je uvedel v domovino hmelj Vürtenberžan Josip Bilger, oskrbnik kneza Salma v Novem Celju, ki je hmeljske sadike leta 1871 prinesel iz svoje rodne dežele. Čeprav mu je knez prepovedal, da bi s hmeljarstvom seznanil druge, ga Bilger ni poslušal. V Zalcu je imel mnogo prijateljev, med njimi Janeza Hausenbichlerja. Njemu je Bilger dal sadike in leta 1876 se je na Strelišču v Podvinu pojavil prvi žalski hmeljnjak...«

Pripominjam, da sem vse besede v gornjem citatu podčrtal jaz. Poudarjen: Zapik!

S citatom kot zgoraj namreč, sicer pa moram zapisati tale tri vprašanja:

1. Kako je mogoče zapisati na isti strani iste knjige, da je bil »provi v Savinjski dolini 1854 hmelj Franca Žuže«, potem pa osem vrstic pozneje: »... in leta 1876 se je na Strelišču v Podvinu pojavil prvi žalski hmeljnjak«?

Dva prva s časovno razliko 22 let?

2. Po knjigah o rojstvih, porokah in smrtih na občini Zalec se je rodila prva hči zakoncema Ani in Josipu Bilgerju 2. januarja 1866 v »Dobrischendorf 1 — Neu-Cilli«. Po vsej verjetnosti je Josip Bilger prišel pred tem v Novo Celje. Kaj naj bi Josip Bilger, za katerega nedvomno vemo, da je po rodu iz Bavarskega, delal polnih 7 let v Novem Celju, če je šele 1871 prinesel hmeljne sadike iz svoje rodne dežele? In zakaj naj bi Novo Celje dobivalo sadike leta 1871 kar iz sorazmerno le precej oddaljnega Bavarskega, če so pri tem pridelovali hmelj v desetih od dvajsetih davčnih okrajev na takratnem Spodnjem Štajerskem, med njimi tudi na območju celjskega, vranskega, šoštanjskega in gornjegradskega davčnega okraja, na katere meji okolica Zalca, vključno z veleposestvom Novo Celje?

3. Kako je mogel sestaviti univerzitetno izobražen »pravnik, ekonomist in politik« dr. Ivan Geršak že pred letom 1868 oziroma 1870 tako natančno tabelo in besedilo (razlago) za leta 1863, 1864 in 1865, če naj verjamemo SAVINJSKEMU ZBORNIKU II 1965, da »... se je 1876 na Strelišču v Podvinu pojavil prvi žalski hmeljnjak«?

DR. ERNEST KRAMER

Zakaj sem se odločil, da objavim med osebnostmi, ki so tako ali drugače zaslužne za hmeljarstvo in pivovarstvo na Slovenskem, tudi dr. Ernesta Kramerja?

Pri vseh narodih, ki so razvili hmeljarstvo in pivovarstvo do določene visoke stopnje, omenjajo svoje ljudi. Zakaj ne bi tudi mi?

Ernest Kramer se je rodil 4. februarja 1854 v Skofji Loki. Po opravljeni osnovni šoli in klasični gimnaziji je začel študirati visoko šolo za kmetijstvo na Dunaju. Preden pa je zaključil visokošolske študije in celo diplomiral, leta 1889 v Heidelbergu, je služboval na raznih kmetijskih šolah, ustanovah oziroma zavodih domala po vsej takratni Avstro-Ogrski. Umrli je 21. 12. 1907 v Ljubljani kot vodja kemičnega preizkuševališča.

Ogrel sem se zanj predvsem zavoljo zanimivega podlistka, ki ga je objavil v SLOVENSKEM NARODU leta 1881 (XIV. letnik — 46. in 47. številka) o zgodovini piva, ki ga lahko uspešno primerjam z mnogimi enakimi sestavki v takratnih tujih publikacijah, predvsem pa zavoljo izvlečka iz NAVODA O HMELJARIJI Janeza Hausenbichlerja, ki ga je objavil v Bleiweisovih NOVICAH leta 1882.

Prvi in drugi sestavek objavljam v celoti in nespremenjen.

O zgodovini piva

(Predaval v dunajskem akademičnem društvu »Slovenija« 12. februarja 1881 asistent E. Kramer)

Vsak omikan človek se dandenes nekoliko peča če ne z občno zgodovino, vsaj s kako večjo ali manjšo historično dobo; temu se dopada zgodovina starih Grkov in Rimljanov, drugemu zgodovina križarskih vojsk. Večkrat uže, ko sem premišljevalje pri kozarci piva sedel, padlo mi je v glavo filozofično vprašanje: »Je-li pivo klasična pijača; ima li kako zgodovinsko preteklost, ali je morda le kemičen produkt modernega sedanjega časa? Jaz sem od mladih nog uže — jako klasičen človek in če vzem, da kaka jed in pijača nij klasična, je rajši ne jem in ne pijem.

Iz tega uzroka poprijel sem se zgodovine — se ve da le za nekoliko dnij — ter neutrudljivo iskal historičnih dat po starih plesnjevih, v svinsko usnje vezanih knjigah. Bog me varuj še enkrat takega dela!

V teku tridesetih let je pivo, ki je preje le v nekaterih deželah bilo vsakdanja pijača, tako v navado prišlo, da še našemu kmetu, ki se je dolgo branil te kuhane vode, dobro diši. Postalo je pa tudi prva dijaška pijača, zato mislim, da se vam ne bom preveč zameril, če vam zgodovino tega ječmenovca malo popišem.

Da bo pa moja globokoumna zgodovinska preiskava bolj učena in bo dobila vsaj malo znanstvene politure, hočem govoriti zaporedoma o pivu starega, srednjega in potem novega veka.

V starem veku in sicer v onem času, od katerega nímamo nobenih popolnoma rojstnih niti pismenih niti ustnih izročil, so ljudje pili vodo in pa tudi vino, katero je imelo baje uže takrat tisto nevarno in hudo lastnost, da je lezlo v lase.

Po novejših preiskavah je pa dognano, da so uže prvi kulturni narodi pripravljali druge pijače, ki so bile brez dvombe podobne današnjemu pivu.

Če pod imenom pivo razumemo pijačo, napravljeno iz raznovrstnega žita in vode, vidimo da so bile enake pijače znane uže davno ne le najstarejšim kulturnim vzhodnim narodom, ki so bili na najnižjej stopinji omike.

Mej tem, ko se je v prejšnjih časih umetnost pripravljanja piva izmišljenemu kralju nizozemskemu »Gambrinu« (Jan primus?) pripisovala, so v novejšem času dokazali starinarji in jezikoslovci, da so si Evropci to umetnost izposodili od Egipčanov.

Egipčani so celo dve različni pivi pripravljali, kateri so imenovali »Haqu« in »Zehd«. Po hieroglifih je dognano, da sta bili ti pijači iz ječmena, katerega so v ta namen na poseben način pripravljali — najbrže sladili — in ga, ker se je razločil od navadnega belega ječmena, »rudeči ječmen« imenovali.

Ta tekočina bila je upijanjiva in se sme bolj ali menj denšnjemu pivu primerjati; se ve da niso rabili niti hmelja, niti pelina, zatorej je bila ta pijača gotovo slabša kot plzensko pivo! Da bi pa egipčanski kralj in bog »Osiris« — kakor se pripoveduje — pred 4000 leti prvo pivo skuhal in te umetnosti svoje ljudi učil, néma nikakeršne zgodovinske podlage. Gotovo bi dobili, ako bi to istina bila, kak »Osirisov« spis v kakem staro-egipčanskem strokovnjaškem listu za praktično kemijo in gastronomijo. Tudi Herodot pripoveduje, da so Egipčani pili vino, pripravljeno iz ječmena. Diodor pravi da so to pijačo »zythes« imenovali.

Egipčanska dežela je torej morala biti v starem veku ravno tako slavno znana po svojem pivu, kakor dandenes bavarska in češka.

Tudi v novejših egipčanskih listinah se pivo večkrat omeni. Mazovija in Temini pišeta, da so si neko pivo pripravljali iz kaljenega in razdrobljenega ječmena, kateremu so pridavali dišečo meto, rutico, poper in žbice. Prava mešanca je morala biti! Prepričan sem, da bi mojemu sicer ne izbirčnemu želodcu isto tako slabo ugajala kakor vipsavske klobase, v katere devljejo zraven razsekanih svinjskih jeter tudi rozine, žbice, sladkor in riž.

Če so Grki pivo posebno čislali, nij popolnem znano, in čemu tudi, ko so imeli dovolj dobrega cvička.

Da bi bili pa uže Špartanci, ti slavni ekonomski, ki so uže takrat v notranjem mestu napravili svojo »ljudsko kuhinjo« — v Ljubljani dobili smo jo šele pred štirimi leti — imeli kako meščansko ali pivovarno na akcije, zastonj iščemo po »Schlosserjevej« zgodovini potrebnih dokazov. Beseda »Zithos« je pa gotovo sorodna egipčanski »Zehd«. Beseda »Korma«, ki se v grščini za »pivo« rabi, je najbrže tujega izvira, ker so Galci neko pivo podobno pijačo tudi »Korma« imenovali. Besedi »Bryton« in »Pinos« sta traškega izvira. Grki torej prav za prav nemajo svojega izraza za pivo. Opisujejo ga z ječmenovo vino.

Grki se pa niso samo v Egiptu seznanili s to pijačo, ampak dobili so jo tudi pri svojih severnih sosedih, ki so baje tako tekočino rajši pili, nego — vodo. Ilirski in panonski prebivalci imenovali so to pijačo »Sabaja«. Traki pa »Byrton«. Kuhali so jo iz ječmena, kateremu so pridavali neko dišečo rastlino »konice«.

Akoravno so Rimljani bili v umetnostih in vedah zvesti učenci Grkov, se vendar od njih niso navadili kuhati piva; Grki so bili prevestni pedagogi, da bi svoje učence pijančevanja učili.

Prav podobne pijače so dobili Rimljani od prebivalcev Španije in Galije, če v sodcih ali pa v botelijah — se ne vé.

Kakor nam Plinij poroča, upijanjevali so se Španjci in Galci s pijačo, pripravljeno iz omehčanega ječmena. Prootno ime te gališke pive je bilo »Korma«. Latinska beseda »cervisia« (napačno: »cerevisia«) opisuje le pojem piva; ali je, kakor neki novejši jezikoslovec trdi, celo gališki izraz, ki ravno to pomeni kot »Korma«.

O Grmanih pripoveduje Tacit, da so si napravljali svoje pijače iz ječmena ali pšenice ter popisuje jako obširno njihov upliv na razvoj tega naroda.

Iz tega je torej razvidno, da so uže v starodavnem času iz žita pivu podobne pijače narejali. Koliko so pa bile našemu sedanjemu pivu res podobne, je težko določiti. Da so bile zavrete, sklepamo lahko z upijanljive moči; ravno tako tudi vemo iz pismenih poročil, da so tej iz žita pripravljenej pijači pridajali raznovrstne reči, ki so izboljšavale okus. Da bi bila rastlina »Konice«, katero so Traki svojemu pivu pridavali »hmelj«, nij dokazano in ravno tako ne vemo, kaj je »sorbium acidum«, kar so Sciti, kakor Virgil pripoveduje, primešavali svojemu pivu.

V srednjem veku gojili so posebno skrbno to umetnost grmanski narodi. Iz poročil iz časa Karla Velikega vemo, da je bilo pivo pri Frankih navadna in jako priljubljena pijača. V istem času začeli so rabiti za izboljšavanje piva »hmelj«. V sedmem stoletju so uže v Italiji hmelj poznali. Zatorej lahko sklepamo, da je bilo tačasno pivo jako podobno sedanjemu.

Zgodovina nas uči, da so se v srednjem veku vse umetnosti in vednosti gojile edino le mej samostanskim zidovjem, v stanicah srednjeveških redovnikov. Akoravno ne spada kuhanje piva k tistim umetnostim, h katerim se prišteva tudi slikarija in podbarija, ne čudimo se preveč, če povem, da so po samostanih izvrstno pivo kuhali. To okusno za konventuale napraobljeno pivo samostanskih pivarn, imenovali so uže leta 1482 »Paterbier« — očetovsko pivo.

Pozneje so uporabljevali meščanje pravico pivo kuhati kot svoj monopol.

V začetku 16. stoletja je uže več spisov o kuhanji in pripravljanji piva na svetlo prišlo; bili so pa pisani v latinščini, niso imeli torej praktične vrednosti. Prva v nemškem jeziku spisana knjiga o pivu izšla je leta 1550.

Ko so se pozneje cehe ali družbe osnovale, so tudi pivovarji ustanovili svojo ceho. Če pa povem, da je ceha pivovarjev imela častno mesto, prepričan sem, da se bom s tem vsakemu pivopivcu jako prikupil. Starešine pivovarskih ceh imenovali so se »cehmojstri«, bog ve — če so ga tudi radi pili!

V zvezi z ustanovljenimi družbami so se sčasoma po različnih mestih utrdili posebni načini kuhanja, nastala so torej različna piva, kakor cimbeckersko pivo, merseburgsko pivo itd.

Kako na glasu so bila nekatera izvrstna piva uže v 16. stoletju razvidimo iz poročil Arnolda Villanova leta 1599, kateri pripoveduje, da so cimbeckersko pivo pošiljali in uvaževali ne le v Italijo, ampak celo v Kairo. Temu se moramo tembolj čuditi, če pomislimo, da imamo še danes piva, katera niso vredna, da bi jih peljal četrť ure daleč.

Akoravno je bilo pivo po Angleškem sploh v navadi, se je vendar umetnost kuhanja povzdignila še le sredi preteklega stoletja. Slavno znano »Portersko« pivo je začel kuhati Harwood še leta 1750.

Na Ruskem se je ta obrtnija razširjati jela v novejšem času. Pripravljajo pa tam pivo navadno po nemškem načinu, ker največ pivovarn so Nemci ustanovili ali jih vsaj v začetku vodili.

Odkar se je vsled tehničnega napredka tudi v tropičnih krajih pivo kuhati začelo, smem trditi, da je postalo pivo v našem veku v resnici kozmopolitična pijača.

Zgodovina pripoveduje, da so narodi, ko so bili dospeli do vrhunca duševne in fizične moči, zopet propali; ravno tako se je zgodilo tudi s pivom.

Kuhanje piva napredovalo je jako do 17. stoletja, a potem je ta obrtnija pešati začela in bi kmalu popolnoma propala; le Bavarci in Angličani so nazadnje še gojili skrbno to važno umetnost. Pridobili so si pa s tem neizmernih zaslug za ubogo trpinčeno človeštvo, kajti ohranili so na ta način to umetnost na veka in le njim moramo biti hvaležni, da nij pivo zginilo iz sveta, kakor — »aleksandrijska biblijoteka«.

Pozneje se je pivovarstvo zopet povzdignilo; bilo je pa vendar do leta 1852 le na stopinji, na katerej ga nahajamo še dandanes v nekaterih deželah, npr. na Kranjskem, kjer se kuha pivo kakor pred 40 leti, ter ne kaže nikakeršnega napredka; nij čuda, da se importira toliko štajerskega piva.

Očeta dobrega dunajskega, bavarskega in štajerskega denašnjega piva sta pa Bavarec Sedelmayer starejši in Dunajčan Dreher starejši. Leta 1852 potovala sta na Angleško ter tam natančno študirala napredek pivovarstva. V tistem času pridobilo si je »Dreherjevo« pivo slavno ime, katero si je prihranilo do sedanjega časa. S tem letom pričinja se nova doba v zgodovini piva.

Leto 1852 ima torej za pivo najmanj tisto veliko važnost, katero je imelo za vojsko-podstvo vsaj tisto leto, v katerem so iznašli — smodnik.

Iz tega globokoumnega filozofično-historičnega premišljevanja razvidimo, da ima pivo starodavno zgodovino. Od najstarejših časov do sedanje dobe pili ali vsaj poznali so vsi kulturni narodi to pijačo, in ker pivo nikakor nij kaka nova iznajdba ali pa kaka kemično preparirana tekočina, zatorej rečem: Le pijmo ga, če ne zarad žeje, vsaj zato, ker je — klasična pijača!

NOVICE

gospodarske, obrtniške in narodne

Tečaj XL.

List 12, stran 90 (22. marca 1882). List 14, stran 105 in 106 (5. aprila 1882).

List 15, stran 98 (29. marca 1882). List 15, stran 113 in 114 (12. aprila 1882).

Kako se prideluje pravi hmelj?*

Marsikateri bralec bi utegnil vprašati: »kaj pa je to hmelj?« Hmelj je za kmetijo in kupčijo kaj imenitna rastlina koprionega ple-

* Gosp. Janez Hausenbichler, posestnik v Zavci na Stajerskem, izdal je knjižico pod naslovom »Navod o hmeljariji«. Ker ima tudi naša Kranjska tej rastlini jako ugodne lege mislimo, da marsikateremu omikanemu gospodarju vstrežemo, ako posnamemo iz te knjižice nekoliko o hmelji; kajti dobro bi bilo, ako bi kdo s sejanjem te rastline poskusil.

mena, ima globoko v zemlji svoje korenine, raste visoko in se po kolih ovija; sad so čopaste bučke, katerih visi po več sto na enem kolu.

Hmelj raste po raznoterih skušnjah povesod, kjer se naša žita tudi v suši dobro zdržijo, ne zvenejo ali se ne posušé; ilovka, lapor, pešneta, apnenec, da, skoro vsaka zemlja mu je všeč; razume se pa, da mu je ena ugodnejša kakor druga.

Najrajši raste hmelj v ravninah na peščeni zemlji, vendar mora biti dobre prsti najmanj 60 cm na debelo, ker hmelj poganja korenine globoko v zemljo in potrebuje dobrega živeža. Lege pa, katere povodenj večkrat in po dalje časa nadleguje in katere so še zraven zelo kamnite, niso za hmelj. Savinjska dolina na Štajerskem se je za to rastlino kaj primerno izkazala. Gotovo je pa tudi naša Kranjska, posebno Savsko polje, ugodna tej rastlini. Pri nas po Gorenjskem raste kaj pogostoma po grmovji divji hmelj in glasno kliče: »Ta zemlja, ta lega je meni, pa tudi mojemu stricu, pravemu hmelju, ugodna!« Kjer raste divji hmelj, tam se boče tudi gotovo dobro obnesel pravi hmelj.

Koliko dobička donaša hmelj, sprevidimo lahko iz tega: V Savinjski dolini na Štajerskem napravil je knez Salm leta 1865. malo hmeljišče, do sedaj pa uže obdeluje 14 oral. Vsi sedanji hmeljarji savinjske doline pridelujejo do 200 metričnih centov hmelja, kateri vrže na leto do 50.000 gold. in še čez. Za to dolino je to lep denar, kateri ne koristi le posestniku, ampak tudi ubogega prebivalca doleti marsikateri krajcar. Uže otroci in ženstvo si pri obiranji prislužijo v 14 dneh skupno do 2000 gold., ker od mernika se jim plačuje po 6 kr.

Kako in kdaj naj se zemlja pripravi za prve nasade?

Ko si v jeseni s polja in travnika, katerega misliš spremeniti v hmeljsko polje, spravi jesenski pridelek, začni, kedar zemlja zmrzuje, blizo 70 cm globoko z lopato rigolirati ali štihati. Priporočati je sploh le rigoliranje (štihanje), ker le tako si otrebiš zemljo vsega plevela, pokoučša škodljive mrčese in zalege in pomešaš, kar je največ vredno, z gornjo in spodnjo zemljo enakomerno. Tako zrahljano polje naj se spomladi prepleče z lahko brano, boljše je pa, če si grude lepo potolčeš in potem celo polje z grabljami pripraviš kakor hišni vrt.

Dobrih sadežev uže dobiš, če si le prizadevaš. Hmeljarji sami, posebno pa »Južno-štajersko kmetijsko društvo v Zauci« v savinjski dolini bodo vsem željam novih hmeljarjev iz srca radi vstregli, da dobijo začetniki hmeljarji prav dobrih rastlik. Se ve, da najboljši sadež ne rodi dobrega sadu, če se zemlja ne obdeluje tako, kakor je treba.

Da v kratkem najpotrebnejše povem, omenim le, da je hmeljno pleme trojno: 1. hmelj-rudečjak, 2. hmelj-zelenjak, in 3. posebno pleme hmelj možjak.

Prvo pleme ima rudečkasto steblo, zatorej rudečjak; ta vrsta hmelja zori kakih 20 dni poprej, kakor njegov tovariš zelenjak. Omeniti pa moram, da se to pleme splošno ne da priporočati vsacemu hmeljarju:

le tistim hmeljarjem, kateri imajo veliko hmeljšče, se to plemo za to priporoča, ker se jim delo zavoľjo 14 do 20 dnevne zgodneje zoritve ne nako- piči. V primeri pridelka z zelenjakom pa ima rudečjak te slabosti, da se na 200-600 rantah pridelava ravno toľiko zelenjaka, kakor rudečjaka na 500-600. Hmelj zelenjak se na Štajerskem najbolj obnese; zato se to plemo sme splošno priporočati, ker rodi bogat sad in ni tako občutljivo proti vročini in slabem vremenu. Tretje plemo — možjaka — z obilim, pa slabim pridelkom sadijo večinoma na Angleškem in v Ameriki.

Glavna stvar je, da dobiš močnih in zdravih sadežev, kateri niso ne v sredi, ne zunaj poškodovani, in sicer le enega, ne pa zmešanega plemena. Pri sajenji mora biti oko zmerom navzgor obrnjeno. Nasadi naj se pa v lepe vrste, kajti one so pravi kinč hmeljšča. Hmelj kar naravnost hoče imeti vrste in brez vrst dobrega pridelka ni pričakovati, ker le tedaj prederejo solnčni žarki v posamezne vrste in zorijo hmelj enakomerno, če je med rantami dosti prostora.

Da pa napraviš lepe enako široke vrste, treba ti je hmeljšče nako- ličkati, in sicer uže zgodaj spomladi, o kolikor mogoče suhem vremenu. Stavijo naj se količki ravno 160 cm vsaksebi, ker ta razmera se hmelju najbolj prilega. Količke si dober kup pripraviš lahko pozimi iz meh- kega lesa. Jamice za sadeže naj se skopljejo kakih 50 cm od vsacega količka proti poldanšnjemu solncu. Prvo leto sadiš tudi krompir lahko v vsaki strani hmeljskih vrst. Krompir sadi se na novem hmeljšči tako, da se od vsake rante 20 cm proč zasadi eden grob krompirja na vsaki strani, od rante do rante na dolgost se pa zasajajo še po trije grobi; tako da je dovolj prostora za osipanje.

Kako se sadijo sadeži in kako se izrejajo v prvem letu?

Pred vsakim količem naredi z lopato jamico na štiri ogle tako široke, kakor je lopata. Dobro je dejati na dno vsake jamice komposta ali pa segnjitega gnoja, ker tak gnoj rastlinam pomaga, da dobijo čvrste in močne korenine. Nikdar pa ne gnóji jamic z nesegnjitim (frišnim) gnojem, kajti po takem gnoji sadeži v prvem letu močno odženejo, ali uže v drugem letu začnejo hirati. Jamice naj bodo 15—20 cm globoke; v mokri legi sadijo se sadeži nekoliko plitveje, pregloboka saditev pa tudi v peščeni zemlji ni pridna. Na reznik nasuje se nekoliko rahle zemlje in saditev je gotova. Hmelj se skoraj tako lahko prime, kakor vrbova šibica; vendar je dobro, ako si omisliš nekaj več sadežev, kakor jih za nasaditev potrebuješ, da lahko posajaš, če bi kateri ne bil odgnal. Reznike pa hrani v zemlji! Reznik požene več odrastkov, puščati smeta pa se le po dva, če sta močna.

Kedar je sadež pognal odrastek ali dva odrastka 15 do 20 cm vi- soko, postavi 4 do 5 metrov dolge kole, kakoršnih na žagah dober kup dobiš, namesto prejšnjih nizkih količkov. Odgnale trtice pa priveži na nje s slamo ali cigiljem. Ko začne plevel poganjati, okopaj in osnaži rastline plevela!

Nepotrebni odrastki naj se porežejo, ostali pa skrbno vežejo. Med vrstami sajeni krompir se o pravem času najhitreje osiplje s plugom; kdor pa nima sposobnega pluga pri rokah, naj zvrši to delo z motiko. Tudi hmelj naj se proti zoritvi osiplje.

Prav dobro je mlademu hmelju uže v prvem letu 2—3 krat pognojiti z gnojnico. Gnojnica pripelje se v sodih na hmeljišče, potem se pa z vrčem (kanglo), kakoršne imamo za škropitev vrtoč, zaliva mlademu hmelju. Zaliva naj se pa le tedaj, če pričakujemo gotovega dežja, ali pa precej za dežjem. Nikdar pa naj se ne zaliva, kedar je hmelj v cvetji. Gnojnica res oživi korenine in vso rastlino, ali hmelj navadno potem tako zdobja, da postanejo glavice puhle in obrodijo le malo vreden sad.

V naslednjih letih se mora s hmeljiščem varno ravnati. Prvo delo je zrahljanje zemlje. Zemlja naj se rahlja v jeseni. Drugo in najimenoitnejše delo je pa rezatev. Ko začnejo korenine odganjati, naj se prične z rezatvo. Rezatev je zelo težavno delo in tirja izkušenega hmeljarja. Kdor ni izurjen v tem delu, drži naj se sledečih pravil:

Najprvo treba je rastlino odgrebsti in sicer previdno in rahlo, da se mladike ne poškodujejo. Poišči potem stari vrh in prejšnje mladike ter primi vse, kar je nad starim vrhom, v levico, z desnico pa odreži ravno nad lanskim reznikom vse odrastke in otrebi vse nepotrebne koreninice. Sadeže ali reznike shrani na hladnem, zračnem prostoru ali jih pa zakoplji v zemljo, dokler je čas saditi.

Tretje delo je kolitev. Koli morajo biti 8 metrov dolgi; koliti se pa mora o lepem suhem vremenu, da se zemlja preveč ne poteptá. Da trajajo koli dalje čase, treba jih je na spodnjem koncu ožgati ali pa s kotranom namočiti ali namazati. Hitreje gre delo izpod rok, če se luknje uže naprej napravijo z bodalom iz trdega lesa, katero ima z železom okovano špico. Luknje naj se kopljejo kakih 30—40 cm globoko, da se potem koli močno in trdno postavijo.

Četrto delo obstoji v tem, da odgnale mladike rahlo privežeš h kolom, kar se tolikrat ponavlja, kolikorkrat je treba. Vezanje opravlja naj se vestno, ker mala zamuda napravi mnogo truda. Najboljše vezilo, katero je pri nas v navadi, je »cigelje« (Binsengras), potem lipovo ličje ali pa dobro uglajena slama. Najlepše tri mladike se privežejo, vse druge pa, razun ene, se porežeje nizko pri tleh. Eno mladiko pusti namreč iz tega vzroka, da jo privežeš h kolu tedaj, če bi se katera onih treh uže privezanih poškodovala. Vse nepotrebne odrastke in vso nesnago pa do dobrega otrebi.

Vezati moraš tako dolgo in tolikrat, da prirastejo mladike do vrha. Nepotrebni odrastki odstranijo naj se z nožem in ne z nohti. Po vezatvi je treba pridno osipati z motiko ali pa s plugom.

Koliko let se hmelj na eni in isti zemlji dobro obnaša?

Vsak kmetovalec iz lastne skušnje vé, da ena in ista rastlina ne mara več let zaporedoma tiste zemlje, vsaj se še zelje naveliča s časom svojega starega zelnika. Vendar učaka v nekaterih legah zeló visoko sta-

rost in kaj dobro rodi. Doživi se pa hmelj v 12-15 letih, vendar vrže hmeljišče še zmirom več dobička, kakor vsaka druga poljedeljska rastlina. Da pa oslabeledo in zastarelo hmeljišče z novega na noge spraviš, ne potrebuješ nove kujive, le staro hmeljišče dobro preštihaj in pognoji. stare korenine pa do živoga potrebi!

Zelo važno vprašanje pri pridelovanju hmelja je, kako se naj hmelju gnoji.

Omenili smo uže, da je treba hmelju uže prvo leto pri saditvi z mešancem (kompostom) po dvakrat ali trikrat pognojiti, pa tudi z gnojnico o pravem času prilivati. Ker pa hmelj kaj naglo raste in visoko svoje mladike odžene, potrebuje tudi veliko živeža ter zemljo, ako se hmeljišče pridno ne gnoji, v malo letih popolnoma izmolze. Najnavadnejši gnoj je mešanec ali kompost, gnojnica, gips in pepel. Nikdar pa se ne sme preobilno gnojiti, ker trtice potem zdvijajo in rodijo le puhle, malo vredne glavice. Isto tako se ne sme gnojiti o veliki suši in tedaj, kadar je hmelj v cvetji.

Toliko o gnojitvi.

Koncem avgusta ali v prvih dneh septembra svetijo se na kolih lepe rumeno zelenkaste bučice ali glavice; hmelj je dozorel, treba ga je obrati in spraviti domu. Obiranje je kaj lahko delo; najcenejše je, ako se to delo otrokom in ženskam prepusti. Na polji se trtice na kolu odvijajo in s koli in trticami vred na tla poderejo ali se pa na stoječem kolu 30—40 cm nad zemljo odrežejo, v svitek povijejo in na tla položijo, kol sam pa se z ostalimi trticami in glavicami ravno tako podere, kakor poprej. Obiralec mora vsako glavico posebej tako odtrgati, da pusti vsaj pol pecljna ali repa pri glavici, isto tako mora vse prirastke v glavici otrebiti in prav čisto obirati. Ne obiraj pa prezgodaj, kajti s tem si dvakrat škoduješ; ker potem nima hmelj tolike vrednosti in rastlina zgubi veliko moči za prihodnje leto. O slabem vremenu ali pri dolgem deževanju se na polji ne dá obirati, tedaj je treba spraviti hmeljevino pod streho, ker je mokrota glavicam zelo škodljiva. Pa tudi v lepem vremenu se tako dolgo ne sme obirati, dokler je še rosa, da glavice zavoljo mokrote ne orudečijo ter svoje vrednosti ne zgubijo. Orudečeli hmelj se ne prodá tako drago, kakor zdravo blago. Brž ko je hmelj obran, se hmeljeve glavice v nalašč za to pripravljenih vozovih ali pa v vrečah (žakljih) domu spravijo in kakor hitro mogoče na zračnem in suhem prostoru raztrosijo.

Zelo važno je vprašanje: kje in kako se hmelj suši?

Hmelj sušimo: Na zračnih prostorih, na sušilnicah, katere so nalašč za to pripravljene, ali pa tudi v hiši, katero dobro kurimo. Zračni suhi prostori so podi ali skednji, podstrešje in tudi stanovanja. Se ve da ne moremo v isti sobi, v kateri sušimo hmelj, stanovati, ker je hmeljev duh premočen.

Prostori, v katerih sušimo hmelj, imeti morajo lesena tla, kamnita tla pa za sušitev niso, ker se rada napijejo mokrote, hmelj pa pri počasnem sušenju kaj rad plesne.

Da se glavice hitreje sušijo, treba je hmelj vsak dan po dvakrat ali pa vsaj enkrat dobro z grabljami premešati. V sobi, kjer sušiš hmelj, naj bo 40-45 gradov Celzijevega toplomera.

Ako imaš veliko hmeljišče, napraviti je treba posebnih sušilnic, katerih nam tudi zaradi obširnosti popisati ni mogoče.

Važno je še vedeti znamenja, katera mora suh in dober hmelj imeti, in ta so: Prijeten in močen duh, glavice morajo biti razsipčne, pecelj v sredi glavice se ne sme vpogniti, ampak krhko odlomiti.

Kdor hoče o hmeljariji več izvedeti, naj si kupi »Navod o hmeljariji«, katerega dobi pri pisatelju tega navoda, Janezu Hausenbichlerju, posestniku v Zavcu. E. K.

JOSIP BILGER

Prav gotovo o nobenem prebivalcu Savinjske doline doslej še ni bilo toliko različnih mnenj kakor prav o Josipu Bilgerju.

Začnimo pri najnovejšem zapisu, na 394. strani SAVINJSKEGA ZBORNIKA 1965:

»Trajno je uvedel v dolino hmelj Wirtenberžan *Josip Bilger*, oskrbnik kneza Salma v Novem Celju, ki je hmeljske sadike leta 1871 prinesel iz svoje rodne dežele.«*

O Josipu Bilgerju sem v SAVINJSKIH ZANOHTNICAH, ki so izhajale v Celjskem tedniku od 5. 5. 1959 do 18. 6. 1965, že nadrobno razlagal nevzdržnost dosedanjih trditev o njem. Prav zavoljo tega morani nadaljevati.

Janez Hausenbichler pravi na 20. strani svojega NAVODA O HME-LJARJI 1882:

»V naši savinski dolini je pričel knez *Salm* leta 1865, tudi z malim hmeljiščem, do sedaj pa že obdeluje 14 oral.«

Najstarejše poročilo o Josipu Bilgerju, ki je izšlo v DOMOVINI, 15. aprila 1894 v Celju, pravi med drugim:

»Ranjki gospod *Bilger* je bil rodom Nемеc iz Bavarske in po svojem poklicu izurjen v umnem poljedelstvu, posebno pa v hmeljoreji ter je v tej stroki služboval v Wirtenbergu, od koder ga je pozval knez Leopold Salm — Reiferscheid, takratni lastnik graščine Novo Celje. Leta 1865 je prišel, da tukaj nasadi hmelj.«

Muzejska zbirka v Laškem hrani med drugim tudi barvno reprodukcijo Josipa Bilgerja (objavljam jo na strani 69), pod katero stoji z izpisano pisavo:

»Herr *Bilger*, Verwalter der Herrschaft Neucilli — *der erste Hopfenbauer im Sanntale* — 1864«.

Honorarni upravitelj laške muzejske zbirke upokojeni sodni svetnik dr. Arnold Pernat, ki je prejel barvno reprodukcijo od nekega daljnega

* V tem in v naslednjih citatih podčrtal pomembnejše besede — J. S.

sorodnika Josipa Bilgerja v muzejske namene, mi je obljubil, da bo po svojih močeh poskušal dobiti verodostojne podatke o njem.

Mnogo povedo tudi vpisi v matične knjige na občini Žalec. V njih stoji, da se je Josipu Bilgerju rodila prva hčerka Marija Josefa Anna Scharlotte 2. januarja 1866 v »Dobrischendorf 1 — Schloss Neu-Cillie, druga hčerka Josefa Genovefa pa 10. 2. 1868 istotam.

Potemtakem smemo skoraj utemeljeno zatrjevati, da je Josip Bilger prišel z Bavarskega v Novo Celje v letu 1864 ali 1865, vsekakor pa pred 1866 in prav tako povsem verjetno z namenom, da oskrbuje knezu Salmu prve hmeljske nasade.

Na tem mestu moram objaviti podatke, ki jih je SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON 1928 objavil v I. knjigi na 328. strani o Juriju Petru Hörnesu:

»Hörnes, Jurij Peter, duhovnik, hmeljar, r. 19. jul. 1826 v Karlstadtu, u. 21. dec. 1889 v Möggingenu ob Bodenskem jezeru. Bil je duhovnik in oskrbnik pri knezu Salmu na gradu Herschbergu ob Bodenskem jezeru, pozneje župnik v Kippenhausenu in od 1874 do smrti župnik v Möggingenu. Proti koncu šestdesetih let ga je poklical lastnik Novega Celja pri Žalcu, stari grof Salm, da bi svetoval, kako bi se dalo posestvo bolj dobičkonosno obdelovati. H. je preiskal zemljo, proučil klimatične razmere in nasvetoval sajenje hmelja. Poskus se je obnesel. H. je naučil grajskega vrtnarja Jož. Bilgerja, kako je treba ravnati s hmeljem. Kmalu so nasadili hmelj baron Hackelberg, baron Warsberg in Žalčan Hausenbihler. V nekaj letih se je razširilo hmeljarstvo po Savinjski dolini do Mozirja in je danes pomembna gospodarska panoga. Tudi v möggingenski okolici je H. 1875 uvel hmeljarstvo in s tem gospodarsko pomagal ondodnemu prebivalstvu. L. 1886 je zadnjikrat obiskal Novo Celje. — Prim.: razsodbo okr. sodišča v Celju z dne 24. novembra 1911 v pravni zadevi Kunst-Čremožnik; poročilo *Salm-Reifferscheidtovega višjega oskrbnništva, Schloss Dyck v Porenju*. Lkn.«

Lkn. je kratica za dr. Franca Lukmana, pred leti umrlega profesorja teološke fakultete v Ljubljani. Dr. Lukman je po rodu iz Tabora v Savinjski dolini, rojen 24. novembra 1880 v vasi Loke, kar krepki misel, da se je že kot rojak zanimal za zgodovino Savinjske doline. V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani sem poskušal med njegovo zapuščino poiskati dokazilne listine, ki jih navaja za Hörnesa, vendar na nesrečo ni tam prav ničesar.

PORTRET JOSIPA BILGERJA

Barono reprodukcijo portreta v olju s podpisom »Her Bilger Verwalter der Herrschaft Neucilli — der erste Hopfenbauer in Sanntale — 1864« hrani Muzejska zbirka v Laškem. V zbirko jo je prevzel upokojeni sodni svetnik dr. Arnold Pernot, ki se po svojih domnih o vrednosti kot dokazilne listine, zavzema za razčiščenje nastanka. Velikost (notranja luč): višina 26,5 cm, širina 19,8 cm. Izrez po vsej verjetnosti očje barone reprodukcije, ki naj bi predstavljala Josipa Bilgerja v letu 1864, je visok 18 cm, širok pa 15,5 cm. Avtor ni znan. V desnem kotu spodaj ovalnega izreza je signatura: Z. M. Preood podpisa: »Gospod Bilger, oskrbnik novoceljske gosposčine — prvi kmet-hmeljar v Savinjski dolini — 1864«.

J. Carr Bilger,
Verwalter der Herrschaft Neucilli
der erste Hopfenbauer im Samtale
1864.

Vsekakor bi bilo zelo dobro kakorkoli poiskati po dr. Fr. Lukmanu citirano »poročilo Salm-Reiferscheidtovega višjega oskrbnništva, Schloss Dyck v Porenju«, kar pa nikakor ne bo lahka zadeva, če bo sploh kdaj in kdo to uspel.

Po mojem mnenju peljejo vse niti za spor glede Hörnesa in Bilgerja v župnišče Sv. Petra v Savinjski dolini. Župnik dr. Ivan Jančič je o »očetu savinjskega hmeljarstva« mnogo zapisal v svojo kroniko. Sploh je dr. Ivan Jančič zame še velika nganka, ki jo bom prej ali slej razvozlal. Vprašljivo je namreč, kaj je vzrok in kaj posledica? Vpis v šempetrsko župnijsko kroniko ali zapis v SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON? Kaj je nastalo prej in kaj pozneje?

Nad vse zanimiva pa je tudi po dr. Fr. Lukmanu citirana pravda med Terezijo Kunst, gostilničarko iz Žalca, in Francem Čremožnikom, kmetom — hmeljarjem iz Spodnjih Grušovelj. O tej »pajčji pravi« kaže spregovoriti tudi na tem mestu nekaj več (predvsem moje pravno mnenje o njej)!

Iz zapisa v šempetrsko kroniko sledi, da je Franc Čremožnik, po domače Pajk iz Spodnjih Grušovelj, zastopan po odvetniku dr. Benkoviču, leta 1911 tožil pri cesarsko-kraljevski okrajni sodnji v Celju Terezijo Kunst, gostilničarko v Žalcu, hiša še dandanes stoji nasproti samopostrežne trgovine na zahodnem koncu mesta, ter zahteval izročitev 40 kron, založen znesek iz stave med njim in Andrejem Antlogo, kmetom iz Gotovelj, z domačim imenom prav tako Pajk.

Kako je verjetno potekala stava? Predmet stave je bila trditev Franca Čremožnika, češ da hmelja v Savinjski dolini ni vpeljal Josip Bilger, marveč neki duhovnik iz Bavarske. Andrej Antloga pa je zatrjeval, da gre slava kot prvemu hmeljarju v Savinjski dolini Josipu Bilgerju. Andrej Antloga je takoj izročil 20 kron gostilničarki Tereziji Kunst v shrambo, Franc Čremožnik pa tako velikega zneska ni imel pri sebi, zavoljo česar je zanj založila 20 kron Terezija Kunst, ki je tudi hranila pri sebi teh 40 kron do postavljenega roka. Čremožnik in Antloga sta se namreč sporazumela za rok 8 dni, do sv. Antona, ko mora Franc Čremožnik dokazati svojo trditev.

Franc Čremožnik je zares pravočasno predložil po vsej verjetnosti »poročilo Salm-Reifferscheidtovega višjega oskrbnništva, Schloss Dyck v Porenju«, ki ga omenja dr. Franc Lukman v SLOVENSKEM BIOGRAFSKEM LEKSIKONU.

DOMNEVNI GRB JOSIPA BILGERJA

Grb hrani Muzejska zbirka v Laškem, izvir pa še ni pojasnjen. Velikost (notranja luč): višina 26,5 cm, širina 18,5 cm. Podlaga je tanjša lepenka. Barve so oljnate: zelena (vrhnja lista), temnejša siva (temelj in del okrasja), svetlo siva (del oklepa) in zlata (zvezde in preostali del okrasja temelja in zgoraj), vse pa na zelo svetlo sivi podlagi.

Napis pod sliko: Die Bilger — Kemptisch Patriz. Geschlecht W. V. z. 46 je izpisan kurzivno.

Avtor — neznan.

Die Bilger
Kemptisch Patriz. Geschlecht
W. V. z. 46.

Vse kaže, da je Franc Čremožnik pred tem tudi vrnil Tereziji Kunst od nje založenih = posojenih 20 kron, kajti stava je glede na to bila veljavna.

Terezija Kunst je — po zapisu iz šempetrske kronike — kar sama prejudicirala stavo, kajti zavrnila je od Franca Čremožnika predloženo pismeno »poročilo« in izročila kratkomalo vseh 40 kron Andreju Antlogi.

Znano je, da je bil pokojni dr. Ivan Jančič, šempetrski župnik, strasten pravdač in je že kot tak verjetno napotil Franca Čremožnika na sodišče.

Cesarsko-kraljevska okrajna sodnija v Celju je tožbenemu zahtevku Franca Čremožnika ugodila in obsodila Terezijo Kunst, da mora izročiti Francu Čremožniku pri njej za stavo shranjenih 40 kron pa še plačati pravnice stroške v 14 dneh pod izvršbo.

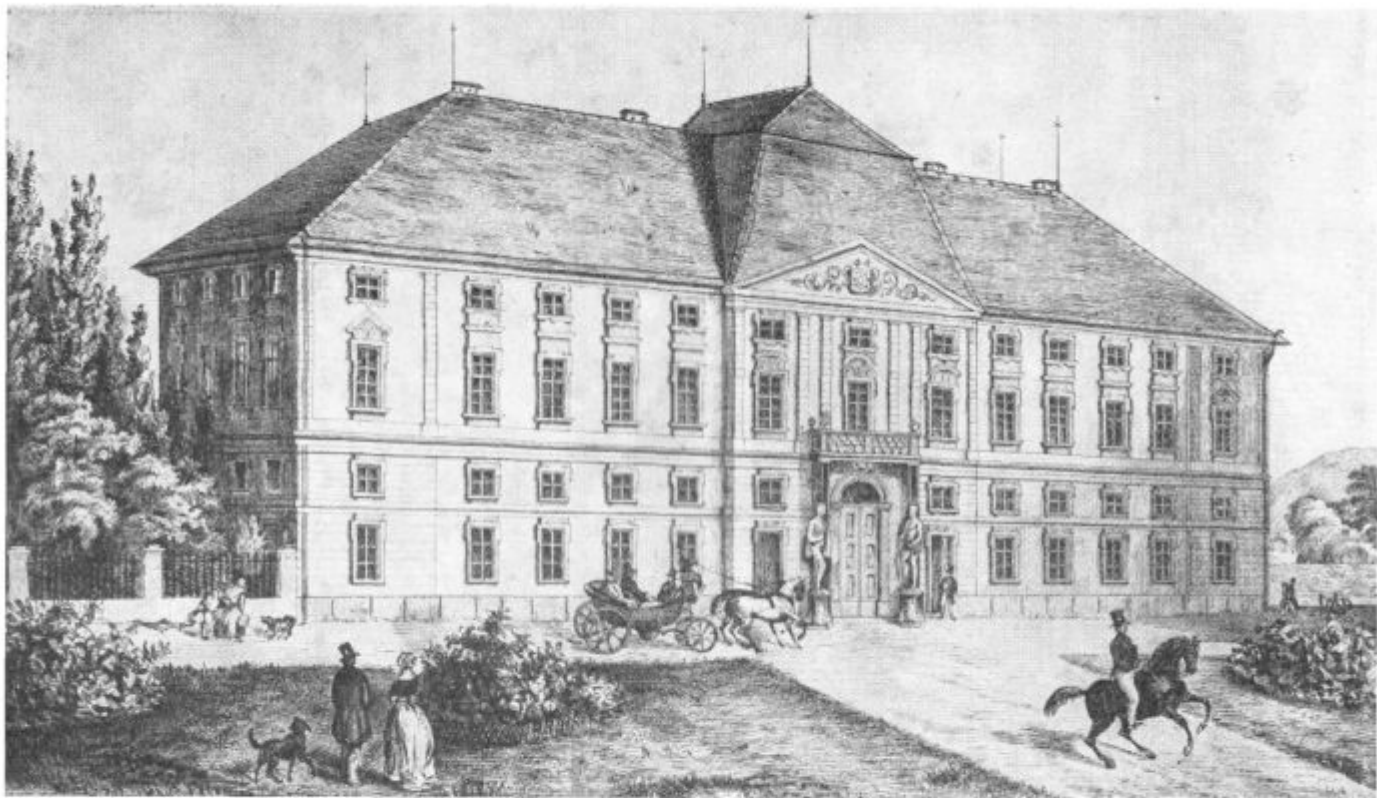
Iz tega je razvidno, da je sodišče imelo kot potrebno v danem primeru rešiti samo dejansko vprašanje, ali je hmeljarstvo v Savinjsko dolino vpeljal nemški duhovnik Jurij Peter Hörnes in ali je tožnik Franc Čremožnik to svojo trditev pravočasno dokazal. *Sodišče je menilo, da je že sodno znano, da se je hmeljarstvo razširilo v Savinjski dolini šele potem, ko ga je gosposčina Novo Celje začela uspešno gojiti, vsi poprejšnji poskusi pa so bili glede na to brez pomena.* V ostalem je sodišče izvajalo listinske dokaze in dokaze s pričami ter zaključilo, da je Franc Čremožnik svojo trditev dokazal.

Ali je sodišče to dejstvo pravilno ugotovilo, je stvar pravnika, ne zgodovinarja, vsekakor pa tudi zgodovinar ne more mimo teh ugotovitev sodišča, ki je to vprašanje ugotavljalo v kontradiktornem postopku in je postala ta sodba pravnomočna brez pritožbe.

Drugo vprašanje pa je, koliko je cesarsko-kraljevska sodnija v Celju ravnala po takrat veljavnih materialnih predpisih civilnega prava. V pravdi Čremožnik — Kunst je šlo za stavo. Stava je pogodba na srečo, ki so jo poznali že Rimljani pod oznako »sponsio«. Pogodba o stavi je ena izmed pogodb na srečo, ki so veljavne tudi po naši pozitivni zakonodaji. Naša družba gleda na pogodbe na srečo pozitivno le v izjemah in le nekatere take pogodbe dopušča, proti drugim pa nastopa negativno. Zakaj? Cilj takih pogodb je večji del le dosega imovinske koristi na srečo, kar kaže na težnjo posameznikov, da bi dosegli dohodek brez dela. Kljub temu pa še današnji družbeni red dopušča pogodbo o stavi in tudi nekatere druge igre na srečo (npr. državna loterija), dasi je bil na primer sam Vladimir Iljič Lenin velik nasprotnik loterije.

Glede pogodbe o stavi veljajo dandanes še vedno določila Občega državlanskega zakonika iz leta 1911, tako kot so veljala med pravdo Čremožnik — Kunst.

Besedilo paragrafa 1270 ODZ: »Ako je dogovorjena določena cena o dogodku, ki je obema strankama še neznan, za tistega, čigar trditev se uresniči, je to stava. Ako je tista stran, ki je dobila, zanesljivo vedela za izid in ako je to zatajila drugi strani, je kriva zvižaje in stava je neve-

ljavna. Tisto stran, ki je zgubila, pa jej je bil izid prej znan, je imeti za darovalca.«

Besedilo paragrafa 1271 ODZ: »Poštene in sicer dovoljene stave so obvezne, koliko pogojena cena ni bila zgolj obljubljena, marveč resnično plačana in založena. Sodno se cena ne sme terjati.«

Besedilo obeh paragrafov ODZ dokazuje, da je bilo v primeru Čremožnik — Kunst sicer zadoščeno pravnim predpisom v drugih pogledih, zlasti glede tega, da je bila stava založena, ni pa bilo zadoščeno predpisu v polni meri glede na pogoj, da mora biti dogovorjena določna cena o dogodku, ki je obema strankama še neznan. Predpis namreč to zahteva, v danem primeru pa bi se prej dalo govoriti, da je dolžniku Francu Čremožniku ob sklenitvi stave dogodek, glede katerega sta se stavila z Antlogo, bil že znan in da zavoljo tega stava ni bila dopustna. V tej smeri je potemtakem veljavnost te stave s pravnega gledišča dvomljiva. Določila paragrafa 1270 ODZ bi torej ne bilo uporabljivo, uporabiti bi se dalo kvečjemu ob zelo široki razlagi oziroma celo z uporabo analogije, ki pa se v pravu uporablja zelo redko.

Kakšen bi bil izid pravde Čremožnik — Kunst dandanes?

Kljub temu, da veljajo še vedno glede na stavo isti predpisi, bi se sodba po vsej verjetnosti glasila drugače, zlasti pa se ne bi mogla uporabljati kot dokaz za »očetovstvo savinjskega hmeljarstva«.

Zanimiva je ugotovitev, da Josipa Bilgerja ne omenja v svoji knjigi niti Janez Hausenbichler in ni o njem niti besedice v SLOVENSKEM BIOGRAFSKEM LEKSIKONU. Za letnico, ko je prišel Josip Bilger v Novo Celje, pa se bo zlagoma le treba spoznameti; mnogo dejstev kaže, da je bilo to leta 1864 ali kvečjemu 1865.

Originalno barvno reprodukcijo in originalni barvni naris domnevnega grba Bilgerjevih, ki ga objavljam na strani 71, sem poslal strokovnim izvedencem v presojo, vendar brez uspeha.

Vsekakor pa bo treba še naprej ugotavljati natančnejše generalije ter zlasti še vlogo Josipa Bilgerja pri polaganju temeljev trajnejšim hmeljskim nasadam v Savinjski dolini.

Kako vsestransko je zmagalo mnenje, da gre za sluzne začetek trajnega hmeljarjenja v Savinjski dolini pripisati nemškemu duhovniku J. P. Hörnesu, dokazujejo vsi zapisi do »nastopa« žalskih tržanov, ki so bili večidel za takratne razmere zares »napredno« usmerjeni.

Avtor ene izmed najboljših zgodovinskih del o Celju in okolici dr. Andreas Gubo (»Die Geschichte der Stadt Cilli — 1909) sicer mimogrede na 445. strani pravi, da je 27. marca 1894 (pravilno 25. marca!) v Petrovčah umrl »bivši oskrbnik gosposčine Novo Celje, Jožef Bilger, ki je vpeljal hmeljarstvo v Savinjsko dolino« (»... den Hopfenbau ins Sannthal gebracht hatte«), vendar ga na primer v »stvarno in imensko kazalo« na kraju knjige sploh ni vnesel, skratka, zadostoval mu je le en samca stavek. Še bolj prepričljiv dokaz o prevladujočem mnenju, kdo naj bi kot prvi zaoral ledino vumno hmeljarjenje, pa je v knjigi SLOVENCI V DESETLETJU 1918-1928, ki jo je uredil 1928 dr. Josip Mal, in sicer na strani 504:

Nagrobnik Josipa Bilgerja na žalskem pokopališču.

»... Hmeljarstvo sega v Sloveniji nazaj v srednji vek. Hmelj so prinesli k nam skoro gotovo nemški naseljenci, ki so služili na posestvih brižinskih škofov v okolici Škofje Loke. Da se je gojenje hmelja kmalu splošno razširilo, nam pričajo krajevna imena, ki so dobila nazivanje po hmelju, npr. vas Hmeljčič, grad Hmeljnik itd. Konec srednjega veka pa je zaradi stalnih vojn gojitev hmelja jela ponehavati in se je ponekod tudi docela opustila, dokler se ni v 19. stoletju zopet na Štajerskem obnovila.«

Ali se je potem sploh treba čuditi, da je celo cesarsko-kraljevska sodnija v Celju menila, da je že sodno znano, »da se je hmeljarstvo razširilo v Savinjski dolini šele potem, ko ga je gosposčina Novo Celje začela uspešno gojiti«?

Kakor sem že poprej zapisal, velja počakati na znanstveno oceno podatkov, ki jih je vpisal dr. Ivan Jančič v kroniko šempetrske župnije.

Napis na nagrobnem spomeniku, ki zgovorno ponazarja polstoletni spor glede Josipa Bilgerja.

PРАВNA UREDITEV PRIDELOVANJA ZLAHTNEGA HMEIJA IN VARJENJA ZLAHTNEGA PIVA

Preučevanje pravne ureditve pridelovanja žlahtnega hmelja in varjenja žlahtnega piva sodi po mojem prepričanju med najtežje naloge zgodovinarja. Še posebej pa velja ta poudarek za nas, ki nimamo doslej niti enega samega pregleda zadevnih ukrepov ali normativnih predpisov. Čeravno nam je na voljo izredno bogato založena zakladnica, od prvih zapisov v urbarjih prek avstrijske odlične zakonodaje pa njej zelo enake »kraljevsko-jugoslovanske« zakonodaje do dandanes.

Že v uvodu sem sicer razložil, zakaj sem se odločil za obravnavanje pravne ureditve proizvodnje hmelja in piva na slovenskem ozemlju, vendar moram na tem mestu ponoviti.

Kakor pokojni univerzitetni profesor in tudi moj predavatelj dr. Metod Dolenc ni mogel pri zasnovanju okvira za svoje še dandanes odlično delo PРАВNA ZGODOVINA ZA SLOVENSKO OZEMLJE — Ljubljana 1935 — drugače, kot je storil, da je namreč »upošteval, da je že skrajni čas, da dobe Slovenci, zlasti pa akademska mladina *pregled* pravnega življenja celotnega naroda od prvih časov naselitve do današnjega pravnega položaja v kraljevini Jugoslaviji, pa tudi v naših 'neodrešenih' deželah...« (podčrtal J. S.), pravtako tudi jaz ne morem drugače, kot da zajamem vse »*prvobitno v Evropi*« slovensko ozemlje,

seveda s poudarjenim pridržkom, da je treba vse potrebno spremeniti, zlasti, ker se je tudi sam pojem »neodrešene dežele« na moč izmenjal.

Vse je medsebojno tako povezano, da bi bilo okrnjeno, karkoli bi poskušal prikazati samo za ozemlje, ki je danes začrtano kot SR Slovenija.

Stari Slovani so kot vrtnarji učili zahodno Evropo, kako se goji hmelj. (Glej opombe v uvodu, ko dr. Carl Stiegler priznava zvezo krajevnih imen Lohwinden, Geisenfeldwinden, Winden bei Scheyern z našimi predniki, Wenden = Stari Slovani!).

Ali nisem potemtakem nekako obvezan izvlačiti zadevne zapise za vse kraje, tja do »frankovske srednjeveške dežele«?

V zajetnem znanstvenem delu svetovnega slovesa L'AGRICULTURE AU MOYEN AGE — DE LA FIN DE L'EMPIRE ROMAINE AU XVIe SIECLE je leta 1950 zapisal ROGER GRAND, francoski učenjak, da je na primer že v zgodnjem srednjem veku bilo neko »kmečko posestvo de Quillebeuf dolžno dobavljati (svojemu zemljiškemu gospodu, op.: J. S.) mernik hmelja, piščanca in pet jajc«. Dobeseden francoski tekst: »... *Un manse de Quillebeuf livre un boisseau de houblon, un poulet et cinq oeufs*«.

Sorodnih fevdalnih obveznosti glede na hmelj je prav na slovenskem ozemlju precej, namreč zgodovinskih listin, ki o tem pričajo, prav zavoljo tega terjajo samostojno poglavje v moji knjigi. Za tokrat le toliko, da je ves srednji vek pač z »izjavami oblastvene volje« poskušal predvsem urejevati oziroma vsaj kontrolirati proizvodnjo piva, medtem ko spadajo prvi normativni predpisi glede na pridelovanje hmelja šele globoko v novi vek.

Nikakor pa si ne smemo zamišljati že kar neke vrste srednjeveških »pivovarn«, ne, pivo so varili v samostanih ali zelo blizu njih ali pa tudi že v tako imenovanih »hišah, ki so pooblaščenec za varjenje piva«. V trgih in mestih — v srednjem veku niso vselej in v vsakem primeru razločevali »mest« od »trgov«, marveč se je navadno štelo naselje, kjer je bil trgovski promet zaznaven, kot trg, ne glede na siceršnje poimenovanje — so bile posebne hiše, ki so posedovale listine o »pravici varjenja in točenja« za kolikor toliko natančno določeno območje, znotraj katerega ni smel variti, prodajati in točiti nihče drug. Seveda je o tem najčesče odločalo plemstvo, ki si je prilaščalo pravico tudi s silo zagotoviti, da je lahko bilo v dovoljenem prometu le pivo iz njihovih »pivovarn«, to je delavnic za pivo.

Zlagoma pa se poskusi z »izrazi oblastvene volje« prenesejo tudi na pridelovanje hmelja ali vsaj skupno za hmelj in pivo. Sploh velja poudariti, da je želja, kako obvarovati pridelek določene dežele (pokrajine ali tudi ozkega predela), ki se odlikuje z določenimi posebnostmi (uporabnostmi), pred ponarejevanjem, prastara! Beseda je tu o poljskih pridelkih in ne morda kakršnihkoli »izdelkih« ali še natančneje najprej za vino in nato še za pivo oziroma za vinsko trto in za hmelj.

Med najbolj zanimive takšne listine sodi REINHEITS-GEBOT iz leta 1516. Ni nemške knjige, ki se tako ali drugače nadrobneje ukvarja z zgodovino hmelja ali piva, da ne bi omenila ta (prosto prevedeno)

KNEZJI UKAZ O VARJENJU IN TOČENJU PIVA. Znova in znova ga izdajajo v najrazličnejših velikostih in barvah za okras na stenah v točilnicah, hotelih in uradnih prostorih.

DAS REINHEITSGEBOT 1516

Wir verordnen, setzen und wollen mit dem Rat unserer Landschaft, dass forthin überall im Fürstentum Bayern sowohl auf dem Lande wie auch in unseren Städten und Märkten, die keine besondere Ordnung dafür haben, von Michaeli bis Georgi eine Mass (bayerische = 1,069 Liter) oder ein Kopf (halbkügelform. Geschirr für Flüssigkeiten = nicht ganz eine Mass) Bier für nicht mehr als einen Pfennig Münchener Währung und von Georgi bis Michaeli die Mass für nicht mehr als zwei Heller (Heller = gewöhnlich ein halber Pfennig) bei Androhung unten angeführter Strafe gegeben und ausgeschenkt werden soll. Wo aber einer nicht Märzen-sondern anderes Bier brauen oder sonstwie haben würde, soll er es keineswegs höher als um einen Pfennig die Mass ausschenken und verkaufen. Ganz besonders wollen wir, dass forthin allenthalben in unseren Städten, Märkten und auf dem Lande zu keinem Bier mehr Stücke als allein Gersten, Hopfen und Wasser verwendet und gebraucht werden sollen. Wer diese unsere Anordnung wissentlich übertritt und nicht einhält, dem soll von seiner Gerichtsobrigkeit zur Strafe dieses Fass Bier, so oft es vorkommt unnachsichtlich weggenommen werden. Wo jedoch ein Gäuwirt von einem Bierbräu in unseren Städten, Märkten oder auf dem Lande einen, zwei oder drei Eimer (= enthält 60 Mass) Bier kauft und wieder ausschenkt an das gemeine Bauernvolk, soll ihm allein und sonst niemand erlaubt und unverboden sein, die Mass oder Kopf Bier um einen Heller teurer als oben vergeschrieben ist, zu geben und auszuschanken.

Smiselni slovenski prevod:

KNEZJI UKAZ O VARJENJU IN TOČENJU PIVA 1516

Mi ukazujemo, postavljamo in hočemo skupno z našim deželnim zborom, da se vsepovsod v kneževini Bavarski odslej naprej — na deželi kakor tudi v naših mestih in trgih, kjer ni za to posebnega dovoljenja, ne sme — od svetega Mihaela do svetega Jurija — prodajati in točiti maseljc ali vrček piva nič draže kot po beliču monakoske veljave ter od svetega Jurija do svetega Mihaela maseljc nič draže kot po dva beliča iste veljave, vrček pa nič draže kot po tri vinarje — pod pretnjo kazni, ki jih spodaj naštevamo.

Kjerkoli pa bi kdorkoli zvaril ali kakorkoli dobil drugačno in ne marčno pivo, ga ne sme pod nobenim pogojem točiti in prodajati draže kot maseljc po beliču.

Se prav posebno pa je naša volja, da se pri varjenju piva ne sme odslej naprej in nikjer uporabljati drugih primesi kot izključno in samo ječmen, hmelj in voda.

Kdor bo to našo zapoved zavestno kršil in ne bo prenehal, mu mora pristojna sodna oblast — kadarkoli bi se to zgodilo — za kazen neprizanesljivo zapleniti vso zalogo piva.

Kadar pa bi krčmar kupil od za varjenje piva pooblaščenega hiše, kjerkoli v naših mestih, trgih in na deželi, eno vedro ali dve ali tri vedra, da bi ga točil vaškemu kmečkemu ljudstvu, je njemu in sicer nobenemu drugemu dovoljeno prodajati, vendar pa maseljc ali orček tudi za vinar ne draže, kot je zgoraj predpisano.

OPOMBA:

Die Mass = bavarski maseljc = 1,069 l

Der Kopf = polkroglasta posoda za tekočine, nekoliko manjša od maseljca

Der Pfennig = belič (para, najmanjši del temeljne enote)

Der Heller = vinar = navadno polovica beliča

Der Eimer = vedro = 60 maseljcev

Sv. Mihael = 29. septembra, sv. Jurij = 25. aprila

Toda naj predem na slovensko ozemlje!

V poglavju »Dr. Fr. X. Hlubek — 1860« je med drugim opisana tudi izrecna pripomba, češ da »se prodaja starejski hmelj pakiran v češke vreče in verjetno kot žateško državno blago«, kar hkrati pomeni kot odlično blago. Tam je tudi ugotovljeno, da ne ustreza organizacija proizvodnje in trgovine, kar pa spet pomeni že določeno zahtevo po pravni ureditvi, po zaščiti proveniencije blaga, izvira hmelja.

Vrhunec pravne ureditve na ozemlju bivše Avstro-Ogrske, znotraj katerega je bilo tudi (za naš primer posebej vzet termin) »slovensko ozemlje«, je bil v »ZAKONU o oznamenilu, iz katerega kraja je hmelj, z dne 17. marca 1907«. Če hočem območje, za katerega je veljal zakon z dne 17. 3. 1907, še zožiti, tako da bi veljalo že skoraj za današnje slovensko ozemlje, le kraje v širši okolici Gradca je treba izvzeti, potem moram na tem mestu omeniti še značilno »okrožnico« graškega državnega namestnika CLARY-ja z dne 5. maja 1907: »An den geehrten Zentralausschuss der k. k. Landwirthschaftsgesellschaft in Steiermark zu Graz — Hopfenprovenienzgesetz Durchführungsbestimmungen — Graz am 5. Mai 1907«.

S to »okrožnico« je marsikaj — bolj kot doslej — razumljivega za izredno pravno urejen razvoj hmeljarstva zlasti še na ozemlju današnje SR Slovenije, vključno seveda v Savinjski dolini. Vpliv avstrijskega zakona z dne 17. marca 1907 na razvoj hmeljarstva na slovenskem ozemlju je glavni predmet v drugem delu moje (začrtane) knjige, zavoljo tega bi se za zdaj omejil na krajši prikaz pravne zaščite predvsem v nemškem hmeljarstvu.

Kakor pravi dr. Carl Stiegler, so dobile na Bavarskem posamezne občinske uprave pravico udarjati žig, s katerim se zagotavlja pristnost na vreči (zaboju itd.) označenega hmelja, že »pred stoletji«.

Knezoškof v Eichstättu je že leta 1538 podelil pravico udarjati žig («Siegelrecht») Spaltu, ki da je (po dr. C. Stieglerju) že takrat prideloval hmelj s svetovnim slovesom. Žig je prikazoval »cerkev in zraven nje razklano drevo, v precepu pa — volka«.

Spaltu so sledile vse občine na Bavarskem oz. po vsej Nemčiji, kjer pridelujejo hmelj.

Kaj je bilo žigovanje oziroma kako se je izvajalo?

Pridelovalci hmelja so pripeljali svoj pridelek v občinsko »oznamovalnico«, (imenujem jo po zakonu iz leta 1907, da zadržim spomin na preteklost). Tu so strokovno preizkusili izvir, za kar so bili določeni nepodkupljivi poznavalci, in hmelj so tudi stehali. Omot (balo, vrečo, zaboj) so opremili z napisom, kjer je bilo označeno, iz katerega kraja je hmelj, nato so embalažo (omot, balo, vrečo, zaboj) zaprli (zašili, zabili) in zapečatili. Hkrati so izdali spremnico (Begleiturkunde), na kateri je bila opisana vsebina — hmelj, s težo in krajem, kjer so ga bili pridelali.

Oznamenovanje hmelja je bilo absolutno fakultativno, to je, hmeljar ni bil po zakonu obvezan, da svoj pridelek odpelje na oznamenovanje, vendar pa je bilo oznamenovanje izvedeno, preden je bil dan hmelj — v promet.

Za Savinjsko dolino je glavni dogodek, od katerega je bil največ odvisen nadaljnji razvoj ne le savinjskega oziroma slovenskega, marveč po zlomu Avstro-Ogrske lahko rečemo kar jugoslovanskega hmeljarstva, — ustanovitev HMELJARSKEGA DRUŠTVA v Zalcu leta 1880, s prvim predsednikom (načelnikom) Karlom pl. Hauptom, lastnikom veleposstva Straussnegg v Sv. Matevžu pri Gomilskem.

Domnevati smemo, da ni bil prav majhen vpliv od tod, namreč iz Zalca celo na izdajo Zakona v letu 1907. Le-ta pa je tudi med prvimi v vsej takratni Avstro-Ogrski pospešil začetek JAVNE OZNAMOVALNICE ZA HMELJ v Zalcu 1908 (za okraje Celje, Vranksko in Gornji grad), medtem ko je bila ustanovljena HMELJARNA ZALEC, registrovana zadruga z omejeno zavezo, ali tudi često reklamirani I. jugoslovanski zavod za vkladanje in konzerviranje hmelja, že celo leta 1902!

To vzajemno vplivanje iz osredka največjega hmeljskega slovenskega in do zloma Avstro-Ogrske tudi takratnega geografskega pojma Štajerske — iz Zalca na zakonodajno oblast, pod Avstro-Ogrsko Dunaj, pod staro Jugoslavijo pa Beograd, in narobe od tod, t. j. z Dunaja oziroma iz Beograda na razvoj hmeljarstva v Sloveniji, je več kot očitno, vendar potrebuje vestno obravnavo.

Če se mimogrede ozremo še na češko hmeljarstvo, ki je pravtako na moč povezano s slovenskim in jugoslovanskim (Bačka), moram omeniti — kljub omejenemu okviru tega prikaza — dejstvo, da so na Češkem zamenjali do takrat veljavni in uporabljeni avstrijski zakon o oznamovanju, iz katerega kraja je hmelj, z dne 17. marca 1907, z novim obveznim predpisom za oznamovanje z ZAKON O POVINNEM ZNAMKOVANI CHMELE z dne 12. avgusta 1921.

V predvojni Nemčiji je veljal zakon o označevanju izvira hmelja (Gesetz über die Herkunftsbezeichnung des Hopfens) z dne 9. de-

cembra 1929, ki je določal, da je dovoljeno domače oznake hmelja uporabljati le kot dokaz krajevnega izvira, medtem ko je zakon (nemške) deželne vlade le pooblastil, da lahko določijo obveznost oznamkovanja v skladiščih za signiranje, ki so uradno določena. Res je sicer, da je bila ta ureditev ostanek iz preteklosti, ko je deželni knez kot patrimonialni gospod po lastni odločitvi na temelju fevdnega prava podeljeval občinam (mestnim in trškim) »hmeljski« pečat (HOPFENSIEGEL), vendar je zakon kljub temu le vseboval tudi določila poprejšnjega avstrijskega in češkega zakona.

Dr. Carl Stiegler pravi v svoji knjigi Die deutsche Hopfenwirtschaft iz leta 1958, da je prav on »po zajetnih pripravah, ki so bile posvečene predvsem študiju na Češkem veljavnega zakona, pripravil v začetku 1927 smernice (Richtlinien) za nemški zakon o oznamkovanju provenience hmelja.«

S temi navedbami želim samo poudariti natančnost pri izdelavi zakonskega osnutka, ki v Nemčiji ni prva v zgodovini hmeljarstva.

Slavo nemške hmeljarske zakonodaje je zatemnilo obdobje Hitlerjevega nasilja.

Kaj pa stara Jugoslavija?

Ko je bila še Kraljevina S. H. S., se renoviranje avstrijskih predpisov ni pomaknilo z mrtve točke; vse do leta 1952, torej že v Kraljevini Jugoslaviji, je bilo treba čakati. Toda, potem ko so prav slovenski hmeljarji povzročili — skoraj bi lahko rekel — plaz hmeljarskih zakonov, ki pomenijo po vsej verjetnosti edinstveno pravno ureditev proizvodnje

Zalec z DELNIŠKO PIVOVARNO pred prvo svetovno vojno.

STARA HMEJLARNA pred požarom leta 1960.

hmelja in trgovine z njim, morda najboljšo v svetovnem merilu, ki pa — na nesrečo, — ni začela niti veljati oziroma se izvajati.

Tudi to je preprečila nacistična okupacija stare Jugoslavije.

Vendar menim, da velja ohraniti tekst starojugoslovanske zakonodaje s potrebnimi komentarji — kot morda najbolj zgovorno učiteljico za trditev, da ima naše hmeljarstvo — zares zgledno tradicijo.

V drugem delu moje knjige o hmelju bodo obširne pripombe in pojasnila o vzrokih in posledicah.

Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder
1907 — 14. April — XLVI. Stück

101.

*Kundmachung des Ministers des Innern im Einvernehmen mit dem Ackerbau-
minister und dem Handelsminister vom 15. April 1907
wegen gehöriger Kundmachung des Gesetzes vom 17. März 1907, betreffend die
Bezeichnung der örtlichen Herkunft des Hopfens.*

*Da das Gesetz vom 17. März 1907 im XLII. Stücke des Reichsgesetz-
blattes unter Nr. 95 zunächst in unrichtiger Fassung und darauf unter Richtig-
stellung derselben in einer den Vorschriften des Gesetzes vom 10. Juni 1869,
R. G. Bl. Nr. 115, nicht entsprechenden Weise publiziert wurde, erfolgt hiemit
die verbindende Kundmachung des Gesetzes vom 17. März 1907, betreffend die
Bezeichnung der örtlichen Herkunft des Hopfens, unter Nr. 102 des Reichs-
gesetzblattes.*

*Beck m. p.
Auersperg m. p.*

*Bienert m. p.
Foit m. p.*

102.
Gesetz vom 17. März 1907,
betreffend die Bezeichnung der örtlichen
Herkunft des Hopfens.

Mit Zustimmung beider Häuser des Reichsrates finde Ich anzuordnen, wie folgt:

§ 1

Wird Hopfen unter Bezeichnung der örtlichen Herkunft feilgehalten oder in Verkehr gesetzt, so hat diese Bezeichnung in Gemässheit der Vorschriften dieses Gesetzes zu erfolgen.

Hiebei macht es keinen Unterschied, ob die Bezeichnung der örtlichen Herkunft auf dem Behältnisse des Hopfens angebracht wird oder in den auf die Feilhaltung und den Verkehr bezüglichen Erklärungen, als: Preislisten, Geschäftsbriefen, Frachtbriefen, Rechnungen oder in den die Ware betreffenden Zertifikaten, Ursprungszeugnissen u. dgl. m. enthalten ist.

§ 2

Für Zwecke der Bezeichnung der örtlichen Herkunft des Hopfens können Gebiete des Inlandes, in welchen Hopfen erzeugt wird, unter genauer Feststellung und Abgrenzung derselben im Verordnungswege als Hopfenproduktionsgebiete bezeichnet werden.

Vor Erlassung einer derartigen Verordnung sind die in Betracht kommenden landwirtschaftlichen Hauptkörperschaften (Landeskulturrat, Landwirtschaftsgesellschaft u. dgl. m.) und Handels- und Gewerbekammern einzuzuziehen, welche letztere zum Zwecke der Erstattung ihrer Äusserung die beteiligten Gewerbebesitzenschaften (Gremien) und industriellen Körperschaften zu hören haben.

§ 3

Im Sinne des § 1 dieses Gesetzes ist die örtliche Herkunft des im Inlande erzeugten Hopfens durch Angabe der Ortschaft, der Gemeinde, des etwa gemäss § 2 dieses Gesetzes festgestellten Produktionsgebietes oder des Landes, wo der Hopfen erzeugt wurde, sowie in jedem Falle des Staatsgebietes zu bezeichnen.

Die erwähnten Angaben können sowohl einzeln als zu mehreren verbunden oder auch insgesamt angeführt werden.

§ 4

Im Verordnungswege können nähere Vorschriften über die Art und Weise der Anbringung der Herkunftsbezeichnung erlassen werden.

Die Bestimmung des § 2. Absatz 2, findet auch in derartigen Fällen Anwendung.

§ 5

Zu den im § 5 vorgesehenen Herkunftsbezeichnungen können solche wahrheitsgemässe Zusätze gemacht werden, welche eine nähere Angabe der örtlichen Herkunft enthalten (zum Beispiel Name des Gutsgebietes, Gutsbesitzes, Gerichts- oder politischen Bezirkes).

§ 6

Herkunftsbezeichnungen, welche den Bestimmungen des § 5, Absatz 1, nicht entsprechen, dürfen nicht angewendet werden. Ebenso sind wahrheitswidrige Zusätze zur Herkunftsbezeichnung und jede Art und Weise der Anbringung verboten, welche geeignet sind, eine Täuschung über die örtliche Herkunft des Hopfens hervorzurufen.

Desgleichen sind Angaben oder Bezeichnungen verboten, welche, ohne Herkunftsbezeichnungen zu sein, nach Inhalt oder Art des Anbringens geeignet sind, den Anschein von solchen zu erwecken.

§ 7

Im Verordnungswege kann verfügt werden, dass die Bestimmungen der §§ 5 und 6 dieses Gesetzes — jedoch nicht länger als für einen Zeitraum von fünf Jahren nach Inkrafttreten desselben — hinsichtlich bestimmter, in der Verordnung anzuführenden Angaben nicht Anwendung zu finden haben, welche nach der Verkehrsgewohnheit beteiligter Kreise die ausschliessliche Bedeutung eines Hinweises auf den örtlichen Ursprung des Hopfens nicht besitzen oder doch diese Bedeutung verloren haben, indem sie zur Kennzeichnung der Gattung des Hopfens gebräuchlich geworden sind.

§ 8

Wird Hopfen, der nicht im Inlande erzeugt wurde, daselbst feilgehalten oder in Verkehr gesetzt, so muss er die Bezeichnung des Staates, in welchem er erzeugt wurde, tragen. Im übrigen finden die Bestimmungen der §§ 1, 3, 4, 5, 6 und 7 dieses Gesetzes, vorbehaltlich der im dritten Absatze dieses Paragraphen enthaltenen Ausnahmen, sinngemässe Anwendung.

Sind in einem auswärtigen Staate in einer den Anordnungen des § 2. Absatz 1. dieses Gesetzes entsprechenden Weise Hopfenproduktionsgebiete bestimmt, so kann im Sinne des § 5 dieses Gesetzes die örtliche Herkunft des Hopfens auch durch Angabe des betreffenden ausländischen Produktionsgebietes bezeichnet werden.

Im Verordnungswege kann verfügt werden, dass die in den vorstehenden Absätzen 1 und 2 vorgesehene Anwendung der Bestimmungen dieses Gesetzes auf ausländische Herkunftsbezeichnungen nur in dem in der Verordnung zu bezeichnenden Umfange Platz zu greifen hat, in welchem die inländische Herkunftsbezeichnung auch in dem betreffenden ausländischen Staate geschützt wird. Doch darf im Geltungsgebiete dieses Gesetzes auf Hopfen, welcher nicht im Inlande erzeugt wurde, eine Herkunftsbezeichnung nicht angewendet werden, welche dem inländischen Hopfen zukommt (§ 5).

§ 9

Wer den Bestimmungen dieses Gesetzes und der in Gemässheit desselben erlassenen Vorschriften zuwider handelt, ist insoferne nicht der Tatbestand einer nach den allgemeinen Strafsätzen schwerer verpönten strafbaren Handlung dadurch gegeben ist, von der politischen Bezirksbehörde an Geld von 10 bis 2000 K, unter erschwerenden Umständen, insbesondere im Falle der Wiederholung, mit Arrest von einem Tage bis zu drei Monaten zu bestrafen. In letzterem Falle kann mit der Freiheitsstrafe Geldstrafe bis 2000 K verbunden werden.

Bei der Verurteilung zu einer Geldstrafe ist gleichzeitig die andere Stelle für den Fall der Uneinbringlichkeit eintretende Arreststrafe auszusprechen.

Hiebei ist für einen Strafbetrag von 10 bis 20 K auf einen Tag, bei höheren Geldstrafen für je 20 K auf einen Tag Arrest zu erkennen; doch darf die Dauer des Arrestes drei Monate nicht übersteigen.

§ 10

Im Falle der Verurteilung ist auf die Beseitigung der die vorschriftswidrigen Angaben enthaltenden Bezeichnungen, wenn aber diese Beseitigung nicht möglich ist, auf den Verfall der diese Bezeichnung tragenden Umhüllungen zu erkennen, soweit dem Verurteilten noch das Recht zur Verfügung über diese Gegenstände zusteht.

Diese Anordnung ist, auch wenn die Verfolgung oder Verurteilung einer bestimmten Person nicht ausführbar ist oder wenn dem Verurteilten ein Verfügungsrecht über diese Gegenstände nicht mehr zusteht, bezüglich jener Gegenstände selbständig zu treffen, welche der Verfügung einer für die Einhaltung

der Vorschriften über die örtliche Bezeichnung verantwortlichen Person unterliegen.

Zum Zwecke der Sicherung dieser Massregeln, welche auf Kosten des Verurteilten zu vollziehen sind, kann die politische Behörde bereits im Zuge des Verfahrens die Beschlagnahme oder andere zweckmässige Verwahrung jener Gegenstände verfügen, durch deren vorschriftswidrige Bezeichnung die Übertretung begangen wurde.

§ 11

Inländische Anstalten welche von Gemeinden, Bezirken oder von einem Lande, von Vereinen, Genossenschaften oder anderen Körperschaften errichtet werden und zum Zwecke haben, die örtliche Herkunft des Hopfens aus einem bestimmten Gebiete zu bescheinigen (Hopfensignierhallen), können im Hinblick auf diesen Zweck von der politischen Landesstelle als öffentliche Anstalten (öffentliche Hopfensignierhallen) anerkannt werden.

Eine solche Anerkennung kann nur erfolgen, wenn:

1. für das Statut und die Bestimmungen über die geschäftlichen Einrichtungen der Anstalt, sowie für Änderungen die Genehmigung der politischen Landesstelle vorbehalten ist;

2. die Vornahme der von der Anstalt ausgehenden Bescheinigungen und Bezeichnungen über die Herkunft des Hopfens ausschliesslich durch solche Organe der Anstalt vorgesehen ist, welche von der politischen Bezirksbehörde bestätigt und beeidet wurden, und

3. die Gebarung der Anstalt der Aussicht der politischen Landesstelle unterworfen wird.

Die unter Z. 1 erwähnte Genehmigung darf nur dann erteilt werden, wenn nach dem Ermessen der politischen Landesstelle in den statutarischen und geschäftlichen Einrichtungen der Anstalt die Gewähr für eine vollkommen verlässliche Nachweisung, Bescheinigung und Bezeichnung der örtlichen Herkunft des Hopfens geboten wird.

Als Organe der Anstalt (Absatz 2) dürfen nur solche Personen bestätigt und beeidet werden, welche nach Ermessen der politischen Bezirksbehörde fachlich geeignet und vollkommen vertrauenswürdig sind.

§ 12

Die von einer öffentlichen Hopfensignierhalle ausgehenden Bescheinigungen und Bezeichnungen der örtlichen Herkunft des Hopfens sind als öffentliche Urkunden und als öffentliche Bezeichnungen anzusehen, deren Verfälschung oder Nachahmung den Bestimmungen des allgemeinen Strafgesetzes unterliegt.

Im Verordnungswege sind Anordnungen über die Form dieser Bescheinigungen und Bezeichnungen zu erlassen.

§ 13

Die politische Landesstelle hat die Gebarung der öffentlichen Hopfensignierhallen, insbesondere die Einhaltung der statutarischen Bestimmungen und jener über die geschäftlichen Einrichtungen zu überwachen. Sie ist berechtigt in Betreff der Gebarung einer jeden Anstalt jene Anordnungen zu treffen, welche sich zur gesicherten Erreichung des Zweckes der Anstalt jeweils als notwendig erweisen.

Die politische Landesstelle kann für Ausübung der ihr zustehenden Überwachung auch die politischen Bezirksbehörden oder einen ständigen Kommissär bestellen.

Die Überwachungsorgane sind insbesondere berechtigt, jederzeit die Geschäftsräume der Anstalten zu betreten, von den Bestellten derselben Aus-

künfte zu verlangen und in die Korrespondenz, die sonstigen Aufzeichnungen, sowie die Geschäftsbücher der Anstalten Einsicht zu nehmen.

§ 14

Die politische Landesstelle ist berechtigt, die erfolgte Anerkennung einer Anstalt als öffentliche Hopfensignierhalle zu widerrufen, wenn

1. die statutarische und geschäftliche Einrichtung der Anstalt sich in der Durchführung als nicht ausreichend erweist, um die im § 11 bezeichnete Gewähr zu bieten; oder

2. durch die Anstalt selbst oder durch einzelne ihrer Organe den statutarischen Bestimmungen oder den Bestimmungen über die geschäftlichen Einrichtungen nicht entsprochen wird; oder

3. seitens der Anstalt oder ihrer Organe den Anordnungen der politischen Landesstelle nicht Folge geleistet oder die behördliche Überwachung behindert wird (§ 15).

§ 15

Wird von den Bestimmungen des Statutes oder von jenen über die geschäftlichen Einrichtungen der Anstalt abgewichen, behördlichen Anordnungen nicht Folge geleistet oder die behördliche Überwachung behindert, so kann die politische Bezirksbehörde über die schuldtragenden Organe, auch wenn von der Bestimmung des § 14 kein Gebrauch gemacht wird und insofern nicht im Sinne des § 9 vorzugehen ist, Ordnungstrafen von 10 bis 200 K verhängen.

§ 16

Die auf Grund dieses Gesetzes eingehenden Geldstrafen (§ 9) fließen in den Landeskultur-, beziehungsweise Landesfonds des Landes, wo die strafbare Handlung begangen wurde.

§ 17

Die politische Bezirksbehörde ist berechtigt, den Organen einer öffentlichen Hopfensignieranstalt die ihnen im Sinne des § 11, Z. 2, zustehende Befugnis zur Vornahme der Bescheinigungen und Bezeichnungen über die Herkunft des Hopfens zu entziehen, wenn die Voraussetzungen, unter welchen die Bestätigung und Beedigung erfolgt ist, nicht mehr als vorhanden angesehen werden können.

§ 18

Hinsichtlich der Zuständigkeit der politischen Behörden zur Amtshandlung nach diesem Gesetze, ferner hinsichtlich der Rechtsmittel und der Verjährung finden die allgemeinen Bestimmungen über das Verfahren bei den politischen Behörden Anwendung.

Über Rechtsmittel gegen Entscheidungen auf Grund der §§ 11, 15, 14, 15 und 17 dieses Gesetzes entscheidet das Ackerbauministerium im Einvernehmen mit den übrigen beteiligten Ministerien.

§ 19

Dieses Gesetz tritt sechs Monate nach dem Zeitpunkte seiner Kundmachung in Wirksamkeit.

§ 20

Mit dem Vollzuge dieses Gesetzes sind Mein Ackerbauminister, Mein Handelsminister und Mein Minister des Innern betraut.

Wien, am 17. März 1907.

Franz Joseph m. p.

Beck m. p.
Auersperg m. p.

Bienerth m. p.
Foft m. p.

Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru.
1907 — 14. aprila — Kos XLVI

Zakon z dne 17. marca 1907. l.
o oznamenilu, iz katerega kraja je hmelj.

S pritrditvijo obeh zbornic državnega zbora ukazujem tako:

§ 1.

Ako se ima na prodaj ali ako se spravi v promet hmelj z oznamenilom, iz katerega kraja je, se mora to oznamenilo narediti po predpisih tega zakona. Pri tem ni nobene razlike, ali se oznamenilo, iz katerega kraja je hmelj, napravi na shranki hmelja ali je povedano na napovednicah, nanašajočih se na prodajo in promet, na primer: v cenikih, opravičnih pismih, vozniških listih, računih ali izkaznicah, izpričevalnih izvira i. dr. v., ki se tičejo blaga.

§ 2.

Da se oznameni, iz katerega kraja je hmelj, se lahko ozemlja v tuzemstvu v katerih se prideluje hmelj, natančno določijo in omejujejo jih, ukazoma oznamenijo za hmeljska produkcijska ozemlja.

Preden se izda tak ukaz, je treba zaslišati kmetijske glavne korporacije, ki pridejo v poštev (deželni kulturni svet, kmetijsko družbo i. dr. v.), in trgovinske in obrtne zbornice, ki naj v namen, da podajo svojo izjavo, poprašajo udeležene obrtne zadruge (gremije) in industrijske korporacije.

§ 3.

V smislu § 1 tega zakona je oznameniti, iz katerega kraja je v tuzemstvu pridelani hmelj, tako, da se pove, kraj, občina, morda po § 2 tega zakona določeno produkcijsko ozemlje ali dežela, kjer se je pridelal hmelj, ter v vsakem primeru državno ozemlje.

Omenjene napovedi se lahko navedejo tako posamez kakor po več združenih ali tudi vse skupaj.

§ 4.

Ukazoma se lahko izdado podrobnejši predpisi, kako je treba nameščati oznamenilo, od kod je hmelj.

Določilo § 2, odstavek 2 se uporablja tudi v takih primerih.

§ 5.

K oznamenilom, odkod je hmelj, omenjenim v § 3, se lahko naredi taki resnični dostavki, ki obsegajo natančnejšo napoved, iz katerega kraja je hmelj (na primer ime graščinskega ozemlja, posestva, sodnega ali političnega okraja).

§ 6.

Oznamenila, odkod je hmelj, ki ne ustrezajo določilom § 3, odstavek 1, se ne smejo uporabljati. Prav tako so prepovedani neresnični dostavki k oznamenilu, odkod je hmelj, in vsak način namestitve, ki je v stanu varati o tem, iz katerega kraja je hmelj.

Prav tako so prepovedane napovedi ali oznamenila, ki so, ne da bi bila oznamenila, odkod je hmelj, po vsebini ali načinu namestitve v stanu obuditi mnenje, da so oznamenila, od kod je hmelj.

§ 7.

Ukazoma se lahko odredi, da naj se določila §§ 3 in 6 tega zakona — toda ne dalje nego za dobo petih let potem, ko dobi moč ta zakon — ne uporabljajo glede določenih napovedi, ki se navedejo v ukazu in ki po prometni navadi udeležnih krogov nimajo izključnega pomena, da kažejo, iz katerega

kraja je hmelj, ali so vsaj ta pomen izgubile, ker so se začele rabiti za označbo vrste hmelja.

§ 8.

Ako se hmelj, ki se ni pridelal v tuzemstvu, tukaj prodaja ali daje v promet, mora imeti označeno državo, v kateri se je pridelal. V ostalem se zmislu primerno uporabljajo določila §§ 1, 3, 4, 5, 6 in 7 tega zakona, pridržuje v tretjem odstavku tega paragrafa obsežene izjeme.

Ako so v kaki zunanji državi določena hmeljska produkcijska ozemlja tako, da ustreza zaukazom § 2, odstavek 1 tega zakona, se lahko v zmislu § 3 tega zakona oznameni, iz katerega kraja je hmelj, tudi z napovedjo dotičnega inozemskega produkcijskega ozemlja.

Ukazoma se lahko odredi, da naj v spredaj stoječih odstavkih 1 in 2 omenjena uporaba določil tega zakona na inozemska oznamenila, odkod je hmelj, obvelja le v obsegu, ki se oznameni v ukazu in v katerem se tuzemsko oznamenilo izvira varuje tudi v dotični inozemski državi. Vendar se v ozemlju, za katero velja ta zakon, ne sme uporabljati za hmelj, ki se ni pridelal v tuzemstvu, oznamenilo izvira, ki gre tuzemskemu hmelju (§ 5).

§ 9.

Kdor ravna zoper določila tega zakona in po njem izdane predpise, tega naj kaznuje, ako ni s tem dan učin po obćih kazenskih zakonih pod hujšo kaznijo prepovedanega kaznivoga dejanja, politično okrajno oblastvo na denarju od 10 do 2000 K. v obtežljivih okolnostih, zlasti ako se to ponovi, z zapornom od enega dneva do treh mesecev. V poslednjem primeru se lahko s kaznijo združi denarna kazen do 2000 K.

Kadar se kdo obsodi na denarno kazen, je hkratu izreči zaporno kazen, ki stopi na njeno mesto, ako se ne da izterjati.

Pri tem je za kazenski znesek od 10 do 20 K razsoditi na en dan, pri višjih denarnih kaznih za vsakih 20 K na en dan zopora; toda zapor ne sme trajati dalje nego tri mesce.

§ 10.

Ako se kdo obsodi, je razsoditi, da se odstranijo oznamenila, obsegajoča predpisom nasprotne napovedi, ako se pa ne dajo odstraniti, da zapadejo obalke, ki nosijo to oznamenilo, kolikor ima obsojenec še pravico razpolagati s temi predmeti.

Ta zaukaz je ukreniti samostojno, tudi če preganjanje ali obsodba kake določene osebe ni izoršljiva ali ako obsojenec nima več pravice razpolagati s temi predmeti, glede tistih predmetov, s katerimi razpolaga oseba, ki je odgovorna za izpolnjevanje predpisov o oznamenilu, iz katerega kraja je hmelj.

Da se zagotovijo te naredbe, ki jih je izoršiti na obsojenčeve stroške, lahko odredi politično oblastvo že, dokler traja postopek, zasego ali kako drugo namenu primerno hrambo tistih predmetov, s kojih predpisom nasprotnim oznamenilom se je storil prestepek.

§ 11.

Tuzemske zavode, ki jih ustanove občine, okraji ali dežela, društva, zadruge ali druge korporacije in ki imajo namen potrjevati da je hmelj iz kakega določenega ozemlja (zaznamovalnice za hmelj), lahko z ozirom na ta namen pripozna politično deželno oblastvo za javne zavode (javne zaznamovalnice za hmelj).

Tako pripoznanje se more zgoditi le:

1. ako je za ustav in določila o opravnih uredbah zavoda, ter za izpremembe pridržano odobrilo političnega deželnega oblastva;

2. ako izdajajo od zavoda izhajajoča potrdila in oznamenila, odkod je hmelj, edino le taki organi zavoda, ki jih je potrdilo in zapriseglo politično okrajno oblastvo, in

5. ako se uprava zavoda podredi nadzorstvu političnega deželnega oblastva.

Pod št. 1 omenjeno odobrilo se sme podeliti le tedaj, ako je po mnenju političnega deželnega oblastva v ustavnih in opravičnih uredbah zavoda dano jamstvo za popolnoma zanesljivo dokazovanje, potrjevanje in oznamenjanje, iz katerega kraja je hmelj.

Za organe zavoda (odstavek 2) se smejo potrditi in zapriseči le take osebe, ki so po mnenju političnega okrajnega oblastva strokovno pripravne in popolnoma zaupanja vredne.

§ 12.

Potrdila in oznamenila, iz katerega kraja je hmelj, ki izhajajo od kake javne zaznamovalnice hmelja, je smatrati za javne listine in javna oznamenila, kojih ponarejanje ali posnemanje je podvrženo določilom občega kazenskega zakona.

Ukazoma je izdati zaukaze o obliki teh potrdil in oznamenil.

§ 13.

Politično deželno oblastvo mora nadzorovati upravo javnih zaznamovalnic hmelja, zlasti izpolnjevanje določil po pravilih in določilih o opravičnih uredbah. Pravico ima glede uprave vsakega zavoda ukreniti tiste zaukaze, o katerih se pokaže, da so vsakčas potrebni za zagotovljeno dosego zavodovega namena.

Politično oblastvo lahko postavi za izvrševanje nadzorstva, ki mu gre, tudi politična okrajna oblastva ali stalnega komisarja.

Nadzorni organi imajo zlasti pravico vsakčas priti v opravilne prostore zavoda, zahtevati od njegovih nameščencev pojasnila in opogledavati v dopisovanje, druge zapise ter opravilne knjige zavoda.

§ 14.

Politično deželno oblastvo ima pravico preklicati izrečeno pripoznanje kakega zavoda za javno zaznamovalnico hmelja:

1. ako se pokaže, da ustavna in opravična uredba zavoda v izvrševanju ne zadošča, da bi dajala v § 11 oznamenjeno jamstvo; ali

2. ako zavod sam ali posamezni izmed njegovih organov ne ustrezajo ustavnim določilom ali določilom o opravičnih uredbah; ali

3. ako zavod ali njegovi organi ne slušajo zaukazov političnega deželnega oblastva ali ovirajo oblastveno nadzorovanje (§ 13).

§ 15.

Ako se ne ravna po določilih ustava ali po določilih o opravičnih uredbah zavoda, ako se ne slušajo oblastveni zaukazi ali ako se ovira oblastveno nadzorovanje, lahko naloži politično okrajno oblastvo krivim organom, tudi če se ne posluži določila § 14 in ako ni ravnati v zmislu § 9, kazni zaradi nereda od 10 do 200 K.

§ 16.

Na podstavi tega zakona izterjane denarne kazni (§ 9) tečejo v zaklad za uboge tiste občine, kazni zaradi nereda (§ 15) v deželni kulturni, oziroma deželni zaklad tiste dežele, v kateri se je storilo kaznivo dejanje.

§ 17.

Politično okrajno oblastvo ima pravico organom javne zaznamovalnice hmelja odtegniti oblast potrjevali in oznamenjati, odkod je hmelj, ki jim gre v zmislu § 11, št. 2, ako se more smatrati, da niso več dani pogoji, s katerimi so bili potrjeni in zapriseženi.

§ 18.

Glede pristojnosti političnih oblasti za uradovanje po tem zakonu, nadalje glede pravnih pomočkov in zastaranja se uporabljajo obča določila o postopku na političnih oblastvih.

O pravnih pomočkih zoper odločbe na podstavi §§ 11, 13, 14, 15 in 17 tega zakona odloča poljedelsko ministrstvo v sporazumu z ostalimi udeleženiimi ministrstvi.

§ 19.

Ta zakon dobi moč šest mesecev po času, ko je bil razglašen.

§ 20.

Izoršiti ta zakon je naročeno Mojemu poljedelskemu ministru, Mojemu trgovinskemu ministru in Mojemu ministru za notranje stvari.

Na Dunaju, 17. dne marca 1967. l.

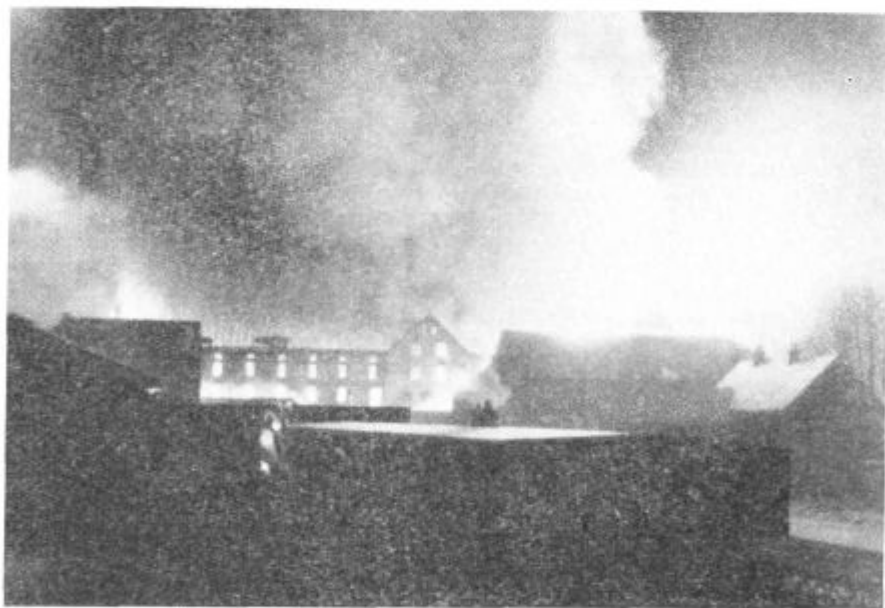
Franc Jožef s. r.

Beck s. r.

Auersperg s. r.

Bienertli s. r.

Fořt s. r.

Požar, ki je uničil velike zaloge suhega in že prepariranega hmelja v skladišču STARE HMELJARNE v noči od 15. na 16. januar 1960.

Novo osrednje skladišče za hmelj v Zalcu.

LOJZE CUKALA
magister ekonomije

PROBLEMATIKA HMELJSKEGA TRGA

*Vzemi lopato in bodi hmeljar.
Le redi živino in gnoji zemjo!
Lep pod palcem ti krožil bo d'nar.
Posestvo na boben ne bo ti prišlo.
(Janez Hausenbichler: »Navod o
hmeljariji«, Ljubljana 1882,
str. 20)*

I. RAZVOJ HMELJARJENJA

V primerjavi z drugimi poljedelskimi kulturami zavzema hmelj sorazmerno majhne površine, povsod, kjer ga gojijo, pa mu posvečajo veliko pozornost. Uporablja se zvečine v pivovarništvu. Zato je razvoj hmeljarstva zelo ozko povezan s proizvodnjo piva.

Pivo so varili že Babilonci. Od njih je varjenje prešlo na Egipčane. Pivo pa so poznali tudi že stari Grki. Ni ugotovljeno, ali so našeti narodi pivu, ki so ga varili iz žita, dodajali tudi hmelj. Vendar pa je dognano, da so Skiti poznali pivo, ki je bilo varjeno z dodatkom hmelja.

V 8. in 9. stoletju so sadili hmelj v Franciji in na Bavarskem. Od 9. stoletja dalje so ga pričeli saditi ločeno od ostalih zelišč. Že takrat so ga uporabljali pretežno za pivo, ne le kot zdravilo in sočivje. Pivovarne v današnjem smislu seveda niso obstajale. Pivo so varili po domovih in samostanih. Hiše, ki jim je bilo dano oblastno dovoljenje za varjenje, so se imenovala »za varjenje pooblaščne hiše«.¹

Takšne pooblaščne hiše pa tudi pooblaščna mesta so obstajala v 13. stoletju. Mesta, ki so smela variti pivo, so dobila »varilno in točilno pravico«.²

Središče hmeljarstva v 14. stoletju sta bili Češka in Bavarska. V 16. stoletju, ko je mesto Spalt prepovedalo izvoz hmeljskih sadik (l. 1511) in uvedlo (l. 1538) signiranje svojega hmelja, se srečujemo že tudi s trgovino hmelja. Takšno signiranje, ki je bilo uvedeno torej že v času Trubarja, je bilo pri nas celo v 20. stoletju zelo težko uvesti.

Za hmeljarstvo pomeni 16. stoletje njegov prvi večji razvoj. Takrat je plemstvo uvedlo tudi »pivsko prisilo«,³ zaradi česar so morali podložniki piti le pivo, ki so ga varile plemiške pivovarne.

Zelo dobro pivo so varili na Češkem. Zelja za prav takšno kakovostjo piva je bila povod za uvoz češkega hmelja na Bavarsko. V obeh deželah so se površine hmeljišč do konca 19. stoletja stalno povečevale. Prav tako tudi v Hallertauu.

V Anglijo so prenesli hmelj v 16., v Ameriko pa v 17. stoletju.

V letih 1896 do 1915 se je površina hmeljišč v Avstro-Ogrski povečala od 17.485 na 22.267 ha, od česar je odpadlo samo na Češko 15.378 ha. V Nemčiji je dosegla površina hmeljišč najvišjo raven v letu 1885, ko je znašala 47.590 ha.

V času, ko se je na Češkem površina povečevala, tj. v letih 1896 do 1915, se je v Nemčiji zmanjšala od 40.700 na 27.048 ha. Vzrok za to je treba iskati v vedno večjem uvozu češkega hmelja in pomanjkanju tržišča za nemški hmelj.⁴

Pri nas pomeni pravi začetek hmeljarstva šele leto 1870, čeprav so hmelj v okolici Maribora, Ptuja in Velenja sadili že v začetku 19. stoletja. Tega leta se je hmeljarstvo pričelo sistematično razvijati v Savinjski dolini. Franc Žuža je sicer začel v Žalcu že leta 1854 saditi žateški hmelj, ki se pa na tem področju ni obnesel. Za podnebne in talne razmere v Savinjski dolini je bil primeren šele württenberški »pozni« hmelj, ki ga je leta 1870 zasadil Württenberžan Josip Bilger, oskrbnik graščine Novo Celje. Vendar za začetnika savinjskega hmeljarstva ne štejemo Bilgerja. Za »očeta savinjskega hmeljarstva« je bil proglašen Janez Hausenbichler, ki je leta 1876 uredil stalen hmeljski nasad.⁵

V krog prvih hmeljarjev v Savinjski dolini prištevamo⁶ še Jožeta Zigona, Marijo Roblek in Franca Žuža.

Hausenbichler je sicer sadil že württenberški hmelj, vendar pa je kasneje skupno z lastnikom graščine Stravšnek pri Gomilskem, Karlom pl. Hauptom, uvedel angleški golding, ki je v Savinjski dolini še danes edina sorta.

V Vojvodini so pričeli gojiti hmelj sicer že leta 1870, racionalno pa šele leta 1891.

V Srbiji se hmeljarstvo ni moglo prav razviti, kljub temu, da je »Ministarstvo Privrede« ukazalo, naj se uredijo hmeljišča in je razposlalo celo sadike.⁷

Med prvo svetovno vojno so se hmeljišča občutna skrčila. Za vojskujoče se države je bilo namreč koristneje sejati žitarice kot pa gojiti hmelj. Na Češkem so se površine hmeljišč zmanjšale za polovico, v Nemčiji pa celo na okoli eno tretjino.

Po letu 1918 se je površina hmeljišč skokovito povečevala posebno na Češkem in v letu 1927/28 ponovno dosegla predvojno raven. Hmeljarstvo v Nemčiji si je opomoglo le počasi. V letu 1927/28 so bile površine hmeljišč še vedno manjše kot pred vojno. Tudi v Sloveniji so se površine po prvi svetovni vojni naglo širile. V letih 1926 do 1928 pa so se tudi v Vojvodini zelo povečale.

Leta 1928 so v Savinjski dolini po hudi peronospori docela opustili württenberški hmelj in od takrat dalje goje samo še golding.

Širjenje površin je povzročilo občutno nadprodukcijo hmelja, ki se je že od leta 1928 dalje odražala v padcu cen. Katastrofalen je bil njihov padec v letih 1929 do 1931. Nemčija je v tem času predpisala krčenje zemljišč in določila okvirne odkupne cene. Češke hmeljarske organizacije so priporočile, naj hmeljarji hmeljišča krčijo, vendar pa pravega uspeha ni bilo.

Tudi v Jugoslaviji se hmeljarstvo ni organizirano prilagajalo tržnim razmeram.

Druga svetovna vojna, v kateri so Nemci kontrolirali vse evropske površine, na katerih se je gojil prvovrsten hmelj, razen v Angliji, je pomenila skrajno krčenje hmeljišč na tej zemljin.

Po drugi svetovni vojni se je začel obseg hmeljišč ponovno povečevati. Nastala pa so tudi tam, kjer jih pred vojno ni bilo. Tako gojijo hmelj danes na večjih ali manjših površinah na vseh kontinentih.

II. HMELJARJENJE V JUGOSLAVIJI MED OBEMA VOJNAMA

Med obema svetovnima vojnama je bil obseg hmeljarjenja prepuščen presoji posameznih hmeljarjev, ki so glede na višino odkupnih cen — s splošnega vidika — nenačrtno povečevali in zmanjševali hmeljišča. Posebno močna nihanja je opaziti v letih 1926 in 1930. Površine hmeljišč so se v letih 1927 in 1928 glede na stanje v letu 1926 skoraj podvojile in nato v letu 1930 zelo občutno padle.

Gibanje obsega hmeljišč v Jugoslaviji v letih 1920 do 1940 je razvidno iz naslednjega pregleda:

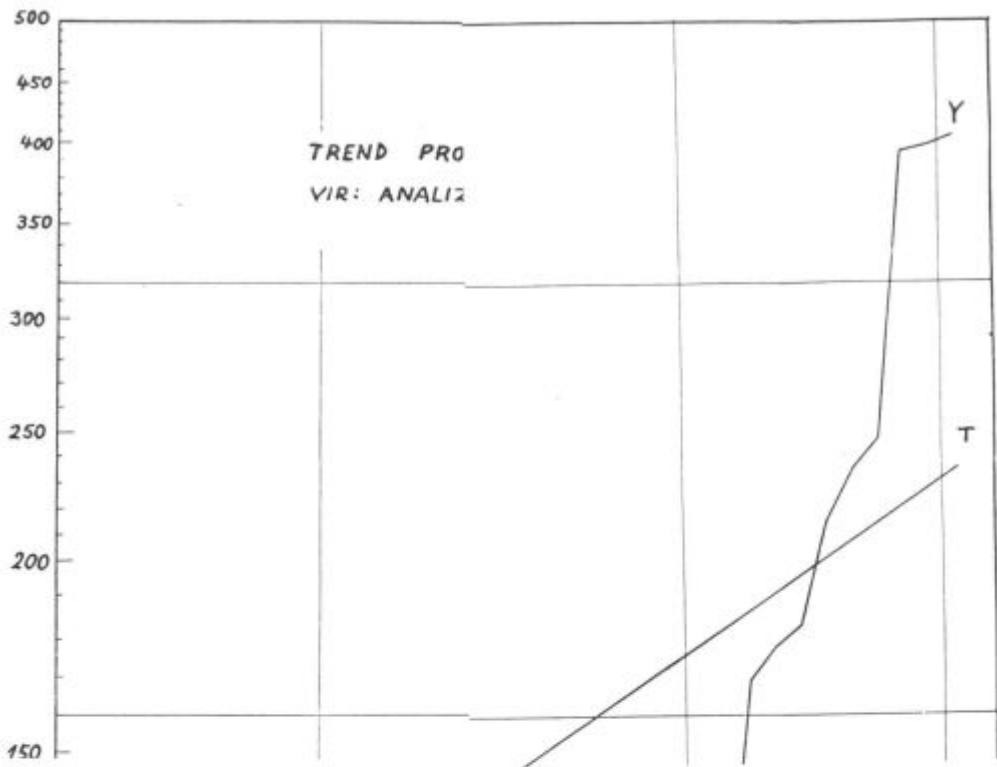
L e t o	ha	Vir podatkov
1920	1.153	Drag. Arsić: Proizvodnja i trgovina hmelja — Beograd 1927, str. 9
1921	1.227	
1922	1.825	
1925	1.125	
1924	2.850	Ing. Teržan: Monografija kulture hmelja u Kraljevini SHS, Beograd 1928, str. 6.
1925	5.300	
1926	4.550	
1927	8.650	
1928	8.921	Trgovsko-gospodarski leksikon, Ljubljana 1935, str. 458.
1929	5.111	
1930	2.889	Poljoprivr. godišnja statistika Min. poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, str. 17-II/9

l e t o	ha	Vir podatkov
1931	2.275	
1932	1.462	
1933	1.694	
1934	2.386	Za leto 1940 ocena po podatkih za slovenska hmeljišča, ki so se (po »Analizi stanja hmeljarstva v LRS« Žalec 1961) povečala za okoli 100 ha.
1935	2.631	
1936	2.707	
1937	2.891	
1938	2.814	
1939	2.832	
1940	2.940	

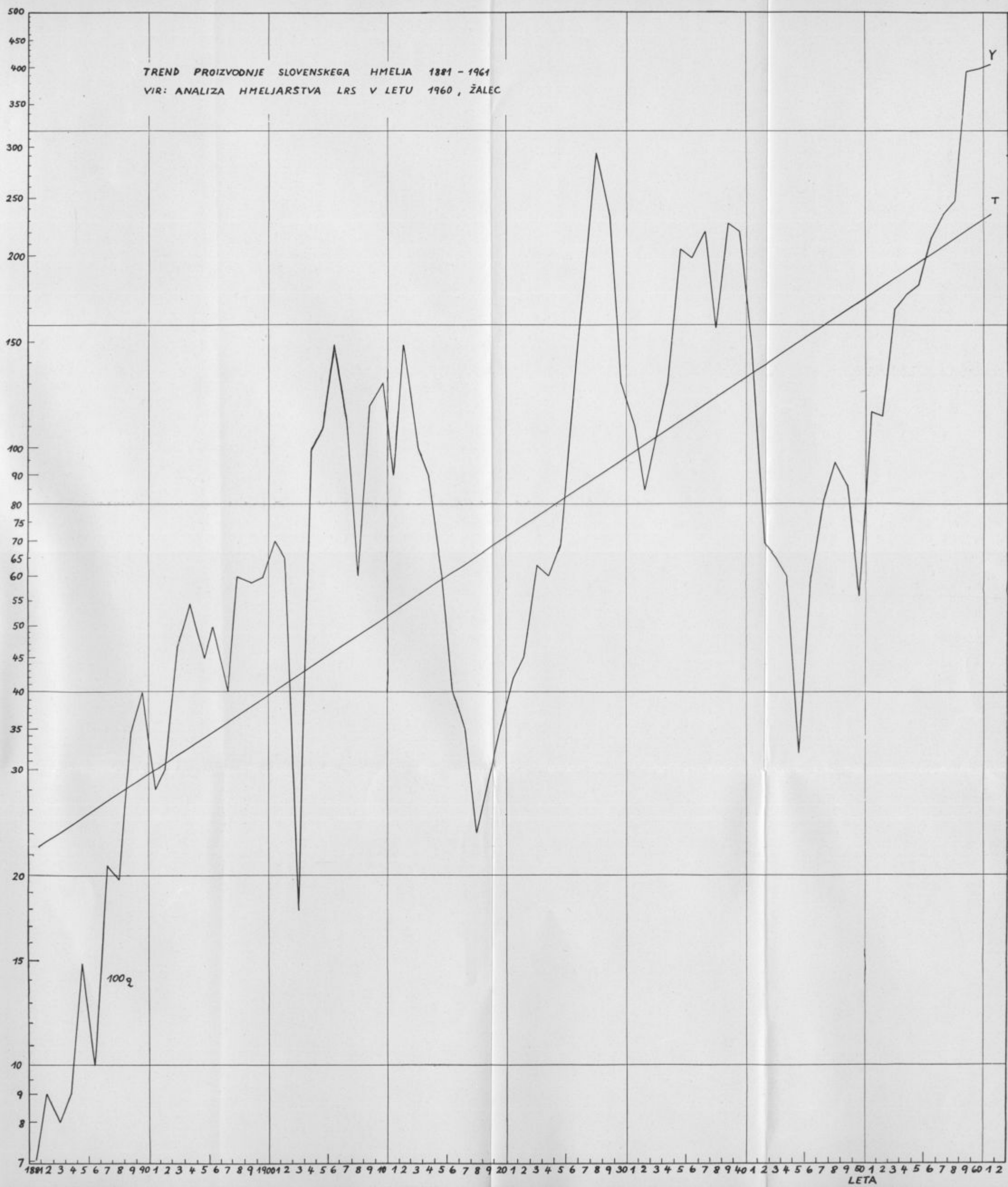
Povprečne odkupne cene za 1 kg slovenskega hmelja v obdobju od leta 1919 do 1940 so bile po podatkih »Analize stanja hmeljarstva v LRS« (Žalec 1961) naslednje:

L e t o	din za 1 kg	Opomba
1919	15	preračunano 4 Kr = 1 din
1920	18	preračunano 4 Kr = 1 din
1921	50	preračunano 4 Kr = 1 din
1922	18	
1923	100	
1924	85	
1925	100	
1926	95	
1927	40	
1928	20	
1929	6	
1930	10	
1931	9	
1932	16	
1933	70	
1934	24	
1935	23	
1936	22	
1937	18	
1938	30	
1939	46	
1940	25	

(Odkupne cene za enako kvaliteten hmelj so bile v povprečju iste v vsej Jugoslaviji).

TREND PROIZVODNJE SLOVENSKEGA HMELJA 1881 - 1961
VIR: ANALIZA HMELJARSTVA LRS V LETU 1960, ŽALEC

Povezanost cen in pridelka slovenskega hmelja je prikazana v dveh obdobjih, in sicer

— od 1881 do 1914 v kronah (gold. preračunani po tečaju 1 gld = = 2 kr).

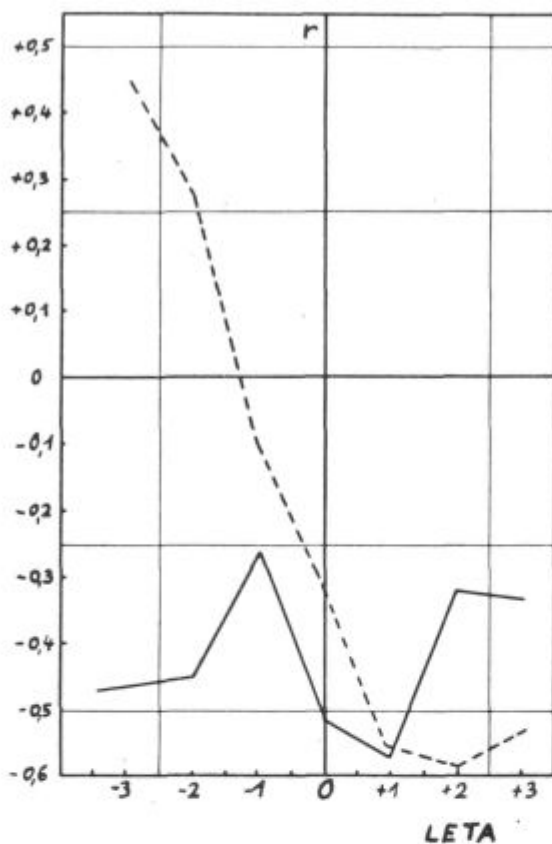
od 1919 do 1940 v dinarjih.

Povezanost med cenami in pridelkom v istih letih v obdobju 1881 do 1914 je izražena s koeficientom korelacije — 0,502. Pomeni, da je na formiranje cen v tem času višina pridelka precej vplivala in da so se cene upošteveno ravnale tudi po večjem, oziroma manjšem pridelku hmelja. Ob primerjavi gibanja cen in pridelka v tem obdobju z odlogom obeh podatkov za tri leta naprej in nazaj⁸ ugotavljamo, da je korelacija vsakokrat negativna, da se torej cene zvišujejo, če se pridelek zmanjšuje, in obratno, da se cene znižujejo, če se pridelek povečuje. Najmočnejša povezanost obstoja pri primerjavi pridelka s cenami v naslednjem letu (koeficient korelacije — 0,569). Sicer pa so koeficienti korelacije naslednji:

Primerjava pridelka	Koeficient korelacije ⁹
— in cen v istih letih	— 0,502
— in cen v prihodnjem letu	— 0,569
— in cen za dve leti naprej	— 0,311
— in cen za tri leta naprej	— 0,525
Primerjava cen	
— in pridelka v prihodnjem letu	— 0,258
— in pridelka za dve leti naprej	— 0,450
— in pridelka za tri leta naprej	— 0,470

Povezanost med gibanjem pridelka in odkupnimi cenami slovenskega hmelja v obdobju 1919 — 1940 je sicer obstajala; vendar pa ni bila tako močna, da bi lahko izključili ostale vplive na naraščanje ali padec cen pridelka, oziroma površin.¹⁰ Iz koeficientov korelacije med pridelkom in cenami, izračunanih v tem času, je mogoče ugotoviti, da je bil vpliv višine pridelka na cene močnejši kot obratno. Primerjava podatkov o pridelku in odkupnih cenah v istih letih pove, da je bil medsebojni vpliv malenkosten (koeficient korelacije je — 0,32)¹¹. Močnejša povezanost se pokaže ob primerjavi pridelka s ceno v prihodnjem letu. Najtesnejša je pri odlogu cen za dve leti (koeficient korelacije — 0,59), nekaj manjša je pri odlogu cen za eno leto (— 0,55) in najmanjša pri odlogu cen za tri leta (— 0,55). Povečanje pridelka je torej vplivalo na cene vsa tri leta, vendar je najmočnejše v drugem letu po nastali spremembi v obsegu pridelka.

Drugačna je slika, če se primerjajo podatki o cenah s podatki o pridelku v prihodnjem letu. Koeficient korelacije je pri takšnem odlogu za 1 leto le — 0,1. V drugem letu je + 0,28 in v tretjem + 0,45.

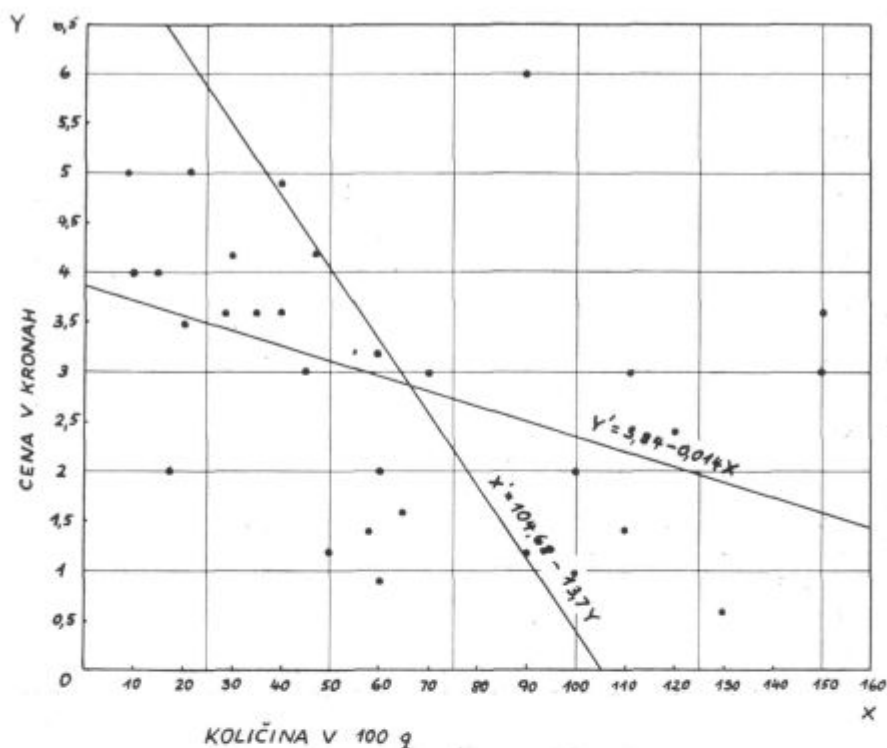
Korelacijski grafikon med pridelkom in cenami slovenskega hmelja 1881-1914 in 1919-1940.

Vir: Analiza hmeljarstva LRS v l. 1960, Zalec. 1881-1914 1919-1940

Če so se torej cene višale, se to v prihodnjem letu na pridelku praktično sploh ni odrazilo. To je tudi povsem razumljivo, saj se pri hmelju doseže polna rodnost šele v tretjem letu. Prvo leto je namreč hektarski pridelek minimalen. V drugem letu je sicer kakovost hmelja zelo dobra, količine pa še vedno sorazmerno nizke. Če so se torej cene zvišale, se je pridelek povečal v drugem, najbolj pa v tretjem letu.

Stopnja medsebojne povezanosti pridelka in cen, ki je komaj še tolikšna, da jo je mogoče upoštevati, govori torej bolj v prid ugotovitvam, da se cene ne formirajo zgolj po trenutni ponudbi in povpraševanju, temveč da so verjetno bolj odvisne od potrebnih količin hmelja za proizvodnjo piva in zalog v pivovarnah.

Če je ob primerjavi pridelka in cen v istih letih stopnja povezanosti najnižja, bi to pomenilo, da je že vnaprej determinirana višina cene s strani pivovarn oziroma hmeljskih veletrgov in delno ad hoc korigirana zato, ker je bil pridelek večji ali manjši od pričakovanega.

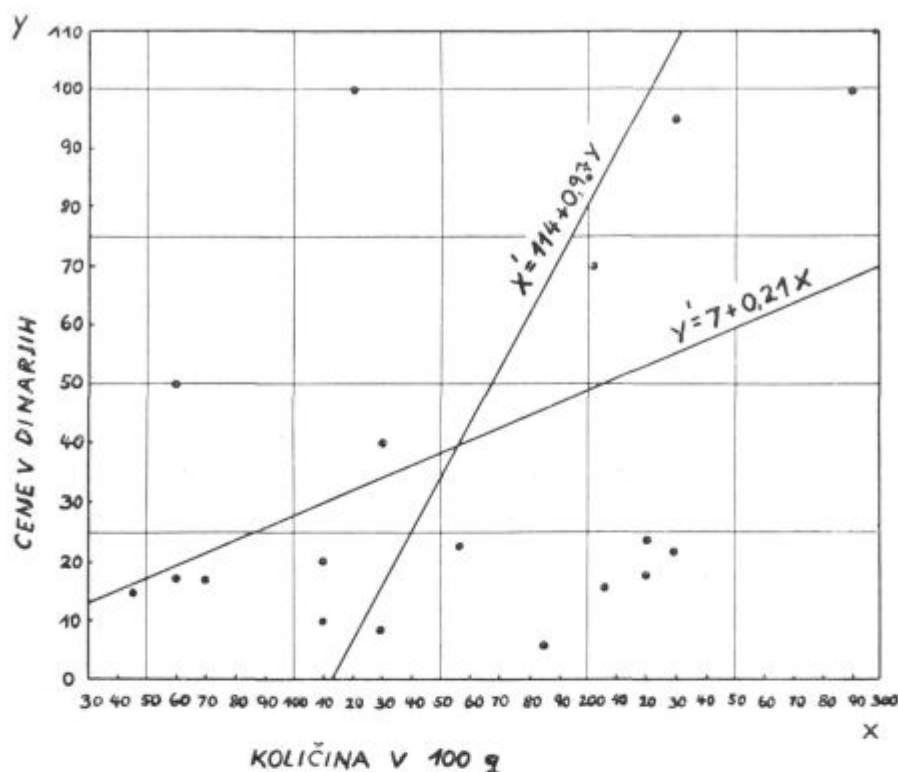
Regresijski premici za korelacijo med pridelkom in cenami slovenskega hmelja 1881—1914

(Primerjava s cenami za 5 leta nazaj)

Vir: Analiza hmeljarstva LRS v l. 1960, Zalec

Ker je torej bilo povpraševanje nekaj manjše, je bila ponudba adekvatno večja in ustvarjene so bile zaloge po sorazmerno nižji ceni. To pa je dalo možnost za odkup po nižjih cenah tudi v naslednjih letih, ko se je poraba piva (ki je konstantno naraščala) povečala tako, da je bilo racionalno in nujno s strani agregatnega povpraševanja ponuditi nekaj višje odkupne cene. Obratno pa novi nasadi hmelja zaradi ugodnejših cen niso dopuščali takojšnjega povečanja pridelka.

To je splošen zaključek, ki temelji na dolgoročnem opazovanju. Pri tem seveda ne kaže povsem prezreti kratkoročnih medsebojnih vplivov med pridelkom in cenami. Kratkoročna primerjava med površinami in odkupnimi cenami bi namreč dopuščala sklep, da sta gibanji obeh podatkov v medsebojni povezanosti.¹² Iz podatkov o površinah hmeljišč, oziroma o pridelku hmelja je namreč razvidno, da je bil obseg hmeljišč v nekaterih letih eden od močnih povodov za oscilacije odkupnih cen hmelja in obratno.

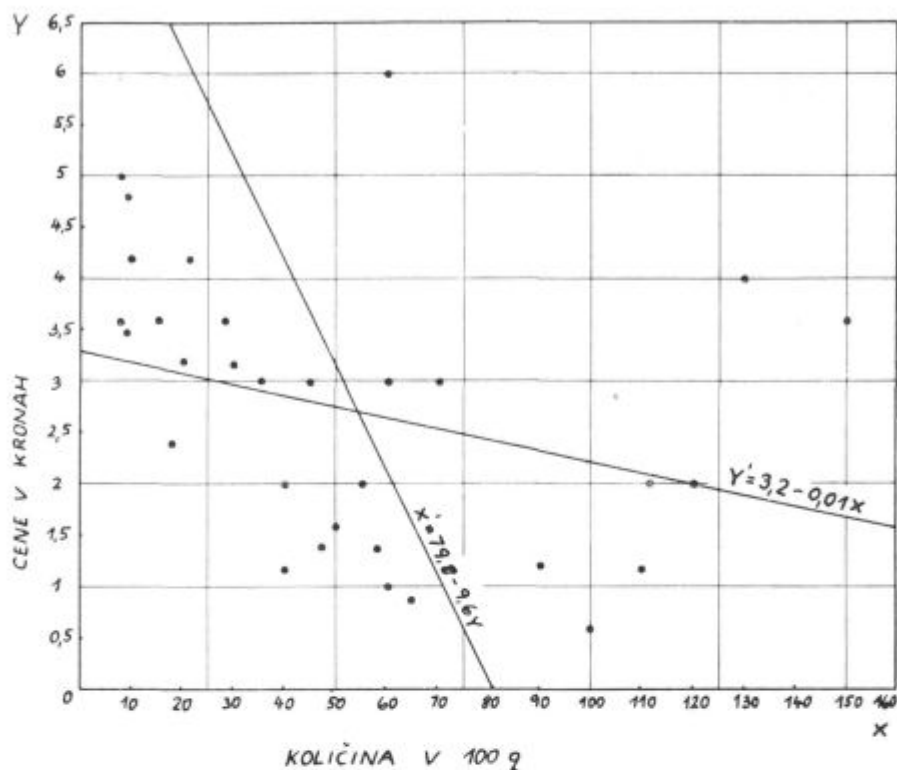
Regressijski premici za korelacijo med proizvodnjo in cenami slovenskega hmelja 1919—1940

(Primerjava s cenami za 3 leta nazaj)

Vir: Analiza hmeljarstva LRS v l. 1960, Zalec

Inverzno gibanje cen in hmeljišč v Sloveniji je očitno zlasti v letih 1923 do 1930 in obenem primerno za prikaz psihološkega momenta pri širjenju, oz. krčenju hmeljišč.

V letu 1923 je obsegala površina hmeljišč v Sloveniji 620 ha, povprečna odkupna cena pa je bila 100 din za 1 kg. Glede na tedanjo kupno moč dinarja je bila to vsekakor zelo ugodna cena, ki je dala podlago za to, da so se v letu 1924 površine še razširile na 700 ha. Cena je v tem letu padla na 85 din za 1 kg. Bila pa je še vedno zelo vzpodbudna in površine so leta 1925 znašale že 1000 ha. Tudi cena se je ponovno dvignila na 100 din za 1 kg. V letu 1926 so bila hmeljišča že za polovico večja kot v poprejšnjem letu. Obsegala so 1.500 ha. Cena je padla za 5 din po kilogramu. V letu 1927 so se hmeljišča povečala še za tretjino v primeri s preteklim letom, cena pa je padla že za več kot polovico v primeri z letom 1926 in je znašala le še 40 din za 1 kg. Hmeljarji so upali, da je to le trenuten pojav in so leta 1928 povečali

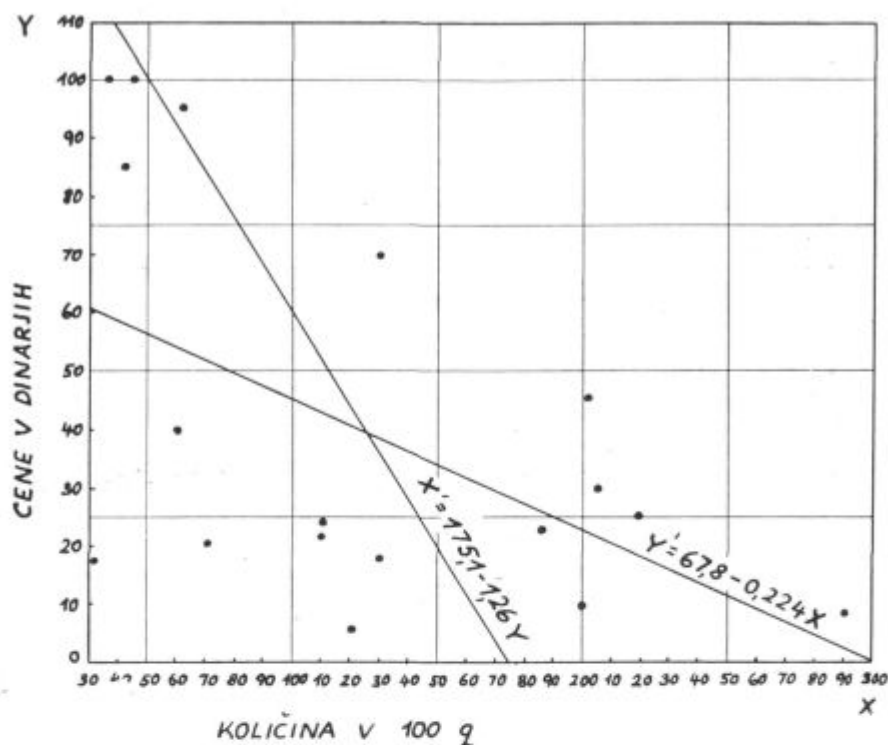
Regresijski premici za korelacijo med proizvodnjo in cenami slovenskega hmelja
1881—1914

(Primerjava s pridelkom za 3 leta nazaj)

Vir: Analiza hmeljarstva LRS v l. 1960, Zalec

površine na 2.800 ha, ali za 40 % v primeri z letom 1927. Cena je padla na polovico cene v letu 1927. Za 1 kg hmelja so hmeljarji tako dobili le še 20 din. To je bilo opozorilo, da je padanje cen verjetno trajnejše. V praksi se je to opozorilo pokazalo v znižanju površin na 2.500 ha v letu 1929, ko je cena padla na najnižjo raven in ni dosegla niti hmeljarjevih proizvodjalnih stroškov. Za 1 kg hmelja so tedaj dobili le 6 din. Zato so v letu 1930 skrčili hmeljišča od 2.500 ha na 1.400 ha in v letu 1931 na 1.200 ha. V teh dveh letih je bila cena še vedno izredno nizka, gibala se je med 9 in 10 din za 1 kg. Ko so v letu 1932 za 1 kg hmelja dobili 16 din in v letu 1933 že 70 din, je obseg hmeljišč pričel ponovno rasti.

Takšna gibanja, zlasti v letih 1926-1932, opravičujejo predpostavko, da je kratkoročno upoštevana odvisnost pridelka hmelja oziroma površina hmeljišč od cen vendarle obstajala (koef. korelacije + 0,64).

Regressijski premici za korelacijo med proizvodnjo in cenami slovenskega hmeljja
1919—1940

(Primerjava s pridelkom za 5 leta nazaj)

Vir: Analiza hmeljarstva LRS v l. 1960, Zalec

Proizvajalni stroški na 1 kg hmeljja so znašali v letu 1928 po že omenjeni monografiji ing. Teržana od 25 do 28 dinarjev za 1 kg suhega hmeljja. Glede na takratne gospodarske razmere lahko računamo, da so bili stroški približno takšni vse do začetka druge svetovne vojne. Ta kalkulacija sloni na upoštevanju vseh del in vsega reprodukcijskega materiala.

Pri obravnavanju navedenih vzrokov za nihanja površin hmeljišč pa je treba upoštevati tudi »privatno« hmeljarjevo kalkulacijo, ki lastnega dela in dela svoje družine ter uporabe lastne živine ter reprodukcijskega materiala s svojega posestva ne vračunava.

Primerjava Teržanove kalkulacije, ki je za presojo rentabilnosti hmeljarstva nasploh vsekakor bolj sprejemljiva, in hmeljarjeve kalkulacije, ki je za osvetlitev navedb o »individualni« rentabilnosti hmeljarkega posestva realnejša, je naslednja:

Parcela 3.700 m² — 2.100 hmeljev — 502 kg suhega hmelja:

	Ing. Teržan ¹³ din	Hmeljar din	Opomba
2.100 hmeljev — amortizacija na leto	2.600	2.600	
Pomladno oranje	450	—	hmeljar opravi delo sam in ga ne vračuna
Obrezovanje	1.150	575	hmeljar opravi to delo do 1/2 s tujo delovno silo
Hlevski gnoj	750	—	hmeljar ima lastno živino in stroškov ne vračuna
Trošenje gnoja	280	—	hmeljar opravi delo s svojo družino in ga ne vračuna
Postavljanje hmeljev	450	450	
Umetno gnojilo	500	500	
Odkopavanje	500	150	hmeljar opravi to delo do 1/2 s tujo delovno silo
Kultiviranje	600	—	hmeljar opravi to delo sam in ga ne vračuna
Privezovanje in čiščenje hmelja	1.400	700	do 1/2 s tujo delovno silo
Obiranje	2.200	2.200	
Sušenje	1.100	—	hmeljar ima lastno sušilnico
Smukanje hmeljev in postavljanje kopic	580	580	
Jesensko oranje	450	—	hmeljar opravi to delo sam in ga ne vračuna
Dvakratno škropljenje	800	800	
S k u p a j			
za 502 kg suhega hmelja	14.060 din	8.855 din	
1 kg hmelja	28 din	17 do 18 din	

Po takšni »individualni« hmeljarjevi kalkulaciji so znašali proizvajalni stroški le od 17 do 18 din za kg suhega hmelja.

Na podlagi navedenega bi mogli ugotoviti, da med površinami oziroma pridelkom hmelja v daljšem obdobju ni ožje povezanosti, da pa so hkrati obstajali kratkoročni vplivi, ki so povzročali oscilacije

v obsegu površin hmeljišč in pridelka. Ugotovimo lahko nadalje, da je bil, kratkoročno opazovano, pomemben povod za skrčevanje obsega hmeljišč tudi odkupna cena, ki je bila nižja od one po hmeljarjevi »individualni«¹³ kalkulaciji vse do takrat, ko so leta 1941 nemške okupatorske oblasti ukazale izrjavati hmelj, ki je bil že v polni rasti in hmeljišča spremeniti v deteljišča, oziroma na njih posejati proso.

Komaj še upoštevana korelacija obstaja torej samo ob primerjanju pridelka in cen v istih letih in pri primerjavi pridelka s cenami v prihodnjem letu. Večji, oziroma manjši pridelek je torej vplival na cene najbolj v naslednjem letu po spremembi količin. Če bi upoštevali še vpliv cen na pridelek, bi kljub minimalni povezanosti ugotovili, da je le-ta najmočnejši v drugem in tretjem letu. Ta pojav je nedvomno posledica že omenjenega razvoja hmeljske rastline, ki polno rodi šele v tretjem letu.

Po vsem navedenem bi bilo možno sklepati, da med cenami in pridelkom hmelja ter posredno površinami hmeljišč sicer obstaja določena povezanost, da pa obenem ta vpliv v gibanju hmeljarske proizvodnje, dolgoročno opazovan, ni prevladujoč.¹⁴

Trend pridelka slovenskega hmelja pove, da pridelek hmelja v Sloveniji v povprečju zadnjih osemdesetih let stalno narašča. Iz njega je razvidno tudi, da je pridelek tako med prvo kot med drugo svetovno vojno občutno padel in se po obeh vojnah močno povečal. Razen v zadnjih nekaj letih kaže le-ta izrazit vzpon v letih 1927 in 1928, torej sredi agrarne krize. Vzroke za padec pridelka v letu 1929 je treba iskati v nizkih odkupnih cenah, ki so bile odsev te krize. Na obseg hmeljišč leta 1927 in 1928 se pridelek vse do zadnjih let ni več povzpel. V letih 1927 in 1929 je prišlo tudi do preusmeritve jugoslovanskega izvoza od predmetov ekstenzivne proizvodnje velikega obsega na izvoz predmetov manjšega obsega in intenzivnejšega poljedelstva. V tej preusmeritvi se je pojavil najprej hmelj kot prvi poskus lansiranja artiklov intenzivnejše obdelave.¹⁵

III. ORGANIZACIJA ODKUPA HMELJA V JUGOSLAVIJI MED DVEMA VOJNAMA

V Jugoslaviji je bila trgovina s hmeljem pred II. svetovno vojno izrazito komisijska. Tuje firme so imele pri nas zastopnike, domače trgovce, ki so imeli svoj poslovni sedež v samem središču hmeljske trgovine ali pa v njegovi neposredni bližini. Te firme so sicer v času hmeljske sezone imele v hmeljskih središčih tudi svoje delegate, vendar le-ti niso čisto operativno posegali v odkup, temveč so samo nadzorovali delo domačih komisionarjev ter priprave za odpošiljanje hmelja.

Domača trgovina s hmeljem se ni mogla razviti, ker so imeli domači trgovci na razpolago premalo kapitala. Pivovarne so namreč običajno likvidirale svoje račune dokaj pozno, pridelovalcem pa je bilo treba plačati hmelj takoj po prevzemu.

Domači komisionarji so imeli še svoje nakupovalce »tekače«, ki so zbirali vzorce in po izvršeni klasifikaciji hmelja, ki jo je izvršil komisionar, sklepali pogodbe s proizvajalci. Znale so tri vrste pogodb: *terminske*, po katerih se je blago plačalo po dnevni ceni, veljavni v času prevzema, *fiksne* v času sezone in *pogodbe v preprodaji*, t. j. pogodbe za še neobran hmelj.

V Vojvodini so bili komisionarji organizirani v »Udruženju komisionara, trgovaca i izvoznika hmelja iz Vojvodine«. Sedež te organizacije je bil v Novem Sadu.

V Sloveniji so bili komisionarji organizirani najprej v posebnem odseku Trgovskega gremija v Celju, kasneje pa so bili včlanjeni še v enotno organizacijo »UHIK« (Udruženje hmeljskih izvozničara i komisionara).

V Petrovcu, Bački Palanki, Sidu, v Novem Sadu pa tudi drugod v Vojvodini in Sremu, so bila večja manipulacijska skladišča, ki pa so nastala nekoliko pozneje kot v Sloveniji. Tako je bila v Žalcu že leta 1920 ustanovljena »Hmeljarna r. z. z o. z.«. V Novem Sadu je »Savez vojvodanskih proizvođača hmelja« šele v letu 1928 ustanovil »Magazin za hmelj«.

Kakor »Hmeljarna«, tako je tudi »Magazin za hmelj« vskladiščeval hmelj, ga prepariral in pripravljaj za odpremo. Slovenski center hmeljske trgovine je bil v Žalcu. Posamezni komisionarji so zgradili večja lastna skladišča v Braslovčah, na Polzeli in v Ojstriški vasi. Ta skladišča pa se glede naprav, potrebnih za prepariranje, embaliranje in razpošiljanje hmelja niso mogla kosati s »Hmeljarno« v Žalcu.

Hmelj je bil slej ko prej izrazito izvozno blago; kajti domače pivovarne so uporabile le od 2 do 5 %. Pridelovavci so bili marsikdaj prisiljeni prodati hmelj za vsako ceno, ko je bil še na drogovih, ali v času obiranja, saj ga hmeljar na svojem posestvu ne more uporabiti tako kot druge kmetijske pridelke, v Sloveniji, oziroma v vsej Jugoslaviji pa tudi ni bilo finančno močne hmeljarske organizacije, ki bi mogla na tržišču organizirano nastopati, v času slabše konjunktore intervenirati z regresi ter tako zavirati prodajo po vsaki ceni. Obstajalo je sicer »Hmeljsko društvo za Slovenijo«, ki je skupno s »Hmeljarno« pošiljalo na svetovne razstave vzorce hmelja in opozarjalo pivovarne z brezplačnimi vzorci na naš hmelj, ni pa moglo prevzeti vloge tujih trgovskih firm.

Za prodajo na svetovnem trgu je važen zlasti izvor hmelja. Le-ta se ugotavlja na podlagi znamke, s katero je označen. Kljub temu, da je bil jugoslovanskemu, posebno savinjskemu hmelju, že leta 1900 na svetovni razstavi v Parizu priznan »Premier prix«¹⁶ in »grand prix«¹⁷ ter da je dobil v letu 1909 na razstavi v Barceloni večje priznanje le še za-teški hmelj in da so tudi kasnejše razstave med obema svetovnima vojnama prinesle našemu hmelju podobna priznanja, je prišlo do obveznega oznamkovanja šele v letu 1928. »Javna oznamovalnica za hmelj« v Žalcu je bila ustanovljena sicer že v letu 1908. Oznamkovanje pa je bilo neobvezno. V letu 1928 je Ministrstvo za kmetijstvo in vode v sporazumu z Ministrstvom za trgovino in industrijo izdalo predpis o obveznem

signiranju hmelja, ki se izvažajo iz države. Po tem predpisu je moral biti kvaliteten hmelj za izvoz oznamkovan z žigom; na žigu je bilo označeno področje, kjer je bil pridelan. Žig je vseboval oznako hmelja, sedež in ime organizacije, ki je hmelj oznamkovala, leto proizvodnje ter krajevno in kakovostno razliko proizvoda iz določenega hmeljarskega okoliša.¹⁸

Neprepariran hmelj in tisti, ki ni bil pakiran v skladišču ustrezne pooblaščen organizacije (npr. »Hmeljarne«), je smel biti signiran šele takrat, ko je bilo komisijsko ugotovljeno, da ustreza predpisanim pogojem.

- Predpis o signiranju je delil hmeljarska področja
- v severni alpsko-gozdni rajon (Maribor, Ljubljana) in
 - v bačko ravnino ter beograjski in sremski okraj.

Žigosalo se je takole:

Za področje Celje, Vrnsko, Gornji grad in Laško z znamko »Južnoštajerski hmelj — Savinjska dolina«, Za področje Dravograd, Prevalje, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Maribor — desni breg in Maribor — levi breg z znamko »Južnoštajerski hmelj — Pohorje«, Hmelj iz okolice Marenberga (Radlje) se je označeval z znamko »Marenberg«, iz okolice Brežic in Sevnice, Šmarja in Rogateca z znamko »Južnoštajerski hmelj — Zagorsko polje«, hmelj iz okolice Ljubljane je nosil oznako »Jugo-hmelj — Kranjsko«, Pridetek iz Bačke so označevali z »Jugohmelj — Bačka«, v občini Petrovac pa »Jugohmelj — Bačka (Petrovac)«, Hmelj iz beograjskega okraja je dobil oznako »Jugohmelj — Banat« in sremski hmelj »Jugohmelj — Srem«, Hmelj s Fruške gore se je smel označiti še z znamko »Fruška gora«.

Danes se nam zdi naravnost neverjetno, kako je moglo takrat celo Hmeljarsko društvo v Žalcu na svoji seji dne 18. XII. 1928 skleniti, naj se hmelj ne signira. Proti obveznemu signiranju je bila sekcija hmeljskih trgovcev (komisionarjev) pri Trgovskem gremiju v Celju. Temu sklepu se je pridružila še novosadska Trgovska in obrtna zbornica.¹⁹

Vse našete organizacije so utemeljevale svoj sklep s tem, da savinjski hmelj dozori 14 dni prej kot drugi in da bi s signiranjem razpošiljanje hmelja zbirokratizirali, tako da bi se prodaja zakasnila ter da bi druge države pri prodaji lahko prehiteli Jugoslavijo. Vse pa kaže, da je bil glavni razlog v tem, da je s signiranjem odpadla možnost mešanja hmelja z raznih področij.

Uvedba obveznega signiranja je bila izredno koristna, saj do takrat ni bilo zagotovila, da se naš hmelj ni prodajal na zunanjih tržiščih pod tujo oznako.

Na Češkem so uvedli obvezno signiranje že v letu 1921 in tako odpravili možnost potvarjanja svojega hmelja.²⁰

Signiranje je bilo prav za prav tudi edina pomoč države hmeljarjem. O zagotovljenih odkupnih cenah namreč ni bilo sledu. V tem je velika razlika med splošnim gledanjem na hmeljarstvo takrat in danes, ko vsaj savinjski hmeljarji že daleč pred sezono vedo, da bodo kvaliteten hmelj prodali vsaj po proizvodni ceni.

Predvojne hmeljarsko napredne države, npr. Nemčija in CSR, so garantirale hmeljarjem primerno ceno in ga tudi z drugimi ukrepi ščitile. Tako so v letu 1935 dobili nemški hmeljarji za 1 kg hmelja od 70 do 84 din, naši hmeljarji, ki jih ni nihče zaščitil, pa le 28 din.²¹

Takšno stanje je prekinila druga svetovna vojna, ko je hkrati s proizvodnjo tudi trgovina s hmeljem skoraj zamrla.

IV. ORGANIZACIJA ODKUPA HMELJA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI PRI NAS IN GLAVNE SMERI IZVOZA

Takoj po drugi svetovni vojni je bila trgovina s hmeljem v Sloveniji urejena na zadrudni podlagi, s čimer je socialistična zakonodaja želela odpraviti vse neskladnosti in pomanjkljivosti pri proizvodnji in prodaji hmelja, ki so bile značilne za predvojni čas.

V juliju 1945 je bil ustanovni občni zbor Hmeljarske zadruge. Prvo njeno delo je bilo prevzemanje hmelja letnika 1944. Nato pa se je takoj lotila obnove hmeljišč. Značilno za tisti čas je voščilo hmeljarjem za Novo leto 1946 v 1. številki »Hmeljarja«. Takole se glasi del voščila:

»... Ves ta razburkani čas smo vendarle srečno prestali, čeprav smo mislili, da bomo z našim hmeljarstvom vred vsi uničeni... V novem letu 1946 naj vse hmeljarje vodi le misel, da obnovimo in povzdignemo svoje hmeljarstvo tako, da bomo s svojim obilnim in kvalitetnim pridelkom dosegli višje cene ter koristili sebi in vsej naši skupnosti.«

Zadrugo so čakale velike naloge pri pojasnjevanju predpisov glede proizvodnje in prodaje hmelja, pri preskrbi hmeljevck ter ob drugih hmeljarskih vprašanjih.

Signiranje hmelja je ostalo še nadalje obvezno. Hmelj I. in II. vrste, so ne glede na provenienco oznamkovali z besedilom: *FLR Jugoslavija — Slovenski hmelj — »Savinjska dolina«*, III. vrsto so oznamkovali s *»FLR Jugoslavija — Slovenski hmelj Stajerski«* in IV. vrsto s *»FLR Jugoslavija — Slovenski hmelj«*.

Pod to oznako je bilo treba odtisniti še žig *»Hmeljna komisija za Slovenijo — Žalec«*.

Poleg Hmeljarske zadruge obstaja še Hmeljna komisija za Slovenijo s sedežem v Žalcu, ki signira v Sloveniji pridelan hmelj, vodi točen popis površin vseh hmeljišč in števila zasajenih sadik, proučuje vse hmeljarske probleme, ugotavlja pridelovalne stroške itd. Hmeljna komisija za Slovenijo je bila sicer ustanovljena že z zakonom o hmelju v letu 1940. Iz tega zakona je bilo črtano samo ono, kar ne ustreza današnjim pogojem. Tak poslovnik je odobrilo Kmetijsko ministrstvo Slovenije na predlog Hmeljarske zadruge.²²

Poglavitna naloga Hmeljarske zadruge je bila prodaja hmelja letnika 1944. Prodala ga je v Ameriko in pošiljka savinjskega hmelja je bila prva, ki je tjakaj prispela iz Srednje Evrope. Dočim je letnik 1944 odkupila Amerika in delno tudi domače pivovarne, je bila večina hmelja letnika 1945 odposlana v SSSR kot kompenzacija za uvoženo blago.

Povpraševanje po hmelju na svetovnih tržiščih je bilo zelo močno, pridelok pri nas pa zaradi suše in toče izredno slab. Povprečni pridelok je znašal le nekaj nad 400 kg na ha, kar je po današnjem pojmovanju nerazumljivo malo. Pridelovalni stroški so bili zatorej v tem letu ne-normalno visoki in so znašali — pri povprečnem pridelku 400 kg na 1 ha — 216,9 din za 1 kg suhega hmelja v Savinjski dolini, v Bački pa le 190 din.²³

Prodajna cena hmelja za izvoz v ZDA je bila leta 1945 le 120 dinarjev FOB Trst. Pa tudi SSSR, do katere smo imeli velike obveznosti iz kompenzacij, ni hotela pristati na višje cene od sicer na svetovnem trgu veljavnih. Le-te pa so bile od 70 do 80 din za 1 kg.²⁴

V tem letu bački hmelj zvečine ni bil prodan. Prodanega je bilo le okoli 300 q po pribl. 80 din v Romunijo preko »Centroproma«, ki je bil tedaj edini izvoznik.

Naša povojna trgovina s hmeljem je torej dobila drugačno obliko od predvojne, ko je bila prepuščena raznim tujim zastopnikom in ko država, oz. hmeljarske korporacije, nanjo praktično niso imele neposrednega vpliva. Spremenila se je, lahko bi rekli, na znotraj v izrazito kvazioligopsono trgovino. Edina kupca vsega hmelja sta postali podjetji »Hmezad« v Žalcu in »Kooperativa« v Novem Sadu. Navzven pa se je naša država uvrstila kot enakovreden partner v družino hmeljarskih dežel Nemčije, ZDA, Anglije, ČSSR in Francije. Pri tem se glavne smeri naše hmeljske zunanje trgovine v primeri s predvojnimi niso bistveno spremenile.

Najmočnejši kupec našega hmelja leta 1946 je bila SSSR, ki je v tem letu absorbirala 70 % našega hmeljskega izvoza. V letu 1947, ko je uvozila okoli 34 % našega hmelja, je bila v našem izvozu na prvem mestu. Na drugem je bila Italija in na tretjem ZDA.

V prvih povojnih letih se trgovinske zveze z bivšimi uvozniki, v glavnem zaradi takratne mednarodne politične konstelacije, niso takoj obnovile. Do leta 1948 so bile med kupci našega hmelja tudi vzhodnoevropske države. Tako je bila v tem letu med uvozniki jugoslovanskega hmelja na prvem mestu Poljska, na drugem so bile ZDA in na tretjem Romunija. Ko so vzhodne države po letu 1948 iz našega hmeljskega izvoza za dalj časa povsem izpadle, so kot glavni kupec nastopile ZDA in odkupile nad 60 % našega hmelja. Na drugem mestu je bila Belgija, kamor smo izvozili okoli 12 % odkupljenih količin.

Že v letu 1950 je »Hmezad« prodril tudi na južnoameriško tržišče, kamor je izvozil okoli 50 % vsega odkupljenega hmelja. ZDA so bile v tem letu kot uvoznik slovenskega hmelja na drugem mestu z okoli 10 %. Od leta 1951 dalje so glavni kupci ZDA, Belgija, Anglija, Nizozemska, Argentina in Nemčija.

Največji uvoznik našega hmelja so ZDA. Le-te so bile od leta 1952 do 1962 udeležene v posameznih letih v našem izvozu hmelja od 21 do okoli 64 %. Med stalnimi kupci jugoslovanskega hmelja so bile v tem času še Belgija, Nizozemska, Argentina, Francija, Anglija, Zahodna Nemčija in Švica.

Izvoz po letih in glavnih smereh izvoza je razviden iz priloženih pregledov (do leta 1952 samo za slovenski, od tega leta dalje za ves jugoslovanski hmelj):

Izvoz oziroma prodaja slovenskega hmelja v letu 1945

Država	q	% od celotne prodaje oziroma izvoza ²⁵
SSSR	5.020	96,0
Domače pivovarne	150	4,0
Prodaja skupaj	5.150	100,0

Vir: Statistični podatki »Hmezad« Zalec.

Izvoz slovenskega hmelja v letu 1946

Država	q	% od celotnega izvoza oziroma prodaje
ZDA	860	16,0
Anglija	150	3,0
Belgija	350	7,0
SSSR	3.640	70,0
Italija	200	4,0
Izvoz skupaj	5.200	87,0
Domače pivovarne	810	13,0
Skupna prodaja	6.010	100,0

Vir: Statistični podatki »Hmezad« Zalec.

Izvoz slovenskega hmelja v letu 1947

Država	q	% od celotne prodaje oziroma izvoza
ZDA	1.016	12,4
Anglija	401	4,9
Belgija	2.779	34,1
Bolgarija	251	3,1
Danska	354	4,3
Egipt	70	0,8
Italija	880	10,8
Madžarska	420	5,1
Nizozemska	432	5,3
Poljska	812	9,9
Švica	101	1,2
Izvoz skupaj	7.516	91,9
Domače pivovarne	660	8,1
Skupaj prodaja	8.176	100,0

Vir: Hmeljna komisija, Zalec.

Izvoz slovenskega hmelja v letu 1948

Država	q	% od celotne prodaje oziroma izvoza
ZDA	1.728	18,2
Anglija	370	3,8
Belgija	916	9,6
Danska	250	2,8
Madžarska	406	4,3
Nizozemska	81	0,9
Poljska	2.005	21,0
Švica	125	1,3
Avstrija	920	9,7
Finska	50	0,5
Rumunija	1.050	10,8
Švedska	192	2,0
Izvoz skupaj	8.071	84,0
Domače pivovarne	1.451	15,1
Skupaj prodaja	9.402	100,0

Vir: Hmeljna komisija, Žalec.

Izvoz slovenskega hmelja v letu 1949

Država	q	% od celotne prodaje oziroma izvoza
ZDA	5.338	62,2
Anglija	50	0,6
Belgija	1.062	12,4
Italija	51	0,4
Nizozemska	121	1,4
Švica	152	1,5
Avstrija	151	1,8
Finska	50	0,6
Švedska	100	1,2
Argentina	500	5,8
Eritreja	20	0,2
Francija	150	1,7
Izvoz skupaj	7.705	79,8
Domače pivovarne	875	10,2
Skupaj prodaja	8.578	100,0

Vir: Hmeljna komisija, Žalec.

Izvoz slovenskega hmelja v letu 1950

Država	q	% od celotne prodaje oziroma izvoza
ZDA	578	10,3
Anglija	360	6,4
Belgija	361	6,4
Danska	60	1,1
Italija	50	0,5
Nizozemska	76	1,3
Švica	101	1,8
Avstrija	210	3,7
Eritreja	50	0,5
Francija	243	4,3
J. Amerika	2.660	47,2
Izvoz skupaj	4.709	83,5
Domače pivovarne	926	16,5
Skupaj prodaja	5.635	100,0

Vir: Hmeljna komisija, Žalec.

Izvoz slovenskega hmelja v letu 1951

Država	q	% od celotne prodaje oziroma izvoza
ZDA	5.167	44,5
Anglija	295	2,5
Belgija	1.096	9,41
Nizozemska	205	1,8
Švica	218	1,91
Avstrija	1.050	10,0
Argentina	1.158	9,9
Francija	459	3,9
Francoska Afrika	460	3,9
Indonezija	279	2,3
Norveška	8	0,06
Palestina	88	0,8
Paragvaj	50	0,42
Izvoz skupaj	10.534	90,40
Domače pivovarne	1.116	9,60
Skupaj prodaja	11.650	100,0

Vir: Hmeljna komisija, Žalec.

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1952

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	5.080	29,90
Belgija	1.750	16,80
Nizozemska	1.170	11,40
Argentina	1.160	11,50
Francija	1.010	9,81
Ostale države	2.180	20,79
Skupaj	10.550	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1953

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	9.200	65,90
Nizozemska	850	5,90
Ostale države	4.400	50,20
Skupaj	14.450	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1954

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	9.120	50,70
Argentina	2.500	13,90
Anglija	1.550	8,50
Brazilija	1.410	7,50
Nizozemska	1.050	5,90
Belgija	870	4,90
Ostale države	1.490	8,80
Skupaj	17.970	100,0

Vir: Stat. godišnjak FNRJ

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1955

Država	q	% od celotnega izvoza
Brazilija	7.450	52,60
ZDA	5.700	25,00
Švica	2.080	9,10
Anglija	1.870	8,20
Belgija	1.520	6,70
Nizozemska	1.410	6,20
Ostale države	2.920	12,20
Skupaj	22.950	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1956

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	8.170	36,00
Nizozemska	2.560	11,50
Švica	2.270	10,20
Anglija	2.060	9,10
Belgija	1.510	6,70
Brazilija	770	3,40
Argentina	500	1,50
Ostale države	5.050	22,00
Skupaj	22.690	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1957

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	4.970	21,10
Švica	3.360	13,50
Anglija	2.860	12,20
Nizozemska	2.760	11,70
Belgija	2.510	10,70
Brazilija	100	0,42
Ostale države	7.270	30,58
Skupaj	23.850	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1958

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	7.210	29,00
Švica	5.480	21,90
Anglija	2.420	9,75
Nizozemska	1.540	6,20
Zah. Nemčija	1.440	5,80
Belgija	1.180	4,75
Argentina	1.000	4,02
Brazilija	500	2,01
Ostale države	4.170	16,57
Skupaj	24.940	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1959

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	12.850	58,60
Zap. Nemčija	5.610	10,90
Argentina	2.500	6,95
Anglija	2.150	6,49
Nizozemska	1.890	5,70
Švica	1.250	5,70
Belgija	1.060	5,20
Brazilija	210	0,64
Ostale države	7.800	25,82
Skupaj	35.080	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1960

Država	q	% od celotnega izvoza
Zap. Nemčija	7.640	16,45
ZDA	7.540	15,80
Anglija	5.950	8,46
Belgija	2.220	4,75
Nizozemska	1.800	3,85
Švica	850	1,78
Ostale države	22.750	48,90
Skupaj	46.550	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1961

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	17.520	51,70
Zap. Nemčija	9.710	17,60
Anglija	6.800	12,50
Ostale države	21.510	58,40
Skupaj	55.540	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1962

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	12.720	52,40
Zap. Nemčija	9.650	24,60
Anglija	5.450	8,80
Ostale države	15.580	54,20
Skupaj	59.180	100,0

Izvoz jugoslovanskega hmelja v letu 1965

Država	q	% od celotnega izvoza
ZDA	15.100	52,18
Zap. Nemčija	8.260	17,90
Anglija	4.100	8,72
Ostale države	19.470	41,20
Skupaj	46.950	100,00

V. VKLJUČEVANJE JUGOSLOVANSKE TRGOVINE S HMELJEM V SVETOVNI TRG PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Povojno jugoslovansko hmeljarstvo se od predvojnega kvalitativno razlikuje. Poglavitna razlika je v politiki širjenja obsega hmeljišč pa tudi v načinu odkupa pridelka.

Dočim so se pred vojno širila hmeljišča nenačrtno in v odvisnosti od kratkoročnih tržnih gibanj, je njihovo širjenje po vojni večidel vključeno v organizirane splošne napore za zasaditev takšnih površin, ki bi bile glede na možnost prodaje pridelka optimalne. Tudi odkupne cene pri proizvajalcih vseh lastniških sektorjev načelno niso več odvisne izključno od možnosti prodaje na tujih tržiščih, temveč temeljijo v glavnem na proizvodnih stroških, potrebah za reprodukcijo hmeljišč ter primernem osebnem dohodku proizvajalcev. Njihova pomembnost je tudi v vnaprejšnjem določanju in relativni stalnosti.

Iz naslednjih podatkov je razvidno, da se je obseg hmeljišč v zadnjih nekaj letih ustalil in se gibal med približno 3.400 ha do približno 4.000 ha.

Površine hmeljišč v Jugoslaviji od 1945 do 1962 (v hektarih).

Leto	Slovenija	Vojvodina in ostala področja izven Slovenije	Jugoslavija
1945	673 HK	133 OC	770 OC
1946	731 "	149 "	880 "
1947	894 "	183 "	1077 "
1948	990 "	140 PM	1150 SG
1949	1068 "	382 "	1450 "
1950	1545 "	695 "	1240 "
1951	1527 "	333 "	1860 "
1952	1531 "	409 "	1740 "
1953	1500 "	280 "	1780 "
1954	1600 "	190 "	1790 "

Leto	Slovenija	Vojvodina in ostala področja izven Slovenije	Jugoslavija
1955	1620 "	580 "	2000 "
1956	1880 "	530 "	2210 "
1957	2020 "	470 "	2490 "
1958	2640 "	720 "	3360 "
1959	2850 "	1500 "	4150 "
1960	2420 "	1500 "	3920 "
1961	2580 "	1446 "	3826 "
1962	2260 "	1452 "	3712 "
1963	2270 "	1490 "	3760 "

Legenda: HK = Hmeljna komisija, Žalec
 OC = Ocena
 SG = Statistični godišnjak FNRJ
 PM = Posredna metoda tj. podatki po SG
 manj podatki Hmeljne komisije, Žalec

V povprečju smo v Jugoslaviji od leta 1952 do 1962 pridelali letno 51.265 q hmelja, kar je okoli 4,3 % svetovnega pridelka. V letu 1962 pa smo pridelali 51.960 q, s čimer je bila Jugoslavija v svetovnem pridelku hmelja udeležena z okoli 6,7 %.

Pridelek hmelja v Jugoslaviji od 1945. do 1962. leta je bil po posameznih letih naslednji:

Leto	Slovenija	Vojvodina in ostala področja izven Slovenije	Jugoslavija
1945	3150 HK	850 OC	3980 OC
1946	6010 "	938 "	6948 "
1947	8140 "	1153 "	9295 "
1948	9490 "	2610 PM	12100 SG
1949	8610 "	4190 "	12800 "
1950	5650 "	3970 "	9600 "
1951	11710 "	790 "	12500 "
1952	11650 "	370 "	12000 "
1953	17000 "	1200 "	18800 "
1954	17800 "	4200 "	22000 "
1955	18200 "	6800 "	25000 "
1956	21400 SG	5600 SG	25000 SG

Leto	Slovenija	Vojvodina in ostala področja izven Slovenije	Jugoslavija
1957	23400 HK	3100 PM	26500 SG
1958	24300 "	6000 "	30300 "
1959	39600 "	5100 "	44700 "
1960	40600 "	15800 "	56400 "
1961	41000 "	11350 "	52350 "
1962	28500 "	23660 "	51960 "
1963	25100 "	22100 "	47200 "

Večji del hmeljišč v Jugoslaviji odpade na Slovenijo in v njej na Savinjsko dolino, manjši pa na Vojvodino. Izven teh dveh glavnih hmeljarskih okolišev je še nekaj manjših površin, vendar pa so količine hmelja s teh področij minimalne, oziroma za jugoslovansko hmeljarstvo nepomembne.

V letih 1952 do 1962 je od skupnega pridelka hmelja odpadlo na Slovenijo povprečno letno 72,8 %, na Vojvodino ter ostala področja 27,2 %. V letih 1961 in 1962 pa je odpadlo na Slovenijo 56,9 % in na ostala področja 43,1 %. Razmerje se je leta 1963 še povečalo v korist področij izven Slovenije in znašalo 53,2 : 46,8.

Pretežni del jugoslovanskega hmelja se izvaž.

Za potrebe domačih pivovarj se je, upoštevajoč porabo 20 dkg hmelja na 1 hl piva, porabilo povprečno letno 7 % vsega pridelka, prav toliko pa tudi v povprečju 1961. in 1962. leta. Za izvoz ostane torej letno okoli 93 % vsega pridelka.

V svetovni produkciji piva, ki je znašala v letu 1952 do 1962 okoli 375.380 tisoč hl piva letno, je Jugoslavija udeležena z okoli 0,31 %. Povprečna letna proizvodnja piva v Jugoslaviji je bila v letih 1952 do 1962 okoli 1.152 tisoč hl. V letu 1962 je znašala svetovna proizvodnja piva 459.900 tisoč hl, jugoslovanska pa 1.788 tisoč hl, kar pomeni, da je bila Jugoslavija v tem letu v svetovni proizvodnji piva udeležena z nekako 0,39 %. Proizvodnja piva v Jugoslaviji se je že v naslednjem letu povzpela na 2.241 tisoč hl.

Za domačo proizvodnjo piva je bilo torej v povprečju enajstih let (1952 do 1962) porabljenih okoli 7 %, ali okoli 2.200 q hmelja letno. Pridetek hmelja v Vojvodini in v ostalih hmeljskih področjih izven Slovenije pa je bil v istem času okoli 27,2 % od celotnega jugoslovanskega pridelka. Vendar pa je k takšnemu sorazmerno visokemu deležu pripomogel pridelek v letih 1960 do 1962, ko se je proizvodnja hmelja v primerjavi z letom 1959 več kot početrila. Če bi upoštevali povprečni letni pridelek v letih pred letom 1960, torej povprečje od 1952 do 1959, je bilo izven Slovenije pridelanih povprečno letno le 3.763 q hmelja. Za domačo proizvodnjo piva je bilo v teh letih porabljenih povprečno

letno okoli 1.850 q, kar pomeni nekako 50 % pridelka hmelja izven Slovenije v tem času. Razlika med domačo porabo hmelja in pridelkom hmelja izven Slovenije je torej v povprečju letno kakih 1.900 q, kar je okoli 7,5 % celotnega povprečnega letnega pridelka v Jugoslaviji v obdobju od 1952 do 1959, ali 8,9 % povprečnega letnega izvoza jugoslovanskega hmelja. Ker so glavne smeri izvoza jugoslovanskega hmelja enake kot izvozne smeri slovenskega hmelja, lahko pri nadaljnjem obravnavanju vključevanja naše trgovine s hmeljem v svetovni trg, ob tako mali udeležbi vojvodinskega hmelja v jugoslovanskem izvozu, uporabljamo za osvetlitev problematike hmeljskega tržišča podatke o slovenskem hmelju, ki so glede na vestnost evidenčne službe pri Hmeljni komisiji in »Hmezadu« v Žalcu, najbolj zanesljivi. Tudi v naslednjih letih, ko je udeležba Vojvodine in ostalih področij izven Slovenije v hmeljskem izvozu večja, glede izvozne problematike, dinamike izvoza in njegove regionalne usmerjenosti med obema glavnima področjema ni razlik.

S tipiziranim načinom prodaje (od I. do IV. vrste) si je naša trgovina pridobila v inozemstvu zaupanje, kar je v hmeljski trgovini izrednega pomena.

Kljub temu, da se je naš hmelj na inozemskem trgu močno zasidral in je zaradi svoje kvalitete zelo upoštevan, še nismo uspeli organizirati svoje lastne prodajne mreže, temveč ga prodajamo pivovarnam še vedno pretežno preko tujih trgovskih podjetij, oziroma inozemskih zastopnikov. Izvoz je v teh 11 letih potekal takole:

(Podatki po Statističkom godišnjaku FNRJ)

Leto	q	Ver. ind.
1952	10.350	100
1953	14.450	140
1954	17.970	124
1955	22.950	127
1956	22.690	99
1957	23.850	105
1958	24.940	104
1959	53.080	133
1960	46.530	140
1961	53.340	119
1962	59.180	70
1963	46.950	119

Iz gornjih podatkov je razvidno, da se je izvoz razen leta 1956 in 1962, stalno povečeval. Če smo ugotovili, da se prodaja hmelj preko zastopnikov, velja to zlasti za Ameriko in Zahodno Nemčijo, ki sta največja uvoznika našega hmelja. Uspeli pa smo že v letu 1952 prodati hmelj direktno 25 pivovarnam, in sicer v Italiji, francoskih kolonijah, Argentini, Svici in Norveški. Pri prodaji je treba namreč upoštevati, da je marsikatera pivovarna vezana na svojega trgovca, ker jo le-ta

kreditira. Jugoslavija pa zahteva takojšnje plačilo preko nepreklicnega akreditiva. Pa tudi varitelji (nem.: Braumeister) igrajo pri sklepanju poslov veliko vlogo. Le-ti so navadno v dogovoru z določenimi trgovci in ne dopuščajo, da bi pivovarna sklepala pogodbe z novimi dobavitelji. Ker je varitelj odgovoren za okus piva, je pri nabavi hmelja njegov pristanek za sklenitev pogodbe najmerodajnejši.²⁶

Potrošnja piva stalno narašča, narašča pa tudi svetovni pridelek hmelja. Medsebojna povezanost proizvodnje piva in porabe hmelja močno vplivata na cene hmelja, ki so poleg tega odvisne zlasti od vremena, od katerega je odvisna poraba piva (v vročih poletjih več), kakor tudi od ukrepov državnih oblasti, kupne moči potrošnikov piva in površin hmeljišč. Tem činiteljem se je treba stalno spretno prilagajati, na tržna nihanja izredno hitro reagirati ter izkoristiti omahljivost ali težave konkurentov.

Do leta 1952 s prodajo našega hmelja ni bilo posebnih težav. V letu 1952 pa je bila v Ameriki odpravljena prepoved obiranja hmelja nad določeno količino in je tako proizvodna cena postala na kilogram hmelja nižja kot v preteklih letih. Proizvodni stroški za nemški hmelj so bili izredno visoki. V tem letu so nemške pivovarne uvozile okoli 45.000 q ameriškega hmelja, kar je povzročilo močan padec cen na evropskem hmeljskem trgu in prizadelo zlasti nemške hmeljarje, ki so zahtevali okoli 5 š za 1 kg hmelja. Ker je Jugoslavija v takšnih okoliščinah pristala na povprečno ceno 2,7 š za 1 kg, je svoj hmelj kljub močni konkurenci lahko prodala.

V Evropi so se površine hmeljišč med vojno zmanjšale, dočim so se v Ameriki povečale. To je zlasti povzročilo ustrezno ravnotežje med proizvodnjo hmelja in piva. Ker pa so hmeljišča po vojni povečevali tudi v Evropi, je Amerika, kot že omenjeno, uvedla poseben režim obiranja hmelja, ki pa ga je leta 1952 odpravila. Njegova odprava je povzročila na evropskem hmeljskem trgu hudo reakcijo, ki se v povečanju ponudbe ni odrazila le v letu 1952, temveč tudi v letu 1953. Čeprav je v tem letu Amerika zmanjšala površine hmeljišč za 3.465 ha, se je že v letu 1953 močno občutila nadprodukcija hmelja v vseh glavnih državah, pomembnih uvoznicah jugoslovanskega hmelja.

To stanje pojasnjuje naslednji pregled:

	Pridelek q	Poraba hmelja v državi v q	Presežek ²⁷ q
ZDA	287.000	161.000	126.000
Anglija	165.000	126.000	37.000
Nemčija	128.000	65.000	63.000
ČSSR	52.500	20.000	32.500

(Prim. poslovno poročilo »Hmezad« Žalec za leto 1953).

Te države so tudi glavni proizvajalci piva. Njihove potrebe po hmelju so bile torej v tem letu pokrite in obstajal je že izvozni presežek.

Nemčija, naš glavni konkurent, je hotela ostanek hmelja iz prejšnjega leta, ki je ostal neprodan zaradi ameriške intervencije, za vsako ceno prodati. Jugoslavija je stanje realno ocenjevala in je že na začetku sezone prodala okoli 80 % pridelka po povprečni ceni 1,6 \$ za 1 kg. Povprečna cena za 1 kg letnika 1953 pa je bila 1,9 \$. Posebno velike težave s prodajo so bile v Belgiji in Franciji, kjer so proizvajalci zahtevali, naj se uvozna dovoljenja za naš hmelj ne izdajajo, dokler domači hmelj ne bi bil prodan. Na južnoameriškem trgu, ki za Jugoslavijo tudi ni nepomemben, je intervenirala Nemčija z izredno nizkimi cenami, zato gre v tem letu le izredno dobri kakovosti zahvala, da naš hmelj ni ostal neprodan. S problemom, kako doseči ravnotežje med proizvodnjo in potrošnjo hmelja, se je ukvarjal tudi kongres Evropskega hmeljarskega biroja (EHB), ki je bil to leto v Žalcu. Kongres je ugotovil, da se proizvodnja piva stalno povečuje, da se pa zaradi povečanja proizvodnje hmelja in manjšega doziranja piva s hmeljem (to namreč zahteva spremenjeni okus potrošnikov piva) povečujejo tudi zaloge hmelja. Ker so producenti hmelja zaradi povojne konjunkturo nasade prekomerno povečevali, je kongres priporočil, naj se nasadi v posameznih državah prilagode ustreznemu obsegu. Nadalje je kongres ugotovil, da je v prvi vrsti Nemčija tista, ki bi morala nasade skrčiti, Jugoslavija pa določene najvišje meje še ni dosegla in bi zato lahko obseg hmeljišč še povečala.²⁸

V letih 1954 in 1955 je tudi na izvoz jugoslovanskega hmelja vplival padec cen kave. Le-ta je namreč povzročil težave v gospodarstvu južnoameriških in srednjeameriških držav. Naš izvoz v Južno Ameriko se je tako zmanjšal in treba je bilo iskati novih trgov. Dočim smo v letu 1953 izvažali hmelj v Ameriki v ZDA, Argentino in Brazilijo — se je leta 1954 izvoz v Argentino občutno zmanjšal, povečal pa izvoz v Brazilijo, v Evropi pa v Anglijo. Hmelj smo v tem letu izvažali že v 15 različnih držav. Povprečna izvozna cena 1 kg hmelja je bila 1,59 \$.

Leta 1955 je bil jugoslovanski izvoz hmelja razdrobljen že na 27 držav. Zaradi ostre konkurence in sorazmerno slabe kvalitete jugoslovanskega hmelja v tem letu, ter slabih izkušenj iz preteklih let, je bila prodaja našega hmelja zaključena že kmalu v začetku sezone.²⁹ Zaradi živahne aktivnosti na nemškem trgu bi Jugoslavija v tem letu lahko s prodajo sicer počakala in zaradi poznejše čvrste tendence prodala hmelj tudi dražje. Toda ker je hmelj blago, ki z vsakim mesecem skladiščenja na kvaliteti izgublja, za takšno prodajno politiko ni primeren. V tem letu je bil prodan po povprečni izvozni ceni 1,59 \$ za 1 kg.

Leta 1956 je bila razdrobljenost našega hmeljskega izvoza še večja. Prodajali smo že v 30 držav. Zlasti v tem letu povečano število kupcev ni bilo rezultat naše lastne aktivnosti, temveč prizadevnosti nekaterih trgovskih tvrdk iz ZDA, Anglije, Nemčije, Francije in Nizozemske, ki so posredovale prodajo našega hmelja. (Letno poročilo »Hmezada« za leto 1956). Težko je reči ali takšna drobitev izvoza ugledu našega hmelja, ki ga posredniki morda prodajajo pod tujo oznako, koristi, ali ne. Vendar, četudi ne koristi, v trgovini s hmeljem ni vedno mogoče paziti istočasno na finančni uspeh in na zaščito provenience.

Za prodajo hmelja v tem letu sta bila na svetovnem trgu odločilna zlasti dva činitelja, in sicer svetovna proizvodnja hmelja ter poraba piva. Pri tem je treba upoštevati še zaloge hmelja v pivovarnah iz preteklih let. Proizvodnja hmelja je bila manjša, deževno in mrzlo vreme v Evropi pa je vplivalo na to, da se je poraba piva le malo povečala. Ob tem je tudi Amerika ponovno intervenirala z nizkimi cenami. Zato si je Jugoslavija, ki je prisiljena izvoziti skoro ves pridelek hmelja, morala prizadevati, da obdrži svojega največjega odjemalca tj. ZDA. Ravnala se je, kot običajno, po nemškem trgu in prodala hmelj nekaj pod nemško ceno. Tako je dosegla povprečno 1,97 š za 1 kg. Pravilnost takšne politike dokazuje dejstvo, da ameriški trg, kljub potrebam po hmelju, na nemške cene ni pristal in da tudi ostanka jugoslovanskega hmelja po nekaj višjih cenah ni absorbiral.

Dočim je leto 1956 pomenilo še nadaljnje zmanjšanje pridelka, kar je bila posledica situacije na hmeljskem trgu, so se v letu 1957 škarje med proizvodnjo piva in hmelja zapirale. Krivulja svetovnega pridelka se je pričela ponovno strmo dvigati. Jugoslavija je bila tudi tokrat, kot vsa nadaljnja leta, prisiljena svojo prodajo drobiti³⁰ na vrsto kupcev. Doziranje piva je postalo nekaj manjše, vendar je pridelek v zadnjih nekaj letih preveč padel, da bi svetovnim potrebam po hmelju lahko v celoti zadostil. Velika predprodaja ameriškega hmelja v tem času za tri leta vnaprej je povzročila zaskrbljenost pivovarnarjev. Razen tega so trdili, da bo pridelek hmelja v Hallertau občutno nižji. Ob takšnih tržnih in psiholoških razmerah je Nemčija v tem letu zahtevala izredno visoke cene, in sicer od 2,86 š do 4,76 š za 1 kg hmelja. Zaradi tako visokih cen je bilo mogoče Ameriki ponovno intervenirati na evropskem hmeljskem trgu z okoli 20.000 q po kvaliteti slabšega hmelja, ki pa je bil hkrati tudi cenejši. Ameriški trg na nemške izredno visoke cene ni pristal in postalo je jasno da Jugoslavija s cenami, kot jih je zahtevala Nemčija³¹ ne bi uspela. Zato je Jugoslavija pravilno precenila položaj in določila prodajno ceno od 3,7 š do 4,4 š, oziroma v povprečju 3,54 š za 1 kg ter tako uspela obdržati ameriški trg. V tem letu bi sicer Jugoslavija lahko hmelj prodala tudi dražje v Nemčijo, vendar bi to pomenilo samo trenutno ugodnost.

Leta 1958 je bil nemški hmeljski trg še pod vtisom konjunktura iz preteklega leta. Določene so bile sorazmerno visoke cene — tudi do 3,10 š za 1 kg, zato so jim ostale večje količine hmelja, ki jih po tej ceni niso mogli prodati. Cene našemu hmelju so bile nižje od nemških, hkrati pa sta bila pridelek in kvaliteta jugoslovanskega hmelja tokrat zaradi suše slabša. Le-ta je namreč povzročila, da se je moški cvet hitreje razcvetel in oplodil žensko rastlino, ki je komercialno blago. Tako je bilo v Jugoslaviji okoli 5.400 q oplojenega hmelja, ki ga ni bilo mogoče uvrstiti v nobeno od običajnih kvalitet. Bilo je treba uvesti posebno komercialno vrsto »GSG« (semenski hmelj), ki smo ga prodajali po okoli 2,1 š za 1 kg.³² Pri celotni prodaji smo dosegli povprečno ceno 2,78 š za 1 kg hmelja.

Padanje cen se je nadaljevalo tudi v letu 1959. Zaradi izredno visokih cen v letu 1957 pa je bilo porušeno tudi ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem. Poraba piva je sicer še vedno naraščala, vendar pa je bilo doziranje piva s hmeljem nižje. Poleg tega so začele mnoge države z namenom, da bi se glede uvoza osamosvojile, hmelj tudi same saditi. Zaradi rekordnih pridelkov so bile pivovarne pri povpraševanju izredno oprezne in so se omejevale na prevzem hmelja, ki so ga kupile vnaprej. Ker je bila letina tudi pri nas rekordna, je bilo treba že na začetku sezone pripravljati pogoje za prodajo prevelikih količin.

Južnoameriški trg so obvladovale ZDA, ki so imele s tamkajšnjimi pivovarnami pogodbe za več let. V Argentini je proizvodnja piva zaradi težkega gospodarskega položaja padla za kakih 80 %, zato so pivovarne imele v zalogi večje količine hmelja. V Braziliji, kamor smo zaradi neugodnega obračuna prodali že v predhodnem letu zelo majhne količine, nismo dosegli večjih uspehov. Obenem so v Južni Ameriki kategorično zahtevali samo prvovrsten hmelj³³.

V tem letu je Jugoslavija prvič sklenila pogodbe za več let, čeprav to dotlej v jugoslovanski hmeljski trgovini ni bilo običajno. Na večletne pogodbe od 1,2 do 1,4 \$ za 1 kg je bilo prodano okoli 12.000 q.³⁴ Zaradi rekordnih pridelkov v Nemčiji in Ameriki pa je prišlo do zastoja tudi pri takšnem načinu prodaje. Nezadržen padec cen je povzročil še to, da smo prodajali hmelj v redni prodaji v povprečju po 1,28 \$ za 1 kg. Od novih trgov velja omeniti v tem letu Španijo, ki je kupila okoli 4 % našega hmelja (v letu 1958 le 0,41 %) in Vzhodno Nemčijo, kamor smo prodali okoli 6,5 % od celotnega izvoza hmelja.

Položaj v letu 1959 je bil zelo podoben položaju na hmeljskem trgu v letu 1929, le da je takrat kriza v hmeljarstvu sovpadla z začetkom ekonomske krize. Nizke cene so omogočile pivovarnam, da so svoja skladišča založile tudi za bodoča leta.

Položaj na hmeljskem trgu je tako postal dokaj neugoden. Nov tekmeec so postale ZDA, ki so izkoristile konjunkturo v letu 1957 in intervirale z nižjimi cenami na evropskem trgu. Pivovarne, ki so ob tej intervenciji z ugodnimi mešanici ameriškega in plemenitih hmeljev obdržale temeljno kvaliteto piva, so prišle do spoznanja, da lahko pri povpraševanju izkoristijo tudi to okoliščino.

V letu 1960 je Jugoslavija zaradi omahovanja nemških proizvajalcev pri prodaji, uspela odločilno poseči tudi na nemški trg, tako da je ta jugoslovanski uspeh povzročil žolčne razprave celo v nemškem parlamentu. Hmelj smo v tem letu prodali po povprečni ceni 1,19 \$ za 1 kg.

V letu 1960 je svetovna proizvodnja hmelja v primeri z letom 1959 padla za kake 3 % in je znašala okoli 807.415 q (v letu 1959 — 850.011 q). Proizvodnja v Jugoslaviji pa se je zvečala od 44.700 q na 56.400 q, ali za okoli 26 %.³⁵ Glavne smeri izvoza so ostale iste kot v preteklem letu, tj. ZDA, Zahodna Nemčija in Anglija.

Leta 1961 se je upadanje svetovnega pridelka hmelja nadaljevalo. V primeri z letom 1960 se je pridelok zmanjšal za okoli 150.000 q ali za okoli 16 %.³⁵ Tudi jugoslovanski pridelok je bil za okoli 7 % oziroma

4.070 q manjši kot v letu 1960. Glede na proizvodnjo piva se je primanjkljaj hmelja v svetu povečal za okoli 195.000 q od okoli 11.000 q v letu 1960.³⁰ Takšen primanjkljaj, ki je pomenil skoro štirikratni pridelek hmelja v Jugoslaviji v tem letu, je moral najno vplivati na zmanjšanje zalog iz preteklih let in povzročiti povečanje cen. Jugoslovanski hmelj je bil prodan povprečno po 1,51 \$ za 1 kg. Regionalna usmerjenost jugoslovanskega izvoza se glede na leto 1960 ni spremenila.

Jugoslavija je, računajoč na dober pridelek, že v predsezoni prodala precejšnje količine. Toda pri oceni pridelka so se tokrat nšтели vsi glavni, med njimi tudi jugoslovanski strokovnjaki. Prodaja jugoslovanskega hmelja v predsezoni je povzročila za Jugoslavijo paradoksen položaj. Jugoslovanski izvoznik je namreč moral zaradi pomanjkanja hmelja v domačih pivovarnah ponuditi inozemskim kupcem določen rabat za letnik 1962, če bi mu le-ti odstopili za domačo porabo potrebni hmelj. Pristojnim organom pa je bilo celo predlagano, naj dovolijo uvoz hmelja iz Amerike. Do uvoza ni prišlo. Namesto tega so bili odkupljeni ostanki hmelja pri proizvajalcih, ki popreje iz različnih razlogov niso bili prodali vsega hmelja.

Pomanjkanje hmelja v letu 1961 je vplivalo na čvrst položaj na tržišču v letu 1962. Pri 459.900.000 hl svetovne proizvodnje piva je znašal primanjkljaj še vedno okoli 157.000 q.³⁰ To je pomenilo še močnejše poseganje v zaloge hmelja iz prejšnjih let in zmanjševanje zalog hmeljskega koncentrata. Ob tem je treba pripomniti, da bi golo primerjanje proizvodnje hmelja in piva v enem letu lahko pripeljalo do napačnega sklepanja. Ostanki zalog se namreč iz leta v leto prepletajo z novo proizvedenim hmeljem in si tako sliko o stvarnih količinah hmelja v pivovarnah ni mogoče ustvariti. Zato je lahko letna primerjava proizvodnje hmelja in piva le indikator za relativno zboljšanje oziroma poslabšanje tendene na trgu. Takšna primerjava nam, kar zadeva prodajo jugoslovanskega hmelja, pove le to, da je sorazmerno ugodna cena 2 \$ za 1 kg posledica manjših zalog v pivovarnah.

Slabe vremenske razmere v Evropi v letu 1961, ko je bila pomlad hladna, so bile za rast hmelja zelo neugodne. V ZDA pa je hmelj napadla peronospora. Vse to je vplivalo na to, da so se nakupi, oziroma prodaje hmelja sklepali za več let vnaprej. Na tak način je bilo v letu 1962 prodano okoli 80 % nemškega in okoli 95 % ameriškega hmelja. Ob takšnem stanju tudi Jugoslavija ni mogla biti izjema. Samo slovenskega hmelja je bilo prodanega v predprodaji naslednje količine:

Letnik	Količina v q	Povprečna cena \$/kg
1963	19.526	1,924
1964	14.916	1,99
1965	4.721	2,04
1966	425	2,024
1967	25	2,20

Pogodbe za tri leta vnaprej so bile sklenjene že tudi v letu 1961 in sicer za letnike

1961/62/63	3.522 q
1962/63/64	7.640 q
1962/63/64/65	260 q
1963/64/65	4.169 q

(letno poročilo »Hmežad« Žalec 1962)

Najmočnejši kupci jugoslovanskega hmelja v tem letu so bili še vedno ZDA, Anglija in države Evropskega skupnega tržišča. Povprečna izvozna cena za 1 kg hmelja je znašala 1,88 §.

Povprečne izvozne cene hmelja po posameznih letih so bile naslednje (Podatki za izračun iz Stat. godišnjakov FNRJ):

Leto	§ za 1 kg (1 § = 300 din)
1953	1,90
1954	1,39
1955	1,59
1956	1,97
1957	3,54
1958	2,78
1959	1,28
1960	1,19
1961	1,50
1962	1,88
1963	2,22

Skupno povprečje izvoznih cen za 1 kg hmelja je znašalo v teh letih 1,78 §

VI. HMELJ IN PIVO

Hmelj se uporablja pretežno v pivovarniške namene. Uporabljajo ga sicer tudi v farmaciji, vendar so to nepomembno majhne količine. Zato se poraba hmelja ravna po potrošnji piva in je povpraševanje po nujnih oziroma minimalnih količinah za proizvodnjo piva bolj ali manj neelastično, posebno še ker substituti za hmelj, razen njegovih koncentratov, ne obstajajo. Proizvodnja koncentratov in njihova uporaba pa je šele v povojih in zato zaenkrat ne predstavlja resnega instrumenta za diktiranje cen s strani pivovarn v posameznih letih, oziroma takrat, ko bi bila letina slabša.³⁷

Kako važna je intenziteta ohmeljevanja piva in kako le-ta vpliva na povpraševanje po hmelju kaže na proizvodnjo močnejše ohmeljevanega piva v Nemčiji v letu 1949, ko so dozirali hektoliter piva s 350 grami hmelja in je bil zato spomladi 1950 hmeljski trg dobesedno izprazen.³⁷

Če predpostavljamo, da je svetovno povprečje o ohmeljevanju piva 20 dkg/hl, bi se v letu 1961 za svetovno proizvodnjo piva, ki je

znašala 458.775.000 hl⁹⁸, porabilo 877.546 q hmelja. Ob povečani uporabi hmelja za 5 dkg pri hektolitrju piva, bi se potrebe po hmelju povečale na 1.096.952 q. Če bi pri tem upoštevali povprečno izvozno ceno jugoslovanskega hmelja v zadnjih 10 letih, ki je bila 1,75 \$ za 1 kg (1 \$ = = 500 din), bi bila vrednost porabljenega hmelja za svetovno proizvodnjo piva v tem letu pri doziranju 20 dkg/hl⁹⁹ okoli 153.570.000 \$. Pri ohmeljevanju s 25 dkg/hl pa bi bili stroški hmelja v proizvodnji piva okoli 191.965.000 \$ ali za okoli 58.395.000 \$ višji. Če računamo, da znaša vrednost izvoza jugoslovanskega hmelja v letu 1962 okoli 7.400.000 \$, potem je presoja o vplivu večjega ali manjšega doziranja piva na povpraševanje po hmelju lažja. Prav tako pa je razumljivejša presoja o posrednem vplivu okusa potrošnikov piva na prodajo in pridelok hmelja. Cene hmelja so sicer odvisne od ponudbe in povpraševanja. Nanju pa vedno nedvomno poleg količine pridelka, njegove provenience, raznih uvoznih in izvoznih restrikcij, višine zalog in politične konstelacije v svetu vpliva v veliki meri tudi intenziteta ohmeljevanja piva.

Največji proizvajalec piva v svetu so ZDA, ki so v letu 1961 proizvedle 111.505.000 hl piva. Njim v tem letu sledi Zahodna Nemčija z 58.266.000 hl, Anglija s 45.574.000 hl, SSSR s 26.000.000 hl itd. Jugoslavija je v tem letu v proizvodnji piva šele na 28. mestu. Proizvedla je 1.859.000 hl, kar je le 0,42 % svetovne proizvodnje.

V Evropi je bilo v tem letu proizvedenih 245.927.000 hl piva, v Ameriki 157.980.000 hl, Afriki 16.441.000 hl in v Avstraliji 13.502.000 hl. Svetovna proizvodnja piva je znašala tako 458.775.000 hl.⁹⁸

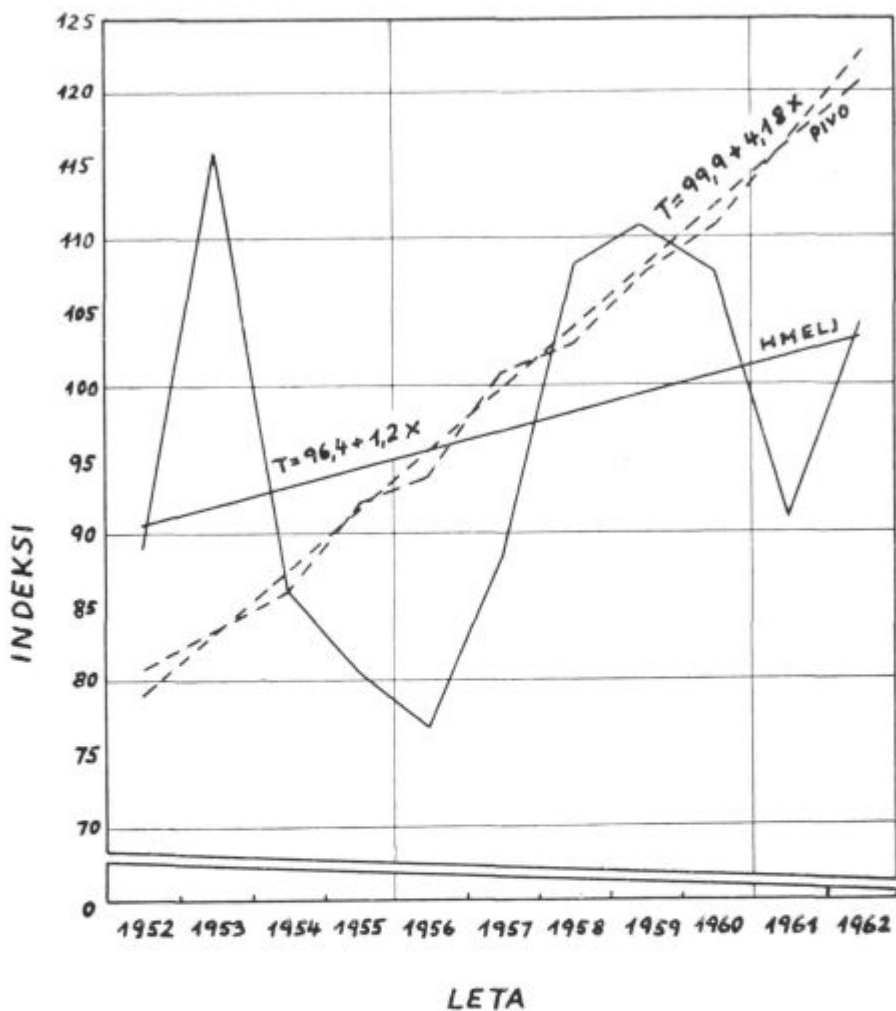
Po Barthovih statističnih podatkih proizvaja pivo 98 držav. Njihova proizvodnja leta 1961 je razvidna iz naslednjega pregleda:

Zap. št.	Država	Proizvodnja piva v 000 hl	%-na udeležba v svetovni proizvodnji piva
1.	ZDA	111.505	25,20
2.	Zah. Nemčija	58.266	13,30
3.	Anglija	45.574	10,70
4.	SSSR	26.154	4,14
5.	Vzh. Nemčija	18.000	4,10
6.	Francija	18.154	4,14
7.	ČSSR	14.911	7,40
8.	Belgija	13.850	5,16
9.	Japonska	12.451	2,85
10.	Kanada	12.057	2,74
11.	Avstralija	10.984	2,50
12.	Mehika	8.505	
13.	Brazilija	8.000	
14.	Poljska	7.065	1,61
15.	Kolumbija	6.855	

Zap. št.	Država	Proizvodnja piva v 000 hl	%-na udeležba v svetovni proizvodnji piva
16.	Avstrija	5.701	1,32
17.	Danska	4.525	
18.	Španija	4.500	0,95
19.	Nizozemska	5.802	
20.	Madžarska	5.750	0,86
21.	Švica	5.680	0,84
22.	Irska	5.400	
25.	Italija	5.081	
24.	Venezuela	2.500	
25.	N. Zelandija	2.498	0,57
26.	Argentina	2.250	0,51
27.	Švedska	2.122	
28.	Jugoslavija	1.859	0,42
29.	Kongo-Ruanda Ur.	1.768	
30.	Rumunija	1.600	0,36
31.	Peru	1.597	
32.	Kuba	1.565	
35.	Alžir	1.500	
34.	Čile	1.229	
35.	Finska	1.127	
36.	Bolgarija	1.100	0,25
37.	Filipini	1.080	
38.	Norveška	959	
39.	J. Afrika	850	0,19
40.	Urugvaj	650	
41.	Rodezija	550	
42.	Vietnam	550	
43.	Kitajska	500	
44.	Ekvador	475	
45.	Grčija	460	
46.	Luxembourg	456	
47.	Brit. Vzh. Afrika	402	
48.	Portugalska	379	
49.	Singapur	344	
50.	Maroko	315	
51.	Turčija	314	
52.	Slonokošč. ob.	250	
53.	Kamerun	240	
54.	Panama	256	
55.	Nigerija	251	
56.	Indonezija	210	
57.	Bolivija	195	
58.	El. Salvador	188	

Zap. št.	Država	Proizvodnja piva v 000 hl	%-na udeležba v svetovni proizvodnji piva
59.	Izrael	180	
60.	Jamaica	178	
61.	Guatemala	164	
62.	Angola	140	
63.	Egipt	140	
64.	Hongkong	135	
65.	Honduras	131	
66.	J. Koreja	129	
67.	Senegal	115	
68.	Indija	106	
69.	Gana	100	
70.	Tunizija	100	
71.	Costa Rica	100	
72.	Dominik. rep.	94	
73.	Mozambique	94	
74.	Sudan	80	
75.	Trinidad	79	
76.	Formoza	76	
77.	Etiopija	72	
78.	Iran	70	
79.	Tajsko	99	
80.	Jugovzh. Afrika	55	
81.	Ceylon	54	
82.	Dahomej	50	
83.	Paragvaj	50	
84.	Nikaragua	45	
85.	Irak	44	
86.	Ciper	43	
87.	Libanon	41	
88.	Centr. afr. rep.	40	
89.	Malta	32	
90.	Kongo (Brazaville)	21	
91.	Gvineja	20	
92.	Madagaskar	20	
93.	Martinique	20	
94.	Sirija	20	
95.	Island	15	
96.	Pakistan	15	
97.	Tahiti	15	
98.	N. Kaledonija	5	
S k u p a j		458.773	85,88 %

(V tem pregledu so odstotne udeležbe držav v proizvodnji piva prikazane samo za države, ki proizvajajo hmelj.)

Trend indeksov svetovne proizvodnje piva in hmelja 1952—1962
 Indeksi hmelja: 100 = Φ potrebne količine hmelja pri doziranju 20 dkg/hl
 v letih 1952—1962.
 Indeksi piva: 100 = Φ proizvodnja piva v letih 1952—1962
 Vir: Joh. Barth »Hopfen« Nürnberg.

Primerjava odstotne udeležbe posameznih držav, ki proizvajajo hmelj in pivo, v svetovnem pridelku hmelja in piva v letu 1961 pa je razvidna iz naslednje pregledne tabele (podatki iz Joh. Barth & Sohn »Hopfen« 1961/62):

Vrstni red	Država	Udeležba v svet. prid. hmelja	Vrstni red	Udeležba v sv. prid. piva
1.	ZDA	23,60	1.	25,20
2.	Zah. Nemčija	18,75	2.	13,30
3.	Anglija	15,12	3.	10,70
4.	SSSR	8,80	4.	5,95
5.	ČSSR	8,61	7.	3,40
6.	Jugoslavija	6,95	28.	0,42
7.	Poljska	2,91	14.	1,61
8.	Francija	2,82	5.	4,41
9.	Avstrija	2,42	11.	2,50
10.	Japonska	2,35	9.	2,85
11.	Belgija	1,53	8.	3,16
12.	Vzh. Nemčija	1,42	6.	4,10
13.	Španija	0,82	18.	0,93
14.	Bolgarija	0,65	36.	0,25
15.	Madžarska	0,64	20.	0,86
16.	Kanada	0,75	10.	2,74
17.	Rumunija	0,57	30.	0,36
18.	N. Zelandija	0,54	15.	0,57
19.	Argentina	0,24	26.	0,51
20.	Avstrija	0,22	16.	1,32
21.	S. Koreja	0,08		
22.	J. Afrika	0,17	39.	0,19
23.	Mandžurija	0,05		
24.	Švica	0,01	21.	0,84

Primerjava svetovne proizvodnje piva v 000 hl in svetovnega pridelka hmelja v q leta 1952 do 1962 (po Joh. Barth »Hopfen«, Nürnberg, vsakoletna publikacija):

Leto	Pridelek hmelja v q ϕ = 100	Proizvodnja piva v 000 hl ϕ = 100
1952	92,5	669.736
1953	120,0	868.358
1954	89	644.358
1955	84	607.496
1956	79,5	573.373
1957	92	665.322
1958	113	814.063
1959	115	850.011

Leto	Pridelek hmelja v q ϕ = 100	Proizvodnja piva ϕ = 100	v 000 hl
1960	112	807.417	111
1961	94,5	682.717	117
1962	109	782.500	125
Skupaj			
1952-62		7.947.531	4.107.186
ϕ 1952-62		722.503	373.580

Povprečno letno potrebne količine
 hmelja pri ohmeljevanju 20 dkg/hl 746.760 g
 Povprečni letni primanjkljaj hmelja 24.258 q

V povprečju⁴⁰ se kaže primanjkljaj hmelja od leta 1952 do 1962 letno 24.258 q glede na doziranje piva s hmeljem po 20 dkg/hl. To je nekaj več, kot dve tretjini povprečnega letnega pridelka v Jugoslaviji v tem času. Ta primanjkljaj pomeni obenem le okoli 3,5 % povprečne svetovne proizvodnje in ga je mogoče nadomestiti s stalnimi zalogami pivovarne. Vzemimo za primer za 16 % ali 150.000 q znižani pridelok v letu 1961 v primeri z letom 1960, ko so ta izpad pivovarne zlahka pokrile iz svojih zalog (prim. Johann Barth & Sohn »Hopfen« 1961/62).

Tako sta v povprečju zadnjih desetih let proizvodnja piva in pridelok hmelja bolj ali manj vsklajeni in bi bilo potemtakem mogoče pričakovati, če ne upoštevamo drugih dejavnikov pri formiranju cen hmelja, določeno stabilizacijo na hmeljskem tržišču. Vendar, kot smo že na drugem mestu omenili, na formiranje cen ne vpliva samo količina pridelka oziroma proizvodnja piva, temveč tudi drugi dejavniki, ki so marsikdaj prevladujoči. Zato si bo treba pri prodaji jugoslovanskega hmelja — če se bomo hoteli izogniti preveliki razdrobljenosti izvoza, ki bi se tudi na proizvodnji hmelja neugodno odražala — še naprej prizadevati za dober plasma v regione, ki so za celotno jugoslovansko gospodarstvo zanimivi zlasti kar zadeva izboljšanje plačilne bilance.

VII. SLIKA HMELJSKIH TRGOV IN UDELEŽBA GLAVNIH HMELJARSKIH DRŽAV V SVETOVNEM PRIDELKU HMELJA

A) HMELJSKI TRG

Danes obvladujejo svetovni hmeljski trg Nemčija, ZDA, Francija, Belgija, Anglija, CSSR in Jugoslavija.

Hmeljski trg nastaja praviloma tam, kjer je povpraševanje blizu proizvodnje. Primer za izjemo od tega pravila je Jugoslavija, ki izvažata pretežno večino svojega hmeljskega pridelka.

Hmeljsko tržišče zahteva verjetno bolj kot ostala mnogo iznajdljivosti in osebnih zvez. Med pivovarnami v domovini in v inozemstvu ter

med prodajalci hmelja obstajajo pogosto dolgoletne poslovne zveze, ki so podlaga čvrstemu zaupanju.⁴³

Organizacijske oblike hmeljskega tržišča so v glavnem te:

1. veletrgovina z znanimi potrošniki
2. odkupna trgovina
3. komisijska trgovina.

Veletrgovina z znanimi potrošniki odkupuje hmelj bodisi neposredno od proizvajalcev, bodisi od odkupne trgovine in ga prodaja neposredno potrošnikom, t. j. pivovarnam, s katerimi ima običajno čvrste poslovne stike. Svoje odjemalce informira že pred sezono o približni letini in tržnih pogojih. Odjemalci, t. j. pivovarne, pa jo obveščajo, koliko hmelja bodo glede na še obstoječe zaloge, potrebovale v novi sezoni. Veletrgovina je tudi tista, ki določa odkupne cene hmelja, saj se pri zadovoljevanju svojih potreb po hmelju lahko poslužuje bodisi direktnih nakupov pri proizvajalcih ali pa nakupov pri odkupni trgovini.

Značilno za hmeljsko trgovino je, da je to trgovina proti takojšnjemu plačilu.

Odkupno trgovino predstavljajo samostojni trgovci v hmeljskih okoliših. Le-ti so pravno in gospodarsko samostojni, kupujejo hmelj v lastnem imenu in za svoj račun ter zelo dobro poznajo lokalno tržišče. Imajo tudi dobre osebne zveze s proizvajalci.⁴⁴

Komisijska trgovina je v tem, da komisionar kupuje za račun več firm, ker pozna lokalno tržišče bolje kakor veletrgovina. Običajno dobiva provizijo po količini odkupljenega hmelja.

Vse navedene oblike trgovanja se danes medsebojno prepletajo tako, da je točna razmejitev med njimi težavna.⁴⁵

Vsem oblikam skupen je riziko, ki je le redko kateri drugi trgovini lasten v tako veliki meri.

Na formiranje cen na svetovnem trgu vplivajo v glavnem nürnberški, newyorški in londonski hmeljski trg. V teh mestih so namreč osredotočene močne in stare hmeljske firme.

Na oblikovanje cen vplivajo različni dejavniki. V prvi vrsti je treba omeniti porabo piva in njegovo ohmeljevanje. Pri naštevanju dejavnikov, ki vplivajo na cene, ne gre zanemariti tudi zalog hmelja iz preteklih let v pivovarnah. Nadaljnji dejavniki pri oblikovanju cen so še vremenske neprilike in rastlinske bolezni, od katerih je odvisen pridelek. Ker je hmelj za daljše vskladiščenje neprimeren, lahko že majhen presežek hmelja povzroči občuten padec cen.

Da bi se izločili odvečni posredniki pri prodaji, so nastala razna združenja, od katerih je npr. nemško združenje proizvajalcev hmelja (*Deutsche Hopfenverkehrgesellschaft m. b. H.*) imelo velik pomen v veliki krizi v tridesetih letih, ki sovpada z velikim padcem cen hmelja. Posrečilo se mu je z razumnim nakupom od proizvajalcev in prodaje veletrgovine izravnati razmere na trgu. To združenje je obstajalo tudi po

vojni, ko je po odpravi administrativnih ukrepov v nemški trgovini pričelo nastopati kot prava trgovska firma. Takšnim nalogam pa združenje ni bilo kos in je tako v letu 1953, ko bi bil njegov obstoj zaradi povojne izredno neugodne situacije na hmeljskem tržišču najbolj potreben, zašlo v stečaj. Nemško tržišče je postalo s tem prepuščeno samo trgovini.⁴²

V letu 1953 so bile na novo ustanovljene hmeljarske prodajne zadruge (Hopfenverwertungsgenossenschaften). Posredniška trgovina naj bi bila tako izključena. Ker pa ne obstaja tudi večja pivovarniška organizacija, s katero bi bilo teoretično mogoče vzpostaviti bilateralno monopolno situacijo, se morajo tudi te zadruge nehoti vključevati v način trgovanja, ki je običajen, in upoštevati pogoje pivovarn, ki ne težijo k monopolnemu položaju.⁴³

Vse drugače je urejeno angleško hmeljsko tržišče. Monopolni položaj ima Hop Marketing Board, kajti ves hmelj se pivovarnam in trgovcem prodaja preko njega. Njegova najvažnejša naloga je, da vsako leto določa prodajne cene na podlagi proizvodjalnih stroškov in določa prodajne kvote. Razen tega določa hmeljarjem tudi kvote pridelka, za katere jim je prodaja zajamčena. Za presežke dobe hmeljarji plačilo šele takrat, kadar je hmelj prodan. Kolikor hmelja ni mogoče prodati, ga uničijo.

Uvoz hmelja je omejen na 15 % letnih potreb. Uvedena je sorazmerno visoka uvozna carina. Vsak pivovarnar mora plačevati v izravnalni sklad določen znesek za vsak kilogram hmelja. Izravnalni sklad se uporabi za prevzem hmelja iz določenih zajamčenih kvot, ki ni mogel biti prodan. Na ta način je hmeljski trg v Angliji stabiliziran in nihanj cen na svetovnem trgu angleški proizvodjalci ne občutijo, razen morda v večji ali manjši določeni kvoti hmelja.⁴⁴

V ZDA je sicer pariteta cen agrarnih proizvodov s cenami industrijskih proizvodov zagantirana. Vendar pa je hmelj izzet. Na zahtevo hmeljarjev je v letu 1949 izšlo navodilo Hop Control Program, ki pa se omenjuje le na prodajne kontingente. Na osnovi tako imenovanih Hop Marketing Agreement so ustanovili Hop Control Board, ki je bil sestavljen iz zastopnikov kmetov — pridelovalcev, kmetov — trgovcev s hmeljem, zastopnikov trgovine in pivovarn. Podrejen je bil kmetijskemu ministrstvu. Njegova naloga je kontrolirati kvaliteto in določati letne prodajne količine. Na podlagi pridelka iz prejšnjega leta je ocenjeval pridelok v bodočem letu in določa, koliko hmelja sme posamezen hmeljar prodati. Toda ker ni bilo pravega uspeha, je bil Hop Marketing Agreement v letu 1953 odpravljen in od takrat na hmeljskem trgu v Ameriki ni nekega tržnega reda.⁴⁵

V Franciji obstaja od leta 1954 posebna komisija, v kateri so zastopniki hmeljarjev, zadrug, trgovcev in pivovarnarjev. Ta komisija pa nima izvršilnih funkcij, zato je njeno delo omejeno le na dajanje predlogov kmetijskemu ministrstvu.

V Belgiji obstaja posvetovalna komisija za hmelj, ki daje navodila za proizvodnjo, prodajo, uvoz in izvoz hmelja.

Na Češkem tudi proizvodnjo in prodajo hmelja vodijo načrtno v okviru državnega plana preko pristojnih organov.

a) Zahodnonemški hmeljski trg

Nemški hmeljski trg je v okviru šestorice najmočnejši. V letih 1958/59 je bilo na ozemlju današnje Zahodne Nemčije okoli 9.500 ha hmeljišč. V letih 1948/49 pa je znašala njihova površina okoli 5.600 ha. Od takrat se je obseg hmeljišč do leta 1955 stalno povečeval, razen leta 1955, ko je nekaj padel. Nato so se hmeljišča spet širila in nihala med okoli 8.400 do 8.700 ha do leta 1961, ko je bilo s hmeljem zasajenih okoli 8.200 ha.

Glavni hmeljarski področji v Zahodni Nemčiji sta Bavarska in Baden — Württemberg. Na Bavarskem pridelajo okoli 90 % vsega nemškega hmelja, v Baden — Württembergu pa okoli 9 %. Manj pomembno je hmeljarsko področje Rheinland — Pfalz, kjer pridelajo le okoli 1 % vsega hmelja v Nemčiji.

Poglavitni hmeljarski predel znotraj Bavarske je Hallertau, kjer so hektarski pridelki največji (okoli 20 q/ha v letu 1960) in kjer pridelajo okoli 75 % vsega nemškega pridelka. Drugi važnejši predel znotraj Bavarske je Spalt z okoli 9 % vsega pridelka hmelja v Zahodni Nemčiji. Znotraj hmeljarskega področja Baden — Württemberg je najvažnejši predel Tettmang, odkoder je okoli 8 % vsega pridelka v Nemčiji. V vsej Zahodni Nemčiji so leta 1960 pridelali okoli 162.500 q hmelja, od tega na Bavarskem okoli 146.705 q, v Baden — Württembergu okoli 15.290 q in v Rheinlandu — Pfalzu nekako 495 q.

Zahodna Nemčija izvozi več hmelja kakor pa ga uvozi. Njen izvoz je znašal od leta 1953 do 1958 v letnem povprečju od 56.000 do 63.500 q, uvoz pa v istem času povprečno letno od 1.500 do 12.500 q. Največ hmelja je izvozila v letu 1959. Izvoz se je takrat povzpел na 77.950 q, uvoz pa je znašal 15.750 q. V naslednjem letu se je uvoz povečal na 20.600 q, izvoz pa upadel in se ponovno dvignil v prvi polovici leta 1961. V Nemčijo izvažajo hmelj ZDA, Jugoslavija (v letu 1960 je bila med njihovimi uvozniki na prvem mestu!), ČSSR in Francija. Glavni odjemalci nemškega hmelja pa so ZDA in države Evropskega skupnega trga (EST).

Preseček nemškega hmelja nad domačo porabo je znašal od leta 1956 do 1960 v povprečju 42 % ali okoli 45.550 q. Druge države, ki so vključene v EST, pa so imele v letih 1956 do 1960 glede na domačo porabo in pridelek hmelja takle povprečen letni primanjkljaj: Belgija — Luxembourg 45 %, Francija 26 % in Italija 100 % (nima hmeljišč). Iz tega izhaja, da od držav v EST vsaka zase, razen Zahodne Nemčije, večino hmelja, ki ga potrebuje, uvozi. Skupno področje EST pa je imelo v navedenem času glede na močan preseček hmelja v Zahodni Nemčiji za izvoz na razpolago 11 % skupnega pridelka.

Podatki o presečku hmelja v državi glede na pridelek in porabo za proizvodnjo piva ne morejo biti popolnoma zanesljivi, ker o zalogah hmelja in njegovih koncentratov ter o kalu pri manipuliranju s hmeljem

ni točne evidence. Statistike o ameriškem hmelju sicer tudi ta moment upoštevajo. Obstaja pa vseeno vprašanje, ali je pri zbiranju osnovnega statističnega materiala absolutna točnost v tem pogledu sploh mogoča.

b) Nizozemski hmeljski trg

Nizozemska mora za svoje potrebe ves hmelj uvažati, ker nima lastnih hmeljišč. V povprečju je uvozila v obdobju od leta 1956 do 1960 5.150 q, reeksportirala pa približno 50 q. Največ, t. j. okoli 5.900 q je uvozila leta 1959 in največ t. j. okoli 200 q, reeksportirala leta 1960.

c) Hmeljski trg Belgije in Luxembourgga

Pomembnost količin hmelja s tega področja je majhna. Hmeljišča v Belgiji so leta 1960 merila le okoli 960 ha, kar je nekaj več, kot hmeljski nasadi v Savinjski dolini neposredno po drugi svetovni vojni. V Luxembourggu hmeljišč ni. Priderek hmelja v Belgiji je bil v času od leta 1950 do 1960 okoli 8.150 q letno. Največji je bil pridelek leta 1958, ko je znašal okoli 17.000 q.

Dočim mora Nizozemska hmelj za lastne potrebe v celoti uvažati, primanjkuje Belgiji in Luxembourggu okoli 45 % hmelja za proizvodnjo piva v domačih pivovarnah. V letih 1956 do 1960 so porabili okoli 24.100 q hmelja letno, pridelali pa le okoli 13.250 q, kar pomeni, da bi morali uvoziti povprečno letno 10.850 q. Ker so uvozili povprečno letno 14.800 q, so lahko reeksportirali povprečno letno okoli 4.000 q.

č) Francoski hmeljski trg

Površine hmeljišč v Franciji obsegajo le nekako polovico nemških. Kljub temu pa je v EST Francija po njihovem obsegu na drugem mestu.

Od leta 1950 do 1960 se je obseg hmeljišč v Franciji gibal od okoli 1.570 do 1.625 ha, pridelek pa od 10.500 q do 24.500 q. Domača poraba hmelja v Franciji je znašala v času od leta 1956 do leta 1960 letno okoli 26.750 q, povprečna letna proizvodnja pa le 19.750 q. Pomeni, da je morala Francija za zadostitev lastnim potrebam uvažati vsako leto povprečno okoli 7.000 q ali 26 % nad svojim lastnim pridelkom. Uvažala pa je stvarno v tem času povprečno letno 11.100 q in je torej lahko kot izvoznik na tujih trgih nastopala z okoli 4.100 q hmelja. Največ hmelja so v Francijo uvozili v letu 1959, ko je znašal uvoz okoli 5.250 q. Takšna nihanja v uvozu so se morala ob normalni porabi piva nujno odražati tudi v francoskem hmeljskem izvozu, ki se je od leta 1950 do 1960 gibal po posameznih letih od 1.150 q do 9.600 q.

d) Italijanski hmeljski trg

Italija nima lastnih hmeljišč in je morala zaradi tega od leta 1956 do leta 1960 za zadostitev potrebam svojih pivovarn uvažati povprečno

letno okoli 5.450 q hmelja. Največ so ga uvozili leta 1960, ko je uvoz znašal 5.400 q.

e) Hmeljski trg EST⁴⁶

Kratek skupen posnetek hmeljskih trgov držav, ki so vključene v EST, nam pokaže takole sliko:

Povprečne površine hmeljišč na področju EST so bile v letih od 1950 do 1960 okoli 10.135 ha.

Od leta 1956 do 1961 in 1951 do 1960 so podatki o povprečnem letnem pridelku, porabi, uvozu in izvozu tile:

	1956 do 1960	1951 do 1960
— povprečni pridelek	186.250 q	175.750 q
— povprečni uvoz	47.700 q	59.550 q
— povprečni izvoz	66.650 q	66.150 q
— povprečna domača poraba	167.500 q	147.100 q
— povprečni letni presežek hmelja glede na lastno proizvodnjo	18.950 q	26.650 q
— povprečni presežek izvoza nad uvozom	18.950 q	26.600 q
— odstotek lastnega pridelka glede na domačo porabo	111 %	118 %

Primerjava z izvoznim presežkom hmelja v Jugoslaviji pove, da bi ob eventualnem padcu proizvodnje v EST za okoli 18 %, izpadu uvoza hmelja iz ZDA in ČSSR v Nemčijo, spretni jugoslovanski komercialni politiki in nespremenjeni eksportni aktivnosti v Nemčiji, lahko Jugoslavija izvozila v Nemčijo skoro ves svoj za izvoz razpoložljivi hmelj. Od 1952 do 1962 leta smo namreč povprečno letno izvozili 28.297 q hmelja, kar je le za 1.697 q več, kot znaša nemški povprečni izvoz. Ali drugače: Če bi proizvodnja hmelja v EST padla za okoli 18 %, bi lahko Jugoslavija na svetovnem hmeljskem trgu svojo vlogo izredno okrepila. Čeprav so takšne možnosti zlasti zaradi klimatskih razmer, ki se običajno ne omejujejo le na ozka področja, v praksi redke, vendarle vsaj delno pojasnjujejo stališče tistih držav, ki hmeljišč tudi v času depresije na hmeljskem tržišču ne zmanjšujejo in čakajo na ponoven polet. Hmelj namreč polno rodi šele v tretjem letu.

V nadaljevanju bomo skušali na primeru Zahodne Nemčije prikazati, kakšne ukrepe podvzemajo posamezne države, da bi zaščitile svoje hmeljarje v času depresije. Primer se nanaša sicer na leto 1962, je pa glede na svojo rigoroznost in diskriminacijski postopek kljub temu poučen. Prodaja jugoslovanskega hmelja je močno usmerjena na zahodno-nemški hmeljski trg, ki je za področje EST najpomembnejši.

Gibanja na hmeljskem trgu EST so za Jugoslavijo izredno pomembna, saj smo leta 1962 izvozili na to področje okoli 26 % vsega svojega hmelja. Tudi hmeljarji v EST, zlasti nemški, zaskrbljeno gledajo

na močan prodor jugoslovanskega hmelja na to področje. Dočim je bil uvoz hmelja nasploh v Zahodno Nemčijo, Francijo in Italijo v tem času liberaliziran, v države Beneluxa pa kontingentiran, je bil uvoz jugoslovanskega hmelja na pobudo nemških hmeljarjev močno restringiran. Zahodna Nemčija je namreč 28. junija 1962, torej tik pred hmeljsko sezono, uvoz hmelja iz Jugoslavije deliberalizirala in ga vezala na dovoljenje, čeprav količinsko in vrednosno ni bil omejen. Razen tega pa je ta uredba vsebovala še diskriminacijsko klavzulo, po kateri se v 10. dneh ustavi vsak uvoz hmelja iz Jugoslavije, če ne bi cena za halltertauski hmelj bila 2 š za 1 kg. Zaradi tega ukrepa je postal nemški trg za Jugoslavijo zelo negotov. Nemški trgovci so proti temu sicer protestirali, vendar pa so bile zahteve hmeljarjev močnejše. Protest nemških trgovcev ni dosegel za jugoslovanski hmelj niti takšnega položaja, kot ga je imela ČSSR. Uvoz iz ČSSR je bil namreč kvotiran. Pri vsem tem pa so Zahodna Nemčija, Francija in Belgija proizvodnjo domačega hmelja s subvencijami za izvoz podpirale. V letu 1960 je bilo npr. na Bavarskem za prevzem neprodanega hmelja namenjenih 1,5 milijona DM. Belgija je subvencionirala hmeljarje z 20.000 bfrs za vsak hektar hmeljišča. Francija pa je za vsak izvožen stot hmelja priznala 150 NF, razen za izvoz hmelja v Belgijo, ker so belgijski hmeljarji temu ugovarjali.⁴⁷

V februarju 1962 pa je bil na konferenci GATT sklenjen med EST in ZDA tudi sporazum o carinah za hmelj. Za uvoz ameriškega hmelja v EST je bila določena carina 12 % od valorem. Uvozna carina za uvoz v ZDA pa je bila znižana takole:

Za hmelj v vrednosti	Carinska stopnja		
	od 1. 7. 1958	od 1. 7. 1962	od 1. 7. 1963
manj kot 50 c za libro	14 c po 1b	12½ c 1b	12 c 1b
50 c za libro in več	12 c po 1b	10½ c 1b	10 c 1b

Predvideno pa je še nadaljnje znižanje carin. Notranji promet s hmeljem v EST je reguliran samo s carinami, promet z državami, ki niso članice EST, pa s carinami, dodatnimi uvoznimi pristojbinami in drugimi restrikcijami. Carine so bile v letu 1961 in 1962 takele:⁴⁸

	Carine pri uvozu iz:				Dodatne uvozne pristojbine
	E S T		drugih držav		
	od 1. 1. 1961	od 1. 1. 1962	od 1. 1. 1961	od 1. 1. 1962	
Belgija	6 %	5,2 %	8 %	9,2 %	12,0 %
Nemčija	12,0 %	10,5 %	13,5 %	13,5 %	4,0 %
Francija	9,6 %	8,4 %	12,0 %	12,0 %	11,0 % + 3,0 %
Italija	3,2 %	2,8 %	4,0 %	6,4 %	3,5 % + 0,5 %
Luxembourg	6,0 %	5,2 %	8,0 %	9,2 %	5,0 %

Carine so v glavnem proporcionalne s pridelkom hmelja v posameznih državah. Bodoča skupna carina za uvoz iz držav, ki niso članice EST, bo 12 % ad valorem. Iz pregleda je razvidno, da je bila leta 1962 najmanjša uvozna carina za hmelj v Italiji, kjer je znašala 6,4 %, oziroma z dodatnimi pristojbinami največ 10,2 %. Toda Italija je bila v tem letu v proizvodnji piva vseh držav EST udeležena le z 2,9 %⁴⁸ in je porabila dotlej povprečno letno le okoli 3.450 q hmelja. Zato Italija ni bila primerna za močnejšo orientacijo jugoslovanskega izvoza hmelja. Jugoslavija bi morala kljub visokim uvoznim carinam skušati obdržati zahodnoevropski trg kot celoto. Gotovo pa je, da se bo carinska politika EST v bodoče postopno še močnejše odražala v jugoslovanskih odkupnih cenah in da bo zaradi tega treba pridelovanje hmelja na obstoječih hmeljiščih še okrepiti, zniževati proizvodjalne stroške in z večjimi količinami dosegati enak devizni učinek. Prav zaradi tega bi bilo treba proučiti, ali je politika nadaljnjega širjenja hmeljišč izven klasičnih področij za gojitev hmelja primerna, ali pa je morda bolje doseči optimum površin in na njih proizvedejo maksimalno intenzivirati.

B) UDELEŽBA GLAVNIH DRŽAV — PROIZVAJALCEV HMELJA — V SVETOVNEM PRIDELKU

Svetovne potrebe po hmelju krije po podatkih iz leta 1959⁴⁹ 21 držav, in sicer: Zahodna Nemčija, Vzhodna Nemčija, ČSSR, Francija, Belgija, Jugoslavija, Avstrija, Španija, Švica, Romunija, Poljska, SSSR, Anglija, USA, Kanada, Avstralija, Nova Zelandija, Japonska, Mandžurija, Argentina in Južna Afrika. V letu 1961 so se tem državam pridružile še Bolgarija, Madžarska in Severna Koreja.

V letu 1959 so znašale skupne površine hmeljišč v naštetih državah 64.441 ha, pridelek pa 850.008 q (q = 100 kg).⁴⁸ Leta 1961 pa je bilo na svetu okoli 62.455 ha hmeljišč, na katerih je bilo pridelanih okoli 682.000 q hmelja.

Površina evropskih hmeljišč je znašala v letu 1959 48.121 ha in pridelek 540.269 q; v ZDA pridelek 243.124 q in površina 13.456 ha, v Kanadi je znašal pridelek 7.550 q, površina hmeljišč pa 475 ha; v Avstraliji so hmeljišča na 757 hektarih, pridelek pa je bil 18.624 q; Nova Zelandija je bila udeležena v svetovnih hmeljiščih z 270 ha, pridelala pa je v letu 1950 4.945 q hmelja. Na Japonskem so merila hmeljišča 872 ha, pridelek pa je znašal 12.552 q. Mandžurija se je s svojimi 100 ha hmeljišč in 450 q pridelka komaj lahko prištevala med hmeljarske dežele; Argentina je imela le 505 ha hmeljišč in 1.560 q pridelka; v Južni Afriki so merila hmeljišča 105 ha, pridelek pa je v letu 1959 znašal 1.145 q. Primerjava hmeljišč in pridelka ter odstotna udeležba v pridelku v letih 1959 in 1961 pa kaže takole sliko.

V Evropi so bile v letu 1959 oziroma 1961 površine hmeljišč in količine pridelka takele:

Država	ha		q	
	1959	1961	1959	1961
Zahodna Nemčija	8.751	8.195	179.511	127.592
Vzhodna Nemčija	575	2.000	13.576	9.769
ČSSR	8.200	8.529	59.500	58.806
Francija	1.659	1.590	25.525	19.250
Belgija	940	810	17.750	10.950
Jugoslavija ³⁶	3.847	3.707	48.500	47.096 ³¹
Avstrija	98	100	950	1.575
Španija	684	922	3.656	5.672
Švica	9	10	125	125
Rumunija	500	500	4.000	4.000
Poljska	2.088	2.348	16.550	19.810
SSSR	12.000	12.000	60.000	60.000
Anglija	8.255	7.964	115.166	105.787

Glede na odstotno udeležbo v svetovnem pridelku v letu 1959 in 1961 so posamezne države razvrščene takole:

	Leto	
	1959 v %	1961 v %
USA	29,21	25,60
Zahodna Nemčija	21,52	18,75
Anglija	13,62	15,12
SSSR	7,26	8,80
ČSSR	7,17	8,61
Jugoslavija	5,86	6,95
Francija	2,84	2,82
Avstralija	2,25	2,42
Belgija	2,15	1,55
Poljska	1,99	2,91
Vzhodna Nemčija	1,62	1,42
Japonska	1,52	2,55
Kanada	0,90	0,75
Nova Zelandija	0,60	0,54
Rumunija	0,49	0,57
Španija	0,45	0,82
Avstrija	0,12	0,22
Argentina	0,20	0,24
Južna Afrika	0,14	0,17
Mandžurija	0,06	0,05
Švica	0,05	0,01
Bolgarija	—	0,65
Madžarska	—	0,64
Severna Koreja	—	0,08

Na prvem mestu so torej ZDA, na drugem Zahodna Nemčija, sledijo ji Anglija, SSSR in ČSSR; Jugoslavija je v pridelku šesta na svetu.

Države EST so bile v letu 1961 udeležene v svetovnem pridelku hmelja s 23,10 %, vzhodnoevropske države pa s 23,60 %. Jugoslavija je v tem letu pridelala⁵² 30 % pridelka držav EST, 29,4 % pridelka v vzhodnoevropskih državah, oziroma 29,3 % pridelka v ZDA. V svetovnem merilu je bila s 6,95 %-no udeležbo na šestem mestu. Iz primerjave udeležbe posameznih držav je nadalje razvidno, da so po pridelku hmelja skoro enako močna področja EST, vzhodnoevropskih držav in ZDA. V okviru EST pridelala največ hmelja Zahodna Nemčija, v Vzhodni Evropi pa SSSR, kjer so sicer hektarski pridelki izredno nizki. V letu 1961 so pridelali le povprečno 5 q na hektar, dočim smo v Jugoslaviji pridelali 12,70 q na hektar. Države EST so tako v letu 1961 pridelale na okoli 10.400 ha okoli 157.000 q hmelja, vzhodnoevropske države pa na okoli 26.800 ha le okoli 161.000 q hmelja. Po intenzivnosti je torej hmeljarjenje v EST za okoli dva in polkrat boljše kot v Vzhodni Evropi.

Hektarski pridelek je sicer odvisen tako od klimatskih in pedoloških razmer, kot od stopnje intenzivnosti obdelovanja in od starosti nasadov. Klimatskih razmer ni mogoče regulirati, lahko pa se zemljišča z agrotehničnimi ukrepi uredijo tako, da pri pridelku glede na količino ne more biti občutnih razlik med hmeljišči v različnih področjih. Tudi starost nasadov ne bi smela ob umnem hmeljarjenju igrati bistvene vloge, saj je treba nasade sproti obnavljati in tako na istih kompleksih dosegati enake rezultate ob nespremenjenih ostalih pogojih. Zaradi tega je dopustno meriti intenzivnost obdelovanja hmeljišč s hektarskimi pridelki. Na tak način sestavljena lestvica intenzivnosti hmeljarjenja v posameznih državah je takale:

INTENZIVNOST OBDELAVE HMEJLIŠČ, MERJENJA S HEKTARSKIM PRIDELKOM⁵²

Država	Povprečni hektarski pridelek v q
1. Avstralija	21,55
2. ZDA	17,35
3. Nova Zelandija	16,00
4. Japonska	15,80
5. Zah. Nemčija	15,55
6. Kanada	15,15
7. Francija	15,85
8. Avstrija	15,75
9. Belgija	15,50
10. Anglija	15,05
11. Jugoslavija	12,70 Evropa 9,55
12. Švica	12,50 Svet 10,95
13. J. Afrika	9,35
14. Poljska	8,45

Država	Povprečni hektarski pridelok v q
15. Rumunija	8,00
16. CSSR	7,05
17. Madžarska	6,50
18. Španija	6,15
19. Argentina	5,90
20. Bolgarija	5,00
21. SSSR	5,00
22. Vzhodna Nemčija	4,90
23. Mandžurija	4,50
24. Severna Koreja	1,60

Iz pregleda je razvidno, da so vse vzhodnoevropske države tako pod evropskim kot pod svetovnim povprečjem. Zlasti presenetljivo je dejstvo, da je pod povprečjem tudi CSSR, ki je klasična hmeljarska država.

Če bi vzhodnoevropske države, ki pridelajo sedaj skupno več kot tretjino vsega evropskega in skoro četrtino svetovnega pridelka hmelja, dosegle svetovno povprečje hektarskega pridelka, bi na površinah iz leta 1961 pridelale okoli 295.000 q hmelja, kar bi bilo za okoli 86 % več, kot pridelajo države EST ob sedanjih hektarskih pridelkih, in za nekako 85 % več kot ZDA. Obenem bi to pomenilo ob nespremenjenih pridelkih drugih držav v letu 1961 okoli 52 % svetovnega pridelka hmelja. Svetovni pridelok bi se tako povečal od pridelka v letu 1961 za okoli 151.700 q, kar je nekaj več, kot znaša pridelok Zahodne Nemčije. Glede na resna prizadevanja vzhodnoevropskih držav, da stanje v kmetijstvu temeljito izboljšajo, je treba pričakovati, da se bodo tudi hektarski pridelki hmelja povečali. V letu 1961 je bilo v SSSR, CSSR, Poljski, Madžarski, Rumuniji, Bolgariji in Vzhodni Nemčiji proizvedenih okoli 72.425 tisoč hl piva.³² Če bi ohmeljevali pivo z 20 dkg na 1 hl, bi te države v tem letu potrebovale okoli 145.000 q hmelja. Pridelale pa bi ga nekako 295.000 q. Po projekciji s pomočjo ekstrapolacije linearnega trenda³³ bi te države leta 1970 proizvedle okoli 105,2 milijonov hl piva, za kar bi potrebovale nekako 206.400 q hmelja, pridelale pa bi ga, če bi dosegle svetovno povprečje, 295.000 q. Na svetovnih tržiščih bi se tako pojavilo okoli 86.600 q dodatnih količin hmelja, kar je skoro dvakratni celotni pridelok Jugoslavije. Če opazujemo napore vzhodnoevropskih držav za izboljšanje kmetijstva s takšnega stališča, potem je treba ob upoštevanju eventualnih izvoznih subvencij za hmelj v teh državah računati v bližnji bodočnosti z močno konkurenco sicer kakovostno slabšega, vendar cenejšega hmelja, kar utegne ob strpnih mednarodnih odnosih med zapadom in vzhodom ter obstoječih restrikcijah pri uvozu jugoslovanskega hmelja v nekatere države, prizadeti tudi jugoslovanski izvoz hmelja.

VII. EVROPSKI HMEJLJARSKI BIRO (EHB)

Poskusi, da bi ustanovili nadnacionalno posvetovalno organizacijo hmeljarjev, so bili storjeni že pred prvo svetovno vojno. Tako sta Nemčija in Avstroogrska kot takratni največji proizvajalki hmelja v Evropi ustanovili leta 1912 Biro srednjeevropskih hmeljarskih združenj (*Zentralstelle der Hopfenbankorporationen Mitteleuropas*).⁵⁴ Ko je nemško hmeljarsko združenje že naslednje leto članstvo v tem biroju odpovedalo, ni bilo slične organizacije vse do leta 1926. Takrat so se na mednarodnem hmeljarskem kongresu na Dunaju sestali zastopniki nemških, čeških, jugoslovanskih in poljskih hmeljarjev ter ustanovili Srednjeevropski hmeljarski biro (*Mitteleuropäisches Hopfenbaubüro*).⁵⁵ Naloge tega biroja so bile zlasti čuvanje skupnih interesov in zbiranje statističnih podatkov. Ob začetku druge svetovne vojne je tudi ta biro razpadel. Približno toliko časa, kot je obstajal ta drugi hmeljarski biro, obstaja tudi sedanjí Evropski hmeljarski biro. Leta 1950 je bil namreč na pobudo francoskih in nemških hmeljarjev v Strassbourgu ustanovljen najprej provizorični, nato pa že v naslednjem letu stalni biro (EHB), katerega začetni člani so bili Francija, Nemčija, Anglija, Belgija, Španija in Švica, ki je kmalu zatem izjavila, da zaradi majhnega obsega svojih hmeljišč ne bo več sodelovala. Kmalu nato je bila soglasno sprejeta v članstvo tudi Jugoslavija. Sedež EHB je v Strassbourgu.

Naloge EHB so:

- varovanje skupnih interesov evropskih hmeljarjev;
- zbiranje statističnih podatkov o hmeljiščih, pridelku, uvozu in izvozu hmelja ter proizvodnji piva;
- sestavljanje poročil o stanju hmeljskih nasadov;
- pospeševanje znanstveno raziskovalnega dela na področju hmeljarstva.

Po statutu EHB so politična vprašanja in vprašanja, katerih reševanje ni v skupnem interesu članic, izločena.⁵⁶

ORGANI EHB

Predsedstvo, ki je sestavljeno iz po enega zastopnika držav, ki imajo vsaj 500 ha hmeljišč.

Generalna skupščina, ki je sestavljena iz delegatov včlanjenih držav. Njihovo število se ravna po obsegu hmeljišč.

Znanstvena komisija, ki obravnava znanstvena in tehnična vprašanja v zvezi s hmeljarstvom in z uporabo hmelja v pivovarništvu.

EHB prireja letne kongrese, vsakokrat v drugi državi, ki je njegova članica. Članice EHB so sedaj Anglija, Zahodna Nemčija, CSSR, Jugoslavija, Francija, Belgija, Španija in Poljska.

Položaj Jugoslavije v EHB je bil marca leta 1961 izredno kritičen. Otvoritev seje predsedstva EHB v tem letu, ki je bila v hotelu Ambasadur v Parizu, je bila zelo dramatična. V št. 6/61 časopisa »Hopferundschau« z dne 15. marca 1961 lahko beremo tele besede, povzete iz zapisnika o seji: »Zelo pretresen odpiram sredi hmeljske krize današnjo delovno sejo... Kot razlog za zlom cen bi lahko naštel povečanje hmeljišč v nekaterih deželah...« Ves ta patetični nagovor se je nanašal v glavnem na Jugoslavijo. Dan poprej, tj. 9. marca 1961 so namreč hmeljarske države EGS ustanovile posvetovalni hmeljarski organ držav skupnega trga in na prvi seji ugotovile, da Jugoslavija ni dajala točnih podatkov o površinah hmeljišč in da je tako EHB zavajala v zmoto.⁵⁷ Nadalje so Jugoslaviji očitali, da se ni držala cen, ki jih je priporočil kongres EHB v Londonu, in da ne daje točnih ocen bodočega hmeljskega pridelka, kar bi kot članica EHB morala storiti.

Jugoslovanski zastopniki so svoje stališče pojasnjevali nekako takole:

1. Jugoslavija je svoje med vojno skrčene nasade samo obnovila in jih v sedANJI krizi ne bo povečevala, niti ne bo obnavljala starih — izkrčenih.

2. Jugoslavija se je sicer skušala držati dogovorjenih cen. Realna situacija pa je pokazala, da teh cen ni bilo mogoče doseči.⁵⁸

Ker so na tej seji pričeli razpravljati tudi o pripravah za kongres v Jugoslaviji, je francoski predstavnik v imenu posvetovalnega organa EGS v EHB izjavil, da se te države kongresa v Jugoslaviji ne bodo udeležile, če Jugoslavija ne bo upoštevala dogovorov v okviru EHB. Jugoslovanski zastopniki pa so z druge strani zagrozili z izstopom Jugoslavije. V ozadju tega spora je bila Zahodna Nemčija ob tihih podpori CSSR, ker se je bala jugoslovanske konkurence. (Prim. že omenjeni poseg Jugoslavije na nemški trg v letu 1960 z nižjimi cenami od domačih nemških). Da je res tako, potrjuje tudi navedba v publikaciji »Johann Barth & Sohn »Hopfen«, Nürnberg 1960/1961, na strani 10, v kateri pravi, da spor z izvozno intenzivnimi vzhodnoevropskimi državami postaja vse bolj reševanje eksistenčnega vprašanja nemškega hmeljarstva.⁵⁹

Vpliv EHB je ne glede na to, da nima neposredne ingerence na vlade posameznih držav, oziroma na različne hmeljarske korporacije v državah članicah, dovolj močan, da z moralnimi sankcijami kontrolira prekomerno širjenje površin hmeljišč v državah, ki so včlanjene v EHB. Zaradi različnih političnih in gospodarskih sistemov je seveda tudi sicer težko reševati probleme v vseh osmih državah na enak način. Če pa si bodo te države edine glede končnega cilja, tj. zagotovitve primerne eksistence proizvajalcev hmelja v vseh teh državah, in koeksistence med njimi ter korektnega reševanja skupnih problemov, potem ima ta orga-

nizacija svoj smisel in bi verjetno v prihodnosti lahko dosegla tudi vsklajenost med proizvodnjo piva in hmelja v svetu, posebno še, če bi dosegla sodelovanje še v ZDA in SSSR.

IX. BLIZNJA PERSPEKTIVA JUGOSLOVANSKEGA HMELJARSTVA

Glede na proizvodnjo hmelja in piva v svetu bo položaj na hmeljskem trgu v bližnji prihodnosti še vedno ugoden. Razdrobljeni jugoslovanski izvoz hmelja bo verjetno ostal tak še naprej zlasti zaradi restrikcij pri uvozu jugoslovanskega hmelja v Nemčijo in zaradi politike ZDA pri uvozu iz Jugoslavije.

Prednost Jugoslavije pred konkurenti na svetovnem trgu je predvsem v kakovosti hmelja. Zato bi bilo treba to komponento v naših izvoznih uspehih krepiti z intenzivnim obdelovanjem hmeljišč in si prizadevati za čim večji pridelek le na obstoječih površinah, ki ga bo kapilarno ob ugodni ekonomski in politični konstelaciji še vedno mogoče plasirati.

OPOMBE

¹ Prim. Willi Linke: *Der Hopfenbau*, Berlin 1942, str. 2: »brauberechtigte Häuser«.

² Prim. Linke, cit. delo str. 2: »Brau- und Schankrecht«. Ta pravica je bila v tem, da je v določenem okolišju smelo prodajati pivo le pooblaščenno mesto.

³ »Bierzwang« prim. Linke, cit. delo, str. 3.

⁴ Prim. Linke, cit. delo str. 5 in 6.

⁵ Hausenbichler pravi v svojem »Navodu o hmeljariji« (Ljubljana 1882, str. 20), da je bil prvi, ki je v Savinjski dolini zasadil hmelj, knez Salm — Reifferscheidt. Le-ta ga je zasadil prvič leta 1865, in imel l. 1882 (ob izdaji »Navoda«) 14 oralov hmeljišč. Josip Bilger je bil oskrbnik njegovega posestva. Verjetno je ta letnica točnejša, ker je Hausenbichler, ki jo je zapisal, začetek hmeljarjenja sodoživljal.

⁶ Ing. Lojze Kač: *Hmeljarstvo v Savinjski dolini* — Celjski zbornik 1951, str. 70.

⁷ D. Arsić: *Proizvodnja i trgovina hmelja*, Beograd 1927, str. 14.

⁸ Izraze »prihodnje leto« in »za eno leto itd. naprej oz. nazaj« je treba razumeti tako, da so se primerjali posamezni členi časovnih vrst količin pridelka in višine cen v navedenem razmaku.

⁹ Vrednost koeficienta korelacije se giba od 0 do 1. Kolikor je vrednost bližje enici, toliko je povezanost med primerjanima pojavoma tesnejša. Pozitivne vrednosti od 0 do +1 izražajo povezanost v isti smeri (pozitivna korelacija). Negativne vrednosti od 0 do -1 pa pomenijo povezanost v nasprotni smeri (negativna ali inverzna korelacija). — O tem natančneje v knjigi dr. Sava Obradović in dr. Milica Sentić: »Osnovi statističke analize«, Beograd 1965.

¹⁰ Hmeljarjenje je v tem času temeljilo na ekstenzivnem obdelovanju. Zaradi tega smemo v povprečju sklepati, da je bilo gibanje pridelka v tesni povezanosti z gibanjem površin hmeljišč.

¹¹ Vrednost koeficienta korelacije se giba od 0 do 1. Kolikor je vrednost bližje enici, toliko je povezanost med primerjanima pojavoma tesnejša. Pozitivne vrednosti od 0 do +1 izražajo povezanost v isti smeri (pozitivna korelacija). Negativne vrednosti od 0 do -1 pa pomenijo povezanost v nasprotni

smeri (negativna ali inverzna korelacija). O tem natančneje v »Osnovi statističke analize« — dr. Sava Obradović in dr. Milica Sentić, Beograd 1965.

¹² Ing. Teržan navaja v »Monografiji kulture hmelja u Kraljevini SHS«, Beograd 1928, celo formulo za takšno ugotovitev: $(P :) \times C = S$.

P = proizvodnja hmelja

I = potrošnja hmelja

C = cena

S = uravnoteženo stanje v hmeljarstvu

¹³ Prim. Ing. Teržan: Monografija kulture hmelja u Kraljevini SHS, str. 41.

¹⁴ Slične ugotovitve potrjuje tudi izračun linearne korelacije med pridelkom nemškega hmelja in najvišjimi odkupnimi cenami v letih 1950-1961. Ob primerjavi pridelka in cen v istih letih je koeficient korelacije — 0,41. S primerjanjem pridelka s cenami za tri leta naprej pa dobimo koeficient korelacije + 0,54. Niti prvi in še manj drugi koeficient, za sklepanje v ožji povezanosti pridelka in cen ne moreta biti upoštevna. (Podatki za izračun korelacije iz Johann Barth u. Sohn: »Hopfen«, Nürnberg 1950/51 do 1961/62. Najvišje cene, ki so bile upoštevane, se nanašajo na hafflertauski hmelj).

¹⁵ Gl. dr. Vladimir Pertot »Elementi za utvrđivanje nekih specifičnih osobenosti u našem izvozu«, obj. v Ekonomistu 4/1960 na strani 627:

»Sa postizavanjem izvoznog maksimuma 1929. godine nestalo je sa izvozne liste poslednjeg artikla ekstenzivne proizvodnje velikih dimenzija, koji može odbacivati veće viškove. Proces veštačkog stvaranja viškova mora se zato postepeno prenositi ili na sitnije artikle intenzivnije poljoprivredne obrade ili na nepoljoprivredne sirovine. Period 1928. do 1929. godine je za takav proces preorientacije bio naročito pogodan. U niemu se najprije pojavljuju hmelj sa svojim izvoznim maksimumom u 1928. godini kao prvi pokušaj lansiranja artikala intenzivnije obrade.«

¹⁶ Prva nagrada.

¹⁷ Velika nagrada.

¹⁸ Prim. Iosip Vook; Zur Frage des verbindlichen Signierens unserer Hopfer, Zalec 1928.

¹⁹ Prim. Iosip Vook, cit. publikacija; Iosip Vook je navedeni članek, ki je bil objavljen v slovenskih dnevnikih v sredini januarja 1928, prevedel v nemščino, kajti zastopniki tujih firm so bili v glavnem nemški Židje.

²⁰ »... Još 12. avg. 1921 g. u Čehoslovačkoj donet je zakon koji se brine o interesima Čeških hmeljanika na unutrašnjoj i spolnoj pijaci.« (Prof. Drag. Arsić: Proizvodnja i trgovina hmelja, Beograd 1927, str. 5).

²¹ Prim. dr. Koudelka Viktor; Prilog tehnološkom poznavanju savinjskog (južnoštajerskog) hmelja, Beograd 1957, str. 4.

²² Po »Hmeljarju« štev. 1/46-565, 5 in 4.

²³ Prim. Martin Jošt: Delovanje Hmeljarske zadruge po osvoboditvi, objavljeno v »Hmeljarju« št. 1/46, str. 2.

²⁴ Gl. »Hmeljar« 2/46, str. 2 in 5.

²⁵ Podatki o izvozu vzeti iz poročil »Hmezad« Zalec, Hmeljne komisije, Zalec in Statističnih godišnjakov FNRJ.

²⁶ Prim. poročilo »Hmezad« Zalec za leto 1952.

²⁷ V podatkih o presežku hmelja niso zajete zaloge iz preteklih let.

²⁸ Na kongresu v Parizu l. 1961 so ugotavljali nasprotno.

²⁹ Prim. Problematika »Hmezada« Jugobanki v letu 1955.

³⁰ Pod izrazom »razdrobljenost izvoza hmelja« je treba razumeti izvoz v manjših količinah v večje število držav in ga ne smemo enačiti z istim izrazom kot nasprotje monokulturnega izvoza. (Podrobneje o tem gl. dr. Vladimir Pertot: Elementi za utvrđivanje nekih spicifičnih osobenosti u našem izvozu — Ekonomist 4/1960, Beograd).

³¹ Letno poročilo »Hmezad« za leto 1957.

³² Letno poročilo »Hmezada« 1958.

³³ Letno poročilo »Hmezad« 1959.

³⁴ Poročilo Hmezada o prodaji letnika 1959.

³⁵ Podatki za svetovni pridelek po Johann Barth: »Hopfen« Nürnberg, za Jugoslavijo, Statistički godišnjak FNRJ.

³⁶ Prim. za svet. proizvodnje Johann Barth »Hopfen« Nürnberg. Primanjkljaj je preračunan na podlagi doziranja 20 dkg hmelja na 1 hl piva.

³⁷ Prim.: Dr. Alfred Kastner: Die deutsche Hopfenwirtschaft seit der Währungsreform 1948 — Verlag E. Fleischmann Wolnzach str. 71: »Die Nachfrageelastizität ist bei Hopfen relativ gering, da es an einer Substitutsmöglichkeit auf Seite der Brauereien gänzlich mangelt und eine bestimmte Menge Hopfen zu jedem Preis nachgefragt werden muss.«

³⁸ Joh Barth & Sohn »Hopfen« 1961/62.

³⁹ Da je svetovno povprečje v doziranju piva 20 dkg/hl, je ugotovil 5. evropski hmeljarski kongres v Poperinghenn (Belgija). Prim.: Dr. A. Kastner, cit. delo str. 200.

⁴⁰ Ceprav opazovanja po posameznih letih v nekaterih letih derogirajo ugotovitve na podlagi povprečnih podatkov, kot je iz primerjave indeksov pridelka hmelja in proizvodnje piva razvidno, vendarle nakazujejo ob upoštevanju vseh možnih drugih vplivov, da se v daljšem obdobju pridelek hmelja prilagaja potrebam.

⁴¹ Dr. Alfred Kastner, cit. delo str. 128.

⁴² Prim. Alfred Kastner, cit. delo str. 129.

⁴³ Prim. dr. Kastner, cit. delo str. 135.

⁴⁴ Dr. Kastner, cit. delo str. 162 in 163.

⁴⁵ Dr. Kastner, cit. delo str. 164.

⁴⁶ Evropski skupni trg. Vanj je vključeno gospodarstvo Zahodne Nemčije, Francije, Italije, Belgije, Nizozemske in Luxembourga.

⁴⁷ Podatki za posamezne trge so vzeti iz publikacije »Die Hopfenversorgung in den sechs Ländern und in der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft« — Sonderdruck aus Brauwelt Jg 101 (1961), Nr. 92/93, S. 2125-2136, Verlag Hans Carl Nürnberg.

⁴⁸ Joh. Barth u. Sohn: Hopfen. Nürnberg 1961/62, str. 15.

⁴⁹ Joh. Barth & Sohn: Hopfen. Nürnberg 25. Juni 1961.

⁵⁰ Po Barthu.

⁵¹ Po Statističkom godišnjaku FNRJ: 52350 q.

⁵² Po pod. Joh. Barth & Sohn Hopfen, Nürnberg, junij 1962.

⁵³ Skupna proizvodnja piva vzhodnoevropskih držav je bila po Joh. Barth & Sohn: Hopfen, Nürnberg, naslednja (v milj. hl):

Leto	Proizv. piva	Leto	Proizv. piva	Leto	Proizv. piva
1952	55	1955	49	1958	60
1953	36	1956	51	1959	62
1954	49	1957	59	1960	69
				1961	72

Trend: $Y_c = 54,2 + 3,5 \times X$ (za Madžarsko in Rumunijo ocena za leto 1952-53, za Belgijo za 1952-1959).

⁵⁴ Prim. dr. A. Kastner: »Die deutsche Hopfenwirtschaft seit der Währungsreform 1948«, Wolnzach 1956, str. 10.

⁵⁵ Prim. dr. A. Kastner, cit. delo str. 198.

⁵⁶ Prim. dr. A. Kastner, cit. delo str. 198 do 199.

⁵⁷ Prim. »Hopfenrundschaue« št. 6/1961 str. 75: »Wenn in allen anderen Mitgliedschaften mit solch ungenauen Zahlen operiert worden wäre, hätte sich

auf dem Hopfenmarkt ein Chaos entwickelt in das auch Jugoslawien hineingezogen wäre. Die schon vor zwei Jahren gemachten Einwendungen sind leider von allen Seiten unbeachtet geblieben.«

⁵⁸ Iz poročila jugoslovanskih nedeležencev kongresa.

⁵⁹ »... Der Marktverlauf des Jahrganges 1960 hat gezeigt das die Auseinandersetzung mit den exportintensiven Hopfenerzeugern Osteuropas mehr und mehr zu einer Existenzfrage der deutschen Hopfenwirtschaft wird. Besonders in Jugoslawien wurden während der letzten Jahre Neuanbauflächen geschaffen deren Produktion nur durch Druck auf den Weltmarkt abzusetzen ist.«

Osební razgovori z direktorjem Hmezd Žalec, tov. Kristijanom Bobovnikom — Mišom.

X. UPORABLJENI VIRI

Janez Hausenbichler: Navod o hmeljariji, Ljubljana 1882.

Dr. Alfred Kastner: Die deutsche Hopfenwirtschaft seit der Währungsreform 1948. Verlag E. Fleischmann. Wolnzach Markt 1956.

Dr. ing. Willi Linke: Der Hopfenbau. Verlag von Paul Parey, Berlin 1942.

Dr. Koudelka Viktor: Prilog tehnološkom poznavanju savinjskog (južnoštajerskog) hmelja. Beograd 1957.

Dr. Vladimir Pertot: Elementi za utvrđivanje nekih specifičnih osobnosti u našem izvozu (Economist 4/1960; Beograd).

A. Petriček: Delovanje hmeljarskega društva. Celje 1951.

Ing. Teržan: Monografija kulture hmelja u kraljevini SHS. Beograd 1928.

Prof. Drag. Arsič: Proizvodnja i trgovina hmelja. Beograd 1927.

Trgovsko gospodarski leksikon. Ljubljana 1955.

Statistički godišnjak FNRJ. (Doslje izdani zvezki).

Poljopr. god. stat. Min. poljopriv. Kraljevine Jugoslavije.

Josip Vook: Zur Frage des verbindlichen Signierens unserer Hopfen. Žalec 1928.

Letna poročila »Hmezd« Žalec.

»Kronika« (rokopis Anice Srebre in Franca Smukovca, uslužbencev Hmeljne komisije Žalec).

Statistika spoljne trgovine FNRJ 1962.

Statistični podatki Hmeljne komisije, Žalec in Hmezd Žalec.

HOPFENRUNDSCHAU. Mitteilungsblatt des Verbandes deutscher Hopfenpflanzer, Wolnzach.

BRAUWELT. Zeitschrift für das gesamte Brauwesen.

HMELJAR. Žalec. (Letniki od 1946 do 1965).

Le Petit Journal Brasseur. Bruxelles. (Posamezni zvezki).

Marjan Zagar: Savinjska dolina in hmelj. (Celjski zbornik 1957).

Ing. Lojze Kač: Hmeljarstvo v Savinjski dolini. (Celjski zbornik 1951).

SHS Hopfen Kompass 1927. Subotica Minerva Buchdruckerei und Zeitungsverlag A. G.

Die Hopfenversorgung in den sechs Ländern und in der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft (Sonderdruck aus Brauwelt Jg. 101 (1961) Nr. 92/93, S. 2125-2136. Verlag Hans Carl, Nürnberg).

Johann Barth und Sohn: Hopfen. Nürnberg (letne publikacije od 1947/48 do 1961/62).

European Hop Growers' Convention. London 1960 (Programme).

Carte géographique du territoire pour lequel est pratiquée la marque: Južnoštajerska — Savinjska dolina (Publication exclusive de la »Houblonnerie Zalec«).

»Analiza stanja hmeljarstva v LRS« Zalec 1961 (ciklostirano gradivo imensko navedenega avtorja).

Sklepna pripomba avtorja:

Zanimanje za hmeljarstvo, ki je glavna osnova tega sestavka, sta mi vzbudila in razvijala moja pokojna starša, umna savinjska hmeljarja. Zato posvečam to svoje delo njunemu spominu.

SUMMARY

The author first presents a brief history of hop-culture and the reasons for oscillations in the crop of hops. He goes into detail proving by statistics and mathematics the mutual influences between the crop of hops and the prices in various years. Stating that the correlation between the crop of hops and the buying prices is minimal at a longer term, he thinks that the statement, concerning the sole influence of the prices on the quantity of production is not acceptable. But he points out the close connection between them at a shorter term which in some years is a strong component of the reasons causing the oscillation of buying prices as well as of the production of hops and the size of the hop-fields. In the article are further shown various hop-markets and at the same time the negative influence of the restrictive measures taken abroad affecting the Yugoslav export of hops. The author hints at the potential consequences that the intensified hop-growing in the other European socialistic countries would cause for the Yugoslav production of hops. At the end the author shows also the relation between the European Hop Growers' Convention and Yugoslavia in the recent past. In his opinion the outlooks for the Yugoslav export of hops are still convenient, considering its capillarity. He also stands for the intensification of the Yugoslav hop-growing on the existing areas and he believes that the hop-fields should not be further extended considering the development of the hop-growing in other countries and the supposed constellation on the hop-markets.

LUDVIK REBEUSEK
magister ekonomije

STUDIJ OBISKOVALCEV ZDRAVILIŠKO-TURISTIČNIH KRAJEV V OKVIRU RAZISKAVE TRŽIŠČA

Raziskava tržišča (marketing) je temelj sodobnega uspešnega poslovanja. To velja tudi za poslovanje zdraviliško-turističnih krajev.*

V okviru raziskave tržišča za zdraviliško-turistične kraje je prav gotovo primerna raziskava tržišča prodaje oziroma povpraševanja. V tej raziskavi pa odpade pretežni in odločujoči del na raziskavo koristnika zdraviliško-turističnih uslug, torej na študij obiskovalcev teh krajev.

O tem doslej pri nas še ni bilo nič objavljenega. Zato ima moj prispevek poleg namena informiranja pretežno tudi svoj praktični del.

* Termin »zdraviliško-turistični kraj« je bil pri nas uveden z zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o naravnih zdravilnih sredstvih in naravnih zdraviliščih. Zakon je sprejela Skupščina Socialistične republike Slovenije dne 26. novembra 1964. V svojem 11. členu določa citirani zakon, da republiški sekretar za zdravstvo razglasi v soglasju z republiškim sekretarjem za turizem in republiškim sekretarjem za urbanizem, stanovanjsko izgradnjo in komunalne zadeve, na predlog občinske skupščine kraje, v katerih so naravna zdravilna sredstva, za zdraviliško-turistične kraje, če:

— so v kraju primerni tehnični in higiensko urejeni zdraviliški objekti in naprave,

— je urejena v kraju organizirana zdravstvena služba,

— ima kraj urejene komunalne naprave in naprave za komunalno in osebno higieno,

— ima kraj potrjen urbanistični načrt,

— je poskrbljeno za dobre prometne zveze s krajem,

— so v kraju primerni turistični in gostinski objekti.

Ce kraj ne izpolnjuje vseh pogojev, se lahko razglasi za zdraviliško-turistični kraj, če v roku, ki ga sporazumno določijo republiški sekretarji iz prejšnjega odstavka, izpolni predpisane pogoje. Ta rok ne sme biti daljši kot pet let.

V 12. členu zakona pa je določilo, da občinska skupščina predpiše z odlokom o »zdraviliškem redu« posebno ureditev zdraviliško-turističnega kraja, upoštevajoč pri tem potrebe zdravstvene službe in razvoj zdraviliškega turizma.

Takšen zakon ima samo SR Slovenija, kjer pa je tudi doslej najbolj razvit zdraviliški turizem v Jugoslaviji.

s konkretnimi raziskavami in odgovori na posamezna postavljena vprašanja.

Akoravno veljajo ugotovitve za širše področje, pa je vendar večina raziskav opravljena na tako imenovanem celjskem turističnem področju. Zato tudi njene izsledke objavljam v Celjskem zborniku.

Raziskava je skušala najti odgovore na naslednja vprašanja:

- namen (motiv) obiska;
- viri informacij;
- odkod prihajajo obiskovalci;
- delitev obiskovalcev po vrstah plačila;
- povprečna doba bivanja;
- spol in starost obiskovalcev;
- poklicna (socialna) struktura obiskovalcev;
- večkratno povpraševanje in obisk.

NAMEN (MOTIV) OBISKA

Znano je, da prihajajo v zdraviliško-turistične kraje obiskovalci iz različnih namenov, znano pa je tudi, da predstavljajo večino tisti obiskovalci, ki prihajajo zaradi zdraviliškega zdravljenja, to je zdravljenja ob primarni uporabi naravnih zdravilnih sredstev. Razen teh pa prihajajo še obiskovalci zaradi oddiha, obiska in izletniki.

Obiskovalci, ki prihajajo zaradi zdravljenja

V avgustu in septembru 1965 smo v treh največjih slovenskih zdraviliških krajih, to je v Rogaški Slatini, Dobrni in Slatini Radenci, anketirali domače in inozemske obiskovalce (razen izletnikov) o namenu njihovega obiska. Odgovori so bili naslednji:

I. Namen obiska

	zdravljenje %	oddih %
Rogaška Slatina	65,8	36,2
Dobrna	70,7	29,3
Slatina Radenci	82	18

Iz teh podatkov je dobro razvidno, da prihaja večina obiskovalcev zaradi zdraviliškega zdravljenja.

Precejšnje število anketirancev pa je odgovorilo, da prihajajo zaradi kombinacije dveh namenov, to je zdravljenja in oddiha. Če vključimo še to skupino obiskovalcev v skupino, ki prihaja zaradi zdraviliškega zdravljenja, pa dobimo naslednje podatke:

II. Kombinirani namen obiska

(zdravljenje in oddih)

	<u> </u> %
Rogaška Slatina	86,4
Dobrna	84,6
Slatina Radenci	90,4

Takšno kombinacijo dveh namenov obiska zasledimo predvsem pri domačih »samoplačnikih« iz drugih republik, kot na primer iz Hrvaške in Srbije. Ti obiskovalci vključujejo ob svojem zdravljenju še oddih s spremembo klime.

Ekonomski propagandi se nudijo lepe možnosti propagiranja obiska v zdraviliško-turističnih krajih ob kombinaciji namenov zdravljenja in oddiha.

Iz ankete, ki smo jo ponovili v septembru in oktobru 1964 v Rogaški Slatini, je bilo razvidno naraščanje udeležbe obiskovalcev, ki prihajajo z namenom zdraviliškega zdravljenja v mesecih izven glavne sezone. Podatki so za takrat navzoče domače in inozemske obiskovalce.

III. Namen obiska

Rogaška Slatina september in oktober 1964

(zdraviliško zdravljenje)

	<u> </u> %
september	86,7
oktober	89,8

Ti podatki samo potrjujejo že znano dejstvo, da je udeležba in obisk ostalih kategorij obiskovalcev (prehodni gosti in izletniki, turisti-dopustniki) izven glavne sezone minimalen. Istočasno pa potrjujejo tudi tezo, da je zdraviliško zdravljenje enako učinkovito in dobro tudi v času izven glavne sezone. Lahko bi celo trdili, da je oskrba — tako zdravstvena, kot pensionska — v času izven glavne sezone lahko boljša, ker ni prevelikega navala in dolgega čakanja.

Ekonomska propaganda bi morala prav na ta dejstva posebej opozarjati in prepričati čim več potencialnih obiskovalcev iz kategorije »zdraviliško zdravljenje« in kategorije »kombinacija zdraviliškega zdravljenja z oddihom«, za obisk v času izven sezone. S tem pa tudi bistveno vplivamo na ekonomičnost in rentabilnost poslovanja ne samo naravnega zdravilišča in gostinskih podjetij, marveč tudi vseh ostalih dejavnosti (gospodarskih in komunalnih) v zdraviliško-turističnih krajih.

DVE SKUPINI OBISKOVALCEV, KI PRIHAJAJO ZARADI ZDRAVLJENJA

Kategorijo obiskovalcev, ki prihaja zaradi zdravljenja z naravnimi zdravilnimi sredstvi, pa moramo ločiti na dve skupini.

V prvo skupino lahko uvrščamo vse tiste obiskovalce, ki prihajajo na zdraviliško zdravljenje zaradi organsko ugotovljivih bolezni in z jasnimi indikacijami, predvsem za kronične bolezni.

V drugo skupino pa bi uvrstili vse tiste, pri katerih organskih poškodb in deformacij še ni mogoče ugotoviti, vendar pa imajo tolikšne motnje v svojem zdravstvenem stanju, da sami čutijo potrebo »izpreči«. To skupino obiskovalcev bi lahko označili kot »... sicer še ne bolne, vendar tudi ne več absolutno zdrave ...«. Lahko bi rekli, da so na meji med preventivnim in kurativnim zdravljenjem. Pravočasno zdravljenje in odprava funkcionalnih motenj, preden pride do organskih okvar, bo prav gotovo cenejše in trajnejše, kot pa poznejše kurativno zdravljenje ob daljši bolnikovi odsotnosti z delovnega mesta.

Moderni sistem življenja s svojo naglico, razburljivostjo in lovom za zaslužkom ter boljšim standardom pa sproti producira vedno večje in večje število zaposlenih, ki so živčno, s tem pa slej ko prej tudi zdravstveno ogroženi.

Pri nas za zdaj še ne razpolagamo z ustreznimi podatki, koliko obiskovalcev prihaja iz tega razloga na zdraviliško zdravljenje. Navajamo lahko podatek iz ankete v Rogaški Slatini, da je 22,6 % anketiranih kombiniralo motiva »zdravljenje« in »oddih« ob obisku tega kraja. Če od tega števila odštejemo tudi še vse tiste, ki so prišli v Rogaško Slatino zaradi zdraviliškega zdravljenja kronične bolezni, pa ostane še kar lepo število obiskovalcev ki so kot samoplačniki sami čutili potrebo preventivnega zdraviliškega zdravljenja.

Ludwig Delius je za nekatere zdraviliške kraje v ZR Nemčiji zbral podatek, da je delež obiskovalcev, ki prihajajo zaradi funkcionalnih motenj v svojem zdravstvenem stanju na zdraviliško zdravljenje, v zadnjih letih narasel na ca. 40 % vseh obiskovalcev, ki prihajajo z namenom »zdravljenje«. Njihovo število se iz leta v leto absolutno in relativno povečuje.

V Švici, ki je znana zdraviliško-turistična dežela, pa ta pojav že delj časa znanstveno obravnavajo in resno opozarjajo na ugodne rezultate pravočasnega preventivnega zdraviliškega zdravljenja splošne oslabeledosti, živčnosti, izčrpanosti ter sploh zdravstvenih motenj, preden izbruhne resna boazen. Razvili so pojem takomenovane »specifične terapije« za vse take primere, ki so dandanes znani po svetu pod skupnim izrazom »managerske bolezni«.

Tako zdravstvene kot tudi zdraviliške službe se v vseh industrij-sko razvitih deželah resno ukvarjajo s to skupino bolezni in priporočajo pravočasno preventivo.

Tudi na tem področju se nudijo ekonomski propagandi zdraviliško-turističnih krajev lepe možnosti privabljanja mnogih potencialnih obi-

skovalcev, posebno, če upoštevamo, da nastopajo te bolezni že v sorazmerno mlajših, predvsem pa srednjih starostnih dobah.

Tako pri propagandi kot tudi celotnem poslovanju pa moramo upoštevati nmenje obiskovalcev te skupine, da niso »bolniki« v klasičnem smislu tega izraza, temveč samo izčrpani in utrujeni. Radevolje se bodo odločili za zdraviliško zdravljenje, če jih ne bomo obravnavali kot težke bolnike, a jim vendarle nudili vse možnosti zdravljenja in oddiha, ki jih ima zdraviliški kraj.

Socialno zavarovanje pri nas pošilja v manjši meri nekaj takih bolnikov na takoimenovano »klimatsko zdravljenje«, vendar v zelo omejenem obsegu in s precejšnjim nezaupanjem. Verjetno je bilo tudi nekaj primerov izkoriščanja na račun te na videz tako »splošne« indikacije. Žal ni na razpolago točnih podatkov o potrebi in še bolj o ekonomičnosti pravočasnih izdatkov za to skupino zdraviliških obiskovalcev.

Tudi slovenska zdravilišča doslej niso posvetila mnogo pozornosti tej indikaciji in njeni propagandi, morda z izjemo Šmarjeških Toplic. Lahko pa trdimo, da je indikacija za managerske bolezni podana v vsakem zdraviliško-turističnem kraju, seveda če zdraviliške uprave, med drugim, ne pozabijo, da si želijo ti obiskovalci predvsem miru, in da ne marajo enakega trušča kot so ga vajeni na svojem delovnem mestu in v domačem kraju.

PREHODNI OBISKOVALCI

Razen obiskovalcev, ki prihajajo zaradi preventivnega ali kurativnega zdraviliškega zdravljenja in zaradi oddiha, je še precejšnje število tako imenovanih prehodnih obiskovalcev-gostov med katere štejemo tiste, ki prenočijo v tujem kraju enkrat ali dvakrat.

Število teh obiskovalcev je v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih precejšnje, kot je razvidno iz naslednjega pregleda:

IV. Prehodni obiskovalci v letu 1963

	<u>0/0</u>
Rogaška Slatina	15
Dobrna	42
Slatina Radenci	62

Seveda pa se njihova udeležba na celotnem obisku precej zmanjša, če štejemo prenočitve, ki so jih dosegli:

V. Prenocitve prehodnih obiskovalcev v letu 1963

	<u>0/0</u>
Rogaška Slatina	1,5
Dobrna	4,8
Slatina Radenci	10

Vendar pa ostane dejstvo, da je v posameznih zdraviliško-turističnih krajih včasih tudi preko polovice vseh obiskovalcev prehodnih, zlasti v glavni sezoni in ob koncu tedna ter nedeljah in praznikih, s čimer morajo računati tako v zdraviliških obratih (bazen, kabine) kot še posebno v turistično-gostinskih podjetjih teh krajev. Tudi ne smemo pozabiti, da prihaja precejšnje število prehodnih gostov obiskat družinske člane, ki so na zdraviliškem zdravljenju. To je važen napotek za metodo, kako je mogoče zagotoviti obisk prehodnih gostov tudi v času izven glavne sezone, če uspemo v čim večji meri pritegniti potencialne obiskovalce iz kategorije »zdraviliško zdravljenje« tudi v času izven glavne sezone in po možnosti skozi vso leto.

IZLETNIKI

Z razvojem avtomobilizma in izboljšanjem prometnih zvez (na tem področju pa so bili obravnavani naši turistični kraji doslej bolj mačehovsko) se stalno večja tudi število izletnikov, ki v tujem kraju ne prenočujejo in zato niso zajeti v tej statistiki. Evidenca izletnikov je sploh za zdaj še precej približna (štetje avtomobilov, primerjava povečanega iztržka in slično) in lahko samo orientacijska.

Če upoštevamo, da ima večina slovenskih zdraviliško-turističnih krajev (razen Dobrne in Laškega) tudi odprte bazene, v katerih se kopa precejšnje število izletnikov in to poleti, ko je tudi največ izletnikov — potem lahko po številu kopalcev posredno in približno ugotovimo število te vrste obiskovalcev.

V zadnjih letih 1962, 1963 in 1964 je bilo:

VI. Število kopalcev — v 10⁵

	1962	1963	1964
Rogaška Slatina	14,5	15,1	15,2
Slatina Radenci	44,6	50,4	54,8
Dolenjske Toplice	18,2	20	20,9
Šmarješke Toplice	17	18,8	16,1
Čateške Toplice	—	—	41,2
Rimske Toplice	29,6	32,1	32,7

To je precejšen obisk, seveda koncentriran samo v poletnih mesecih in ob lepih dnevih. Število kopalnih dni je v odprtih kopalščih, polnjenih s termalno vodo, mnogo večje, kot na primer v Rogaški Slatini in Slatini Radenci kjer bazene polnijo z navadno vodo. Razlike dosežejo tudi enkrat daljšo dobo (120 nasproti 60 kopalnih dni), vendar še zdaleka nismo izkoristili vseh možnosti podaljšanja tega dela »kopalniške sezone«. Tako imajo na primer v Budimpešti, ki je znana po svojih termalnih vreclih, tako urejena odprta kopaljšča, da poslujejo skoraj vse leto, razen nekaj najbolj mraznih zimskih mesecev.

Dobrna in Laško sicer ne razpolagata z odprtimi kopališči, vendar je mogoče tudi pri njih na enak način ugotoviti orientacijsko število izletnikov, ker posebej evidentirajo prodane vstopnice za zunanje goste ob kopanju v kabinah ali v pokritem termalnem kopališču. Primerjava števila kopalcev-pacientov in turistov v Zavodu za medicinsko rehabilitacijo v Laškem za leto 1965 daje naslednjo sliko:

VII. Število kopalcev v Laškem — v 10³

	pacienti		turisti	
	bazen	kabine	bazen	kabine
1965	63,4	18,2	19,5	16,9

Zanimiva so sorazmerja med kopalci v bazenu in kabinah. Pri bolnikih 3,5 krat manjša udeležba, dočim pri turistih skoraj ni razlike. Vzrok je ortopedska telovadba za posamezne skupine bolnikov v termalnem bazenu.

ZAKLJUČEK:

Po namenu obiska torej lahko ugotavljamo naslednje kategorije obiskovalcev zdraviliško-turističnih krajev:

— najmočnejšo kategorijo predstavljajo tisti, ki prihajajo zaradi zdravljenja z naravnimi zdravilnimi sredstvi, vendar jih delimo na dve skupini:

— na skupino obiskovalcev, ki prihaja zaradi kurativnega zdraviliškega zdravljenja (skozi vse leto) in

— na skupino obiskovalcev, ki kombinira dva namena in sicer zdraviliško zdravljenje z oddihom (preventivno zdraviliško zdravljenje, obisk predvsem v času glavne sezone ter v mesecih junij in september):

— prehodni obiskovalci, ki prihajajo ob različnih letnih časih. Med njimi je mnogo takih, ki prihajajo na obisk svojih družinskih članov, ki so na zdraviliškem zdravljenju. V kolikor posluje naravno zdravilišče v posameznem kraju celoletno, je s tem podana možnost celoletnega obiska dela prehodnih gostov. Med takimi obiskovalci pa je tudi precej

— izletnikov. Vendar večina njih prihaja na izlete v poletnih mesecih.

Tako smo izvršili prvo in najvažnejšo delitev ter analizo obiskovalcev. Preden pa analiziramo obiskovalce in njihove prenočitve po običajni turistični statistiki (delitev na domači in inozemski obisk), je morda prav, da si ogledamo vire informacij, na temelju katerih so se obiskovalci odločili za obisk posameznega zdraviliško-turističnega kraja.

VIRI INFORMACIJ

V že omenjenih anketah smo zbirali tudi odgovore domačih in inozemskih samoplačnikov na vprašanje o tem, kje so se informirali o posameznem zdraviliško-turističnem kraju, predno so se odločili za obisk. Rezultati so bili naslednji:

VIII. Viri informacij — 1965 (v %)

Viri	Rogaška Slatina	Dobrna	Radenci Slatina
Znanci	28	48	36
Zdravnik	52,5	33	50
Turistični uradi	4	5,5	8
Prospekti	6	2,5	4
Oglasi	2,5	3	2
Ostali	7	8	—

Pri odločitvah za obisk zdraviliško-turističnega kraja, preseneča izredna nizka udeležba informacij preko prospektov in oglasov, vendar pa moramo prav gotovo upoštevati dejstvo, ki pa ni absolutno merljivo — da so tako zdravniki, kot znanci (torej največkrat omenjena vira informacij) mnogokrat črpali svoje informacije prav iz prospektov, oglasov ter ostalih propagandnih sredstev.

Največja udeležba zdravnikov kot vir informacij v Rogaški Slatini je rezultat načrtne propagande pri jugoslovanskih in inozemskih (zlasti avstrijskih) zdravnikih in zdravniških organizacijah v zadnjih letih. Ta ugotovitev velja tudi za Slatino Radenci.

Zdravniki bodo ostali tudi v naprej najvažnejši vir informacije za tisto kategorijo obiskovalcev, ki prihajajo predvsem z namenom, da bi se zdraviliško zdravili. Ta kategorija je najštevilnejša, zahteva pa drugačno vsebino ekonomske propagande kot velja na splošno za turistično propagando.

Nekateri ankentiranci so tudi navedli več virov informacij, zlasti informacije pri znancih in zdravnikih, znancih in prospektih ter slično.

Čeprav smo ugotovili sorazmerno nizko udeležbo prospekta kot primarnega vira informacij, pa je potrebno ta podatek dopolniti s pojasnilom, da z oddaljenostjo obiskovalčevega prebivališča narašča premo sorazmerno važnost prospekta kot vira informacij. Tako na primer navaja 29 % obiskovalcev iz Italije ter 22,8 % obiskovalcev iz Avstrije kot vir informacij prospekte ter turistične biroje.

Podatki v prejšnji tabeli so se nanašali na tako imenovane samoplačnike. Poglejmo še vire informacij pri domačih zavarovancih. Tu pa je razdelitev naslednja:

IX. Viri informacij pri domačih zavarovancih (v %)
Rogaška Slatina — 1965

Viri	Slovenija	Ostale republike
Zdravnik	66,7	69,2
Znanci	19,4	17,1
Turistični uradi	—	0,4
Prospekti	3,0	1,5
Oglasi	3,0	2,5
Radio	1,0	2,0
Ostali	6,9	7,3

Torej tudi zavarovanci navajajo razen zdravnika še vse ostale vire informacij kot primarne. To pa precej demantira trditve nekaterih zastopnikov naravnih zdravilišč, da je vsakršna ekonomska propaganda za zavarovance popolnoma nepotrebna, in je važno opozorilo za bodočo ekonomsko propagando.

Zopet so znanci v precejšnjem številu odločilni vir informacij, seveda manj kot pri samoplačnikih. Že A. Bormann navaja podatek, da so ugotovili v nekem švicarskem turističnem kraju ob anketi pred zadnjo svetovno vojno visok odstotek »osebnih priporočil«, torej ustne propagande kot vira informacij za obisk tega kraja — 56 %.

Tudi primerjava najnovejših podatkov o virih informacij v inozemskih zdraviliških krajih popolnoma potrjuje odločilni delež ustne propagande. Tako je analiza 1700 izpolnjenih anketnih pol v znanem nemškem zdraviliškem kraju Badenweiler za leto 1965 ugotovila, da se je 49 % anketirancev odločilo za zdraviliški obisk na temelju priporočila znancev in prijateljev. Nadaljnjih 45,4 % pa navaja kot vir informacije priporočilo svojega zdravnika, 4 % so iskali nasvet v turističnih birojih, 2,5 % pa se je odločilo na temelju prebranega oglasa (tu pa zopet velja pojasnilo, kot je navedeno v komentarju k tabeli VIII).

Nadalje velja opozoriti, da je v skupini »ostali viri informacij« iz prejšnjih dveh tabel približno 5 % anketiranih navedlo takoiimenovani »spominski vir« še iz časov njihovega šolanja, šolskih izletov itd. To je izredno dragocen podatek, saj doslej ekonomska propaganda zdraviliško-turističnih krajev ni vključevala šol v svoj distribucijski plan.

V letu 1955 je eno izmed prvih turističnih anket pri nas izvedla posebna komisija na Hrvaškem in sicer na iniciativo komisije za turizem Sabora in Izvršnega sveta Hrvatske. Namen ankete je bil predvsem raziskava strukture stroškov inozemskega turizma, med drugim pa so bila postavljena še vprašanja o sugestijah, ki so odločale ob obisku teh inozemcev pri nas. Odgovori se grupirajo takole:

*X. Viri informacij pri inozemskih obiskovalcih
turističnih krajev na Hrvaškem — 1955*

Po svobodni odločitvi	35 %
Po prigovarjanju prijateljev	34 %
Pod vplivom propagande	29 %
Razno	2 %

ODKOD PRIHAJAJO OBISKOVALCI

Najprej globalna delitev na domače in inozemske obiskovalce ter njihove prenočitve v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih v obdobju od 1954 do 1963, torej za deset let.

*XI. Domači in inozemski obisk ter prenočitve
v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih (v %)*

	obiskovalci		prenočitve	
	domači	inozemci	domače	inozemske
1954	98	2	98	2
1955	95	5	96	4
1956	95	5	97	3
1957	94	6	96	4
1958	93	7	95	5
1959	92	8	94	6
1960	92	8	94	6
1961	91	9	93	7
1962	88	12	91	9
1963	82	18	87	13

Iz teh podatkov je razviden počasen porast obiska in prenočitev inozemcev, le v zadnjih dveh letih je nekoliko hitrejši. Vendar pa moramo ta sorazmerja, ki jih izkazujejo zdraviliško-turistični kraji primerjati še z razvojem v celotni Sloveniji.

XII. Domači in inozemski obisk ter prenočitve v Sloveniji (v %)

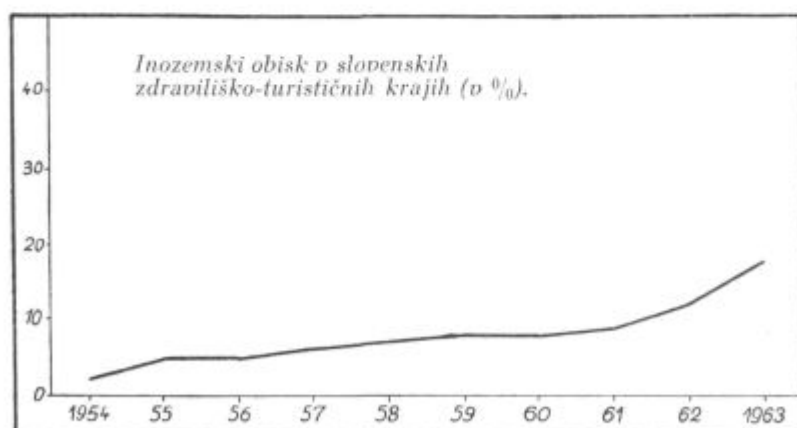
	obiskovalci		prenočitve	
	domači	inozemske	domače	inozemske
1954	84	16	86	14
1955	81	19	83	17
1956	84	16	86	14
1957	84	16	86	14
1958	81	19	84	16
1959	78	22	81	19

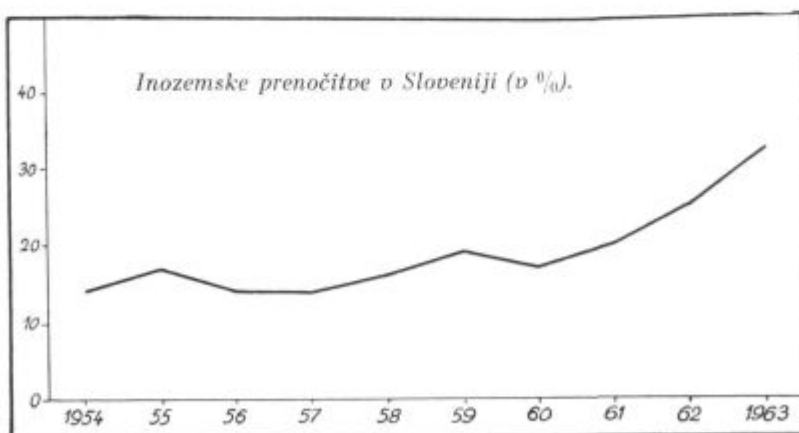
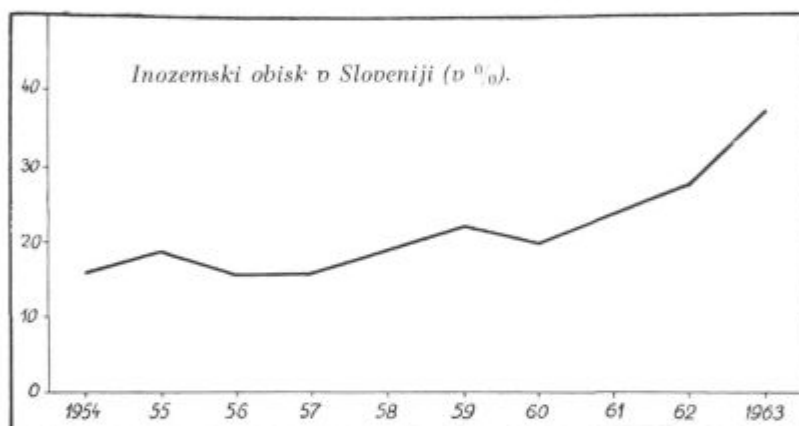
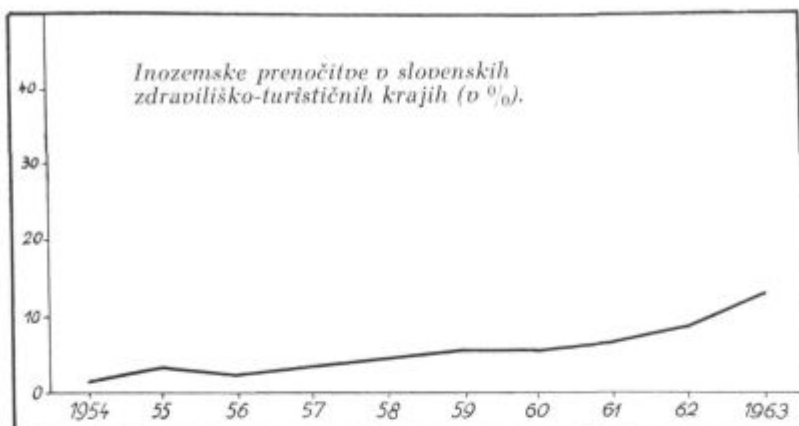
	obiskovalci		prenočitve	
	domači	inozemci	domače	inozemske
1960	80	20	83	17
1961	76	24	80	20
1962	72	28	75	25
1963	64	36	68	32

Ta pregled vsebuje mnogo zanimivih kazalcev, vendar ga bomo uporabljali v konkretnem primeru samo za primerjavo razvoja v zdraviliško-turističnih krajih. Tako lahko ugotovimo, da se je struktura v Sloveniji iz leta v leto menjavala, čeprav ob vidnem trendu naraščanja inozemskih obiskovalcev, dočim nam je tabela za zdraviliško-turistične kraje pokazala kontinuirano, čeprav malenkostno naraščanje deleža inozemskih obiskovalcev iz leta v leto. Dalje lahko ugotovimo, da je inozemski obisk v zdraviliško-turističnih krajih še precej pod slovenskim povprečjem in da so ustrezni količniki znašali v letu 1954 pri obiskovalcih 1:8 in njihovih nočitvah 1:7; to razmerje se je v desetih letih bistveno popravilo in znaša pri obiskovalcih samo še 1:2, pri njihovih prenočitvah pa 1:2,5. Nadalje lahko ugotavljamo, da je udeležba inozemcev iz leta 1954 do leta 1963 narasla na indeks 225, njihove prenočitve na indeks 250, dočim nam dajo enake primerjave podatkov za zdraviliško turistične kraje indeks 900, oziroma 650.

INOZEMSKI OBISK

Delež inozemskega obiska v celotnem obisku slovenskih zdraviliško-turističnih krajev in Slovenije je grafično ponazorjen v naslednjih grafikonih.

Dejstvo pa je, da je udeležba inozemskega obiska ne samo v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih, marveč še bolj v ostalih republikah, daleč pod turističnim povprečjem. Podatki za leti 1962 in 1963 to potrjujejo.

XIII. Delež inozemskih obiskovalcev zdraviliško-turističnih krajev v celotnem inozemskem obisku (v %)

	1962	1963
SFRJ	1,0	1,0
Bosna in Hercegovina	2,7	4,1
Slovenija	2,3	2,6
Srbija	2,1	1,8
Makedonija	1,6	1,4
Hrvatska	0,01	0,1
Črna gora	—	—

Nekoliko drugačna pa je razporeditev udeležbe inozemskih prenočitev po posameznih republikah.

XIV. Delež inozemskih prenočitev v zdraviliško turističnih krajih v celotnem številu inozemskih prenočitev (v %)

	1962	1963
SFRJ	1,3	1,3
Bosna in Hercegovina	2,6	3,5
Slovenija	7,2	7,1
Srbija	2,4	3,8
Makedonija	1,5	1,2
Hrvatska	0,1	0,1
Črna gora	—	—

Viden je porast inozemskih prenočitev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih v primerjavi s številom inozemskih obiskovalcev. Iz tega lahko posnamemo, da je v Sloveniji največ tistih inozemskih obiskovalcev, ki so prišli z namenom »zdraviliško zdravljenje« oziroma kombinacijo tega namena z »oddihom«, kar se odraža na daljši povprečni dobi bivanja. To bomo dokazali v ustreznem poglavju.

Ko smo tako ugotovili, da je največji delež inozemskih prenočitev v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih, se takoj vsiljuje vprašanje, ali ta podatek, ki izraža povprečje, lahko uporabljamo za presojo o vseh slovenskih zdraviliško-turističnih krajih? Žal velja to samo v dveh krajih, in sicer v Rogaški Slatini in Slatini Radenci, delno (pri številu obiskovalcev) pa tudi v Dobrni.

XV. Delež inozemskih obiskovalcev v letih 1962 in 1963 (v %)

	1962	1963
Rogaška Slatina	18,5	25,5
Slatina Radenci	16,2	18,5
Dobrna	6,9	9,5

XVI. Delež inozemskih prenočitev v letih 1962 in 1963 (v %)

	1962	1963
Rogaška Slatina	16,5	20,4
Slatina Radenci	15,5	17,9
Dobrna	5,2	5,9

(pod povprečjem!)

Ta podatek pa ni karakterističen samo za inozemski obisk v Sloveniji, temveč velja tudi za presojo inozemskega obiska v jugoslovanskih zdraviliško-turističnih krajih. Podatki o deležu, ki ga ustvarjajo v inozemskem obisku slovenska zdravilišča, predvsem Rogaška Slatina in Slatina Radenci, to nazorno potrjujejo.

XVII. Delež Slovenije v celotnem inozemskem obisku zdraviliško-turističnih krajev Jugoslavije (v %)

	Slovenija
1962	74,7
1963	75

To pa je v pretežni meri rezultat inozemskega obiska samo v enem zdraviliško-turističnem kraju in sicer v Rogaški Slatini!

XVIII. Delež Rogaške Slatine v celotnem inozemskem obisku zdraviliško-turističnih krajev Slovenije in Jugoslavije (v %)

	Slovenija	Jugoslavija
1962	75,5	55,2
1963	67,1	49,9

Zato, da je Rogaška Slatina v tolikšni meri odločilna pri inozemskem obisku zdraviliško-turističnih krajev Slovenije in Jugoslavije, je več razlogov, med drugimi tudi pravilna ekonomska propaganda na bližnjem inozemskem trgu. Lahko pa rečemo, da je dosedanji rezultat inozemskega obiska v zdraviliško-turističnih krajih Jugoslavije prav porazen in nerazumljiv. Nerazumljiv zlasti za področje Hrvaške, oziroma Dalmacije. V zadnjem času poskušajo to stanje popraviti pred-

vsem v zavodih za talasoterapijo v Opatiji in Crikvenici, v letu 1965 pa je bil sklenjen aranžma za zdraviliško zdravljenje revmatičarjev iz Skandinavije v Splitskih Toplicah. To so prvi, še tipajoči koraki na inozemskem turističnem tržišču, vendar najmanj z desetletno zamudo! Tako pa smo v letu 1965 dosegli v vseh jugoslovanskih zdraviliško-turističnih krajih 103.000 inozemskih prenočitev, od teh na Hrvaškem samo 4.888, v Sloveniji pa 73.221.

STRUKTURA INOZEMSKEGA OBISKA

Ne moremo se zadovoljiti samo z globalnim ugotavljanjem števila in udeležbe inozemskega obiska v celotnem turističnem obisku. Potrebno je še ugotoviti strukturo inozemskega obiska po posameznih državah. Analizirali smo podatke za Rogaško Slatino, Slatino Radenci in Dobrna, kjer je edinole zaznambe vreden inozemski obisk.

XIX. Struktura inozemskih prenočitev (v %)

	Rogaška 1962	Slatina 1963	Slatina 1962	Radenci 1963	Dobrna 1962	Dobrna 1963
Avstrija	72,1	73,7	65,3	77,9	79,0	74,4
Italija	21,5	18,6	19,9	14,4	14,2	16,5
ZR Nemčija	2,7	4,8	5,2	4,5	3,5	3,1
Ostali	3,7	2,9	9,6	3,2	3,3	6,0

Absolutno prevladujejo obiskovalci iz sosednje Avstrije, kjer je bilo tudi doslej največ propagande za obisk navedenih treh zdraviliško-turističnih krajev. Ob visokem deležu avstrijskih obiskovalcev pa tudi ne smemo pozabiti na tradicijo, ki datira še iz časov pred prvo svetovno vojno, zlasti prebivalci iz sosednjih dežel Avstrije, predvsem iz Štajerske, delno tudi iz Koroške so že v dobi stare Avstrije radi prihajali v ta slovenska zdravilišča (takrat so jih šteli za južnoštajerska) in njihov sloves se je ohranil do današnjih rodov. Nekatere avstrijske bolniške blagajne pa so pokazale posebno zanimanje za zdraviliško zdravljenje svojih članov, zlasti za zdravljenje v Rogaški Slatini, v manjši meri pa tudi za zdravljenje v Radencih.

Naravnih zdravilnih sredstev za nekatere indikacije, ki veljajo za Rogaško Slatino, namreč v Avstriji ni v enaki kakovosti in tudi nimajo še popolnoma ustreznega domačega zdraviliškega kraja. Zato je mnogo njihovih zavarovancev in samoplačnikov orientiranih v Italijo (Montecatini), v ZR Nemčijo (Bad Mergentheim), Švico (Bad Tarasp), v zadnjem času pa zopet v ČSSR (Karlovy Vary), kjer so začeli z obširno propagandno akcijo na bližnjem dunajskem tržišču, uporabljajoč predvsem propagandni apel na tradicijo.

Po daljših strokovnih razpravah med zastopniki avstrijskega socialnega zavarovanja in slovenskimi zdraviliškimi delavci je bila junija 1965 podpisana pogodba med Zvezo bolniških blagajn Avstrije na Dunaju (Hauptverband der österreichischen Sozialversicherungsträger) in Zvezo naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev SR Slovenije v Celju, ki omogoča direktno pošiljanje avstrijskih zavarovancev na zdraviliško zdravljenje v Rogaško Slatino. To je izreden uspeh, ki bo prav gotovo bistveno povečal bodoči inozemski obisk predvsem v Rogaški Slatini, ob pravilni ekonomski propagandi pa lahko vplival tudi na povečanje inozemskega obiska v ostalih slovenskih zdraviliško-turističnih krajih. Zastopniki avstrijskih bolniških blagajn so podpisali to pogodbo po tem, ko njihovi člani že nekaj let prihajajo na zdraviliško zdravljenje v Rogaško Slatino, posebno ker so uspehi izredno zadovoljivi. Prav zaradi ugodnih rezultatov zdraviliškega zdravljenja so nekatere avstrijske bolniške blagajne že od leta 1959 dalje priznavale svojim članom refundacijo večine stroškov njihovega bivanja v Rogaški Slatini. To je posebna skupina inozemskih obiskovalcev, zato smo zbrali še podatke o udeležbi avstrijskih zavarovancev, katerim je njihova bolniška blagajna priznala pretežno plačilo stroškov zdravljenja, v celotnem številu inozemskega obiska v Rogaški Slatini, in sicer od leta 1959 dalje, ko so bile prve refundacije izplačane.

XX. *Prenočitve inozemskih zavarovancev v Rogaški Slatini (v 10⁰)*

	Vsi inozemci	Inozemci zavarovanci	Udeležba %
1959	17,0	2,4	14
1960	24,5	6,8	28
1961	51,9	9,0	28
1962	57,4	12,0	52
1965	49,0	17,5	55

To povečanje obiska inozemskih zavarovancev ni važno samo zaradi njihove dolge povprečne dobe bivanja (21 dni!), temveč še zaradi obiska izven glavne sezone, po možnosti skozi vse leto. Seveda pa bodo morali biti deležni enake pozornosti, kot vsi ostali inozemci.

Nezadovoljiv pa je doslej obisk iz sosednje Italije, kjer doslej še niso uspeli v večji meri pritegniti obiskovalcev ali celo zavarovancev.

Kljub temu, da je delež obiskovalcev iz ostalih dežel še prilično nizek, pa lahko ugotavljamo, da prihajajo iz skoraj vseh evropskih dežel, pa tudi prekomorskih. Kapacitete naših zdraviliško-turističnih krajev pa zlasti v času glavne sezone ne morejo sprejeti vseh, ki bi to želeli, med njimi tudi marsikaterega inozemca ne.

Zaradi primerjave navajam še podatke za enako obdobje o strukturi inozemskega obiska v Sloveniji.

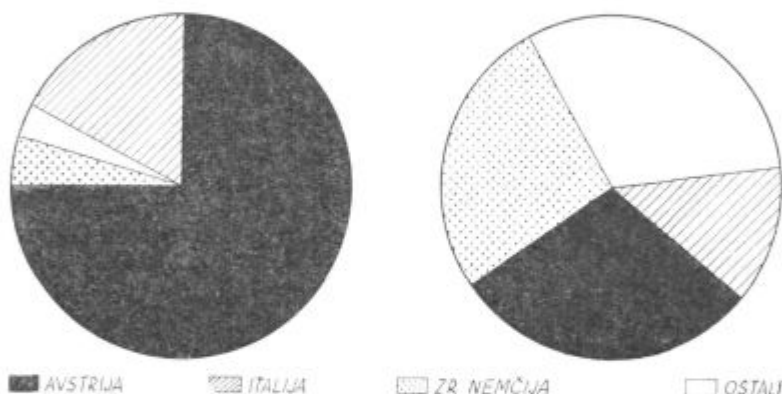
XXI. Struktura inozemskih prenočitev v Sloveniji (v %))

	Avstrija	Italija	ZR Nemčija	Ostali
1962	50,9	14,4	20,9	55,8
1965	26,5	12,8	27,2	55,5

To je bistveno drugačna slika kot v tabeli XIX. Obisk iz Avstrije je sicer precejšen, vendar ne tako odločilno močan kakor v zdraviliščih. Dobro tretjino pa predstavljajo obiskovalci iz ostalih dežel zlasti iz Nizozemske, Velike Britanije, Švedske, Francije, Švice, Poljske in ZDA.

Primerjava strukture inozemskih prenočitev med Rogaško Slatino kot v inozemskem obisku najzanimivejšem zdraviliško-turističnem kraju in Sloveniji za leto 1965 je naslednja:

Struktura inozemskih prenočitev — 1965
Rogaška Slatina Slovenija

Menim, da lahko primerjavo z inozemskim obiskom v ostalih jugoslovanskih zdraviliško-turističnih krajih opustimo, saj je bilo iz podatkov v tabelah XVII in XVIII razvidno, da predstavlja inozemski obisk v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih preko 70 % celotnega inozemskega obiska v tej skupini turističnih krajev Jugoslavije, obisk samo v Rogaški Slatini pa 50 %. Nadalje je znano, da je povprečna doba bivanja inozemcev v ostalih jugoslovanskih zdraviliško-turističnih krajih sorazmerno kratka, ker gre pretežno za obisk prehodnih gostov.

DOMAČI OBISK

Ko smo tako ugotovili delež zdraviliško-turističnih krajev Jugoslavije, Slovenije in Rogaške Slatine pri inozemskem obisku, je prav, da ugotovimo mesto, ki ga zavzemajo ti kraji na domačem turističnem področju. Vsekakor je tu njihov delež močnejši.

XXII. Delež domačih obiskovalcev zdraviliško-turističnih krajev
v celotnem domačem obisku (v %)0)

	1962	1965
SFRJ	7	6,8
Slovenija	6,5	6,2
Srbija	13,4	15,5
Hrvatska	2,6	2,1
Bosna in Hercegovina	5,5	5,7
Makedonija	5,1	5,1
Črna gora	—	—

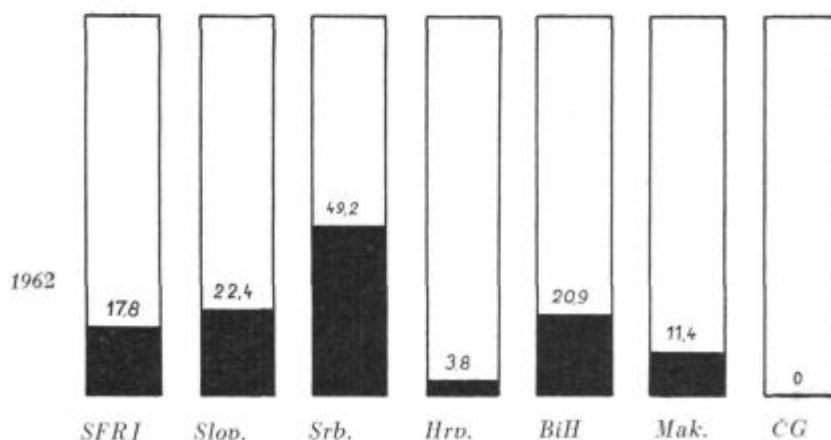
Bistveno večji pa je ta delež, če primerjamo število doseženih domačih prenočitev.

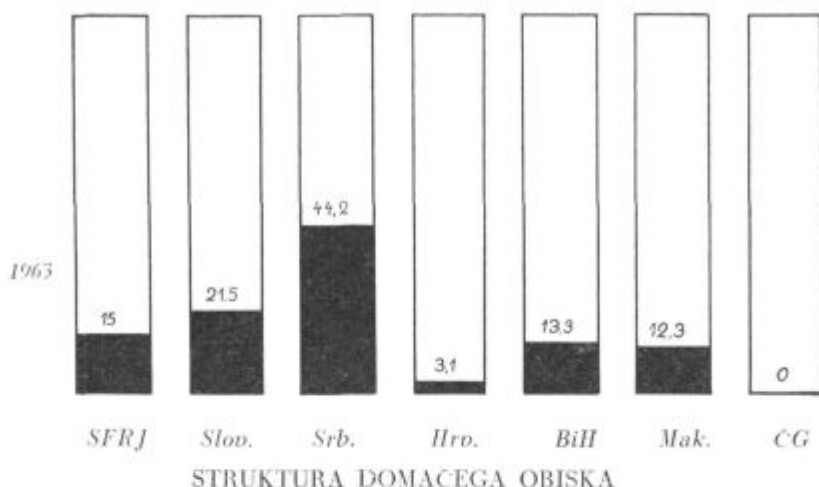
XXIII. Delež domačih prenočitev zdraviliško-turističnih krajev
v celotnem številu domačih prenočitev (v %)0)

	1962	1965
SFRJ	17,8	15,0
Slovenija	22,4	21,5
Srbija	49,2	44,2
Hrvatska	5,8	5,1
Bosna in Hercegovina	20,9	15,5
Makedonija	11,4	12,5
Črna gora	—	—

Vodilna je Srbija, precejšen pomen in delež pa zaznamujemo tudi v Sloveniji. Porast v primerjavi s številom obiskovalcev je pripisati precej daljši povprečni dobi bivanja v zdraviliščih.

Delež domačih prenočitev zdraviliško-turističnih krajev
v celotnem številu domačih prenočitev

Kakšna pa je struktura domačega obiska v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih?

XXIV. Struktura domačega obiska (po republikah) v letu 1964 (v %)

	Obiskovalci	Prenočitve
Slovenija	56,7	57,8
Hrvatska	28,5	50
Srbija	15	9,4
Bosna in Hercegovina	1,7	2,2
Makedonija	0,6	0,4
Črna gora	0,2	0,2
SFRJ	100	100

Iz tega pregleda je razvidno, da prihaja dobra polovica domačih obiskovalcev iz Slovenije. Ker pa so povprečja vedno varljiva, analizirajmo še domači obisk v posameznih krajih.

XXV. Struktura domačega obiska v posameznih zdraviliško-turističnih krajih v letu 1964 (v %)

	Slovenija	Hrvatska	Srbija	BiH	Makedonija	Črna gora
Čateške Toplice	88,1	8,6	3,3	—	—	—
Dobrna	57,2	20,5	18,7	2,4	0,8	0,4
Dolenjske Toplice	92,4	5,7	1,5	0,4	—	—
Laško	82,1	9,9	7,6	0,4	0,1	—
Rogaška Slatina	50	48,4	18	2,6	0,8	0,2
Slatina Radenci	77,5	12,5	8,5	1,2	0,5	—
Šmarješke Toplice	52,1	44	3,8	0,1	—	—

Opazne so precejšnje razlike od povprečja. Visoka je udeležba Slovencev zlasti v Dolenjskih in Čateških Toplicah nizka pa v Rogaški Slatini in Smarjeških Toplicah. Zato pa je v slednjih visoka udeležba obiskovalcev iz Hrvaške.

Te razlike so še bolj vidne ob analizi strukture domačih prenočitev, ki smo jih ugotovili v enakem obdobju.

XXVI. Struktura domačih prenočitev v posameznih zdraviliško-turističnih krajih v letu 1964 (v %)

	Slove- nija	Hrvatska	Srbija	BiH	Make- donija	Crna gora
Čateške Toplice	96,9	2,8	0,3	—	—	—
Dobrna	59,6	20,2	16,8	2,1	0,6	0,7
Dolenjske Toplice	97,8	1,4	0,7	0,1	—	—
Laško	95,6	2,4	1,9	0,15	0,05	0,05
Rogaška Slatina	26,1	59,1	12	5,9	0,7	0,2
Slatina Radenci	75,7	15,8	8,5	5,8	0,4	—
Smarješke Toplice	45	56,5	0,7	0,05	—	—

Ti podatki so osnovnega pomena za ekonomsko propagando in prodajno politiko posameznega kraja zlasti velja to za Rogaško Slatino in Smarješke Toplice.

Enako kot smo primerjali strukturo inozemskega obiska zdraviliško-turističnih krajev s strukturo inozemskega obiska v Sloveniji, bomo napravili tudi pri strukturi domačega obiska.

XXVII. Struktura domačega obiska v Sloveniji (v %)

	Slove- nija	Hrvatska	Srbija	BiH	Make- donija	Crna gora
1962	54,8	22,5	17,7	2,8	1,9	0,5
1965	53,9	22,5	18,1	5,1	2,1	0,5

Oglejmo si še strukturo domačih prenočitev za isto razdobje.

XXVIII. Struktura domačih prenočitev v Sloveniji (v %)

	Slove- nija	Hrvatska	Srbija	BiH	Make- donija	Crna gora
1962	58,4	21,9	16,1	2,2	1,1	0,5
1965	57,5	22,7	16,1	2,2	1,4	1,5

Ni opaziti večjih razlik od podatkov v tabeli XXIV, edinole v številu prenočitev v zdraviliško-turističnih krajih je opaziti večjo udeležbo

iz Hrvatske, a manjšo udeležbo iz Srbije. Večjo udeležbo obiskovalcev iz Hrvatske gre pripisati predvsem velikemu obisku Rogaške Slatine, dočim je Srbija že precej oddaljena in ima tudi veliko število zdraviliško-turističnih krajev, kot na primer največji jugoslovanski zdraviliško-turistični kraj, Vrnjačka banja, ki je povrh tega tudi zdravilišče z enakimi indikacijami, kot je Rogaška Slatina. Obisk iz ostalih treh republik je neznaten, tako v povprečju, kot v posameznih krajih.

Ne bomo pa še podrobneje analizirali strukture domačega obiska po drugih posameznih turističnih krajih Slovenije, ker ne spada v okvir te razprave.

OBISKOVALCI PRIHAJAJO IZ VEČJIH MEST

V pretežni večini prihajajo zdraviliški obiskovalci, tako domači kot inozemski iz večjih mest. To pa je, med drugim, izredno važen in koristen podatek za delo in pravilno usmerjanje ekonomske propagande, zlasti za distribucijo turističnih informacij in prospektov. Znano je, na primer, da v Rogaško Slatino že po tradiciji prihaja največ obiskovalcev vseh kategorij iz bližnjega Zagreba. Ugotavljali pa smo tudi odločilen delež obiskovalcev iz treh največjih avstrijskih mest v celotnem obisku iz te dežele v Rogaški Slatini. Iz podatkov v tabeli XIX pa smo videli, da predstavlja obisk iz Avstrije tri četrtine celotnega inozemskega obiska.

XXIX. Delež obiskovalcev večjih mest v celotnem obisku iz Avstrije v Rogaški Slatini (v %)

	Graz	Wien	Klagenfurt	Skupaj
1962	40,4	10	6,7	57,1
1963	34,3	13,4	7	54,7

XXX. Delež njihovih prenočitev

	Graz	Wien	Klagenfurt	Skupaj
1962	40,5	9	4,9	54,4
1963	39,2	12,8	7	59

Delež gostov je nekoliko nazadoval, število prenočitev pa je naraslo — prav to pa je važnejše! To se vidi lepo iz podatkov o gostih najbližjega inozemskega mesta — Gradca.

Dunaj je šele na drugem mestu, čeprav je neprimerno večje mesto. Eden izmed razlogov je v tem, da smo z ustrežno ekonomsko propagando posegli na to področje šele zadnja tri leta. Drugi razlog pa je prav gotovo ta, da slovenskih zdraviliško-turističnih krajev na Dunaju ne

poznajo tako kakor v Gradcu. To je razumljivo, saj je Dunaj mnogo bolj oddaljen, Gradec pa sorazmerno blizu.

Po ugotovitvah švicarskih in nemških turističnih strokovnjakov sega normalni radij nekega zdraviliško-turističnega kraja približno na razdaljo 250—300 km. Tu ne gre samo za časovno izgubo potovanja, temveč tudi za stroške potovanja. Vendar je upati, da bo že preje omenjena pogodba o direktnem pošiljanju avstrijskih zavarovancev v Rogaško Slatino v bodoče bistveno povečala delež dunajskih obiskovalcev.

Ponovno pa je potrebno opozoriti na dejstvo, da je obisk iz bližnjega Trsta mnogo prenižek in da je to prav gotovo področje, vredno sistematične tržne obdelave.*

DELITEV OBISKOVALCEV PO VRSTAH PLACILA

Nadaljnja posebnost, ki jo ugotavljamo ob proučevanju naših potrošnikov, v konkretnem primeru obiskovalcev zdraviliško-turističnih krajev, je ta, da je med njimi veliko število takih, ki prihajajo v breme družbenih sredstev, predvsem v breme socialnega zavarovanja.

Ta ugotovitev se nanaša predvsem na domače obiskovalce. Kot sem pa že preje navedel (glej tudi tabelo XX), se od leta 1959 dalje pojavljajo še inozemski zavarovanci, katerim so njihove bolniške blagajne pričele refundirati večino stroškov zdraviliškega zdravljenja pri nas, predvsem v Rogaški Slatini. Po določitih citirane pogodbe med Zvezo avstrijskih bolniških blagajn in Zvezo naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev SR Slovenije, sklenjene 1965, pa se predvideva, da bo obisk in delež avstrijskih zavarovancev v bodočih letih bistveno narasel. Vendar so to šele predvidevanja, mi pa homo obravnavali konkretne podatke o delitvi domačih obiskovalcev na dve kategoriji glede na vrsto placila.

* Čim večja je razdalja med izvirom slatine in mestom potrošnje, tem manjša je količina tja prodane slatinske vode komercialnega tipa, dočim ostane povpraševanje po slatini takoimenovanega zdravilnega tipa (Donat) nespremenjeno. Tako so ugotovili v letu 1962 naslednji

XXXI. Delež večjih mest Jugoslavije v celotni prodaji rogaških slatin obeh tipov (v %)

Zagreb	Ljubljana	Celje	Beograd	Maribor	Novi Sad
19	6,4	6,3	6,5	5	1,4

V celotni prodaji pa je odpadlo samo na slatino tipa Donat:

XXXII. Delež slatine tipa Donat v celotni prodaji (v %)

Zagreb	Ljubljana	Celje	Beograd	Maribor	Novi Sad
55	89	55	97	48	95

XXXIII. Delitev domačih obiskovalcev po vrstah plačila (v %)

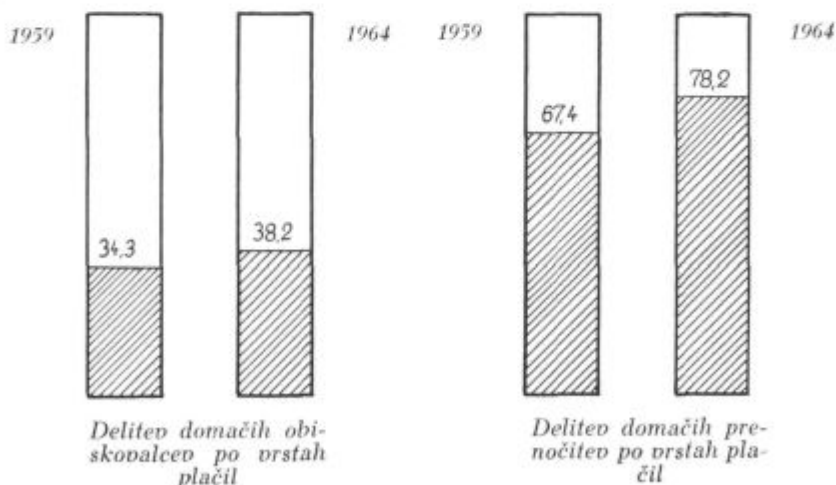
	družbena sredstva	samoplačniki
1959	34,3	65,7
1960	33,3	66,7
1961	37	63
1962	36	64
1963	31,8	68,2
1964	38,2	61,8

Poglejmo še, če se ta struktura spremeni ob upoštevanju doseženih prenočitev.

XXXIV. Delitev domačih prenočitev po vrstah plačila (v %)

	družbena sredstva	samoplačniki
1959	67,4	32,6
1960	66,1	33,9
1961	69,3	30,7
1962	70,9	29,1
1963	81,5	18,5
1964	78,2	21,8

Ob primerjavi podatkov o strukturi obiskovalcev in njih prenočitev se jasno pokaže obratno sorazmerje. Zato je potrebno pri analizah podatkov o obisku v zdraviliško-turističnih krajih vedno zbrati oba podatka, tako za število obiskovalcev, kot tudi dosežene prenočitve.

Razlika pa je rezultat daljše povprečne dobe bivanja obiskovalcev, ki prihajajo na račun družbenih sredstev, zlasti zavarovancev, bodisi domačih, bodisi inozemskih. Le-ti namreč ostanejo toliko časa, da opravijo celotno zdraviliško kuro, ki ponavadi traja v povprečju 21 dni, dočim je med samoplačniki še precej takih, ki kombinirajo zdraviliško zdravljenje z oddihom, ali pa so iz ostalih kategorij obiskovalcev, kot smo jih že ločili glede na namen njihovega obiska.

Vendar bi bil zelo napačen sklep, da je povprečna doba bivanja daljša samo pri obiskovalcih ki prihajajo na breme družbenih sredstev. Tudi samoplačniki ostajajo dalj časa v zdraviliških, kot pa v drugih turističnih krajih. Glede tega tudi inozemci niso izjema.

POVPREČNA DOBA BIVANJA

XXXV. Povprečna doba bivanja vseh obiskovalcev (dnevi)

	Slovenija	Zdraviliško-turistični kraji
1959	5,5	—
1954	2,7	9,5
1955	2,9	10,0
1956	2,9	10,1
1957	3,1	11,2
1958	3,5	11,1
1959	3,6	11,9
1960	3,7	11,9
1961	3,5	12,7
1962	3,4	12,7
1963	3,3	11,6

Povprečno število dni, ki jih prežive vsi obiskovalci v zdraviliško-turističnih krajih, je 3 do 4 krat daljše od slovenskega povprečja. Občutno daljša je tudi od jugoslovanskega povprečja, ki je znašalo v letih 1962 in 1963 — 4,3 dni (za domače 4,4 oziroma 4,3, za inozemce pa 4,2, oziroma 4,4 dni).

Ker je delež zavarovancev v domačem obisku precejšen, domači obisk pa predstavlja v povprečju 80 % celotnega obiska, napravimo še primerjavo povprečne dobe bivanja samo inozemskih obiskovalcev v Sloveniji ter v zdraviliško-turističnih krajih.

XXXVI. Povprečna doba bivanja inozemcev (dnevi)

	Slovenija	Zdraviliško-turistični kraji
1954	2,4	5,1
1955	2,6	8,1

	Slovenija	Zdraviliško-turistični kraji
1956	2,5	6,7
1957	2,8	8,6
1958	3	7,3
1959	3,1	9,1
1960	3,1	9,2
1961	2,9	8,8
1962	3,1	9,6
1963	3,1	8,3
1964	3	10,2

Torej zopet velja, da je doba njihovega bivanja v zdraviliških povprečno 3 krat daljša, kot povprečje dni, ki jih prebijejo tuji turisti v Sloveniji. Ekonomski rezultati in rentabilnost poslovanja so pri obiskovalcih z daljšo dobo bivanja na dlani.

Poglejmo še, kakšna so sorazmerja na enem izmed področij, kjer je zdraviliško poslovanje najbolj razvito in urejeno, to je v zdraviliških krajih ZR Nemčije.

XXXVII. Povprečna doba bivanja vseh obiskovalcev v ZR Nemčiji (dnevi)

	Turistični kraji	Zdraviliški kraji
1953	3,4	8
1954	3,5	8,5
1955	3,6	9,4
1956	3,8	9,8
1957	3,9	10,2
1958	4	10,6
1959	4,2	11
1960	4,2	11,5
1961	4,3	11,3
1962	4,4	11,3

Sorazmerja so približno enaka, kot smo jih zasledili v podatkih za naše kraje. Za razliko pa je potrebno opozoriti na kontinuirano naraščanje povprečne dobe bivanja iz leta v leto, kar je prav gotovo odraz izboljšanja življenjskega standarda, ko je na razpolago več osebnih dohodkov za turistične izdatke kot take, posebno še za zdraviliško (preventivno) zdravljenje in oddih. Res pa je tudi, da se je delež zavaroancev v celotnem obisku nemških zdraviliških krajev iz leta v leto povečal.

Pač pa kažejo statistični podatki, da se v tej deželi ni v enaki meri povečal obisk inozemskih gostov v zdraviliških krajih, kar je prav gotovo tudi mogoče pripisati sorazmerno visokim cenam zdraviliških uslug in pensionskih storitev.

Podatki o gibanju povprečne dobe bivanja inozemcev v zdraviliških krajih ZR Nemčije so naslednji (pri njih delijo zdraviliške kraje na tri skupine in sicer glede na obseg zdravljenja oziroma oddiha):

XXXVIII. Povprečna doba bivanja inozemcev v ZR Nemčiji (dnevi)

	1961		1963	
	od	do	od	do
poletni meseci	2,9	4,5	3,2	3,9
zimski meseci	2,7	7,1	2,9	5,0

Povprečna doba bivanja inozemcev je pri njih precej krajša kot pri nas. Seveda so pa tudi pri njih bistvena odstopanja od teh povprečij in dosegajo posamezni zdraviliško-turistični kraji tudi od 10,8 do 13,4 dni povprečne dobe bivanja inozemskih obiskovalcev (Badenweiler, Oberstdorf, Bad Wörishofen itd.). Prav tako je potrebna pri ugotavljanju povprečne dobe bivanja za naše zdraviliško-turistične kraje še analiza podatkov za vsak kraj posebej.

XXXIX. Povprečna doba bivanja v posameznih zdraviliško turističnih krajih (dnevi)

	Rogaška Slatina	Slatina Radenci	Dobrna	Dolenj. Toplice	Čateške Toplice	Smarij. Toplice
1962						
Domači	15,8	9,5	14,2	13,1	12,2	8
Inozemci	12,1	7,1	6,5	6,2	6,6	3,6
1963						
Domači	15,8	7,1	14,5	11,1	11,8	10,2
Inozemci	10,3	7,4	5,5	7,2	4,3	5,1

Povprečna doba bivanja inozemcev je višja, kot smo jo ugotovili za ZR Nemčijo. Vendar, razen za Rogaško Slatino in delno za Slatino Radenci ne zadovoljuje, kajti upoštevati moramo, da prihajajo inozemci iz sosednjih držav, ki so sorazmerno blizu Slovenije.

Primerjava s povprečno dobo bivanja v nekaterih drugih večjih jugoslovanskih zdraviliško-turističnih krajih pa nam pokaže naslednjo sliko:

XI. Povprečna doba bivanja v nekaterih večjih jugoslovanskih zdraviliško-turističnih krajih 1965 (dnevi)

	Vsi obiskovalci	Inozemci
Ilidža	2,8	1,6
Kiseljak	15,4	1
Varaždinske Toplice	5,9	11,5 (samo 110 gostov)
Niška Banja	8,5	2,8
Vrnjačka Banja	17,1	5,8

Zlasti pri inozemskem obisku so bile v teh krajih dosežene krajše povprečne dobe bivanja kot v slovenskih zdraviliško-turističnih krajih. Razen tega pa je bil inozemski obisk minimalen (kot smo že omenili v ustreznem poglavju), na primer v Vrnjački Banji, ki je največja — 3.508 inozemskih prenočitev.

Povprečno dobo bivanja v Sloveniji in posameznih slovenskih zdraviliško-turističnih krajih v letu 1965 ponazarja naslednji grafikon.

Povprečna doba bivanja inozemcev v Sloveniji, in v zdraviliško-turističnih krajih — 1965

SPOL IN STAROST OBISKOVALCEV

Za posamezni zdraviliško-turistični kraj so podatki o spolu in starosti njegovih obiskovalcev izredno važni. Če ne poznamo dejanskega stanja in potencialnih možnosti, se nam kaj lahko zgodi, da uporabljamo v ekonomski propagandi napačne apele in je tudi celotno poslovanje lahko zelo neustrezno. Med drugim so nam ti podatki potrebni tudi pri pravilni izbiri programa raznih prireditev, ki jih nudimo našim obiskovalcem.

Ob ugotavljanju spola in starosti obiskovalcev nam povprečni podatki, na primer podatki za vse slovenske zdraviliško-turistične kraje, ne morejo ničesar določenega povedati, ker je že indikacija za posamezni kraj večkrat različna. Zato navajam podatke za tri vodilne slovenske zdraviliško-turistične kraje, ugotovljene ob že omenjeni anketi v letu 1963.

XLI. Spol obiskovalcev (1963. v %)

	Moški	Ženske
Rogaška Slatina	60	40
Slatina Radenci	62	38
Dobrna	41	59

O starosti obiskovalcev pa smo na podlagi zbranih podatkov ugotovili tudi dvoje karakterističnih dejstev, ki sta diametralno nasprotni. Najprej smo izračunali starostno strukturo inozemskih obiskovalcev v Rogoški Slatini za leto 1963, nato pa še starostno strukturo samih obiskovalk v Dobrni v letih 1962 in 1963.

XLII. Inozemski obiskovalci v Rogoški Slatini v letu 1963 po letih starosti (podatek zdraviliške ambulante)

Leta starosti	%
0 — 20	0,8
21 — 30	4,7
31 — 40	11,2
41 — 50	19,8
51 — 60	31,7
nad 60	31,8

Ugotavljamo presenetljivo visoko udeležbo obiskovalcev nad 50 let, saj predstavljajo skoraj dve tretjini vseh obiskovalcev.

Približno enaka slika je v Slatini Radenci, kjer so na primer v letu 1964 ugotovili, da znaša povprečna starost njihovih inozemskih obiskovalcev 54,5 let.

Seveda se nanašajo podatki tako za Rogoško Slatino kot za Slatino Radenci samo na takoimenovane »pensionske« goste, brez prehodnih in izletnikov.

Popolnoma drugačni pa so podatki o starostni strukturi obiskovalk v Dobrni.

XLIII. Starostna struktura obiskovalk v Dobrni (v %)

Leta starosti	1962	1963
0 — 20	1,8	1,2
21 — 30	25,2	25,9
31 — 40	58,5	58,4
41 — 50	20,1	24,4
51 — 60	11,2	9,5
nad 60	5,2	2,6

V tem kraju je udeležba obiskovalk, starih nad 50 let, 5-krat manjša kakor udeležba gostov enake starosti v Rogaški Slatini (gl. tab. XLII) pač pa je največja udeležba v razdobju od 31 do 50 let (zopet skoraj dve tretjini vseh).

POKLICNA (SOCIALNA) STRUKTURA OBISKOVALCEV

Ko smo tako ugotovili za posamezni zdraviliško-turistični kraj strukturo njegovih obiskovalcev tako po spolu, kot po starosti, je za poslovno politiko važno še znanje o poklicni (socialni) strukturi gostov, predvsem seveda tistih z daljšo povprečno dobo bivanja (torej pension-skih gostov).

V kolikor so bili podatki o starostni strukturi v prejšnjih tabelah točni, lahko pričakujemo (kljub vsem pomanjkljivostim grupiranja in tudi vpisovanja posameznih poklicev) potrditev prejšnjih podatkov. Tako bi morala na primer v Slatini Radenci biti udeležba upokojencev precejšnja, ker je bila ugotovljena povprečna starost (inozemskih) obiskovalcev preko 54 let, v Dobrni pa neznatna. Poglejmo si ustrezne podatke.

XLV. Poklicna (socialna) struktura inozemskih obiskovalcev v Slatini Radenci in Dobrni — 1963 (v %)

	Slatina Radenci		Dobrna	
	obisko- valci	preno- čitve	obisko- valci	preno- čitve
Delavci	16,5	17,1	35	35
Nameščenci	56	47	36	28,6
Kmetovalci	1,4	1,2	0,5	0,5
Vojaške osebe	3,1	5,8	1	0,9
Socialni rentniki	5,7	11,8	2,8	2,8
Obrtniki-trgovci	4,7	6	0,8	0,6
Družinski člani	9,1	9,8	21,6	31
Ostali	3,5	1,5	0,7	0,8

Predvidevanja glede različne udeležbe upokoјencev so bila potrjena. Posebej bi pa opozoril na visoko udeležbo »družinskih članov«, zlasti še v Dobrni.

Sedaj pa pogledjmo poklicno strukturo inozemskih gostov v obeh krajih. Žal so za inozemce zbrani podatki o poklicih drugače grupirani, kot za domače obiskovalce.

XLV. Poklicna (socialna) struktura inozemskih obiskovalcev v Slatini Radenci in Dobrni — 1963 (v %)

	Slatina Radenci		Dobrna	
	obisko- valci	preno- čitve	obisko- valci	preno- čitve
Delavci in nameščenci	58,7	50,6	45,2	33,3
Podjetniki	1,4	0,2	10,2	20,5
Svobodni poklici	0,5	0,1	0,3	0,4
Upokoјenci	58,7	48,3	4,3	7,6
Ostali	0,7	0,8	40	38,2

Žal pri tej razvrstitvi ni upoštevana skupina »družinskih članov«, dejansko pa je njihova udeležba prav verjetno višja, kot pri domačih obiskovalcih.

VEČKRATNO POVPRASEVANJE IN OBISK

Se na eno značilnost pri obiskovalcih zdraviliško-turističnih krajev ne smemo pozabiti. To je dejstvo, da mnogi izmed njih prihajajo več let zaporedoma in bi jih morali glede na ta kriterij uvrstiti v posebno skupino takomenovanih »stalnih« obiskovalcev.

Res je, da je to dejstvo vsakemu zdraviliškemu delavcu bolj ali manj znano. Doslej pa nismo razpolagali s konkretnjšimi podatki o tem.

Ob izvedbi ankete v letu 1963 smo med drugimi zastavili tudi vprašanje, kolikokrat so anketiranci že obiskali posamezni zdraviliško-turistični kraj. Odgovori so bili naslednji:

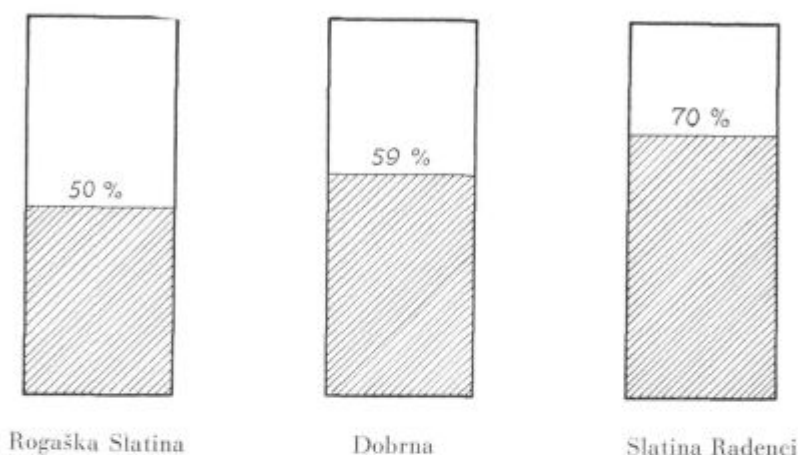
XLVI. Večkratni obisk posameznega zdraviliško-turističnega kraja (v %)

	Rogaška Slatina	Dobrna	Slatina Radenci
Prvi obisk	50	41	30
Drugi obisk	18,2	15,6	18
Tretji obisk in več	31,8	43,4	52

To so presenetljivo visoki rezultati, ki jih prav gotovo zdraviliške uprave premalo upoštevaјo. Tak »stalni« obiskovalec je vendar najbolj prepričljivo sredstvo ekonomske propagande. Vemo tudi, da so znanci eden izmed najvažnejših virov informacije pred nastopom turističnega

potovanja in še bolj pred odločitvijo za zdraviliško zdravljenje. Prav gotovo bi se zdraviliščem zelo izplačalo te stalne obiskovalce ustrezno stimulirati in nagradjevati (s popusti pri cenah, priznanji, novoletnimi darili in podobno), kot je navada v inozemskih znanih zdraviliških krajih. Ponekod delijo stalnim gostom tudi posebna priznanja in to objavijo v javnih sredstvih obveščanja, ker je to najcenejša, vendar zelo učinkovita propaganda.

Večkratni obisk v zdraviliško-turističnih krajih — 1965

Če predstavlja »večkratni obisk« v obravnavanih treh zdraviliško-turističnih krajih od 50 — 70 % celotnega obiska, je to zares impozantna številka. Ponavadi moramo namreč v turizmu nuditi vedno nove kraje in turistične privlačnosti brez kakršnokoli tradicije, v naših primerih pa že razpolagamo s precejšnjim številom stalnih obiskovalcev. To pa ne sme posameznih zdraviliških uprav uspavati. Njihova ekonomska propaganda ima dvojno nalogo: obdržati dosedanje obiskovalce in pridobivati stalno še nove. Marsikateri izmed teh bo verjetno postal tudi stalni obiskovalec. Pogoj je seveda osebno zadovoljstvo. Ne smemo pa pozabiti na morebitno konkurenco, tako na enaki ravni, kot tudi substituiranja (z novimi zdravili). Študij konkurence pa ne spada v okvir tega dela.

ZAKLJUČEK

Poskušal sem na kratko orisati in konkretno dokazati delo raziskave tržišča, konkretno študij obiskovalcev zdraviliško-turističnih krajev v okviru raziskave tržišča prodaje oziroma povpraševanja. Študij povpraševanja je prav gotovo važnejši del vsake raziskave tržišča. Omejil sem se na študij obiskovalca kot najvažnejšega, odločilnega faktorja na tržišču povpraševanja po zdraviliško-turističnih uslugah. Ne smemo

pa pozabiti še na študij morebitnih posrednikov, kot so to v turizmu razna turistična podjetja in predstavništva. Pri naši raziskavi tržišča povpraševanja pa sta morda še važnejša dva drugačna posrednika: socialno zavarovanje in zdravnik. Socialno zavarovanje lahko nastopa za večino sedanjih obiskovalcev nasproti zdraviliški upravi kot monopsonist, zatorej je potreben še študij posrednikov za popolnejši pregled stanja na tržišču povpraševanja. Ta ugotovitev pa ničesar ne spreminja na dejstvu, da je in ostane najvažnejši del te raziskave — študij obiskovalca.

Raziskava tržišča je pri nas še razmeroma mlada veda, v turizmu pa za njo skoraj ne vemo. Žato ima moje delo predvsem namen seznaniti z njo vse tiste, ki jo bodo slej ko prej morali uporabljati, če želijo gospodarski napredek svojemu podjetju in kraju. To velja za vsa gospodarska področja, tudi za turizem in zdraviliški turizem, s katerim se zlasti ukvarja ta razprava.

VIRI

- Arhiv Zveze naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev SR Slovenije Celje.
Čulić Dmiar J.: Turistička propaganda. Zagreb 1965.
Statistični letopis SR Slovenije. Ljubljana 1964.
Statistični godišnjak SFRJ. Beograd 1964.
Franz Schuhwerk: Ausländer in den deutschen Heilbädern. — Heilbad und Kurort Nr. 8/1965, Gütersloh.
Heilbad und Kurort Nr. 8/1965: Kurgastanalyse von Badenweiler.
Ludvik Rebeušek: Posebnosti ekonomske propagande za zdraviliško-turistične kraje. — Centralna ekonomska knjižnica. Ljubljana 1965.

ZUSAMENFASSUNG

Im Rahmen der Marktforschung wurde eine Untersuchung bzw. ein Studium der Besucher von Heilbädern und Kurorten in Slowenien durchgeführt, nachdem der Besucher der wichtigste Faktor auf dem Markt der Nachfrage ist.

Die Untersuchung wurde nach folgenden Gesichtspunkten durchgeführt: — das Motiv des Besuches wurde als wichtigster Hinweis an erster Stelle untersucht und zwar auf Grund einer Ankerfrage, welche in den drei grössten slowenischen Heilbädern und Kurorten (Rogaška Slatina, Slatina Radenci, Dobrna) in den Jahren 1963 und 1964 stattfand. Dabei wurden mehrere Kategorien von Besuchern festgestellt und zwar: die Grösste, deren Motiv des Besuches eine Heilbadkur ist, weiters Besucher, welche ihren Urlaub in Kurorten verbringen (meistens in den Sommermonaten), öfters wurde auch eine Kombination der Motive Kuraufenthalt und Urlaub festgestellt, dann die Kategorie der Durchreisenden (von denen eine grosse Anzahl als Besucher ihrer Familienangehörigen in den Kurort reisen — bei ganzjährigen Kurbetreibern also auch ganzjähriger Besuch von Familienangehörigen) und schliesslich Ausflügler, welche meistens in den Sommermonaten die offenen Schwimmbäder in den Kurorten besuchen. Besonders wurde auf die Notwendigkeit einer gezielten Werbung für die an Managerkrankheiten leidenden Besucher hingewiesen.

— Wo erhielten die Besucher ihre Informationen, wurde im nächsten Abschnitt untersucht. Dabei wurde eine grosse Anzahl von Informationen bei Bekannten (und natürlich auch bei Ärzten) festgestellt. Cca 5% der Befragten

antworteten, dass sie den Kurort auf Grund vorheriger Schulausflüge und Informationen beim Schulunterricht nun besucht haben. Wieder ein wichtiger Hinweis, da die Schulen doch meistens von der Kurortwerbung (ebenso auch von jeder Fremdenverkehrswerbung) übershen werden.

— Von wo kommen die Besucher, war die nächste Frage? Dabei wurde eine Gruppierung der Besucher zuerst nach Inländer und Ausländer und dann gesondert zuerst der ausländische Besuch in allen Kurorten Sloweniens, Sloweniens und Jugoslawiens, anschliessend aber auch der inländische Besuch im gleichen Ausmasse untersucht. Im Rahmen dieses Abschnittes wurde auch festgestellt, dass die grösste Anzahl der inländischen und ausländischen Besucher der slowenischen Kurorte aus grossen Städten kommt.

— Nun folgt die Untersuchung der Besucher und ihrer Übernachtungen nach der Art der Bezahlung auf: Selbstzahler und solche, welchen die Kur aus öffentlichen Geldern (an erster Stelle von der Krankenkasse) bezahlt wird. Dabei wurde festgestellt, dass die Selbstzahler zwar zwei Drittel der heimischen Besucher ausmachen, jedoch die Zahl ihrer Übernachtungen nur ein Drittel darstellt. So darf bei der Untersuchung des Marktes der Nachfrage nicht auf die Wünsche und Forderungen der Krankenkasse vergessen werden, da diese für eine grosse Anzahl der Besucher vermittelt und als Monopsonist auftritt.

— Die durchschnittliche Aufenthaltsdauer wurde im nächsten Abschnitt untersucht. Und zwar für die slowenischen Kurorte, für einzelne Kurorte sowie für Slowenien und Jugoslawien. Eine Gegenüberstellung ergab, dass die Aufenthaltsdauer in den Heilbädern und Kurorten für den inländischen sowie ausländischen Besuch cca 3,5 mal länger ist, als in den übrigen Fremdenverkehrsorten. Weiters wurden diese Ermittlungen mit der durchschnittlichen Aufenthaltsdauer in den Fremdenverkehrsorten und Kurorten der Bundesrepublik Deutschland verglichen.

— Wichtige Aufschlüsse wurden bei der Analyse des Geschlechts und Alters der Besucher, je nach den Indikationen der einzelnen Heilbäder und Kurorte, ermittelt.

— Ebenso wurde die Berufsstruktur der Besucher (Inländer und Ausländer) in Slatina Radenci und Dobrna untersucht.

— Im letzten Abschnitt wurde noch eine Besonderheit des Kurortbesuches untersucht und zwar der sogenannte mehrfache Besuch. Es wurde festgestellt, dass mehr als die Hälfte aller Besucher der drei grössten slowenischen Heilbäder diese schon mehrfach besucht haben. Als solche sind sie sicher die besten Träger (nebst allen Übrigen) der Kurortwerbung.

DR. ALEKSANDER HRASOVEC

KAJ OTEŽUJE PRI NAS POSLOVANJE SKLADOV
ZA ZDRAVSTVENO ZAVAROVANJE?

UVOD

Ko sem pred dvema letoma v Celjskem zborniku pisal o novi organizaciji in financiranju socialnega zavarovanja v našem okraju, sem ob zaključku napisal, da »novih obremenitev za socialno zavarovanje naše gospodarstvo in naši zavarovanci ne prenesejo, tembolj, ker že sedaj trošimo za zdravstvo in socialno varstvo večji odstotek narodnega dohodka, kot je to gospodarsko utemeljeno.«

Pravilnost te, leta 1963 napisane trditve, se je že naslednje leto pokazala na skladih za zdravstveno zavarovanje na našem območju, saj smo že leto 1964 zaključili s skupnim primanjkljajem 74.053.000 din. Ta primanjkljaj smo sicer še pokrili iz rezervnih skladov, ki so se pa občutno zmanjšali.

Še bolj pereče pa postaja vprašanje danes, zlasti sedaj, ko smo z novimi gospodarskimi predpisi znižali od 1. š. 1965 dalje stopnje prispevkov za socialno zavarovanje od 22,5 % bruto stopnje na 20,5 % bruto stopnjo, za zdravstveno zavarovanje pa od 8,5 % na 8 %.

Ce pa upoštevamo še dejstvo, da so skladi za zdravstveno zavarovanje na našem območju v prvem polletju 1965 izkazovali 672.171.000 din primanjkljaja, ki je ob koncu julija narasel celo na 790.153.000 din, postanemo še bolj zaskrbljeni.

Gotovo na ta način ne bomo mogli več nadaljevati in bomo tudi na tem področju v bodoče lahko trošili le toliko, kolikor bo sredstev na voljo. Tu ne gre le za trenutne težave, ki so pripeljale celo tako daleč, da se postavlja vprašanje, če so skladi sploh še solventni ali ne, ampak za daljši proces, ki naj stabilizira tudi to našo potrošnjo in jo uskladi z realnimi možnostmi.

Preden bom skušal odgovoriti na vprašanje, ki sem ga postavil v naslovu, pa moram v osnovnih potezah pokazati organizacijo in financiranje socialnega zavarovanja.

Vsa tako imenovana dolgoročna zavarovanja (pokojninsko, invalidsko in otroški dodatek) se financirajo iz posebnih skladov, ki so

enotni v republiki. O njih ne bomo govorili, vkljub temu, da so tesno povezani z našimi skladi. Tako imenovano zdravstveno zavarovanje, ki obsega zdravstveno varstvo in z njim povezane denarne dajatve, pa se financira v komunalnih skupnostih socialnega zavarovanja.

Na našem območju smo usanovili:

— komunalno skupnost CELJE za občine Celje, Laško, Mozirje, Slov. Konjice, Sentjur in Šmarje;

— komunalno skupnost POSAVJE za občine Brežice, Krško, Sevnica;

— komunalno skupnost VELENJE za občino Velenje;

— komunalno skupnost ZALEC za občino Žalec.

Zdravstveno zavarovanje kmetov je posebej organizirano in se ločeno financira.

Vsaka od teh skupnosti naj bi na svojem področju zbrala tolikšna sredstva in sklade tako upravljala, da je vsem zavarovanim osebam zagotovljeno zdravstveno varstvo in dajatve v takem obsegu, kot to predvidevajo zakoniti predpisi. To načelo pomeni torej princip samofinanciranja. Res je predvideno obvezno pozavarovanje posameznih skladov v republiškem merilu, praktično pa so elementi za pozavarovanje tako neugodni, da plačujejo naše skupnosti na samih premijah več, kot pa na povračilih dobijo.

Zelo pereče finančno stanje skladov, še bolj pa jasen princip samofinanciranja, nam narekuje, da takoj ugotovimo vzroke za takšno kritično stanje: po teh ugotovitvah pa prilagodimo svojo bodočo potrošnjo sredstvom, ki jih bomo z znižanimi dohodki (najvišje dopustne meje prispevkov) v bodoče lahko zbrali.

GLAVNI VZROKI

Skušal bom z nekaterimi podatki pokazati, zakaj je pri nas finančno stanje skladov tako težko, druge skupnosti v Sloveniji pa so ob enakih stopnjah prispevkov bodisi suficite, ali pa vsaj nimajo takih težav, kot jih imamo mi. Jasnó je, da so vzroki tako objektivni kot subjektivni. V tem zapisu bom skušal nakazati predvsem nekatere objektivne vzroke, ker so samo ti vzroki toliko pomembni, da jih objavim v taki obliki. S subjektivnimi slabostmi pa se moramo takoj spoprijeti in jih odpravljati.

Ob vsaki primerjavi nam takoj pade v oči, da so v naših skupnostih in po posameznih občinah *dohodki* sklada na aktivnega zavarovanca, ki sredstva ustvarja, nižji kot je republiško povprečje.

Vzel sem namenoma najnovejše podatke za prvo polovico letošnjega leta. Dohodki skladov v republiškem povprečju na *enega aktivnega zavarovanca* so označeni s 100 %, dohodki po naših občinah pa so izraženi v odstotkih od tega povprečja.

Podatki pokažejo tole sliko:

Skupnost Občina	Osnovni prispevek	Dodatni prispevek	Skupni dohodki	% aktivnih zavarovane.
SRS	100,0	100,0	100,0	100,0
Celje	101,2	119,9	99,4	5,5
Laško	90,8	104,9	101,9	0,8
Mozirje	94,1	122,1	110,5	0,6
Slovenske Konjice	85,8	119,5	94,6	0,8
Šentjur	82,7	99,9	105,6	0,5
Šmarje	71,2	111,1	84,5	0,9
SK. CELJE	94,5	112,1	98,5	8,8
Brežice	81,2	75,8	85,7	0,9
Krško	91,4	91,7	97,0	1,2
Sevnica	85,8	66,6	94,8	0,6
SK. POSAVJE	86,6	79,8	91,9	2,7
VELENJE	120,9	162,7	126,1	1,8
ZALEC	85,0	112,5	95,7	1,6

Opozoriti moram, da je bila stopnja za osnovni prispevek v vsej republiki v tem obdobju enaka. To pomeni, da so tudi osebni dohodki delavcev v naših skupnostih in občinah nižji od povprečnih osebnih dohodkov v republiki. Samo delavci v velenjski občini imajo boljše osebne dohodke, v celjski občini pa se samo 1,2 % nadpovprečnega dohodka izgubi v skupnosti in je skupnost kot celota znatno pod republiškim povprečjem.

Da bi vsaj malo omilili to situacijo, smo pri nas predpisovali višji dodatni prispevek, to se pravi, da smo naše delovne organizacije bolj obremenjevali in so nosile težje breme kot istovrstne delovne organizacije drugje v Sloveniji. Vendar pa je vkljub nadpovprečni obremenitvi delovnih organizacij tudi celotni dohodek sklada v naših skupnostih (razen Velenja) nižji kot v ostalih skupnostih v Sloveniji.

Tudi za leto 1964 smo izračunali te podatke in ugotovili, da je po osnovnem prispevku na 1 aktivnega zavarovanca velenjska skupnost res na drugem mestu v Sloveniji (nad povprečjem), celjska na dvanajstem, posavska na šestnajstem, žalska pa celo na triindvajsetem mestu od štiriindvajsetih skupnosti, kolikor jih je v Sloveniji. Vse tri so bile tudi leta 1964 pod povprečjem.

Če pa primerjamo še podatke med prvim polletjem 1964 in prvim polletjem 1965, pa ugotovimo, da je osnovni prispevek na aktivnega zavarovanca v celjski skupnosti znašal lani 95,2 % od republiškega povprečja, letos pa je padel na 94,5 %; v posavski je padel od 89,5 % na 86,6 %, v žalski od 87,0 na 85 %, edino v velenjski je narasel od 116,1 na 120,8 %.

Ker je osnovni prispevek, ob enaki stopnji, odraz osebnih dohodkov, lahko tudi ugotovimo, da so osebni dohodki delavcev v naših skupnostih letos narasli manj kot v drugih, da smo torej zaostali za drugimi. Še en podatek o tem, izražen drugače: V Sloveniji je narasel v istem obdobju osnovni prispevek (indeks) na 137; v celjski skupnosti pa le na 135,9, v posavski le na 132,6, v žalski le na 134,0; samo v velenjski je s 142,8 nad republiškim povprečjem.

Če je osebni dohodek rezultat delavčevih delovnih uspehov in vloženega dela, se moramo vprašati, ali so res ti uspehi pri nas podpoprečni in če res zato počasneje napredujemo kot drugje v Sloveniji?

Seveda moramo s stališča naših skladov takoj pogledati tudi njihove izdatke. Izhajajoč iz »podpoprečnih« dohodkov, bi bilo logično, da bi bili tudi izdatki »podpoprečni«, žal pa je ravno obratno. Podatki za nekatere *najpomembnejše* postavke izdatkov in za izdatke sklada v celoti za isto obdobje so tile:

Občina Skupnost	Ambulante	Bolnice	Zobozdravstvo		Nadomestilo ob bolezni		Vsi izdatki
			konservativa	protektika	do 30 d.	nad 30 d.	
SRS	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Celje	106,5	101,9	92,7	124,5	141,7	124,2	108,2
Laško	112,5	122,7	96,8	152,6	115,9	115,1	114,1
Mozirje	120,1	116,2	118,8	126,1	109,5	98,0	117,2
Slov. Konjice	109,5	151,5	112,6	102,9	151,5	107,2	114,9
Šentjur	117,1	119,5	82,7	105,5	107,5	75,1	110,6
Šmarje	115,4	127,1	101,5	105,7	100,5	122,5	115,5
SK. CELJE	109,4	110,8	97,2	120,9	150,5	118,1	110,6
Brežice	88,5	105,5	120,9	99,1	91,6	105,6	94,0
Krško	108,2	115,7	75,6	154,1	160,6	144,0	118,9
Sevnica	101,5	104,0	84,5	78,9	84,7	89,4	102,7
SK. POSAVJE	99,8	108,0	92,4	109,5	119,5	117,6	106,6
VELENJE	129,9	125,7	82,5	81,2	191,6	162,6	158,4
ŽALEC	110,5	112,8	72,1	82,0	98,5	109,8	105,7

Nekaterih manj pomembnih izdatkov v tej tabeli nisem ločeno prikazal; med pomembnejšimi pa sem namenoma izpustil stroške za kopališko-klimatsko zdravljenje, ker se je letos v prvi polovici leta liberaliziral način pošiljanja v zdravilišča z enakimi napotnicami kot v bolnico. Ta način pa je povzročil, da so morale skupščine vseh štirih skupnosti takoj ukrepati in znova predpisati, da se pošiljajo zavarovane osebe v zdravilišča le s posebnimi napotnicami zdravniških komisij. Samo za informacijo naj navedem, da znaša v prvem polletju 1965 strošek na 1 aktivnega zavarovanca v indeksu nasproti republiškemu povprečju v celjski skupnosti 164,5, v posavski 134,5, v velenjski 162,6, v

žalski 151,6; v znesku pa za 6 mesecev za vse štiri skupnosti 160,073.946 din.

Podrobnejša analiza gornje tabele bi sicer zahtevala posebno razpravo, zlasti ker gre za mnoga strokovno-medicinska vprašanja. Na kratko pa lahko poudarim, da je pri ambulantnih pregledih treba upoštevati, da je omrežje zdravstvenih ustanov pri nas neprimerno bolj gosto kot drugje v Sloveniji in da se zavarovanci zdravstvenih storitev, ki so jim pač »pri roki« bolj poslužujejo. Poleg tega je tudi nadpovprečno številčno stanje tistih, ki zelo vpliva na tovrstne izdatke. Ne smemo tudi prezreti dejstva, da so se zdravniški pregledi in medicinske usluge letos začeli plačevati po posameznih storitvah, lani pa so se plačevali v pavšalu. Pogled na republiško tabelo tudi pokaže, da je ambulantni pregled in storitev pri nas najdražji v celjski skupnosti, nato posavski, nato žalski, ki so nad republiškim povprečjem. V velenjski občini je sicer pregled cenejši kot povprečno v republiki, pač pa jih je znatno več kot drugje. Na 1000 zavarovanih oseb pride v Velenju 919 teh storitev, v republiki pa le 649.

Zanimiva je tudi ugotovitev, da so izdatki za bolnice znatno nad republiškim povprečjem, čeprav se je oskrbni dan plačeval v istem obdobju le v celjski skupnosti za malenkost dražje, v ostalih pa celo ceneje kot je republiško povprečje.

Tudi drug podatek potrjuje to ugotovitev. V republiki je bilo v istem obdobju na 1000 zavarovanih oseb 152 oskrbnih dni v bolnici, nad tem povprečjem so skupnosti Celje s 141 dnevi, Velenje s 158 dnevi, Zalec s 151 dnevi, malenkost pod pa Posavje s 126, ki tudi pri tovrstnih izdatkih najmanj prekoračuje republiško povprečje.

Za tako imenovano konservativo (zdravljenje in nega zob) smo porabili v naših skupnostih relativno manj kot v republiki, imeli pa smo tudi na 1000 zavarovanih oseb manj teh storitev. Pri protetiki pa smo porabili v celjski in posavski skupnosti sorazmerno več, imeli pa smo manj storitev na 1000 zavarovanih oseb kot v republiki. To je res finančno-statističen podatek, ki ima poleg tega, da smo plačevali te storitve dražje kot drugje, gotovo še svoje strokovne vzroke, na katere bi lahko odgovorila le zobozdravstvena služba.

Pri izdatkih, ki jih imamo za nadomestila ob boleznih (za obe kategoriji, do 30 dni in nad 30 dni, skupaj) pa v vseh naših skupnostih prekoračujemo republiško povprečje; to je pogojeno s številčnim stanjem bolnih, o čemer bom bolj obširno pisal pozneje.

Če pogledamo v gornji tabeli še zadnjo kolono »skupni izdatki«, vidimo, da so v vseh naših skupnostih in občinah (izjema Brežice, ki je pa ne gre posploševati) izdatki sorazmerno višji kot v ostalih skupnostih in občinah v Sloveniji.

Mislím pa, da je, če že ne glavni, pa vsaj zelo pomemben vzrok, ki vpliva na te disproporce, tako na nižje dohodke, kot višje izdatke, naše nadpovprečno visoko številčno stanje bolnih.

Zavarovanec, ki je v bolniškem stanju, ne plačuje prispevkov (manjši dohodek), pač pa samo troši sredstva (višji izdatek za večje število bolnih).

Primerjava podatkov o številčnem stanju bolnih na našem območju z onim v Sloveniji nam pokaže tole sliko:

Leto	številčno stanje bolnih		številčno stanje porodnic	
	SRS	Celje	SRS	Celje
1959	4,52	5,01	0,63	0,57
1960	4,53	4,78	0,63	0,54
1961	4,45	4,95	0,69	0,64
1962	4,88	5,46	0,76	0,71
1963	5,98	4,22	0,72	0,62
1964	4,78	5,16	0,76	0,66
I-VI 1965	4,79	5,60	0,84	0,75

Res je, da se je območje celjskega zavoda v preteklih letih spreminjalo, naraščalo je število zavarovancev, vse to pa ne spremeni dejstva, ker se številčno stanje bolnih oziroma porodnic vedno računa v odstotku na število zaposlenih. Pri porodnicah opozarjam na spremenjeni predpis, ki daje porodnicam od aprila letos 135 dni porodniškega dopusta, kar je že vplivalo na odstotek za prvo polovico leta 1965.

Takoj pade v oči, da je številčno stanje bolnih *stalno* nad republiškim povprečjem, katero pa je tudi zaradi našega številčnega stanja višje, kot bi sicer bilo. Če vzamemo podatke za vseh 6 let skupaj (1959 — 1964), vidimo, da je bilo povprečno številčno stanje bolnih v republiki 4,50 % pri nas pa 4,92 %, ali za 0,42 % višji. Pod 4,50 %, kolikor je bilo v zadnjih 6 letih številčno stanje bolnih v republiki, je bilo pri nas številčno stanje bolnikov le leta 1963, v tem letu pa so naši skladi za zdravstveno zavarovanje izkazovali 355,018.000 din presežka.

Mislil pa, da moramo svoje nadpovprečno številčno stanje bolnih pripisati tudi nekaterim objektivnim vzrokom, predvsem dvema posebno specifičnima za naše področje. To sta razmerje naše težke industrije in zlasti rudarstva nasproti drugim panogam ter številni premiki naših delavcev (fluktuacija). O ostalih, zlasti subjektivnih vzrokih v tem okviru ne bi razpravljaj.

V letu 1964 smo 82.575 aktivnim zavarovancem izplačali nadomestila za 1.359.477 delovnih dni (5,16 % številčno stanje bolnih, republiško povprečje 4,78 %). Če odštejemo od 82.575 aktivnih zavarovancev tiste, ki so zaposleni v železarni Štore (2.055 — bolnih 5,04 %), Cinkarni (2.038 — bolnih 6,55 %), rudniku Laško (602 — bolnih 7,47 %), rudniku Senovo (1.018 — bolnih 8,50 %), rudniku Velenje (3.584 — bolnih 7,98 %) in rudniku Zabukovica (652 — bolnih 9,14 %), katerih je skupaj 9.948, bi nam ostalo 73.127 aktivnih zavarovancev.

Ce odštejemo od 1.359.477 lani izgubljenih delovnih dni 224.249 dni, kolikor je bilo izgubljenih v omenjenih podjetjih, nam ostane 1.115.185 izgubljenih delovnih dni ali 4,89 % številčno stanje bolnikov, ki pa je še vedno nad republiškim povprečjem.

Prav gotovo vplivajo na številčno stanje bolnih tudi precejšnji premiki (fluktacija) delavcev. Na 82.575 aktivnih zavarovancev smo lani imeli pri zavodu za socialno zavarovanje 27.554 prijav in odjav. Z drugo besedo povedano: vsak tretji delavec je spremenil svojo delovno organizacijo.

Medobčinski zdravstveni center v Celju je v zadnjih tednih ponovno razpravljal o našem sorazmerno visokem številčnem stanju bolnikov in analiziral te pojave. Začeli so številčno stanje bolnih tudi grupirati: pri vsakem delavcu že zdravnik ugotovi, za katero »kategorijo« bolniškega stanja gre. Poleg čisto medicinskega bolniškega stanja so postavili še te kategorije: socialno zakonska, socialno subjektivna, socialno zdravstvena, medicinsko administrativna ter čisto administrativna kategorija. Ker se je ta sistem šele uvedel, rezultatov še ni mogoče kritično oceniti, gotovo pa je, da bo ta način pomagal pri vsakodnevnem delu za znižanje številčnega stanja bolnikov.

Zelo zanimiva je še primerjava izostankov od dela zaradi porodov. Predpisi predvidevajo za vsako porodnico enak porodniški dopust, pri tem pa smo, v odstotku, vsa leta pod republiškim povprečjem, torej ravno nasprotno kot pri staležu bolnih. Če računamo na obdobje 1959 — 1964 ugotovimo, da je znesel ta odstotek v republiki 0,69, pri nas pa 0,62 torej za 0,07 manj.

Pri tem pa moramo seveda primerjati tudi strukturo zaposlenih po spolu. Primerjava med našim področjem, republiko Slovenijo in ostalimi republikami v državi pokaže v odstotkih tole sliko:

Spol	Celje	SRS	BIH	Čr. g.	Hr.	Srb.	Mak.	SFRJ
Moški	64,9	62,0	78,5	77,1	68,5	75,7	80,2	72,0
Zenske	35,1	38,0	21,5	22,9	31,5	26,3	19,8	28,0
Skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tudi ti podatki potrjujejo gornjo ugotovitev, da imamo zaradi porodov manj izostankov kot drugje v Sloveniji, ker imamo pač med zaposlenimi manj žena. Po teh podatkih pa tudi vidimo, da najbrž ne bo resnična trditev nekaterih, češ da so žene bolj pogosto v bolniškem stanju, ker imamo pri nas vključ »podpovprečnemu« številu zaposlenih žena »nadpovprečno« številčno stanje bolnikov. Sicer bi pa morali to trditev še bolj precizno analizirati. Samo zaradi zanimivosti in eventualnih primerjav, še navajam sestavo aktivnih zavarovancev po spolu po občinah in skupnostih na našem območju, ki pokaže tole sliko:

Občina	Število		Odstotek			
Skupnost	moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj
Celje	18.313	10.958	29.273	62,57	37,43	100,0
Laško	3.119	1.559	4.678	66,67	33,33	100,0
Mozirje	1.972	1.080	3.052	64,61	35,39	100,0
Sl. Konjice	3.085	1.495	4.578	67,59	32,61	100,0
Šentjur	998	650	1.628	61,30	38,70	100,0
Šmarje	3.291	1.897	5.188	63,43	36,57	100,0
Sk. CELJE	30.780	17.617	48.397	63,60	36,40	100,0
Brežice	3.795	1.488	5.283	71,85	28,17	100,0
Krško	4.925	1.551	6.476	76,05	23,95	100,0
Sevnica	1.931	1.333	3.284	59,41	40,59	100,0
Sk.						
POSAVJE	10.671	4.372	15.043	70,94	29,06	100,0
VELENJE	7.162	2.921	10.083	71,05	28,97	100,0
ŽALEC	3.051	4.001	9.052	33,80	44,20	100,0
ZAVOD						
CELJE	33.664	28.911	62.575	64,99	35,01	100,0

Po teh podatkih vidimo, da imamo med zaposlenimi največ žena v žalski in sevniški občini, drugje pa je to število toliko nižje, da je tudi naše povprečje nižje od republiškega.

Ko govorimo o strukturi zavarovancev, ki lahko vpliva na izdatke za zdravstveno varstvo, moramo primerjati še razmerje med posameznimi kategorijami zavarovancev, ki »plačujejo« prispevke, vendar pa sredstva bolj ali manj intenzivno trošijo ter med njihovimi družinskimi člani, ki pa sredstva samo trošijo. Menda ni treba posebej poudarjati, da upokojenci več porabijo za zdravstveno varstvo kot pa aktivni delavci in pa, da nadpovprečno število »pasivnih zavarovancev« (družinski člani) neugodno vpliva na izdatke za zdravstveno zavarovanje.

Pregled teh podatkov nam pokaže to sliko v odstotkih:

Kategorija	Celje	SRS	BIH	Cr. g.	Hrv.	Mak.	Srb.	SFRJ
Aktivni zavar.	41,4	43,6	29,6	28,6	38,0	30,0	36,4	35,7
Upokojenci	10,8	10,5	5,4	6,9	8,8	3,2	6,3	7,0
Osebe izven dela	0,1	0,1	0,2	0,2	0,4	0,9	0,4	0,4
Nosilci pravic	52,3	54,2	35,2	35,7	47,2	34,1	43,1	43,1
Družinski člani	47,7	45,8	64,8	64,3	52,8	65,9	56,9	56,9
SKUPAJ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tudi iz teh podatkov vidimo, da je sestava zavarovanih oseb na našem območju neugodnejša od republiškega povprečja. Ugotavljamo, da imamo relativno največ upokoencev v državi, kar pokaže tudi primerjava po posameznih skupnostih.

Nosilec pravic, ki sredstva ustvarjajo, imamo na našem območju 52,5 %, »potrošnikov« pa imamo 47,7 % ali 2,2 % več kot v republiki. Nesporno je, da to bistveno neugodno vpliva na finančno stanje naših skladov.

SKLEPI

Skušal sem prikazati in s podatki podkrepiti nekatere objektivne vzroke, ki vplivajo na to, da so skladi za zdravstveno zavarovanje na našem področju v stalnih težavah ali pa celo deficitni. Med objektivnimi vzroki namenoma nisem razpravljaj o čisto zdravstveno-medicinskih vzrokih (patologija zavarovanih oseb), ker nisem poklican, da bi o tem razpravljaj. Namenoma pa nisem pisal o subjektivnih okolnostih, med katere štejem zlasti organizacijske slabosti v zdravstvu, socialnem zavarovanju in delovnih skupnostih in preveliko zahtevnost naših zavarovancev. Dandanes pa poleg teh vzrokov navajajo nekateri kot zelo pomemben faktor tudi naše zakonske predpise, ki dajejo zavarovanim osebam zelo široke pravice, nimamo pa še dovolj močne gospodarske osnove za to.

Smatram torej, da bomo morali pri naših bodočih ukrepih na tem področju upoštevati nekatera dejstva, ki so za nas značilna in to zlasti:

1. podpovprečni dohodki skladov,
2. nadpovprečni izdatki,
3. previsoko številčno stanje bolnih,
4. neugodna struktura zavarovanih oseb,
5. prekomerno število premikov delavcev (fluktuacija)
6. čisto zdravstveni razlogi — patologija zavarovanih oseb,
7. subjektivne slabosti,
8. spremembe zakonitih predpisov o pravicah zavarovanih oseb.

Prepričan sem, da se bomo čimprej morali odločiti, kolikšen delež svojega narodnega dohodka bomo namenili za zdravstveno zavarovanje, ki je nesporno del naše splošne življenjske ravni in osnovna pridobitev naših delavcev. Ugotovili smo, da smo porabili v naši republiki 11,6 % ustvarjenega narodnega dohodka za socialno zavarovanje delovnih ljudi, v starem celjskem okraju pa 15,6 %.

Zato bomo morali ugotoviti, kolik je našim razmeram prilagojen družbeno ter gospodarsko utemeljeni delež narodnega dohodka, ki ga smemo porabiti za to dejavnost. Tako določena sredstva bomo morali trošiti bolj racionalno kot dosedaj. Pri tem pa bomo morali prilagoditi predvsem organizacijo skupnosti socialnega zavarovanja čisto gospodarskim in zavarovalnim principom, da bodo dovolj močne in velike rizične skupnosti, ki bodo zbrale za svoje sklade tolikšna sredstva in

sklade tako upravljale, da bo vsem zavarovanim osebam zagotovljeno enako dobro in uspešno zdravstveno varstvo in dajatve v takem obsegu, kot je to predpisano.

OPOMBE, VIRI IN LITERATURA:

Pri posameznih navedbah in zlasti statističnih podatkih nisem sproti navajal virov, od kod sem jih vzel; vsi ti podatki so vzeti iz tehle virov in literature:

1. »Samouprava zavarovancev« — glasilo zavoda za socialno zavarovanje več števil in letnikov, zlasti številki 6/64 in 8/65.

2. Statistični podatki republiškega zavoda za socialno zavarovanje v Ljubljani za leta 1959, 1960, 1961, 1962, 1965, 1964.

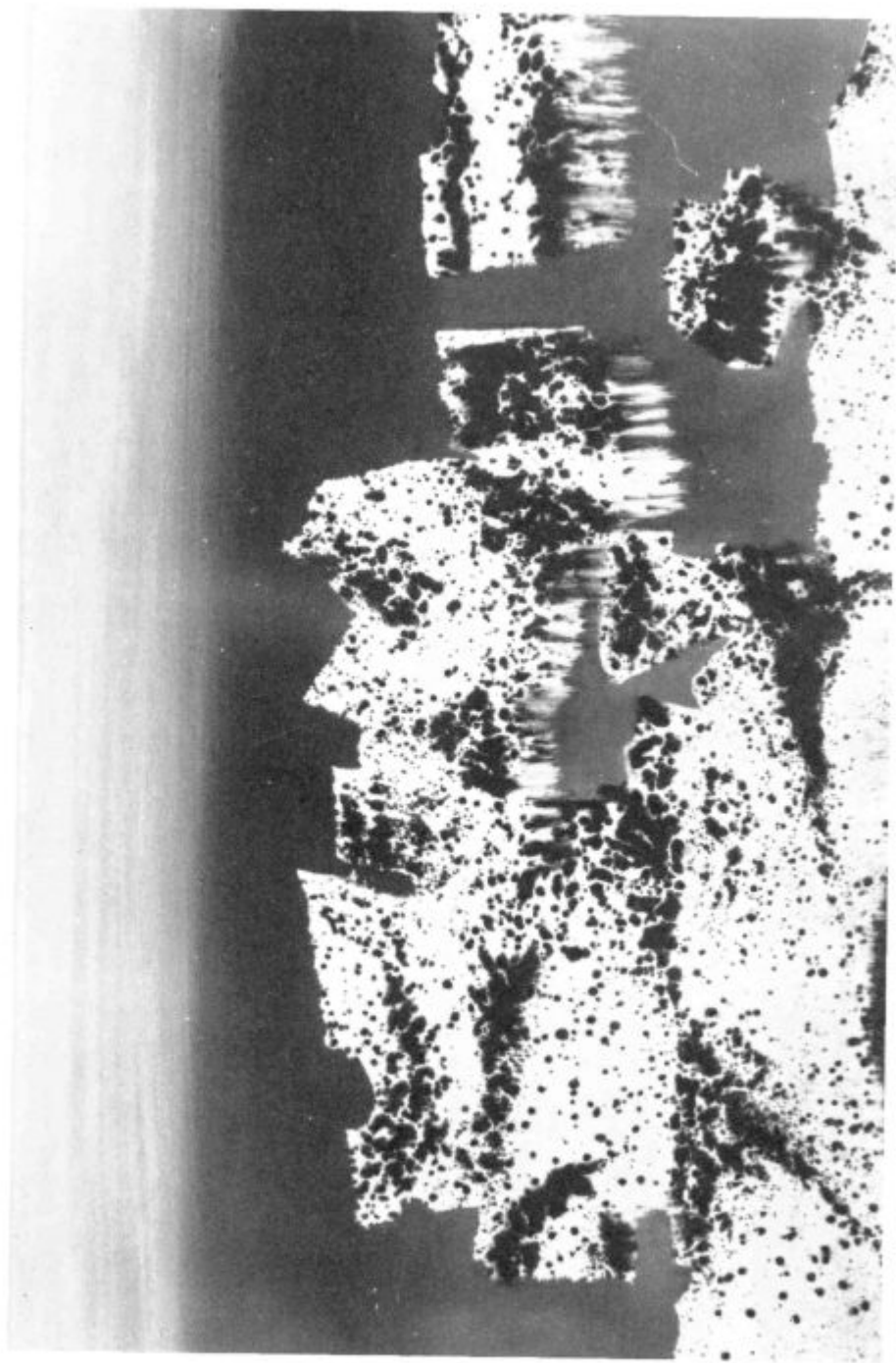
3. Letna poročila za posamezne komunalne skupnosti socialnega zavarovanja (Celje, Posavje, Velenje, Zalec), ki jih izdaja Komunalni zavod za socialno zavarovanje Celje; zlasti za leto 1965 in 1964.

4. Zvezni in republiški Uradni list, zlasti št. 22/62, 15/65 in 55/65.

5. Zakon o organizaciji in financiranju socialnega zavarovanja.

6. Poročilo o skladih socialnega zavarovanja v SRS za obdobje januar -- julij 1965.

7. Statistični podatki so delno tudi iz statistike pri Komunalnem zavodu za socialno zavarovanje Celje in iz vsakomesečnih poročil, ki jih prejemajo člani skupščin komunalnih skupnosti.

AVGUST LAVRENCIČ: Iz cikla »MORJE« (akvarel).

Obdobje čistega abstraktnega ustvarjanja Avgusta Lavrenčiča je bilo zelo kratko, ker mu abstrakcija zaradi premočnih izpovednih hotenj ni zadoščala. Oborožen z osemi pridobitvami abstraktnega slikanja je sicer ohranil temu lastno dekorativnost in ose orline abstraktnih kompozicijskih načel ter se hkrati začel vračati k realnim oblikam iz narave. V tem obdobju njegovega razvoja je začasno opustil dotlej predvsem gojeno oljno slikarstvo in od sredine leta 1964 naprej ustvaril svoj ciklus akvarelov »Morje«, ki ga je upodabljal z ljubeznijo do tega zanj najdražjega predela domovine in v lahkotnem stvarniškem zagonu. Čeprav šteje Lavrenčič ta svoj ciklus skorajda za oddih ob delu in kot raziskovalno (tudi tehnološko) pripravo za zanj tehtnejše stvaritve v olju, nosi njegov ciklus pečat dognanih del, ki vsebujejo ose značilnosti njegovega slikarstva. Akvareli cikla »Morje« izžarevajo asketsko oblikovalno discipliniranost, melanholično ljubečo izpoved o trpkem obmorskem svetu, kjer se ob navideznem miru bijeta dva elementa: trdni (skala) in mehki (voda); kjer v tem boju vedno zmaga navidez šibkejši bojevnik (voda in počasi gloda, dolbe in razkraja na proti pogled neuničljivo skalo. Upodobitev tega večnega boja je hkrati likovna pesem o minljivosti v naravi in s tem nova likovna izpoved spoznanja obmorskega sveta. V ta namen si je moral Lavrenčič ustvariti novo akvarelistično tehniko, barve uporablja skopo, slika tonsko. Slogovno pa bi Lavrenčičeve akvarele lahko opredelili kot korak preko abstraktnih ustvarjalnih načel.

Prof. Avgust Lavrenčič je za ciklus akvarelov »Morje« prejel posebno Slandrovo nagrado za leto 1965.

J. Kislinger

DR. ANTON SORE

O LJUDEH OB ZGORNJI SOTLI

Obravnavani predel obsega svet med Bočem, Rudnico, Macljem in Sotlo. Zgornje Sotelsko je prehodno ozemlje med Karavankami in Posavskim hribovjem ter Panonskim nižavjem, med alpskim in panonskim podnebjem ter rastjem. Že od pradavnine so tod vodile poti iz alpskega in predalpskega sveta v subpanonski in panonski predel, iz Posavine v Podravino. Tu so se ljudje že zgodaj in dokaj na gосто naselili po oblatih hrbtih v obliki razloženih zaselkov. Pri gradnji kmečkega doma so se zgledovali po zidani osrednje slovenski hiši na zahodu in po leseni ali na pol zidani hiši vzhodne Slovenije. Dobre rodne zemlje je bilo že nekdanj malo, zato so posest drobili; drobili so jo tako, da mnogi niso mogli vzdržati doma. Odšli so, kakor hitro so zagorele v bližini tovarniške peči

Zgornje Sotelsko

in so mesta potrebovala delovno silo. Prehodnost ozemlja se kaže tudi v razmerju gospodarskih površin, v prehodu med poljedelstvom in živinorejo, med živinorejo in sadjarstvom oziroma vinogradništvom ter končno med pravim zemljakom in kmetom, ki se odvrča od kmetije k drugemu glavnemu zaslužku. Industrijske dejavnosti je malo in zaposluje v glavnem prebivalce bližnje okolice Rogaške Slatine in deloma Rogateca.

Iz dobe prvotne skupnosti na Zgornjem Sotelskem nimamo materialnih najdb, pač pa moremo posredno sklepati, da je bilo naše ozemlje že takrat obljudeno, saj so leta 1899 v neposredni bližini pri Krapini odkrili kosti paleolitnega človeka. To najdišče spada med najpomembnejša v Evropi. Tudi iz mlade kamene dobe nimamo posebnih sledov o naših prednikih; nekoliko več vemo o kasnejših dobah, zlasti o rimski. Ob Sotli je že takrat potežala meja med provincama Norik, h kateremu je spadal tudi zahodni del Štajerske s Čelejo, in Panonijo, ki je obsegala še vzhodni del Štajerske s Petovio (2).^{*} Pri Cerovcu so odkrili bronasto orodje iz takratne dobe, v bližnjih Črmožišah nagrobno ploščo, kamenje in opeko, v Grušovju južno od cerkve sv. Donata pa bronaste igle in kovance. Ljudje še poznajo staro vozno pot pri Donatu kot rimsko cesto. Bronasto okrasje in orodje ter ostanke naselbin so našli tudi v vzhodnem Mestinju, v Rogaški Slatini in v Rogatecu (1, 76). Kaže, da so že v predzgodovinski in rimski dobi vodile čez Zgornje Sotelsko poti in povezovale današnjo osrednjo Slovenijo s panonskimi pokrajinami (4, 9).

Na staro naselitev in prehodnost ozemlja kažejo imena Mestinje, Tržišče pri Rogaški Slatini in hrib nad Rogatecem, Spodnje in Zgornje Gradišče, Ceste in Tlake (18, 521). O zgodnji slovanski naselitvi pričajo najdbe blizu Velikega in Malega Gradišča in utrdba Vrbovac na sosednji hrvaški strani (19, 121). Naši predniki so se izogibali tesnih dolin in poplavnih področij ob Sotli in njenih pritokih, držali so se položnih, višjih hrbtov in goric ter obronkov hribov. Tudi kasneje so si priseljenci raje izbrali višje lege, planotasta slemena bregov in sončne terase, kjer je bilo še možno najti prostor za krčenje in obdelovanje. Večja sklenjena naselja v dolinah so se razvila predvsem v zadnjih 200 letih ob glavni podolžni cesti in železnici. Rogatec je imel že v srednjem veku izjemni prometni in strateški značaj, zlasti v dobi bojev proti Ogrom, in je zato že zgodaj (leta 1285) dobil trške pravice (18, 521).

Topografska imena označujejo topografijo krajev (Plat, Podplat — polica), obliko tal, rodovitnost prsti (Rodne) in rastlinstvo (Gubernik, Cerovec, Dobovec, Zagaj itd.), ki je bilo karakteristično za neko področje.

V 9. stoletju je bila osnovana Savinjska marka. Na severu je mejila na Ptujsko, na vzhodu je segala do Sotle, ki je bila že takrat meja proti Hrvaški (5, 140). Glavno zaslugu, da so se meje Savinjske krajine in s tem

* V oklepaju navajamo, odkod so vzeti podatki. Prva številka opozarja na tekočo številko v seznamu literature in virov, ki je dodan na koncu članka, naslednje številke pa pomenijo stran v citiranem delu, kjer je podatek naveden.

nemške države razširile do Sotle, imata prva krajišnika. Meja med Slovenci in Hrvati na Sotli izvira tedaj že iz 10. stoletja in je posledica obrambe pred Ogri in vojaških osvajanj v drugi polovici 10. stoletja. V srednjem veku je vodila ob Sotli pot in povezovala Posavino s Podravino približno tako kot danes. Važna je bila tudi cesta iz Celja do Rogateca (2, 176, 240).

Zgornje Sotelsko je bilo razmeroma blizu turške meje, vendar pogostejših turških vpadov ni bilo. Njihov prihod so naznanjali kresovi na hribih, tako vlogo je pripisati tudi Straži ob Sotli (6). Straška gora, Straški vrh ali hrib in priimek Strašek so tudi na naši strani precej pogosta imena. Naše ozemlje je bilo v glavnem razdeljeno med dve gospoščini: Podčetrtak in Rogatec; obe sta nekdanj imeli deželni sodišči. Zadnji posestniki podčetrtškega gradu in obsežnega premoženja so bili grofje Attemsi. Svoje zemljišče, pretežno gozd, so imeli tudi na našem področju. Attemsi so bili tudi posestniki rogaške graščine, ti so jo kasneje prodali Windischgrätzom (19). Windischgrätzki so postali med drugim gospodarji obsežnih gozdov v Logu, dokler jih niso po drugi svetovni vojni razlastili, tako kot ostale veleposestnike in kapitaliste, njihovo imetje pa je prešlo v splošno ljudsko premoženje.

Kako je prebivalstvo raslo oziroma upadalo, nam bo pokazala primerjava ljudskih štetij v letih 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1931, 1948, 1953 in 1961. Naj takoj opozorimo, da so Schmutzovi podatki (7) bolj rezervne vrednosti, ne samo zato, ker so do leta 1869 šteli samo pristojno civilno prebivalstvo in niso upoštevali ostalih ljudi, ki so bili takrat v kraju popisa, temveč tudi zato, ker nimamo na razpolago podatkov za vse katastrske občine. Navajali bomo številke samo za katastrske občine, kjer je primerjava mogoča. Ko bomo kritično motrili visok porast, ne pozabimo, da je med obema prvima popisoma preteklo pol stoletja, to je več, kot je bila v 19. stoletju povprečna življenjska doba človeka. Od leta 1818 (7) do 1869 (8) se je povečalo število prebivalstva od 9504 na 14.058, torej za 51,09 %.

Od leta 1869 do 1880 je število prebivalstva naraslo za 2,7 %. Primerjajmo kraje med seboj. Najbolj so napredovali kraji: Spodnji Gabernik, Kamna gorca, Ločen dol, Spodnja Kostrivnica, Mestinje in Gabrovec; zabeležili so porast od 20 do 36 %. Razmeroma še vedno krepak napredek so pokazala naselja s prirastom od 10 % do 20 % in sicer Tržišče, Zahenberc, Kačji dol, Stojno selo, Zgornje Sečovo, Ratanska vas in Bezgovica. Še vedno, čeprav bolj počasi, se je večalo število prebivalstva v Grličah, pri Sv. Vidu, v Zgornjem Gaberniku, pri Sv. Juriju, v Trličnem, pri Sv. Mohorju, v Brezjah, v Platu, v Ranjkovcu, v Pristavi, v Irju, na Malih Rodnah, v Spodnjem Sečovem, na Velikih Rodnah, v Gaberecah, v Rogatcu, v Cerovcu, v Tekačevem, na Donački gori, v Zgornji Kostrivnici, Roginski goreci in v Zibiški vasi (1 % — 8 %). Stagnirali so kraji Laše, Sv. Ema, Škofija, Nezbiše, Sv. Katarina in Vonarje. Nazadovale so kraji: Strmec, Brestovec, Hajnsko, Tlake, Negovje, Ceste, Čača vas, Dobovec, Topole, Pristovica, Vinec, Jerčin, Nimno, Zagaj, Podplaat, Drevenik, Podturn, Sv. Križ, Sodna vas, Zibika, Cmereška

gorca, Vršna vas, Orehovec, Zgornje in Spodnje Tinsko (1 % — 13 %) ter Kristan vrh, kjer so zabeležili padec za 37 %.

V naslednjem desetletju od leta 1880 do 1890 (10) je prebivalstvo na Zgornjem Sotelskem naraslo komaj za 0,47 %, kar pomeni v primerjavi s prejšnjim štetjem občutno nazadovanje. Za 0 % do 10 % se je zmanjšalo število prebivalstva v Tekačevem, v Platu, v Kačjem dolu, v Spodnjem Gaberniku, v Nimnem, v Zagaju, v Zahenbercu, v Rogatcu, v Zgornjem Gaberniku, v Čači vasi, v Stojnem selu, v Trličnem, v Vincu, v Zibiki, pri Sv. Emi, v Sodni vasi, v Zgornjem in Spodnjem Tinskem, v Vršni vasi, v Bezgovici, v Dobovcu, v Dreveniku, v Gaberceh, v Mestinju in v Zgornjem Sečovem. Še večji padec od 10 % do 19 % so zaznamovali v Brezju, v Ratanski vasi, pri Sv. Katarini, v Lašah, v Kamni gorci, v Spodnji Kostrivnici, na Cmereški gorci, na Roginski gorci, v Zibiški vasi, v Strtenici in v Ranjkovcu. Največjo pozitivno razliko v prirodni rasti, v doseljevanju in izseljevanju imajo kraji (20 % do 26 %): Strmec, Pristovica in Jerčin. Za 10 % do 20 % se je povečalo število prebivalstva v Grličah, v Podturnu, v Nagonju, v Pristavi in v Vonarju. V primerjavi s prejšnjim štetjem se je popravilo stanje v Plakah, na Donački gori, v Cerovcu, v Spodnjem Sečovem, v Irju, v Zgornji Kostrivnici, pri Sv. Vidu, v Topolah, v Brestovcu, v Škofiji, v Orehovcu, pri Sv. Križu, v Hajnskem, na Kristan vrhu in v Nezbišah (od 1 % do 10 %). Še vedno kažejo porast, čeprav znatno nižjo kot pred desetimi leti (4 % do 5 %): Gabrovec, Ločen dol, Tržišče in Sv. Jurij. Na Velikih Rodnah se stanje ni spremenilo, število prebivalstva se še nadalje veča (5 %), medtem ko je na Malih Rodnah zaostalo (0 %).

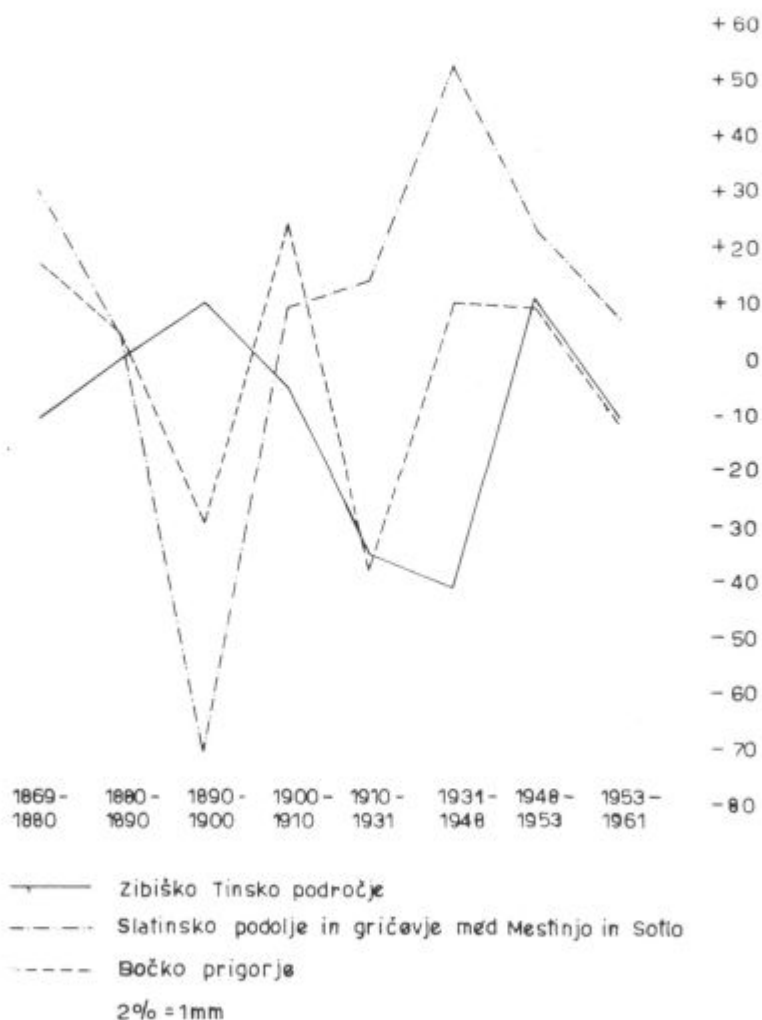
Leta 1900 (11) je bilo za 9,15 % manj ljudi kot pred desetimi leti. Kateri kraji so pokazali največje nazadovanje? Za 20 in več odstotkov (do 42 %) je upadlo prebivalstvo Mestinja, Brezij, Zgornjega Gabernika, Zgornje Kostrivnice, Čače vasi, Ceroveca in Podturna. V Mestinju, v Čači vasi, v Zgornjem Gaberniku in v Brezjah so že prej zaznamovali nazadovanje, ki pa se je še poglobilo. Za Ceste in Cerovec je skok navzdol precej izrazit in nenaden. Velike Rodne, Vonarje, Nezbiše, Gaberce, Podplat, Grličje, Zagaj, Vršna vas, Zgornje Tinsko in Gabrovec so zaznamovali občutni padec (10 % do 20 %). Zagaj je že od začetka stoletja kazal negativni populacijski saldo, za Grličje je to sunkovito znižanje, podobno za Vonarje, Gaberce že 20 let nazadujejo, pri Podplatu je to že tretji poglobljeni minus, na Velikih Rodnah se je pojemanje življenjske sile šele začelo, v Gabrovcu je opaziti redno kolebanje, do neke mere velja to tudi za Nezbiše. Kraji: Kamna gorca, Pristava, Sv. Jurij, Trlično, Nagonje, Zgornje Sečovo, Topole, Jerčin, Drevenik, Sv. Katarina, Tlake, Laše, Zahenbere, Pristavica, Irje, Hajnsko, Kačji dol, Tekačevo, Sodna vas, Sv. Ema, Bezgovica, Roginska gorca, Zibiška vas, Škofija, Strtenica, Orehovec in Spodnje Tinsko predstavljajo dobro četrtnino vseh krajev in več kot polovico naselij z negativno razliko. Napredovali so: Grličje, Nimno, Vinca, Spodnje Sečovo, Spodnji Gabernik, Stojno selo in Dobovec, pa še ti le za 2 % do 9 %. Izjeme so Rogatec, Cmereška gorca, Zibika, Spodnja Kostrivnica in Sv. Vid (19 % do 24 %).

Da bi ugotovili, ali je upadanje prebivalstva posledica naravnega pojemanja življenjske moči ali pa je rezultat prekomernega izseljevanja, smo prelistali rojstne in mrljske knjige za čas od leta 1891 do 1900 (26), to je doba najnižje populacijske oseke v zadnjih 150-ih letih. Na Bočkem prigorju in na Maclju je prebivalstvo, sodeč po številu rojenih in umrlih, močno naraščalo. Upošteva je prirodno rast, bi moralo biti leta 1900 8,8 % več ljudi kot pred desetimi leti. Skoraj izenačeno je bilo navedeno razmerje na področju med Mestinjo in Sotlo ter na Tinskem in v Zibiki (5,6 %, 6,7 %). V krajih Cača vas, Trlično z Logom, Nagonje, Dobovec in Strmec se je gibala povprečna prirodna rast od 12,9 % do 18,6 % na leto. V Slatinskem podolju in južno od Roden so takšen prirodni prirastek pokazali kraji: Nezbiše, Gričice, Laše, Sv. Katarina, Jerčin in Ratanska vas z Ločen dolom (20 %). Po presežku rojstev nad smrtnimi primeri je pred vsemi naselji Cmereška gorca (22,2 %), precej zastajata Strtenica in Skofija. Na Zgornjem Tinskem in v Zibiki, v Tržišču, v Rogaški Slatini, v Rogatcu, v Gaberah in v Platu je prišlo v desetih letih do neznatne negativne razlike med živo rojenimi in umrlimi.

Dodajmo desetletni prirodni prirastek k prebivalstvu, ki so ga popisali leta 1890 in primerjajmo seštevke s številom prebivalstva po stanju leta 1900. Na Bočkem prigorju in Maclju bi bilo 12,6 % manj ljudi kot leta 1890, med Sotlo in Mestinjo 5 %, medtem ko bi bilo Tinsko-zibiško področje še vedno pozitivno (3,4 %). Drugače povedano, z Boča, z Donačke gore in z Maclja se je izselilo dobrih 6 % prebivalstva, s Tinsko-zibiškega področja polovico manj, iz Slatinskega podolja in gričevja južno od Roden pa skoraj nič.

Iz katerih naselij se je izselilo razmeroma največ oziroma najmanj ljudi? Za osnovo vzemimo stanje prebivalstva leta 1890. V zadnjem desetletju preteklega stoletja je zapustilo 10 % do 26 % ljudi kraje: Drevenik, Sv. Jurij, Zgornje Sečovo, Cača vas, Trlično, Podturn, Cerovec, Zagaj, Nagonje in Zgornja Kostivnica. Skoraj v popolnem zatišju sta bila Spodnji Gabernik in Strmec. Iz Gabere, Nezbiš, Spodnjega Sečovega, Tlak, Topol, Cest, Brestovca, Rogaške Slatine, Pristavice, Spodnje Kostivnice in Brezij je odšlo drugam 11 % do 37 % ljudi. Nekaj več ljudi (10 % do 14 %) je zapustilo še Sv. Emo, Sodno vas in Zgornje Tinsko. Med kraji znatnejšega doseljevanja na Zgornjem Sotelskem bi omenili: Ranjkovec, Sv. Katarino, Sv. Magdaleno, Bezgovico, Šentjanž, Spodnje Tinsko, Skofijo, zlasti pa Kristan vrh, Zibiko, Ratansko vas z Ločen dolom in Vidovico (15 % do 44 %). Po podatkih, zbranih na terenu, so se redki Slovenci oziroma Slovenke selili na Hrvaško, tudi Celje in Maribor takrat še nista bila kdove kako privlačna, pač pa Zgornja Štajerska. Tam so si iskali sprva sezonski zaslužek sinovi malih kmečkih družin iz Cerovca, a tudi fantje večjih posestnikov iz Drevenika, iz Nagonja, iz Zagaja in iz Zgornje Kostivnice. Na kmetiji je navadno ostal starejši sin in neporočene hčere, drugi so se poženili drugam, ali pa so jo mahnil po svetu. Po spominu ljudi bi se takrat iz omenjenih krajev za stalno izselilo okrog 30 ljudi. Iz Maclja se ljudje niso izseljevali v

tujino. Nekatera dekleta, ki so delala na Slatini, so gosti vabili za služkinje oziroma sobarice v Gradec, na Dunaj in v druga mesta. V Avstrijo in Nemčijo se je okoli leta 1900 za trajno preselilo približno 12 ljudi iz Zibike, Škofije, Vršne vasi in Bezgovice, dva sta se podala celo čez ocean in ostala v Ameriki. V Gradcu, Kapfenbergu, Judenburgu, v Leobnu in drugod so si iskali sezonsko ali stalno zaposlitev delavci in obrtniki iz Virovcev, Nezbiš, Kristan vrha, Grlič in Vidovice (približno 15 ljudi). Pomagali so pri gradnji železnic, pogozdovanju, pri gradnji in popravljanju cest itd. S Tinskega so redki odhajali. Na splošno se

Rast oziroma upadanje prebivalstva na Zgornjem Sotelskem po področjih

ljudje iz Zgornjega Sotelskega takrat niso v večjem številu izseljevali v tuje dežele, ampak so si iskali delo in se ženili v bližnji ali širši okolici domačega kraja, kakor je bilo to v navadi še do včeraj.

Zadnje ljudsko štetje pod Avstrijo je bilo leta 1910 (12). Številčno stanje prebivalstva se je precej popravilo, prirast je znašal 8,7 %. Razmeroma največ je k temu prispeval Rogatec, saj se je prebivalstvo v desetih letih pomnožilo za 95 %. V Zgornji Kostrivnici je v istem času napredovalo prebivalstvo za 24 %, za spoznanje manj v Zagaju in v Brestovcu. Povečalo se je število prebivalstva (10 % do 20 %) v Rogaški Slatini, v Spodnjem Sečovem, v Ratanski vasi, v Nezbišah, v Nimnem, v Skofiji, v Topolah, na Malih Rodnah, v Cerovcu in pri Sv. Križu. Ne preseneča nas, da so porasla predvsem večja sklenjena naselja v bližnji okolici Rogaške Slatine in zdraviliški kraj sam. Do 10 % so napredovali še: Donačka gora, Podplat, Spodnja Kostrivnica, Zgornji Gabernik, Negonje, Zgornje Sečovo, Plat, Trlično, Ceste, Stojno selo, Drevcnik, Dobovec, Podturn, Sodna vas, Sv. Ema, Zibiška vas, Strtenica in še nekateri drugi. V Lašah, Jerčinu, v Hajnskem, na Kristan vrhu, v Spodnjem Gaberniku, v Pristavi, v Vinecu, v Ločen dolu, v Tekačevem, v Zahenbercu, na Velikih Rodnah, v Tlakah, v Strmecu, v Gabereah, v Ranjkovcu, v Pristavici, pri Sv. Vidu in v Tržišču je prebivalstvo upadlo od 0 do 10 %, v Vonarju in Grličah pa še za 5 % več. Če ne bi poznali tudi absolutnih števil, bi nas lahko nazadovanje ali napredovanje števila prebivalstva zavedlo, ker so naselja majhna. Tako so leta 1900 našli v Brezju komaj 56 ljudi, v največjem kraju, v Rogatcu pa 754. Rogatec in Rogaška Slatina sta imela že takrat privilegiran položaj, v Rogatcu se pozna bližnji vpliv steklarne v Straži in upravna funkcija, Rogaška Slatina pa se formira na področju Ločen dole, Irja, Ratanske vasi, Tržišča in Sv. Križa. Ni čudno torej, da se je prebivalstvo med leti 1890 in 1900 povečalo za 275 %, to je čas, ko zdravilna slatina pridobiva sloves, ko so stali že skoraj vsi veliki hoteli in ko se je obisk gostov neprestano večal, s tem pa tudi zaslužek domače delovne sile. Železnica, ki so jo do Rogatca speljali pred prvo svetovno vojno, je obema vodilnima krajema precej pomagala. Več življenja je priklicala v Podplat in v Mestinje; to se pozna tudi pri povečanem številu prebivalstva, ki je dotlej že 50 oziroma 20 let upadalo.

Dobrih 20 let kasneje, leta 1931, so v Jugoslaviji našli na našem področju 502 prebivalca manj kot leta 1910. Padec (3,49 %) nas sprva presenetiti, zlasti, če pomislimo na dolg presledek med obema štetjema, vendar je razumljiv, saj je štiriletno vojskovanje zahtevalo številne žrtve, razen tega so se z nastankom kraljevine SHS izselili Nemci iz Rogatca in Rogaške Slatine (17). Po naseljih bi bila slika naslednja. Od 54 do 74 % se je povečalo število prebivalstva v Brezjah in v Tržišču. V Ranjkovcu, pri Sv. Križu in v Cestah je naraslo število od 17 do 24 %. Za manj kot 10 % je naraslo prebivalstvo v krajih: Mestinje, Sv. Katarina, Rogatec, Vonarje, Orehovec, Zgornje in Spodnje Tinsko, Spodnje Sečovo, Zahenberc, Vinec, Jerčin in Pristava. Nespremenjeno je ostalo število prebivalcev v Cerovcu, v Ločen dolu in v Ratanski vasi. Poje-

manje prebivalstva se v omenjenem obdobju najbolj pokaže v Podturnu, v Platu, v Nimnem, v Dreveniku, v Bezgovici, pri Sv. Emi, na Cmereški gori, v Strtenici, v Pristavici, v Nezbišah, v Trličnem in v Hajnskem (od 30 do 15 %); drugod so zabeležili manjši padec.

Nekoliko krajše razdobje je med štetjema leta 1931 (13) in 1948 (14). To pa ni tako važno kot dejstvo, da je v tem času pet let divjala vojna. Prva svetovna vojna je zahtevala življenja v glavnem na fronti, druga je uničevala tudi zaledje. Težko bi točno ocenili, koliko žrtev je zahtevala vojna na našem področju. Leta 1948 je tod živelo 6,20 % več ljudi kot leta 1931.

Na prvem mestu je glede prirasta Rogaška Slatina (105 %). Za 25 do 38 % se je povečalo prebivalstvo v Pristavici, Podplatu, pri Sv. Juriju in v Nimnem. V Ratanski vasi, v Rogatecu, v Zgornji Kostivnici, v Gabrovcu, v Lašah, v Čači vasi, v Pustikah, v Kamni gori, v Zahenbercu ter na Velikih Rodnah in pri Sv. Vidu se je prebivalstvo povečalo za 10 do 20 %. Stagnirala sta Plat in Zgornje Sečovo. Do 10 % je nazadovalo prebivalstvo v Plakah, v Zgornjem Gaberniku, v Topolah, v Trličnem, na Kristan vrhu, v Nezbišah, v Dobovcu, v Brestovcu, v Zagaju, v Irju, v Dreveniku, v Stojnem selu, v Spodnji Kostivnici, v Vincu, pri Sv. Mohorju in Sv. Emi, v Sodni vasi, v Zibiki, v Vršni vasi in v Strtenici. Pri Sv. Katarini, v Vonarju, v Ločen dolu, v Spodnjem Sečovem, v Zibiški vasi, v Škofiji, v Cestah in v Kačjem dolu je upadlo prebivalstvo za 10 do 20 %, v Brezju, v Gabercah, v Bezgovici, na Roginski gori in Cmereški gori ter v Studenici pa celo za 34 do 20 %.

Pet let kasneje, leta 1955 (15) je živelo med Bočem, Macljem in Sotlo za 2,16 % več ljudi. Še vedno vodi s 35 % prirasta Rogaška Slatina, sledijo ji kraji Nagonje, Brezje, Stojno selo, Zgornje Sečovo, Rogatec, Tekačevo, Irje, Ločen dol, Spodnje Sečovo, Spodnja Kostivnica, Bezgovica, Zibiška vas, Roginska gorca in Brestovec; v teh je prebivalstvo naraslo od 10 do 20 %. Brez prirasta, a tudi brez izgube so ostali takrat Vinec, Plat, Cerovec in Topole. Najbolj je upadlo število prebivalstva na Malih Rodnah in v Vršni vasi (33 %, 21 %); štetji leta 1931 in leta 1948 Malih Roden ne omenjata. Za 10 do 17 % je nazadovalo prebivalstvo zaselkov: Dobovec, Pristavica, Kamenče, Gabrovec, Gaberce, od 1 do 10 % pa Hajnsko, Vonarje, Sv. Vid, Tlake, Grličje, Velike Rodne, Zgornja Kostivnica, Čača vas, Donačka gora, Rajnkovec, Nezbiše, Mestinje, Strmec, Pristava, Ceste, Zahenbere, Jerčin, Kristan vrh, Cmereška gorca, Pustike, Strtenica, Orehovec in Zgornje Tinsko.

Preostane nam še ljudsko štetje leta 1961 (16). Takrat je živelo na obravnavanem področju 14.850 ljudi ali 209 ljudi oziroma 1,38 % manj kot pred osmimi leti. Večina naselij, to je 48, je nazadovalo, 25 jih je raslo, dve sta stagnirali. Resnični prerod je doživela Ratanska vas, prebivalstvo se je pomnožilo za 47 %. Krajevna oznaka vas postaja vedno bolj spomin. Predvidevamo lahko, da se bo rast prebivalstva in hiš še nadaljevala vzporedno z razvojem Rogaške Slatine, s katero se vedno bolj zrašča. Prebivalstvo Ratanske vasi je nihalo na isti valovni dolžini kakor Rogaška Slatina in je imelo pozitivno krivuljo od leta 1900 dalje,

čepprav so leta 1951 zabeležili prehodno zelo skromno napredovanje. V Tekačevem je prebivalstvo naraslo za 40 %, v Rogaški Slatini za 10 %. Pozitivno razliko (od 21 do 24 %) imajo kraji Tumevec, Ločen dol in Rjavica. Napredovali so tudi kraji (1 do 14 %): Rogatec, Brestovec, Zibika, Roginska gorca, Vršna vas, Topole, Irje, Gradiški dol, Kostrivnica, Cerovec, Zagaj, Zgornja Kostrivnica, Brezovec, Spodnje Sečovo, Nagonje in Zgornji Gabernik.

Ekonomska gravitacija Rogaške Slatine je precej večja kot od Rogateca, ki se sam ozira na hrvaško stran in na druge kraje ob rogaški železnici. V Rogaški Slatini se v večji meri občuti sezonski ritem zdravilišča, ki ga ne more paralizirati industrijsko obrtna dejavnost kraja. Tlake so po triinštiridesetih letih neprestanega nazadovanja dosegle ravnotežje, stagniralo je tudi prebivalstvo v Brezju pri Podplatu. Nasprotno pa je Podplat kazal stalni prirast od leta 1900 do 1955, zato je toliko bolj presenetljiv močan padec do leta 1961 (26 %), kar je ekstremni primer za ta popis na našem področju. V Kristan vrhu je bila relativna razlika manjša. Občutno nazadovanje (nad 10 %) so zabeležili v naslednjih krajih: Podturn, Zgornje Sečovo, Ceste, Plat, Laše, Nimno, Grličje, Sv. Jurij, Trlično, Pristavica, Gabrovec, Vinec, Cmereška gorca, Zibiška vas in Orehovec: drugod je prebivalstvo manj upadlo.

Če na kratko povzamemo in navedemo kraje, kjer je prebivalstvo usihalo že od leta 1890 dalje, bodisi zaradi nižjega prirodnega prirastka bodisi zaradi migracije ali zaradi obojega, moramo ponovno omeniti Male Rodne, Gaberce in Tlake. Najbolj vztrajno je nazadovalo prebivalstvo v Vršni vasi, in sicer nepretrgoma od leta 1869 do 1955. Na Zgornjem in Spodnjem Tinskem je število prebivalstva v času od leta 1869 do 1961 napredovalo le pri popisu leta 1951. V istem obdobju je v Sirtenci napredovalo samo pri popisu leta 1910, na Cmereški gorci pa leta 1890. Od leta 1910 dalje so stalno nazadovali kraji: Ceste, Jerčin, Nezbiše, Vonarje, Sv. Katarina, Kristan vrh in Vinec. Večina naštetih naselij je južno od Slatinskega podolja, med Sotlo, Mestinjo in Rodensko planoto. Zemljiška posest je na vsem področju zelo razkosana: zemlja ne rodi dovolj za domače potrebe, zato si ljudje vedno bolj iščejo kruh v nekmetijskih poklicih. Prebivalstvo Rogaške Slatine je nepretrgoma naraščalo, od leta 1890. Izredno vitalnost je pokazalo tudi Tržišče, saj je razen v desetletju 1880 do 1890 neprestano napredovalo.

Če pogledamo rojstne in mrljske matične knjige od leta 1948 dalje, spoznamo, da je število prebivalstva v nekaterih že navedenih krajih upadlo predvsem zaradi prirodnega nazadovanja. V zadnjih petih letih je Tinsko-zibiško področje zajela močnejša dnevna migracija polkmečke delovne sile, ki se dnevno vozi z vlakom in avtobusom v industrijsko Celje in Štore.

Kako je raslo oziroma upadalo prebivalstvo po naseljih, lahko spoznamo do neke mere tudi po gradnji novih hiš in opuščanju starih, oziroma po povprečni gostoti prebivalstva na eno hišo. Razlike v prostornini pridejo bolj do izraza pri mestnih hišah, ki so večinoma blizu

Bočko prigorje

Rogaške Slatine in Rogateca, kot pa pri kmečkih hišah. Primerjajmo število hiš, kot so jih našli ob popisih leta 1869, 1900 in 1962. V preteklih sto letih so največ gradili v krajih blizu Rogaške Slatine, v Irju in v Cerovcu ter blizu ceste v Dobovcu in Zahenbercu (54 % do 18 %). V Dobovcu in Zahenbercu so zidali hiše povečini pred prvo svetovno vojno. Takrat so si nekateri prislužili denar z delom v kamnolomih, pri gradnji železnice in s pihanjem stekla v Straži. V istem času so propadale hiše, zlasti kočarjev, v odmaknjenih hribovskih krajih: v Zgornjem Sečovem, Čači vasi, v Dreveniku, v Podturnu, v Zgornjem Gaberniku, v Brezovcu in drugih (54 % — 15 %). V Slatinskem podolju in po goricah med Sotlo in Mestinjo so ljudje zapuščali pred povodnjami in zemeljskimi plazovi ogrožene hiše, kot npr. v Spodnjem Mestinju, v Malih Rodnah, na Kristan vrhu in v Vincu (55 % — 18 %). Če odštejemo Ratansko vas, Rogaško Slatino, Tržišče, Tekačevo, Rogatec in Spodnje Sečovo, so si postavili razmeroma več hiš v Vidovici in v Grličah, kjer so kmečko posest že od prve polovice 19. stoletja vztrajno delili med male kmete oziroma polkmete (109 % do 96 %). Precej podjetnosti so pokazali tudi ljudje v Rajnkovcu, medtem ko so v Nezbišah zidali hiše do prve svetovne vojne, nato pa so stare hiše počasi opuščali. Na Tinsko-zibiškem področju je število hiš domala pri vseh naseljih upadlo, in sicer najbolj na Cmereški gorci, v Skofiji in v Vršni vasi (49 % — 51 %). Kakor vemo, je na Cmereški gorci in v Vršni vasi skoraj sto let nepretrgoma upadalo število prebivalstva. Človek se sprašuje, koliko časa bodo npr. še vztrajali ljudje v hišah, razloženih po strmih, ozkih hrbtih

Strtenice. Globoko pod njimi se trgajo zemeljski plazovi, tako da je marsikje razkrita kameninska osnova, ali pa jo prekrivajo redke travnate ruše in opuščeni vinogradi. Izjeme so dolinski zaselki: Sodna vas, Spodnje Tinsko in Bezgovica, kjer je zraslo zlasti med obema vojnama in v zadnjih letih nekaj novih hiš (Bezgovica 66^{0/0}, Spodnje Tinsko 14^{0/0}).

Na Bočkem prigorju in Maclju je prišlo razmeroma najmanj prebivalcev na eno hišo v Cerovcu in Irju (leta 1962 4,1 preb.), kjer so v zadnjih desetih letih postavili razmeroma največ novih hiš; največji povpreček je bil v Brezovcu (leta 1962 6,1 preb.). V Slatinskem podolju in po gričevju med Sotlo in Mestinjo so najbolj naseljene hiše v Brestovcu (9,4 preb.) in v Rogaški Slatini s Tržiščem (6,8 preb.); tu domuje razmeroma največ delavcev in nameščencev. Najnižja gostota je v Ratarski vasi (5,5 preb.), kjer so nastale številne nove enodružinske hiše, in v Spodnjem Mestinju; tu je število prebivalstva v zadnjih sto letih občutno nazadovalo. Na Tinsko-zibiškem področju se je povpreček na eno hišo v sto letih najbolj znižal v Bezgovici in v Spodnjem Tinskem, in sicer za dva oziroma tri ljudi (5,4 oziroma 2,4 ljudi na eno hišo). Zadnja leta se zunanji videz naselij počasi, a stanovitno spreminja, kar je v zvezi s poklicno in socialno preobrazbo ljudi. Skoraj ni kraja, kjer ne bi v poslednjih desetih letih zrasla vsaj ena nova hiša. Tako so od leta 1958 do 1964 sezidali v bližnji okolici Rogaške Slatine in Rogatca dobro polovico vseh novih dokončanih stanovanjskih zgradb na Zgoranjem Sotelskem (168 hiš).

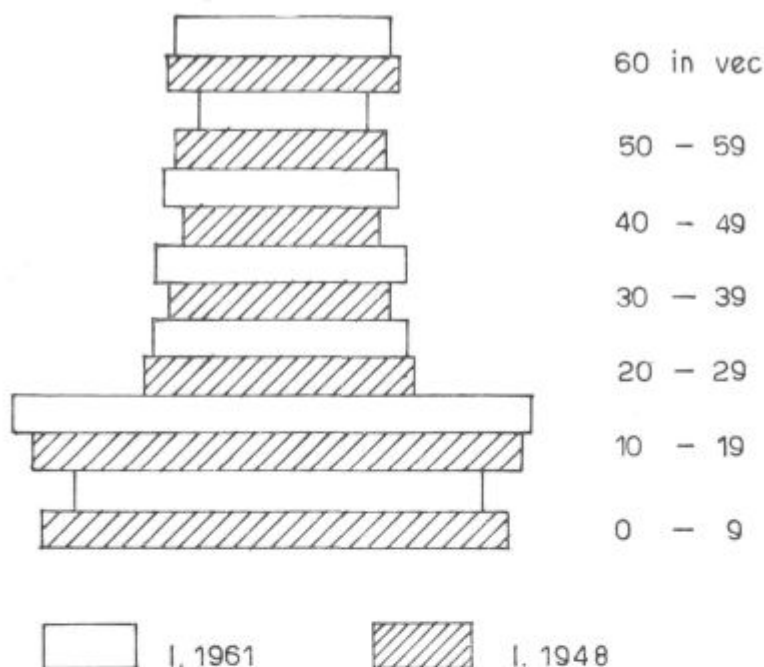
Gričevnati svet med Sotlo in Mestinjo

Povprečno živi na obravnavanem področju 104 ljudi na 1 km². V tem pogledu se naša pokrajina enači z najbolj gosto naseljenimi predeli Slovenije ter se približuje sosednjemu Hrvaškemu Zagorju. V obeh urbanskih naseljih, v Rogaški Slatini in v Rogatcu, je gostota največja in znaša v katastrski občini Rogatec 261 ljudi na 1 km², v Tržišču in pri Sv. Križu skupno pa 376 ljudi na 1 km²; v to skupino spada še katastrska občina Ratanska vas s povprečno gostoto 215 ljudi na 1 km². Omenjeni kraji oziroma katastrske občine tvorijo populacijsko jedro, okoli katerega so razvrščena naselja z nižjo gostoto, in sicer čim dalje stran so od Rogaške Slatine in prometa, čim bolj se svet dviga in napenja, tem bolj so se ga ljudje izogibali. Govoriti bi mogli o visoki populacijski valenci Rogaške Slatine in o nižji valenci Rogatca. Na notranjem krogu Rogaške Slatine utripajo Spodnje Sečovo, Tekačevo, Topole in Velike Rodne (128 — 170 ljudi na 1 km²). Skrajni zunanji krog tvori hriboviti severni, vzhodni in jugozahodni obod s katastrskimi občinami: Trlično, Strmec, Drevenik, Zgornji Gabernik, Vonarje in Šentjanž (52 do 67 ljudi na 1 km²). Navidez spada v to skupino tudi katastrska občina Cerovec, a le njen zgornji visoki del, medtem ko je spodnji del z Irjem po vojni precej narasel in se počasi staplja z Rogaško Slatino. Nadpovprečno visoka je gostota v katastrskih občinah Kačji dol, Grliče in Kristan vrh, ki se gospodarsko že bolj usmerjajo proti zahodu, k Šmarju in Celju in manj proti Rogaški Slatini.

V času od 1956 do 1961 je bil povprečni prirodni prirast 8,7 ‰ in je nekoliko pod republiškim povprečjem (SRS 10 ‰ leta 1961). V istem obdobju se je okrog 500 ljudi več odselilo kot priselilo. Migrirale so bolj ženske (56 ‰) kot moški. Za kruhom so šle zlasti v druge večje kraje Slovenije, v Celje, v Maribor in v Ljubljano, nekatere so si bliže, v sosednjih občinah našle kruh in nov dom. Podobno velja tudi za moške.

Na šmarski izpostavi zavoda za zaposlovanje delavcev (25) se je leta 1963 prijavilo 528 oseb, ki so jih vodili v evidenci kot začasno nezaposlene. Tri četrtine od teh je bilo doma v Rogaški Slatini ali njeni širši okolici, ostali so bili iz okolice Rogatca oziroma Pristave. Ena tretjina prijavitelcev je bila kmečkega porekla, dobra desetina kmečko delavskega, ostali so izhajali iz delavskih družin. Delo iščejo predvsem dekleta: med prijavitelkami je več delavskih kot kmečkih. Ne smemo pri tem pozabiti, da si vsakdo najprej poizkuša dobiti primerno delo sam. Kar pogledjmo si premoženjsko stanje kmečkih oziroma polkmečkih ljudi, ki si iščejo delo na posredovalnici: pri 20 ‰ prijavitelcev imajo doma 1 ha zemlje, pri 36 ‰ prijavitelcev imajo doma 1 do 3 ha zemlje, pri 26 ‰ 3 do 5 ha zemlje in pri 18 ‰ nad 5 ha zemlje.

Če ne upoštevamo prve skupine, ki jo sestavljajo člani delavsko kmečkih gospodinjstev, je najmočnejši odtok delovne sile pri skupini od 1 do 3 ha, ki jo predstavljajo mali kmetje oziroma polkmetje. Delo iščejo predvsem mladi ljudje, stari od 15 do 30 let, starejši iščejo lažje delo, nad 50 let starih je bilo malo prijavljenih. Med priletnimi osebami prevladujejo moški z družinami, ki so iz raznih vzrokov postali brezposelni, oziroma se z zemljo ne morejo preživljati. Največ je mladih

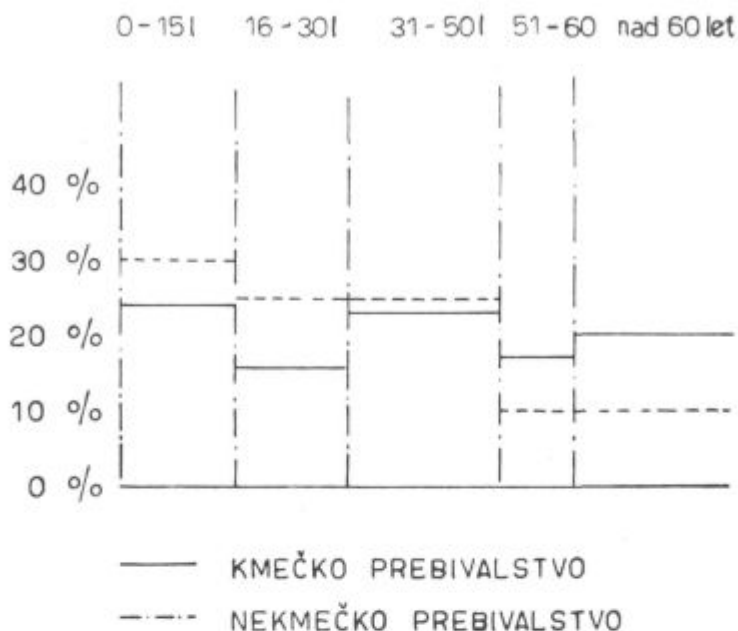

Starostna lestvica

deklet, ki še niso bile zaposlene, ali pa samo sezonsko v gostinstvu. Mlajši ljudje se zelo neradi ponovno zaposlijo na kmetijskih obratih. Pred leti so dekleta iz Zgornjega Sotelskega iskala mesta za gospodinjske pomočnice v Celju in v drugih večjih krajih, sedaj si iščejo predvsem delo v industriji, kjer so večkrat boljše delovne razmere. Brezposelne fante lahko zaposlita obe steklarni. Na slovenski strani si iščejo kruh tudi dekleta s Hrvaške, medtem ko slovenska dekleta le izjemoma iščejo zaslužek na hrvaški strani (25).

Leta 1961 je bilo na našem področju 5% več moških kot žensk. Tega viška moških ne opazimo v starostnem razredu od 50 do 50 let, nasprotno v navedenih starostnih razdobjih prevladujejo ženske. V starostnem razredu nad 60 let je 6% več žensk kot moških. Razmeroma največ nad 60 let starih ljudi prebiva v katastrskih občinah Sv. Vid, Vonarje, Ceste, Kristan vrh, Sv. Križ — Trzišče, Rogatec, Čača vas, Cerovec, Grliče, Hajnsko (9 do 25%) itd.

Sama na sebi bi bila razlika po spolu manj pomembna, toda podatek nam razkrije delovno silo, ki ostaja na kmečkih posestvih; v večji meri so to starejše ženske. Bodisi, da imajo doma malo zemlje bodisi, da živijo od skromne pokojnine ali od občinske socialne podpore, si pomagajo še s priložnostnim zaslužkom v denarju, pridelkih oziroma v uslugah. Pravih preužitkarjev je malo. Kako naj bi jih bilo več, če

Starostna sestava kmečkega in nekmečkega prebivalstva na Zgornjem Sotelskem v odstotkih

je zemljiška posest tako razkosana. Starši večkrat iščejo pravico na sodišču in se z mladimi tožijo zaradi preživnine. Na splošno je za ženske na tem področju razmeroma malo možnosti za stalno zaposlitev, domača industrija, gostinstvo, zdravilišče in uprava pa ne morejo dati vsem primerne dela.

Prvo štetje po drugi svetovni vojni je razkrilo posledice stare Jugoslavije in vojne vihre tudi na kulturno prosvetnem področju. Zadnji popis je pokazal, da je še vedno 2,2 % ljudi starih nad deset let, ki ne znajo pisati (SRS 2 %). Brez vsake šolske izobrazbe je 10,5 % ljudi (SRS 10 %). Z nepopolno osnovno šolo ali sploh brez šolske izobrazbe niso samo hribovski ljudje iz Drevenika, Stojnega sela, Strmca, Zagaja, Donačke gore, s Cmereške gorce (10 do 25 %), ampak tudi prebivalstvo iz nižjih leg: iz Spodnjega Mestinja, iz Vonarja, Irja in drugod, katerim družbeno socialne okoliščine stare Avstrije in Jugoslavije niso mogle dati osnovnošolske izobrazbe. Popolno osnovno šolo je dokončalo le 19,1 % nad deset let starih ljudi.

Bolj ko človek opazuje razgibano, gričevnato pokrajino, bolj ko spoznava življenjske razmere na desnem in levem bregu Sotle, bolj postane prepričan, kako slučajno se je ustalila narodnostna meja ob mali vodi. Jezik ne predstavlja nikjer znatnejše zavore za medsebojno občevanje. Tu se staplja slovenski jezik s hrvatskim, osrednje štajersko

Tinsko področje

narečje z zagorskim. Iz nekaterih hrvaških vasi, npr. iz Brezna, Broda, Straže in še drugih, pošiljajo otroke celo rajši v bližnje slovenske šole. Hrvaški otroci, ki želijo obiskovati višje razrede popolne osnovne šole na Hrvaškem, se južno od Sodne vasi vozijo z vlakom v Kumrovec. Za osnovnošolsko izobrazbo skrbijo razvite osnovne šole v Rogaški Slatini, v Kostrivnici in v Rogatecu s podružnično šolo Donačka gora in nerazvite osnovne šole v Dobovcu, na Kristan vrhu, v Sodni vasi, v Stojnem selu, v Zibiki in v Pristavi (leto 1965).

In kam se usmerjajo dijaki po dovršeni popolni oziroma nepopolni osnovni šoli? Neredki ostanejo doma na skopi zemlji, ker nekdo pač mora ostati doma pri starših, zlasti če so že stari in bolehni. Drugi silijo naprej v šole. Po anketi (leta 1962) v osmih razredih osnovnih šol bi dijaki radi postali avtomehaniki, trgovci, mizarji, šivilje, drugi poklici so manj priljubljeni. Eno so želje, drugo pa stvarnost. Dosti fantov ostane doma, dokler ne odslužijo vojske, nato gredo kot nekvalificirani delavci v tovarne, k železnici in h gradbenim podjetjem. Iz leta v leto se več otrok šola v celjskih srednjih šolah. Za dekleta sta mikavni zlasti ekonomska šola in učiteljsišče, pa tudi šola za zdravstvene delavce in administrativna šola, posebno še, če so jim zajamčene štipendije. Fantje se v večji meri usmerjajo na celjsko gimnazijo in srednjo tehniško šolo. Šole za kvalificirane in visoko kvalificirane delavce je po popisu leta 1961 dovršilo 8,2 % oseb. Zraven steklarne pri Rogaški Slatini je industrijska steklarska šola ter steklarski oddelek srednje tehniške šole. Razumljivo je, da je največ kvalificiranih in visoko kvalificiranih moči

SRS

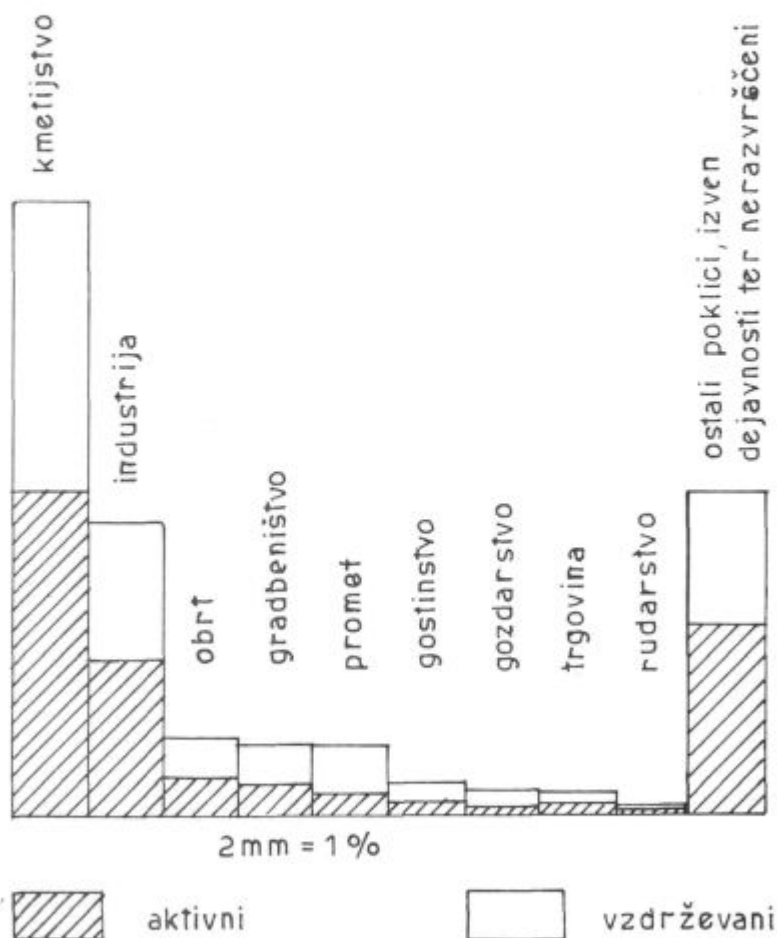
*Število Hrvatov v SRS in Slovencev v SRH
ob Zgornji Sotli leta 1961*

SRH

doma v Rogaški Slatini, v Tržišču, v Rogatcu, v Tekačevem, v Brestovcu in na Rodnah.

Razen šol skrbijo za kulturno prosvetno življenje tudi knjižnice (pet). Veliko večino vseh knjig sta imeli rogaška in slatinska knjižnica. Povprečno pride ena knjiga na dva pismena prebivalca stara nad deset let. Največ bralcev je v Rogaški Slatini in v Rogatcu (27). Knjige Prešernove in Mohorjeve družbe so najbolj brano čtivo v zimskih mesecih. Kaj malo razveseljiva je ugotovitev, da pride povprečno en časnik na šest gospodinjstev, upoštevali smo naslednje časnike: Delo, Celjski tednik, Tovariš, Tedenska tribuna in Naši razgledi (22). Stanje bi se nekoliko popravilo, če bi k rednim naročnikom prišteli prodajo časnikov po trafikah oziroma v prodajalni časnikov v Rogaški Slatini, v Rogatcu in v Pristavi. Priložnostni kupec časnikov v Rogaški Slatini so

Poklicna sestava prebivalstva

pretežno gosti. Od stalnih naročnikov je bilo izven urbanskih naselij 58⁰/₀ naročenih na Celjski tednik, 54⁰/₀ na Delo, 5 % na Tovariša in 3 % na Naše razglede, zadnja dva naročajo največ ustanove, zlasti šole. V Vonarju in Rajnkovcu nihče ne bere redno omenjenih časnikov, v Tlakah, v Nimmem in v Kamenčah je samo po en naročnik. Med kmečkim prebivalstvom je najbolj doma tednik Kmečki glas. Število naročnikov je precej večje po kmetijah Slatinskega podolja in gričevja južno od Roden kot na hribovitem severu in jugo zahodu. Bolj kot knjige in časniki se je na deželi uveljavil radio, ki nudi človeku pouk in zabavo. Seveda se kažejo tudi pri številu radijskih naročnikov razlike. Tako pride npr. v Trličnem, v Tlakah in v Vidovici en radijski sprejemnik na 58 do 14 kmečkih gospodarstev, v Rogaški Slatini oziroma v Kristan vrhu pa že na dve kmečki gospodarstvi (28). Od skupnega števila prebivalcev je 6,4⁰/₀ Hrvatov, ki živijo predvsem v Rogatecu, Tržišču, v Dobovcu in v Vonarju (od 18,5⁰/₀ do 10⁰/₀). Slovenci se na zagorsko stran malo selijo, tam ni zaslužka, za zemljo pa je še mnogo teže kot pri nas, ker so kmetije še bolj razdrobljene. Ni torej čudno, da razen v Krapini, ne živi v nobeni drugi katastrski občini nad dva odstotka Slovencev (17).

Zagorci so zelo podjetni, lotijo se vsakega dela. V stari Jugoslaviji so radi trgovali na drobno in barantali, te lastnosti jim Slovenci še danes radi priznajo. Mnogi Zagorci so se preselili na slovensko stran in si s prihranjenim denarjem ter na upanje kupili posestva, ki so propadala, bodisi ker so gospodarji umrli, bodisi da so se otroci zaposlili in se poročili v mestih. Ponekod so otroci kmetijo zapravili. Navadno pa so se stvari urejale na bolj prijeten način, npr. s poroko slovenske vdove s Hrvatom. Take selitve čez Sotlo so se vrstile tudi po zadnji vojni. Njihovi otroci si povečini najdejo delo na Slovenskem. Na območju krajevnih skupnostih Rogatec, Rogaška Slatina in Pristava so postali po prvi

Večina prebivalstva živi od kmetijstva

svetovni vojni Hrvati lastniki hiš in zemljišč oziroma kmetijskih posestev predvsem v obmejnih katastrskih občinah, npr. pri Sv. Križu, v Spodnjem Sečovem, v Ratanski vasi, v Tržišču, pri Sv. Vidu, v Zibiki (od šest do šestnajst primerov) in drugod (29).

Od skupnega števila prebivalcev (leta 1961) se preživlja s kmetijstvom 40 %, z industrijo polovico manj, slabih 5 % z obrtjo, to je skoraj dve tretjini vsega prebivalstva. Na osebe izven dejavnosti, ali na tiste, ki začasno niso vršili svojega poklica, je odpadlo 13,2 %. V gradbeništvu in prometu je bilo zaposlenih pičlih 10 % ljudi. Po štetju leta 1951 je bilo v kmetijstvu zaposlenih 74,8 % v industriji in obrti pa 14,4 %. V primerjavi z današnjim stanjem je delež kmečkega prebivalstva močno upadel, zato pa je pridobila več ljudi predvsem industrija. Razmerje med aktivnimi in vzdrževanimi je najbolj ugodno pri bančnih uslužbencih, zdravstvu, gostinstvu in pri ostalih uslužbencih, kjer so povečini nameščene mlajše moči; vseh aktivnih ljudi je 52,3 %. Razen v Rogatcu in v Rogaški Slatini zaposlujejo številnejšo delovno silo tudi podjetja in ustanove v Šmarju, v Šentjurju, zlasti pa v Štorah in v Celju. V Šmarje in v Rogaško Slatino se vozijo največ gradbeni delavci in uslužbenci. Nekateri med njimi so pred letom 1959 lomili in klesali brusne kamne v Dobovcu oziroma v Trličnem. Konkurenca umetnih brusov, primitivno orodje in prevoz do železniške postaje, predvsem pa nezdravo delo in s tem povezana silikoza so narekovali ukinitve »Kambrusa«. Po številu dotekajoče delovne sile je v Šmarju med vodilnimi uprava, v Rogaški Slatini pa komunalna, trgovska in obrtna dejavnost ter steklarna. V Šmarje se vozijo na delo tudi nameščenci kmetijskega gospodarstva, v Šentjur pa uslužbenci tovarne »Alpos«.

V tovarnah delajo v glavnem v dveh izmenah, v nekaterih oddelkih tudi v treh, delovni čas je izmenični. Ne bi seštevali izgubljenih ur delavcev in nameščencev, ker že obstajajo podobne razprave in analize. Taki maratonski delavci — polkmetje težko lovijo ritem med industrijo in kmetijo. V njih je večkrat globoko zasidran občutek za letne čase in utripljejo še vedno z zemljo, katero sicer obdelujejo žene in otroci, a moška dela slonijo na njih.

Domala vse katastrske občine z visokim odstotkom kmečkega prebivalstva so stran od glavnih cest in železnice Šmarje—Rogatec, držijo se Sotle, Boča, Plešivca in Donačke gore. Zlasti je opaziti mrtvi kot ob Sotli in ob Tinskem potoku; Vonarje, Sv. Vid, Nimno, Zgornje Tinsko in še nekateri zaselki so bili in so še vedno v gospodarskem brezvetrju. Rogaška Slatina je daleč, cesta ob Sotli od Rogaške Slatine do Sodne vasi oziroma Vonarja pa dolgoletna obljuba. Šmarje pomeni za obrobne kraje zgolj upravno središče. Železnica Kumrovec—Stranje je odprla izhod odvečni polkmečki delovni sili ožjega sotelskega področja. Katastrske občine, ki imajo manj kot 25 % kmečkega prebivalstva, so razen Trličnega, v neposredni sosesčini Rogaške Slatine in Rogatca. Na 1 km² kmetijske površine živi na našem področju povprečno 78 kmečkih prebivalcev. Aktivnega kmečkega prebivalstva je skupno dobra polo-

vica. Največ jih je v Trličnem (85 %), najmanj pa v Dobovcu in na Donački gori (45 %).

Kaj je po statistiki čisto kmečko gospodinjstvo, kaj je nekmečko in kaj je mešano gospodinjstvo? Odloča čas, ki ga aktivni člani gospodinjstva uporabijo za opravila, in ne morda samo dohodek. Med kmečka dela šteje statistika oranje, sejanje, delo z živino itd., ne upošteva pa npr. vrtnarstva kot specializirane ali dopolnilne dejavnosti kmetijstva. Kmet, ki dela na polju, v hlevu, v sadovnjaku in sezonsko tudi v gozdu, je čisti kmet. Obratno pa sezonski delavci, če kmetujejo samo v mrtvi sezoni, niso kmetje temveč le polkmetje oziroma podelavci. Njihovi svojci delajo na kmetiji in jih zato cenimo kot kmete. K aktivnemu kmečkemu prebivalstvu štejemo prebivalce stare nad 14 let, razen če niso invalidi ali oslabei stari ljudje. K aktivnemu kmečkemu prebivalstvu štejemo preužitkarje, če jim je to eksistenčni vir, prav tako gospodinjje, če se več časa ukvarjajo s kmetijstvom kot z gospodinjstvom. Čista kmečka gospodinjstva so tista, kjer so vsi aktivni, samostojni člani kmetovalci. Ako se nihče ne ukvarja s kmetijstvom, je gospodinjstvo nekmetijsko. Kjer zemljo obdelujejo le nekateri člani drugi pa so zaposleni drugod, je mešano gospodinjstvo (24). Razmeroma največ nekmečkih gospodinjstev je v krajih okoli Rogaške Slatine in Rogateca. Izrazito kmečke so katastrske občine: Strmec, Sv. Vid, Tlake, Donačka gora, Plat, Vonarje, Sv. Jernej in Šentjanž; čistih kmečkih gospodinjstev je 60 do 90 %. Trenutno so omenjeni podatki zanimivi le v medsebojni primerjavi, več življenja bodo dobili pri ponovnem pregledu, takrat bomo lahko registrirali padec čisto kmečkih gospodinjstev v korist mešanih, ali rasti nekmečkih v škodo mešanih gospodinjstev. V Sloveniji imamo nekaj krajev, kjer so se morali kmetje hitro preobraziti v delavce, iz kmečkih gospodinjstev pa so nastala čista nekmečka gospodinjstva. Potrebna je bila temeljita prevzgoja v načinu življenja in miselnosti, ki jo je lahko prenesla le nflada delovna sila, a še ta ne vedno brez notranjih krčev. Tipičen primer za tako dinamično preobrazbo je Velenje. Zgornje Sotelsko za tak skokovit prehod trenutno nima osnov, zato predvidevamo, da bo prehod kmečkih gospodinjstev v nekmečka postopen, zlasti če upoštevamo silno razdrobljenost kmečke posesti. Rogatec ima relativno največ to je 75 % mešanih gospodinjstev. Malo je nameščencev in delavcev, ki bi v trgu živeli samo od mesečnega zaslužka; to velja tudi za obrtnike. Razen mesečnega prejemka vsaj enega člana skupnega gospodinjstva imajo še en do dva hektara zemlje, ki jo obdelujejo gospodinjje, otroci in možje, ko se vrnejo iz službe. Tudi v Trličnem se morejo le redki vzdrževati s pičlo, slabo rodovitno zemljo brez dodatnega zaslužka. Ljudska sodba je v prid nekmečkim in mešanim gospodinjstvom, najbolj blagrujejo tiste hiše, kjer je zemlja in mesečni zaslužek.

Od skupnega števila gospodinjstev je 42 % kmečkih, 54 % mešanih in 24 % nekmečkih, tri četrtine ljudi živi skoraj izključno ali na pol od kmetijstva. (24).

Kakšne so socialne razmere, nam nekoliko razkrije analiza o aktivnih osebah (oziroma osebah z lastnimi dohodki) z enim, dvema, tremi, štirimi, petimi in več gospodinjstvi člani v kmečkih, nekmečkih in mešanih gospodinjstvih. Pri gospodinjstvih z eno aktivno osebo pridejo v poštev samo kmečka in nekmečka gospodinjstva. Od skupnega števila kmečkih gospodinjstev z eno aktivno osebo je 85 % takih, kjer skrbi ena aktivna oseba, oziroma oseba z lastnimi dohodki samo zase, medtem ko je pri nekmečkih gospodinjstvih takih dobra polovica. Absolutno vzeto je največ štiričlanskih, petčlanskih ali veččlanskih nekmečkih gospodinjstev z eno aktivno osebo v katastrskih občinah: Tržišče—Sv. Križ, Ratanska vas, Cerovec in Spodnje Sečovo. Te so po možnosti zaslužka in po številu prebivalstva med najmočnejšimi. Zanimivo je, da so na vsem področju samo tri kmečka gospodinjstva s pet in več člani, za katere skrbi po ena oseba.

Bolj izenačeno je stanje v skupini gospodinjstev z dvema aktivnima osebama. Razlike med nekmečkimi in mešanimi gospodinjstvi so majhne. Dokaj ugodne razmere so pri kmečkih gospodinjstvih, kjer je 40 % dvočlanskih gospodinjstev z dvema aktivnima članoma. Po dve kmečki osebi preživljata 17 % gospodinjstev s pet in več člani. Med nekmečkimi gospodinjstvi je takih s pet in več člani največ v Tržišču, v Rogaški Slatini, v Topolah, v Ratanski vasi, v Cerovecu, v Rogatecu, na Velikih Rodnah in v Nagonju, relativno najmanj pa razen v Topolah še v Trličnem. Pri kmetijski skupini je takih gospodinjstev nekoliko več v Dreveniku, v Stojnem selu, v Sirmecu, v Čači vasi in v Nezbišah. Mešana gospodinjstva s petimi in več člani so relativno najbolj številna v katastrskih občinah: Trlično, Stojno selo, Donačka gora, Trška gorca, Dobovec, absolutno največ pa jih je v Rogatecu.

In če opozarjamo na gospodinjstva, kjer morata dva skrbeti za pet in več članov, si pogledjmo še tista, kjer sta oba gospodinjstva člana aktivna oziroma imata lastni dohodek. V kmečki skupini izstopajo katastrske občine: Rogatec, Ratanska vas, Tlake, Spodnja Kostivnica, Sirmec, Spodnje Sečovo, Plat in Pristava, pri tem smo upoštevali absolutno in relativno stanje. Pri nekmečkih gospodinjstvih bi omenili le Spodnje Sečovo pri mešanih pa Rogatec, Tekačevo in Velike Rodne.

Preostane nam še skupina s tremi aktivnimi osebami. Ustavimo se samo pri gospodinjstvih s tremi člani, ki imajo vsi lastne dohodke. Takih nekmečkih gospodinjstev je malo, največ v Spodnjem Sečovem, v Tržišču in pri Sv. Križu. Nekoliko bolje je pri mešanih gospodinjstvih, tudi pri teh prednjačijo katastrske občine v bližini industrijskih objektov: Rogatec, Spodnje Sečovo, Stojno selo, Cerovec in Rajnkovec. Izbrali smo kraje, kjer tričlanska mešana gospodinjstva bolj izstopajo po odstotkih in tudi po absolutnem številu. Po istem kriteriju smo izbrali najboljše katastrske občine v kmečki skupini, to sta Donačka gora in Cerovec.

Ce povzamemo nekatere ugotovitve, moremo zaključiti, da so kmečka gospodinjstva s tremi, štirimi, petimi in več člani, za katere bi skrbelo samo ena oseba, izjeme. Težko si zamišljamo, kako bi en sam

človek bil kos zahtevnemu kmečkemu delu in bi moral trajno preživljati polno omizje. Če taki primeri vendarle obstajajo, je eden izmed staršev bolan, onemogel, ali pa je pred kratkim umrl. Drugače je tam, kjer sta na kmetiji dva aktivna člana in skrbita še za tri, štiri ali več otrok. Od vseh kmečkih gospodinjstev te vrste je po odstotku največ pet ali veččlanskih gospodinjstev v izrazito kmečkih katastrskih občinah. Pet ali veččlanska gospodinjstva s tremi aktivnimi člani niso tako zanimiva, ker je razmerje med aktivnimi in vzdrževanimi podobno kot pri gospodinjstvu z eno ali dvema aktivnima osebama in tremi oziroma štirimi vzdrževanci. Nekmečka gospodinjstva s petimi ali več člani, ki jih preživljata ena ali dve osebi, so v neposredni bližini gospodarsko najbolj razvitih katastrskih občin Tržišče—Sv. Križ in Ratanska vas. Ali ni značilno, da se držijo petčlanska mešana gospodinjstva z dvema aktivnima osebama strnjeno na vzhodnem kraju našega ozemlja, na področju, kjer so si zraven obsežnih gozdov nekdanjih fevdalnih in pozneje kapitalističnih posestnikov uredili svoja gospodarstva mali kmetje? Prav v tem delu je število kmetij v minulih sto letih najbolj naraščalo in to na račun drobljenja obstoječih kmečkih deležev. Če vemo, da ima v omenjenih katastrskih občinah 59 % do 73 % posestnikov največ do 5 ha zemlje, ni čudno, da si iščejo zaslužek drugod. Lažje se preživljajo tam, kjer so vsi člani aktivni oziroma imajo lastne dohodke, rekli bi, da so v zrelem stadiju družinskega življenja. To se pravi, da so doma starši s sinom ali hčerko oziroma eden od staršev z mladima dvema druge kombinacije niso tako pogoste.

Vsem tem razmotrivanjem primankuje materialna podlaga. Nima mo podatkov, koliko dohodkov pride na enega aktivnega člana v kmečkem, nekmečkem oziroma mešanem gospodinjstvu. Predaleč bi nas vodilo, če bi hoteli analizirati zapleteno, obsežno in ekonomsko še ne dovolj proučeno področje, toda tudi na tej osnovi smo si lahko posredno ustvarili približno sliko o življenjskih razmerah ljudi med Bočem, Mac-ljem, Sotlo in Rudnico.

LITERATURA IN VIRI

1. B. Saria: Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Rogatec, Zagreb 1959.
2. M. Kos: Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1965.
3. M. Kos: Urbarji salzburške nadškofije, Ljubljana 1959.
4. F. Ferk: Vorläufige Mittheilungen über das römische Strassenwesen in Untersteiermark, Graz 1895.
5. I. Steklasa: O mejah Savinjske marke, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1. 1915.
6. I. Orožen: Das Dekanat Rohitsch 1889.
7. K. Schmutz: Hist. — top. Lexikon von Steiermark, Graz 1822.
8. Orts — Repertorium des Herzogthumes Steiermark, Graz 1872.
9. Vollständiges Ortschaften — Verzeichniss, Wien 1882.
10. Spezial Ortsrepertorium von Steiermark, Wien 1895.
11. Leksikon občin za Štajersko, izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1900, Dunaj 1905.

12. *Spezial Ortsrepertorium der Österreichischen Länder: Steiermark*, Wien 1917.
13. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1951, Beograd 1957.
14. Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948, Beograd 1953.
15. Popis stanovništva 1955, Beograd 1958.
16. Popis stanovništva 1961, rezultati po naseljima, Beograd 1965.
17. D. Lončar: *Socialna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1911.
18. A. Melik: *Štajerska s Prekmurjem*, Ljubljana 1957.
19. V. Klaić: *Sutla, Hrvatsko kolo*, knjiga VI, 1910.
20. J. A. Janisch: *Topographisch — statistisches Lexikon von Steiermark*, Graz 1885, zv. 5.
21. Zavod za statistiko, okraj Celje.
22. Uprava Dela, Tovariša, *Tedenske tribune, Naših razgledov, Celjskega tednika, Kmečkega glasa*, januar 1962.
23. *Železniške postaje: Lupinjak, Rogatec, Rogaška Slatina in Mestinje*, l. 1962.
24. Podatki o gospodinjstvih za leto 1962, zavod za statistiko okraj Celje.
25. Podatki o zaposlovanju delavcev, zavod za zaposlovanje delavcev, izpostava Šmarje pri Jelšah.
26. Rojstna in mrliška knjiga župnij: Sv. Rok, Sv. Florjan, Sv. Jernej — Rogatec, Sv. Križ, *Zgornja Kostrivnica*, Sv. Ema, Sv. Peter na Medvedjem selu, Zibika. Rojstne in mrliške matične knjige za kraje: Vršna vas, Spodnje in Zgornje Tinsko, Strtenica, Vonarje in Kristan vrh.
27. Oddelek za statistiko, občinska skupščina Šmarje.
28. Podatki kmetijskega popisa leta 1960, občinska skupščina Šmarje pri Jelšah.
29. Krajevni uradi Rogatec, Rogaška Slatina in Pristava.

ZORAN VUDLER

TURISTIČNA DRUŠTVA NA CELJSKEM PODROČJU IN NJIHOVO DELO

1. UVOD

Če govorimo o turizmu, ne moremo in ne smemo mimo turističnih društev, tistih zavestnih družbenih sil, ki pri nas že desetletja nesebično in vztrajno delajo za razvoj turizma. Mirno smemo trditi, da so imela na sedanjo sorazmerno visoko razvojno stopnjo turizma na našem področju odločilen vpliv prav turistična društva. In tudi če govorimo o družbenem upravljanju, ne smemo mimo dejstva, da je daleč pred marsikatero drugo panogo. In končno je to tudi sicer odlično organizirana združba državljanov v društva, društev v področne zveze, področnih zvez pa v svojo osrednjo organizacijo Turistično zvezo Slovenije.

Vse to pa ni nastalo v zadnjih nekaj letih, temveč je delo treh generacij slovenskih turističnih delavcev, ki so turizem na našem področju gradili postopoma, vztrajno in z zelo skromnimi sredstvi. Zdi se, da v hitrem teku sodobnega življenja včasih nekoliko pozabljamo na to dolgoletno delovno tradicijo slovenskih turističnih prizadevanj. Zato bi rad v nadaljevanju tega sestavka podal splošen zgodovinski razvoj naših turističnih društev, ki tudi letos proslavljajo dvajsetletnico svojega delovanja v novi državi.

2. OBDOBJE BIVŠE AVSTRIJE

Nastanek turističnih društev na našem področju sega nekako v isto obdobje, kakor so nastajala pri nas prva planinska in sokolska društva. Najstarejše slovensko turistično društvo so imeli v Laškem, ki je bilo ustanovljeno leta 1889. Sledila so društva v Mozirju leta 1892, v Žaleu leta 1894 in v Gornjem gradu leta 1898. Da bi obstajala turistična društva v tem obdobju še v drugih krajih razen v Celju, nimamo podatkov; to je malo verjetno. Društva so se imenovala tujsko prometna

in olepševalna. Že na prvo mesto postavljena beseda tujski promet pove, da so imela namen, postaviti osnove za razvoj turizma in so v tem tudi uspela.

Posebej moramo spregovoriti o celjskem društvu, ki sodi med najstarejša društva ne samo pri nas, mogoče celo v Evropi. Seveda to društvo ni bilo v slovenskih rokah, temveč so ga imeli Nemci trdno za svoje, imenovalo se je Verschönerungsverein ali po naše olepševalno društvo. Vendar pa je to društvo mimo olepševalne dejavnosti storilo v Celju tudi prve turistične korake, saj je kmalu spoznalo pomen turizma. Naj omenim samo društvene intervencije pri takratnem mestnem svetu, da so ustanovili poseben komite za turizem že leta 1885. Organizirali so oddajanje zasebnih sob, zgradili dvojne kopališč ob Savinji in sicer moško in žensko, saj je bilo v tistih časih treba ženske in moške pri kopanju temeljito ločiti. Kopališča so bila zgrajena na senčni strani, ker je takrat veljalo za lepo, moderno in zdravo, če si ostal snežno bel.

Omeniti moramo še, da v obdobju bivše Avstrije nista imeli turističnih društev niti Dobrna, niti Rogaška Slatina, ki sta imeli tudi takrat največ turističnega prometa. V obeh krajih sta delovali od oblasti postavljeni zdraviliški komisiji (Kurkomission), ki sta opravljali naloge, kakršne so drugod imela turistična društva.

O delu slovenskih turističnih in drugih podobnih društev bivše Avstrije nam je zelo malo znanega, zato bodo še tolikanj bolj zanimive vrstice šolskega ravnatelja Franca Vajda, ki piše o ustanovitvi tujsko-prometnega društva Mozirja takole: »O zgodovini našega turističnega in olepševalnega društva v Mozirju so nam na razpolago le prav skopi podatki. Ustanovljeno je bilo 12. 5. 1892, kar izhaja iz zasebne kronike nekdanjega nadučitelja Franca Praprotnika ter iz objave v časniku Domovina. Po ustnem izročilu pa nam je starejšim Mozirjanom znano, da so prihajali že v sedemdesetih in osemdesetih letih v Mozirje letoviščarji. Društvo je tudi kasneje uspešno delovalo. Za njegovo delo sta bila v obdobju pred prvo in med obema vojnama najbolj zaslužna Jože Trogar in Matija Goričar.«

Delo tujsko-prometnih društev v obdobju bivše Avstrije lahko okarakteriziramo kot obdobje prvih začetkov turizma na našem področju. Može so vedeli, kaj pomeni za gospodarstvo tujski promet in so mu zato tudi skušali ustvariti osnovne pogoje: gostišča, zasebne sobe in kopališča ob dobri in ceneni domači hrani, kakor je bilo zapisano v enem izmed pisem, s katerimi odgovarja Matija Goričar enemu svojih letoviščarjev. Tako so turiste takrat radi imenovali. Ta izraz v Gornji Savinjski dolini še danes radi uporabljajo.

3. OBDOBJE BIVŠE JUGOSLAVIJE

Končana svetovna vojna in nastanek nove države sta povzročila, da so turistični delavci znova prišli za delo, saj je razumljivo, da so turistična prizadevanja zadnja leta svetovne vojne povsem zastala. Prvi

so se lotili dela v Celju in sklicali ustanovni sestanek že leta 1920, društvo so v Celju ustanovili leta 1921. Prej ko v Celju pa so društvo ustanovili v Žalcu in to konec leta 1920. Istega leta kakor v Celju je bilo ustanovljeno še društvo v Laškem. Leta 1923 pa sta bili ustanovljeni, odnosno obnovljeni društvi v Mozirju in v Gornjem gradu. Leta 1926 je bilo ustanovljeno društvo v Lučah, 1932 društvi v Ljubnem ob Savinji in v Vitanju, leta 1935 pa še društvo v Solčavi. Če so obstajala društva še drugje, nam ni znano, odnosno nimamo podatkov, ki so za to obdobje sploh zelo skopi. Drugo desetletje bivše Jugoslavije je delovalo v Celju tudi še posebno Obsotelsko turistično društvo, ki ga je vodil pokojni dr. Pavel Strmšek. Mogoče bodo zanimive vrstice pokojnega Branka Zemljiča, ki mi je pred leti napisal tole: »Do ustanovitve tujsko-prometnih društev je prišlo v Gornji Savinjski dolini sorazmerno pozno. Najprej v Lučah, nato na Ljubnem, nekako med leti 1925 in 1930. Za Solčavo ne vem, če so društvo sploh imeli. Ne bi pa smeli ob tej priliki prezreti delovanja posebne zadruge Rinka v Celju, ki jo je vodil dr. Hrašovec in ki je imela namen, zgraditi večji planinski dom v Logarski dolini. Tudi planinskim društvom v Celju in v Savinjski dolini ne smemo odreči mnogih zaslug za razvoj turizma v Gornji Savinjski dolini.«

Splošna značilnost dela vseh teh tujskoprometnih olepševalnih društev je bila dvojna: usmerjena je bila v olepšavo krajev in v razvijanje turizma. Velja poudariti, da so vsa našeta društva izdajala prospekte svojih krajev, da so se odločno borila za boljše prometne zveze, da so imeli v vseh krajih dobro organizirano oddajanje zasebnih sob, da so zgradili v tem obdobju več kopaljšč, da ne govorimo o ureditvi številnih sprehajalnih poti, klopi itd. Še ena značilnost tega obdobja: v delu turističnih društev so zelo aktivno sodelovali gostilničarji, kar v današnjem obdobju zelo pogošamo. In še ime društev. Večina društev je nosila naziv tujskoprometno, nekatera pa tujskoprometno in olepševalno društvo. Že imena društev kažejo primarno orientacijo v turizmu.

4. OBDOBJE PO OSVOBODITVI

Po osvoboditvi je že v obdobju obnove vzniknila v številnih krajih ideja o ponovni oživitvi turističnih društev. Prvi so pričeli v Celju, kjer so ustanovili društvo že leta 1945. Celjskemu je sledilo leta 1946 društvo v Žalcu, leta 1947 v Bistrici ob Sotli, leta 1948 v Laškem in Mozirju, leta 1950 v Šmarju pri Jelšah, leta 1952 v Ljubnem in Podčetrniku, leta 1953 v Rogaški Slatini, leta 1955 v Frankolovem, Preboldu in Dobrni, leta 1956 v Vojniku, leta 1958 v Velenju, v Konjicah in Šoštanjju, leta 1959 v Lučah, 1960 na Vranskem, leta 1961 v Braslovčah, v Planini pri Sevnici, v Šempetru in Vitanju ter leta 1963 v Kozjem. Tako deluje danes na celjskem turističnem področju 26 turističnih društev, ki imajo 4096 članov. Glede društvenega delokroga velja povedati, da je usmerjen v olepšavo in lepšo ureditev krajev, propagiranje turizma, organizacijo recepcijske službe za zasebne sobe, organizacijo prireditev in izletov,

k temu pa še nekatere specifične naloge v posameznih krajih. Svoje prospekte so doslej izdala samostojno ali s pomočjo Celjske turistične zveze že društva Celje, Dobrna, Rogaška Slatina, Laško in Rimske Toplice, Velenje in Šoštanj, Sl. Konjice, Vitanje, Frankolovo, Solčava, Luče, Ljubno, Gornji grad, Mozirje in Prebold, skupen prospekt pa so izdala obsojelska društva.

Tako imajo danes vsi kraji na celjskem turističnem področju svoje prospekte. Vpliv in delo društev lahko v 20 letih socialistične Jugoslavije ocenjujemo kot nad vse uspešno in obširno. Položila so temelje sodobnemu turizmu ogromno so storila na področju turistične vzgoje, razvila so najširše družbeno samoupravljanje, kakršnega na številnih ostalih področjih ne bomo kmalu dosegli. Žal pa so jim pri njihovem delu vse pre malo pomagali gostinski delavci, tako zasebni, kakor družbeni. Omeniti velja še, da je pri sicer velikem številu članstva sorazmerno malo aktivnih članov in sloni skoraj vse delo na ramenih nekaj požrtvovalnih, starejših turističnih delavcev. Zdi se nam, da je doba idealnega turističnega družbenega dela skoraj za nami in da bo to delo postopoma prešlo na profesionalce. Vprašanje je, kako bodo delo opravljali ljudje, ki jim bo turizem samo njihova poklicna dolžnost? Novi gospodarski ukrepi bodo povzročili, da se bodo v bodoče gostinci morali aktivneje vključiti v turistična dogajanja in bodo tako tudi oni prevzeli od turističnih društev del njihovih nalog. Vkljub vsemu temu pa bo ostalo turističnim društvom še dovolj veliko delovno področje, ki se bo verjetno usmerilo predvsem v načelno družbeno usmerjanje turističnega razvoja in pa v delo za svoje člane (predavanja, izleti, letovanja itd.).

Ta uvodni del naj zaključijo zanimiva tabela, ki nam bo pokazala pregled ustanovitvenih letnic turističnih društev v treh obdobjih: v bivši Avstriji, v bivši Jugoslaviji in v dvajsetih povojnih letih.

**Pregled
ustanovitvenih letnic turistično olepševalnih društev na celjskem
turističnem področju**

Tek. št.	Naziv društva	ustanovitvene letnice		
		v Avstriji	v bivši Jugoslaviji	v novi Jugoslaviji
1.	Turistično društvo Bistrica (ob Sotli)	—	—	1947
2.	Turistično društvo Braslovče	—	—	1961
3.	Turistično društvo Celje	1871	1921	1945
4.	Turistično društvo Dobrna	—	—	1955
5.	Turistično društvo Frankolovo	—	—	1955
6.	Turistično društvo Gornji grad	1898	1925	1946
7.	Turistično društvo Kozje	—	—	1965
8.	Turistično društvo Laško	1889	1921	1948
9.	Turistično društvo Ljubno (ob Savinji)	—	1952	1952
10.	Turistično društvo Luče	—	1926	1959
11.	Turistično društvo Mozirje	1892	1925	1948

Tek. št.	Naziv društva	ustanovitvene letnice		
		v Avstriji	v bivši Jugoslaviji	v novi Jugoslaviji
12.	Turistično društvo Podčetrtek	—	—	1952
15.	Turistično društvo Planina (Sev.)	—	—	1961
14.	Turistično društvo Prebold	—	—	1955
15.	Turistično društvo Rim. Toplice	—	—	1958
16.	Turistično društvo Rog. Slatina	—	—	1955
17.	Turistično društvo Sempeter	—	—	1961
18.	Turistično društvo Šoštanj	—	—	1958
19.	Turistično društvo Slov. Konjice	—	—	1958
20.	Turistično društvo Šolčava	—	1955	1954
21.	Turistično društvo Šmarje (Jelšah)	—	—	1950
22.	Turistično društvo Vitanje	—	1952	1961
23.	Turistično društvo Velenje	—	—	1958
24.	Turistično društvo Vojnik	—	—	1956
25.	Turistično društvo Vransko	—	—	1960
26.	Turistično društvo Zalec	1894	1920	1946

5. DELO POSAMEZNIH TURISTIČNIH DRUŠTEV

TURISTIČNO DRUŠTVO BISTRICA OB SOTLI je bilo ustanovljeno že leta 1947 na pobudo pok. gostilničarja Rautnerja in Karla Gabrona. Njegova glavna naloga je skrb za olepšavo kraja in za turistično propagando. Pred nekaj leti so markirali in označili vse izletniške poti in popravili tudi nekaj manjših kulturno zgodovinskih spomenikov. Obseg društvenega dela je skromnejši. Najzanimivejši turistični objekt je znano gostišče Pod gorami. Zdaj je predsednik društva Franc Rautner.

TURISTIČNO DRUŠTVO BRASLOVČE je eno najmlajših, saj je bilo ustanovljeno šele 1961 na pobudo pok. javnega delavca Riharda Marčiča. Takoj se je lotilo dela: zbralo je nekaj zasebnih ležišč, uredilo je jezero in tako položilo temelje turizma v Braslovčah. Zdaj vodi društvo Ivo Dernač, tajnica je Tončka Počaj, zvest dolgoletni sodelavec pa Janko Cvikl.

TURISTIČNO IN OLEPŠEVALNO DRUŠTVO CELJE je najstarejše turistično društvo na našem področju pa menda tudi med najstarejšimi tovrstnimi društvi v Evropi. Ustanovitvene letnice so: 1871, 1921 in 1945. Predvojni stebri društva so bili predsednik Ivo Šubic, blagajnik Anton Lečnik in gospodar Alojz Ribteršič.

Med največje povojne društvene akcije štejemo sanacijo Starega gradu z gradnjo nove restavracije, popravilo vodnega stolpa in ureditev Kocenovega trga, kar je veljalo pred dobrimi desetimi leti društvo preko 50.000.000 dinarjev. Zelo pomembne so vsakoletne nagrade za najlepše cvetje na oknih in pismena opozorila lastnikom stavb o nepravilnostih. Društvo prireja tudi turistična predavanja, maškarade, razne prireditve ter izlete. V povojnih letih je izdalo 4 prospekte Celja v skupni nakladi 200.000 izvodov, dva vodiča, dve izdaji prospekta Stari grad, tri mesne načrte ter na desettisoče razglednic. Društvo ima svoj turistično-informacijski urad in tiskano glasilo *Lepo mesto*, ki izhaja trikrat na leto v nakladi 5.000 izvodov. Sodi med največja in najmočnejša turistična društva v državi.

Celjska koča je že precej let celjski zimsko-športni center in prizorišče številnih smučarskih tekmovanj, od katerih je najpomembnejše vsakodrugetno srečanje celjskih in zagrebških smučarjev. Lani je poseben rekreacijski odbor pod vodstvom ing. Rudija Stromažerja uredil velik kompleks imenitnih smučišč in končno je dobila Celjska koča lani tudi prvo smučarsko vlečnico. Zal je dom v slabem stanju. Izredna bližina Celja, dobra avtomobilska cesta čez Štore ter nova vlečnica, bodo še bolj pripomogle k popularizaciji Celjske koče tudi pozimi.

Danes predseduje društvu Rado Jenko, vodilni delavci pa so Zoran Vudler, Rudolf Pibovec, Viktor Godnik in Slavko Zorko.

TURISTICNO OLEPŠEVALNO DRUŠTVO DOBRNA je eno najmočnejših društev na našem področju. Ustanovljeno je bilo 1955. leta na pobudo Zmaga Likarja, Marije Lovasič in Anice Rečnik. Skrbi za turistično propagando in je izdalo doslej že več letakov, dva prospekta ter založilo razne razglednice. Ima svoj urad, ki posreduje zasebne sobe. Izvedlo je že več olepševalnih akcij pa tudi sicer je sodelovalo pri urejanju kraja. Močan delež ima društvo tudi pri prirejanju koncertov, prireditev in izletov. Društvu načeljuje danes Viktor Rožane, pisarno pa vodi Zinka Artnak.

TURISTICNO DRUŠTVO FRANKOLOVO je bilo ustanovljeno 1955 na pobudo Bogdana Snabla, Rudija Hrovata in Vide Strukelj. Doslej je obnovilo bazenček in njegovo okolje, uredilo park pri graščini; zdaj postopoma urejuje turistični postojanki v Crešnjjicah in na Rovah. Radi bi zgradili tudi večji kopalni bazen. Založilo je razglednice in sodelovalo pri izdaji krajevnega prospekta. Predsednik društva je Bogdan Snabl, tajnik Rudi Hrovat, blagajničarka pa Rozika Korošec.

TURISTICNO DRUŠTVO GORNJI GRAD je eno najstarejših društev, saj se ponaša z ustanovitvenimi letnicami 1898, 1923, 1946. Kot ustanovitelja povojnega društva velja omeniti učitelja Jožeta Tratnika in tovarišico Burgerjevo. Zdaj vodi društvo že več let Franc Sarb, najagilnejša delavka pa je Rozika Rifelj. Društvo je dvignilo Gornji grad v znan turistični kraj, ki ima letno že blizu 10.000 nočitev. Zgradili so lepo weekend naselje s 34 ležišči, ki ga zdaj upravljajo; sicer skrbijo za propagando. Sodelovali so pri izdaji krajevnega prospekta, uredili so kopalnišče ob Dreti, vodijo celotno recepcijsko službo, močno pa so se angažirali v akciji za ureditev in olepšavo kraja.

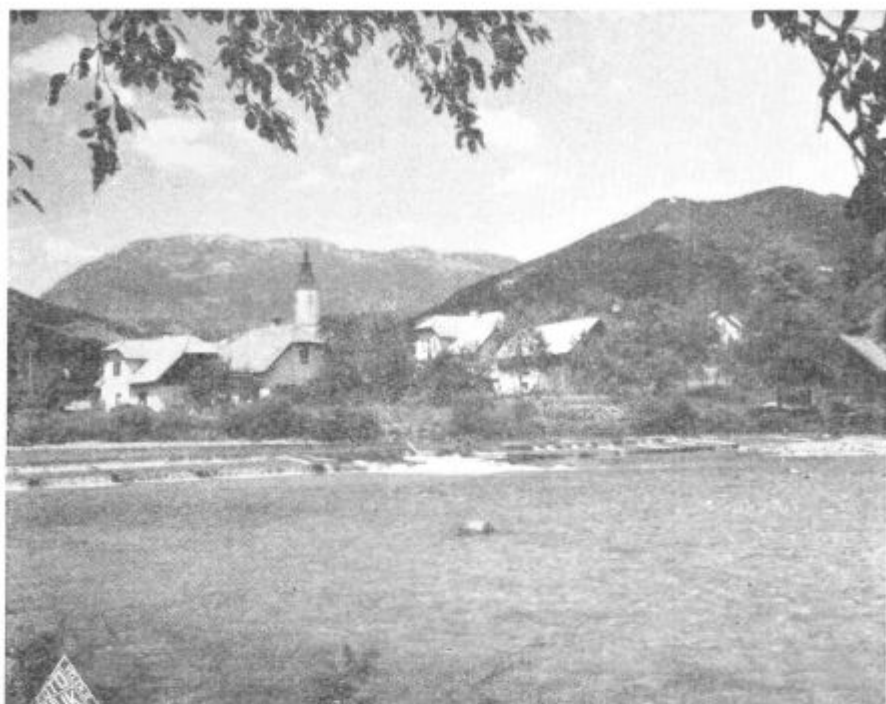
TURISTICNO DRUŠTVO KOZJE je bilo ustanovljeno leta 1965 na pobudo Petra Marinška, Ivana Blažiča, Karla Bračuna in Antona Kuharja. Takoj se je močno angažiralo za lepšo ureditev in olepšavo kraja. Uredili so pot do grajskih razvalin, oskrbeli nekaj zasebnih sob, vsako leto pa prirejajo kozjanski karneval. Čeprav so v Kozjem možnosti za razvoj turizma, se le-ta ne bo mogel prav razviti, dokler v kraju ne bo primerne gostišča. Turistično društvo Kozje ima tudi v Pilštanju svoj pododbor, ki marljivo dela.

TURISTICNO DRUŠTVO LAŠKO je bilo ustanovljeno trikrat: 1889, 1921, 1948. Prvo je bilo še nemško in je prenehalo delovati med prvo svetovno vojno (1916). Pobudniki za ustanovitev povojnega društva (1948) so bili pokojni nadoučitelj Juro Kislinger, dr. Arnold Pernat, Ignac Pernovšek in Lojze Zupančič. Društvo skrbi za turistično propagando, opravlja recepcijsko službo za privatne sobe, trudi se za olepšavo kraja, prireja izlete in turistična predavanja, vsako leto pa organizira veliko prireditev Dan piva in cvetja. Sanirali so razvaline gradu, obnovili vremensko hišico, sodelovali pa so tudi pri ureditvi parka pred postajo. Že nekaj let predseduje društvu Ivan Vodovnik, tajniške posle in turistični urad pa vodi Bogo Kosi.

TURISTICNO DRUŠTVO LJUBNO OB SAVINJI je bilo ustanovljeno 1952 in 1952. Pobudniki za ustanovitev obeh društev so bili Ante in Justa Tevž, Ivan Marovt in Karl Druškovič; leta 1952 je bil med ustanovitelji še Jože Juvan, ki je bil tudi prvi predsednik. Z izredno marljivostjo so razvili v svojem kraju domači in tudi inozemski turizem. Trudijo se za olepšavo kraja, vodijo recepcijsko službo za vse zasebne sobe, zgradili so kopalni bazen, sodelovali so pri izdaji krajevnega prospekta, prirejajo turistična predavanja, vsako poletje pa priredijo tudi veliko turistično prireditev Flosarski bal, s katerim želijo posredovati tradicijo savinjskega flosarstva mlajšim rodovom. Že več let predseduje društvu agilni veterinar Jože Mermal.

TURISTICNO DRUŠTVO LUCE je delovalo že pred vojno od leta 1926 dalje, po osvoboditvi pa od leta 1948 kot odsek Planinskega društva. Kot samostojno turistično društvo je pričelo z delom leta 1952. Ustanovitelji društva so bili Anton Breznik, Emilija Jezernik, Viktor Ikaviec, Peter Jež in Franc Zamernik. Društvo vodi recepcijsko službo za zasebne sobe, Založilo je razglednice, sodelovalo pri izdaji krajevnega prospekta, skrbi za turistično propagando, močno se je angažiralo tudi za olepšavo kraja. Med agilne delavce minulih dvajset let moramo prišteti predvsem Bogomira Supina in Petra Ježa; slednji društvu danes tudi predseduje. Društveno pisarno vodi že več let tov. Marija Poljanšek.

TURISTICNO OLEPŠEVALNO DRUŠTVO MOZIRJE je prvo slovensko turistično društvo na Štajerskem. Ustanovljeno je bilo 12. 5. 1892 in je delovalo

Ljubno ob Savinji postaja iz leta v leto bolj zanimivo za številne domače in tuje turiste. Zadnja leta beležijo okoli 5000 nočitev, od tega približno polovico inozemskih. Imajo lepo, novo gostišče PLANINKA, v gostiščih in zasebnih sobah pa okoli 200 ležišč. Žal, da so glavne sezone zelo kratke, jedva nekaj daljše kakor mesec dni. Letos računajo proti tudi z zimsko sezono. Ogrevanih sob je dovolj, gostišč tudi, cene niso pretirane, imajo pa tudi smučarsko vlečnico in skakalnice.

neprekinjeno do leta 1941. Po vojni je bilo obnovljeno leta 1946. Med najzaslužnejšimi člani prvih dveh društev moramo imenovati pokojnega Jožeta Trogarja in Matija Goričarja. Ustanovitelji sedanjega društva pa so bili Franjo Vajd, Fanika Mutec in Pavla Trogar, ki z mr. Gologrančevo društvom še danes vodijo. Društvo vodi recepcijsko, informacijsko in propagandno službo ter skrbi za olepšavo kraja. Postavilo je 5 weekend hiše, uredilo cesto do tega naselja, obnovilo kopalni bazen in kabine, organiziralo je tudi olepšavo osrednjega trga, kjer so na društveno iniciativo vsi hišni lastniki popravili fasade svojih hiš. Sodelovalo je pri izdaji krajevnega prospekta ter pri organizaciji večjega števila prireditev.

TURISTIČNO DRUŠTVO PODČETRTEK je bilo ustanovljeno leta 1952 na pobudo Janka Strahovnika ter obeh Renierjev in se vsa leta angažira največ, da bi izvir radioaktivne vode Harine Zlake postopoma uredili v kopalnišče, kasneje pa v manjše zdravilišče. Zdaj je predsednik društva Janko Strahovnik, tajnik pa Jože Dolar.

TURISTICNO DRUŠTVO PLANINA PRI SEVNICI je bilo ustanovljeno leta 1961 na pobudo Franca Auserja, ki društvu tudi predseduje. Najprej je usmerilo svojo pozornost k prizadevanjem za lepšo ureditev kraja in za obnovo gradu, kjer so uredili tudi bife, postopoma pa začenjajo razvijati tudi iniciativo za dopustniški turizem v svojem kraju.

TURISTICNO OLEPSEVALNO DRUŠTVO PREBOLD je bilo ustanovljeno leta 1955 na pobudo Toma Potočnika, Ivana Zabkarja in še nekaterih, ki društvo tudi danes vodijo. V svojem desetletnem delovanju je položilo temelje turizmu ne samo v Preboldu, temveč v vsaj Spodnji Savinjski dolini. Društvo vodi recepcijsko, informacijsko in propagandno službo. V letih svojega delovanja je zgradilo weekend naselje z 11 hišicami, poskrbelo za obnovo kopalnega bazena, zgradilo camping in uredilo svojo pisarno. Do zdaj je samostojno izdalo že tri prospekte. Društvo je tudi iniciator vsakoletne turistične prireditve v Spodnji Savinjski dolini, tako imenovanega Hmeljarskega dne.

TURISTICNO DRUŠTVO RIMSKE TOPLICE je bilo ustanovljeno leta 1958 na pobudo Jožeta Kajtna, Leva Tičarja, Alojza Kozelja in tov. Retingerja ter opravlja danes recepcijsko, informacijsko in propagandno službo. Ima lep, lasten sezonski turistični urad, upravlja kopališče ter se tudi sicer močno angažira za lepšo in sistematičnejšo ureditev kraja. Sodelovalo je pri izdaji prospekta ter založilo večje količine razglednic. Trenutno pripravlja načrte za povečanje kopalnega bazena. Zdaj predseduje društvu polkovnik dr. Benedik, turistični urad in tajništvo pa vzorno vodi Alojz Kozelj.

TURISTICNO DRUŠTVO ROGASKA SLATINA je bilo ustanovljeno šele leta 1955 na pobudo Staneta Cuješa, Ivana Goršiča, Lojzeta Libnika, Iva Skaleta in Frančka Brodnika. V bivši Avstriji je opravljala njegovo vlogo zdraviliška komisija, v bivši Jugoslaviji pa zdraviliški odbor, odnosno komisija. Vendar velja posebej omeniti iz tega obdobja receptorje in propagandiste zdravilišča Franja Novaka, Joška Sotlerja in Ivana Goršiča, vse tri tudi še danes ugledne turistične publiciste. Društvo vodi propagandno in informacijsko službo za Rogasko Slatino kot celoto, recepcijsko službo za zasebne sobe, organizira prireditve in izlete ter se tudi sicer močno angažira za olepšavo kraja ter za njegovo turistično podobo. Ima svoj turistični urad. Doslej je izdalo 5 prospekte, 7 cenikov in 4 letake, dva vodiča in še nekaj publikacij v skupni nakladi preko 1.000.000 izvodov. Zdaj predseduje društvu Ivo Skale, tajnik pa je Martin Kene.

TURISTICNO DRUŠTVO ŠEMPETER je bilo ustanovljeno leta 1961 na pobudo Mirka Zupanca, Antona Miklavžina in Alojza Zajca. Angažira se predvsem za lepšo ureditev kraja ter za propagando rekonstruirane rimske nekropole. Društvo je sodelovalo pri izdaji prospekta, založilo pa je že veliko razglednic. Zdaj je predsednik društva Ivo Kuhar, tajnik pa Albin Hribernik.

TURISTICNO OLEPSEVALNO DRUŠTVO ŠOŠTANJ deluje od leta 1958 in je bilo ustanovljeno na pobudo Staneta Dolarja, ki društvu tudi danes predseduje. Skrbi predvsem za turistično propagando. Izdalo je prospekt Šoštanja, priredilo nekaj turističnih tednov in je bilo med pobudniki za zgraditev velikega kopalnega bazena v Šoštanju. Tudi sicer se trudi, da bi se Šoštanj v turizmu bolj uveljavil pa tudi, da bi imel lepšo podobo.

TURISTICNO DRUŠTVO SLOVENSKE KONJICE je bilo ustanovljeno leta 1958 na pobudo Ljubana Golca in si prizadeva predvsem za lepšo ureditev

kraja, postopoma pa je prevzelo tudi že turistične iniciative. Leta 1964 je priredilo izredno uspešen turistični teden z etnografsko razstavo Južno Pohorje. Zadnja leta vodi društvo šolski ravnatelj Jože Novak.

TURISTIČNO DRUŠTVO SOLČAVA je bilo ustanovljeno leta 1954 na pobudo Damjana Hudeja, Stanka Prodnika, Jožice, Milke in Franca Plesnika. Valenta Vidra in Franca Kladnika in skrbi za propagando, informacijsko ter recepcijsko službo tako za Solčavo, kakor tudi za Logarsko dolino. Sodelovalo je pri izdaji prospekta, založilo je razglednice, oskrbelo letake, ob parkirnem prostoru pod slapom Rinko pa je zgradilo lepo okrepitevalnico. V Solčavi je društvo izvedlo tudi več akcij za lepšavo kraja. Zdaj je predsednik društva Franc Plesnik, tajniške posle pa vodi Valent Vider.

TURISTIČNO DRUŠTVO »PROCVIT« SMARJE PRI JELSAH je bilo ustanovljeno leta 1950 na pobudo dr. Lorgerja, dr. Hrašovca in dr. Fürsta. Vztrajno daje iniciativo za lepšo ureditev kraja, zgradilo pa je tudi kopalni bazen in organiziralo nekaj prireditev. Sicer pa je njegovo delo skromnejše. Zadnja leta je predsednik društva dr. Bogdan Fürst.

TURISTIČNO DRUŠTVO VITANJE je bilo ustanovljeno leta 1962 na pobudo veterinarja Janeza Černeta in se je lotilo obnove pred vojno že zelo razvitega turizma v Vitanju. Organiziralo je nekaj prireditev, zbralo zasebne sobe in sodelovalo tudi pri izdaji krajevnega prospekta. Društvo ima težave z gostilničarji, ki se nočejo prav vključiti v turistično dogajanje. Danes je predsednik Viktor Jeromel, tajnika pa Mira Ravnjak.

TURISTIČNO OLEPŠEVALNO DRUŠTVO VELENJE je bilo ustanovljeno leta 1958 na pobudo starejših prebivalcev starega Velenja. Ustanovili so ga in formirali prvi odbor ekonomist Božidar Tvrdy, Marija Demšar in Tvrdko Skolšek. Prva leta je podpiralo iniciative in akcije graditeljev novega Velenja za sodobno in lepo ureditev mesta, kmalu pa je prevzelo v svoje roke vso turistično iniciativo. Društvo onarvilia danes propagadno in informacijsko službo, izdalo je 5 prospekta in več letakov v nakladi, ki presega že 500.000 izvodov. Na društveno iniciativo so uredili weekend naselje, plažo ob jezeru in camping. Društvo je organiziralo tudi več prireditev. Že več let mu predseduje Mitja Lap s številnimi sodelavci, med katerimi velja omeniti vsaj še ing. Jevšenaka in Danico Hercog.

TURISTIČNO OLEPŠEVALNO DRUŠTVO VOJNIK je bilo ustanovljeno leta 1956 na pobudo Stanka Juraka in Marice Kvac. Trudi se največ za čistočo in lepšavo kraja, ker v Vojniku ni posebnih možnosti za razvoj turizma. Danes vodita društvo Franc Križnik in Ivan Gorečan.

TURISTIČNO OLEPŠEVALNO DRUŠTVO VRANSKO je bilo ustanovljeno leta 1960 na pobudo pokojnega svetnika Franduliča, Vinka Praprotnika in še nekaterih. Najprej se je zavzelo za lepšo ureditev kraja, za zasebne sobe, v zadnjih letih je dalo iniciativo za gradnjo kopalnega bazena, ki so ga letos dogradili. Zdaj se razgovarjajo o ureditvi postojanke na Čreti. Društvu predseduje Vinko Praprotnik, kot marljivo turistično delavko pa moramo omeniti upravnico hotela Slovan Zaliko Trstenjak.

TURISTIČNO OLEPŠEVALNO DRUŠTVO ZALEC ima za seboj dolgo vrsto let delovanja, zadnja leta pa je bilo njegovo delo zelo skromno. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1894, obnovljeno pa najprej leta 1920 in ponovno leta 1948. Obnovitelji poveljnega društva so bili pokojni nadučitelj Rajko Vrečer, Konrad Zajc, prof. Božo Srebre in Marica Lihteneger. V zadnjih letih se društvo omejuje samo na iniciativo za olepšavo kraja, ki je bil letos razglašen za mesto. Prva leta po ustanovitvi je uredilo park pred postajo, več nasadov, avtobusne čakalnice itd. Predsednik društva je Konrad Zajc.

Omeniti moramo še, da sta nekaj let po vojni delovali tudi turistični društvi v Rečici ob Savinji in v Zrečah, ki pa sta z delovanjem prenehali, ker ni bilo ljudi, ki bi žrtvovali toliko prostega časa, da bi društveno delo steklo.

Ta prikaz dela posameznih turističnih društev naj zaključí še tabela, iz katere je razvidno število članov po društvih ter letno povprečje za društvene izdatke, propagandne publikacije, prireditve in izlete.

ŠTEVILO ČLANOV TURISTIČNIH DRUŠTEV NA CELJSKEM TURISTIČNEM PODROČJU, NJIHOVI POVPREČNI LETNI IZDATKI V ZADNJIH PETIH LETIH, ŠTEVILO IZVEDENIH PRIREDITEV*

Tek. št.	Naziv društva	Letno povprečje za zadnjih 5 let				
		Število članov 1964	izdatki v 000	število prireditiev	naklada propa publ.	izletí
1.	Turistično društvo Bistrica ob Sotli	36	30	—	—	1
2.	Turistično društvo Braslovče	80	820	2	—	1
3.	Turistično olepševalno društvo Celje	925	9.260	3	40.000	6
4.	Turistično društvo Dobrna	225	4.940	6	20.000	12
5.	Turistično društvo Frankolovo	95	970	2	1.000	1
6.	Turistično društvo Gornji grad	110	1.320	2	1.000	1
7.	Turistično društvo Kozje	120	210	2	—	1
8.	Turistično društvo Laško	217	4.350	2	10.000	1
9.	Turistično društvo Ljubno ob Savinji	62	1.470	2	1.000	1
10.	Turistično društvo Luče	50	310	1	1.000	—
11.	Turistično društvo Mozirje	177	1.170	2	1.000	—
12.	Turistično društvo Podčetrtek	64	70	1	—	—
13.	Turistično društvo Planina pri Sevnici	80	350	1	—	1
14.	Turistično društvo Prebold	260	1.380	2	2.000	1
15.	Turistično društvo Rimske Toplice	51	2.840	1	10.000	1
16.	Turistično društvo Rogaska Slatina	535	15.960	30	60.000	20
17.	Turistično društvo Sempeter	100	420	1	2.000	1
18.	Turistično društvo Soštanj	110	310	1	3.000	—
19.	Turistično društvo Slov. Konjice	40	350	1	—	1
20.	Turistično društvo Solčava	40	750	1	1.000	—
21.	Turistično društvo Šmarje pri Jelšah	60	440	—	—	—
22.	Turistično društvo Vitanje	125	270	1	1.000	—
23.	Turistično društvo Velenje	220	1.760	2	30.000	2
24.	Turistično društvo Vojnik	80	380	—	—	1
25.	Turistično društvo Vransko	75	850	1	—	1
26.	Turistično društvo Zalec	150	170	1	—	—
Skupaj vsi		4.096	51.090	70	184.000	53

* V tem pregledu niso všteti prospekti in letaki, ki jih je izdala Celjska turistična zveza.

Rado JENKO se je rodil v Celju 29. 5. 1919, kjer živi vsa leta. Je direktor tovarne AERO, za katere izreden razvoj ima nemalo zaslug. Sicer se pa vsa povojna leta odločno zavezema za razmah turizma v Celju ter v njegovi bližnji in daljni okolici. Direktor Jenko je predsednik Turističnega in olepševalnega društva Celje in Celjske turistične zveze. Vrsto let je bil tudi občinski in okrajni odbornik ter predsednik sveta za komunalne zadeve v celjski občini.

6. CELJSKA TURISTIČNA ZVEZA

Ko obravnavamo delo turističnih društev, ne smemo mimo Celjske turistične zveze. V njej so združena vsa turistična društva ter večja turistična in gostinska podjetja, zdravilišča in sorodna društva na območju bivšega celjskega okraja, ki so ga turistični delavci opredelili kot Celjsko turistično področje. Nastanek Celjske turistične zveze sega deset let nazaj, ko so društva dne 28. avgusta 1954 ustanovila Stalno turistično konferenco, ki se je septembra naslednjega leta preimenovala v Celjsko turistično podzvezo, dne 11. novembra 1955 pa se je na svojem plenumu razglasila za Celjsko turistično zvezo; pod tem imenom še danes uspešno deluje. Vsa leta svojega obstoja je CTZ moralno in materialno podpiral celjski okraj tako, da je bilo ob precejšnji lastni udeležbi interesentov še kar dovolj sredstev za sistematično delo te organizacije, ki se je lotila predvsem področne propagadne, informacijske službe ter koordinirala delo turističnih društev. Naj navedemo, da je CTZ izdala 5 področnih prospektov v skupni nakladi preko 500.000 izvodov, 15 letakov v skupni nakladi 1.000.000 izvodov, 9 krajevnih prospektov v nakladi 50.000 izvodov, 10 cenikov skupaj z gostinsko in kasneje z gospodarsko zbornico v nakladi preko 200.000 izvodov. Da ne govorimo o drugih propagadnih akcijah (oglasil, obiski, radio, televizija, razstave itd.). Glede informacijske službe velja povedati, da je CTZ organizirala prva v državi že leta 1955 lastno informacijsko službo o prostih kapacitetah, kakršna je danes združena v osrednji slovenski turistični informativni službi pri Turistični zvezi Slovenije v Ljubljani.

Tudi pomoč posameznim društvom in koordinacija njihovega dela ki je osnova za razvoj vsakega, zlasti inozemskega turizma na našem področju, so v dobršni meri zasluga CTZ. Večina tega izredno obsežnega dela je bilo opravljenega prostovoljno. Glavno težo tega dela so nosili predsednik Rado Jenko, glavni tajnik prof. Zoran Vudler, organizacijski tajnik Rudi Hrovat, blagajnik Riko Rižnar, pa Slavko Zorko, Ivan Goršič, Stane Čujež, prof. Ludvik Rebeušek, Zmago Likar, prof. Tine Orel, Ljotze Libnik, Rudolf Pibovec, Franjo Vajd, Ante Tevž in še nekateri. Po prenehanju okrajev v začetku leta 1965 nadaljuje Celjska turistična zveza z delom in smo prepričani, da bo tudi v bodoče obstajala kot medobčinska turistična organizacija ali pa vsaj kot področno združenje turističnih društev in interesentov.

7. SKLEP

Tak bi bil kratek pregled nastanka, razvoja in dela turističnih društev na območju celjskega okraja. Preden pa sklenemo te vrstice, moramo omeniti še nekatere organizacije, katerih delo je bilo v zadnjih dvajsetih letih z delom naših turističnih društev najtesneje povezano. Najprej *Planinsko društvo Celje*, ki mu je več kakor desetletje predsedoval celjski gimnazijski direktor prof. Tine Orel. To društvo je odprlo pot turizmu v Gornji Savinjski dolini in tudi utrdilo zavest, da Celje ni neka izolirana enota, temveč središče turističnega področja, ki ga moramo širje obravnavati. Omeniti moramo še *Gostinsko* in kasneje *Gospodarsko zbornico*, kjer sta Riko Rižnar in Zmago Likar gotovo doprinesla precejšen delež k napredku turizma na našem področju. In končno je za naš turizem zelo pomembno delo *Zveze naravnih zdravilišč* in njenega sekretarja mr. oec. prof. Ludvika Rebeuška, ki je sicer republiška organizacija, a je pokazala za naše delo izredno zanimanje.

Seveda ta prikaz še zdaleč ni popoln, saj so bili skromni in nepopolni tudi viri, na podlagi katerih je bil napisan. Poleg skromnih ostanikov društvenih arhivov, Turističnega vestnika, Turističnih objav ter drugih revij in časnikov, ki sem jih prelistal, so mi bili najdragocenejši pripomočki pisma že pokojnih Jura Kislingerja, Rajka Vrečerja in Branka Zemljiča, ki jih hranim kot edinstvene vire. Rad bi se zahvalil ravnatelju Franju Vajdu iz Mozirja za dragoceno pomoč pa še Jošku Sottlerju, Franju Novaku, Anti Tevžu, Tinetu Orlu, Rudiju Hrovatu in še nekaterim aktivnim turističnim delavcem, ki so mi z informacijami pomagali, da je ta sestavek sploh lahko nastal. Vsem, ki mi bodo z napotki, pripombami in popravki pomagali dopolniti to gradivo, bom zelo hvaležen.

JANKO OROZEN

OSTROVRHARJI

Ostrovharji nastopajo v naši zgodovini kot rod slovenskega Spodnjega Posavja in Zasavja. Slovensko Spodnje Posavje zajema savsko dolino od Radeč do Dobove in Jesenic na Dolenjskem, kot Zasavje pa označujemo savsko dolino in okolni svet od Radeč do Litije. Pojem slovenskega Spodnjega Posavja je starejši, pojem Zasavja je pa mlajši. Radeška pokrajina je kolebala, zdaj je pripadala k slovenskemu Spodnjemu Posavju, zdaj k Zasavju. Kolebali sta tudi Posavje in Zasavje. To je umevno, saj kot nekaka os razpolavljata slovenski svet v vzhodni in zahodni del; vzhodni del že stoletja označujemo kot Štajersko, zahodni del pa kot Kranjsko. Ta dvojna pripadnost je vzrok, da je bila dolina dolga stoletja upravno-politično celo razdeljena.

V rimski dobi je municipalni teritorij Celeje segal preko Save. Nekje pri Brestanici sta se stikali upravno področje Celeje in Neviudunuma. V Zasavju je povprečno gorsko sleme med Zagorjem in Trbovljami delilo področje Celeje od področja Emone, Neviudunum in Emona sta bila izprva v Panoniji, pozneje v Italiji, Celeja pa v Noriku.

V zgodnjem srednjem veku sta Posavje (z Zasavjem) in Posavinje tvorila enotno politično oblast. V dobi uvajanja tujega frankovsko — nemškega fevdalizma sta bili pokrajini združeni najprej v Savski, nato v Savinjski marki. V naslednjih stoletjih so cerkveni in posvetni fevdalci imeli posest na obeh straneh reke: salzburški nadškofje, krški škofje, Habsburžani, Ostrovharji in Celjski grofje. Sredi XIV. stoletja je bila Sava sicer že meja med Kranjsko in Štajersko, vendar graška dvorna komora še konec XVI. in v začetku XVII. stoletja obravnava Radeče—Zibnik, Svibno in Rekštajn (Ruckenstein) pri Boštanju, kakor če bi spadali k Štajerski.

V dobi narodnoosvobodilne borbe je bilo Posavje tesno povezano s Kozjanskim, Zasavje pa z gorskim obrobjem Savinjske doline.

Po osvoboditvi sta posavski okraj Krško in zasavski okraj Trbovlje pripadala k celjskemu okrožju, že septembra 1945 je krški okraj prišel pod novomeško okrožje, medtem ko je zasavski trboveljski okraj ostal

pod celjskim okrožjem. Nato sta oba okraja postala del ljubljanske oblasti. Po ukinitvi oblasti sta bila krški in trboveljski okraj neposredno podrejena republiški oblasti, potem se je krški okraj priključil najprej trboveljskemu in končno novomeškemu okraju. Po ukinitvi trboveljskega in novomeškega okraja so posavske občine prišle k celjskemu, a zasavske k ljubljanskemu okraju, pri tem je radeški kraj postal sestavni del laške občine. V tej občini je ostal tudi po ukinitvi celjskega okraja, medtem ko se v življenju ostalih posavskih in zasavskih občin zopet kaže neko kolebanje.

OSTROVRHARJI. Na njihov rod še danes vidno spominjajo skromne razvaline na strmem stožčastem vrhu nad Svibnim pri Radečah. Svibno je na južni strani Sopote, ki se izliva v Savo pri Radečah. Razdalja med Svibnim in Radečami znaša devet kilometrov; kraj sam je danes lahko dostopen po novi, štiri kilometre dolgi krajevni cesti, ki se odcepi od glavne cestne zveze Radoče — Litija (preko Preske) pri Jagnjenici. Svibenski Ostri vrh, na katerem so razvaline, ima sicer samo 643 m nadmorske višine, vendar je po svoji obliki najizrazitejša vzpetost v slemenu, ki spremlja Sopot na njeni južni strani. Na severni strani potoka je mnogo nižje Kumljansko.

Ohranjena je deloma samo južna stran starega gradu. Pred vhom opazimo v skalo vsekano in že skoraj zasuto jamo, ostanek brezna v nekdanjem stolpu. Svibenčani so še ohranili v spominu kapelico sv. Helene, o kateri pravijo, da je bila na skali sredi južnega pobočja nad domačijo kmeta Kavška.

Razvaline zdaj označujejo kot trdnjavo. Na jugovzhodni strani grajskega stožca stoji prvotno v romanskem slogu zgrajena cerkev sv. Križa, ki ima na južni strani samotno stoječ zvonik.

Pred velikim oltarjem so pred leti odkrili grobnico z vhomom v dolg rov. V tej grobnici so pokopavali grajsko gospodo. Verjetno že konec srednjega veka so na nekoliko položnejšem pobočju zapadno od cerkve zgradili nov grad, o katerem govore zdaj kot o graščini. Tu je bil dolga stoletja sedež krvavega sodišča in izza Jožefa II. nekaj desetletij tudi nabornega (davčnega) okraja.

Danes o poslopju ni sledu. Na mestu, kjer je stalo, so pozneje zgradili kapelico. Ko so kopali jamo za temelj spomeniku borec in žrtvam narodnosvobodilne borbe, so zadeli na temeljno zidovje nekdanje graščine.

Stožčastih vrhov, kakršen je Ostri vrh, je še nekoliko v slemenu južno od Sopote, samo nižji so. Najizrazitejši med njimi je Žebnik, na pol poti med Radečami in Svibnim, na njegovem vrhu je stal grad Žebnik (Siebeneck), o katerem že ni nikakih sledov več. Kakor Radoče je pripadal prvotno laški gosposčini. Dva vrha sta prav v bližini Svibnega, prvi je na vzhodni, a drugi na zahodni strani. Oba ljudski govor označuje kot Gradec, prvi je Gorupčev in drugi Raspergov ali Renkov Gradec. Na obeh je baje stal gradič. To je prav verjetno, saj so v bližini večjih gradov imeli svoja domovanja plemiški služabniki (ministeriali

ali vitezi v prvotnem pomenu besede) večje grajske gospode. Med tako gospodo so gotovo spadali Ostrovrharji.

Pri cerkvi sv. Križa danes ni duhovnika, čeprav je bil tu prvotno sedež pomembne pražupnije. Ko je župnišče hkrati z graščino v začetku XIX. stoletja zgorelo, se je župnik preselil k podružnici sv. Janeza, ki je okrog dva kilometra zapadno od župne cerkve. Tam je bilo večje poslopje, pripravno za bivališče duhovnikov. Pri župni cerkvi je ostal samo kaplan, ki je stanoval v majhni hišici pod cerkvijo. Že ob požaru so zgoreli mnogi zgodovinski viri, kar jih je pozneje nastalo, jih je okupator spravil v papirnico v Njivicah ob Sopotih.

Samo Svibno je danes majhno naselje, obsegajoče razen novejšje šole dve stari hiši (Kavškovo in Kmetičevo) in nekaj manjših na stranskem slemenu, ki se od cerkve spušča proti Sopotih in je imelo nekoč na sončni strani vinograde.

Valvasor v svoji XI. knjigi »Časti vojvodine Kranjske« precej obširno govori o Svibnem. Navaja njegovo nemško ime Schärffenberg in pravi, da je slovenska oznaka Svibno (Svivven = Sviben) nastala iz nemškega imena, ki ga Slovenci v prvotni obliki niso mogli izgovarjati. (Ime Ostri vrh za grajski hrib je nova tvorba).

Valvasor pravi, da leži stari grad na tako visokem koničastem in kamenitem hribu, da so se morali divji golobi večkrat spustiti na zemljo in počivati, preden so prileteli na vrh. To so ljudje večkrat opazovali. Hrib je po Valvasorju tako strm in koničast, da je videti, kakor da bi bil iz ene skale. Do gradu so lahko prišli samo iz trga po v skalo in kamen vsekani poti, po kateri je bilo mogoče peljati do prvih vrat les ali kak drug tovor.

Grad je bil tedaj že razvalina. Na vsaki strani prvih vrat je bila skala. Od prvih vrat so vodile stopnice do drugih grajskih vrat. Sredi grajskega dvorišča je bil v skalo vsekani, a tedaj že s kamenjem zasut vodnjak. Med pravim grajskim poslopjem in notranjim obzidjem je bil še drug prav tako skalnat vodnjak, ki pa tedaj še ni bil zasut.

Pred vhomom v grad je bil na desni strani stolp z v skalo vsekano globeljo, v katero so metali ujete Turke in druge sovražnike.

Na severni strani gradu je Valvasor še videl prostor, v katerem je bila nekoč kapela. V njem je še ugotovil ostanke slik, med njimi sv. Helene, sv. Barbare, sv. Janeza Krstnika z jagnjetom, Kristusa in drugih, ki jih ni mogoče več določiti. Nedoločljivi so bili tudi ostanki grbov.

Tik pod starim gradom, še na hribu, je bil za Valvasorja novi grad, poleg njega je bila cerkev. V bližini je bilo nekaj majhnih hiš, ki so se nekoč — po Valvasorjevih besedah — združile v trg. Valvasor dopolnjuje besedilo s tremi slikami. Iz njih vidimo, da je bila cerkev utrjena in je imela dva stolpa, večjega na jugovzhodnem voglu obzidja, manjšega na strehi. Novejši grad je bil nekoliko nižje ko cerkev, ob potu na levi strani, in je imel eno nadstropje. Pod njim so bile trške hišice.

O zgodovini Ostrovrharjev (die Herren Grafen von Schärffenberg) govori Valvasor na raznih mestih XI. knjige (največ razen v poglavju o Svibnem, pri Sostrem (Osterberg — nad sotočjem Ljubljanice in Save)

in pri Gamberku (Gallenberg) pri Zagorju — na prehodu iz Medijske doline v Savinjsko. Valvasor se pri tem opira na Schönlebnov spis *Genealogia Gallenbergica*. Rod Ostrovrharjev je po njunem mnenju ustanovil več gradov in dobil po njih različna imena. Po eni navedbi so prišli na Kranjsko leta 928 ali še prej, tedaj je grof Arnulf (Comes de Schärffenberg) zgradil Svibno. Po drugi navedbi je Ortolf (Ortolphus von Schärffenberg), tretji tega imena, leta 1040 zgradil Gamberg, po tretji navedbi je neki Ortolf II. Svibenski okrog leta 1015 zgradil stari grad Sostro, čigar ime spravlja Valvasor v zvezo s slovenskim prevodom nemškega imena: Ostervercho, Ostervercher.

Gamberski so po Valvasorju zgradili samostan klarisinj v Meckinjah (Minkendorf) pri Kamniku.

Valvasor tudi pravi, da so bili iz roda Ostrovrharjev gospodje na sosednjem Žebniku; leta 1269 si je neki Ostrovrhar pridobil Polhov gradec; leta 1560 je Jurij Gamberški priženil grad Senkov turn med Ljubljano in Kamnikom.

V zvezi s Svibnim navaja Valvasor tudi Viljema Ostrovrharja in prigodbo z gozdno vilo, ki je Viljemu podarila čarobni prstan z naročilom, naj se nikakor ne pregreši proti viteški časti, to je, naj se ne izneveri svojemu vladarju. Valvasor je to pripovedko imel za resnično.

To pripovedko je uporabil Anton Medved za svojo tragedijo Viljem Ostrovrhar. Snov je razen v Valvasorju našel tudi v srednjeveški kroniki, ki jo je starejše zgodovinarje pripisovalo Otokarju Horneškemu.

Jedro Valvasorjevega pripovedovanja o Ostrovrharjih je vsekakor točno, posamezne podrobnosti, zlasti navedbe o zgraditvi gradov, so pa nezanesljive.

Ohranjene listine podajajo o Ostrovrharjih naslednjo sliko, ki je mestoma nepopolna. Vsi viri so posestnega značaja, druge navedbe v njih so samo priložnostne.

Ostrovrharji se pojavijo v naši zgodovini prvič sredi XII. stoletja. Pripadajo klasični generaciji naše srednjeveške fevdalne gospode in imajo mnogo sličnosti s Celjani, ki so jim v XIV. stoletju bistveno pomagali do fevdalno — gospodarske utrditve.

Poreklo Ostrovrharjev je zavito v temo. Najverjetneje izhajajo iz vrst svobodnega plemstva. Krones jih označuje kot deželnoknežje ministeriale svobodnega porekla. Selumi jih smatra za ministeriale Andechs-Meranijskih. Ljudmil Hauptman jim na karti med posestjo dediščine savinjskih mejnih grofov oziroma grofice Heme naznačuje poseben gosposki teritorij Svibno. Pirchegger izraža v knjigi *Landesfürst und Adel der Steiermark* mnenje, da je Svibno spadalo k laški gosposčini. Pri tem se opira na dejstvo, da je Viljem Ostrovrhar leta 1284 obljubil vojvodi Albrehtu, da bo prišel na »*generalia placita iudicis provincialis Stiriae*«, kadarkoli ga bodo poklicali. Vendar je hodilo Svibno naslednja desetletja drugo pot kakor laška gosposčina, ki se redno javlja kot celota. Jaksch pa domneva, da so bili Ostrovrharji potomci Henrika Prisa, pravnuka Askuina, ki je spadal k rodu grofice Heme, in dodaja, da je bila mati Henrika Ostrovrharja morda hči Henrika II. Prisa.

Kot prvotni sedež Ostrovrharjev moramo glede na ime in potek njihove zgodovine zares smatrati Svibno pri Radečah. Tu so si zgradili grad na vrhu zelo strmega hriba nad Sopoto. Po obliki hriba so verjetno dali gradu ime Scherfenberg, Schärfenberg, Scharfenberg. Starejše oblike so: Scherffenberg, Scharwinberg, Scherphenberch, Scharphenberch, Scar-pfenberc, Scherffenberch, Scherfinberch. Slovensko ime Svibno etimološko ni pojasnjeno.

Kdaj je Svibno postalo vojvodski grad, tega ne vemo. Ostrovrharji so bili na njem vojvodski fevdniki. Vsekakor so se obnašali močno samostojno, saj so bili oddaljeni od središča vojvodske oblasti. K laški deželno-knežji gosposčini Svibno ni spadalo, pač pa velja to za sosednji Zebnik, ki je imel podobno lego. O pomembnosti Svibnega priča dejstvo, da je naselje tik pod orlovskim gnezdnom zgodaj postalo trg in je cerkev sv. Križa v njem bila sedež pražupnije, za katero so oglejski patriarhi večkrat pokazali posebno zanimanje.

Razen s štajerskimi vojvodi so stopali Ostrovrharji v fevdne odnose tudi z drugimi dinasti, posvetnimi in cerkvenimi, s koroško-kranjskimi Sponheimovci, z oglejskimi patriarhi, s salzburškimi nadškofi in drugimi. V listinah sicer ne nastopajo v prvih vrstah, niso pa tudi med zadnjimi.

Prvi Ostrovrhar, na katerega zadenemo, je *Konrad*, ki se pojavlja leta 1169 v listini, s katero je oglejski patriarh Ulrik potrdil in vzel v zaščito posest stiškega samostana, ki so mu jo dali njegovi predniki na patriarhovem prestolu, kakor tudi tisto, ki jo je samostan dobil od drugih, od Konrada Ostrovrharja (Conradus de Scherffenberg), grofa Bertolda Andeškega in grofa Bertolda Bogenskega.

Drugič nastopa Konrad okrog leta 1175 v listini, s katero mejni grof Otokar potrjuje podelitev neke kmetije samostanu v Admontu.

Obe listini kažeta, da je bil Konrad med svojimi vrstniki ugleden človek.

Leta 1182 se pojavlja *Henrik* Ostrovrhar, verjetno Konradov sin. Nastopa kot priča v listini, s katero štajerski vojvoda Otokar v Gradcu potrdi samostanu v Sekovi vso posest, ki so mu jo bili dali njegov oče, mejni grof, ustanovitelj Adelram in drugi, in mu dovoli, da lahko na vseh posestvih koplje rudo in sol v tistem obsegu, kakor je to po cesarski podelitvi delal njegov oče, mejni grof.

Drugič nastopa Henrik leta 1190 kot priča vojvode Bertolda Andechs-Meranijskega za samostan Formbach.

Leta 1191 se pojavlja še tretjič. Bil je tedaj priča nadškofu Adalbertu, ko je potrdil listino, s katero sta grofovska brata Herman in Oton Ortenburški ustanovila mesto Spital na Koroškem.

Potlej pa listine 44 let o Ostrovrharjih molče. Leta 1255 se zopet pojavijo. Tedaj je Henrik z Greifenfelsa na Koroškem potrdil vetrinjskemu samostanu neko kmetijo, ki jo je poprej imel od njega v fevdu vitez Herman iz naselja »Sreliz«. V dostavku izvemo, da je prav tega Hermana Henrik z Greifenfelsa ob poroki njegove sestre podelil Henriku Ostrovrharju.

Ta Henrik je bil domnevno sin in naslednik Henrika Ostrovrharja iz konca XII. stoletja. Torej *Henrik II.* Ostrovrhar.

Leta 1255 srečamo tega Henrika še dvakrat. Prvič potrjuje vetrinjskemu samostanu posest treh kmetij, ki mu jih je darovala njegova stara mati Mechthildis, drugič nam ga predstavlja listina kot pričo vojvode Bernarda Koroškega, ko ta daruje samostanu v Kostanjevici vas Osredek in mu dovoljuje, da tam dozida grad.

Leta 1257 nastopa Henrik II. v vrstah štajerskih ministerialov, ki se zbirajo na Dunaju, kamor je prišel cesar Friderik II., da užene trmoglavega vojvodo Friderika II. Bojevitega.

Iz tega vidimo, da so imeli Ostrovrharji svoje interese na Koroškem in Štajerskem, na Koroškem so vsaj prvotno imeli tudi posest in preko Koroške so prišli v Slovensko marko, ki ji je Svibno tudi pripadalo.

Henrik II. je bil sorodstveno povezan z Vojničani. Najverjetneje je, da mu je bila Vojničanka mati, po imenu neznana sestra Leopolda in Viljema Vojniškega in Elizabete Mladogorske (de Miltenberch). Elizabeta je leta 1242 darovala stiškemu samostanu štiri kmetije v vasi Stan pri Mirni na Dolenjskem. Listino, s katero je to izvršila, so zapечатili s pečatom njenega nečaka Henrika Ostrovrharja (sigillo nepotis sui domini Henrici de Scherphenberch). Med pričami se omenjajo kumulativno tudi njegovi bratje: fratres de Scherphenberch.

Listina je važna v marsikaterem pogledu. Potrjuje nam v zvezi z listino iz leta 1169, da so bili stiki Ostrovrharjev s samostanom v Stični trajni. Nudi nam podatek o sami rodbini Ostrovrharjev. Razkriva nam vsaj lokalno zanimiv problem Mlade gore (Miltenberg). Po vojniškem urbarju iz leta 1524 v zvezi z ljudsko tradicijo zanesljivo sklepamo, da je stal gradič Mlada gora vzhodno od vojniškega gradu na Tomaževem hribu — na hribu, imenovanem danes Gradišče. Listina nam pa govori o Mladi gori pri Mirni, lastnica obeh Mladih gor je bila »domina Elisabeth de Miltenberch.« Gre verjetno za prenos imena z enega gradiča na drugega, morda na novo pozidanega.

Navedeni Henrik II. Ostrovrhar je moral biti v sorodstvenih zvezah z gospodi Planinskimi (de Montparis), fevdniki krške škofije, ter preko njih z gospodi Ptujskimi, fevdniki salzburške nadškofije. Njegova žena Gerbirga je bila Planinska. Njen bratranec Ulrik, zadnji iz rodu starih planinskih ministerialov, je bil poročen z Adelajdo Ptujsko. Tik pred letom 1250 je umrl brez potomcev. Krški škof je leta 1251 dal Planino in Podsredo v skupni fevd Henriku Ostrovrharju in Frideriku Ptujskemu. Med novima posestnikoma je prišlo do spora, toda že leta 1251 sta se po posredovanju krškega škofa poravnala. Friderik Ptujski se je umaknil Henriku Ostrovrharju, vendar pogoji, pod katerimi je to storil, v listini niso navedeni.

Planine Henriku Ostrovrharju nihče ni več osporaval, glede Podsrede se je pa sprl z neko gospo Lemberško, ki je bila morda vdova Konrada I. Zovneškega, gospodarja na Lembergu, krškim fevdu pri Šmarju, in po vsej priliki potomkinja v moški liniji izumrlega rodu Planinsko-Podsredskih. Spor je prišel pred splošno deželno-knežje sodišče (iudi-

cium generale), ki se je leta 1265 sestalo v Mariboru pod vodstvom zastopnika kralja Otokarja II., njegovega štajerskega deželnega glavarja olomuškega škofa Brunona. Sodišče je Podsredo prisodilo Henriku Ostrovrharju. Škof je poslal Ludolfa Lichtensteinskega, ki je Ostrovrharja uvedel v posest.

Henrik se poslej včasih označuje kot Planinski, toda še češče kot Ostrovrhar. Bil je najstarejši med svojimi brati, *Leopoldom*, *Viljemom* in *Ulrikom*. Bratje so svojo posest v marki upravljali skupno. V listinah se večkrat skupno navajajo, največkrat zares Henrik, na drugem mestu je Leopold, na tretjem Viljem. Ulrik se javlja samo enkrat. Umrl je še mlad, leta 1261, in je pokopan v Stični.

Leopold Ostrovrhar se javlja prvič leta 1246, in sicer sam, kot priča škofa Eberharda II., ki se je tedaj mudil v Brežicah.

Leta 1250 srečamo Henrika II. Ostrovrharja kot dobrotnika samostana v Kostanjevici in kot spokornika. Henrik je samostanu daroval 5 kmetij, ki so bile v kraju Brezje (=Reizecke) pri Štatenbergu južno od Trebelnega in so spadale k doti njegove žene Gerbirge, ki je za odškodnino dobila vas Jelševce (=Gese) pri Trebelnem. Henrik je to storil, da bi mu cerkev odpustila mnoge grehe. Pobudo mu je dal sam patriarh Bertold, ki se je mudil na Svibnem. Na Henrikovo željo ga je opat Gottfried v Kostanjevici izpovedal in je poslal na Planino subpriorja Kunona, ki je v grajski kapeli iz Gerbirginih rok simbolično sprejel darilo.

V avgustu istega leta (1250) je patriarh Bertold obiskal Stično in je samostanu potrdil vso tisto posest, ki si jo je pridobil z ustanovami, nakupi, zamemami in sl. Med osebami, od katerih je izviral samostanska posest, najdemo tudi Ostrovrharje: Mehtildo (mater Mehtildis), Konrada in Henrika starejšega, Henrikove sinove, o katerih se pravi, da so samostan obdarovali zaradi velike škode, ki so mu jo napravili (pro gravi damno ecclesiae illato), in še posebej Viljema, ki je samostanu poklonil pet kmetij v Gozdu (apud Forst) pri Trebelnem. V zvezi s tem omenja listina kot darovalca 11 kmetij tudi Konrada Galla in njegovo ženo Kunigundo. To nas opozarja na sorodstvo z Ostrovrharji, Gali so imeli svoj glavni sedež na Gamberku (Gallenberg) nad Zagorjem.

Vse to kaže, da so bili Ostrovrharji v dobrih stikih z oglejskimi patriarhi. To izraža tudi odločba, s katero je kralj Otokar leta 1265 kot točaj oglejskega patriarha podelil Henriku desetino, ki je pripadala točajskemu uradu in je bila prosta po smrti Alberta de Troghe.

V tem času jih najdemo tudi v stiku s freisinškimi škofi. Leta 1252 je bil Leopold Ostrovrhar v freisinški Dobravi (na Krki). Tam se je v korist freisinški cerkvi odrekal posesti Otavniku (v škocjanski župniji), ki jo je dotlej imel v zastavi, vendar si je obdržal zastavno pravico, dokler ne bo plačan dolg. To je storil v prisotnosti svojih bratov Henrika, Viljema in Ulrika. Naslednji dan je dal enako izjavo njegov brat Viljem glede svojih pravic na posest v Telčah pri Otavniku v prisotnosti bratov Henrika, Leopolda in Ulrika.

Še istega leta (1252) je bil Henrik II. Ostrovrhar v Škofji Loki, kjer je z drugimi gospodi jamčil škofu Konradu, da bo Gerloch Jetenberški poravnal škodo, ki jo je napravil na freisinški posesti, in izpustil škofove ljudi.

Naslednje leto (1255) Henrik zopet jamči škofu Konradu, tokrat pa za škodo, ki jo je napravil škofjeloški oskrbnik Heidenreich Hallški in ga je škof zaradi tega zaprl.

Nekoliko pozneje sta Henrik in Viljem Ostrovrhar posodila škofu večjo vsoto denarja in dobila v zastavo dve vasi, ki ju je imel nekoč od freisinške cerkve v zastavi Bertold Lokniški. Vendar je škof to posest odkupil.

Posamezen stik je imel Henrik II. Ostrovrhar s samostanom v Velesovcem. Leta 1260 mu je s pristankom žene in otrok daroval nevoljnika Ulrika, sina Eberharda »z Lenke«.

Pogosto srečamo brate Ostrovrharje kot priče pri raznih dogovorih in kot sopečatnike:

leta 1256 vojvodi Ulriku III. Sponheimskemu (Leopold in Viljem);

leta 1256 vojvodi Ulriku III. Sponheimskemu, ki deli posest z bratom Filipom (Leopold in Viljem);

leta 1256 Rozi, vdovi Otona Kunšperškega (Leopold);

leta 1260 vojvodi Ulriku III. Sponheimskemu, ki obdaruje samostan Studenice s 6 kmetijami v Raki pri Krškem in dovoljuje vazalom in svojcem, da se na isti način spomnijo samostana tudi oni (Henrik);

leta 1261 štajerskemu deželnemu glavarju Volku Rožmberškemu, ki prisodi samostanu v Reunu posest gradu Helfenstein (Henrik in Leopold);

leta 1265 grofu Frideriku Ortenburškemu ob delitvi dediščine po bratu Henriku (Leopold) in Ulriku III. Sponheimskemu, ki obdaruje Špital na Semmeringu (Leopold);

leta 1265 Ulriku Lemberškemu (Žovneškemu), ki se poravna s krškim škofom glede nekih posestnih pravic (Henrik in Leopold) in Ulriku III. Sponheimskemu, ki izroča freisinškemu škofu Konradu neko posestvo v Selu (Leopold);

leta 1268 Ulriku III. Sponheimskemu, ki daje svojo lastno posest kot odškodnino nadškofu Vladislavu za škodo, ki jo je utrpel po vojvodovem bratu Filipu (Henrik);

leta 1269 briksenškemu škofu Brunonu, ki podeljuje neki fevd Gerlohu Jetenburškemu (Viljem in Henrik).

Večjega, skoraj usodnega pomena so postale zveze Ostrovrharjev s salzburško nadškofijo. Prirodno je bilo, da je z njo stopil najprej v stik Henrik, saj je bil kot fevdni lastnik Planine in Podsrede njen sosed.

Leta 1277 je on sam ali njegov sin *Henrik III.* postal glavar na brežiškem gradu. O tem govori pogodba, sklenjena z arhidiakonom Leopoldom, vicedomom Spodnje marke, kot zastopnikom nadškofa. Henrik Ostrovrhar Planinski se je z njo obvezal, da bo zvesto čuval grad Brežice, da ga bo na poziv takoj vrnil in se zadovoljil z dogovorjeno nagrado: *pensione que pro custodi a mihi fuerit deputata videlicet que*

in vulgari porchvet dicitur. Nagrado bo prejemal enkrat na leto in ne bo od oskrbnikov ničesar drugega zahteval. Vicedom mu je v nadškofovem imenu priznal pravico sodstva, iudicium provinciale, toda samo za zločine, za katere je bila predvidena smrtna kazen. Sodil bo tudi plemičem svojega okoliša in vsem tistim, ki se bodo vanj zatekli. Pogodba je bila zapisana v Sevnici.

Salzburške nadškofije se dotika dolgoletni spor, ki ga je imel Henrik II. s Konradom Pišečkim (sicer sorodnikom), nadškofovim vazalom. Spor se je razvil v pravo borbo. Konrad Pišečki je ujel mlajšega Planinskega, Henrika III. in ga je držal kot talca. Končno je prišlo do poravnave. Konrad je izpustil ujetnika, Henrik II., njegov oče, se je pa obvezal, da mu bo do meseca po sv. Mihaelu dobil oproščajna pisma od vojvode Albrehta Habsburškega, škofa Hartnida Krškega, Seifrída Kranichberškega, Hartnida Wildonskega in Viljema Ostrovrharja, kajti vsem tem se je bil zameril, ko je ujel in zaprl Henrika III. Ako bi katera od obeh strank kršila dogovor o poravnavi, plača drugi 1000 mark fenigov kazni. Ako bi bilo dvomljivo, kdo je porušil mir, razsodi namestni nadškof (Rudolf), ko bo bival na Štajerskem ali v marki. Stranki morata ustaviti prepir, dokler ne bi prišel. Ako bi med podložniki obeh strank nastali spori, naj jih gospoda poravna, da se sama ne bi začela prepirati.

Poravnava je bila izvršena leta 1284. Naslednje leto 1285 Henrik II. Ostrovrhar že ni bil več med živimi. O tem priča darilna listina njegovega sina Henrika samostanu v Studencih, s katero poklanja nunam posest v vasi Preska pri Zagorju (in villa Pressitz in prouincia circa castrum Muntperis) v svoj in svojega očeta Henrika dušni blagor: ob remedium anime mee, nec non dilecti patris mei domini Heinrici de Schaerfenberch.

Henrik II. Ostrovrhar Planinski je imel z Gerbirgo dva sina, *Henrika* in *Friderika*, Henriku (III) je zapustil Planino in *Frideriku* Podsredo.

Dva sina je imel tudi Henrik III., prvi izmed njiju, Oton, je prevzel grad in gosposčino, drugi *Ulrik*, je pa postal salzburški kanonik in nato škof v Chiemsee.

Henrik III. se nam javlja še januarja 1501. Bil je pečatnik listine, s katero je njegova sestra Jera Falkenberška podelila stišskemu opatu Henriku in njegovi božji hiši 6 kmetij v Prihovi pri Planini.

Henrik III. si je najbrž pridobil veliko gosposčino *Smlednik* na Savi, kjer je izumrl stari rod oglejskih fevdnikov. Na kaki podlagi se je to zgodilo, ni jasno, najbrž je posest podedoval.

Ze leta 1299 je njegov sin Oton na Smledniku podelil loškemu meščanu Petru Silbersachu in njegovi ženi Nedelki neko kmetijo pri St. Juriju, ki jo je poprej imel od njega in njegovih prednikov v fevdu Peter z Reberce (na Koroškem). Otonu je sledil na Planini *Henrik IV.* Bil je oženjen z Elizabeto, ki je bila žovneškega rodu, saj prvega celjskega grofa Friderika I. imenuje svojega strica. Henrik IV. je bil poslednji Ostrovrhar planinske veje.

Friderik Podrsredski je pa imel tri sinove: *Seifrieda*, *Friderika* in *Ulrika*. Prva dva se sorazmerno malo javljata. Ulrik je pa postal župnik v Gradweinu in nato kanonik v Passaun.

V zadnjih dveh desetletjih svojega življenja se je Henrik II. Ostrovrhar precej umaknil iz vodstva celokupnega rodu in se je omejeval na svoje planinsko-podrsredsko področje.

Izmed bratov je najmlajši, Ulrik, umrl leta 1261 in so ga pokopali v Stični. Po Henrikovem delnem umiku je imel izprva glavno besedo brat Leopold, ki se nam javlja nazadnje z listino, izdano leta 1281, s katero je obdaroval samostan v Studenicah, kjer sta živeli njegovi dve hčeri, *Elizabeta* in *Zofija*. V tej listini omenja tudi svoji sestri *Jero in Juto*.

Toda Leopolda je kmalu izrinil brat Viljem, zelo nemirna natura. Že leta 1270 je bil na čelu plemičev, ki so se povezali s Filipom, bratom koroškega vojvode Ulrika III., hotoč preprečiti, da bi češki kralj Otokar II. dobil Koroško, Kranjsko in Slovensko marko, in je po neuspelem uporu pobegnil k Filipovemu zavezniku ogrskemu kralju Štefanu V. Ogrski kralj mu v mirovnem sklepu z Otokarjem II. sicer ni nudil pravne zaščite, vendar mu je češki kralj odpustil in mu vrnil posest. Leta 1276 se mu je Viljem Ostrovrhar zopet izneveril, pridružil se je štajerskemu plemstvu, ki je podprlo Rudolfa Habsburškega v borbi proti češkemu kralju.

Viljem Ostrovrhar napravlja vtis rojenega plemiča revolucionarja. Bil je v svojem času najbolj dramatična osebnost v Slovenski marki. Avgust Dimitz govori obširneje o njegovi usodi. Navaja besede pisca rimane kronike, ki ga v svojih verzih označuje kot ljubljenca koroškega vojvode Majnharda Goriškega, izza leta 1286 zastavnega vladarja Kranjske in Slovenske marke. Ko se je koroško in štajersko plemstvo uprlo vojvodoma Majnhardu in Albrehtu Habsburškemu, je stopil v vrste upornikov tudi Viljem Ostrovrhar. Bil je desna roka njihovega užaljenega in častihlepnega Ulrika Vovbrskega, ki si je obetal uspeh, ker sta mu nudila pomoč salzburški nadškof Konrad in dolnjebavarski vojvoda Oton III. Ko je Ulrik Vovbrski prišel v hudo stisko, mu je prišel iz Slovenske krajine na pomoč Viljem Ostrovrhar. Sreča mu ni bila mila, padel je v bitki pri Grebinju (1295). Njegovo smrt je kronist povezal z zgodbo o čudežnem prstanu. Smrtno ranjen ga je Viljem na bojišču izročil svojemu prijatelju Auffensteinskemu, ki se je boril na nasprotni strani, z besedami, da mu bo prstan prinašal bogastvo in srečo, dokler bo svojemu vladarju zvest. Po kronistu je Viljem dobil prstan od kralja palčkov. Ko je Viljem prelomil zvestobo in se izneveril svojemu vladarju, je prstan izgubil svojo čarobno moč in nositelj je padel na bojnem polju. Dimitz je očitvidno v naglici zapisal, da je z Viljemom izumrl rod Ostrovrharjev.

Viljemovo nasledstvo je prevzel sin *Rudolf*. Blagohoten postopek obeh zmagovitih vojvod, Albrehta Habsburškega in Majnharda Koroškega, mu je omogočil, da je razmeroma lahko likvidiral posledice očetove udeležbe pri uporu. Leta 1295 je bil v Lincu, kjer sta se poravnali obe

vojskujoči stranki: nadškof Konrad in bavarski vojvoda Henrik na eni in vojvoda Albreht in Majnhard na drugi strani. Nadškof in bavarski vojvoda sta se zavzela zanj in za druge plemiče, ki jih je zlasti bremenilo to, da so bili soudeleženi pri ujetju mladega Albrehtovega sina Rudolfa. Vojvoda Albreht je sprejel v svojo milost: Rudolfa Ostrovrharja, Konrada Piščekega, Otona Kunšperškega in še nekatere druge.

Glede udeležbe pri uporih so bile razprave tudi med Rudolfom in nadškofom. Leta 1298 poroča Friderik Lipniški, da je namestnik nadškofa določil Rudolfu Ostrovrharju kot odškodnino za škodo, ki jo je z izgubo konj utrpel pri spopadih z Žovneškimi in Freudenburškimi (ki se niso priključili uporih), desetino v nekih krajih na Koroškem.

V drugi listini, prav tako izdani v Lipnici leta 1299, potrjuje Rudolf Ostrovrhar, da mu je nadškof obljubil 200 mark graških fenigov za povrnitev škode, ki sta jo oče Viljem in on utrpela, ko sta se udeležila vojne, Rudolf sam pa proglašča kot nična vsa pisma, ki se nanašajo na povrnitev škode, izvzemši listino za 60 mark srebra, ki mu jih nadškof dolguje in zaradi katerih ima v zastavi Potočarsko vas pri Novem mestu (Poteschar). Rudolf škofu tudi obljublja, da s porokami ne bo svojih dedičev, moških in ženskih, odtegoval salzburški cerkvi in da se bo v takih slučajih posvetoval z njenimi predstavniki.

Udeležba pri uporih leta 1291 se je tikala stvarno vsega rodu. S tem bi mogli spraviti v zvezo vdanostno izjavo, ki jo je leta 1301 dal Oton Planinski. V izjavi, podpisani v Krminu, pravi Oton, da je postal zvest služabnik grofa Henrika Goriškega proti grofu Ortenburškemu, in mu obljublja, da ga bo marljivo podpiral z ljudmi in premoženjem, da mu bo odprl grad, kadarkoli bi bila potreba, in da se ne bo z nikomer dogovarjal brez nasveta in odobritve grofa Goriškega.

Izjavo je podpisal tudi Rudolf Ostrovrhar. Bila je zaključek likvidacije upora.

Vendar je udeležba pri uporih okrepila stike med Ostrovrharji in salzburško cerkvijo. Saj so Ostrovrharji nekako v tem času postali salzburški fevdniki na važnem *krškem gradu*. Kako se je to zgodilo, o tem ni ohranjen noben zapis. Krško so nadškofje dobili od grofov Bogenskih, sorodnikov savinjskih mejnih grofov oziroma grofice Heme, najprej v zastavo, nato pa v pravo last.

Pomembni so postali tudi odnosi s freisinško cerkvijo. Leta 1301 je Rudolf Ostrovrhar od škofa Emiha (Emcho) dobil v varstvo in oskrbo gradove Prežek, Klevevž in Otok ob Krki (Preysekke, Chlingenvels und Güttenwerde). Škof mu je zato obljubil 100 modijev pšenice in 100 modijev ovsu prežeške mere, četrtno vsega vina iz marke, mitnino na Otoku, zaupal mu je tudi skrb za ves urad in urbar v marki. Rudolf se je pa obvezal, da bo gradove dobro čuval s čuvaji in vratarji, kakor je bilo dotlej, vino bo najprej dobil škof, svoj delež bo vzel šele za njim.

Brez sporov sicer ni šlo. Leta 1315 sta se freisinški škof Konrad in Rudolf z razsodniki poravnala v Ptuj.

Rudolf Ostrovrhar se javlja še leta 1322, ko piše svojemu bratrancu Ulriku, tedaj kanoniku v Salzburgu, glede svojega sina, ki ga je namenil

za duhovniški stan. Verjetno je bil to *Hugon Ostrovrhar*, poznejši kanonik, ki je leta 1559 kot drugi svojega rodu postal škof v Chiemsce.

Rudolf je imel brata *Ulrika* in *Viljema*, ki se sorazmerno redko javljata ter neimenovano sestro, poročeno z Viljemom Stražberskim.

O Viljemu se nam poroča v zvezi z boji, ki jih je imel freisinski škof Emiho z nemirnimi plemiškimi sosedi, zlasti Čreteškimi, ki so silili v njegovo posest. V teh bojih so Ostrovrharji pomagali škofu. V nekem spopadu so Čreteški ujeli Viljema Ostrovrharja in škof je moral plačati za njegovo rešitev odkupnino 600 mark.

Imel pa je Rudolf več sinov, poleg Hugona še *Ulrika*, *Rudolfa*, *Kola*, *Viljema*, *Hartnida*, *Jurija* ter hčer *Katarino*, poročeno s Pongracem Krškim.

Brez dvoma je njegova zasluga, da se je posest rodu močno razširila po vsej Slovenski marki. Ni pa bila dovolj ukoreninjena, zato je bila kratkotrajna. O njenem obsegu in njeni usodi se poučimo, ako se ozremo na odnos Ostrovrharjev do Celjskih grofov.

Začelo se je na Šmarskem in Kozjanskem. Podsledski potomci Henrika II. Ostrovrharja Planinskega so razen Podsrede kot krški fevd imeli tudi Kostrivnico pod Bočem. Leta 1522 jo je Friderik II. Podsredski s pristankom svoje žene, ki je bila iz rodu grofov Sternbergov, in krškega škofa prodal Frideriku Žovneškemu. Leta 1558 je prišla na vrsto Podsreda sama. Friderik II. je umrl, čim je prodal Kostrivnico, za njim je leta 1551 šel brat Seifried. Dediča sta bila sorodnika Seifried iz Kranichsberga in plemiči Sperenberški (fevdni lastniki spodnjega rajhenburškega gradu). Seifried je Frideriku Žovneškemu prodal svoj delež Podsrede leta 1558, Sperenberški pa leta 1559. Nekaj sorodnikov Podsredskih je le še bilo. Med njimi Jurij, ki je leta 1559 prodal Frideriku (zdaj že grofu Celjskemu) svoja posestva v Polju, Prelaskem in Lastniču ter še nekaj drugih.

Pridobitev Planine se je nekoliko zavlekla. Prvo poročilo o premoženjskih stikih med Henrikom IV. Ostrovrharjem Planinskim in celjskim grofom Friderikom I. je iz leta 1545. Celjski grof je Planinskega zajel v denarne mreže, posodil mu je prvih 100 goldinarjev.

Dve leti pozneje (1545) že izjavljata Henrik Planinski in Elizabeta, da pripade po njuni smrti grad Planina z vsemi ljudmi in posestvi, z odvetništvom in sodnijo, s trgov, gozdovi in vodami, s travniki in logi ter vsemi pritiklinami »ljubemu svaku grofu Frideriku Celjskemu in njegovim dedičem«.

Naslednjega leta (1546) je grof Friderik posodil Henriku Planinskemu, njegovi materi Potentiani in Rudolfu Pišečkemu 76 mark oglejskih denarjev. Rudolf Pišečki je bil s svojim Pišečkim gradom salzburški vazal, vendar je bil iz rodu Ostrovrharjev in ožji sorodnik Henrika Planinskega.

Odločitev glede Planine je pa padla šele leta 1565. Tedaj je Henrikova vdova Elizabeta v oporoki svoja »strica« *Ulrika* in *Hermana* določila kot dediča Planine in vsega, kar je k njej spadalo in je že imel njen mož. Nekaj mesecev pozneje je grofoma grad že izročila proti zagotovitvi,

da bo iz urbarja gosposčine prejemala letno kot preživnino od vsake marke funt graških fenigov in od davka 40 graških denarjev. Dva meseca pozneje se je preživnini sploh odpovedala, ker je bila odškodovana na drug način. Še istega leta je umrla (1363) in njen zastopnik Nikolaj Gall je izjavil, da bo iz njenih imenj vrnjeno vse, kar je prejela iz planinskega urbarja.

Kar so Celjski grofje pridobili na Šmarskem in Kozjanskem je bila osnova, na katero so vezali druge pridobitve; tako so tam zaokroževali svojo posest.

Nič manj pomembne niso bile zveze Celjanov z Ostrovrharji v Slovenski marki. Omogočile so uspešen prodor v tedaj tako važno pokrajino. Šlo je za zveze s sinovi Rudolfa Ostrovrharja, ki so bili fevdalni posestniki treh večjih gradov, Svibnega, Lanšpreža (v Gradišču pri Trebnjem) in Krškega, ter mnogih drugih posestev. Toda posest je bila last številnih pripadnikov rodu. Kakor njihovi sorodniki na Kozjanskem so tudi oni često občutili neprijetnosti gospodarske krize in so rabili denar, zdaj pa zdaj se ta in oni sklicuje tudi na sorodstvo s Celjskimi grofi.

Najbliže celjskemu področju je bilo Svibno. Ulrik, gospodar enega dela Svibnega, je s Celjani najprej stopil v gospodarske odnose. Leta 1345 sta se brata Ulrik in Viljem Ostrovrhar obvezala, da bosta vrnila Frideriku Celjskemu in Henriku Viltušskemu dolžnih 400 mark starih oglejskih fenigov. Še istega dne (1. maja) se je Ulrik obvezal, da brez znanja in pristanka grofa Friderika Celjskega in Henrika Viltuškega svojega dela gradu ne bo zastavil, ne prodal. Denarni odnosi so se razvijali dalje. Leta 1349 je bil grof Friderik Viljemu Ostrovrharju prok za 200 mark oglejskih fenigov, ki si jih je ta izposodil pri Frideriku Ptujskem, tedanjem maršalu Stajerske. Leta 1351 mu je bil zopet prok za izposojenih 50 mark dobrih oglejskih denarjev.

Ta Viljem Ostrovrhar je bil tudi ministerialni solastnik krškega gradu. Leta 1351 je svoj del z mnogimi pripadajočimi posestvi prodal grofu Frideriku za 1500 mark oglejskih denarjev. Leta 1354 je Viljem prodal Frideriku Celjskemu še 45 kmetij.

Leta 1358 sta se Viljemu pridružila še brata Kolon in Rudolf, skupaj so prodali Frideriku Celjskemu več obdelanih in pustih kmetij v raznih krajih.

Leta 1361 je med Viljemom Ostrovrharjem in celjskima grofoma Ulrikom I. in Hermanom I. nastal spor zaradi raznih medsebojnih obveznosti. Rešili so ga posredniki: Friderik Wallseejski, Friderik Lipniški, Henrik Planinski in Ivan Kunšperški.

Zveze so se nadaljevale. Leta 1366 je Viljem Ostrovrhar obljubil Celjskima grofoma, da jima ne bo v ničemer nasprotoval, ampak jima bo vedno pomagal razen proti deželnemu knezu, grofa sta pa obljubila, da ga bosta kot milostljiva gospoda vedno podpirala in ščitila.

Medtem so tudi drugi Ostrovrharji sklepali posebne pogodbe s Celjani.

Hartnid (Hertneid) Ostrovrhar je leta 1355 potrdil, da pripada pravica ribolova v Lavi, imenovani »Kossizewitz«, ki so jo dotlej imeli

Ostroviharji, grofu Frideriku Celjskemu. Kje je bila ta lava, ni mogoče določiti, vsekakor na Savi, ki je često menjavala svojo strugo, lave zasilpala in si delala nove. Navedeno lavo navaja tudi brežiški urbar iz leta 1509.

Isti Hartnid je leta 1555 prodal grofu Frideriku svojo tretjino krškega gradu z vsemi kmetijami, domci, ribolovi, sodnijami, odvetniki in posestjo na samem grajskem hribu. Konec istega leta mu je prodal tudi 3 kmetije v Mrtvicah (Mertwitz) med Krškim in Krško vasjo, ki jih je bil kupil od Gerlaha Praka.

Kot prodajalec srečamo tudi Jurija Ostroviharja. On in njegova žena Kunigunda sta leta 1558 prodala grofu Frideriku za 220 goldinarjev dobre teže 10 kmetij, ki so bile Kunigundina jutrnica. Naslednje leto mu je prodal več posestev v Malenski vasi (Matzleinsdorf) pri Mirni peči, v Radulji (Radul) pri Trebnjem, v Petrovi vasi (Petersdorf) itd.

Nekaj let pozneje (1567) je Jurij Ostrovihar prodal grofoma Ulriku in Hermanu grad *Lanšprež* (Landpreis), svojo pravo last in očetovo dediščino, z vsemi pritiklinami in posestvi.

Češče srečamo kot pogodbenika Kolona Ostroviharja. On se leta 1559 priznava za fevdnika grofa Friderika, ki mu je podelil v fevd več posestev.

Leta 1564 je Kolon prodal grofoma Ulriku in Hermanu dvor pri Krškem z vsemi pritiklinami, leta 1565 pa deželsko sodišče v Tihaboju pri Mirni (zu Techwoy an der Windischen Mark) z vsemi pritiklinami proti prejemu nekega drugega posestva.

Leta 1566 je Kolon obljubil celjskima grofoma, da jima bo z imetjem in krvjo zvesto služil proti vsem sovražnikom. Še istega leta sta Kolon in žena prodala grofoma več kmetij v različnih krajih.

Leta 1568 so bratje Ostroviharji prodali združno celjskima grofoma delež, ki so ga še imeli na gradu Krškem z grajskim hribom, s stavbami, z gozdovi, s pašniki in sadovnjaki, domci, gorskimi pravicami, desetiniami, odvetništvu, sodišči in vsemi drugimi pritiklinami. Iz tega se vidi, da je bila Krška gosposčina zelo velika, grofje so pa tudi nanjo polagali veliko važnost.

Po vsem tem je Viljem Ostrovihar, verjetno najstarejši med brati, leta 1572 izjavil, da je postal zvest služabnik plemenitega gospoda grofa Hermana Celjskega, in mu je obljubil, da bo s svojim lastnim gradom Svibnim Celjanom vedno na uslugo. Grof Herman I. je njegovi obljubi verjel in mu je še istega leta izročil v fevd gradova *Lanšprež* in *Trebnje* (Landpreis und Treuen) z vsemi pritiklinami, pričakujoč od njega, da mu bo služil kot zvest vazal.

Leta 1578 sta Rudolf in Viljem Ostrovihar zastavila grofu Hermannu in grofu Viljemu domec in svobodno hišo v trgu Otoku (Freyung zu Guttenwerth in dem Markte) z vsemi pritiklinami za 18 funtov dunajskih denarjev.

Še istega leta sta imenovana brata obema grofoma zastavila s pravico do odkupa v treh letih 25 veder gorske pravice in vinsko desetino 14 vinogradov v gorici, imenovani *Plasseneck* (morda *Zaplaz* pri Čatežu).

Leta 1386 je Viljem Ostrovrhar dovolil grofoma Hermanu in Viljemu, da odkupita stolp v Trebnjem in vsa posestva, ki jima jih je zastavil.

Dne 10. avgusta 1388 je Viljem Ostrovrhar priporočil grofoma svojega sina *Viljema mlajšega* in ju prosil, da bi skrbela za njegovo posest. Istega dne sta Viljem starejši in mlajši izdala oporoko, s katero sta izjavila, da pripada po njuni smrti vsa njuna posest celjskima grofoma Hermanu in Viljemu.

Nekako leta 1327 so si Ostrovrharji pridobili nekdanjo vojvodsko *Kostanjevico* (grad na otoku med dvema rokavoma Krke, po Valvasorju naj bi bil pridobitnik Hugon Ostrovrhar), leta 1388 je pa prišel grad v celjske roke.

Leta 1399 je tudi Jera Ostrovrška, vdova Ivana, točaja z Ostrovice, prodala grofu Hermanu več mlinov, kmetij, gorskih pravic in vinogradov za 400 funtov dobrih dunajskih fenigov. Prodana posest je bila vsekakor njena dota.

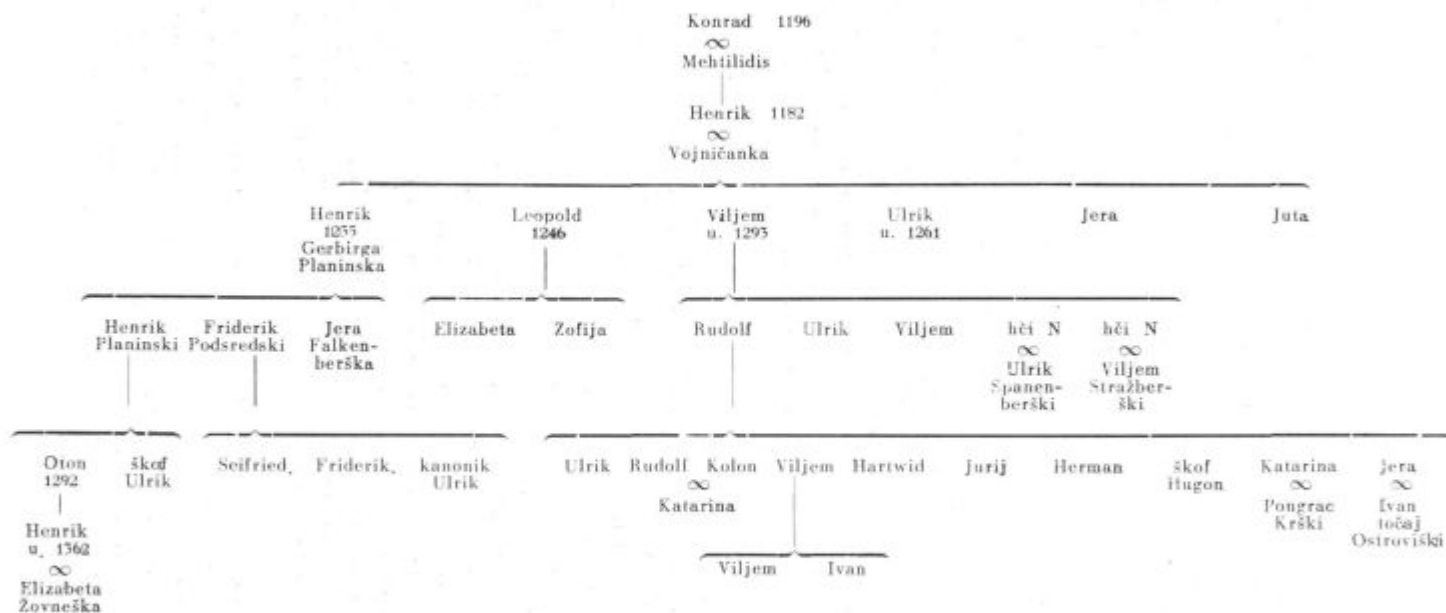
Leta 1350 se javlja sicer popolnoma neznani Herman Ostrovrhar. On je s krškim škofom Geroldom zamenjal nekaj svojih kmetij pri Mokronogu s kmetijami pri Judenburgu in Donawitzu.

Posestna oblast Ostrovrharjev se je v Slovenski krajini bližala svojemu koncu. Videli smo, da je prišla v glavnem v roke celjskih grofov. Habsburžani tega očitno niso radi videli. Neposredno so se pravno lahko vmešali samo glede Svibnega, ki je še vedno veljal kot vojvodski fevd. Vojvoda Leopold III. je leta 1382 izrinil Ostrovrharje s Svibnega in jih odpeljal v Maribor, kjer jim je v bližini našel posestno nadomestilo. Na njegovo prošnjo sta opat in kapitelj v Št. Pavlu na Koroškem podelila v dosmrtno uživanje Viljemu Ostrovrharju in njegovima sinovoma Viljemu in Ivanu posestva in kmetije v Firštu pri Sv. Križu nad Mariborom, ki jih je imel poprej umrli Gottfried Mariborski. Vendar tu Ostrovrharji niso ostali dolgo. Že leta 1390 je samostan isto posest podelil Haugu Devinskemu (Tybein) in njegovemu sinu Reinprechtu, ki sta imela tedaj Gornji Maribor. Kako je do tega prišlo, nam pojasnjuje navedba v Hagnovi Kroniki. Po njej so se Ostrovrharji vrnili na Svibno in ubili vojvodskega fevdnega posestnika Pavla Ramunga.

Vsekakor se Ostrovrharji na Svibnem niso držali. Na njem najdemo vojvodske oskrbnike oziroma zakupnike. Popolnoma pa Habsburžani Celjanom le niso odrekli njihovih pravic. Leta 1454 je Friderik Avstrijski mlajši zase in v imenu vseh ostalih avstrijskih knezov izjavil, da lahko dajejo določene svibenske kmetije v fevd samo grof Herman in njegovi nasledniki.

Grofje se pa tudi niso dali popolnoma odvrniti od Svibnega. Njihove fevdne knjige govorijo o podelitvah kmetij in dvorov v neposredni okolici gradu, tudi v samem trgu. Leta 1441 je grof Friderik odvzel več posestev, med njimi dvor v Svibnem Radečanu Artu, ker se mu je izneveril in je v vojni, ki so jo imeli Celjani s Friderikom Avstrijskim zaradi svojega povišanja v deželne kneze, stopil na stran vojvodskega glavarja na Svibnem.

OSTROVHARJI

Vse v rodovniku navedene osebe resnično nastopajo v zgodovinskem dogajanju. Ker je v listinah le tu in tam označen sorodstveni odnos, sem se moral marsikje odločiti hipotetično, vendar sem v vsakem primeru poskušal maksimalno verjetnost. Letnice pomenjajo leto, kdaj se osebe prvič javljajo. Otona (1292) in Henrika († 1362) navaja Pirchegger kot eno osebo, česar pa ne morem sprejeti, ker tedaj pri nikomer niso rabili dvojnega osebnega imena.

Valvasor pravi, da je bil v cerkvi sv. Križa napis, ki je navajal Pavla Ostrovharja kot njenega zgraditelja: *Hoc opus fieri fecit Paulus de Schürffenberg sub anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo quarto*. Toda kakega Pavla Ostrovharja nobena listina ne omenja.

Ostrovharji so si od Habsburžanov pridobili tudi skrajni jugozapadni del laške gosposčine. Mišljen je grad *Rekštajn* (Ruckenstein), ki je bil zapadno od Boštanja, na južni strani Mirne. Leta 1313 ga je Friderik Lepi zastavil Rudolfu Ostrovharju. Na ta grad sta si pa pridobila neke pravice tudi Rudolfova brata Hartnid in Jurij, kajti leta 1328 je Friderik Lepi dovolil Rudolfu, da odkupi grad od svojih bratov za 500 mark, ob tej priliki mu je priznal tudi 100 mark proti pogoju, da mu Rudolf pošlje na Švabsko 5 oborožencev. Nekoliko pozneje (1336) sta vojvodi Albreht in Oton priznala Rudolfu Ostrovharju, ženi Katarini in njenim dedičem 40 mark, zapisanih na grad Rekštajn in razen tega še 40 mark za popravilo gradu proti obvezi, da pošljeta v boj proti ogrskemu in češkemu kralju 8 oborožencev.

Toda posest gradu je kolebala. Leta 1399 ga je od vojvode Viljema dobil v zastavo Friderik s Čreteža. Vendar se pojavljajo na njem zopet Ostrovharji. O tem zveemo leta 1425, in sicer posredno. Tedaj je Herbart Turjaški imel v zastavi Rekštajn, ki ga je dobil od Ostrovharjev. Od njega ga je vzel v zastavo Ivan Perneški pod pogojem, da ga izroči Ostrovharjem, ako bi ti vrnili zastavnino. To se je vsekakor zgodilo, kajti leta 1436 ga je celjski grof Friderik II. hkrati z Boštanjem dal v fevd Frideriku Čušperskemu.

Značilen za zgodovino Ostrovharjev je molk freisinških fevdnih knjig, ki so iz leta 1439. V njih se večkrat omenjajo njihovi sovrstniki, Turjaški, Mindorferji, Čreteški, Kozjaki, Galli, Stražberški, o Ostrovharjih pa ni nobene besede, očitno so se umaknili iz naših krajev.

Najdemo jih v dolini Murice na Gornjem Štajerskem med Semmeringom in Mürrzuschlagom. Leta 1489 je umrl tu Viljem Fladniški. Sledila mu je sestra Elizabeta, poročena z Bernardom Schärffenbergom. Njuna hčerka Praksida se je poročila z Ivanom Traunom, lastnikom bližnjega Hohenwanga. Rodbinska zveza je pripomogla, da je leta 1525 dobil Praksidin brat *Ivan Schärffenberg* tudi *Hohenwang*.

Leta 1543 se javlja *Erazem Schärffenberg*. V vojnem spisku se navaja, da je moral tudi deželnemu knezu dati na razpolago 6 oboroženih konjenikov. Toliko so jih po štajerskem deželnem zakonu dajali svobodni gospodje poznejši baroni.

Leta 1554 je bil štajerski deželni glavar *Ivan Schärffenberg*. Tega leta je dobil v zastavo Svibno in ga je obdržal do leta 1578. Medtem slišimo tudi o *Ulriku pl. Schärffenbergu*. Leta 1570 je kupil nekaj imenj gosposčine Makole pri Ptujju. V letih 1581 — 1587 se navaja *Ivan pl. Schärffenberg* kot passauski škof, bil je najbrž Ostrovhar.

Po XVI. stoletju o Ostrovharjih v naših krajih ne slišimo več. V nemškem delu dežele jih pa še v drugi polovici XIX. stoletja srečamo kot nemške meščane.

Samo Svibno je deželni knez navadno dajal v zastavo. Kot zastavni lastniki se navajajo: Ivan Ungnad (1529), Ivan Schärffenberg (1554), Andrej Gustišič (1588), Ivan pl. Meinzeldt, dvorni kuhar (1611).

Leta 1620 so bratje Peter, Gregor in Miha Kvac (Quaz) kupili gospoščino. Vendar Valvasor navaja kot sodobnega zastavnega lastnika grofa Petra z Doba (Wazenberg).

Poznejši lastniki gospoščine so bili: Apfaltrerji, Mihael Angelo Zois pl. Edelstein, Poschi, Friderik Voll in Moric Löwenfeld, poslednji, ki ga (leta 1868) najdemo v deželni deski.

Graški deželni arhiv hrani nepopoln, ljubljanski državni arhiv pa popoln urbar gospoščine iz leta 1602. Gospoščina je imela nad 60 podložnikov in še več varovancev cerkvenih gospoščin Stične, Reuna in Studenic. Veliki so bili gospoščinski gozdovi na Jagnjenici, Jatni in drugod, vlada se je zanje upravičeno bala, saj so že konec XVI. stoletja kopali železno rudo pri Zibniku in bakreno pri Radečah in sv. Suzani v Zlatem potoku. Rudniki so rabili mnogo lesa.

Gospoščina je imela deželsko sodnijo in izza Jožefa II. je bila sedež okraja. Ko je v začetku XIX. stoletja graščina pogorela, so se uprava, sodišče in okrajna oblast preselili v Radeče. Ker je zgorelo tudi župnišče, se je župnik preselil k podružnici sv. Janeza.

Sam kraj je bil majhen. Že terezijanski kataster mu leta 1752 odreka značaj trga, češ, da nima nobenega sejma, ne letnega, ne tedenskega.

VIRI IN GLAVNA LITERATURA

- Fr. Schumi, Urkunden und Regesten, Archiv für Heimatkunde, I-II.
Regeste Celjskih grofov, rokopisno.
Fevdne knjige Celjskih grofov, prepis Josipa Mravljaka.
Spisi o gospoščinah Scharfenberg in Ruckenstein v fondu dvorne komore v graškem deželnem arhivu.
Svibenski urbar iz leta 1602, terezijanski kataster in deželna deska (Herrschaft Scharfenberg) v ljubljanskem deželnem arhivu.
Franz Martin, Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels v. Salzburg, II.
B. Schroll, Urkundenbuch des Benediktinerstiftes St. Paul in Kärnten, Fontes rerum austriacarum, II. del, XXXIX, št. 287-289, 304, 305 (1876).
Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, IV, 1920.
Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, III. zvezek, XI. knjiga.
Albert Muchar, Die Geschichte des Herzogthums Steiermark, 1859.
A. Dimitz, Geschichte Krains, I, 1875.
Franz Krones, Die Freien von Saneck, 1885.
Franz Krones, Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogthums Steier. 1900.
Hans Pirchegger, Landesfürst und Adel der Steiermark, 1901.
Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften, Stände und Märkte, 1962.
Milko Kos, Urbarji salzburške nadškofije, 1959.
Pavel Blaznik, Urbarji freisinške škofije, 1965.
H. Wiesner, Gurker Urbare, 1951.
L. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski.
Othmar Pickl, Die Herrschaft Hohenwang, ein Beitrag zur Besitzgeschichte des oberen Mürztales, Zeitschrift d. Historischen vereines für Steiermark, 1959.

JOZE CURK

NASTANEK IN RAZVOJ FEVDALNE ARHITEKTURE V POSAVINJU, OBSOTELJU IN POSAVJU S POSEBNIM OZIROM NA RAZVOJ CELJSKE GROFIJSKE POSESTI

Gradovi so navidezno neme, v resnici pa zelo zgovorne priče naše preteklosti, saj so bili dolgo najtesneje povezani z usodo slovenskega naroda, ki ga je v dobi fevdalizma predstavljal naš kmet. Gradovi so kot središča takratnih zemljiških gosposčin skozi stoletja krojili usodo svojih podložnikov in s tem tudi usodo našega naroda. Kot taki so bili gradovi osnovne celice takratne državne in družbene ureditve. Vsak grad je namreč v sestavu svojega okolja pomenjal organizacijsko enoto, ki je imela svoje naravno središče v obrambno oblikovani legi utrdbe. Kot tak je grad predstavljal pomembno stopnjo v razvoju fevdalne družbe, ki je podložnika osebno, politično in gospodarsko podrejal fevdalcu. Zato je bil grad tudi gospodarsko središče svoje okolice, dokler ga niso s tega, pokrajino vsestransko obvladujočega položaja izpodrinila mesta s svojim denarnim gospodarstvom. Mesta so na podlagi obrtniških, prometnih in trgovskih privilegijev omejila središčno pokrajinsko vlogo gradov na njihovo upravno in sodnopolitično dejavnost kot središča zemljiških gosposčin. Tako je grad v novem veku začel polagoma odigravati svojo vlogo kot pokrajinsko središče in je le še s tlako in naturalnimi dajatvami vezal okolico nase. Od tlake sta bili predvsem ročna in vozna oni, ki sta stike gradu s podložniki ohranjevali, medtem ko je delovna tlaka, ki so jo polagoma nadomestile denarne dajatve, stike gradu in vasi sproščala ter poživiljala stike vasi z mestom, kjer so podložniki svoje izdelke lahko prodajali. S spreminjanjem delovne tlake v denarno je padala pomembnost gradu kot središča okolja ter se stopnjevala središčno-pokrajinska vloga mesta. S spremembo večjega dela tlake v denarne dajatve ter z odpravo vsake časovno nedoločene tlake je gospodarska enotnost zemljiške gosposčine in podložniških vasi v veliki meri prenehala ter se je grad v 18. stol. prelevil v sedež oblasti, sodnije in nabornega urada. Z zemljiško odvezo leta 1848. je prenehala tudi ta vez, grad je postal samo še sedež veleposestva. S koncem fevdalne družbe

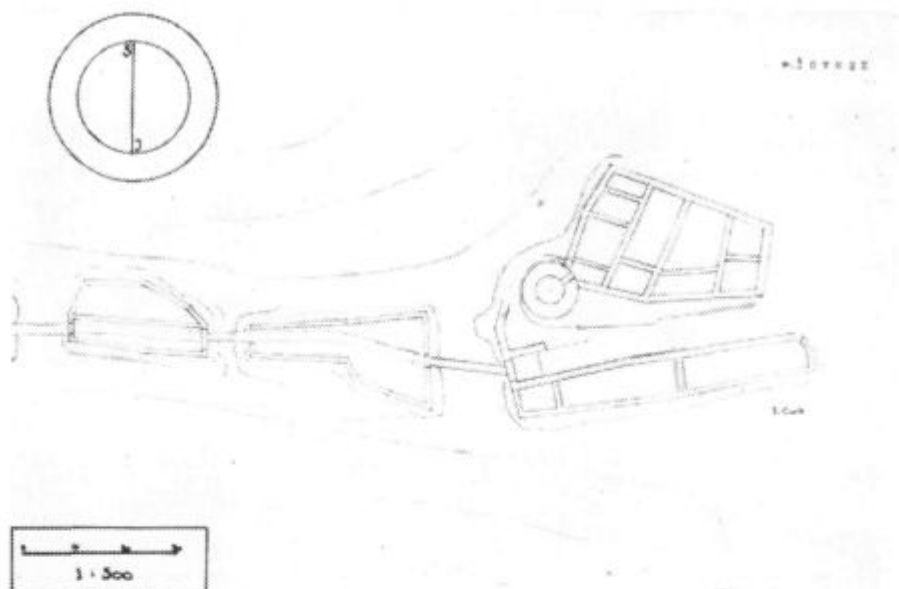
in s koncem zemljiške gosposčine je bila središčna vloga gradov v njihovem okolju odigrana, gradovi so se spremenili v sedeže gospodarskih veleobratov, ali pa so propadli in se spremenili v razvaline. Njihova velika doba je minila ...

Začetek zidanih gradov v naši sredini je sorazmerno kasen in odločno zaostaja za razvojem ostale zapadnoevropske grajske arhitekture. Vzrok tega leži v zaostalih družbeno-političnih razmerah naših krajev, kjer se je fevdalna organizacija skupno s cerkveno, kot njenim duhovnim protagonistom, utrdila šele v 11. in 12. stol. ter dokončno zamenjala razpadajočo slovensko rodovno ureditev. Dotlej na redko pojavljane utrdbe, katerih nastanek je diktiral državno-politični smoter, so se začele v 12. stol. gostiti. Vse kar je nastajalo pri nas pred tem stoletjem, je treba prištevati med utrjene dvore ali stara gradišča. To so bile večinoma večje, navadno lesene — redkeje deloma zidane stavbe, ki so jih obdajale palisade, nasipi in jarki, le redko pa kamnito obzidje. Pri njih nastajanju sta bila odločilna deželno-brambni in gospodarsko-strateški moment. Prvi je bil aktualen prav do konca 12. stol., ko se je dotlej labilna vzhodna meja stabilizirala in zahtevala trdnih obrambnih točk, drugi moment pa je prihajal do izraza v izbiri važnejših postojank, ležečih ob poteh, križiščih in rečnih prehodih.

Grajsko arhitekturo, kot jo pojmujejo danes, namreč sintezo vojaškega in stanovanjskega elementa, je prineslo k nam tuje, večinoma bavarsko, pa tudi furlansko plemstvo. V njihovih gradovih moremo videti nadaljevanje tradicije obrambne arhitekture na našem ozemlju, ki se je v raznih dobah uveljavljala v raznih oblikah, sedaj pa dokončno zamenjala tesarsko in zemeljsko stavbarstvo z zidarstvom. Gradovi, ki se pri nas pojavijo od 12. stol. dalje, so uveljavili zidarstvo kot splošni sestavni del fevdalne kulture, tesarsko in zemeljsko stavbarstvo pa omejili na podložnike in nastajajoče meščanstvo. Pri izbiri grajske lege je čestokrat igrala vlogo obrambna kontinuiteta geografskega položaja, čeprav ne moremo skoraj nikoli govoriti o neposredni formalni povezavi s staroveškimi utrdbami. Oblike zgodnjih gradov so bile različne, vendar je prevladoval stolpasti tip z raznimi prizidki, ki so se prilagajali terenu.

Ker je bil prvotni namen gradov predvsem ta, da branijo okolico in jo obvladujejo, so imeli poudarjeno vojaški značaj. Zaradi varnosti, preglednosti in boljše obrambe so bili postavljeni na strme griče in skalne pomole, tako da je bil grad kot trdnjava zavarovan že po naravni legi, poleg tega pa dostop do njega še umetno otežkočen in položaj umetno utrjen. Poleg višinskega tipa gradu je bil nižinski izjemen. Če pa je grad vendarle bil postavljen v ravnino (navadno so bili to trški odn. mestni gradovi, dvori in pristave), ga je varoval rečni rokav, umetni pretok ali vsaj globok jarek.

Kot rečeno je bil stolpasti tip gradu pri nas, čeprav ne edina, pa vendarle prevladujoča oblika gradu. S stolpom je začela zidana grajska arhitektura svoj razvoj, ki je dosegel višek v baročni graščini. V romaniki in zgodnji gotiki je bil stolp navadno oglate oblike, zelo masiven in

Zovnek

je imel tri ali štiri nadstropja. Mere in oblike tlorisa so bile različne: trikotne, kvadratne, peterkotne, okrogle itd. Medtem ko sta trikotna in peterkotna oblika stolpov redki in se ravnata po obliki terena, so okrogli stolpi v Posavinju precej pogosti in se ravnajo po vzoru rodnega gradu Celjanov Zovneka. Prevladujejo seveda bolj ali manj pravilne četrkotne oblike tlorisov, katerih karakterističen čeprav pozen primer predstavlja spodnji grad na Kcblju.

Ker stopa pri gradovih na prvo mesto konstruktivno-utilitarni, funkcionalno-smotrni značaj arhitekture in je dekorativno-stilni element potisnjen v ozadje, nam služi za datiranje gradov predvsem gradbena tehnika in vsakokratna uporabljivost stavbnih objektov. Prvotno prevladuje pri gradovih samo vojaški moment, njemu se pozneje pridruži stanovanjski, ki pa v nadaljnjem razvoju popolnoma nadvlada prvega ter polagoma spremeni grad v graščino in двореc. Prvotno samotno stoječi stolp se obzida s stanovanjskimi stavbami, katerim se kmalu pridruži kot njihova duhovno in umetnostno poudarjena poanta — grajska kapela. Prizidane stavbe se lahko naslonijo na sam stolp ali na obdajajoče ga obzidje, s čimer spremenijo grajski videz v stolpovit ali taborni tip gradu. Stolp s tem sicer izgubi svoj dominantni videz, ohrani pa svojo, čeprav pogosto močno modificirano vlogo utrdbenega jedra skozi ves srednji vek in manjka samo pri redkih srednjeveških grajskih konceptih.

14. stoletje je bilo v naših deželah sorazmerno mirno. Splošne razmere so se konsolidirale, fevdalizem je dosegel višek, mesta s svojim

denarnim gospodarstvom ga še niso načela, življenjske razmere so se zboljšale in narastle so zahteve po udobnosti. Skromna trdnjavsko-stanovanjska zasnova stolpastih gradov ni več ustrezala novim življenjskim zahtevam, saj je postala za nove družabne potrebe pretesna. Temu so lastniki gradov odpomogli z dozidavo novih stavbnih elementov, prilagojenih zahtevam spremenjenih stanovanjskih in varnostnih principov. Gradovi (posebno ganerbnji) so se začeli večati in prostorno komplicirati, rastle so v šir in višino, izjemno pa so celo nastajali poleg starih novi grajski koncepti. Prizidki so se tlorisno ravnali po terenu in pri tem čestokrat ustvarili bolj ali manj zaprta notranja dvorišča nepravilnih oblik. Ti dozidki so imeli včasih še vedno stolpaste oblike, a seveda prilagojene novim razmeram (stanovanjski stolpi). Njihova prostornina se je povečala in razširila, zidovi so postali tanjši, predvsem pa so se pomnožile in povečale okenske odprtine, ki so se pomaknile deloma že tudi v spodnja grajska nadstropja, vhod pa celo v pritličje.

V pozni gotiki, ko se je začela uveljavljati tendenca po pravilnejšem, oblikovno slučajnost zemljišča premagujočem konceptu in po skrbnejšem upoštevanju stilno-lepotnih elementov, gradov ni oblikoval več samo varnostni moment, ampak v enaki meri tudi stanovanjsko-udobnostni. Takrat so začeli konstruktivne elemente prekrivati dekorativni, gradovi so se začeli spreminjati v vedno bolj udobne rezidence.

Ta razvoj so nekoliko zadržale vojne v drugi polovici 15. in prvi polovici 16. stol., ki so povzročile ponovno utrjevanje gradov. Ker so začeli v mnogo večji meri uporabljati strelno orožje, so morali tudi obrambni koncept gradov spremeniti. Pri tem so se trudili, da ne bi žrtvovali stanovanjske udobnosti gradu, ampak so obrambo prenesli na njegovo periferijo (obzidje s stolpi in jarki), s čimer sta se stanovanjski in vojaški element dokončno ločila. Navzven je grad fungiral kot trdnjava, navznoter pa kot bolj ali manj udobna rezidenca. Oblika grajskega tlorisa in njegove konture je postala pravilnejša in se ni več toliko ozirala na obliko terena kot poprej. Nova obzidja so se včasih naslonila na starejše grajsko jedro, še raje pa ga v večjem ali manjšem razmaku opasala. Poleg okroglih in oglatih stolpov s strelnicami so se v 16. stoletju pojavili bastioni in večje bastije kot novi utrdbeni tipi. Pri teh prizidavah in dozidavah so imeli glavno besedo priseljeni italijanski arhitekti, gradbeniki in kamnoseki, ki so od začetka 16. stol. dalje vse močnejše preplavljali alpske in tudi naše dežele. Opisani grajski koncept, ki je zavestno, včasih tudi lepotno poudarjal trdnjavski obrambni moment, je ostal v veljavi do konca 16. stol. V drugi polovici 16. stol. so se namreč začeli uveljavljati novi, dotlej nepoznani pozncerenesanci arhitektonski elementi, predvsem arkadni hodniki in velikopotezna stopnišča, ki so bistveno spremenili stavbne koncepte gradov. Ti elementi seveda niso imeli samo dekorativnega namena, ampak so tudi udobneje povezali razne dele grajskega kompleksa in tako omogočali lažjo komunikacijo med posameznimi prostori kot dotedanja okrogla stopnišča in delne enfilade. Graščine, ki nastajajo nekako do začetka 18. stol., imajo glavni poudarek na stanovanjsko-udobnostnem momentu, medtem

ko obrambnega odrinejo v stolpaste vogale z izrazito dekorativnimi in gosposko-impresivnimi tendencami. Prevlada pravokoten tip gradu, ki nastaja v nižinah kot gospodarski in upravno-sodni center gosposčin. Z naraščanjem baročnega življenjskega principa in s prebujanjem smisla za naravo se začenja prvotno zaprti tip graščin odpirati in se v 18. stol. spreminjati v paviljonski koncept, ki se v končni emanaciji razvije v podeželsko rezidenco in dvorec. Florisni pravokotnik nadomesti podkev, ključ in daljica. Obrambni moment dokončno izgine, psihološki se zateče k frontispicu in urnemu stolpiču, stanovanjski pa doseže svoj višek v izraziti udobnosti, povezani z naraščajočo tendenco po razkošnosti, ki nato polagoma izzveneva v 19. stol. v raznih podeželskih dvorcih, vilah in pristavah. Razvoj gradov se končuje torej tam, kjer se je začel — v neutrjenem dvorcu, samo da je ta na mnogo višji arhitektonski in stanovanjsko-udobnostni stopnji kot njegov prednik na začetku našega tisočletja.

Ker je grad razen kot trdnjava in stanovanje vedno fungiral tudi kot središče zemljiških gosposčin, je na njegovo razširjenost poleg deželno-obrambne smotrnosti odločujoče vplivala tudi zemljiška posest. V začetku, ko ta posest še ni bila razdrobljena, so bili gradovi redki: pri njihovem nastanku je igrala glavno vlogo deželna varnost, pozneje — posebno v 15. stol., ko se je zemljiška posest razdrobila, se je število gradov povečalo, vlogo deželne varnosti je zamenjala individualna želja po utrjenem središču posestne edinice. Iz tega spoznamo, da je nastajanje in opuščanje gradov v neposredni vzročni zvezi z zemljiško-posestnimi razmerami dežele in da so gradovi pravzaprav le njena arhitektonska emanacija. Ta razvoj lahko zasledujemo tudi v Posavju. Obsotelju in Posavju, torej na ozemlju, ki je bilo leta 1311 priključeno vojvodini Stajerski.

Prvič leta 796 in drugič okoli leta 975 so se nemški vladarji polastili naše zemlje ter se pri tem ravnali po takrat veljavnem načelu, da pripada kralju vsa zemlja, ki je bila last premagancev ali pa brez gospodarja, torej predvsem gozdovi, pašniki in močvirja. Kralji so odajali to zemljo najrazličnejšim velikašem, tako posvetnim kot cerkvenim, katere so poskušali na ta način navezati nase. Ti so zemljo podeljevali dalje, vazalom nižje vrste, vitezom, oboroženim hlapcem in kmetom, ki so s tem prešli v položaj osebne in gospodarske odvisnosti, podložništva. Ta proces fevdalizacije se je pri nas po frankovskem poskusu v 9. stoletju dokončno uveljavil šele po pregonu Madžarov konec 10. stoletja, ko imamo tudi prve konkretnejše podatke z obravnavanega ozemlja. Okoli leta 980 se je ustanovila Savinjska marka in so bili ustvarjeni zemljiško-posestni temelji njenih mejnih grofov iz rodu Aribonov (cesarske darilnice iz let 980, 1016 in 1025 ter poroka mejnega grofa Viljema I. Trušenjskega z grofico Hemo Breže-Seliško), ki so obsegali vse obravnavano ozemlje razen koseških posestev v Savinjski dolini in okoli Zagorja. Ta alodialna posest se je raztezala sklenjeno od Podjune, Savinjskih Alp, Menine in Čemšeniške planine ter Zagorja, južno od črte južni obronki Pohorja—Konjiška gora—Boč—Donačka go-

ra vse do Sotle in Save ter globoko na Dolenjsko. S smrtjo grofice Heme okoli leta 1045 se je opisana posest razdrobila.

Širok zemljiški pas, segajoč od vzhodnega roba Saleške doline preko Vitanja, Dobrne (do l. 1147 odnosno 1155 last grofov Bogenskih), Šentjurja, Pilštanja in Kozjega do Sotle in Bizeljskega, je dobila l. 1072 ustanovljena Krška škofija, ki je na tem ozemlju razvila vrsto gosposčin: Vitanje, Dobrna, Šentjur, Lemberg, Rogatec, Žusem, Podčetrtek, Planina, Pilštanj, Kozje, Podsreda, Kunšperk, Bizeljsko in Boštanj preko Save. Od teh gosposčin si je škofija pridržala štiri: Šentjur, Podčetrtek, Pilštanj in Bizeljsko, pet jih je spremenila v feuda principalia: Lemberg, Rogatec, Planina, Podsreda, Kunšperk, sedem pa v male fevde: Dobrna, Lemberg pri Dobrni, Rabensberg, Prežin, Rifnik, Salenburg in Kozje.

Salzburska nadškofija je dobila Brežice, Rajhenburg, Sevnico in Krško (do l. 1202 last grofov Bogenskih) s pripadajočim ozemljem med Bohorjem, Vetrnikom in Savo.

Laško-trboveljsko-radeški predel, ki je obsegal vse ozemlje med salzbursko-krško posestjo in Zagorjem pa tudi ves osrednji del Spodnje Savinjske doline med Libojami in Preboldom ter Žalcem, so dobili Hemini sorodniki Ažvini, ki pa so ga morali po težkih bojih okoli l. 1110 odstopiti Bernardu Sponheimskemu, enako kot tudi dolino Bolske okoli Vranskega in posestva v Podravski marki. Za Sponheimi so v posesti sledili Traungavi (1148—1192), Babenberžani (1192—1246) Otočar II. Pržemisl (1261—1278) in končno l. 1282 Habsburžani.

Osrednji del Hemine posesti na obravnavanem ozemlju so podedovali njeni drugi sorodniki Vovbrški grofje, odnosno njihova stranska veja Hohenwarte, ki pa je izumrla že leta 1140. Ta posest je obsegala Celje z okolico, Saleško dolino ter Gomilo in Svibno južno od Save.

Zovnečani, prvotno imenovani de Soune, nato de Sanecke, so podedovali posesti v zahodnem delu Spodnje Savinjske doline, kjer so že v 12. stoletju posedovali gradove Zovnek, Senek, Ojstrico in Liebenstein pri Preboldu, a so jim kmalu pridružili tudi Gotovlje pri Žalcu in Stopnik v dolini Bolske. Ta posest se je zaokrožila, ko so l. 1262 prevzeli tudi posest koroških gospodov de Ort (izumrlih sorodnikov), ki je obsegala širšo okolico Gore Oljke.

Kot tretji posestniki tega predela nastopajo gospodje Vojniški, ki so bili lastniki Vojnika z okolico ter imeli svoj grad na hribu Sv. Tomaža. Ko so leta 1241 izumrli, je njihova posest prešla v deželnoknežno lastnino.

Končno je omeniti še mogočne Eppensteine, katerih last je bilo povirje Dravinje, spadajoče takrat k Podravski marki, a so že leta 1122 izumrli, nakar so jim sledili Sponheimi, Traungavi itd.

Gornjo Savinjsko in Zadreško dolino so podedovali de Chageri. Ti so svojo posest darovali leta 1140 oglejskemu patriarhu in novoustanovljenemu benediktinskemu samostanu, ki sta si jo delila tako, da so patriarhi obdržali Gornji grad, Vrbovec, Rečico in Mozirje, ostalo pa je dobil samostan.

Iz povedanega spoznamo, do kake mere se je razdrobilo aribonsko alodialno ozemlje v drugi polovici 11. in prvi polovici 12. stoletja. Nakazani proces je spremenil obravnavani predel v mozaik alodialnih posesti, ki so se kmalu prepletla z nižjimi fevdalnimi razmerji, ter dosegel višek razdrobljenosti v 13. in 14. stoletju. V tem času so nastopali kot fevdalni gospodje: salzburški nadškofje, krški škofje, Ažvini (po ca 1110 Sponheimi, po 1148 Traungavi, po 1192 Babenberžani...), Vovbržani, Žovnečani, Vojniški (izumrli 1241), Bogenski (izumrli 1242), de Orti (izumrli 1262), Eppensteini (po 1122 Sponheimi, po 1148 Traungavi...) in de Chageri (po 1140 oglejski patriarhi in gornjegrajski namestan). Z viškom razdrobljenosti v 13. stoletju pa se je že pojavila tendenca po združevanju obravnavanega ozemlja, ki je izšla iz dveh smeri — od Žovneških gospodov in od deželnega kneza (po l. 1282 Habsburžanov) — a bila v prvem obdobju uspešnejša od prvih.

Žovnečani so prvotno posedovali alodialno posest okoli gradov Žovneka, Šeneka, Ojstrice nad Taborom in Liebensteina nad Preboldom, kmalu pa so tej posesti pridružili še Gotovlje pri Zalcu in Stopnik v dolini Bolske. Že pred letom 1255 so dobili krški fevd Lemberg, po izumrtju de Ortov l. 1262 koroški vojvodski fevd v kolenu Pake med Savinjsko in Šaleško dolino, l. 1501 pa so kupili krški fevd Rogatec. Z izumrtjem Vovbržanov leta 1522 so podedovali njihovo alodialno posest okoli Celja (1551, 1555) in Šaleško dolino ter oglejski fevd Mozirje. V 14. stoletju so si pridobili večino krških fevdov: l. 1522 Kostrivnico, l. 1559, 1545 Planino, l. 1558, 1539 Podsredo, okoli 1540 Sperenberg, l. 1541, 1544 Prežin, pred l. 1547 Rifnik; leta 1555 Gorico pri Velenju, l. 1556 Šalek in Forchteneck, l. 1558 Turn in l. 1540 Sotesko, nato leta 1547 Podgrad pri Vranskem, l. 1549, 1550 oglejski fevd Gornji grad in l. 1551 salzburški fevd Krško. Leta 1556 so dobili v zastavo deželno-knežja posestva Laško, Freudeneck, Klausenstein in Radeče, med leti 1554 in 1565 pa Slovensko Bistrico, Vojnik, Zalec in Sachsenwart. Leta 1560 so kupili oglejski fevd Vrbovec, leta 1587 pa deželnoknežji fevd Kebelj. Končno so leta 1576 dobili krški fevd Žusem in l. 1587 krške fevde Dobrno, Lemberg pri Dobrni in Rabensberg. Končno so Celjani l. 1442 kupili Marof pri Vranskem, l. 1449 Lemberg pri Poljčanah in l. 1447 dobili Rudnik pri Rečici. Tragičen propad rodbine je l. 1456 prekinil nadaljnjo akumulacijo celjske posesti, ki je takrat obsegala naslednje pomembnejše gradove deloma alodialnega deloma fevdnega značaja: Celje, Žovnek, Šenek, Liebenstein, Ojstrica, Gotovlje, Stopnik—Marof, Šoštanj, Velenje, Katzenstein, Schaumburg; Lemberg, Rogatec, Kostrivnica, Planina, Podsreda, Žusem, Kunšperk, Sporenberg, Rifnik, Prežin, Lemberg pri Dobrni, Dobrna, Rabensberg, Salenburg, Soteska, Šalek, Gorica pri Velenju, Turn, Forchteneck; Zbelovo, Podgrad, Kebel, Paški grad; Mozirje, Gornji grad, Vrbovec in Rudnik pri Rečici. Poleg tega so imeli Celjani v dedni zastavi: Laško, Freudeneck, Klausenstein, Radeče, Rekštajn, Žebnik, Slovensko Bistrico, Vojnik, Sachsenwart in Zalec ter od leta 1572 dedno odvetništvo nad gornjegrajskim samostanom.

Po dedni pogodbi iz leta 1443 je pripadla vsa celjska posest Habsburžanom, ki so jo po krajših peripetijah l. 1460 dokončno nasledili. Ozemlje je fungiralo kot »celjska grofija« še do leta 1494, ko je bil njen vicedom podrejen graškemu in s tem njeno ozemlje priključeno Štajerski. Ko so Habsburžani po letu 1490 sekularizirali še salzburško in že pred tem pobrali krško posest (npr. l. 1441 Podčetrtek), so združili v svojih rokah vse nekdanje aribonsko ozemlje, ki pa so ga kmalu začeli razdeljevati v oblikah oskrbnništva, najema, zastave ali celo prodaje. Vendar jih je združitev celotnega ozemlja nagnila k temu, da so na njem uvedli sistematičnejšo organizacijo. Ta se je pokazala v ustanovitvi osrednjih uradov: glavarstva, vicedomstva in deželnih sodnij, ki so fungirali kot upravjalci vojaških, upravno-gospodarskih in sodnih zadev do l. 1750, ko je bil ustanovljen okrožni urad, do l. 1771, ko so uredili naborne okraje ter konskripcijske in davčne občine, ter do l. 1849, ko so bila ustanovljena okrajna sodišča.

Stara privilegirana in nepriviligirana deželna sodišča so obstajala že na posestvih Vovbržanov in Celjanov (Celje, Šoštanj, Velenje, Mozirje, Gornji grad in Žovnek), deželnih knezov (Laško, Konjice, Zbelovo, Vojnik in Radeče), salzburških nadškofov (Brežice, Pišecce, Sevnica in Rajhenburg) in krških škofov (Vitanje, Anderburg, Rifnik, Rogatec, Podčetrtek, Pilštanj, Kunšperk, Bizeljsko, Podsreda in Planina), a so se do sredine 18. stoletja pomnožila z novimi (Ojstrica, Prebold, Loka, Lemberg, Jelše, Ponikva, Lemberg pri Dobrni, Gotovlje, Novo Celje in Rabensberg) in tako zgostila mrežo deželno-sodne oblasti. Sodno oblast so navzdol dopolnjevala še takoimenovana osvobojena in neosvobojena grajska sodišča, nato mestno in trško sodstvo ter gosposčinska patrimonialna sodišča. Ta so tvorila na privatnem izvajanju sloneči sistem fevdalnega sodstva, ki je s prosvetlenskimi novelami korigiran, obstajal prav do zloma fevdalnega in patrimonialnega reda v Avstriji, to je do let 1848 in 1851.

Patrimonialno sodstvo je bilo vezano na gosposčine, katerih glavna funkcija je bila v gospodarskem delovanju in v upravno-sodnem izvajanju oblasti (po l. 1771 naborni okraji: Celje, Novo Celje, Prebold, Ojstrica, Žovnek, Zalog, Tabor, Laško, Šentjur, Rogatec itd.). Z naraščajočimi potrebami obeh delovnih področij, posebno drugega, se je njihovo število vse do 18. stoletja stalno večalo. Ker so Habsburžani vedno potrebovali denar, so svoje gosposčine in gradove stalno posojali, zastavljali in prodajali. S tem so cepili svojo posest in tako sprožili proces, ki je segel daleč navzdol. Sredi ozemelj večjih gosposčin so začele nastajati manjše in prav majhne gosposčine z graščinami in dvorci, okrog katerih je bilo navadno nekaj več neposredne zemljiške posesti. To je dokaz da so se gosposčine začele spreminjati v smislu nastopajočih fiziokratskih načel v upravno in gospodarsko boljše urejena veleposestva. Proces nastajanja novih gosposčin je povzročil razpadanje starih, katerih središča — srednjeveški gradovi — so začeli propadati in so tudi večinoma propadli. Opisani pojav je vidno znamenje razkrajjanja fevdalnega reda, kar je bilo za podložnika sicer neprijetno, vendar pa pola-

goma ugodno, ker se je na njegov račun okrepila državna oblast, ki ga je začela od sredine 18. stoletja dalje vedno bolj ščititi. Kljub propadanju in razkrajanju fevdalnega reda pa so se v njem skozi stoletja ohranjale skupne osnovne poteze, po katerih lahko najlepše zasledujemo njegov zgodovinski razvoj. Ta razvoj so spremljali kot njegovi zidani dokumenti gradovi z vsemi svojimi funkcionalnimi in arhitektonskimi spremembami. Z njihovim nastankom, razvojem in propadom bomo neposredno sledili historični usodi celotnega fevdalizma kot družbeno-socialnega razreda in s tem posredno tudi usodi vsega naroda.

* * *

Na obravnavanem ozemlju je okoli 220 objektov fevdalnega začaja: gradov, graščin, gradičev, dvorov, dvorcev in pristav, torej izredno velika kulturnozgodovinska zapuščina, ki na robovih prehaja v področja arheologije (gradišča), etnografije (tradicijska izročila) aitiologije, etimologije in toponomastike ter izgublja na topografski eksaktnosti. Od omenjenih objektov se nam jih je ohranilo v bolj ali manj predelani obliki 97, kot razvaline 26 in kot estanki ali sledovi 52; arhivsko dokazanih je 47, v tradiciji pa jih živi 18. Od skupno 220 objektov je torej ohranjenih 97, delno ohranjenih 58 in neohranjenih 65, iz česar izhaja razmerje med ohranjenimi in neohranjenimi objekti, približno 4 : 5. Seveda je med ohranjenimi objekti le 29 gradov, ki se posredno ali neposredno omenjajo že v srednjem veku, ostalih 68 pa je nastalo ali pa se omenja šele v novem veku, to je med 16. in 19. stoletjem.

Ohranjeni objekti s srednjeveško lokacijo so: Bežigrad pri Celju, Bizeljsko, Brežice, Celje-mestni grad I, Dobje pri Konjicah, Dobrnica, Gradec pri Laškem, Gradič pri Velenju, Jelšingrad, Lemberg pri Dobrni, Loka pri Zidanem mostu, Medija, Olimje, Pišce, Podsreda, Polzela-komenda, Rajhenburg, Rajhenburg-mestni grad, Sevnica, Sevnica-mestni-grad, Socka, Strmol pri Rogatcu, Strovsenek pri Gomilskem, Tabor pri Vojniku, Trebnik pri Konjicah, Turn pri Velenju, Velenje, Vransko in Vrbovec pri Radmirju.

Novoveško zasnovi pa imajo: Babna gora, Braslovče—Legant, Brdce pri Mozirju, Brežice—pristava, Brode pri Vranskem, Celje—Grofija, 11 okoliških dvorcev (Zgornja in Spodnja Lava, Medlog, Gozdni dvor, Rožni dvor, Jožefov dvor, Smrekov dvor v Šmarjeti, Zeleni dvor, Kapunov dvor, Sernečev dvor in Livada), Dobova pri Brežicah, Dobrna, Dobrova pri Velenju, Drenski grad—pristava, Frankolovo, Golič pri Konjicah, Gorica pri Velenju, Gorica pri Preboldu, Grmovje, Kolovrat, Korpule pri Šmarju, Kozje, Laško—Štok, Laško—graščina, Lešje pri Rečici, Limbar pri Pesjem, Loka pri Žusmu, Novo Celje, Ojstriška vas, Paški grad, Planina, Plevna pri Zalcu, Podčetrtek—grad, Podčetrtek—pristava, Podgrad pri Šentjurju, Podgrad pri Vranskem, Pogled pri Ločah, Ponikva, Prebold, Prešnik, Rajhenburg—pristava, Ravne pri Šoštanj, Rečica, Ruda pri Razboru, Stopnik, Suhadol pri Žičah, Šenek pri Polzeli, Sirje pri Zidanem mostu, Šoštanj, Velenje Novo, Velike Breze, Vinegrad

pri Dobrni, Vitanje—trški grad, Virštajn, Zalog, Zavlar, Zbelovo, Zgornje Zreče, Žibika, Žiće in Žovnek Novi.

Kot razvaline so se ohranili tile objekti: Celje—Gornje, Drenski grad pri Pilštanju, Gamberg pri Zagorju, Jurklošter, Kačnik—Dobrna, Kolovrat, Konjice, Kunšperk, Laško—Tabor, Lindek, Lisca—Freienberg, Paški grad, Pilštajn, Planina, Rifnik, Rogatec, Stopnik, Šalek, Šoštanj—Pusti grad, Valdek, Videršnek pri Lembergu, Vitanje I, Vitanje II, Zbelovo, Žovnek in Zusem.

Kot ostanki ali sledovi pa obstajajo: Blagovna, Brezje pri Mozirju, Čemšenik, Figožar pri Lembergu, Grajska vas, Gornji grad, Gorjakovo pri Gomilskem, Irrstein pri Doliču, Janina pri Rogaški Slatini, Kamna gora na Konjiški gori, Kozje, Landek pri Dobrni, Loška gora pri Zrečah, Lovrenc pri Preboldu, Negojnica pri Rečici, Ojstrica—Zgornja, Ploštanj pri Rifniku, Podčetrtok, Ponikva—Srževisa, Preduger pri Lembergu, Prežin, Rabensberg—Novi, Ruda pri Razboru, Rudnik pri Rečici, Spodnje Zreče—Freudenberg, Šešče pri Preboldu, Šibenik pri Rifniku, Štumberg pri Lembergu, Tabor ob Paki, Tabor pri Vranskem, Vojnik, in Žamerk pri Žusmu.

Končno omenimo še objekte, katerih obstoj je samo še arhivsko dokazan in tudi njihova lokacija ni vedno precizna: Brunenberg pri Novem Celju, Celje—mestni grad II, Frauenburg pri Šoštanju, Freudeneck pri Laškem, Gabernik, Gojka pri Konjicah, Golče pri Gotovljah, Gorica pri Velenju, Gornji grad, Gotovlje, Greben pri Zagorju, Jamnik pri Zrečah, Kacenštajn pri Šoštanju, Kestrivnica, Kozje—trški grad, Laško—mestni grad, Lemberg, Limbar nad Pesjima, Mirje pri Podsredi, Mozirje, Ojstrica—Spodnja, Podgrad pri Šenjturju, Podgrad pri Vranskem, Ponikva, Prebold—Liebenstein, Prukerjev dvor pri Celju, Rabensberg—Stari, Rakovec ob Sotli, Rakovec pri Vitanju, Ravne pri Šoštanju—Stare, Ravne pri Šoštanju—Nove, Rečica, Reinhof pri Strmcu, Raštanj pod Bohorjem, Rožni vrh pri Vojniku, Saksenvart pri Preboldu, Šamberg pri Topolščici, Senek—Stari, Šoštanj—mestni grad, Šperenberg pri Podsredi, Triebhof pri Stranica, Vitanje—dvor, Vrbovec—Zgornji, Zavrh—Šroteneck pri Dobrni, Zgornje Zreče—dvor, Zidani most in Žovnek—stolp na Dobrovlju nad gradom.

Prav tako lahko samo naštejemo objekte, ki so ohranjeni tradicijsko in prehajajo že v obsežno skupino gradišč in aitioloških zasnov: Na turnu v Dobrini pri Žusmu, Dor na Boču, Falkenstein nad Sevnico, Kjumberg pri Soteski, Losenberg pri Letušu, Marno pri Hrastniku, Pletovarje pri Dramljah, Rabenstein v Lahovem grabnu, Slivnica pri Celju, Stari grad nad Sevnico, Šemnik pri Zagorju, Ter pri Ljubnem, Trebinjski grad nad Letušem, Turno pri Slivnici, Vranska peč nad Gračnico, Zagorje pri Pilštanju in Župenberg pri Jungerti ter več desetih Gradišč, ki pa za nas niso zanimiva, ker pri našem članku ne pridejo v poštev.

Po pregledu stanja obravnavanih objektov analizirajmo še njihovo kronološko urejeno razpredelnico, po kateri lahko nazorno sledimo razvoju fevdalne arhitekture ter jo kvantitativno preciziramo. Seveda

jemlje razpredelnici nekaj eksaktnosti neizogibno dejstvo, da se moramo pri tem ravnati po prvih posrednih ali neposrednih omembah objektov. Ta razpredelnica se začneja in končuje z dvori in pristavami, ki omejujejo njen osemstoletni razvoj. V tem razvoju je opaziti valovanje, ki dosega višek v 15. stoletju, sicer pa povprečno naraščanje za okoli 25 objektov v stoletju. Izrazit upad pomenjata 15. in 19. stoletje, ko ta arhitektura izzveni preko podeželskih dvorcev in vil v sodobno, funkcionalno pogojeno arhitekturo.

V 11. stoletju se omenjajo dvori: Braslovče (1045 in 1091), Dobrnica (1055), Kozje (1016), Rajhenburg (895 in 1045) in Vitanje (po 1072);

v 12. stoletju pa dvori in gradovi: Celje (ca. 1130), Gornji grad (1140), Jelšingrad (1146), Konjice (1148), Kozje (1197), Kacenštajn (1175), Kunšperk (1167), Laško (1148), Mozirje (1146), Planina (1190), Pilštajn (1140), Podčetrtek (1162), Polzela (1170), Ponikva (1197), Prežin (1158), Rabensberg (1159), Rajhenburg (ca. 1150), Rečica (ca. 1140), Rifnik (1165), Rogatec (1182), Stopnik (1188), Šalek (1192), Šoštanj (1199), Tabor pri Vranskem (12. stol. ?), Valdek (1140), Vitanje I (1140), Vojnik (1165) in Zovnek (1175), torej skupno 55 objektov.

V 15. stoletju se pojavijo: Bizeljsko (1228), Blagovna (1225), Brežice (1241), Celje—mestni grad I (1287), Freudeneck (1270), Gotovlje (1264), Kačnik—Dobrna (1257), Kamna gora (—), Kolovrat (—), Lemberg pri Dobrni (1270), Lemberg (1215), Limbar (1265), Lindek (1264), Loka (1260), Loška gora (1279), Olimje (1208), Ojstrica (1288), Paški grad (1264), Pišece (1285), Podgrad pri Šentjurju (1247), Podsreda (1215), Prebold—Liebenstein (1288), Reštanj (1255), Saksenvart (1270), Sevnica (1256), Socka (po 1200), Soteska (1256), Spodnje Zreče—Freudenberg (1224), Šamberg (—), Šenek (1288), Tabor pri Vojniku (—), Turn pri Velenju (1262), Velenje (1275), Vrbovec (1250), Zbelovo (1202), Zidani most (1224), Zamerk (1256) in Žusem (1205), torej skupno 58 objektov.

V 14. stoletju se pojavijo: Bežigrad (—), Brunnberg (—), Celje—mestni grad II (ca. 1390), Frauenburg (1524 razvalina), Gamberg (—), Gorica pri Velenju (1514), Gradič pri Velenju (1560), Graben (porušen 1459), Jamnik (1542), Kostrivnica (1522), Laško—mestni grad (1528), Medija (—), Mirje pri Podsredi (1547), Ploštanj (1584), Podgrad pri Vranskem (1541), Pručerjev dvor pri Celju (1592), Ravne (1517), Ruda (pred 1575), Rudnik (1508—1525), Šamberg (pred 1500 razvalina), Šibenik (porušen 1459), Šoštanj—mestni grad (1572), Šperenberg (1540), Vitanje II (1555), Zavrh pri Dobrni—Šroteneck (—), Zgornje Zreče (1590) in Žovnek—stolp nad gradom (porušen 1459), torej skupno 27 objektov.

V 15. stoletju se pojavijo: Dobje pri Konjicah (1497), Gabernik (1479), Gojka (1476), Gradec pri Laškem (1. pol. 15. stol.), Grajska vas (1489), Lisca—Freienberg (1451), Lovrenc pri Preboldu (1491), Medlog—Gozdni dvor (1469), Rabensberg—Novi (po 1468), Rajhenburg—mestni grad (po 1400), Ravne (15. stol.), Sevnica—mestni grad (ca. 1400), Stermol (pred 1479), Štrovsenek (pred 1467), Tabor ob Paki (pred 1500), Trebnik (1404), Vransko (1492) in Vrbovec (1445), torej skupno 18 objektov. Posredno lahko štejemo k tej skupini tudi Lanovž Zgornji, ki se

omenja leta 1456, a se je po letu 1478 spremenil v manjšo pristavo in se šele okoli leta 1600 znova pojavi v zgodovini.

V 16. stoletju se omenjajo: Braslovče (ca. 1590), Celje—Grofija (po 1580), Drenski grad (1587), Golič (1542), Gorica pri Preboldu (1586), Gorica pri Velenju (2. pol. 16. stol.), Gorjakovo—Konec dvor (po 1565), Gornji grad (začetek 16. stol.), Grmovje (1567), Kozje—trški grad (16. stol.), Laško—Štok (po 1506), Limbar—Spodnji (16. stol.), Olimje (1550), Podčetrtek (1. pol. 16. stol.), Prebold (16. stol.), Rečica (ca. 1550), Rožni vrh (1555), Suhadol (ca. 1550), Sešče (16. stol.), Sirje (16. stol.), Šoštanj (1575—1658), Velike Breze (1582), Virštajn (1578), Zalog (1588) in Zbelovo (1586), torej skupno 25 objektov.

V 17. stoletju nastopajo: Brdce (1618), Dobrova pri Velenju (1620), Čemšenik (2. pol. 17. stol.), Golče (17. stol.), Kolovrat Novi (—), Korpule (začetek 17. stol.), Lanovž Zgornji (ca. 1600), Lanovž Spodnji (ca. 1650), Landek (1688), Laško—graščina (1675—1678), Lešje (ca. 1600), Ojstrica Nova (po 1600), Ojstriška vas (17. stol.), Pogled (dvor 1540, graščina 1617), Ponikva (17. stol.), Prešnik (17. stol.), Rajhenburg—tkzv. Flisov grad (17. stol.), Ruda (po 1600), Šenek (po 1600), Videršnek (porušen 1671), Vinegrad (17. stol.), Vitanje—trški grad (ca. 1600), Zavlar pri Razboru (17. stol.) in Žiče—pristava (ca. 1600), torej skupno 24 objektov.

V 18. stoletju se omenjajo: Babna gora (—), Brežice—pristava (—), Brode (1750), Dobje pri Konjicah (1765), Dobova ob Savi—pristava (—), Dobrna (1775), Frankolovo (—), Novo Celje (1754—1760), Podčetrtek—pristava (—), Rakovec ob Sotli (1750), Rakovec pri Vitanju (1781), Ravne (ca. 1700), Reinhof (18. stol.), Stopnik—Marof (18. stol.), Triebhof pri Stranica (18. stol.), Zgornje Zreče (1718), Zibika—pristava (1759) in dvori okoli Celja: Kristinin dvor (ca. 1700), Rožni dvor (18. stol.), Jožefov dvor (ca. 1770), Smrečji dvor (18. stol.), Zeleni dvor (18. stol.), Kapunov dvor (1. pol. 18. stol.), Sernečev dvor (1785) in Livada—pristava (18. stol.), torej skupno 25 objektov.

V 19. stoletju so nastali: Blagovna (1870), Grmovje (po 1790 in 1867), Jurklošter (ca. 1800), Kozje (1850), Loka pri Zusmu (19. stol.), Paški grad (1848), Planina (1867), Plevna (1. pol. 19. stol.), Podgrad pri Šentjurju (1. pol. 19. stol.), Podgrad pri Vranskem (začetek 19. stol.), Ponikva (1876), Velenje (1851—1858) in Žovnek Novi (1816), torej skupno 15 objektov.

Ce primerjamo dobljene rezultate, ki seveda niso absolutno točni (ker za nekatere objekte niso znane niti približne letnice nastanka), vendar dovolj precizni za statistično uporabo, potem dobimo podobo fevdalnega gradbenega razvoja, katerega determinira številčna vrsta: 5, 28, 38, 27, 18, 25, 24, 25 in 15. Ta vrsta nam izkazuje močan gradbeni vzpon med 12. in 14. stoletjem ter enakomeren razvoj med 16. in 18. stoletjem, toda upad v nemirnem 15. in zaključnem 19. stoletju. Seveda moramo pri tem upoštevati tudi dejstvo, da je bilo precej gradov od 15. stoletja dalje opuščenih, porušenih ali sicer uničenih, da je bila večina gradov od konca 15. stoletja dalje prezidana, povečana, predelana ali sicer obnovljena ter da je od 16. stoletja dalje začelo nastajati vedno več dvo-

rov, dvorcev in pristav, torej manjših in navadno neutrjenih objektov, ki so že v 17. stoletju številčno nadvladali graščine, v 18. stoletju pa sploh prevladali ter si absolutno podredili fevdalno gradbeno delavnost. Ravno ta tip fevdalne arhitekture je, klasicistično in postklasicistično modificiran, tudi zaključil osemstoletno gradbeno zgodovino njenega specifičnega snovanja, za katerega zadnji odmev lahko štejemo historizirajočo, »gosposko« koncipirano podeželsko vilo z dekorativnim stolpčcem, pomolom ali frontispicom iz konca 19. stoletja.

Po pregonu Madžarov iz vzhodnoalpskih dežel je ostalo na obravnavanem ozemlju le zdecimirano slovensko prebivalstvo, ki je živelo po posameznih dolinah in kotlinah, ločenih med seboj z obsežnimi gorskimi gozdovi. Zaradi sestave in izoblikovanosti tal je domače prebivalstvo kmalu razvilo specifične oblike naselbin: posamezne dvore, zaselke in cerkvene skupine, v nekoliko večjih dolinah pa brezoblične in gručaste vasi. Samo v Spodnji Savinjski dolini in v dolini Bolske ter v Posavju jugovzhodno od Brezic so nastale strnjene vasi z ozko parcelacijo, ki je značilna za kolonizacijske naselbine. Razliko med domačim in kolonizacijskim tipom naselbine opažamo tudi v izoblikovanju kmečkega dvora, ki je v domačih zaselkih grupast s ključastim nastavkom ali brez njega, na koloniziranem ozemlju pa ozek in zato razvit v globino. Iz povedanega sledi, da sta v 11. in 12. stoletju nastala na obravnavanem ozemlju dva izrazita kolonizacijska predela: Spodnja Savinjska dolina in dolina Bolske (leta 1260 Sachsenvelde) ter Posavje jugovzhodno od Brezic, povsod na primernih mestih pa so se razvile stražniške naselbine, okrogli »strelski« zaselki, s posebno obrambno organizacijo (npr. v Braslovčah, na Vranskem, v Laškem itd.).

Ogromna aribonska posest še ni bila dosledno razdeljena na posamezne gospodarsko-upravne enote oficije, zato v tem obdobju tudi ni pričakovati večjega števila dvorov (curtes), to je lesenih, redkeje zidanih stavb, utrjenih s ploti, nasipi in jarki, ki so stali v središčih agrarnih kompleksov ter opravljali funkcije njihovih organizacijskih centrov. Dvori so obsegali stanovanja oficialov in služabnikov ter predvsem gospodarska poslopja, vendar z njimi še ni bil povezan obrambni moment, ki je ostal prav do 12. stoletja omejen na gradišča, naravno pogojene in umetno utrjene postojanke, ki so se pogosto ponašale s staro in prastaro lokacijsko tradicijo. Poleg pomembnejših oficijev so se kmalu razvile tudi lastne cerkve, od katerih so se nekatere z ureditvijo farne organizacije v drugi polovici 11. stoletja spremenile v organe cerkvene organizacije. Postale so sedeži prafar ali najstarejših vikariatov, ki predpostavljajo obstoj dvorov v neposredni bližini. Take cerkve so: Konjice (1146), Ponikva (1170), Križ pri Rogatcu (12. stol.), Pilštanj (1167), Videm (1155), Laško (1205), Šempeter—Žalec (1151), Strmec (1256), Braslovče (1140), Gornji grad (1140) in Škale (1154) ter Rečica (1175), Vitanje (1155) in Vransko (1125). Poleg že omenjenih dvorov (v Braslovčah, Dobrnici, Kozjem, Rajhenburgu, Vitanju in pri sedežih prafara), gradišč in strelskih naselij (npr. v Braslovčah in Vranskem) je gotovo že v ari-

bonski dobi nastal tudi vence utrjenih postojank vzdolž madžarske meje: Rogatec (1130 Roas), Podčetrtek (ime Landsberg kaže na izredno starost), Kunšperk (prvotni grad je bil porušen že 1167!) in Rajhenburg (895 in 1043 Reichenburch apud Sowam), morda pa tudi Brežice.

Z razpadom aribonske posesti in razkrojem pridvornega gospodarstva se je položaj na obravnavanem ozemlju bistveno spremenil. V 12. stoletju so zamenjali dotdanje pridvorne »uslužbence« ministeriali in vitezi, ki so vnesli v fevdalne vrste nov izrazito vojaški element. Ker so fevdni gospodje potrebovali mnogo služabnikov za dvorne potrebe in gospodarsko upravo pa tudi za vojaško službo, se je njihovo število naglo večalo in dobivalo vedno večjo veljavo, saj je od njihovega števila bila odvisna senjorjeva moč in ugled. Sprva je bila »familia« vazalov še tesno povezana s fevdnim gospodom, na prehodu v 12. stoletje pa se je ta vez razrahljala. Organizacija pridvornega zemljiškega gospodarstva se je razkrajala, na njeno mesto pa so stopali ministeriali in viteški fevdi, katerih nosilci so bili osebno svobodni (ministeriali, milites) ali nesvobodni (vitezi, oboroženi hlapci) familiariji. Te je vedno ločevala stopnja osebne svobode, združevala pa pravica nositi orožje in sprejemati fevde. V 12. in 13. stoletju se je omenjena fevdalna plast približala staremu visokoplemenitemu sloju svobodnikov (npr. z georgenberško handfesto iz leta 1186). To velja posebno za ministeriale, ki so se z gospodarsko okrepitvijo polagoma otresli večine omejitev, izvirajočih iz njihovega porekla. Medtem ko so stari svobodniki (npr. de Chagere, de Ort, Vojniški, Zovnečani, Bogenski, Ažvini, itd.) živeli po »gospodskih dvorih« (curtis dominicalis), so se ministeriali in vitezi naselili deloma po že obstoječih dvorih, deloma pa so si postavili nove, katerih pomen in velikost je segala od oblike dvorov do nekoliko boljših kmečkih hiš. Dvori kot fevdalna stanovanja so se ohranjali še vse 12. stoletje, saj se npr. leta 1123 omenja na Vranskem, po letu 1072 v Vitanju, po letu 1140 v Rečici, leta 1197 na Ponikvi, itd., vendar so se sedeži večjih fevdalcev že v tem stoletju začeli predstavljati v zidane gradove. Ti so namreč z lokacijo na strateško izbranih položajih (pogosto starih kasteliščih) bolje čuvali svoje gospodarje pred nevarnostmi, združenimi neposredno z naraščajočo posestno drobitvijo in manjšanjem osrednje oblasti, ki je dosegla višek v tako imenovanem interregnu med leti 1250 in 1278. Vitezi in oboroženi hlapci so seveda še dolgo poseljevali dvore ali pa so jih zamenjavali z napol lesenimi stolpi, obdanimi s plotovi, jarki in palisadastimi nasipi. Tudi kot gospodarske postojanke (curtis stabularia, curtis fiscalis, curtis decimalis itd.) so se dvori ohranili prav do konca 13. stoletja ter šele z dokončnim prenehanjem pridvornega gospodarstva prešli v oblike zidanih marofov in pristav. Najdlje so se dvori ohranili na cerkvenih (salzburških in krških), posebno na samostanskih zemljiščih (gornjegrajskih, žičkih, jurklosterskih, polzelskih), kjer so kot sedeži uradov preživeli srednji vek (Gornji grad ima npr. leta 1426 12 uradov: Tirovsek, Savino, Dreto, Ljubno, Luče, Solčavo, Braslovče, Vollog, Lemberg, Šentilj pri Velenju, Poreber na Kranjskem in Inkratec v Furlaniji; Jurkloster leta 1542 4 urade: Maierhof, Telče, Presečno in

Rečico; Žiče leta 1564 5 uradov; Dramlje, Škedenj, Žiče, Oplotnico in Maribor; Polzela pa 1 urad; Andraž). V glavnem pa pomenja 12. stoletje prelomnico v razvoju fevdalne arhitekture, ki je z uvedbo zidanega stolpastega gradu opustila zemeljsko in tesarsko stavbarstvo ter osvojila zidarstvo kot del svoje splošne kulture. Zemeljsko in tesarsko stavbarstvo je ostalo odslej omejeno v glavnem na najnižje plasti plemstva, meščanstvo in predvsem kmečko prebivalstvo.

Vsi fevdalni objekti, ki se omenjajo v 12. stoletju, seveda še niso bili gradovi, kot jih pojmuje danes, saj so se nekateri med njimi razvili šele v 12. in 13. stoletju. Gotovo pa je, da so najprej nastali gradovi seniorjev, ki so razpolagali z večjimi sredstvi (Celje, Gornji grad, Laško, Pilštajn, Rajhenburg, Vitanje, Vojnik in Žovnek, čeprav se rod do leta 1175 še imenuje de Soune ali de Saunia) in gradovi deželno-brambne važnosti (Konjice, Kunšperk, Lemberg, Podčetrtek, Rogatec, Saksenvart, Šalek, Tabor pri Vranskem in Valdek). Ministerialski in viteški rodovi, ki se kot gradniki pogosto omenjajo preje kot sami gradovi, so navadno izvajali svoja imena od dvorskih ali napol lesenih, gradiško tretiranih stolpastih prednikov, ki so pozneje brez sledu izginili, npr. Jelšingrad, Kacenštajn, Mozirje, Polzela, Rabensberg, Rifnik, Stopnik, itd. Kljub opisanim dejstvom pa vendar ne smemo sklepati, da so nastale zidane grajske zasnove šele mnogo pozneje, saj so postali grajeni in utrjeni gradovi že v 12. stoletju običajna središča večjih zemljiških gospoств alođialnega ali fevdnega značaja in prebivališča fevdalcev. Postavljeni so bili večinoma na prirodnih vzpetinah, poudarjenih z motti, ki so jim že same nudile dovolj varnosti, redkeje pa so se namestili na pobočjih nižjega gričevja ali celo v ravnini kot npr. Jelšingrad, Polzela, Ponikva, Tabor pri Vojniku itd. Bivališča močnejših fevdalcev so se že v tem stoletju razrasla iz preprostih večnadstropnih zidanih stolpov, obdanih z obzidjem in jarki, v obsežnejše grajske komplekse (najlepši primer je Planina). V teh stavbah so bili gospodovi prostori (palatium in kementate). Stanovanja oboroženih hlapcev, njegove zasebne vojske, pa so se razmestila v obrobni prizidkih ali celo v lesenih stražarnicah, lociranih okoli gradu. Prebivališča nižjega plemstva so bila mnogo bolj preprosta. Marsikdaj so ostala kar pri stari obliki stolpa, ki mu je bila pridružena večja, napol gospodarska hiša. Prebivališča najnižjih fevdalcev — majhnih vitezov in oborožencev — po vaseh pa so bila navadno podobna večjim kmečkim hišam, le da so bila okrašena s stolpičem v znamenje fevdne pravice.

Medtem ko za večino gradov iz tega in naslednjih stoletij ne vemo točneje letnice nastanka ter jih lahko le približno datiramo na podlagi arhivalij ali gradbenih elementov, pa so med njimi tudi taki, za katere vemo, kdaj so nastali. Tako vemo za Celje, da je nastalo med leti 1120 in 1130, Kunšperk leta 1167 (ko so podrli prvotni grad!), Rajhenburg po letu 1122 (na razvalinah prvotnega gradu), dvor v Rečici med leti 1140 in 1173, Vitanje I med leti 1100 in 1130 ter Žovnek med leti 1130 in 1173.

Za obravnavano obdobje je značilna tudi razporeditev gradov glede na deželno varnost. Njihova razmestitev je namreč še vedno smotr-

na in tvori enakomerno utrdbeno mrežo preko vsega opisanega ozemlja: Rajhenburg, Planina, Pilštajn, Kozje, Podšreda, Kunšperg, Podčetrtek, Rogatec, Ponikva, Jelšingrad, Rifnik in Prežin; nato Laško, Celje, Vojnik, Vitanje, Konjice, Saksenvart, Vransko, Stopnik, Žovnek in Polzela ter končno Šoštanj, Salek, Valdek, Gornji grad, Rečica in Mozirje.

Trinajsto stoletje prinaša nadaljnji kvantitativni in kvalitativni razvoj fevdalne arhitekture, ki je nastajala paralelno z naraščajočimi življenjskimi potrebami (vplivi križarskih vojn) in nadaljnjim drobljenjem zemljiške pesesti. Ker je zemljiška razdrobljenost ravno v tem stodosegla svoj višek in so propadli še zadnji znatnejši ostanki pridvornega gospodarstva, se je močneje uveljavilo razvijajoče se nižje plemstvo, ki se je polagoma trgalo iz ozkih družbenih spon ter že v tem stoletju preko ministerialstva doseglo znatno gospodarsko in politično moč. To je povzročilo nagel vzpon fevdalne arhitekture, ki se je pokazal tako v številu novih objektov kot tudi v njihovi gradbeno-tehnični izpopolnitvi. K stolpu se je kmalu pridružila vrsta pomožnih zgradb: palas, kemenate, kapela, poslopje za služinčad, cisterna ali vodnjak, skladiščni prostori in obodne utrdbe (posebno pri glavnem vhodu in vzdolž glavne napadalne smeri!). Gospodarska poslopja, ki so bila navadno v sklopu dvorov, so sedaj oddelili in jih razmestili pod gradom ali v bližnjem zaselku.

Nagel porast fevdalne arhitekture je arhitektonski izraz individualne želje po varnosti in uveljavljanju, zato v njegovem procesu ni več niti nekdanje razporeditvene smotrnosti niti deželno-varnostnega momenta 12. stoletja, pač pa je toliko močnejša želja po obrambno čimbolj zagotovljeni osebni samostojnosti. Nižje plemstvo, ki je z georbenberško handfesto iz leta 1186 dobilo pravico poroke v okviru deželnih meja ter dedovanja po rodbinskih zvezah, si je z deželnim pravom iz leta 1252 uredilo tudi ostale odnose med seboj in z deželnim knezom ter na podlagi tega že konec 15. stoletja uveljavilo svoje pravice, ki si jih je v naslednjem stoletju dokončno utrdilo.

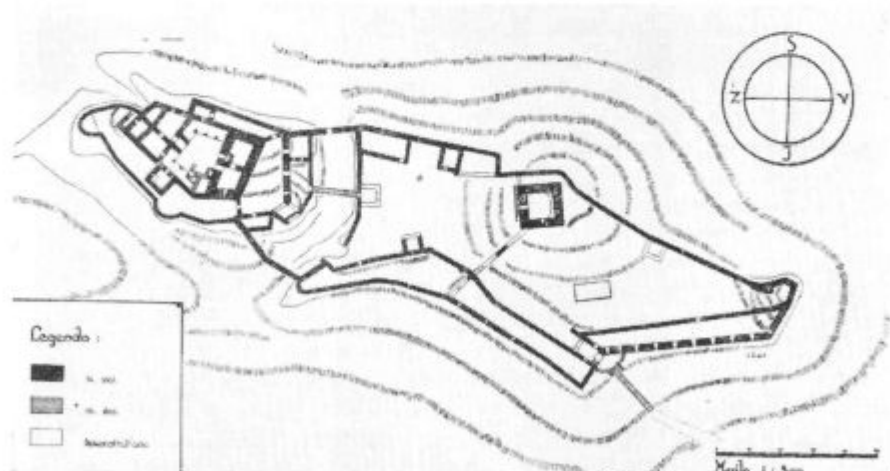
Gradovi iz tega stoletja so še vedno *stolpastega* tipa, vendar jih obdaja vedno popolnejši sistem grajskih poslopij (ki se ravna po oblikah terenske danosti) in predvsem obodnih utrdb, ki že dobivajo tehnične spopolnitve v obliki lin, strelnic, obrambnih hodnikov, smolnic, dviznih mostov, padnih mrež, potern itd. Izmed gradov je posebno omeniti Šenek, na vzpetini nad sedanjo graščino, Gotovlje na Gradišču severno od vasi (ki je bila že leta 1256 sedež fare), Ojstrico na vrhu hriba Krvavice in Liebenstein na pobočju Tolstega vrha, ki se prvič omenjajo leta 1264, odnosno 1288 in so nastali na žovneškem alodialnem svetu. Na krškem ozemlju je zanimiv Kačnik—Dobrna, ki se leta 1257 omenja kot domus nova apud st. Mariam z ozirom na stari dvor bogenskih grofov v Dobrnici, omenjen leta 1055 in 1147; na deželno-knežjem ozemlju pa Zidani most — Klausenstein, ki je nastal po letu 1224 z jasnim namenom čuvanja babenberškega savskega mostu ter ga je odlikovala izredna lega na skalnem pomolu nad sedanjim železniškim kolodvorom.

Sicer pa se je od 66 gradov in dvorov, omenjenih v 12. in 13. stoletju, ohranilo samo 15, ki se lahko ponašajo s tako starim izvorom: Bizeljsko, Brežice, Celje—mesni grad I, Jelšingrad, Lemberg pri Dobrni, Loka, Pišece, Podsreda, Polzela, Rajhenburg, Sevnica, Socka, Tabor, Turn in Velenje, vendar so med njimi le trije, ki kažejo sledove romanske gradnje in torej v svojem sedanjem obstoju segajo v opisani čas, katerega je v arhitekturi obvladoval romanski slog. To so Pišece, Planina in Podsreda. Glavni stolp v *Pišecah*, ki je bil leta 1586 obzidan z novimi trakti in je leta 1661 izgubil svoje peto nadstropje, je kvadratnega tlorisa ter kaže v zidavi izrazito plastenje lepo klesanih peščenčevih blokov s sledovi površinske obdelave in kamnoseškimi znaki v obliki velikih črk latinske abecede. Grad se prvič omenja leta 1285 (pozneje včasih kot Thurm ali Bei der Schanz), a ga način gradnje odločno postavlja v prvo polovico 13. stoletja. Palatium v *Planini* je edinstven primer reprezentančno razvitega stanovanjskega grajskega dela, ki je za svoj čas in po svoji koncepciji v vsem našem sodobnem gradivu izjemen ter se kot tak uvršča med najstarejše ohranjene tovrstne primere na celotnem Štajerskem. Obrambni moment je bil pri Planini omejen na precej nepomemben stolp, ki ga je izgubila že v baročni dobi; stanovanjsko-reprezentačni moment pa je bil podčrtan s palacijem, katerega dvoriščna stran je bila že znatno razrahljana. Palacijeva severna stena kaže kamnito zidavo s težnjo po plastenju, vzhodna pa izrazito gradnjo po načinu ribjega okostja (opus spicatum), kar govori za zgodnji nastanek gradu. Na dvoriščni strani kaže palacij v nadstropju vrsto zazidanih polkrožno zaključenih oken tesno drugega ob drugem. Njihovi okviri so iz masivnih kosov lehnjaka z živimi robovi. Okna so zazidali v 16. stoletju, ko so stavbo povišali in v nadzidku napravili nova pravokotna okna. Palacij je na zapadu deloma porušen ter je prvotno obsegal 7 do 8 okenskih osi z reprezentančno dvorano. Bil je torej daljše nadstropno poslopje, kot so bila običajna pri popolno razvitih grajskih konceptih. Z njim se nam Planina predstavlja kot grajski kompleks, obsežnejši in reprezentativnejši od večine ostalih stolpastih gradov. Ker se Planina posredno omenja že leta 1190, jo glede na gradbene elemente lahko datiramo vsaj v drugo polovico 12. stoletja. Končno omenimo še *Podsredo*, katere masivni glavni stolp kaže s svojo plastovito gradnjo iz peščenčevih klesancev in fugirano malto na romansko poreklo. Ker se Podsreda prvič omenja leta 1215 kot castrum Herberch, lahko njen stolpasti zametek datiramo v drugo polovico 12. stoletja.

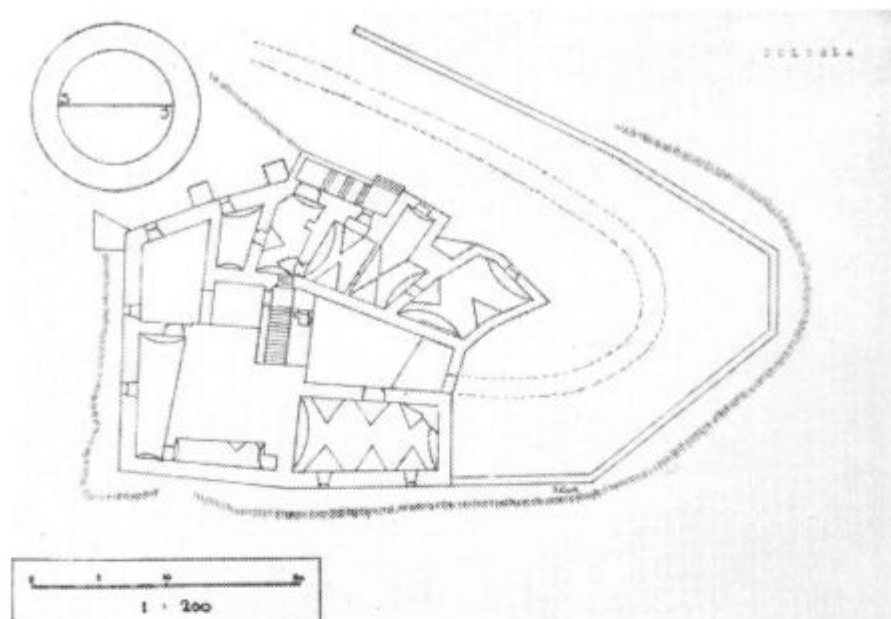
Poleg opisanih objektov sta tipsko zanimiva oba gradova na Keblju, ki sicer stojita izven obravnavanega ozemlja, a kažeta — čeprav v razvalinah — dobro ohranjena primerka preprostih *stolpastih gradov* okroglega (Gornji Kebelj, prvič omenjen leta 1251) in pravokotnega (Spodnji Kebelj, zgrajen šele konec 14. stoletja) tlorisa. Omembe vredne so tudi razvaline Šaleka s trikotnim in Konjic s peterokotnim stolpom ter Lindeka s pravokotnim stolpom in ostanki zgodnjegotske grajske kapele (pomolasta konha!). Med pokrajinske posebnosti končno štejemo okrogle stolpe, ki so značilni za žovneške alodialne gradove: Žovnek,

Ojstrico, Stopnik in katerih je bilo gotovo več, a so z gradovi vred izginiti (Šenek, Gotovlje, Liebenstein?).

Štirinajsto stoletje je grajski koncept razvilo še dalje. Poleg *kopastega* ali *gručastega* tipa gradu, ki je nastal neposredno iz stolpastega z dozidavo tesno prislonjenih, v višino stremečih stavbnih delov, sta se razvila tudi *taborni* in *raztegnjeni* tip gradu. Kot dober primer kopastega gradu lahko štejemo Vitanje II, kot primer tabornega koncepta pa polzelski grad z ozkim notranjim dvoriščem. Primerov za raztegnjeni tip gradu je več, ker moramo pri njem upoštevati več konceptov: 1. novo grajsko jedro se je razvilo v večjem ali manjšem razmiku od starega, 2. novo grajsko jedro se je naslonilo na obodno zidovje in s tem celoten grajski koncept približalo tabornemu tipu gradu, le da ga ni sklenilo in 3. pred grajskim jedrom se je razvilo večje ali manjše predgradje odnosno cvinger, ki je uveljavilo nove obrambne koncepte, nastale pod vplivom križarskih vojn ob koncu 13. stoletja. Najveličastnejši primer tega grajskega tipa predstavlja grad Gornje Celje, ki je nastajal med leti okoli 1355 in okoli 1400 ter zamenjal požgani vovbrški stolpasti grad. Njegov funkcionalni organizem kaže enoten koncept, ki je nastal po enotnem načrtu, kakršnega ne kaže noben drug slovenski grad. Zato je Gornje Celje edinstvena tvorba na naših tleh, ki ima svojega vrstnika šele v Rauhensteinu na Spodnjem Avstrijskem. Obsežen načrt se prilagaja terenu in daje glavni poudarek vojaškemu, le v skrajnem zapadnem delu tudi nekoliko stanovanjskemu elementu. Ta koncept je tipičen za prehodno obdobje v prvi polovici 14. stoletja, ko se je raztegnjeni tip gradu dokončno uveljavil. V prvo etapo njegove izgradnje, to je v sredino 14. stoletja postavljamo predvsem grajsko jedro: palas s kemenatami, tlakovano notranje dvorišče s cisterno in stanovanjski stolp kot končni produkt

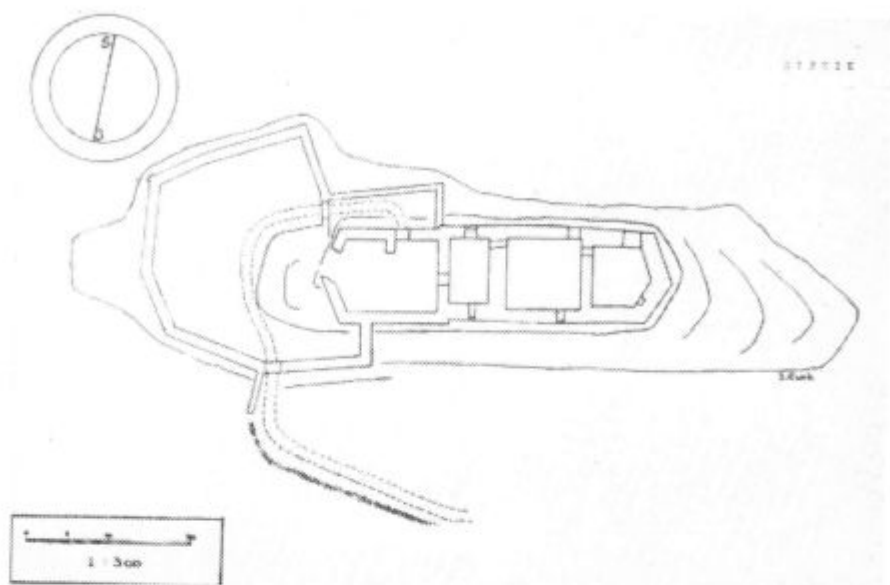
Gornje Celje

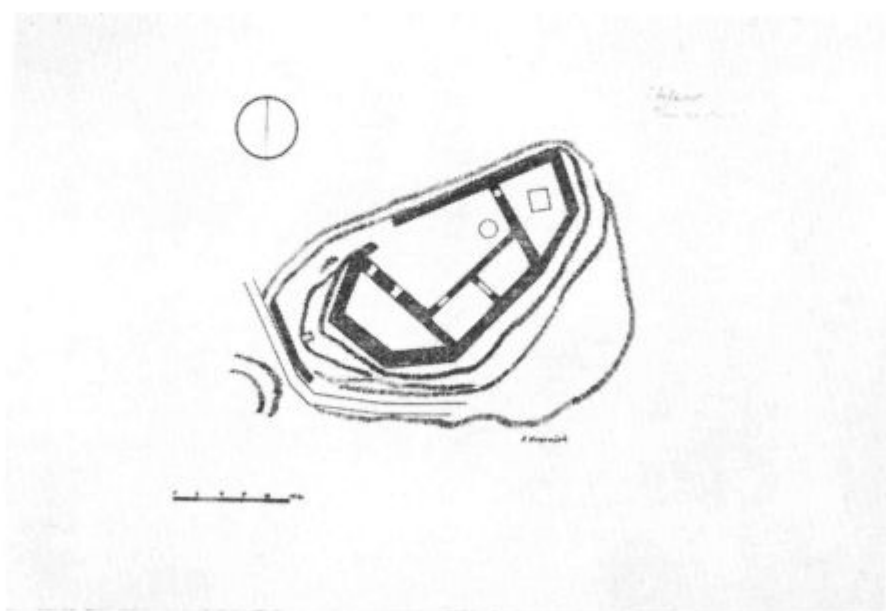
Polzela — Komenda

razvoja stolpastih gradov. Instruktivno analogijo za tovrsten — navidezno dvostolpast grajski koncept najdemo v bližnjih gradovih Rifniku (ki se kot grad omenja leta 1326) in Zbelovem, ki sta v ohranjeni obliki iz začetka 14. stoletja in prav tipična predstavnika tega prehodnega obdobja. Razvojno zanimivi so tudi gradovi Bizeljsko, Konjice in Podstreda, ki so uporabili drug koncept, namreč razvoj dozidkov vzdolž obzidij, ter Rogatec, katerega stanovanjsko jedro je nastalo v manjši razdalji od starega stolpastega središča in se z njim povežalo preko dvižnega mostu.

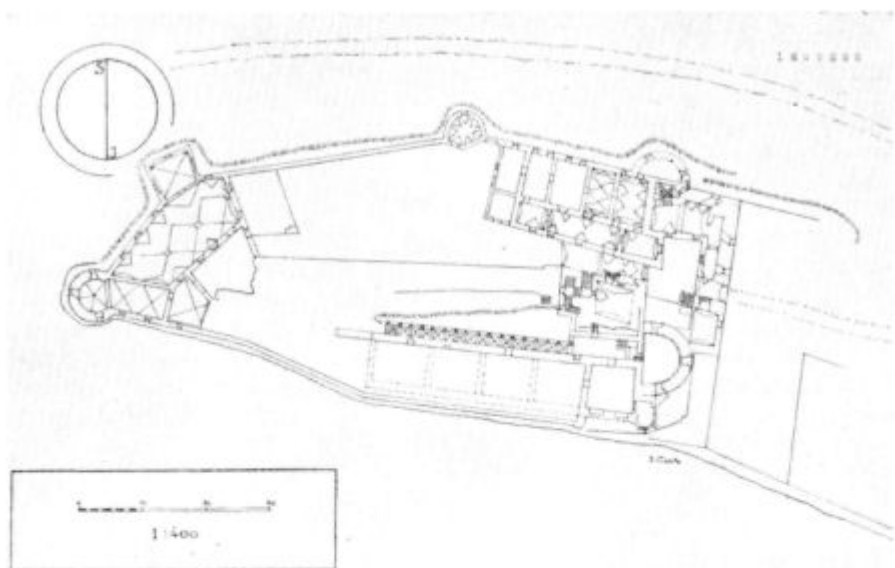
Petnajsto stoletje je ustvarilo nekaj *mestnih gradov* (Celje I in II že v drugi polovici in konec 14. stoletja, Konjice, Rajhenburg in Sevnica) in precej gradičev stolpastega in gručastega, odnosno kopastega tipa (npr. Gradec, Vranksko), razvilo pa tudi nov tip fevdalnega prebivališča — v ravnino postavljeno graščino, katere koncept se ni več ravnal po talnih razmerah, ampak po premišljenem načrtu regularnih oblik. Kot dobra primera tega prizadevanja lahko služita Stirmol pri Rogatecu, katerega podoba spominja na taborni tip gradu, in predvsem Vrbovec—Spodnji, ki je nastal okoli leta 1445, toda bil po letu 1655 temeljito obnovljen. Bil je pravilne pravokotne oblike, imel je 4 trakte in 4 okrogle vogalne stolpe (sedaj mu manjkata južni trakt in stolp), ni pa še imel arkadnega dvorišča, ki se je pri nas uveljavilo šele v prvi polovici 16. stoletja. Pri postavitvi tega gradu so se Celjski grofje gotovo poslužili italijanskega ali vsaj italijansko šolanega arhitekta, kar je pri njihovih

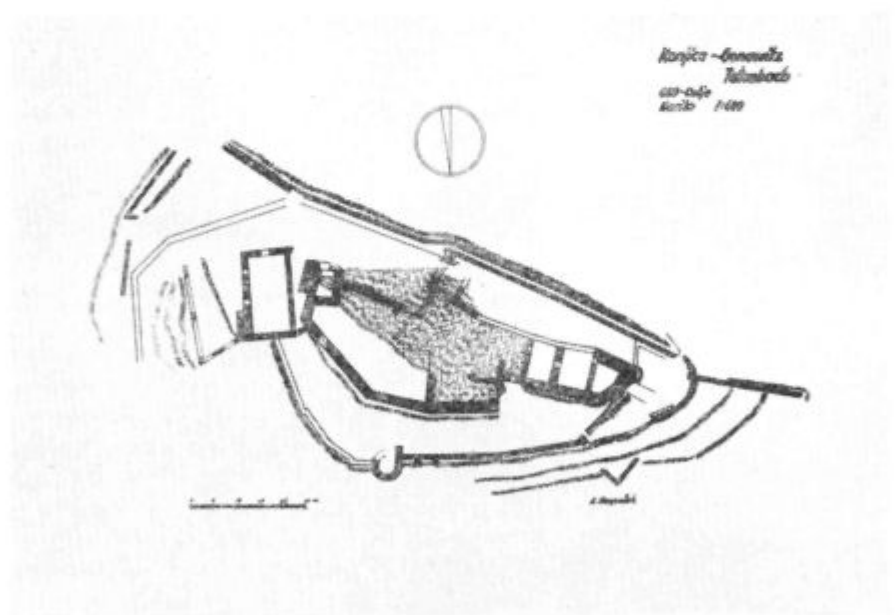
Rifnik

Gornje Zbelovo

Lemberg pri Dobrni

Konjice

širokih zvezah z Italijo mogoče. Vrbovec je kot grajski tip seveda izjemen primer, ki dobi svoje naslednike šele v 16. stoletju.

Drugače pa je 15. stoletje posebno v svoji drugi polovici, ki je bila polna vojnega nemira (boji za celjsko dediščino, boji z upornim plemstvom, madžarske vojne in turški vpadi) zavrlo nadaljnji razvoj gradov-stanovanj in pospešilo razvoj gradov-trdnjav. To se je pokazalo posebno pri modernizaciji že obstoječih in izdelavi novih obodnih utrd: obzidij, stolpov, ravelinov, bastionov itd. Ker je ta proces utrjevanja gradov obsegal še vse 16. stoletje in so se vanj kmalu vpletli priseljeni italijanski gradbeniki, ki so tudi sicer močno vplivali na razvoj naše grajske arhitekture, ga bom obravnaval pozneje.

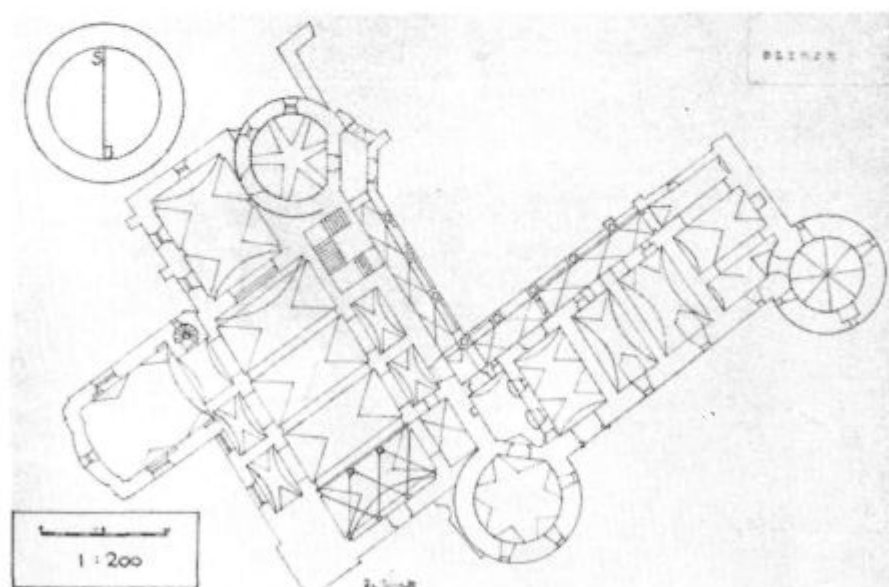
Sicer pa je 15. stoletje z naraščajočo akumulacijo zemljiške posesti v rokah deželnega kneza in Celjskih grofov ter s pogostimi vojnami (habsburško-celjska 1439—1443 in okoli 1453, madžarsko-celjska 1445—1447, borba za celjsko dediščino 1456—1460, vojna z nezadovoljnim plemstvom 1469—1471, madžarska vojna 1479—1490 in turški vpadi od leta 1469. dalje) vplivalo na občuten padec števila gradov. Tako so bili v bojih med leti 1439 in 1443 porušeni: Frauenburg, Freudenberg, Gotovlje, Greben, Kacenštajn, Lindek, Paški grad, Ploštanj, Podgrad pri Šentjurju, Prežin, Saksenvart, Soteska, Šamberg, Šenek, Šibenik, Šoštanj, Vojnik, Zidani most in Žovnek—stolp, leta 1455 pa sta bila uničena Lemberg pri Dobrni in Rabensberg. Večina teh gradov ni bila več obnovljena ter je kmalu zginila iz zgodovine. Tudi v madžarski vojni so trpeli mnogi gradovi v Obsotelju, ki so jih deloma zavzele, deloma oblegale Korvinove čete: Brežice, Rajhenburg, Sevnica, Bizeljsko, Kunšperk, Podčetrtek in Rogatec.

Fevdalni objekti 16. stoletja so se navadno pomaknili na obronke odnosno podnožja hribov, deloma pa so se namestili že v ravninah. Prevladujoči tipi tega stoletja so *graščina*, *gradič* in *dvorec*. Kot primere prvega tipa objektov, ki so pravokotnega, podkvastega ali ključastega tlorisa, lahko navedemo: Drenski grad, Gornji grad, Kozje, Olimje, Podčetrtek, Prebold, Šešče, Šoštanj, Velike Breze in Zbelovo, kot primere drugega tipa pa: Golič, Gorica pri Velenju, Grmovje, Rožni vrh in Zalog. Vse ostale objekte lahko štejemo za dvorce in pristave (npr. Suhadol in Virštajn).

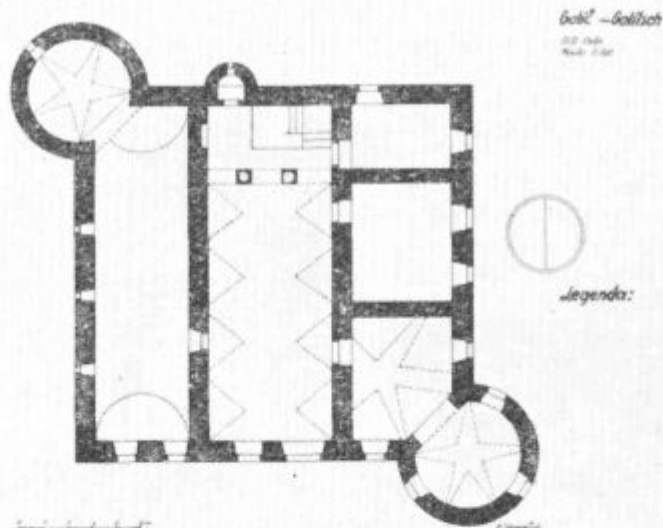
V tem oziru tudi 17. stoletje ni prineslo bistvenih sprememb, le da se je število graščin (Landek, Laško—graščina, Ojstrica—Nova, Pogled, Ruda, Vitanje—irški grad in Zavlar) zmanjšalo glede na število dvorov, dvorcev in pristav, torej manjših toda praktičnejših upravnih središč vedno manjših gospoščin in uradov. Za obdobje 16. in 17. stoletja je značilno obsežno predelovanje srednjeveškega stavbnega fonda z namenom, da se poveča stanovanjska udobnost, doseže večja funkcionalna praktičnost in da se poslopja prilagodijo spremenjenemu stilnemu in estetskemu okusu. Uveljavijo se štuk in freske kot npr. v Celju—Grofiji, v Sevnici (v tako imenovani Lutrovi kleti), Taboru pri Vojniku, Gornjem gradu itd.

Posebno karakteristično za to obdobje pa je delovanje italijanskih gradbenikov, ki so v našo fevdalno arhitekturo vnesli močne renesančne vplive ter z njimi odločilno vplivali na njen nadaljnji razvoj. Povprečen koncept naše fevdalne arhitekture ob koncu 15. stoletja je predstavljal mešanico romanskih in gotških stilnih elementov, ki so se nabrali kot produkt večstoletnega razvoja, v katerem je stanovanjski element nezadržno spodrival obrambnega. Poleg tega pa je igrala veliko vlogo tudi oblika tal, ki je vplivala na slučajnost njihove zasnove in neregularnost njihovih konceptov. S 16. stoletjem se je začelo to spreminjati, pojavil se je ideal italijanskega castella, po katerem so se ravnale nove stavbe, stare pa so se mu poskušale vsaj na dvoriščni strani prilagoditi. Začele so nastajati pravokotne, včasih podkvaste, redkeje ključaste zgradbe z notranjimi dvorišči in okroglimi vogalnimi stolpi. Kot protagonista lahko štejemo Vrbovec pri Nazarju, ki so mu v naslednjem stoletju sledili tudi drugi gradovi: Olimje, Podčetrtek, Brežice, Prebold, Šešče, Pogled itd.

Olimje (1525—1550) so sestavljali 4 trakti (pravzaprav 2 steni) in 4 vogalni stolpi. Ti okrogli dvonadstropni stolpi so bili nameščeni na vogalih stavbe tako, da so tričetrtinsko segali iz kareja enonadstropnih traktov ter jih obvladovali s svojo maso in jasno omejevali s svojimi visokimi stožčastimi strehami. Proti dvorišču so se trakti odpirali s štirimi arkadnimi loki, ki so počivali na toskanskih peščenčevih stebrih. Medtem ko je glavni portal lepo renesančno delo (okvir sestavljata 2 polstebra na visokih bazah s krepkim astragalom in kompozitnim kapitelom ter

Olimje

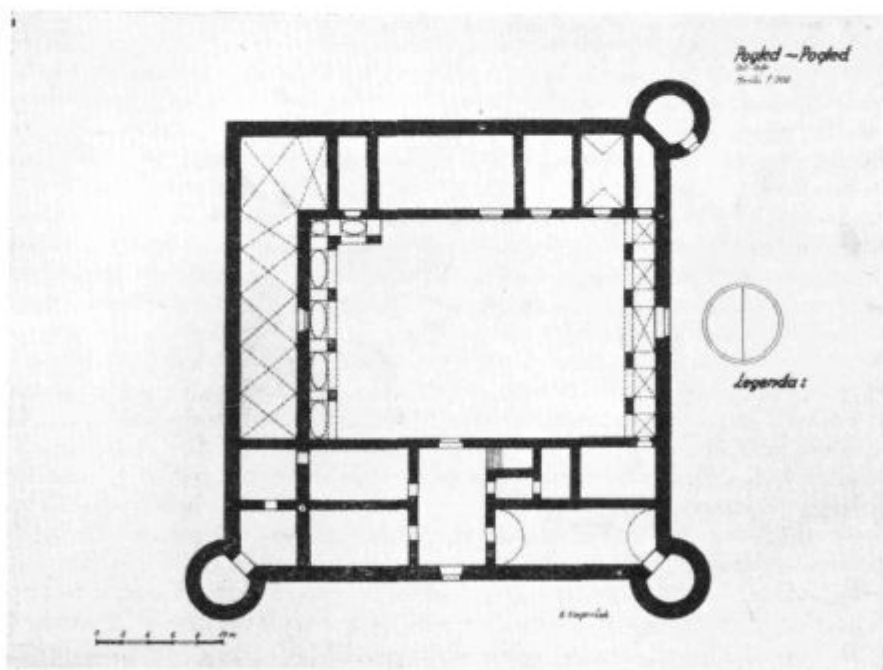

Golič pri Konjicah

ravna greda z bogato profilacijo in golšastim zaključkom, polkrožno zaključena vrata pa imajo rob, posnet na ajdovo zrno), so bila vsa okna še poznogotsko profilirana, visoka okna prvotne kapele v tako imenovanem apotekarskem stolpu pa imajo celo šilaste loke. Podobno mešanico renesančnega koncepta in poznogotskih kamnoseških elementov opazimo tudi pri *Podčetrtku*, čigar pravokotno zasnovi čuvata dva mogočna okrogla stolpa in nepravilno oblikovano zunanje dvorišče. Grad je moral nastati pred letom 1549, ko so ga vzeli v zakup Tattenbachi. Njegovo stopnišče zelo spominja na brežiško, ki je moralo nastati približno v istem času. *Brežiški grad* je dvonadstropen, pravokotnega tlorisa, s 4 okroglimi stolpi ter z grbom Gallensteinov in letnico 1548 nad glavnim portalom. Zgradili so ga po kmečkem uporu leta 1515, a so na njem delali še v sredini stoletja. Za vse omenjene zgradbe, posebno za Brežice in Olimje, je značilna masivna zleknjenost, ki pri *Podčetrtku* ni toliko opazna zaradi visoke lege in predelav v 19. stoletju.

Ker bi nas zavedlo predaleč, če bi hoteli zasledovati ves potek renesančnih predelav naših gradov in graščin, jih v naslednjem le informativno naštejmo, da se bo videlo, kako veliko delo je bilo opravljeno v 16. in 17. stoletju na tem področju. Objekti, ki so jih v tem obdobju prezidavali, so: Bizeljsko (zapadni trakt, dva rondela, nadstropno arkadno dvorišče), Brdce pri Mozirju, Gamberg pri Zagorju, Golič pri Konjicah (nadstropna kvadratna stavba z 2 rondeloma, zgrajena leta 1542),

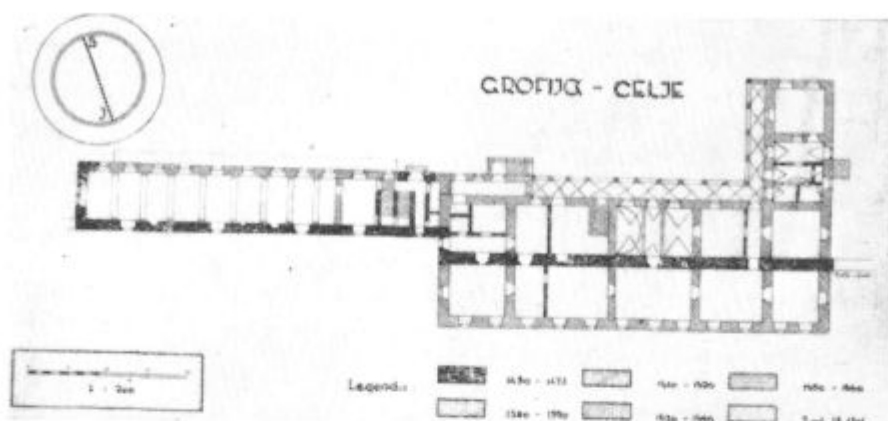
Gorica pri Preboldu, Gorica pri Velenju, Konjice (grad je bil utrjen med leti 1512 in 1522, dobil je mogočen rondel, utrdbe na pobočjih in manjši polkrožen stolp), Korpule pri Šmarju, Kunšperk (obnovljen leta 1575), Laško (Tabor popravljen med leti 1532 in 1534, ko je dobil severozapadni rondel; graščina je nastala med leti 1675 in 1678, imela je vogalna oglatna stolpa in slopaste dvoriščne arkade; Štok je nastal po letu 1506), Gornji Lanovž pri Celju (lepa italijanska zgradba iz ca. 1600 s centralnim stopniščem in krepkim paličastim zidcem), Lemberg pri Dobrni (italijanska gradnja iz leta 1584, ki jo obvladuje mogočen polstolp, soroden onemu v Velenju, flankirata dva rondela, krasijo pa strebriščne arkade), Lešje pri Rečici, Limbar pri Velenju, Ojstrica—Nova, Pilštanj (zgrajen leta 1570 po naročilu škofa Urbana Segstetterja), Pišcece (povečane leta 1586), Pogled pri Poljčanah (zleknjena pravokotna stavba iz leta 1617 s 5 okroglimi vogalnimi stolpi, s slopastimi arkadami in polnadstropjem, verjetno italijansko delo), Prebold (pravokotna stavba s 4 vogalnimi oglatimi stolpi iz 16. stoletja), Rajhenburg (popolnoma prezidan v prvi polovici 16. stoletja), Rogatec (zgrajen po požaru okoli leta 1576, obsegal je tri dvonadstropne stanovanjske trakte), Rožni vrh (ca. 1535), Ruda (začetek 17. stoletja), Sevnica (z letnico 1597 in arkadnim dvoriščem, sedanjo obliko s 4 vogalnimi stolpi pa je dobil že prej), Soteska pri Pirešici (dvonadstropna stavba iz let po 1635, Suhanol (ca.

Pogled pri Ločah

1550), Senek pri Polzeli, Širje, Šoštanj (zgrajen med leti 1575 in 1658), Sešče (dvo nadstropna graščina s štirimi vogalnimi stolpi), Tabor pri Vojniku, Trebnik pri Konjicah (zgrajen okoli leti 1650), Turn v Škalah pri Velenju (v 17. stoletju popolnoma prezidan), Velenje (prezidane iz 16. stoletja so italijansko delo, Grad sestoji iz velike, okoli notranjega arkadnega dvorišča grupirane stavbe ter obodnih utrdb z rondeli, katerih vhodni nosi letnico 1558, drugi pa ima kenzolni venec z mašikuli in strelnicami), Velike Breze nad Laškim, Vinegrad nad Dobrno (omenjen leta 1646), Vitanje—trška graščina (verjetno italijansko delo iz okoli 1600), Zbelovo (graščina iz leta 1586), Žiče (pristava iz ca. 1600), Žovnek (po požaru leta 1552 obnovljen, dobil je močne utrdbe in arkadno dvorišče) in Zusem (obnovljen po letu 1559), nato Legant v Braslovčah (italijanski двореc iz druge polovice 16. stoletja) in Tavčarjev dvor v Rečici (nastal v sredini 16. stoletja).

Italijani seveda niso pri nastajanju ali predelavi vseh naštetih gradov, graščin, gradičev, dvorov, dvorcev in pristav vselej neposredno sodelovali, vendar je bil povsod prezenten njihov vpliv: stavbe so se prilagajale novim stanovanjskim zahtevam in okusu, povsod se je uveljavljala ritmična, po možnosti simetrična kompozicija, v notranjščinah so reorganizirali prostore in jih boljše povezali, uveljavili so se arkadni hodniki. Obrambni moment se je vidno prezentiral na vogalih v obliki najprej okroglih nato oglatih stolpov, ki so končno derivirali preko rombastih oblik in pomolov (poznala jih je že gotika, le da jih ni sistematično uporabljala!) do nekoliko krepkejših rizalitov, Fasada, ki je v začetku le malo poudarjala svojo os s pomočjo tektonskega ali rusticiranega portala in eventualne bifore, je polagoma izoblikovala osrednji rizalit ter ga često še poudarila z malim stolpičem na strehi. Pri tej zgodnjebaročni metamorfozi fasade so seveda sodelovali tudi dekorativni elementi, predvsem plastičnejši okras oken, vrat, zidcev, sten itd. Tudi etažiranje je kmalu uveljavilo italijanski piano nobile ter uvedlo mezzanin in polnadstropje, razporeditev nadstropij torej, ki se je ohranila globoko v 18. stoletje (npr. dvori okoli Celja). Tako lahko že iz bežnega pregleda arhitektonskega razvoja v 16. in 17. stoletju ugotovimo, kako je prehajala njegova izrazna forma iz renesančnih preko manirističnih v baročne koncepcijske in stilne prvine. Ta razvoj se je kazal na različnih tipih stavb različno, vendar je povsod težil od statičnega k dinamičnemu, od ritmičnega k potenciranemu, od umirjenega k razgibanemu. V tem pogledu je zanimiv pojav Grofije v Celju, stavbe, ki je nastala med leti 1580 in 1600 ter je tipičen zastopnik pozne renesanse. Kdo jo je zidal, se ne ve, vendar je stavba zagotovo italijansko delo. Predstavljala je prizmatično gmoto z majhnim severnim domestikalnim traktom, s strogo ritmično, s komaj poudarjeno simetralo (balkonom in nekoliko večjimi okni), z etažno razporeditvijo po principu piano nobile, z nevsiljivim kamnoseštvom ter s stopniščem, skritim v zapadnem delu stavbe. Zapadni prizidek (sedaj odstranjen) in arkadne hodnike je dobila šele v prvi in drugi četrtini 17. stoletja, do takrat pa je učinkovala predvsem s svojo nerazčlenjeno gmoto. V poudarku njene sime-

Celje — Grofija

trale se je že čutil subordinacijski princip ranega baroka, ki podreja po adicijskem načelu ritmike in simetrije razporejene stavbne člene umetnosno potencirani osi, vendar ta princip še ne obvladuje stavbe, ki je še vedno renesančno statična in jo nekoliko dinamizira le trapezasta streha s svojo strmo kantileno. Šele arkadni hodnik iz druge četrtine 17. stoletja s svojim stopnišnim prizidkom iz okoli 1660 je vzel stavbi njeno maniristično zadržanost ter ji vdihnil nekaj onega nemira, ki pomenja že naslednjo to je baročno etapo v razvoju naše fevdalne arhitekture. V obdobju osemdesetih let se je torej prvotno renesančna graščina spremenila v baročno rezidenco, pred katero se je raztezalo obzidano pravokotno dvorišče, ki je fungiralo kot njen cour d'honneur.

Spremenjene upravne in predvsem gospodarske razmere so vedno močnejše zahtevale tudi nova fevdalna središča. Ekonomski interes je pogojil njihovo preselitev v doline, iskanje novih prometno ugodnejših lokacij in izgradnjo sodobnejših, stanovanjsko in gospodarsko primernejših objektov, stari pa so bili opuščeni in so propadli. Poleg tega izrazito ekonomskega procesa pa je vplivalo na zmanjšanje fevdalnih postojank tudi revolucionarno gibanje socialno najnižje stoječega družbenega sloja — podložnikov, ki je ravno v teh stoletjih večkrat pretreslo obravnavano ozemlje. Tako so bili poškodovani ali uničeni v 16. in 17. stoletju naslednji fevdalni objekti: leta 1515: Bizeljsko, Brežice, Celje—Gornje, Gamberg, Kunšperk, Pilštanj, Podčetrtek, Podsreda, Rajhenburg in Zbelovo; leta 1575: Rajhenburg, Reštanj in Sevnica; leta 1631: Suhadol in Žiče; leta 1655: Braslovče, Brunnberg, Golič, Gorica pri Preboldu, Gornji grad, Gradič, Grajska vas, Jelšingrad, Korpule, Laško, Lemberg pri Dobrni, Limbar, Ojstrica, Oplotnica, Planina, Podgrad pri Vranskem, Ponikva, Prebold, Ravne pri Šoštanju, Rifnik, Rudnik, Soteska, Stopnik, Salek, Sešče, Sirje, Šoštanj, Tabor ob Paki, Tabor pri Vojniku, Turn, Velike Breze, Vrbovec, Zovnek, Žusem ter samostani Jurklošter, Novi klošter in Žiče; leta 1661 pa končno Pišcece.

V osemnajstem stoletju so gradili samo še dvorce in pristave, med katerimi so zanimivejši: Brode pri Vranskem (z vogalnimi pomoli), Dobrna (naprednega paviljonskega tipa z mansardno streho), Zgornje Zreče in Sernečev dvor v Celju (z najlepšim portalom Celja iz leta 1785), predvsem pa osrednji poznobaročni objekt obravnavanega ozemlja — graščina Novo Celje.

Novo Celje je najlepša fevdalna stavba Spodnje Savinjske doline in obenem ena najlepših baročnih arhitektonskih stvaritev pri nas. Na njenem mestu je stal od 14. stoletja dalje grad Brunnberg, katerega lastniki so bili plemeniti Leyser, v prvi polovici 17. stoletja Qualandro, med leti 1658 in 1752 pa baroni Miglio. Leta 1752 je graščino kupil grof Anton Gaisruck, ki je dal Brunnberg podreti in nekoliko zapadneje postaviti med leti 1754 in 1760 sedanjo graščino, katere daljni vzor je dunajski Schönbrunn. Stavba je prizmatičnega tlorisa in trinadstropna. Glavni portal krasita kipa Samsona in Herkula. V frontispicju se nahaja grb grofov Gaisruckov. Veža služi za prevoz na dvorišče in za vstop v stranske prostore. Njen obok počiva na štirih masivnih toskanskih pilastersko okrašenih slopih. V pritličju se nahaja jedilnica z osrednjim stebrom in kapela, katere stene so prevlečene s štukom—lustrom, kaloto pa krasí fresko—slikarija. V prvem nadstropju je vrsta sob, v drugem pa dvorana, ki sega še v tretje nadstropje. Njen tlak je marmornat, stene prevlečene s štukom—lustrom, strop pa krasí freska, ki predstavlja Marijo Terezijo, kako obdari Antona Gaisrucka. Pred dvorano je balkon, na levo in desno pa vrsta sob, katere so včasih krasile tapete, predstavljajoče štiri elemente, chinoiserije itd. V tretjem nadstropju je vrsta elegantnih sob. Stopnišče, ki povezuje vsa nadstropja, je lepo, krasí ga kovana ograja in kipi osmih mitoloških figur: muz in park. Sočasna stranska poslopja so večinoma predelana. Tudi na glavni stavbi je bilo mnogo spremenjenega, odkar služi namenom bolnice. Stavba je velike umetnostne vrednosti, saj so pri njeni izdelavi sodelovali prominentni umetniki takratnega štajerskega baroka, predvsem kipar Vid Königer in slikar Jožef Schifferl ter francoski slikar panojev in supraport Nikolaj Fasin. Graščino je obdajal baročno urejeni park s paviljonom, glorieta, belvederom, kipi itd., ki je dopolnjeval celotno zasnovo v reprezentančno popoln baročen grajski ansambel.

Poleg novogradenj so v 18. stoletju izvršili tudi mnogo uspešnih obnov, med katerimi je najpomembnejša prezidava gornjegrajske graščine v sredini stoletja, ko je dobila nove dvoriščne fasade z rusticiranim pritličjem in pilastersko razčlenjenimi nadstropji, medtem ko okna kronajo bolj ali manj razgibana čela. Sicer pa so bili obnovljeni še naslednji objekti: Dobje, Dobrnica, Bizeljsko, Brežice (freske!), Dobrova pri Velenju, Jelšingrad (freske), Olimje (freske), Laško—Štok, Medlog—Gozdni dvor, Prešnik (freske), Šoštanj, Virštajn, Zusem itd.; med naštetimi so bili nekateri skoraj v celoti obnovljeni, drugi pa so dobili le posamezne dekorativne elemente: portale, fasade, freske, štuk, stopnišča itd. ali pa posamezne stavbne dele odnosno prizidke. Pri

mnogih je bilo urejeno tudi okolje v smislu baročnega poseganja v naravo: ustvarjeni so bili francoski in angleški parki, okrasni vrtovi, drevo-redi, jezera in ribniki, paradna dvorišča itd.

Devetnajsto stoletje pomenja zaton fevdalnega reda. Vendar je tudi to stoletje ustvarilo še precej fevdalnih objektov klasicističnega in postklasicističnega sloga, med katerimi je zlasti omeniti obe graščini ključastega tlorisa v Jurkloštru (v zadnji vojni uničena) in Kozjem (pred zadnjo vojno predelana) ter dvorce: Blagovno (poleg starega grajskega »marofa«), Grmovje, Podgrad pri Vranskem in Novi Zovnek. Romantičnemu razpoloženju prvih dveh tretjin 19. stoletja je treba pripisati tudi obnove v smislu klasicističnega in historizirajočega sloga, ki so bile izvršene na dolgi vrsti starejših objektov: Bežigrad, Frankolovo, Gorica pri Velenju, Gradec pri Laškem, Jelšingrad (predelan v orientalskem slogu!), Kapunov dvor v Celju, Lanovž—Spodnji, Livada v Celju, Loka pri Zidanem mostu, Medija, Medlog—Kristinin dvor, Pišeece, Podčetrtek, Podgrad pri Vranskem, Prešnik, Rajhenburg, Ravne pri Šoštanjju, Ruda, Sevnica, Socka, Senek, Širje, Strovsenek, Tabor pri Vojniku, Trebnik pri Konjicah, Velenje, Vransko, Zalog, Zavlar in Novi kloster. Ostali fevdalni objekti iz prejšnjih obdobij so ostali deloma nespremenjeni, večinoma pa so bili predelani v utilitarne namene, pri čemer so izgubili večino svojih historično-dokumentarnih in stilno-estetskih vrednot.

Da nam bo postala zapuščina ohranjene fevdalne arhitekture bolj prezentna in da si bomo na jasnem, kaj so nam pretekla stoletja na tem kulturno-historičnem področju zapustila, si oglejmo še časovno razpredelnico ohranjenih objektov in njih tipsko razvrstitev, iz katere bomo lahko ugotovili tudi metamorfozo njenih vrst.

Dvanajsto stoletje je zasnovalo: Dobrnico, Jelšingrad, Polzelo in Rajhenburg.

Trinajsto stoletje je ustvarilo: Bizeljsko, Brežice, Celje—mestni grad, Lemberg pri Dobrni, Loko pri Zidanem mostu, Olimje, Pišeece, Podsredo, Sevnico, Socko, Tabor pri Vojniku, Turn pri Velenju in Velenje.

Štirinajsto stoletje je postavilo: Bežigrad, Gradič pri Velenju in Medijo.

Petnajsto stoletje je ustvarilo: Dobje pri Konjicah, Gradec pri Laškem, Rajhenburg—mestni grad, Sevnico—mestni grad, Strmol, Strovsenek, Trebnik pri Konjicah, Vransko, Vrbovec—Novi in Medlog—Gozdni dvor.

Šestnajsto stoletje je zgradilo: Braslovče—Legant, Celje—Grofijo, Drenski grad—pristavo, Golič, Gorico pri Velenju, Gorico pri Preboldu, Laško—Štok, Limbar—Spodnji, Podčetrtek—grad, Prebold, Rečico—Tavčarjev dvor, Suhadol, Širje pri Zidanem mostu, Šoštanj, Velike Breze, Virštajn, Zalog in Zbelovo—Spodnje.

Sedemnajsto stoletje je zgradilo: Brdce pri Mozirju, Dobrovo pri Velenju, Kolovrat—Novi, Korpule, Lanovž Zgornji, Lanovž Spodnji, Laško graščino, Lešje pri Rečici, Ojstriško vas, Pogled, Prešnik, Raj-

henburg—tki, Flisov grad, Rudo, Šenek, Vinegrad, Vitanje—trški grad, Zavlar pri Razboru in Žiče—pristavo.

Osemnajsto stoletje je ustvarilo: Babno goro—pristavo, Brežice—pristavo, Brode pri Vranskem, celjske dvore: Medlog—Kristinin dvor, Rožni dvor, Jožefov dvor, Smrekov dvor, Zeleni dvor, Kapunov dvor, Sernečev dvorec in Livado, Dobovo pri Brežicah, Dobrno, Frankolovo, Novo Celje, Podčetrtek—pristavo, Ravne pri Šoštanju, Stopnik—Marof, Zgornje Zreče in Zibiko.

Devetnajsto stoletje je končno ustvarilo: Blagovno, Grmovje, Kozje, Loko pri Zusmu, Paški grad, Planino, Plevno, Podgrad pri Šentjurju, Podgrad pri Vranskem, Ponikvo, Velenje—Novo in Žovnek—Novi.

Torej je iz posameznih stoletij vsaj v lokacijski zasnovi: 4, 15, 3, 10, 18, 18, 20 in 12 objektov, kar daje skupno število 98.

Ce si ogledamo ohranjene fevdalne objekte po tipski zasnovi, dobimo naslednjo razpredelnico:

gradovi: Bežigrad, Bizeljsko, Brežice, Celje—mestni grad, Jelšingrad, Lemberg pri Dobrni, Loka pri Zidanem mostu, Medija, Pišcece, Podsreda, Polzela, Rajhenburg, Rajhenburg—mestni grad, Sevnica, Sevnica—mestni grad, Strmol, Tabor pri Vojniku, Turn, Velenje, Kolovrat Novi in Podčetrtek, torej skupno 21 objektov.

graščine: Celje—Grofija, Dobrova pri Velenju, Gorica pri Velenju, Kozje, Laško—graščina, Novo Celje, Olimje, Pogled, Prebold, Prešnik, Ruda, Šenek, Širje pri Zidanem mostu, Šoštanj, Štrovsenek, Trebnik, Velike Breze, Vitanje, Vrbovec—Novi in Zbelovo—Spodnje, torej skupno 20 objektov.

gradiči: Brode pri Vranskem, Frankolovo, Golič, Gorica pri Preboldu, Gradec pri Laškem, Gradič pri Velenju, Limbar—Spodnji, Podgrad pri Vranskem, Socka, Vinegrad in Zavlar, torej skupno 11 objektov.

dvori: Braslovče—Legant, Brdce pri Mozirju, Dobje pri Konjicah, Dobrna, Dobrnica, Grmovje, Korpule, Lanovž Zgornji, Lanovž Spodnji, Laško—Štok, Loka pri Zusmu, Medlog—Gozdni dvor, Paški grad, Plevna, Ravne pri Šoštanju, Rečica, Stopnik—Marof, Virštajn, Vransko, Zalog in Žovnek—Novi, torej skupno 21 objektov.

dvorci: Jožefov dvor, Kapunov dvor, Lešje pri Rečici, Livada, Medlog—Kristinin dvor, Planina, Podgrad pri Šentjurju, Ponikva, Rožni dvor, Sernečev dvorec, Smrekov dvor, Velenje—Novo, Zeleni dvor in Zgornje Zreče, torej skupno 14 objektov.

in *pristave*: Babna gora, Blagovna, Brežice, Dobova pri Brežicah, Drenski grad pri Pilštanju, Ojstriška vas, Podčetrtek—pristava, Rajhenburg—tki, Flisov grad, Suhadol, Zibika in Žiče—pristava, torej skupno 11 objektov.

Iz dobljenih podatkov sledi končna razpredelnica, ki nam približno, vendar nazorno prikazuje metamorfozo fevdalne arhitekture skozi stoletja.

Z omembo ali zasnovo iz 12. stol. so: 3 gradovi, 1 dvor,
iz 15. stoletja so: 11 gradov, 1 graščina, 1 gradič.

iz 14. stoletja so: 2 gradova, 1 gradič,
 iz 15. stoletja so: 4 gradovi, 5 graščine, 1 gradič, 2 dvora,
 iz 16. stoletja so: 1 grad, 7 graščin, 3 gradiči, 5 dvorov, 2 pristavi,
 iz 17. stoletja so: 1 grad, 7 graščin, 2 gradiča, 4 dvori, 1 dvorec,
 3 pristave,
 iz 18. stoletja so: 1 graščina, 2 gradiča, 5 dvori, 9 dvorcev, 5 pristav,
 iz 19. stoletja so: 1 graščina, 1 gradič, 5 dvorov, 4 dvorci, 1 pristava.
 Prikazane raziskave in analize nam jasno začitujejo osnovno
 razvojno tendenco fevdalne arhitekture, ki vodi od gradu raznih vrst
 in tipov preko graščine in gradiča do dvora in dvorca ter s tem grad-
 beno demonstrira osemstoletno ekonomsko-socialno zgodovino fevdal-
 nega družbenega reda na naših tleh.

To je le bežna skica razvoja fevdalne arhitekture v Posavinju, Obsotelju in Posavju. Iz njenih spomenikov nam govori nekoliko tuja in odmaknjena internacionalna fevdalna kultura, ki pa je v preteklosti vsestransko in močno oblikovala našo pokrajino in njeno prebivalstvo, zato je postala sestavni del naše kulturne zgodovine in važno poglavje v genezi našega naroda. Njeni najmarkantnejši zgodovinski spomeniki — gradovi — so po svoji zunanosti sestavni del naše pokrajine in s tem tudi našega časa, s svojo notranjostjo pa nas vodijo v preteklost, katero nam razkrivajo v svojih arhitektonskih, kiparskih in slikarskih delih ali pa v čustvenih sentencah svojih razvalin. Gradovi in njihove razvaline nam pričajo o srednjeveški vojaški in politični ter novoveški upravni organizaciji pokrajine, v kateri so prevzeli tradicijo in funkcijo predzgodovinskih gradišč in jo oddali naprej — mestom. Zaradi te svoje funkcionalne kontinuitete so gradovi poklicani, da vzbujajo v nas kulturno zavest in domačijski čut, obenem pa v bodočnost ohranjajo pokrajinske in kulturne značilnosti naše zemlje. Ravno ta aktualna funkcija spreminja naše gradove in njih ostanke v naše pokrajinske in kulturne spomenike ter nam nalaga dolžnost, da jih vzdržujemo in ohranimo bodočim rodovom.

LITERATURA:

- Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962.
- Orožen Janko: Gradovi in graščine. Celje 1956.
- Orožen Janko: Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju. CZ 1951, str. 22-39.
- Nowotny Fritz: Südsteirische Burgen und Schlösser. Almanah Südsteiermark. Graz 1925.
- Pettau Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Kronika slovenskih mest V. za leto 1958.
- Strekelj Milica: Grad Ojstrica v Savinjski dolini. ČZN XIV. Maribor 1918.
- Lukman Franc: Grad Ojstrica in gora Krvavica. ČZN XVIII. Maribor 1922.
- Orožen Ignacij: Sachsenwart und Liebenstein. BstG XVI. 1879. p. 129 ss.

- Orožen Ignacij: Über die Lage des Schlosses Sachsenwald MhVSt. 14, 1866.
- Komelj Drago: Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem. ZUZ Nova vrsta. Ljubljana 1951.
- Barawalle—Knapp: Steirische Burgen und Schlösser. Graz 1956-1941.
- Jože Curk: Grad Gornje Celje, njegov opis in zgodovina. CZ 1957 p. 105-152.
- Jože Curk: Stara Grofija. CZ 1958. p. 184-204.
- Jože Curk: Olimje. CZ 1959. p. 277-297.
- Jože Curk: Umetnostni profil Posavinja skozi stoletja. CZ 1960. p. 292-504.
- Jože Curk: Umetnostni profil šmarsko—rogaško—kozjanskega skozi stoletja. CZ 1961. p. 487-501.
- Jože Curk: Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini. Savinjski zbornik 1959. p. 140-160.
- Jože Curk: O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Obsotelju in Posavju. CZ 1962. p. 225-254.

VERA KOLSEK

RIFNIK V ANTIKI

Drugo stoletje naše ere do sedemdesetih let pomeni za rimski svet pa tudi za naše kraje obdobje miru in s tem v zvezi tudi višek gospodarskega, kulturnega in političnega vzpona. Cesar Trajan (98 — 117) je v začetku II. stoletja podjarmil Dacijo (današnjo Romunijo) in jo vključil kot provinco v rimski imperij. S podjarmljenjem te bogate dežele je postavil temelje blagostanju. Blagostanje pa ni bilo le v Rimu, pač pa se je odražalo tudi v provincah, med njimi v provinci Noricum, v katero so bili vključeni tudi naši kraji.

Iz tega obdobja izvirajo najlepši spomeniki rimske dobe, ki so se nam ohranili do današnjih dni. Spomnimo se samo veličastne nekropole v Sempetru. Celeja, ki je zrasla iz keltske naselbine, dobi prav v tej dobi svojo največjo razprostranjenost in po svojem obsegu daleč presega kasnejše srednjeveško Celje. Lepi in zanimivi so kamniti spomeniki mesta, ki jih večino hrani Mestni muzej v Celju, nekatere med njimi pa tudi graški in dunajski muzej. Celeja ni bila le močno trgovsko središče, kajti tu je bilo važno križišče cest, ki so se iz mesta usmerjale na sever, vzhod, zahod in jug, cvetela je tudi obrt, predvsem kamnoseštvo. Nenehno udarjanje kladiva v kamnoseških delavnicah, da zadoste številnim naročilom za nova svetišča, javne zgradbe in druge spomenike, ki prihajajo iz bližnje in daljnje okolice do celejanskih kamnosekov. Številne najdbe izpričujejo gosto naseljenost izven mesta. Po dobro oskrbovanih cestah, kar dokazujejo številni miljniki, potujejo poleg vojaških enot, ki so stražile in varovale severno mejo imperija na Donavi, še popotniki in trgovci, ki trgujejo z dragocenim nakitom, posodo, tkaninami in dišavami. Ena izmed cest, ki je povezovala Celejo s severovzhodnimi kraji, je držala tudi po dolini Voglajne mimo Šentjurja, Ponikve, Šmarja pri Jelšah in Rogatca proti Ptuj. Prav iz bližine Šentjurja pod obronki južnih hribov, so znane rimske hiše, od tu izhajata dve srebrni svetilki in edinstvena najdba — bronasta »Germanikova« glava.

Takšna je bila približna slika pri nas, ko je v sedemdesetih letih drugega stoletja pretresel severno mejo rimskega imperija na Donavi

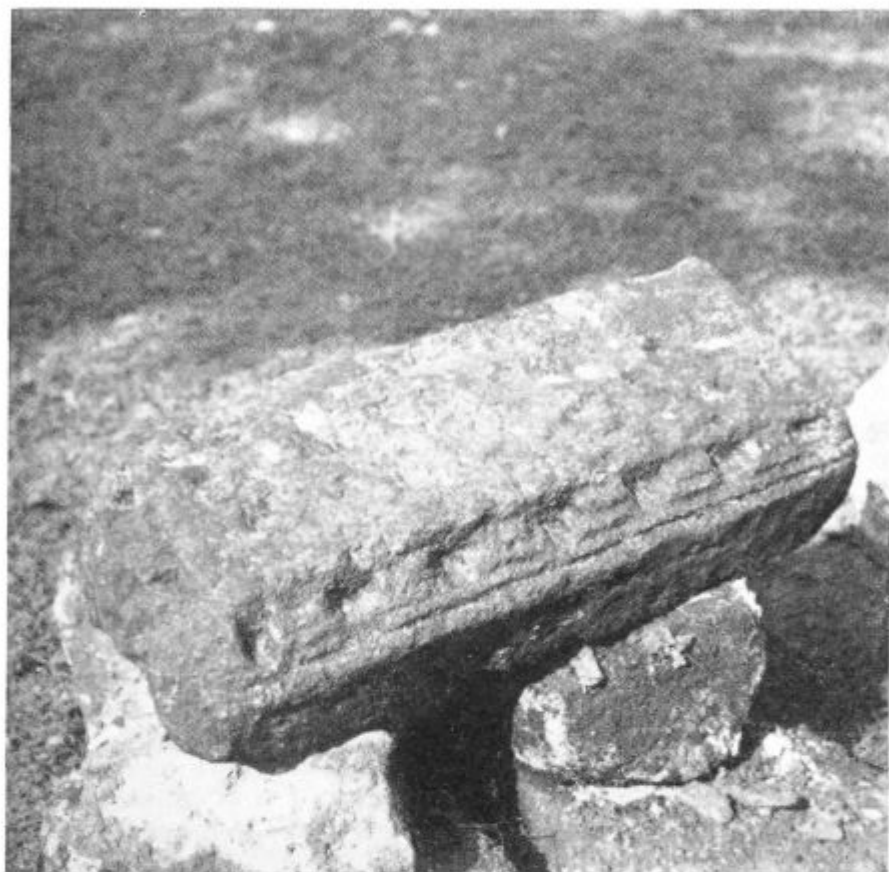
vpad barbarskih plemen Kvadov in Markomanov. Prodrli so globoko v državo, a prvi vpad je bil kmalu zavržen. Vseeno je bilo konec miru in brezbriznosti. Hitro so začeli ljudje iskati zatočišča in varne, težje dostopne kraje. V Celeji, ki do takrat ni imela obzidja, so ga hiteli graditi. Prebivalstvo, ki je stanovalo v neposredni bližini mesta, je zapustilo svoje domove in se naselilo v mestu. Po nalogu cesarja Marka Avrela so zgradili veliko vojaško taborišče v Ločici pri Polzeli in tu se je ustavila II. italaska legija, ki je bila poslana iz Solina v Dalmaciji, da brani severne kraje države. Tudi bolj odmaknjene naselbine so se obdale z utrjenimi zidovi. Taki naselbini poznamo na Brinjevi gori nad Zrečami in na Rifniku nad Šentjurjem.

Rifnik nad Šentjurjem je že po svoji obliki markantna točka ob južni strani doline nad Voglajno. S svojim strmim severnim in položnim južnim pobočjem predstavlja odlično strateško točko s čudovitim razgledom na sever, vzhod in zahod. Sam vrh Rifnika, ki je visok 570 m, sestoji iz dveh enako visokih vzpetin. Na zahodni vzpetini se je razprostirala prazgodovinska naselbina, ki je nastala že v mlajši kameni dobi, na prehodu v bronasto, dosegla za Ilirov svoj največji vzpon, naselili so jo tudi Kelti, vendar ne več v takem obsegu. Na vzhodni vzpetini je kraljevala antična naselbina, ki pa je dobila največji obseg šele v pozni antiki, ko so se začeli veliki premiki ljudstev, doba, ki jo označujemo kot preseljevanje narodov. Kakšna je bila podoba rifniške naselbine v keltski dobi in neposredno za njo sledeči rimski, ko je v prvem stoletju šele začetek rimske civilizacije in romanizacije, nam ni znano. Dejstvo je, da je Rifnik še vse premalo raziskan, da bi nam lahko dal definitivno sliko življenja ljudi na Rifniku skozi tisočletja. Z gotovostjo pa že tudi po dosedanjih izsledkih lahko trdimo, da tudi to obdobje ni ostalo brez prebivalcev na gori.

Prvi je antično naselbino raziskoval Walter Schmid v letih med drugo svetovno vojno. Gradivo, ki ga je izkopal, se danes nahaja v graškem muzeju Joanneumu in ni objavljeno, prav tako niso objavljeni rezultati raziskovanj. Edini skromni pogled v to izkopavanje nudi članek W. Schmidja v *Untersteierischer Kalender* za leto 1944, kjer na poljuden način in izredno tendenciozno obravnava naselbino na Rifniku. Pripisuje jo Vzhodnim Gotom in s tem dokazuje avtohtonost germanstva v naših krajih. Iz zemljevida, ki ga je objavil isti avtor v *Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark* 1945, tabela VII, je razvidno, kje leže antične hiše in kje je delala arheologova lopata med nemško okupacijo.

Mestni muzej v Celju je že nekaj let raziskoval prazgodovinsko naselbino na Rifniku. Da bi nam situacija v antičnem obdobju postala bolj jasna, so se arheološka izkopavanja v letih 1962 in 1963 obrnila tudi v to smer. Izkopavanja so se v obeh letih vršila na antičnem obrambnem sistemu in naselbini; prav tako pa smo izkopavali tudi na grobišču, ki je bilo slučajno odkrito leta 1960 pri rigolanju vinograda na posestvu Fanike Bohinc, vulgo Jazbec.

Vzhodna vzpetina Rifnika je tudi proti jugu precej strma, a ima manjše terase, katere so ljudje v rimski dobi izkoristili in postavili na nje hiše. Obe vzpetini sta med seboj povezani z grebenom. Prav v tem predelu se stikata ilirska in antična naselbina. Tukaj je bilo že med drugo svetovno vojno odkritih pet ilirskih hiš, nekaj metrov proti vzhodu pa lepo zidana antična hiša, ki jo ljudje še danes imenujejo kovačnica zaradi mnogih železnih predmetov in ognjišča, ki se je nahajalo ob izkopavanjih v hiši. In ravno tu nekje med obema vrstama hiš bi lahko pričakovali zbiralnik za vodo, ki je bil za življenje na Rifniku nujen. V letu 1965 je bila na južni strani petih ilirskih hiš odkrita večja apnenica z dobro ohranjenim apnom. Tik ob njej se je nahajala rimska keramika: temnosiv krožnik in rdeč vrč, iz drugega in tretjega stoletja. V neposredni bližini so odkrili leto dni prej bronasto zaponsko-sidrasto fibulo, ki jo datiramo v drugo stoletje. Vse to priča, da je apnenica pripadala prebivalcem, ki so naseljevali Rifnik v rimski dobi. Po vsej verjetnosti se je prebivalstvo na Rifniku pomnožilo za vdora Kvadov in Markomanov, s tem pa se je tudi začela intenzivna graditev hiš. Že W. Schmid omenja v svojem članku, da so hiše grajene na rimski način. Zidane so iz lomljenca, vezanega z malto, in krite z opeko. Okna so bila zasteklena, vrata pa opremljena s ključavnicami in zapahom. Fragmenti rimskih tubulov (votle opeke) so dokaz, da so tudi na Rifniku poznali neke vrste centralno kurjavo, katere kurišče je bilo pod podom, topel zrak pa se je širil po votlih opekah za ometom po stenah. Vse to so nam potrdila tudi izkopavanja leta 1963. V eni izmed hiš, izkopanih med vojno, je še danes dobro viden tlak iz estriha, vendar vse hiše niso bile tako razkošne. V dveh hišah, izkopanih leta 1965, so tla zravnana z nasipom, na katerem je bila plast steptane ilovice. To se je dalo ugotoviti v hiši I, ki je stala 4 m nad obzidjem IV, na majhni terasi. Hiša je imela le en stanovanjski prostor, velik $6,20 \times 3,90$ m. Vhod je bil na zapadni strani in sicer so prihajali v stanovanjski prostor skozi nekako preddverje, široko 2 m. V severovzhodnem vogalu je bilo še delno ohranjeno ognjišče velikosti $1,20 \times 1,20$ m in ravno ob ognjišču se je ohranil del tlaka v hiši. Tik ob ognjišču je ostala železna grebljica in del železnega kotlička. Glinaste posode je ostalo le malo, prav tako skromni so bili ostanki strešne opeke in okenskega stekla. Steklenička iz svetlo-zelenega stekla priča, da je bila tudi na Rifniku v uporabi steklena posoda. Enak tip hiše s preddverjem so odkrili tudi že med vojno. Hiša II je po svoji obliki bolj primitivna, vendar so zato najdbe bogatejše. Verjetno gre pri tej hiši za kletne prostore stavbe. Hiša nima ravnih tal, le ogromne razčlenjene skale in šele nad skalo se začneja venec kamenja, ki predstavlja temelj hiše. Med skalami so ugotovljena kar tri ognjišča, za kar nam govori ogromno žganine in ožgana skala. Tudi precej železne žlindre je med najdbami. Vse to kaže, da je bila v tem prostoru kovaška delavnica in šele nad delavnico se je dvigal stanovanjski prostor. Med

Sl. 1 Rifnik, del arhitrava

najzanimivejšimi predmeti so ključ s ključavnico, zapah, fragmenti stekleničk in bronast novec cesarja Hadrijana (117 — 158). Velikost hiše je 7×8 m. Obe hiši in med vojno odkopane tri hiše imajo le po en stanovanjski prostor. W. Schmid je na samem vrhu vzpetine odkril hišo, ki je bila razdeljena na več stanovanjskih prostorov. Ker pa ne obstaja nobena skica in se na terenu ne da več ugotoviti tlorisa stavbe, ne vemo, koliko je imela prostorov in kakšni so bili. Schmid govori o arhitravih pri tej hiši in sklepa, da je bila stavba last poglavarja naselbine. Verjetno gre za arhitrave, podobne arhitravu za obzidjem III, ki je bil že sekundarno uporabljen kot gradbeni material pri popravilu obzidja (sl. 1). Schmid opisuje tudi kopališče, ki bi ga naj odkrili na robu terase in ki zaradi pomanjkanja vode na gori ni bilo razdeljeno po rimskih navadah na caldarium, frigidarium in tepidarium, ampak je imelo le parno kopel, brez prostorov za mrzlo in

LEGENDA:

▨ SCHMIDOVA IZKOPAVANJA MED II. SVETOVNO VOJNO.

1. RIMSKA APNENICA 1963.

2-3. HIŠI 1963.

4. GROBIŠČE 1962-1963.

I-IV. OBZIDJE 1962-1963.

(III. OBZIDJE S STRAŽARNICO 1962)

toplo kopal. Ravno na tem mestu je Schmid zadel ob obzidje, ki ga je pa imel za južno steno kopaljšča. Zato se človeku vzbudi tudi dvom ob lokaciji kopaljšča. Ali res niso Rimljani imeli boljšega prostora za postavitev kopaljšča, kot prav ob obzidju? In še na enem mestu se je Schmid srečal z obzidjem in sicer ga je po njegovi skici Rifnika (glej tloris), odkril kar nad 50 m v dolžino in zopet mislil, da je južni del stavbe izrednih dimenzij.

Z gotovostjo lahko danes trdimo, da je stalo na Rifniku 6 stanovanjskih hiš; to pomeni za tako odmaknjen kraj kar lepo strnjeno naselbino. Po najdbah sodeč so bile hiše več stoletij v uporabi, od konca drugega stoletja, ko so jih pričeli graditi, pa vse do preseljevanja narodov v šestem in sedmem stoletju. Da je naselbina bila močna ravno v tej burni dobi, nam priča bogato grobišče na južnem pobočju Rifnika. Seveda so v tem, razmerova dolgem časovnem razdobju hiše popravljali, prezidavali in verjetno nekatere tudi opuščali. Vendar nam prezidave hiš zaenkrat niso znane, ker celoten teren še ni raziskan in lahko domnevamo, da zemlja skriva še nove hiše. Lahko pa sklepamo na razne prezidave ravno iz podobnih del, ki so jih izvedli na spodaj obravnavanem obzidju. Pripomnim naj, da tudi vseh hiš niso zgradili naenkrat, temveč postopoma, kar nam povedo različne kvalitete zidov v posameznih hišah. Čim mlajša je bila hiša, tem slabše je bila grajena.

OBZIDJE

Obrambni sistem Rifnika oklepa vrh na zahodu, jugu in delno tudi na vzhodu. Severna stran je brez obzidja, ker zaradi izredno skalnate strmine ni bil potreben. Med tem, ko z zahodne strani preide v lepem loku na južno stran in teče nato ravno, se le rahlo usmeri proti vzhodnemu zaključku proti severu. Smer obzidja je narekoval sam teren. Obzidje stoji na robu razmeroma široke terase. Vidno je bilo na terenu kot nasip porušenega kamenja, preraslega z grmičevjem in drevjem. Zaradi takšnega videza ga je verjetno W. Schmid označil kot prazgodovinski obrambni nasip. Izkopavanja so se vršila na štirih mestih obzidja in sicer na obeh zaključkih — severozahodnem in vzhodnem, vmes pa še na zahodu in jugu. Zaradi boljše orientacije so sonde označene s številkami I — IV, v smeri od zahoda proti vzhodu. Raziskovanja smo pričeli na severozahodnem zaključku obzidja (obzidje I). Obzidje je tukaj zaključeno s kontrafornim zidom, ki leži diagonalno na obzidje in je na zapadni strani ojačen z odebljenim vogalom, ki je zidan iz peščenih blokov. Ves ostali kontraforni zid je iz lomljenca, vezanega z malto, sestavljeno iz rečnega peska in apna. Ohranjeni zid je dolg 4 m, naprej pa je porušen, tako da ne sega več do roba prepada, kjer bi ga lahko še pričakovali, da bi lahko opravil svojo funkcijo varovanja. Vendar je bil porušen v novejši dobi, ko so na vrh Rifnika speljali kolovoz. Širina kontrafornega zidu je 65 cm. Naslonjeno na kontrafor poteka obzidje, ki ima kar zavidljivo širino 120 cm. Obzidje je grajeno iz lomljenca in na notranji strani precej porušeno. Pod ruševinami in pod humusom je v globini 35 cm črna kulturna plast s temnosivo keramiko, močno mešano s peskom, vmes pa srednje velik rimski bronast novc iz tretjega stoletja. Tik pod rimsko keramiko je tudi prazgodovinska prav tako pa tudi nad rimsko kulturno plastjo. To ne preseneča, ker je tik nad obzidjem na zahodnem vrhu ilirska naselbina in erozija je mnogo

Sl. 2 Rifnik, severozahodni zaključek obzidja

keramike nanesa za obzidje. S prazgodovinsko keramiko smo se srečavali na vseh štirih predelih odprtega obzidja (sl. 2).

20 m od obzidja I smo odprli v dolžino 4 m obzidje II. To je nekoliko slabše ohranjeno in sicer le do višine 50 cm. Širina je ohranjena in meri 110 cm. Na tem odseku obzidja je bilo mnogo fragmentov rimske opeke — tegul. Tik ob obzidju je ležala večja opeka kvadratne oblike. Kamenje, ki je opeko obdajalo, je bilo zelo krhko, kot da bi bilo v ognju. Morda gre za manjše kurišče, vendar o žganini ni bilo nobenih sledov. Prav tako kot obzidje I je tudi tukaj obzidje grajeno na živi skali, ki je tu in tam vkomponirana v zid.

Na jugu, v bližini XXIII. poligonske točke, smo odkrili obzidje v dolžini 12 m. Ta del obzidja je najbolj zanimiv zaradi tega, ker je na zunanji strani obzidja stražarnica. Verjetno je edina ob celotnem obzidju, ker se nahaja približno v sredini južnega dela obzidja in so s tega mesta imeli dober pregled na celoten južni predel doline. Obzidje je v tem predelu ohranjeno v višino preko 2 m. Zid je debel 70–75 cm. Enako debel zid je tudi pri ostalih treh stenah stražarnice, ki je naslonjena ob obzidje na zunanji strani. Zanimiva je struktura obzidja. Na mestu, kjer se zapadna stena stražarnice dotika obzidja, je le-to grajeno iz peščenih blokov do globine 1 m, naprej je zid slab in pri globini 150 cm preneha, a le na tem mestu. Če pogledamo obzidje, dobimo vtis, da je bila stena stražarnice vrinjena v obzidje. Tako si lahko razlagamo tudi veliko globinsko razliko v obzidju. Vse ostali del obzidja je enotno grajen in dobro ohranjen. Ob odseku zidu iz peščenih blokov so tudi v zemlji podobni bloki, ki so služili kot gradbeni deli stavbe in so na obzidju že v sekundarni uporabi. Med bloki je tudi arhitrav, ki ima na profilaciji sledove malte. Vse kaže, da je bilo zidovje kdaj popravljeno in material za popravilo vzet iz rimskih hiš v notranjosti obzidja. Med rimsko je bila tudi tukaj prazgodovinska keramika in vretenca od stavev. Celo neolitska kamnita sekira se je znašla za obzidjem.

Stražarnica ima velikost 3,50×3,50 m. Ob severni in zapadni steni poteka 1 m nižje od ohranjenega zidu stopnica, ki je pokrita z estrihom, zidana je iz lomljenca. Preseneča izredno gladek zid stopnice. Široka je ob severni steni 40 cm, ob zapadni pa le 20 cm. Morda je služila kot klop v stražarnici. Na severni strani je na stopnici ležal 17 cm visok peščen kvader (40×55 cm), 10 cm pod stopnico pa drug, visok le 8 cm (25×20 cm). Služila sta kot stopnici k vhodu (sl. 5). Prav na tem mestu smo v obzidju odkrili vhod v stražarnico, ki je bil 150 cm širok in prekrit z dobro malto. Vhod so pri kasnejših popravilih obzidja zazidali s slabim zidom. Stražarnica je imela tla iz steptane rumene ilovice. Nivo tal je 120 cm pod ohranjeno višino zidu. Seveda pa zid ni bil tako visoko ohranjen na vseh štirih stranicah kot na severni, to je na obzidju. Stavba je bila postavljena že pod teraso v precejšnji strmini in se je z leti porušila, tako da smo od obeh južnih vogalov dobili le še spodnji venec kamenja.

Zanimiva je zapadna stena stavbe. Ko so popravljali in pri tem zazidali tudi vhod v stavbo, so morali misliti na nov vhod. In res smo ga odkrili v zapadni steni. Stena je razmeroma dobro ohranjena v dolžini 2,50 m. Do sem sega tudi zahodna stopnica. Takorekoč dvojni zid (stopnica in stena) je preprečil rušenje. Tukaj je tudi 90 cm širok vhod v stavbo in sega skoraj do vogala. Danes težko razumemo, zakaj so zazidali vhod na severni strani in napravili novega izven obzidja. Na ta način je postala stražarnica lažje osvojljiva. K novemu vhodu je držalo stopnišče preko obzidja. To stopnišče je le slabo ohranjeno in to le na zunanji strani obzidja, medtem ko ga na notranji strani lahko le domnevamo. Tukaj smo našli le že zgoraj omenjene kvadre — arhitektonske

Ogrlica
(steklo — jantar)

Bronast uhan
s kocko

Bronasta fibula

Zlati uhani
s košarico

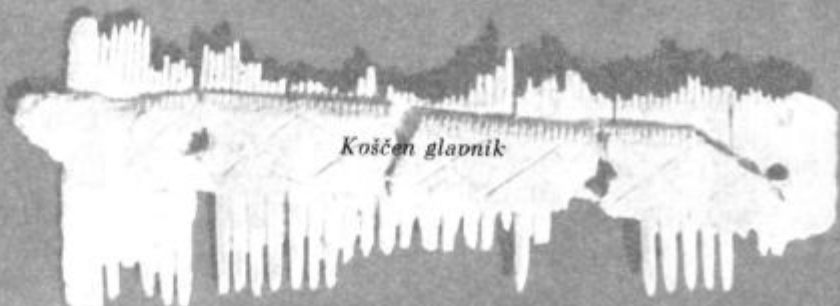
Bronasta
pasna spona

Bronast
pasni okov

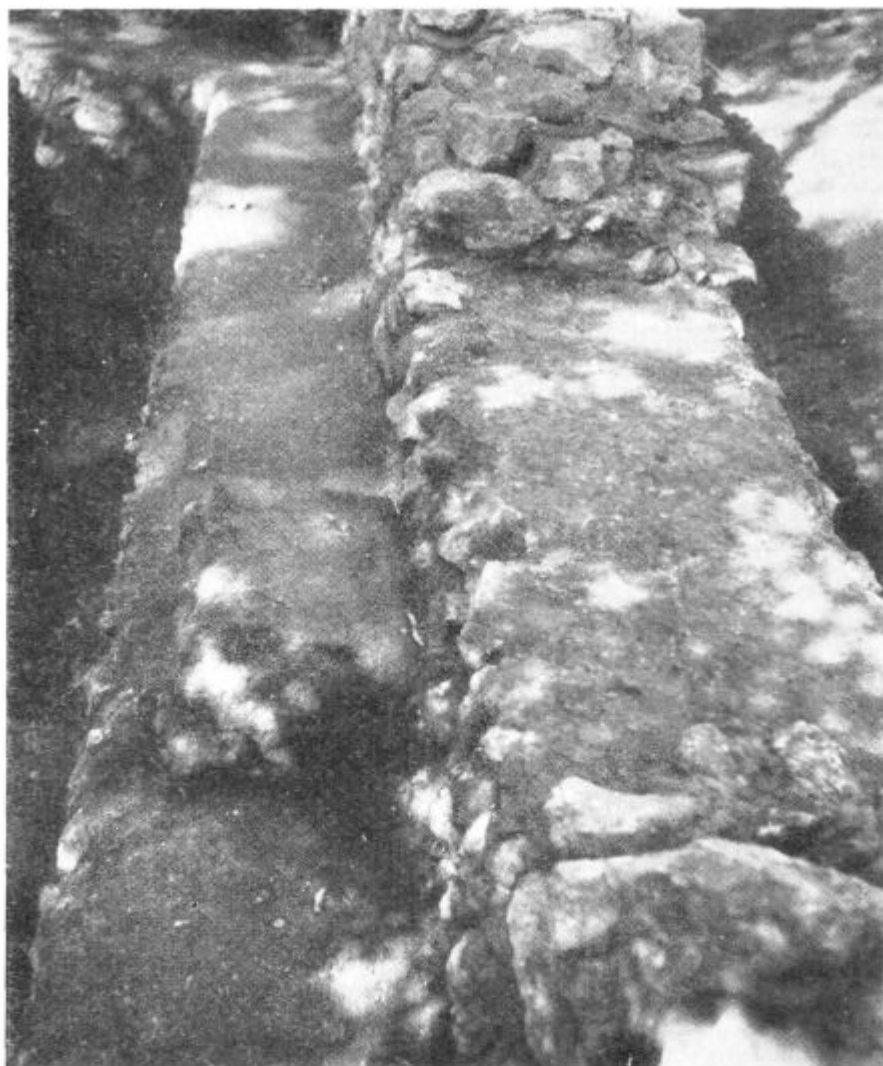

Bronasta
pasna spona

Koščen glavnik

Rifnik: Pridatki v grobovih

Sl. 5 Rifnik, vhod v stražarnico

dele, ki so ležali razmetani ob obzidju. Morda so bili sestavni deli stopnišča.

V letu 1965 smo odkrili obzidje IV. To je vzhodni zaključek obzidja, ki je najslabše ohranjen. Leži na skrajnem robu terase, tik nad skalnatim prepodom. Tukaj lahko opazimo, da je zid najbolj prilagojen terenu s tem, da je živa skala že sestavni del obzidja. Sam rob zaključka je porušen v prepad in imamo na 8 m dolžine, kolikor smo na tem mestu odkrili obzidje, ohranjenega v višino le 30 — 50 cm. Tudi tukaj podpira

obzidje močan podporni zid — kontrafor, ki leži pravokotno nanj, drugače od zahodnega, ki je diagonalen.

V notranjosti obzidja so ležali fragmenti posod iz vseh kultur, katerih nosilci so kdaj živeli na Rifniku. Prazgodovinska in rimska keramika, rimska tegula, keramika iz dobe preseljevanja narodov in dno posode s križem, tipičnim za slovansko keramiko.

Iz ohranjenih ostankov na vseh štirih predelih obzidja lahko sklepamo, da je bilo solidno grajeno in je dobro služilo obrambi naselbine. Koliko truda je bilo potrebnega, preden so zgradili 221 m dolg zid na gori, kamor je bilo treba pretovoriti ves gradbeni material iz doline. To je bil predvsem pesek, ki so ga dobivali iz naplavinjskih plasti v dolini, in pa peščenec, ki so ga prav tako prenašali iz bližnjega kamnoloma na jugozapadnem vznožju Rifnika.

GROBIŠČE

Razteza se v bližini XIX. poligonske točke na južnem pobočju Rifnika, na terasi, ki je razmeroma ozka in nagnjena, vendar precej dolga in oklepa hrib skoraj po celotni južni strani. Leta 1960 je bil pri rigolanju vinograda odkrit skelet z bronasto pasno spono. Izkopavanja so se vršila v obeh letih 1962 in 1965. Rezultat izkopavanj je 29 skeletov, ki večinoma niso bili kompletni, ampak je pri tem manjkala lobanja, pri drugem zopet okončine itd. Te manjkajoče dele smo odkrili na drugih mestih. Skratka, že pri rigolanju vinograda v preteklem stoletju je bilo

Sl. 4 Rifnik, grob št. 26, obdan s kamenjem

grobišče načeto in delno uničeno. Izkopavali smo na zahodni strani terase in tako lahko trdimo, da je pred nami še štiri petine grobišča neodkopanega, verjetno tudi boljše ohranjenega, ker ostali teren ni bil zasajen z vinsko trto. Kljub vsemu pa nam je teh nekaj grobov dalo zanimive rezultate.

Skeleti so ležali v iztegnjeni legi na hrbtu, obrnjeni proti vzhodu. Le tu in tam so se pojavili manjši odkloni od te smeri; vzrok za to lahko pripisujemo dejstvu, da so pokopavali v različnih letnih časih, saj vemo, da se lega sončnega vzhoda nekoliko spreminja. Skeleti so ležali v ravnih vrstah. To pa ni bilo nobeno pravilo, ker so se grobovi pojavljali tudi med vrstami. Mrliču so izkopali dokaj plitvo grobno jamo v rumeno ilovico. Globina grobnih jam variira od 50 do 66 cm, kar je zelo plitvo. Vendar moramo upoštevati, da voda z leti spira vrhnje plasti zemlje v dolino in da so bili grobovi včasih nekoliko globlji. Temnejše grobne jame so se lepo odražale od rumene ilovice, ki jih je obdajala. Mrliča so položili v grob brez krste, kajti v nobenem grobu se ni našla sled lesa, niti žebli. Morda so jih zavijali v rjuho ali pa še to ne. Večina skeletov je bila brez kakršnekoli obloge, le dva otroška sta bila obdana z vencem kamenja, prav tako pa tudi en odrasel skelet (sl. 4). Tu in tam imajo okostja za glavo po en do dva kamna. Zanimivo je, da so bili moški skeleti mnogo boljše ohranjeni kot ženski. V vseh ženskih grobovih manjkajo rebra, hrbtenica in medenična kost, pa tudi okončine so slabše. Morda je vzrok slabše ohranjenosti pomanjkanje kalcija po porodih.

Zunanjih znakov na grobovih ni bilo. Verjetno sploh niso imeli kamnitih spomenikov ali kakšnega lesenega znamenja, pač pa so grobove označevale le manjše gomilice. V zemlji nad grobovi je bilo precej železne žindre in prazgodovinske keramike. Teh najdb pa ne moremo pripisati grobovom, ker so razsute po vsej površini grobišča in so prišle do terase z erozijo iz prazgodovinske naselbine na gori.

Kljub temu, da je moralo biti življenje na Rifniku revno, so pridatki v grobovih razmeroma bogati. To velja predvsem za ženske grobove, kjer smo odkrili predvsem nakit. Moški grobovi so večinoma prazni, le tu in tam imajo po eno bronasto pasno spono ali okrasni okov od pasu. Oba otroška skeleta sta brez pridakov.

Najbolj pogost nakit v grobovih predstavljajo uhani. Večinoma so iz bronu in jih lahko uvrstimo v dve skupini:

1. uhani s kocko, ki je masivna s prisekanimi vogali in s krožcem v sredini. Par uhanov ima kvadratno kocko s prisekanimi robovi, med tem ko ima drugi par pravokotno kocko. Ornament je tudi na tem drugem paru krožec s piko.

V to skupino lahko prištevamo tudi dva velika uhana s kocko, ki sta izdelana v predrti tehniki in imata vložene steklene ploščice. Temu tipu je podoben tudi uhan, ki ima namesto kocke le še z bronasto ploščevino odebeljen konec.

2. uhani s košarico. V to skupino lahko uvrstimo tri pare uhanov. Dva sta iz bronaste žice, uvite v zanke, nad katero je bila pritrjena ko-

Sl. 5 Rifnik, grob št. 9, skelet s fibulo na prsih

šarica. Od same košarice sta se nam ohranila le vrhova s steklenim kamnom v bronastem okviru, od spodnjega dela košarice pa le del bronaste pločevine, ki nam pove, da je bila izdelana v predrti tehniki. Od drugega para uhanov imamo le bronaste žice, uvite v zanke, in steklen kamen, iz česar lahko sklepamo, da sta bila oba para enaka. Dobro ohranjen je par zlatih uhanov s konično, masivno, razčlenjeno košarico, katere vrh ima obliko šesterokrake zvezde. V sredini je steklen biser, obdan s koncentričnimi krogi, izdelanimi v filigranu, šest krakov pa je izdelanih iz granuliranih zrn. Tik pod košarico je ušesce, sam obod se končuje z manšeto (grob 7).

Med naštetimi uhani, je bil v grobu 14 par, ki sestoji le iz uvite žice, katere konca segata nekoliko drug preko drugega. En konec je koničast, medtem ko je drugi istega preseka kot žica v sredini uhana in človek dobi vtis, da je odlomljen.

Poleg uhanov so najbolj pogoste ogrlice iz steklenih jagod najrazličnejših oblik, barv in velikosti. Največ je rumenkastih in srebrenkastih jagod v nizu po dve, tri ali štiri; nadalje paličaste oblike v rumenkasti in modri barvi; paličaste z rahlo narebreno površino; manjše jagode cilindrične oblike, modre, rumenkaste in zelene barve; večje okrogle modre jagode in velike jagode z narebreno površino modre in rumenkaste barve. Le ena jagoda, bikoničaste oblike je izdelana v dveh barvah v rdečkasti in zeleni. Med steklenimi je bilo tudi nekaj jantarjevih ja-

god, ki so lečaste oblike. Vse te jagode so bile najdene ob lobanji ali pod njo. Le dve veliki jagodi sta bili najdeni samostojno in to ob grobu 2 velika jagoda v obliki pravokotne ploščice iz temnozeleno steklene paste, druga je temnomodre barve v obliki kolobarja in se je nahajala v grobu 6 poleg uhanov iz uvite žice.

Fibule so na grobišču skromno zastopane. Imamo le dve. Prva je ležala na prsni skeleta 9 (sl. 5). Lokasta fibula s stilizirano masko na nogi in petimi kraki. Spremljala sta jo oba velika uhana s kocko z vloženi steklenimi ploščicami. V grobu 14 je ležala na desni klavikuli okrogla broška, ki pa je zelo slabo ohranjena. Od nje je ostala le spodnja ploščica in obod. Kaj je bilo v obodu, nam ni znano. Po obliki in ohranjenosti je podobna fibuli, najdeni na Bledu v grobu 210.

Tudi zapestnice so skromno zastopane. V grobu 12 imamo železno nesklenjeno zapestnico trikotnega preseka, z odebeljenima koncema, ki bi lahko bila tudi kačasti glavici. V grobu 7 je ostal le fragment bronaste, precej masivne zapestnice, polkrožnega preseka in v grobu 20 železna zapestnica, okroglega preseka, katere konca segata drug preko drugega. Zapestnica je ležala na medenični kosti.

Od bronastih predmetov sta se nam ohranili še dve igli: prvi je stilus v grobu 7; njegova konica prehaja v odebeljeni štirikotni del, ki se na drugem koncu splošči in ukrivi; druga pa je razmeroma dolga igla v grobu 21, ki ima na odebeljenem zgornjem delu nekaj koncentričnih kanelur in luknjice.

Prstana sta bila dva. Iz groba 7 je bronasti prstan polkrožnega preseka, s sploščenim in nesklenjenim sprednjim delom ter železen obroček ploščatega preseka v grobu 20, ki je bil na prstu leve roke.

V grobu 21 je bil za lobanjo položen dvoreden koščen glavnik, ki ima na eni strani redkeje in večje zobe, na drugi strani pa so zobje gosti in tanjši. V sredini poteka ploščata prečka z ornamentom cikcakastih vrezov.

Omenim naj še tri bronaste gumbke in sicer dva enaka podolgovata z narezanim robom v grobu 24 in mali polkrožni gumbek iz groba 7. Posoda je zastopana le z dvema malima lončkoma jajčastih oblik z navzven zavahanim robom in razmeroma velikim ravnim dnom. Keramika je temnosive barve in mešana s peskom.

Presenetljiva je podobnost rifniškega grobišča z nekropolo na Bledu I in sicer že po legi skeletov, tembolj pa po pridatkih. Blejska nekropola I je datirana v konec 6. in v 7. stoletje. Vendar pa bi bilo danes še prezgodaj postaviti dokončno datacijo rifniškemu grobišču. Nekropola je šele v začetku raziskovanj in lahko pričakujemo, da nam lahko nadaljnja izkopavanja pripravijo še marsikatero presenečenje. Zanimivo je, da so v neposredni bližini Rifnika, v Laški vasi pri Šentjurju kopali grobišče, ki je tudi dalo med drugimi najdbami uhan s kocko. Izkopan je bil le del grobišča in ga pripisujejo Slovanom v 6. stoletju.

Prebivalci, ki so živeli na Rifniku, so bili gotovo vajeni skromnega življenja. Že sama pokrajina jim je nudila malo dobrin. Obdelovali so lahko le skromne njivice, ki so si jih krčili med skalami in gozdom. Goz-

dovi so jim nudili več. Predvsem so se lahko ukvarjali z lovom in za kože iztržili od trgovcev predmete, ki jih niso sami izdelovali, a so bili za življenje potrebni. Na statvah so si tkali obleke, volno so imeli doma, ker so gotovo gojili drobnico. Najbolj razviti sta bili lončarska in kovaška obrt, kar nam izpričujejo najdbe. Le redko so si lahko privoščili posodo od trgovca ali iz bližnje Celeie. Odmaknjeni od zunanjega sveta so le počasi osvajali nove pridobitve in izdelke, nove navade in kulturo ljudstev, ki so korakala po dolini mimo Rifnika. Zato se ne moremo znebiti vtisa, da je na gori prebivalo prebivalstvo — potomci Ilirov in Keltoev, ki so se v rimski dobi počasi romanizirali in pozneje prevzeli običaje ljudstev iz dobe preseljevanja narodov. Zelo dvomljivo je, da bi se katero teh ljudstev tudi stalno naselilo na Rifniku. Po dosedanjih rezultatih sedec dobimo vtis, da je življenje po preseljevanju narodov na Rifniku za nekaj časa zamrlo in oživel v visokem srednjem veku z gradom na severni strani pobočja. Nujno bi bilo z raziskovanji na Rifniku nadaljevati in sicer na začetni nekropoli, ki bi nam lahko postregla z lepimi rezultati, dokončno preiskati naselbino, ki bi nam morda odkrila tudi stare Slovence, o katerih imamo že nekaj sledov. Izkopavanja naselbine bi nam lahko tedanje življenje tudi bolje osvetlila. Morda zemlja še skriva tudi svetišče. Kje se je nahajal zbiralnik za vodo, brez katere si življenja v taki naselbini ne moremo zamišljati in kje je držala pot na Rifnik in kako je prišla skozi obzidje? Na Rifniku bo izkopavanje verjetno odkrilo tudi antično nekropolo, predvsem iz tretjega in četrtega stoletja, ko je naselbina že obstajala, kar nam poleg drugih najdb povedo številni novci te dobe, raztreseni po vsem vrhu. To je le nekaj vprašanj na katera bi nadaljnja raziskovanja lahko dala odgovor in s tem odmerila Rifniku še pomembnejšo vlogo v slovenski arheologiji.

LITERATURA:

Lojze Bolta, Ilirska naselbina na Rifniku pri Sentjurju. Celjski zbornik 1959, str. 258—276.

Walter Schmid, Das ostgotische Dorf auf dem Reichenegg bei Anderburg. Untersteirischer Kalender 1944, str. 77.

Jože Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu, poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951. SAZU, Razred za zgod. in družbene vede, Dela 15, Ljubljana 1960.

Walter Schmid, Südsteiermark im Altertum. Südsteiermark, Graz 1925.

LOJZE BOLTA

ILIRSKO GROBIŠČE V ŠENTJANŽU PRI REČICI

Pri gradnji ceste Mozirje—Radmirje so v Šentjanžu nalefeli na ilirske grobove. Do najdbe so prišli delavci, ki so pri profilu trase 525 cesto nekoliko izravnali. Žal so delavci na najdbo opozorili šele potem, ko so bile grobne enote že skoraj v celoti uničene.¹ Po ogledu terena 25. IX. 1965., nam je uspelo en grob registrirati kolikor toliko in situ. Seveda je tudi v tem primeru ostala vidna samo oblika groba, grobni inventar pa so že pred našim prihodom dvignili.

V kolikor smemo grobišče v Šentjanžu določati in opredeljevati po samem kolikor toliko ohranjenem grobu, kaže način pokopa na tem grobišču na določene značilnosti in odstopanja, ki se ne ujemajo popolnoma z načinom pokopa na ostalih najdiščih Štajerske, če vzamemo za primerjavo grobišče na Rifniku, ali pa — z neko rezervo seveda — gomilno grobišče v Grižah.

Grob v Šentjanžu je bil od vseh štirih strani obdan s ploščami peščenca in pokrit s kamenito ploščo. Okrog žare, ki je bila shranjena v tej kameniti »skrinji«, je bila mastna sivočrna glina, mešana z ogljem. Grobovi Rifnika, ki so povečini tudi plani² so običajno samo pokriti s kamnito steno. Tudi grobovi v Pongracu pri Grižah so kar presto položeni v zemljo, kar je pa nekako bolj razumljivo, ker so ti grobovi redno v gomilah.³ Pač pa pozna grobove v kamenitih skrinjah prazgodovinsko grobišče na Bledu⁴.

OPIS NAJDB:

Lok bronaste vozlaste fibule. Med posameznimi vozli sta po dve kaneluri. Ob koncu, ki bi se moral nadaljevati v peresovino, so ohranjeni tudi fragmenti železa. Vel.: premer: 8,9 cm, deb.: 0,7 cm. Inv. št.: 958. Tab.: I, sl. 1.

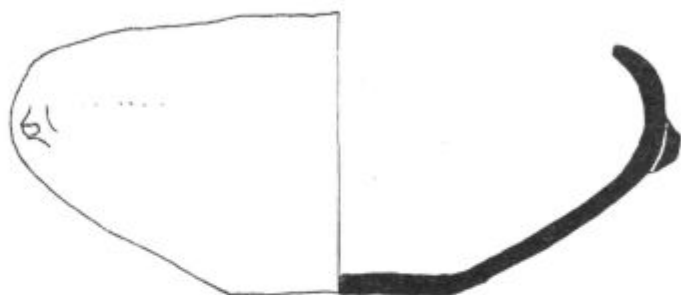
Fragment posode na nogi iz sive gline, mešane s kremencem. Ohranjena je samo visoka cilindrična noga in dno posode. Vel.: ohr. viš.: 6,7 cm, premer dna: 9,5 cm, deb.: 0,65 cm. Inv. št.: 959.

Tabela I

Sl. 1

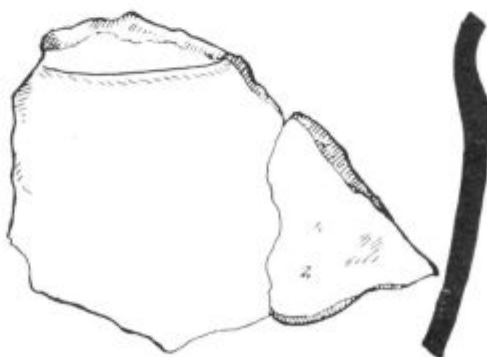
Sl. 2

Sl. 3

Sl. 6

M=1:2

SI. 7

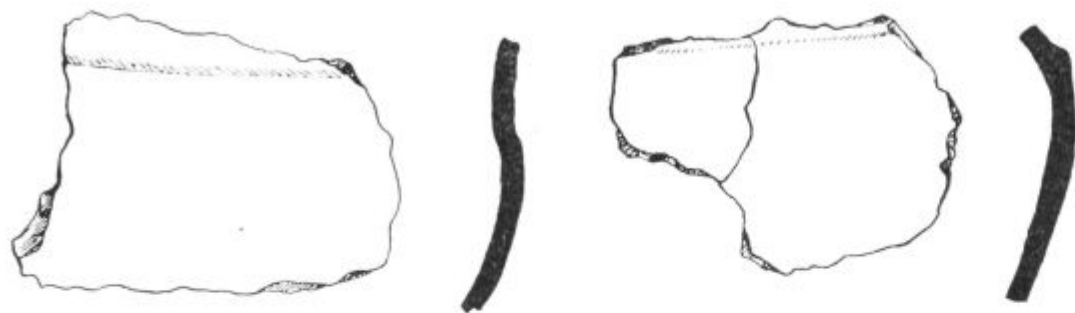
$M = 1:2$

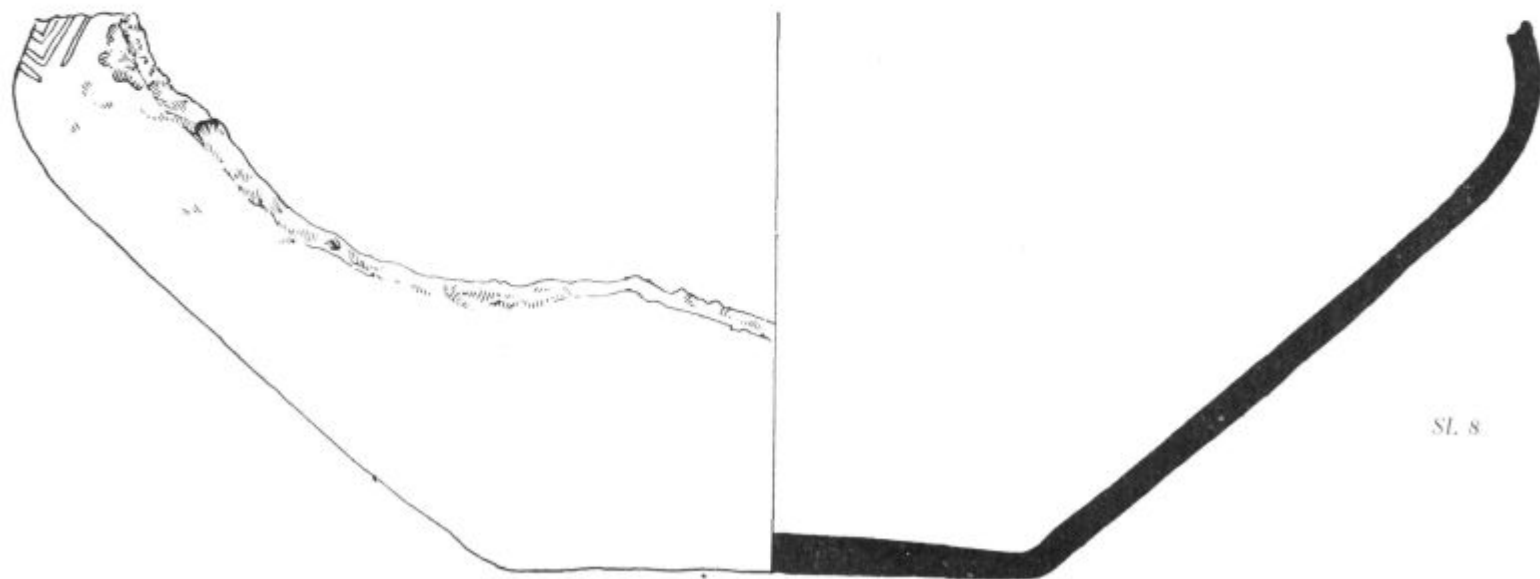
SI. 5

Tabela III

Sl. 4 a, b

Sl. 8

M = 1 : 2

Srednje velika skodela iz sive žgane gline, mešane s kremencem. Zgornji del je nekoliko navznoter zavihan. Na največji periferiji so trije plastični držaji. Zgornji rob je na enem mestu nekoliko odbit. Vel.: viš.: 6,7 cm, pr. zg. roba: 16 cm, pr. dna: 7,5 cm, deb.: 0,55 cm. Inv. št.: 960. Tab. I, sl. 2.

Dva fragmenta konične skodele iz sivorjave žgane gline, mešane s kremencem. Zgornji rob je nekoliko zožen in navznoter zavihan. Vel.: ohr. viš.: 10,9 cm, ohr. šir.: 14,0 cm, deb.: do 1,4 cm; II. 10,8×7,5×1,25 cm. Inv. št.: 1173. Tab.: I. sl. 3. (Na sliki samo 1 fragment).

Dva fragmenta vratu in iz sivo žgane gline, mešane s kremencem. Zgornji rob je navzven zavihan in ravno odrezan. Vel.: I. 8,50×7,25×1,0 cm; II. 5,25×5,0×1,0 cm. Inv. št.: 1174.

Dva fragmenta vratu in ramena sivorjave žgane posode, mešane s kremencem. Prehod iz vratu v rame je močno poudarjen. Vel.: I. 9,9 × 7,5 × 0,8 cm; II. 8,9 × 6,8 × 0,8 cm. Inv. št.: 1175. Tab. III. sl. 4ab.

Večji fragment žare iz sivorjave žgane gline, mešane s kremencem. Prehod iz vratu v rame je močno poudarjen. Vrat je cilindričen, pod največjo periferijo pa jajčastoovalno prehaja v spodnji del posode. Vel.: ohr. viš.: 22,5 cm, ohr. šir.: 16,5 cm, deb.: 0,8 cm. Inv. št.: 1176. Tab.: II. sl. 7.

Večji fragment žare iz svetlo do temnosivo žgane gline, mešane s kremencem. Ohranjeno je dno in spodnji del posode do največje periferije. Na največji periferiji je sled ornamenta: več plitkih kanelur v obliki visečih trikotnikov. Spodnji del dna je raven. Vel.: ohr. viš.: 11,5 cm pr. dna: 12,5 cm, deb.: 0,85 cm. Inv. št.: 1177. Tab. III. sl. 8.

Večji fragment žare iz sivo žgane gline, mešane s kremencem. Ohranjen je del dna in del spodnjega dela posode. Dno je ravno, spodnji del pa jajčastoovalne oblike. Vel.: ohr. viš.: 10,5 cm, ohr. šir.: 16,8 cm, deb. ostenja: 0,9 cm, deb. dna: 1,5 cm. Inv. št.: 1178.

Manjši fragment dna in spodnjega dela posode — žare, iz sivo žgane gline, mešane s kremencem. Vel.: ohr. viš.: 3,5 cm, dno: 4,75×6,6 cm, deb.: 1,2 cm, deb. dna: 1,5 cm. Inv. št.: 1179.

Manjši fragment sivo žgane posode. Ohranjen je del ramena in največje periferije, ki prehaja v spodnji del posode. Na največji periferiji je vidna sled dveh plitkih kanelur. Vel.: ohr. viš.: 4,6 cm, ohr. šir.: 6,05 cm, deb.: 0,6 cm. Inv. št.: 1180.

Fragment ustja in vratu posode iz sivo žgane gline, mešane s kremencem. Zgornji rob je zaokrožen in nekoliko navzven zavihan. Vel.: ohr. viš.: 4,1 cm, ohr. šir.: 6,9 cm, deb.: 0,8 cm. Inv. št.: 1181.

Večji fragment žare iz črno žgane gline. Zunanje ostenje je zgla-jeno. Viden je prehod iz vratu v rame, ki je žlebičasto poudarjen. Pod ramenom je kratko, vertikalno, plastično rebro, ki sega do največje periferije. Vel.: ohr. viš.: 17,1 cm, ohr. šir.: 16,1 cm, deb.: 0,8 cm. Inv. št.: 1182. Tab. II. sl. 5.

Manjši fragment žare iz črno žgane gline. Struktura in barva gline podobna gornjemu fragmentu. Tudi tu ohranjen majhen del

vratu, ki žlebičasto prehaja v rame. Vel.: ohr. viš.: 8,6 cm, ohr. šir.: 10,5 cm, deb.: 0,8 cm. Inv. št.: 1183.

Dva manjša fragmenta skodele, iz sivo žgane gline, mešane s kremencem. Skodela je bila konična z navznoter zavihanim zgornjim delom. Na manjšem fragmentu je na klekastem prehodu plastičen držaj. Vel.: I. 7,1×5,6×0,7 cm; II. 4,9×3,3×0,7 cm. Inv. št.: 1184.

Dva fragmenta žare iz črnosivo žgane gline z zglajeno zunanjo površino, pripadata verjetno inv. št.: 1182. Vel.: I. 12,4×6,7×0,9 cm; II. 7,9×8,0×0,85 cm. Inv. št.: 1185. Tab.: I. sl. 6.

Trije fragmenti iz črnosive žgane gline, mešane s kremencem. Zunanja stena je nekoliko bolj »mat« kot pri zgornji. Fragment 1186/III. je od spodnjega dela, ostala dva pa od sredine posode. Vel.: I.: 8,7×7,3×1,0 cm; II.: 7,7×5,5×1,0 cm; III. 7,9×8,2 0,8—1,5 cm. Inv. št.: 1186.

ZAKLJUČNA BESEDA

Datacija novodkritega grobišča v Šentjanžu pri Rečici v Zgornji Savinjski dolini se opira v glavnem lahko samo na dva predmeta. Pa še to je mogoče določiti dokaj ohlapno in z neko gotovo rezervo. Najvažnejši predmet, ki pride v poštev za datacijo, je fragmentirana fibula. Ta spada v tip vaške vozlaste fibule. Žal je od nje ohranjen samo lok, dočim peresovina, igla in noga manjkajo. Tako tudi to fibulo ne moremo pobljže opredeliti. V pogledu datacije vozlastih fibul se ujemata oba arheologa, ki sta se s kronologijo železne dobe dosedaj podrobneje ukvarjala in izdelala tudi posebno slovensko kronologijo železne dobe na Slovenskem. Tako Stare, kakor tudi Gabrovec jo stavljata v čas od 650 — 600 pr. n. št.⁵

Drug predmet, ki pride v poštev za datacijo, je skodela. Ta tip keramične posode je skoraj reden pridevek v grobovih starejše železne dobe. Stare posebej poudarja, da se pojavlja skoraj izključno samo v žganih grobovih.⁶ Pri nas je skoraj redno zastopan tudi v Rifniku⁷, v Pongracu pri Grižah⁸ in drugod. Skodele z navznoter zavihanim zgornjim robom, datira Stare v sredino VII. stol. pr. n. št.⁹ v starejšo fazo grobišča in naselbine na Vačah.

Ostali keramični kosí zaradi fragmentarnosti ne pridejo v poštev pri dataciji.

Po obstoječem, žal dosedaj skromnem, inventarju vidimo, da se Šentjanž lahko veže, tako na Rifnik kakor tudi na Vače; predvsem na fazo Vače I. po Staretu. Tudi geografsko je ta povezava logična. Če računamo zračno linijo, so Vače, poleg gomilnega grobišča pri Grižah najbližje, vsekakor pa veliko bližje, kakor Rifnik. Loči ju sicer gorski hrbet Menine planine in njenih podaljškov, ki pa najbrž ni predstavljal take naravne pregrade, kakor si morda danes predstavljamo. Da je bil povezan z ostalimi prazgodovinskimi naselbinami Savinjske doline in Celjske kotline, je pa povsem razumljivo, čeravno sega najdlje pod vznožje Savinjskih Alp.

OPOMBE

¹ Na najdbo je opozoril mladinec Vravnik J., ki je bil takrat na mladinski delovni akciji.

² Na vznožju Rifnika, takorekoč že v Novi vasi, imamo tudi gomilno grobišče, ki pa morda niti ne pripada več naselbini na Rifniku. Gornji naselbini pripadajoče grobišče leži le slabih 100 m pod vrhom. To grobišče pa je v celoti plano.

³ L. Bolta: Prazgodovinska gomila v Pongracu. Savinjski zbornik II. Celje 1965, str. 194. Tu je navedena tudi ostala literatura.

⁴ Stane Gabrovec: Prazgodovinski Bled. Ljubljana 1960, str. 58.

⁵ France Stare: Prazgodovinske Vače. Ljubljana 1954, str. 120, op. 15. S. Gabrovec: Halštatska kultura v Sloveniji. Arheološki vestnik XV. — XVI. Ljubljana 1964-1965, str. 34.

⁶ Fr. Stare: Prazgodovinske Vače. Ljubljana 1954, str. 97.

⁷ L. Bolta: Arheološke najdbe z Rifnika pri Celju. Arheološki vestnik VII. Ljubljana 1956, str. 265-266.

⁸ L. Bolta: Prazgodovinska gomila v Pongracu. Savinjski zbornik II. Celje 1965, str. 197-198.

⁹ Fr. Stare: Prazgodovinske Vače. Ljubljana 1954. Priloga 3.

TONE KOLSEK

DOM OSKRBOVANEC V VOJNIKU IN SKRB ZA STAROSTNO ONEMOGLE NA CELJSKEM PODROČJU

Leta 1959 je bil v Vojniku pri Celju ukinjen Dom oskrbovancev, ki je deloval od leta 1892. Ob ukinitvi doma so obvestili takratni Mestni arhiv v Celju, naj prevzame gradivo, ki je nastalo pri tem zavodu. Celjski arhiv takrat arhivskega gradiva zaradi objektivnih težav ni mogel sprejeti: edini uslužbenec je moral še vedno reševati od poplave v letu 1954 zelo prizadeto gradivo fondov celjskega magistrata, mestne in okoliške občine iz 19. stoletja pa do leta 1941 ter drugo gradivo, ki je bilo poplavljen v kletnih prostorih takratnega občinskega ljudskega odbora v Celju. Ker arhiv še vedno ni imel svojih prostorov, prevzem ni bil mogoč. Dom oskrbovancev v Vojniku so začeli takoj adaptirati za potrebe bolnišnice za duševne bolezni (sedanji nevropsihiatrični oddelek celjske bolnišnice) in arhivalije, nastale pri Domu oskrbovancev so deponirali v bivšo zavodovo mrtvašnico. Tukaj so ostale vse do prevzema v celjski arhiv v poletju leta 1965.

Usoda tega arhivskega fonda je bila pestra. Trikratni preobrat v času nastajanja je imel za posledico, da so od njega ostali le ostanki ostankov. Leto 1918 je prineslo s seboj popolno uničenje vsega spisovnega gradiva, nastalega v avstrijski dobi, ohranili so se le drobci in glavne (matične) knjige. Večino gradiva iz stare jugoslovanske dobe je uničil okupator, prav tako je izginila kar lepa zavodova knjižnica. Ob kapitulaciji leta 1945 je arhivalije deloma uničil okupator sam, deloma pa v času »medvladja« oskrbovanci doma. Takoj po vojni se ni nihče dosti brigal za urejeno pisarniško poslovanje, bilo je dokaj diletantsko. Često so se menjali upravitelji, bilo pa je tudi dosti drugih težav. Nekoliko več reda je bilo po letu 1957, a že dve leti za tem je bil dom ukinjen. Arhivalijam niso posvečali tiste skrbi, ki jim gre. Dokončni poseg v to, kar je še ostalo pa so napravila štiri leta, ko je bilo gradivo deponirano v mrtvašnici zmetano na kupu je bilo izpostavljeno vlagi, svoje pa so opravile tudi miši.

Pričujoče delo je nastalo skoraj izključno na osnovi ohranjenega arhivskega gradiva tega fonda; kadar so uporabljeni še nekateri drugi viri, so podatki prav tako vzeti iz fondov celjskega arhiva, bodisi da gre za akte same ali pa za tiskano zakonodajo, ki jo hrani arhiv. Gradivo je dokument določenega socialnega zavoda, ki je imel nekoliko širši lokalni pomen, odigral je v času svojega obstoja pomembno vlogo in se prav zaradi tega vključuje v zgodovino socialnega skrbstva ne le na ožjem celjskem področju, v prvih desetletjih svojega obstoja je imela namreč hiralnica v času Avstroogrške deželni, v stari Jugoslaviji pa oblastni oziroma banovinski značaj.

Menda ne bo odveč, če na začetku na kratko orišemo, kakšna je bila v preteklosti skrb za onemogle ljudi in kakšne oblike je imela. Najprej se je manifestirala v tkim, »špitalih«, kasneje pa v drugih podobnih ustanovah, ki jih srečujemo vse od srednjega veka naprej.

SPITALI

Skrb za starostno onemogle, bolne, revne, skratka, za pomoči potrebne ljudi sega daleč nazaj v zgodovino. V tem proučevanju se hočemo omejiti le na ožje celjsko področje in posebej omeniti ustanovo za reveže v Celju, ki se je edina od tovrstnih ustanov ohranila iz srednjega veka in delovala do najnovejšega časa.

Predhodniki modernih hiralnic, domov za onemogle, domov počitka, ali kakor se še drugače imenujejo, so bili špitali — hospitali (lat. hospes = gost). Njihovo poreklo sega še v zgodnji srednji vek. Nismo v zmoti, če trdimo, da je človek že zelo zgodaj, celo v prazgodovini, skrbel za zdravje ali si vsaj prizadeval, da si ga ohrani ali doseže ozdravljenje. Za to imamo številne dokaze.

Klasična antična doba je položila temelje današnji moderni medicini. Precejšnja je zasluga Arabcev, da so to tradicijo razširjali naprej in jo posredovali evropskemu srednjemu veku in zahodni civilizaciji. Ni naključje, če v tem kulturnem krogu srečujemo prve »bolnišnice« v cerkvenih institucijah. Cerkev ni bila le prva gospodarska, politična in kulturna sila, temveč je tudi s svojim socialnim naukom bistveno doprinesla k povečani skrbi za tiste, ki so bili pomoči potrebni. Glavna žarišča te dejavnosti so bili samostani. V posebnih celicah so zdravili menihe pa tudi druge ljudi. Ti »hospitali« so bili v prvi vrsti zavetišča za onemogle in šele potem za bolne. Sicer pa starostna onemoglost in bolezen tako hodita vštrec.

Tudi pri nas so prvi špitali bili v samostanih. Okrog leta 1228 je istrski mejni grof Henrik iz rodbine Andechs-Meranskih, lastnikov Kamnika, ob važni prometni poti na prehodu iz Motniške v Tuhinjsko dolino ustanovil špital sv. Antona, ki je dajal gostoljubje in zavetje popotnim in onemoglim ter bolnim. Okrog špitala se je razvil kraj Špitalič. Okrog 1251 je špital prešel v last vetrinjskega samostana, ki

je zgradil še cerkev in grad. V času protestantizma so špital ukinili in leta 1608 je vetrinjski opat prodal grad Ivanu pl. Thallerju.

Med prvimi špitale na našem ozemlju velja omeniti tudi špital v gornjegrajskem benediktinskem samostanu, saj je bil najverjetneje že leta 1426 samostojna ustanova, ki je dobivala dajatve neposredno od podložnih kmetov.

Nastanek špitalov v naših trgih datira v nekoliko poznejši čas. Potreba po teh zavodih je postala večja šele s porastom števila prebivalstva, zaradi česar je naraščalo tudi število bolnih in onemoglih, katerim je bilo potrebno na nek način pomagati. Ustanovitelji teh špitalov očitno niso bili tržani sami, marveč njihovi zemljiški gospodje. Oskrbovali so se pretežno od zemlje, t. j. od dajatev kmečkih podložnikov, kar je bilo v skladu s gospodarskim značajem fevdalnega srednjega veka. Na celjskem področju so taki špitale izpričani za Šoštanj, Zalec, Vitanje, Laško in Celje. Medtem, ko se prvi trije omenjajo šele v 18. stoletju, pa je imelo Laško prvi tkim. »stari špital« že v začetku 15. stoletja. Leta 1688 je prešel v last celjskega minoritskega samostana. Po ukinitvi samostana pod Jožefom II. je špital menjal več lastnikov, dokler poslopja ni kupila trška občina in ga namenila za šolo.

Nastanek »novega« špitala v Laškem ni točno znan, vemo pa, da so ga že leta 1560 obnavljali. Iz virov tudi razberemo, da je špital imel podložne kmetije, ki so mu dajale kar solidno materialno osnovo. V začetku 19. stoletja so ukinili tudi ta špital, poslopje pa je leta 1839 kupil Gustav Adolf Uhlich, lastnik Rimskih Toplic; uporabil ga je za pivarno. Sedaj je na tem mestu hotel »Savinja«.

Laško je imelo še tretji »kmečki« špital ob poti proti Marijogradcu. Velik požar, ki je bil leta 1840 in je uničil skoraj ves trg, je upepelil tudi ta špital in ga niso več obnavljali.

Poglejmo si na kratko še zgodovino celjskega špitala, saj je bilo prav Celje tisto mesto na bivšem Spodnjem Štajerskem, ki je kazalo za svoje ubožne prebivalce dosti skrbi, poleg tega pa nam bo bežen oris pokazal, da je bil to edini tovrstni zavod, ki se je ohranil iz srednjega veka do novejšega, polpreteklega časa. Čeprav je celjski špital v teku stoletij doživljal velike spremembe tako v sestavu svojih oskrbovancev, načinu oskrbe, spreminjal je ime in kraj, pa je vendarle cilj ostal ves čas isti: pomagati revnim, starim, bolnim in onemoglim ljudem.

Celjski mestni špital je bil ustanovljen že v času prvega celjskega grofa Friderika I., torej takrat, ko je bilo mesto še trg. To nam pove listina, datirana s 15. junijem 1364, s katero sta celjska grofa Ulrik I. in Herman I. potrdila privilegije, ki jih je dal celjskemu špitalu njun oče Friderik I. V izvlečku se glasi takole: »... Freiheitsbrief und Privilegium von den Grafen Ulrich und Hermann von Cilly, Kraft welchem sie das von ihrem seeligen Vater Grafen Friedrich und ihrer Mutter Dymuten von Cilly gestiftete und dotirte Spital vor Cilly gelegen, dargestalt von allen Lasten befreyen, dass es weder von seinen Huben, Aeckern, Hofstätten, Weingärten, Gärten, Wiesen, noch von dessen

sonstigen Zugehörungen je Etwas entrichten solle noch dürfe, und dass dessen Güter so, wie befreite Edelgüter anzusehen sind; daher auch die darin befindlichen Armen Leute gut und gehörig versorget werden sollen« (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, AB 406/1-neu XIV/14, Band 1: Repertorium XXIV — Auszüge aller innenösterreichischen Urkunden, Cilli betreffende Urkunden).

Postavili so ga na mestu, kjer je stala cerkva sv. Duha, na severni strani mesta. Po izumrtju Celjskih pa je Habsburžan Friderik III. kot dedič celjske posesti privolil, da so leta 1459 preselili špital v mesto, za obzidje, kar je bilo potrebno zaradi naraščajoče turške nevarnosti. Naselil se je v svobodni hiši, kjer je bila tudi kapela sv. Uršule, v sedanji Zidaniškovi ulici. Neko poročilo iz 16. stoletja namreč omenja »hospital sv. Uršule« v hiši, »ki je nasproti minoritskemu samostanu«. Najverjetneje je bila to hiša, v katero je leta 1855 prof. Küttel dal vzdati v bližini najdene rimske spomenike in zaradi česar so vrata imenovali »vrata z antikami«. Špital pa je ostal v tej hiši le kratko dobo. Že v osemdesetih letih 15. stoletja (1487) so meščani zgradili nov špital. Stavbi so leta 1505 dozidali še kapelo sv. Elizabete, zaščitnice revnih in bolnih. Zavod se je zato imenoval »Špital sv. Elizabete«. Poslopje stoji še danes. Špital je imel precej zemlje in dosti podložnih kmetov. Poleg špitalskega poslopja so bile tudi gospodarske zgradbe.

Špital je skrbel za bolne, uboge in onemogle. Če ni bilo dovolj prostora v zavodu, jih je ta le podpiral s hrano in obleko, da ne bi beračili po mestu, kar je bilo strogo prepovedano. Zavod je upravljal špitalski mojster, ki ga je volil občinski svet za eno leto. Viri iz 18. stoletja omenjajo tudi zdravnika, ki je dobival nagrado bodisi v denarju ali v naturalijah.

Osemnajsto stoletje je prineslo špitalu precejšnje spremembe. Ko je leta 1759 lastnik Novega Celja grof Anton Gaissruck kupil celjsko gosposčino, je bila Novemu Celju priključena tudi špitalska posest. Do konca stoletja so odprodali vsa gospodarska poslopja, ostalo je le špitalsko poslopje z notranjo opremo. Da bi se lahko špital še naprej vzdrževal, je bilo treba fevdalne vire dohodkov zamenjati z drugimi, denarnimi. Res je cesar Jožef II. leta 1784 ustanovil pravo ubožnico in ji namenil imetje, zaplenjeno petim cerkvenim bratovščinam, ki jih je ukinil. Vsota 878 goldinarjev je bila osnova špitalskemu fondu, ki pa je kasneje še naraščal; ni bilo redko, da so se premočnejši meščani v oporokah spominjali tega zavoda. Fond je upravljal mestni svet, ki je po potrebi tudi prispeval sredstva. Še vedno je bil špital ustanova, namenjena siromašnim ljudem, bodisi zaradi starosti oslabeledim, bodisi bolnim, ki niso imeli svojcev.

V prvi polovici 19. stoletja je število ljudi brez premoženja znatno naraslo, razen tega je napredujoča kultura narekovala potrebo po smotrnejšem načinu zdravljenja. Ker še ni bilo pogojev za ustanovitev prave bolnišnice, so leta 1824 v špitalu dodelili 26 postelj za bolnike. Zapisniki občinskih sej po letu 1850 še vedno govorijo enkrat o mestni

ubožnici, drugič pa o bolnišnici ali javni bolnišnici, včasih govore že o dveh ustanovah, čeprav sta bili v isti hiši in pod istim vodstvom. V špital kot ubožnico so praviloma sprejemali le obubožane in onemogle meščane. Ker pogosto ni bilo prostora, so upravičenim dajali kar podpore iz špitalskega fonda. Nastalo je tudi posebno »Društvo za uboge« in pri župniji »Blagajna za podpiranje potrebnih«. Da bi vskladili delovanje vseh treh, je mestni odbor izvolil posebni ubožni svet, ki je razdeljeval sredstva. Zgovoren je podatek, da je četrтина mestnih izdatkov (okrog 3000 gld letno) šla za te namene. Od 1861 dalje je špitalski fond sprejemal delno povračilo iz deželnega špitalskega fonda, vendar z določenimi omejitvami.

Ko je bila leta 1874 ustanovljena celjska bolnišnica (Gizelina), je špital ponovno služil izključno kot dom za mestne ubožce. V ubožni hiši se je oskrbovalo od 25 do 30 mestnih revežev. V njej so imeli brezplačno stanovanje, kurjavo in razsvetljavo. Hrane v hiši niso imeli, pač pa so jo dobivali v mestu pri premožnejših družinah, čisto tistih, kjer so v mlajših letih delali. Poleg tega so dobivali še mesečno denarno podporo (leta 1919 npr. 20 kron). Ker je bilo v ubožni hiši stalno premalo prostora, je morala mestna občina dajati denarno podporo vsem, ki so stanovali zunaj ubožnice, bodisi v mestu ali pa izven njega. Leta 1919 je bilo takih v mestu 89, zunanjih, v mestno občino pristojnih, pa 34. Dobivali so redno mesečno podporo od 12 do 30 kron. V izrednih najnujnejših primerih je občina dajala še izredne podpore. Za dodelitev podpore je bil pristojen ubožni svet, ki je tudi dovoljeval sprejem v ubožnico. V avstrijski dobi mu je navadno predsedoval župan, v jugoslovanski pa je bil kot zastopnik občine imenovan ubožni referent. Prosilec je moral predložiti zdravniško spričevalo in izkazati, da je pomoči resnično potreben zaradi nezmožnosti za pridobitno delo in da nima svojcev, ki bi mogli zanj skrbeti.

RAZMERE DO LETA 1941

Proti koncu 20-tih let tega stoletja je vprašanje oskrbe mestnih revežev postajalo vse bolj pereče; vedno več je bilo prosilcev za sprejem v ubožnico. Ta pa je lahko sprejela največ do 50 oseb. Kandidatov je bilo vsaj še dvakrat toliko. Po podatkih za leto 1929 je bilo v ubožnici 29 revežev, zunaj pa 56, od teh 5 izven Celja, v Vojniku je bilo 12 hiralcev in v Wildonu na Zgornjem Štajerskem eden.

Zaradi takega stanja in ker stara ubožnica ni odgovarjala niti varnostnim niti sanitarnim predpisom, je mestna občina razmišljala o tem, da bi poskrbela za primerno poslopje z zmogljivostjo od 80 do 100 postelj. Najprej so nameravali kupiti graščino Prešnik, ki bi jo preuredili za potrebe ubožnice s hiralničnim oddelkom. To zamisel so opustili, ker je bil kraj preveč oddaljen od mesta, glavni razlog pa je menda bilo pomanjkanje sredstev za obsežna adaptacijska dela. Nastopajoča gospodarska kriza je tudi preprečila, da bi začeli z zidanjem

nove moderne ubožnice pri Spodnjem Lanovžu, o čemer so prav tako razmišljali, potem pa odstopili od te zamisli z obrazložitvijo, da okolje ne odgovarja zahtevam tovrstnega zavoda. Ostala je samo še zasilna rešitev: nekoliko preurediti poslopje obstoječe ubožnice. Leta 1950 so tudi kapelico spremenili v ubožnico, s čimer se je kapaciteta dvignila na 40 oseb.

Kljub temu, da je celjski mestni magistrat vsako jesen izvajal prostovoljne nabiralne akcije za nakup drv, živeža, najpotrebnejše obleke in obutve in da je bil odziv pri celjskih zavodih, trgovcih in obrtnikih kar zadovoljiv, je vseeno imel z oskrbo svojih revežev velike izdatke. Če naj verjamemo nekemu podatku, je za oskrbo izdal od leta 1919 do leta 1955 skupaj 3.554.795 dinarjev, kar vsekakor ni bila majhna vsota.

Še posebej so bili občutni izdatki, ki jih je imela občina za svoje občane v različnih hiralnicah. Razumljivo je torej, da je občina iskala sleherno priliko in čas, ko bi lahko to vprašanje čim zadovoljiveje rešila. Ta se je ponudila leta 1936, ko je mestna občina kupila tkim. Kristinin dvorec, oziroma Kvaternikovo posestvo v Medlogu. Lastnik je bil precej zadolžen in je poslopje ter zemljišče (okrog 57 ha) prodal mestni občini za 1.390.000 din. Kupnina je bila ugodna, saj je bilo posestvo ocenjeno celo na 2.100.000 din. Občina si je tudi obetala da bo celoten izdatek pokrila s parcelacijo zemljišča na stavbišča, ki bi jih odprodala.

Ko so izvedli najpotrebnejša obnovitvena dela in preureditve, so že 18. oktobra 1936 novi dom slovesno odprli. Vanj po predstavili skoraj vse hiralce in ubožce, ki so se do tedaj oskrbovali v mestni ubožnici in v hiralnicah v Vojniku, Muretincih pri Ptuju, Vrbju in Ponovičah. Zavetišče, kakor se je imenovalo, so vodile usmiljene sestre. Svojemu namenu je služilo do leta 1948, ko se je tukaj ustanovila vrtnarska šola. Onemogle so najprej predstavili v zaloško graščino, že 1949 pa v graščino Grmovje.

Zgodovina celjskega špitala je zelo zgovoren dokaz, kako mesto v vsem času obstoja špitala ni zanemarjalo skrbi za svoje reveže, nasprotno, za te humane namene je vlagalo velik del svojih dohodkov.

Če izvzamemo vojniško hiralnico, je na ožjem celjskem področju delovalo več tovrstnih zavodov, katerih skrb je bila posvečena istemu ali podobnemu smotru, pa naj gre za privatne ali tudi javne ustanove. Na tem mestu jih lahko naštejemo. Upoštevane so samo ustanove v času Avstroogrške in stare Jugoslavije.

Na prvem mestu je treba omeniti predvsem Dom onemoglih v Slovenskih Konjicah, katerega temelje je položil konjiški rojak Franc Lambrecht. V spomin na mladostna leta, ki jih je preživel tukaj, je ustanovil dobredelno ustanovo za reveže pod imenom »Ubožna ustanova Franca Lambrechta v Konjicah«.

Ustanovna listina določa, da se v dom sprejemajo reveži obojnega spola, ne glede na veroizpoved, ki so postali zaradi visoke starosti in telesne oslabelosti nesposobni za delo in nezmožni, da bi se sami

vzdrževali. Prednost so imeli konjiški občani, predvsem rokodelski pomočniki, ki so lahko tudi tujei. Če ni bilo dovolj pripadnikov trške občine, so lahko sprejeli tudi tiste, ki so pripadli v konstituirano krajevno občino Konjice ali bili iz onih občin, ki so pripadale nekdanjemu patrimonialnemu okraju Konjice, razen prejšnjega okraja Žiče. Pripadniki »boljših«
stanov naj bi dobili stanu primerno stanovanje v domu.

Ustanovno pismo datira iz leta 1865. Osnovni kapital je znašal 50.000 gld. Dom je bil sezidan do leta 1870. Predstojniki so bili župan, župnik in trije vidnejši tržani ter tam stanujoči sodnik. Dom je imel tudi nekaj zemljišča. Dom pod prvotnim imenom »Lambrechtinum«
obstaja še sedaj. V njem se oskrbuje do 70 oskrbovancev.

Leta 1928 so usmiljeni bratje iz Kandije pri Novem mestu ustanovili v Vrbju pri Žalcu hiralnico, ki je delovala do okupacije 1941.

Na Vranskem je leta 1857 darovala neka Marjeta Vizjak svojo stanovanjsko hišo desetim onemoglim in revnim ženam. Tudi ta ustanova je služila svojemu namenu do 1941.

Leta 1955 je šentjurska občina osnovala lastno ubožnico v Črnolici, ki pa so jo leta 1947 ukinili in oskrbovance prestavili v Vojnik.

USTANOVITEV HIRALNICE V VOJNIKU

Praden je bila ustanovljena hiralnica v Vojniku je imela Štajerska pet deželnih hiralnic in sicer v Ehrnau-u, Hartbergu, Knittelfeldu, Wildonu in v Ptujju. Ker je število hiralcev stalno naraščalo, se je pokazala potreba, da se ustanovi nova hiralnica. Pri skupnem številu oskrbovancev v hiralnicah je bila precejšnja razlika v udeležbi posameznih delov Štajerske. Zgornja Štajerska je imela leta 1890 399, Srednja Štajerska 354, Spodnja Štajerska pa le 217 oskrbovancev. Od tega jih je 66 odpadlo na večja mesta (Maribor, Celje, Ptuj), ostale dežele in pripadnike, katerih domovinstvo je bilo neznano. Stanje glede oskrbe revežev in onemoglih je bilo tako najbolj kritično na Spodnjem Štajerskem in prav to stanje je narekovalo potrebo, da se ustanovi nov zavod v tem koncu dežele. Pobudo za to je dal deželni poslanec Moritz Stallner, ki se je imel za vojniškega domačina, saj je imel tam svojo posest in trgovino: predlagal je, naj se nova hiralnica zgradi v Vojniku.

Z razglasom c. kr. namestnika za Štajersko (Štajerski Deželni zakonik 1890, št. 12, str. 26) je bil objavljen sklep deželnega zbora o prodaji državnih papirjev iz deželnega premoženja, s katerim bi se zagotovila sredstva za nakup zemljišča in za gradnjo deželne hiralnice v Vojniku. Deželni zbor je že 16. novembra 1889 sklenil, da se zagotove sredstva v višini 156.371 gld. in 65 krajcarjev, kar je bilo odobreno s cesarskim dekretom 12. januarja 1890.

Najprej so poskrbeli za nakup zemljišča v Vojniku. Deželo je kot kupec zastopal štajerski deželni odbor na čelu z deželnim glavavar-

jem in dvema odbornikoma. Pogodbe so bile podpisane v Gradcu 22. januarja in 1. februarja 1890. Za deželni odbor so jih podpisali deželni glavar grof G. Wurmbrandt in odbornika grof E. Attems in dr. J. Schmiderer. Zemljišče je spadalo v k. o. Vojnik—trg. Prejšnji lastniki prodajo zemljišča z naslednjimi vložnimi in parcelnimi številkami:

Franc in Alojzija Uratarič, vl. št. 56; parc. št. 174, 175 (njiva) 176/1 in 176/3 (travnik).

Jakob in Jera Ahtik — vl. št. 107; parc. št. 173 (njiva) in 176/2 (travnik).

Marija Korošec, ki sta jo zastopala mati Neža in varuh Valentin Štor — vl. št. 164; parc. št. 172/2 (travnik).

Franc in Marija Zotl (Cotl) — vl. št. 182; parc. št. 171/2 (travnik) in 172/1 (travnik).

Celočno zemljišče je bilo na novo vpisano v zemljiško knjigo pod skupno vložno številko 182 k. o. Vojnik—trg. Merilo je nekaj nad 10 oralov ali nekaj manj kot 6 hektarov. Kupnina je znašala 6.185 goldinarjev.

Leta 1940 je dravska banovina v zastopstvu bana dr. M. Natlačena dokupila še nekaj zemlje in sicer od Mihaela Pušnika — vl. št. 558; parc. št. 164/9 (travnik) in vl. št. 559; parc. št. 188/1 (njiva) in 146/11 (travnik). Zemljišče je merilo 8.015 m², kupnina pa je znašala 60.104 dinarjev. Pogodba je bila sklenjena 12. septembra 1940. Obseg zemljišč se vse do ukinitve doma ni spreminjal in je znašal 6 ha, 72 a, 28 m². Spreminjala se je le kategorija zemljišča in stanje kultur.

V zemljiški knjigi so vknjiženi naslednji lastniki:

1. 20. II. 1890 — dežela Štajerska;
2. 15. V. 1927 — mariborska oblast v Mariboru;
3. 15. XI. 1934 — dravska banovina;
4. 11. XII. 1941 — Reichsgau Steiermark-Gauselbstverwaltung;
5. 16. IX. 1948 — last splošnega ljudskega premoženja;
6. 22. II. 1949 — upravni organ Dom onemoglih v Vojniku;
7. 16. V. 1960 — z odločbo OLO Celje postane lastnik celjska občina, ki je lastnik še sedaj.

Z gradnjo hiralnice so začeli spomladi leta 1890. Načrte je napravil deželni gradbeni inženir Johann Wadiatsch iz Gradca, vodstvo gradnje pa je bilo v rokah ing. Migliča (Miglitsch) iz Rogaške Slatine. Gradnja je obsegala glavno hiralnično poslopje s stanovanjem za upravitelja, gospodarska poslopja in mrtvašnico. Končana je bila do zime 1891. Gradbeni stroški skupaj z opremo so znašali okrog 166.000 goldinarjev. Glavno poslopje je imelo 44 sob za oskrbovance s štirimi oddelki (ob ustanovitvi je bilo sistemiziranih 150 postelj), pralnico, kuhinjo, ordinacijo, sprejemnico, kapelico in štiri kopalnice. Vgrajeno je bilo tudi že centralno ogrevanje. Od ostalih poslopij datirajo v čas ustanovitve še hlevi, ki so jih kasneje prezidavali in dozidavali (1928) in mrtvašnica z obdukcijским prostorom.

Zavod so slovesno odprli 27. decembra 1891. Navzoči so bili tudi zastopniki deželnih, celjskih in krajevnih oblasti ter mariborski škof. Ustanovitelj je bil štajerski deželni zbor, ki je vršil nadzorstvo, dajal dovoljenja za sprejem oskrbovancev in določal višino oskrbnine. Zavod se je imenoval LANDES SIECHENANSTALT IN HOCHENEKG.

Po preobratu leta 1918 je bila hiralnica podrejena poverjeništvu za socialno skrb pri Narodni vladi za Slovenijo. Že 22. februarja 1919 je hiralnica prešla v last države. Neposredno je bila podrejena oblastni sanitetski upravi in zdravstvenemu odseku. Namesto teh je bil leta 1924 osnovan Inšpektorat pri ministrstvu narodnega zdravja za Slovenijo v Ljubljani za teritorij ljubljanske in mariborske oblasti. Inšpektor je bil uradnik ministrstva z velikimi pooblastili. Že 16. junija 1924 so začeli delovati oblastni sanitetni referenti pri velikem županu ljubljanske in mariborske oblasti, ki so odločali o sprejemu onemoglih in bolnih oseb v hiralnice in znižanju oskrbnih stroškov. Hiralnica v Vojniku je bila torej last mariborske oblasti in se je imenovala OBLASTNA HIRALNICA V VOJNIKU. Uprava hiralnice je sicer predlagala, da bi se zavod imenoval »Bolnica za onemogle v Vojniku«, ker tako naziva zavod tudi ministrstvo za narodno zdravje v svojih dopisih, vendar ta predlog ni prodr.

Z ukinitvijo Inšpektorata 30. junija 1927 so zdravstveni zavodi prešli v popolno oblastno upravo.

Po novi upravni razdelitvi države na banovine in po preimenovanju kraljevine SHS v kraljevino Jugoslavijo so vsi zdravstveni in socialni zavodi leta 1931 prešli v pristojnost banovine, ki je bila tudi lastnik. Kraljevska banska uprava dravske banovine je določala višino oskrbnine in njeno znižanje ter izdajala dovoljenja za sprejem. Vse do okupacije leta 1941 se je zavod imenoval BANOVINSKA HIRALNICA V VOJNIKU.

Med okupacijo (1941—1945) je zavod imel naziv GAU-SIECHENANSTALT IN HOCHENEKG in je bil podrejen Reichstatthalterju des Reichsgaues Steiermark.

Po osvoboditvi leta 1945 je bila ustanova najprej podrejena okrožnemu odboru OF v Celju, odseku za socialno skrbstvo in se vse od začetka imenuje DOM ONEMOGLIH V VOJNIKU. Z ukinitvijo okrožnih odborov 31. 12. 1946 je dom postal socialna ustanova okrajnega ljudskega odbora Celje-okolica. Sprejem je dovoljeval odsek za socialno skrbstvo in zdravstvo. Upravnika je imenoval izvršni odbor okrajnega ljudskega odbora. Kakor beremo v začasnih pravilih doma, je bil njegov cilj nuditi starosino in bolezensko oskrbo onim onemoglim, ki so bili prepuščeni samim sebi in brez možnosti za samooskrbovanje. Stroške plačila nezmožnih je plačeval OLO, kolikor jih niso po obstoječih predpisih bili dolžni plačati svoji.

Novo obdobje v obstoju doma se je začelo 1. maja leta 1954, ko so vse socialne ustanove prešle na samoupravljanje in samofinanciranje. Od 19. junija 1958 dalje se je dom imenoval DOM OSKRBOVANČEV V VOJNIKU, ker je ta naslov bolj ustrejal novemu času in samemu

značaju doma. Dom je dobil svoj upravni odbor, ki je odločal o sprejemu oskrbovancev in opravljal druge funkcije samoupravnega organa.

Z odločbo okrajnega ljudskega odbora v Celju št. 01/3-DOO-15/4 z dne 20. marca 1959 je bil dom 31. marca 1959 ukinjen. Oskrbovance so prestavili v druge domove in začeli s temeljito adaptacijo zgradbe. Od leta 1960 je tukaj nevropsihiatrični oddelek celjske bolnišnice.

UPRAVNO, ZDRAVSTVENO, STREZNO IN POMOŽNO OSEBJE

Do leta 1894 so upravo in gospodarstvo vodile usmiljene sestre. Prvi upravnik je bil KAREL GOLUBKOVIČ (1894—1901). Njemu sta sledila JOSIP TEMMERL in KAREL HOCH. Zadnji upravitelj avstrijske dobe je bil JOSIP FREISMUTH, ki je opravljal upraviteljske posle do maja 1919. Že v začetku januarja je okrajno glavarstvo v Celju predlagalo narodni vladi za Slovenijo, naj imenuje novega slovenskega upravitelja Josipa Stegnarja. Predloga pa niso sprejeli. V odgovoru je bilo navedeno, naj ostane Freismuth tako dolgo, dokler ne bo upraviteljsko mesto razpisano in zasedeno. Ta ukrep pa ni bil najboljši, kajti Freismuth je s svojim delovanjem pokazal, da se ne more vživeti v novi čas. Bil je zagrizen avstrofil in je še naprej uradoval nemško in odpošiljal dopise v nemščini. Njegovo delovanje je mogoče spoznati iz dopisa oddelka za zdravstvo pri narodni vladi za Slovenijo v marcu 1919, ki naroča upravi, da mora živila in druge potrebščine naročati le pri slovenskih podjetjih, namesto nemških časnikov »Deutsche Wacht« in »Marburger Zeitung« pa naročati slovenske časopise. Nemško uradnico so zamenjali s Slovenko. Končno je bil Freismuth 15. maja 1919 zaradi protidržavnega delovanja aretiran in namesto njega je prevzelčasno upravo FRANC GOLOB iz Maribora. Z odlokom ministrstva narodnega zdravja SHS, je bil 1. avgusta 1919 imenovan za upravitelja. Na tem mestu je ostal do 22. julija 1921, ko je bil prestavljen v Mursko Soboto za upravitelja bolnišnice.

Novi upravitelj je postal FRANC HRIBERNIK, dotakratni uradnik v celjski bolnišnici in ostal do svoje smrti 15. februarja 1925. Začasno je prevzel upravo upravitelj javne bolnice v Celju IVAN PREKORŠEK, posle pa je po nalogu inšpektorja ministrstva narodnega zdravja že 21. februarja 1925 predal upravnemu asistentu celjske bolnišnice BOGOMILU ŽGAJNERJU. Tudi ta je ostal le kratko dobo. Že 8. marca 1925 so imenovali za upravitelja JANKA JERALO, dotlej upravitelja pri inšpektorju ministrstva za narodno zdravje v Ljubljani. Ker pa je bil te službe razrešen šele septembra 1925, je upraviteljsko mesto v Vojniku zasedel šele takrat. V Vojniku je ostal skoraj 11 let in si je pridobil za napredek in rast zavoda precej zaslug. Z odlokom kraljevske banske uprave so ga 5. junija 1936 razrešili dolžnosti upravitelja in ga premestili k zdravstvenemu oddelku banske uprave v Ljubljani. Še istega dne je nastopil VIKTOR ZLOKARNIK, dote-

danji administrativni uradnik splošne bolnišnice v Mariboru. Ostal je vse do okupacije.

Iz okupacijske dobe imamo le malo podatkov. Na upraviteljskem mestu so se izmenjali FUTSCHER, RAINER, od leta 1942 pa je bil upravitelj OSKAR DEDECK.

Prvi upravitelj po osvoboditvi je bil AVGUST CERER, ki ga je nastavil okrožni odbor OF v Celju. Njega je 1. oktobra 1946 zamenjal FERDO VEBER. 1. februarja 1952 je postal upravitelj ADAIBERT STAMOL, do takrat predsednik sveta za socialno skrbstvo pri OLO Celje-okolica. Bil je upravitelj vse do ukinitve doma 31. marca 1959.

ZDRAVSTVENA SLUŽBA

Zavod večinoma ni imel nameščenega stalnega zdravnika, temveč so zdravstveno službo v domu opravljali vsakokratni vojniški zdravniki, ki so po potrebi prihajali v zavod kot honorarni hišni zdravniki.

Prvi hiralnični zdravnik je bil dr. ŽIŽEK. Iz konca avstrijske dobe je znan dr. FRANC BRESCHNIK (Brežnik), ki je bil okrožni zdravnik za Vojnik in okolico ter Vitanje. Ko so ga 15. maja 1919 zaradi nemške usmerjenosti in delovanja skupaj z upraviteljem Freismuthom aretirali, je dolžnost hišnega zdravnika za nekaj časa prevzel dr. VLADIMIR BREZOVNIK, zdravnik vojne bolnice v Celju. V dom je v začetku prihajal redno, zaradi preobremenjenosti pa je od oktobra dalje obiskoval dom precej nestalno in uprava se je pritoževala, da zaradi tega zelo trpe bolniki, ki niso zdravniško pregledani niti ob sprejemu v dom. Od začetka februarja do začetka avgusta 1920 je bil zavod sploh brez zdravnika, ker je dr. Brezovnik odšel na specializacijo v inozemstvo. Stanje je bilo takrat zelo kritično, še posebej, ker se je spomladi v domu razširila epidemija španske bolezni in je zbolelo nad 70 oskrbovancev.

25. junija 1920 je prišel za okrožnega zdravnika v Vojnik dr. RUDOLF MIKUŠ. Službo pa je začel opravljati šele 6. avgusta. V dom je prihajal precej neredno, ker ni bilo urejeno vprašanje honorarja. 15. maja 1935 so ga razrešili službe. Od 21. maja do 10. junija 1935 ga je nadomestoval dr. STANKO SILAN, ki je bil zdravnik združene zdravstvene občine v Vitanju. Od 10. junija dalje je vršil službo namestnika zdravnika združene zdravstvene občine Vojnik in zdravstvenih poslov v banovinski hiralnici dr. SLAVKO PERKO, do tedaj zdravnik pripravnik v banovinski bolnišnici v Celju. V zavodu je moral ordinirati vsaj trikrat tedensko od 15.—18.30 Substitucijske službe so ga razrešili 28. julija 1936, ko je bil za zdravnika združene zdravstvene občine Vojnik in hišnega zdravnika v banovinski hiralnici imenovan dr. MIRKO POKORN. Služba hišnega zdravnika v domu je bila v začetku še vedno brezplačna in jo je moral opravljati po službeni dolžnosti. Ker pa jo je opravljal zelo vestno, so mu junija 1937 priznali mesečni honorar. Dr. Pokorn je ostal do okupacije.

11. aprila 1941 je službo spet prevzel dr. MIKUŠ in jo opravljal ves čas okupacije pa do 15. septembra 1945. Bil je narodno zaveden ter pomagal NOB s sanitetnim materialom, često tudi z zdravniško pomočjo. Takrat je bil z odločbo odseka za zdravstvo okrožnega odbora OF v Celju imenovan za začasnega zdravnika dr. ANDREJ ARNŠEK, ki je bil prej v Hrastniku. To je bil prvi zdravnik, ki je opravljal samo dolžnost hišnega zdravnika. Stanoval je v domu. Dr. Arnšek je ostal v Vojniku do 30. novembra 1949, ko je bil z odlokom IO OLO Celje-okolica z dne 14. 11. 1949 po službeni potrebi razrešen službe in premeščen za krajevnega zdravnika v Prebold. Odslej je imel dom spet samo honorarnega zdravnika. Ponovno je to službo opravljal dr. MIKUŠ, ki je obiskoval zavod le dvakrat tedensko. Ker je bilo število ležečih oskrbovancev vse večje in da bi izboljšali nego in postrežbo bolnikom, so že v začetku leta 1950 razmišljali o nastavitvi medicinske sestre. Toda šele 1. novembra 1951 so nastavili bolničarko MARIJO BOJANOVIČ, ki je ostala vse do ukinitve doma. Za dr. Mikušem je od leta 1954 opravljal honorarno službo hišnega zdravnika dr. STANKO SILAN, zdravnik v Vojniku, in ostal do ukinitve doma.

Ostalo osebje

Strežniško službo so od ustanovitve doma pa do marca 1948 opravljale sestre usmiljenke iz reda sv. Vincencija Pavelskega. Red je imel svoj sedež v Radečah. Njihovo število se je gibalo od 8 do 11. Vodila jih je sestra prednica, ki je pomagala tudi v upravi. Sestre so poleg strežniške službe bile zaposlene še na ekonomiji (vrtarinja), druge pa v delavnicah (kuhinja, šivalnica, pralnica). Poleg upravitelja sta v pisarni bili nameščeni ena do dve pisarniški moči (računovodstvo, knjigovodstvo). Skoraj vsa svojo delovno dobo je bila v Vojniku uradnica REZIKA GOREČAN. V zadnjih letih se je število pisarniškega osebja povečalo na štiri.

Od ostalega, pomožnega osebja je treba omeniti: 3 do 4 strežnice, ponavadi 2 kuharici, do 3 perice, do 4 gospodarske pomočnice na ekonomiji in svinjereji, do 2 hlapca, do 2 kurjača, ki sta istočasno opravljala razna zidarska dela, ključavničarska in druga popravila. Z ustanovitvijo lastne vrtarije in pekarnice, so dobili tudi svojega vrtnarja in peka. V zadnjih letih je zavod imel tudi ekonomista, ki je skrbel za nabave.

Število vsega zaposlenega osebja se je gibalo takole:

1919	1924	1934	1940	1942	1945	1951	1958
25	24	26	35	30	37	32	38

Marca 1948 so odpustili redovno strežniško osebje in ga zamenjali s posvetnim.

Vzdrževanje poslopij in gradnje

Vzdrževanje zavoda je predstavljalo za upravo konstanten problem. Ni bilo treba misliti le na samo vzdrževanje, temveč so se morali ukvarjati tudi s pomanjkanjem prostorov, ker je bil naval hiralcev vedno večji; morali so skrbeti za adaptacije, nove gradnje itd. Pri tem je bil glavni problem stalno pomanjkanje finančnih sredstev. Arhivsko gradivo nam daje dokaj jasno sliko, kako so to problematiko reševali.

V vsej avstrijski dobi ni bilo nobenih gradbenih del. Za to v prvih letih ni bilo niti potrebe, saj je bil zavod nov. Ob koncu te dobe, ko bi bilo po skoraj tridesetih letih že potrebno misliti na popravila, je to preprečila vojna. Edino kar so napravili, je bila priključitev zavoda na vodovod Vitanje—Celje, ki so ga zgradili leta 1908. Z vodovodom so imeli že kmalu težave, saj se je uprava pritoževala, da se oskrbovanci zaradi pomanjkanja vode ne morejo niti umivati.

V veliko težjem položaju se je znašla nova jugoslovanska uprava, še posebej, ker se tudi sama v prvih letih ni mogla lotevati teh vprašanj. Stanje je bilo leta 1921 že kar kritično. Poročilo iz tega leta omenja nekatera najnujnejša popravila: prekrivanje strehe, popravilo strelovodov, žlebov, centralne kurjave, pleskanje oken in drugo. Nekaj teh del so mogli opraviti šele leta 1925. Leta 1926 so zamenjali kopalne kadi in kupili kotel za ogrevanje vode. Iz poročila za leto 1925 moremo razbrati, da je bilo posteljno in osebno perilo komaj še za rabo. Tudi centralno ogrevanje je terjalo temeljito popravilo, saj so dosegali maksimalno temperaturo 12—15 stopinj. Poročilo omenja še celo vrsto nujnih del, a je ostalo le pri predlogu.

Eno največjih pridobitev za zavod v tem času pomenja instalacija električne napeljave. Vse do leta 1926 je imel zavod petrolejsko razsvetljavo, kar ni bilo le neekonomično pač pa tudi nevarno, ker je bilo v zavodu stalno precej slaboumnih, ki bi lahko povzročili požar. Poleg tega je bilo to vprašanje med vojno in še po njem pereče tudi zaradi pomanjkanja petroleja. V začetku leta 1918 je bil zavod nekaj časa celo v temi. Za okrog 80 svetilk bi potrebovali 150—200 litrov petroleja, mesečni kontingent pa je bil le 50 litrov. Uprava je zaradi take situacije razmišljala, da bi se zavod priključil na bližnji generator, vendar tega niso izvedli.

Leta 1925 je začela falksa elektrarna graditi daljnovod tudi na vojniškem območju. Toda šele leta 1926 je bilo končno tako daleč, da je uprava prosila inšpektorat ministrstva za narodno zdravje in socialno politiko, da ji dovoli napeljavo elektrike in odobri sredstva. Inšpektorat je prošnji ugodil in dal na razpolago v ta namen 50.000 din iz proračuna za leto 1926/1927. Razliko bi moral pokriti zavod iz tekočih rednih dohodkov.

Izvedba del je bila razpisana. Med tremi celjskimi podjetji je je bila najcenejši ponudnik delavnica Belak & Inkret, ki je bila pripravljena izvršiti vsa dela za 70.000 din. Delo je bilo opravljeno

v dveh mesecih in prvič je električna luč zasvetila v zavodu 25. oktobra 1926. Celotni stroški napeljave, s pomožnimi deli in materialom so znašali 84.500 din. Ker je bila cena električne energije razmeroma visoka (6—7 din kW), je to predstavljalo precejšnjo obremenitev letnega proračuna.

Za potrebe ekonomije so leta 1926 zgradili tudi kozolec. Leta 1928 so izvršili večja popravila pri gospodarskem poslopju. Opravili so jih v lastni režiji. Pri Južnoštajerski hranilnici v Celju so za 10 let najeli kredit v znesku 140.000 dinarjev. Na novo so zgradili konjski hlev in modernizirali svinjake.

Naslednje leto so znova popravljali centralno gretje. Kotle je leta 1891 dobavila tovarna K. Rietschel & Henneberg iz Dunaja in so bili že popolnoma izrabljeni. Montažo novih je zadovoljivo opravil Teodor Korn iz Ljubljane, ki je bil med štirimi ponudniki najcenejši. Stroški so znašali 70.000 din, v novih kotlih pa so lahko prvič zakurili 19. novembra 1929.

Leta gospodarske krize je močno občutila tudi hiralnica. Vse do leta 1936 ni bil omogoče ničesar popravljati, kaj šele misliti na nove gradnje, ki bi bile nujne. Vprašanje sprejema v hiralnico je postajalo iz leta v leto bolj kritično. Leta 1931 je poročala uprava, da je zavod postal premajhen in bi ga bilo treba nujno povečati, ker je število oskrbovancev naraščalo. Razmere so bile že kar nevdržne. Uprava ni mogla redno vpoklicati niti tistih oskrbovancev, ki jim je banska uprava že dovolila sprejem, njihove domovne občine pa so prosile za takojšen sprejem. Misli, da bi dom povečali, niso opustili niti leta 1935. Dom je bil prenapolnjen (210—215 oskrbovancev) in so bolniki ležali kar na hodnikih. Zavod bi morali povečati za 200 postelj, pravi poročilo, če bi hoteli zadostiti potrebam socialne oskrbe v dravski banovini. To pa je bilo seveda neizvedljivo.

Da bi vsaj delno ublažili slab gospodarski položaj v času krize in dobili določena sredstva, je banska uprava leta 1931 dovolila poseben gradbeni fond, v katerega naj bi se stekalo 18% vplačanih oskrbnin za kritje izdatkov, zvezanih z razširjanjem zavodov. Za redno vzdrževanje poslopij se ta fond ni smel uporabljati. Čeprav so se na ta način zbrala določena sredstva, je to vendarle šlo na račun oskrbovancev.

Leta 1936 je uprava ponovno večkrat urgirala na bansko upravo, naj s sredstvi vsaj delno izboljša razmere. Svoje prošnje je utemeljevala s tem, da bolnikov z nalezljivimi boleznimi ni mogoče ločiti od ostalih, poseben problem da so duševno bolni, ki bi jih morali nujno izolirati, da ne bi motili zdravih. Stisko naj bi rešili z gradnjo stanovanjskega poslopja za upravitelja in osebje, s čimer bi za oskrbovance pridobili 6—7 sob. Zelo nujna je bila tudi ureditev pralnice, ki je bila v kleti pod glavno kuhinjo in je bil zaradi tega ves trakt vlažen. Uprava omenja tudi ureditev lastne pekarnice. Kruh so kupovali v Celju, za 240 ljudi okrog 70 kg dnevno. Z lastno pekarno naj bi zboljšali kvaliteto in znižali stroške. Potrebna je bila tudi hladilnica, ker v po-

letnih mesecih niso mogli imeti nobene zaloge živil. Del teh načrtov in predlogov so uresničili šele veliko pozneje. V tem letu so ob glavni cesti zgradili le vhodna vrata in vratarsko ložo, s čimer so preprečili prost vhod in prehod preko hiralnične posesti. Stroške 21.000 din je plačala banska uprava. Gradbena dejavnost je bila ponovno živahnjša leta 1937. 1. julija je začela obratovati v zavodu pekarna, za kar so adaptirali prostore v kleti pod glavno kuhinjo. Parno peč je dobavila družba »TEHNA« iz Ljubljane. Stroškov je bilo nekaj nad 41.000 din. Za gojitev sočivja in prezimovanje rož so zgradili cvetličnjak s sobico za vrtnarja. Stroški v lastni režiji so znašali 22.000 din. V tem letu so posekali tudi kostanjev drevored od glavne ceste do hiralnice in zasadili sadno drevje. Kostanje so posekali tudi pred poslopjem, ker so bile sobe zaradi tega temne in vlažne. Uredili so grede z rožami, kar je dalo poslopju lepši videz. Zavod je takrat dobil tudi telefon.

Leta 1938 so v surovem stanju dogradili poslopje za stanovanje upravitelja in uslužbencev, na glavnem poslopju obnovili žaluzije in dokupili precej drobne opreme in pohištva. V novo poslopje so se vselili julija 1939. V bivše upraviteljevo stanovanje so se preselile usmiljenke. S tem je bila izpraznjena obednica, ki je služila za zasilno stanovanje, in preurejena v jedilno shrambo, v prostor poleg nje pa so instalirali hladilno napravo. Novo poslopje je bilo nadstropno z dvema mansardama. Stalo je 360.000 din. Postavili so ga na parceli, ki je kot stavbišče dobila številko 361. Leta 1940 so kupili bojler, ki so ga ogrevali s posebno pečjo, v zimskem času pa je bil priključen na centralno ogrevanje. Takrat so zgradili tudi sadno sušilnico, kar ni bilo le v korist zavodu, pač pa so sušili sadje tudi za okoliške kmete, pri čemer so kot odškodnino dobili 25 % suhega sadja. Stroški so znašali 12.000 din, ni pa bila v tem letu še povsem gotova.

Zadnja leta pred vojno so opravljali kar obsežna melioracijska dela na precej zamočvirjnem zavodovem zemljišču.

Za leto 1941 so imeli v načrtu gradnjo pralnice, modernizacijo stranišč, pri čemer bi nehigienska stranišča, ki so povzročala neznošen smrad, nadomestili z angleškimi. Pri svinjakihi so hoteli zgraditi klavnico in urediti hlev za dve kravi, ker je bilo dovolj sena, lahko pa bi zemljo tudi boljše gnojili. Teh načrtov niso izvedli, ker je okupacija prekinila vsako gradbeno dejavnost. Toda ne le to: ob osvoboditvi so bile zgradbe tako zanemarjene, inventar pa pomanjkljiv in uničen, da je bilo treba začeti povsem na novo. Okupator ni ničesar popravljal. V posebno kritičnem stanju je bila glavna zgradba, okna in žlebovi so skoraj popolnoma propadli. Centralno gretje ni delovalo od decembra 1944 in oskrbovanci so bili na mrzlem. Tudi kopali se niso od decembra do maja. Nemci so demontirali tudi strelovod. Ko je zavod prijavil vojno škodo, jo je na osnovi dejanskega stanja ocenil na 10 % od skupne vrednosti zgradb v višini 491.850 din.

Prvi dve leti po vojni so v glavnem odpravljali posledice vojne. Na večje investicije ni bilo mogoče niti misliti. Šele avgusta 1947 so začeli graditi novo zgradbo na parceli 359. Služila naj bi za pralnico,

šivalnico in razne delavnice, zgoraj pa bi bila stanovanja za uslužbence. Gradnja se je precej zavlekla in je bila končana šele leta 1954. Skupni stroški so znašali nekaj nad devet milijonov din. Nekaj notranjih ureditev so izvršili še leta 1955. Glavno poslopje so prekrili leta 1955, saj ni bila streha temeljito popravljena vse od ustanovitve. Izvajali so tudi obsežna notranja popravila, položili parket, modernizirali stranišča in obnavljali okna in vrata. Leta 1956 so se lotili temeljite obnove celotne fasade in električne napeljave, popravili ali obnovili centralno kurjavo in obnavljali notranjost. Obnovili so tudi sadno sušilnico, ki je leta 1955 zgorela.

Vsa ta dela v novi Jugoslaviji so imela za cilj, napraviti pogoje za bivanje oskrbovancev v domu čim lepše in prijetnejše.

GOSPODARSTVO

Že prej smo omenili obseg zemljišč, ki jih je zavod uporabljal ves čas za lastno ekonomijo. V naslednjem pogledjmo pregled sprememb kategorije zemljišč in kultur.

STANJE DO LETA 1941

Njive		Travniki		Sadovnjaki		Stavbišča		Dvorišča		Skupaj
parc. št.	m ²	parc. št.	m ²	parc. št.	m ²	parc. št.	m ²	parc. št.	m ²	
173	7.199	509	5.554	—	—	507	6.815			
174	3.406	172/1	2.070	—	—	509	470	509	500	
175	1.565	171/2	16.076	—	—	510	46			
188/1	2.875	172/2	12.841	—	—	561	159			
		176/1	2.504							
		176/2	1.452							
		176/3	784							
		146/9	5.057							
		146/11	105							
	14.859		44.401	—	—		7.488			67.228

STANJE OB UKINITVI DOMA LETA 1959

171/2	6.567	509	5.554	171/2	7.878	559	276	171/4	1590
172/1	2.070	172/4	2.784	172/5	1.492	560	165	509	500
172/2	8.565					510	46		
173	5.575	175	5.822			507	6.815		
		174	5.406			509	470		
		175	1.565			561	159		
146/9	5.057	176/1	2.504						
146/11	105	176/2	1.452						
188/1	2.875	176/3	784						
	28.588		19.651		9.570		7.929	1890	67.228

Spremembe so nastale v parceli 171/2, iz katere je nastala nova 171/2, razdeljena na njivo in sadovnjak, na novo je nastala 171/4 — dvorišče ter 359 in 360, ki sta sedaj stavbišče. Spremembe so tudi v parceli 172/2, ki se je razdelila na parcele 172/2 — njiva, 172/3 — sadovnjak, 172/4 — travnik in 361 — stavbišče. Enotna parcela 175 se je razdelila na njivo in travnik, parceli 174 in 175 postaneta iz njive travnik, 146/9 in 146/11 pa iz travnika njiva. Vidimo torej, da se je travniška površina zmanjšala v korist njivske, kar je nedvomno izraz težnje, da se povečajo pridelki na lastni ekonomiji. Pomanjkanje živeža je bilo zlasti občutno med vojno in povečanje njivskih površin je bilo potrebno.

Leta 1946 je želela uprava pridobiti nova zemljišča v smislu 20. člena zakona o agrarni reformi in kolonizaciji Slovenije. V prošnji na okrožni odbor OF v Celju omenja zemljišče, ki je delno mejilo na zavodovo posest in je bilo last Viljema Zotla in Jakoba Kovača. Zemljišče je merilo okrog 35 hektarov. Največ je bilo gozda (16 hektarov) in travnikov (15 hektarov). Prošnjo je zavod utemeljeval s tem, da bi znatno dvignili lastni pridelek, s čimer bi znižali letni proračun za pol milijona dinarjev, redili bi lahko 25 krav in bi samo z mlekom v treh letih pokrili nakup živine. Oddelek za socialno varstvo je prošnjo zavrnil, češ da se bo preskrba z živili postopoma normalizirala, poleg tega pa pravi, da ne bi bilo oportuno prikrajševati široke ljudske množice v pravicah, ki jim jih daje agrarni zakon. Očitno niso hoteli povečati ekonomije preko dotedanjega okvira, ker je bila naloga doma skrb za onemogle, ne pa da bi se usmerjal na veliko kmetijsko proizvodnjo.

Ceprav je razumljivo, da ekonomija ni mogla zadostiti vsem potrebam doma, pa je vendarle imela v preskrbi zavoda z živili pomembno vlogo. Še posebej so lastni pridelki reševali kritično stanje v času obeh vojn, ko je bilo glavno vprašanje, kako prehraniti oskrbovance. Tudi zaradi pomanjkanja hrane kapacitete doma niso bile polno zasedene. V enaki meri velja to tudi za prva povojna leta.

Od živinoreje sta prihajali najbolj v poštev svinjereja in perutninarstvo. Letno so v povprečju redili nekaj nad 50 svinj in okrog 150 kokoši. Zavod je vzdrževal tudi dva konja, da so mogli v lastni režiji opraviti vsa dela na ekonomiji in izvršiti ves prevoz, ker je bil zavod v preskrbi s kurivom in delno tudi z ostalim odvisen od Celja.

Ekonomija se je največ ukvarjala s pridelovanjem povrtnin in zelenjave, s čimer so v poletnih mesecih večinoma krili potrebe. Premalo so pridelovali fižola in zlasti krompirja. Tega so kupovali največ v Savinjski dolini in v okolici Ptuja. Ostale potrebščine, meso, moko, mlevske izdelke, kruh (dokler niso imeli lastne pekarnje), kolonialno blago in špecerijo, je uprava kupovala pri vojniških in celjskih trgovcih. Ti so za dobavo večinoma konkurirali na osnovi razpisa in pismene licitacije za vsako leto posebej. V poštev so prihajali najnižji ponudniki. Pri izbiri dobaviteljev so v letih po prvi svetovni vojni načeloma

dajali prednost (po navodilih nadzorne oblasti!) domačim, slovenskim trgovcem in obrtnikom po znanem načelu »svoji k svojim«. Tako so npr. leta 1921 izpadli iz konkurence nemško usmerjeni Viljem Zottl (Cotl) za špecerijsko blago, Karolina Ledl za dobavo kruha in Hinko Rattay (Ratej) za meso in so namesto njih dobavljali moko in špecerijsko blago trgovca Julij Kovačič iz Vojnika in Josip Delakorda iz Arclina, kruh Hermina Kvas in meso Josip Vrečer, oba iz Vojnika. Vendar se tega načela niso vedno dosledno držali. Če je bil nemški trgovec s svojo ponudbo cenejši in sprejemljivejši (nižja cena, boljša kakovost, ugodnejši dobavni pogoji), kar ni bilo tako redko, so radi pozabljali na nacionalno in politično usmerjenost.

Uprava je imela z dobavitelji stalne težave. Niso se držali pogodbe in pošiljali blago slabše kvalitete, dajali slabo mero ali težo, zviševali cene, neredno dostavljali in podobno. Često je nadzorna oblast v takih primerih, na prošnjo uprave, dovoljevala tudi prost nakup. Najbolj se je uprava pritoževala pri mesu in kruhu. Z mlekom so oskrbovali hiralnico ves čas okoliški kmetje. Ker je porabila hiralnica precejšnje količine mleka, je predstavlja dobava za marsikoga važen vir dohodkov, še posebej, ker je bila hiralnica reden in dober plačnik. Iz pogostih pritožb tistih, ki jim je bila dobava odpovedana, razberemo, kolikšnega pomena je bil zavod v tem pogledu za pretežno agrarno okolico.

FINANCIRANJE

Zavod je dobival sredstva za svoje delovanje od:

- ustanovitelja, oziroma od vsakokratnega lastnika;
- prispevkov, ki so jih za svoje oskrbovance plačevale pristojne domovne občine;
- prispevkov, ki so jih plačevali oskrbovanci sami;
- lastne ekonomije;
- plačila uslužbencev in delavcev za hrano in stanovanje;
- postranske dejavnosti oskrbovancev ali zavodovih delavnic in
- raznih daril, volil in zapisov (oporok) itd.

Čeprav razpolagamo z zelo skromnimi in često nezanesljivimi ter nasprotujočimi si podatki, dajem vsaj približno sliko finančnega poslovanja. Posebej skopi so podatki za avstrijsko dobo, iz okupacijskega časa pa se sploh ni ohranilo nič. Leta 1896 so skupni letni izdatki znašali 24.738 goldinarjev, kar bi zaradi precejšnje stalnosti razmer lahko veljalo kot povprečje za vso dobo. Za kasnejši čas dajem naslednjo preglednico izdatkov v zaokroženih zneskih:

1920 —	550.000 kron
1921 —	1.400.000 kron (podražitve živeža!)
1922 —	500.000 din
1925 —	1.050.000 din
1934 —	700.000 din
1938 —	1.080.000 din
1940 —	1.070.000 din
1945 —	1.200.000 din
1950 —	4.200.000 din
1955 —	27.150.000 din
1959 —	29.500.000 din (proračunski predlog!)

Zgornje številke nam sicer ne morejo dati popolnega in komparativnega vpogleda v finančno poslovanje, ali da bi iz številčk lahko sklepali, kakšen je bil »standard« oskrbovancev, saj so se spreminjale tako cene kot vrednost denarja.

Dnevna oskrbnina za enega oskrbovanca je znašala:

1892-1900	dnevno 35 krajcarjev (100 kr = 1 gld)
1900-1918	dnevno 70 vinarjev (1 gld = 2 kroni, 1 kr = 100 vin)
1919-1921	dnevno 7 kron
1922-1925	dnevno 10 din
1924-1941	dnevno 15 — 18 din
okupacija	dnevno 2 RM (podatek je iz l. 1942)
Maj 1945 — sept. 1945	dnevno 30 din
sept. 1945 — jul. 1946	dnevno 20 din
jul. 1946 — 1951	dnevno 30 din
nov. 1954 — marec 1955	dnevno 250 din
apr. 1955 — 1956	dnevno 270 din
jan. 1957 — marec 1957	dnevno 315 din
apr. 1957 — jun. 1958	dnevno 260 din
od 1. julija 1958 dalje	dnevno 300 din.

Od ustanovitve doma leta 1892 do leta 1900 je ostala oskrbnina ista. Tega leta so dokončno prešli na kronsko veljavo. Sprememba oskrbnine od 35 krajcarjev na 70 vinarjev pravzaprav ni sprememba, ker je ostalo razmerje isto: prej 35 : 100, pozneje 70 : 200. Spremenila se je le nominalna vrednost. Pripomniti je treba, da je del stroškov plačal štajerski deželni ubožni sklad, preostalo pa domovne občine, posamezniki sami ali pa drugi zavezanci plačila. Najpogosteje so domovne občine plačevale 20 krajcarjev ali 14 vinarjev, 15 krajcarjev ali 30 vinarjev pa ubožni fond. Seveda pa je bilo to razmerje zelo različno, odvisno pač od finančnih zmogljivosti posameznih občin: nekatere so morale plačevati celotno oskrbnino, druge spet nič itd.

V stari Jugoslaviji se način plačevanja ni dosti spremenil. Nadzorna oblast (oblastna ali banska uprava) je določila višino oskrbnega dne, hkrati pa občinam, ustrezno njihovim zmogljivostim, znižala oskrbnino. Od leta 1924 dalje so morale občine plačevati od 7 do 9 dinarjev za oskrbovanca, razliko je plačala nadzorna oblast iz rednih letnih dotacij. Tik pred vojno je banska uprava določila, da se zviša delež občin v plačevanju oskrbnine za 20 do 30 %, ker je hotela razbremeniti banovinski proračun. Tak ukrep so narekovale izredne razmere gospodarsko-socialne in svetovno-politične krize.

Po osvoboditvi je oskrbnina ves čas racionirane preskrbe ostala ista. Kasneje je rasla skladno s porastom življenjskih stroškov.

Dotacija je posebno v prvih letih stare Jugoslavije često zelo neredno dotekala. Iz meseca v mesec se je morala zato uprava ukvarjati s tem problemom in pogosto je bilo redno obratovanje resno ogroženo. Težko finančno stanje je še povečalo dejstvo, da so domovne občine prav tako silno neredno plačevale oskrbnino in so nekatere bile celo v večletnem zaostanku. Tako so znašale terjatve v začetku leta 1935 291.249 din. Ob osvoboditvi leta 1945 je znašal dolg ca. 71.000 RM. V dopisu okrožnega odbora OF z dne 13. novembra 1945 beremo, da so oskrbnine, za katere je bil plačnik bivši Gaufürsorgeverband v Gradcu, neizterljive in jih je treba prijaviti v vojno škodo. Tudi v naslednjih letih, vse do ukinitve doma, je bil seznam dolžnikov vedno precej obsežen.

Posebno težko je hiralnica prebrodila gospodarsko krizo: bila je prenapolnjena, sredstva pa so bila izredno skromna. V nekem dopisu leta 1931 naroča banska uprava skrajno varčevanje. Da bi mogli poravnati tekoče račune, dovoljuje celo začasno porabo sredstev gradbenega fonda, s pristavkom, da bo uprava v ugodnejšem času ta denar refundirala.

Težko gospodarsko in finančno stanje hiralnice nam ilustrira tudi naslednji podatek: leta 1936 je mesno poglavarstvo v Celju odprlo lastno zavetišče v Medlogu, kamor je iz Vojnika premestilo 13 svojih pripadnikov. Po besedah uprave pomeni to za Vojnik hud udarec, ker je celjska občina plačevala najvišji dnevni prispevek in je bila tudi redna plačnica. In spet leta 1937: izterjevanje stroškov daje upravi mnogo dela. Vse večje občine (posebej mestne) so prevzele svoje pripadnike v občinsko oskrbo in se oskrbujejo večinoma le oskrbovanci podeželskih občin, ki pa predpisane in skrajno znižane oskrbnine neredno plačujejo.

Število oskrbovancev, ki so sami plačevali vso oskrbnino, bodisi iz lastnega premoženja, pokojnine, ali pa so jo plačevali svojci, je bilo stalno zelo majhno. Nekoliko se je procent teh dvignil proti koncu obstoja doma. Kljub temu, da so pravila doma določala, da postane imetje oskrbovancev po njihovi smrti last doma, to za zavod ni bilo velikega pomena.

Znana sta le dva primera večjih volil zavodu. Leta 1920 je neka oskrbovanka zapustila domu vse svoje imetje v znesku 110.000 kron.

Še večjega pomena pa bi mogla biti za zavod hiralnična ustanova, ki jo je leta 1893 ustanovil L. C. Erdmann iz Gradca v občastni in trajni spomin na svojo soprogo Julijano, umrlo v Teharjih leta 1888. Obresti glavnice v višini 4.000 goldinarjev naj bi se uporabljale za kritje hiralničnih stroškov ženskih oskrbovank, doma iz celjske mestne ali okoliške občine ali pa iz Teharij. V ustanovni listini je določeno, da hiralnični sklad upravlja štajerski deželni odbor, ki tudi skrbi za pravilno razdeljevanje sredstev. Odbor bi naj tudi skrbel, da bodo vse tri občine enako zastopane: po vrstnem redu naj bi iz vsake občine zaporedoma določil oskrbovanko, ki se bo dosmrtno oskrbovala iz tega sklada. S preobratom leta 1918 je tudi ta ustanova prenehala. Zadnja jo je izkoriščala neka oskrbovanka iz Teharij od 21. avgusta 1918. Ko je uprava hiralnice leta 1921 terjala štajersko deželno vlado, naj poravnava stroške za to oskrbovanko, je ta odgovorila, da znašajo letne obresti le 320 kron, poleg tega pa ima v svojih hiralnicah številne pripadnike in državljane SHS, za katere ima prav tako precejšnje terjatve. Plačala bi le v primeru, če bi napravili medsebojni obračun. Zadnjič se Erdmannova ustanova omenja leta 1931, ko je upraviteljstvo poročalo sreskemu načelstvu v Celju, da od preobrata dalje ni imelo od nje nobenih dohodkov.

Izza osvoboditve leta 1945 je dom pogosteje dobival pomoč od raznih organizacij, tako RK in CARE. Leta 1951 pa je dobil tudi 540.000 din izrednih sredstev iz programa pomoči ZDA. Sredstva so bila namenska in so jih smeli izkoristiti le za opremo, obleko, obutev in prehrano.

S prehodom na samofinanciranje 1. maja 1954 je OLO Celje zagotovil potrebna obratna sredstva v obliki predplačila proti obračunu. Obračunska enota je bil oskrbni dan in se je obračunavala po mesecih in dnevih. Pristojni ljudski odbor, zavezan za plačilo je bil tisti, na čigar območju je imel varovanec, preden je bil sprejet v dom, svoje bivališče. V kalkulacijo oskrbnega dne so bili všteti vsi stroški, razen plač za osebje s prispevki in investicije, kar je bilo plačano iz proračuna (dotacija OLO).

Dohodki, ki jih je zavod imel od plačevanja hrane in stanovanja od osebja, postranske dejavnosti oskrbovancev (izdelovanje predmetov domače obrti) in lastne okrepčevalnice, so bili majhni in so jih v glavnem uporabili za priboljške oskrbovancem, za prireditve novoletne jelke itd.

OSKRBOVANCI

Že zgoraj smo videli, da je bilo stanje socialne oskrbe starih in onemoglih ljudi ob koncu preteklega stoletja v okviru Štajerske najbolj kritično prav na Spodnjem Štajerskem. Odločitev, da zgradijo novo hiralnico v Vojniku pri Celju, je bila smotrna. To se vidi tudi po tem, da so bile njene kapacitete že v prvem letu obstoja skoraj

popolnoma zasedene. Kljub temu pa vidimo iz nekega poročila za leto 1896, da položaj še kljub temu ni bil zadovoljiv. V pošiljanju svojih revežev v hiralnico so bile najmočnejše zastopane mestne občine in občine v bližini mest, dočim so bolj odmaknjene občine zaostajale. Tako je npr. od 21 občin v celjskem okraju bila le ena, ki ni imela v hiralnici nobenega svojega oskrbovanca, dočim je ormoški sodni okraj od skupnih 33 občin imel le tri, ki so imele svoje reveže v hiralnici.

Za celotno Spodnjo Štajersko je bila slika naslednja: od 537 občin je bilo 185 takih, ki so imele v hiralnici vsaj po enega oskrbovanca, 352 občin pa je bilo takih, da niso imele v hiralnici niti enega svojega pripadnika. V tem pogledu so najbolj zaostajali radgonski, lenarški, ljutomerski, ormoški, rogaški in sevniški sodni okraj, čeprav bi lahko pričakovali, da bodo prav ti zaostali kraji in gospodarsko šibki, imeli v takih domovih največje število svojih revežev. Poleg Celja, je bilo stanje najboljše v gornjegrajskem in laškem sodnem okraju.

Skrb za reveže je bila v občinah silno slaba. Predstavljala je zanje le finančno breme, ki so se ga želele otresti, ali ga vsaj zmanjšati. Posledica je bila ta, da so živeli reveži človeka nedostojno življenje: potikali so se od hiše do hiše, kjer so jih odganjali in tako niso imeli niti tiste oskrbe, ki jim je bila celo že po zakonu določena. Še slabše je bilo v času bolezni. Ljudje brez svojcev in sredstev so ležali po hlevih, brez zdravniške pomoči in zdravil, dokler jih ni rešila smrt. V mnogih primerih so ti ljudje vse življenje trdo delali, zdaj pa jih ni poznal nihče.

Tako stanje je bilo treba spremeniti in ga postaviti na novo, modernejšo in socialnejšo osnovo. 27. avgusta 1896 je bil sprejet ubožni zakon (Dež. zakonik 1896, št. XXXI/63), po katerem so osnovali deželni ubožni fond, ki je bistveno olajšal bremena občin. Zaradi tega so občine sedaj same želele poslati v hiralnice vse nad 70 let stare ubožce, ker so spoznale, da je oskrba v hiralnici cenejša, kakor pa če jih oskrbujejo same. Leta 1897 je pritisk na hiralnice močno narasel, bile so prenapolnjene in so se morali posluževati zasilnih ležišč. Stanje so skušali izboljšati s tem, da bi povečali kapaciteto obstoječih hiralnic, za celo Štajersko pa ustanoviti tri nove, od tega eno na Spodnjem Štajerskem. Avstrijska oblast pa tega ni uspela več izvršiti.

Hiralnico v Vojniku so zgradili ob deželni cesti Celje — Maribor, 8 km od Celja in izven trga. Nadstropno poslopje meri 67×53 m. Za oskrbovance so bili 4 oddelki, 2 moška in 2 ženska. Sistemiziranih mest za oskrbovance je bilo v začetku le 150, že kmalu pa je število naraslo preko 200. Posledica je bila ta, da je bilo v sobah po 8 in več oskrbovancev, kar je povzročalo vrsto težav.

Naslednje preglednice nam bodo pokazale, kakšno področje je pokrivala vojniška hiralnica v 67 letih svojega obstoja. Sestavljene so za avstrijsko, staro jugoslovansko in novejšo dobo, pri čemer je upoštevana vsakokratna upravno-politična in teritorialna razdelitev.

Avstrijska doba:

Sodni okraj	1892	1896	1901	1906	1911
Brežice	5	5	10	18	11
Celje	24	62	66	64	74
Gornji grad	1	5	5	6	8
Konjice	9	21	44	56	44
Kozje	4	15	10	15	12
Krško (Kranjska)	—	1	—	—	—
Laško	5	11	16	17	22
Lenart v Sl. g.	2	2	5	4	1
Litija (Kranjska)	—	—	—	1	—
Ljutomer	—	1	—	—	1
Marenberg (Radlje)	5	2	1	5	4
Maribor	12	10	14	15	15
Podčetrtek	—	—	1	—	—
Ptuj	1	2	2	6	7
Radgona	—	1	2	4	5
Rogatec	—	—	2	2	2
Sevnica	—	2	7	8	10
Slov. Bistrica	6	5	8	10	10
Slovenj Gradec	5	6	5	9	15
Šmarje pri J.	5	11	17	17	20
Šoštanj	2	2	4	10	9
Vransko	4	5	11	4	5
Ostala Štajerska	55	65	55	25	22
Ostala Avstroogr.	2	2	1	—	2
Skupaj	121	250	282	272	295

Vidimo, da je bil razmeroma še precej udeležen ostali del Štajerske, čeprav proti koncu tega obdobja število postopno upada.

Stara jugoslovanska doba:

Srez	1926	1951	1956	1940
Brežice	52	55	52	58
Celje	66	82	75	57
Celje mesto	14	14	15	—
Čabar	—	—	2	1

Srez	1926	1951	1956	1940
Črnomelj	1	—	5	9
Dravograd	—	—	5	6
Gornji grad	2	10	4	3
Kamnik	2	6	6	5
Kočevje	—	2	5	9
Konjice	22	24	17	52
Kranj	5	5	1	8
Krško	14	5	8	4
Laško	22	14	19	26
Ljubljana	11	4	4	8
Litija	6	5	12	15
Logatec	2	2	8	8
Maribor	4	11	7	5
Metlika	—	—	1	—
Murska Sobota	—	—	1	—
Novo mesto	5	2	8	11
Prevalje	5	9	—	—
Ptuj	5	5	1	—
Radovljica	1	2	11	5
Rogatec	1	—	—	—
Slovenj Gradec	12	16	11	7
Škofja Loka	—	—	1	5
Šmarje pri Jelšah	12	16	15	22
Tuji državljani	—	—	1	2
Samoplačniki	5	4	5	10
Skupaj	245	267	274	294

V stari jugoslovanski dobi se je torej področje sprejema razširilo skoraj na vso Slovenijo. Razumljivo pa je, da je sprejem v glavnem zajel področje bivše Spodnje Štajerske in še to največ ožje celjsko s celjskim, brežiškim, konjiškim, laškim in šmarskim srezom.

Tabela nove jugoslovanske dobe je nekoliko bolj pestra. Pripadnost oskrbovancev se je hitreje spreminjala. To gre na račun večkratnih sprememb in reorganizacij politično-teritorialnih enot. Glavna sprememba se je izvršila leta 1955 z ustanovitvijo novih občin, ki so začele ustanavljati lastne domove za onemogle in so svoje pripadnike vzele v lastno oskrbo. Tako je poraslo število pripadnikov iz celjskega okraja, oziroma pripadnikov celjske skupnosti komun. To razliko moremo dobro videti v kolonah za leto 1956 in 1959, ko je bil dom ukinjen. V Vojniku so ostali le tisti pripadniki drugih okrajev, ki so bili tukaj že dolga leta in so tako dobili nekako že zavest »družinske« skupnosti, ali pa jih niso premestili iz drugih tehtnih razlogov (ležeči bolniki itd.).

Nova jugoslovanska doba:

OLO	1945	1950	1955	1956	1959	ObLO
Celje mesto	14	18	16	152	96	Celje
Celje okolica	68	194	226		5	Konjice
Črnomelj	2	1	—		8	Laško
Grosuplje	2	1	—		2	Mozirje
Jesenice	1	1	—		27	Šentjur
Konjice	10	—	—		22	Šmarje
Kranj	2	—	—	1	5	Zalec
Krško	14	12	5		165	OLO Celje
Ljubljana mesto	2	2	5	6		
Ljubljana okolica	5	—	1			
Ljutomer	7	1	—			Ostali okraji
Maribor mesto	12	1	—	31		ObLO
Maribor okolica	18	1	2			
Mozirje	7	5	—		1	Hrastnik
Novo mesto	1	2	1		1	Ivanč. gorica
Poljčane	—	21	—		2	Lenart
Postojna	—	—	2		1	Lj. Šiška
Prevalje	7	1	—		1	Loška dolina
Ptuj	5	4	1	1	2	Mrb.—Košaki
Radgona	5	—	—		2	Mrb.—Tezno
Radovljica	—	—	1		4	Mrb.—Tabor
Rakek	5	5	—		1	Ptuj
Slovenska Bistrica	7	—	—		1	Radeče
Šmarje pri Jelšah	8	—	—		1	Radovljica
Šoštanj	—	—	5		1	Ravne
Trbovlje	24	12	7	10	1	Senovo
Trebnje	4	1	—		1	Sevnica
					7	Slov. Bistrica
					1	Slov. Gradec
					5	Šentilj
					2	Trbovlje
					1	Videm-Krško
					1	Zagorje
Skupaj	226	281	268	201	200	

SPREJEM OSKBOVANECV

Sprejem v dom je dovoljeval vsakokratni nadzorni organ. Ta je določil tudi višino oskrbnine in o tem obvestil pristojno domovno občino s pristavkom, da se bo vpoklic izvršil, ko bo na razpolago prosto mesto v domu. Istočasno je bila o tem obveščena tudi uprava doma. Ko je

dom leta 1954 prešel na samoupravljanje, je o sprejemu in višini oskrbnine odločal upravni odbor zavoda.

Prvega oskrbovanca je dom sprejel 12. februarja 1892, zadnjega pa 15. marca 1959. Iz diagrama vidimo, kako je nihal letni sprejem. Razen v prvem letu, je bil največji leta 1919, 1941 in 1946, ko se daleč dvigne nad povprečje v ostalih letih. Sprejem je bil velik v letih po težkih vojnih pretresih, ki so bistveno vplivali na sicer mirne in bolj ali manj ustaljene razmere.

V vseh letih je bilo skupaj sprejetih 5.188 oskrbovancev, od tega jih je umrlo v zavodu 3.588, 1.600 pa jih je tako ali drugače zapustilo dom. Večjih premeščanj ni bilo, le proti koncu obstoja doma so bile premestitve pogostejše, ko so občine ustanavljale lastne domove. Neredko so oskrbovanci sami zaprosili za odpust, če so se jim izboljšale premoženjske razmere, ali pa so našli primerno domačo oskrbo pri svojcih ali sorodnikih. Pogosti so bili tudi primeri pobegov iz doma. Največkrat so bili to ljudje, ki se niso mogli privaditi redu in načinu življenja v domu. To se je dogajalo največ v avstrijski in stari jugoslovanski dobi. Večji del so bili to posebneži z asocialnimi navadami in pustolovci. Prav tako niso bili redki primeri, da so občine same odpoklicale svoje pripadnike iz doma, ker so se jim zdele oskrbnine previsoke. Pogosto so jih pozneje hotele poslati spet nazaj, ko so spoznale, da je domska oskrba celo cenejša.

Popolnoma v skladu s fašističnimi metodami je bil zločin, ki ga je okupator napravil 9. junija 1941. Tega dne je odpeljal v Feldhof pri Gradcu 92 oskrbovancev in jih na zverinski način likvidiral. Večinoma so bili starci ali pa ljudje s telesnimi ali duševnimi hībami. Nekaj je bilo celo 16 ali 17-letnih. Odpeljali so tudi starko, ki je bila v domu že 47 let, od 1894. leta. Še isti dan so pripeljali iz Ptujja in drugod 48 novih oseb. Do konca junija so število spet izpopolnili.

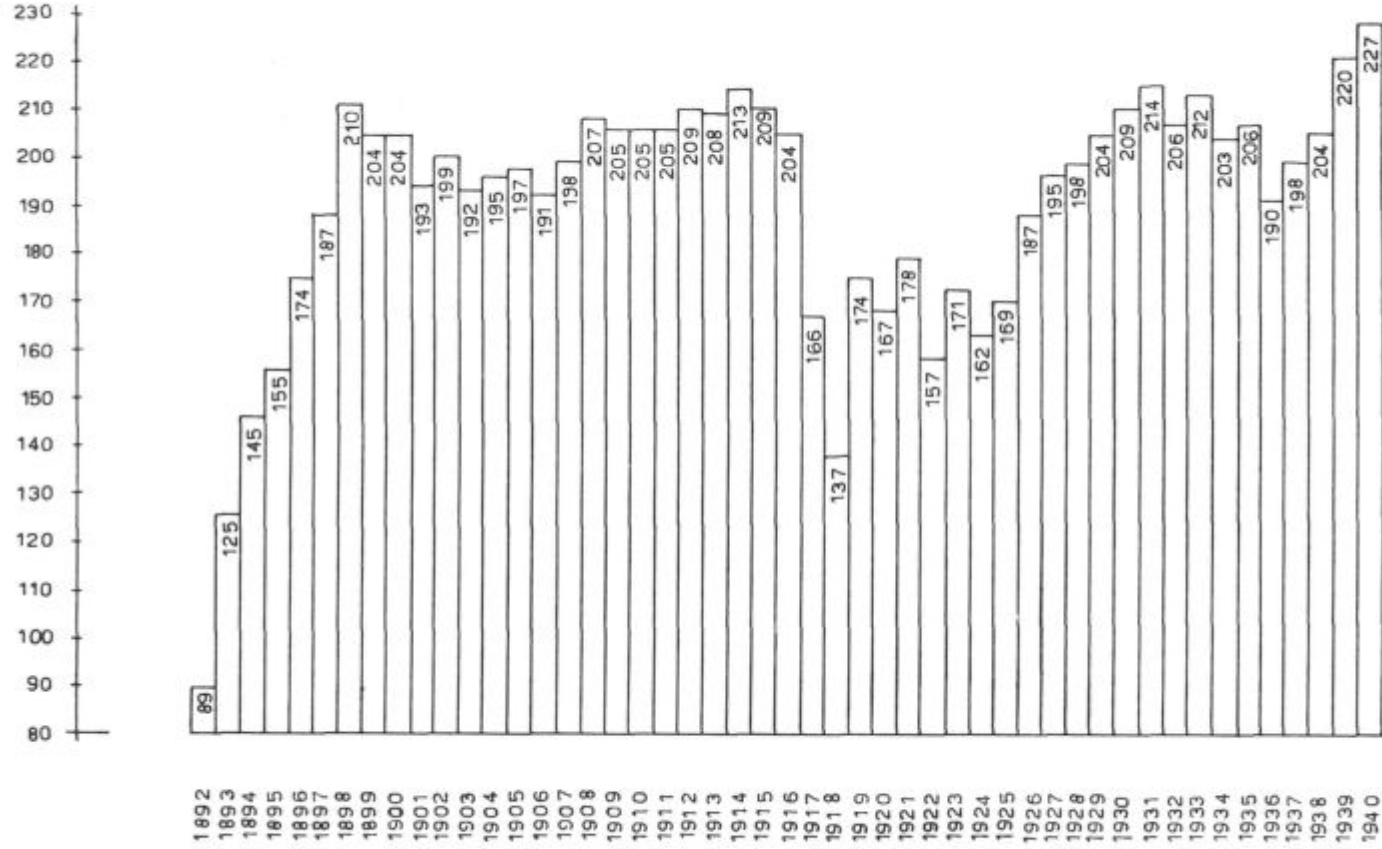
Povprečni letni sprejem v vsem času je bil 77 oseb. Povprečno oskrbovanje posameznika je trajalo dve in pol leti, letno pa se je povprečno oskrbovalo 188 oskrbovancev.

Povprečni letni sprejem v posameznih obdobjih je bil naslednji:

v avstrijski dobi	82
v stari jugoslovanski dobi	76
v okupacijski dobi	98
v novi jugoslovanski dobi	65

To gre na račun večje umrljivosti v prvih treh obdobjih, ko so se kapacitete sproti spraznjevale, v okupacijski dobi gre tudi za umetne posege. Nova jugoslovanska doba je prinesla največjo ustaljenost v vseh pogledih. To je bila posledica novega duha in razmer, ki so jih uvajali in utrjevali v tovrstnih zavodih.

Največja zasedenost kapacitet v zavodu je bila leta 1954, najnižja pa leta 1918 (228 in 137).

Število oskrbobancev ob koncu leta 1892—1940

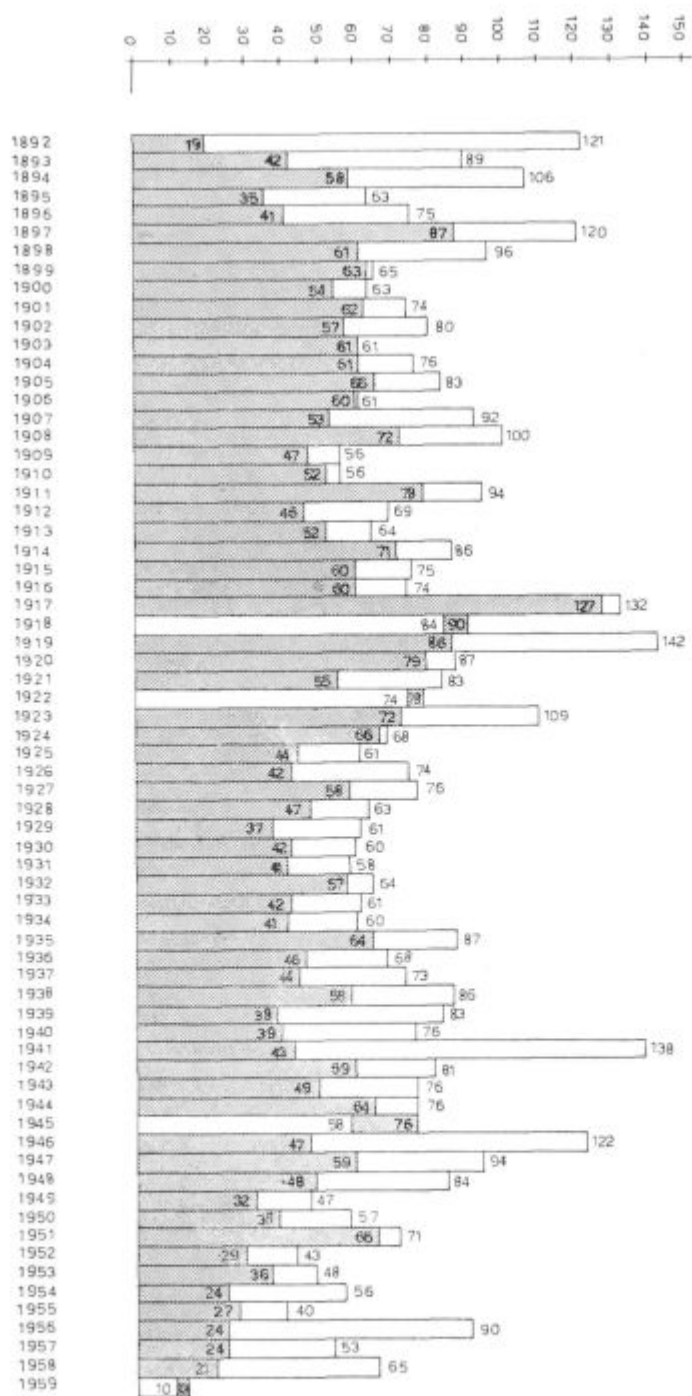

Diagram sprejetih in umrlih oskrbovancev v letih 1892—1959

UMRLJIVOST

Že prej smo videli, da je največji odstotek odpadlih šel na račun umrljivosti. Iz diagrama razberemo, da je od 31. 3. 1892 do 16. 5. 1959 umrlo v Vojniku 3.588 od skupaj sprejetih 5.188 ali 69 % vseh sprejetih. Več kot dve tretjini jih je v hiralnici umrlo. Če upoštevamo, da je zavod obstojal nekaj več kot 67 let, je povprečno vsak teden umrl en oskrbovavec, ker je povprečna letna umrljivost v vsej dobi bila 55.

Povprečna primerjalna umrljivost za posamezna obdobja:

v avstrijski dobi umrlo	1.754 ali 64 letno
v stari jugoslovanski dobi umrlo	1.076 ali 49 letno
v okupacijski dobi umrlo	255 ali 64 letno
v novi jugoslovanski dobi umrlo	325 ali 37 letno

Vidimo torej, da je bila precej nad povprečjem umrljivost v avstrijski in okupacijski dobi, daleč pod povprečjem pa v novi jugoslovanski dobi. Če primerjamo samo zadnji dve obdobji, vidimo, da je okupacijsko vojno obdobje prineslo s seboj izredno močne pretrese tako glede umrljivosti, kakor tudi sprejema v sicer za staro jugoslovansko dobo že dokaj normalizirane razmere. Kljub umetnemu poseganju v starostni in zdravstveni sestav oskrbovancev, se je umrljivost znatno dvignila. Iz tega dobro vidimo, kako je okupator skrbel za socialne ustanove. Umrljivost se je dvignila v primerjavi s staro jugoslovansko dobo, za dobrih 50 odstotkov. Leta 1945 je samo do začetka maja umrlo 40 oseb. Primerjava umrljivosti med okupacijsko in novo jugoslovansko dobo nam kaže, da je bila umrljivost med vojno kar za 75 % večja, kljub relativno visoki umrljivosti v prvih povojnih letih do 1951, ko so bile razmere v preskrbi skoraj prav tako težke kot med vojno.

Prav gotovo sta obe vojni vnesli v normalno življenje teh zavodov velike anomalije. To nam kaže krivulja diagrama, tako v sprejemanju novih oskrbovancev, kakor tudi v umrljivosti v vojnih in povojnih letih.

Če pa primerjamo vmesna obdobja v mirnem času, ko je bil številčni stalež oskrbovancev skoraj enak, dobimo takole sliko umrljivosti:

avstrijska doba (1904 — 1910) umrljivost	58
stara jugosl. doba (1929 — 1955) umrljivost	46
nova jugosl. doba (1952 — 1958) umrljivost	27

Podatek je zgovoren in priča o tem, koliko so se razmere popravile in kakšne rezultate je dala povečana skrb za oskrbovance, tako v pogledu prehrane, zdravstvene zaščite in novih odnosov do oskrbovancev v notranjem življenju zavoda.

Zanimiva je tudi primerjava odstotka umrljivosti po starosti oskrbovancev v različnih obdobjih:

umrlo v starosti	1896 %	1926 %	1956 %
do 50 let	12	2	—
od 50 — 50 let	14	12	—
od 50 — 70 let	37	55	21
od 70 — 80 let	27	24	55
nad 80 let	10	29	46

Vidimo torej, kako se je v 60 letih spreminjala starostna struktura oskrbovancev in kako se je manjšal odstotek umrljivosti mlajših kategorij do 50 let in rasel procent umrljivosti v starosti nad 70 let; od 37 % leta 1896 na 55 % leta 1926 in 79 % leta 1956. V srednji starostni dobi (50 — 70 let) razlike niso tako očitne. Zgornji pregled kaže tudi to, da je zavod vse bolj postajal pravo zatočišče za starostno onemogle in da se je znatno dvignila tudi povprečna življenjska doba. To potrjuje tudi naslednja tabela, ki kaže, kako so bile procentualno udeležene posamezne starostne kategorije:

starost oskrbovancev	1896 %	1956 %
do 50 let	17	2
od 50 — 50 let	22	10
od 50 — 70 let	36	51
nad 70 let	25	37

Zaradi takšne starostne strukture je tudi razumljiv podatek, da je bil vzrok smrti:

leta 1896	starostna onemoglost	37 %	druge bolezni	68 %
leta 1956	starostna onemoglost	65 %	druge bolezni	32 %

Ce še primerjamo, da je od celotnega števila umrlih v letu 1896 bilo 37 % tistih, ki so prebili v zavodu manj kot eno leto, leta 1956 pa le 29 % in da je bilo leta 1896 le nekaj nad 7 % (podatek velja za skupno število umrlih v vseh štajerskih hiralnicah) onih, ki so bili v hiralnici nad pet let, leta 1956 pa 41 odstotkov, potem ta primerjava kaže, da so nekdanj sprejemali v hiralnico res najbolj nujne primere, dočim so v novejši dobi zagotovili primerno oskrbo že tedaj, ko prizadeti te pomoči še niso bili najbolj potrebni, z drugimi besedami: v zavod niso prišli le umret. Še posebej velja to zaradi tega, ker se je istočasno, kot smo videli, spremenil tudi sestav oskrbovancev; kljub večjemu odstotku starejših (nad 70 let), se je znatno povečal procent tistih, ki so prebili v zavodu več kot 5 let.

Za večje število umrlih v vojnih in povojnih letih bi mogli iskati vzroke v močno poslabšanih razmerah glede prehrane, ki so se jim

oskrbovanci še teže prilagodili kakor zdravi ljudje, dalje v slabi zdravstveni negi, pomanjkanju zdravil ter ne nazadnje v dejstvu, da so v te domove sprejemali le res najbolj nujne primere, ki so, razumljivo, zaradi izrednega stanja in okoliščin kmalu tudi umrli.

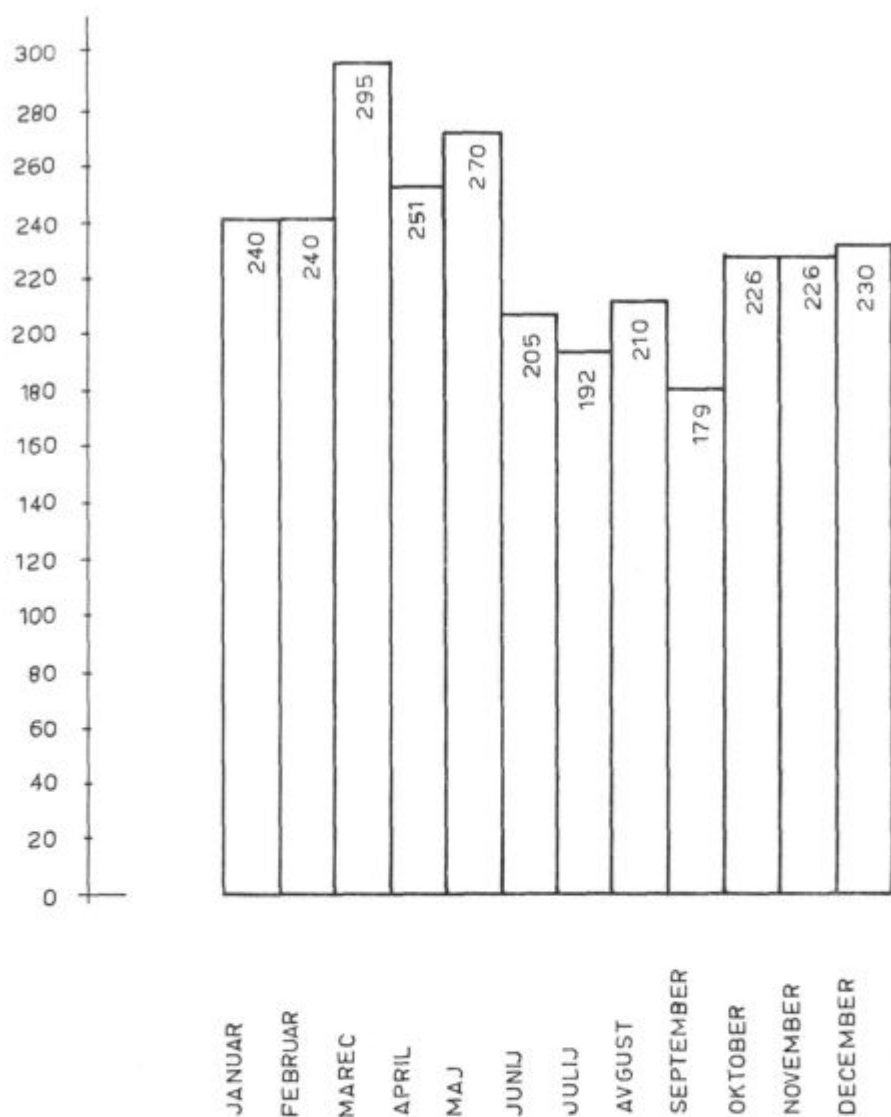
Največja je bila umrljivost leta 1917. Takrat je samo v Vojniku umrlo 127 oseb, v vseh štajerskih hiralnicah pa 1.059 oskrbovancev. Stanje je bilo že kar katastrofalno in zato je štajerski deželni odbor poslal vsem deželnim hiralnicam dopis, s katerim je hotel ugotoviti vzroke za tako stanje. Statistični podatek umrljivosti za to leto pravi, da je od 1.059 oseb umrlo v starosti med 60. in 80. letom preko 600 ljudi, iz česar bi lahko sklepali, da so se starejši ljudje še teže prilagodili poslabšanim vojnim prilikam, posebno v pogledu prehrane. Čeprav se je umrljivost povečala tudi pri ostalih starostnih skupinah, pa razlika v primerjavi s predvojnimi stanjem ni bila tolikšna.

V nadaljnji analizi je skušal deželni odbor poiskati vzroke za tako stanje tudi v splošno poslabšanem zdravstvenem stanju sprejetih oskrbovancev, češ, ob začetku vojne so občine pošiljale v hiralnice majhno število oseb, bodisi zaradi slabih finančnih zmogljivosti, ali pa so želele ohraniti delovno silo. Ko pa se je stanje teh ljudi toliko poslabšalo, so se le odločile za oddajo v hiralnico. Hiralci so v takem stanju, razumljivo, kmalu umrli. Delno bi seveda to lahko držalo, toda odgovor Vojnika na to anketo je bil, da je treba iskati vzrok izredno visoki umrljivosti izključno v slabi in nezadostni prehrani. Ker se številčni stalež v vseh vojnih letih ni bistveno spreminjal, lahko temu verjamemo. Uprava je stalno pošiljala dopise, v katerih prosi za večje kontingente vseh vrst živil, zlasti pa moke in mlevskih izdelkov. Često je bilo vprašanje prehrane iz dneva v dan ogroženo. Zato tudi ni čudno, če je v zadnjem letu vojne padlo število oskrbovancev na 157. V prvih letih po prvi svetovni vojni se stanje dolgo ni normaliziralo, umrljivost je bila še vedno precej visoka, stalež oskrbovancev pa je prvič spet presegel ob koncu leta število 200 šele leta 1929.

Podobno stanje opazamo tudi med drugo vojno in po njej. Čeprav je bilo vprašanje prehrane nekoliko bolje rešeno kakor v prvi. So pa bili ob koncu vojne drugi problemi. V začetku junija 1945 je poročala uprava, da so Nemci odnesli ali pa prodali vso zalogo živil (med drugim 68 prašičev, 100 kokoši, veliko masti, bele moke, vse pridelke itd.) in je ostalo le nekaj zelja, ki so ga oskrbovanci dobivali zadnje tedne kot edino hrano. Jasno je, da so take razmere v mnogočem prispevale k dvigu umrljivosti in poslabšanju zdravstvenega stanja.

Videli smo že, da je glavni vzrok umrljivosti bila starostna onemoglost. Razen tega je bil dokaj visok tudi odstotek tuberkuloznih. Na razpolago je podatek, da je v letih 1914 do 1925 od 886 umrlih umrlo za tuberkulozo 89 ali 10%. Samo od 1921 do 1925 pa od 315 umrlih 59 za tuberkulozo ali 19%. Drugi pogostejši vzroki smrti so bile naslednje bolezni: boleznj ožilja, srca, možganska kap, rak itd.

V letnih dobah je bila umrljivost največja spomladi (marec, april, maj), nekoliko nižja v jesenskih in zimskih mesecih (oktober, november,

Povprečje umrlih v posameznih mesecih od 1892 do konca 1959

december, januar, februar), ko je bila približno izenačena; najugodnejši meseci pa so bili junij, julij, avgust in september. Od posameznih mesecev izstopata marec, ko je bila umrljivost največja, in september, ko je v dolgoletnem povprečju bila umrljivost najnižja (glej diagram!).

SOCIALNI SESTAV OSKRBOVANECV

Pogled v socialni sestav nam daje nekatere zanimive rezultate. V vsej dobi obstoja doma so bili na prvem mestu kmečki delavci; bivši hlapci in dekle, dninarji in viničarji. Veliko je občinskih revežev, za katere ni bilo mogoče ugotoviti bivšega poklica in so jih označevali kot »brez poklica«. To je jasen dokaz, kako slabo je bilo poskrbljeno za to kategorijo delavcev, ki so na stara leta imeli edini izhod, da so prišli v hiralnico. Tem je bila usoda še naklonjena: neprimerno večje je bilo število tistih, ki so jesen življenja preživeli na cesti, odvisni od miloščine tujih ljudi. V vsej dobi je bil razmeroma majhen odstotek industrijskih delavcev. Najboljši pregled nam daje primerjalna razpredelnica za nekatera leta:

Poklic	1896	1951	1958
Industrijski delavci	5	9	18
Kmečki delavci	115	101	95
Ostali delavci	55	28	14
Kmetje	25	8	5
Obrtniki	32	20	9
Ostali	18	42	65

Vidimo, da se struktura ni dosti spreminjala. Nekoliko se je zmanjševalo število kmečkih delavcev, v porastu pa je število industrijskih. Prav tako je v novejši dobi močno upadlo število kmetov in obrtnikov, ki so bili v avstrijski dobi razmeroma še močno zastopani. V glavnem so bili to brezposelni rokodelci in propadli kmetje.

Enako zanimiva je primerjava glede na stan oskrbovanecv:

Stan	1896 %	1956 %	povprečje 1954—1958 %
poročeni	8	11	12
samski	74	62	67
vdovci	18	27	21

Podatek ni prav nič presenetljiv. Leta 1896 je bilo 92 % samskih oziroma ovdovelih, torej ljudi, ki so na stara leta ostali sami, brez svojcev, ki bi lahko skrbeli zanje. Slika ni bistveno drugačna tudi v novejši dobi, saj se je število poročenih povečalo le za tri procente. Povprečje za zadnjih 5 let to potrjuje.

Osnovna ugotovitev je ta, da se je položaj v novi Jugoslaviji bistveno izboljšal. O tem govore vsi podatki, ki smo jih nanizali že prej. Zunanji izraz novega časa je tudi preimenovanje doma iz hiralnice v dom onemoglih in nazadnje v dom oskrbovancev. Že izraz hiralnica je dajal obeležje kraju, kamor so prihajali ljudje hirat in nazadnje umret.

V vsej dobi svojega obstoja je imel dom le en oskrbovalni razred. Med oskrbovanci ni bilo nobene razlike: vsi so se oskrbovali v tretjem razredu, ne glede na premoženjske razmere in stan.

Kolikor lahko razberemo iz gradiva in hišnega reda, vidimo, da je bil notranji režim vse do nove Jugoslavije dokaj oster: vsi so se ga morali strogo držati, sicer je sledila izključitev. Dom je bil na pol zaprtega tipa in so oskrbovanci dobili dovoljenje za izhod le v izjemnih primerih. Disciplinski predpisi so bili strogi. Oskrbovanci so bili poleg tega deležni vseh oblik zapostavljanja, ki je najčešče našlo izraz v neprimernem odnosu strežnega osebja, predvsem redovnega, do bolnikov. Zaradi tega so se oskrbovanci zelo pogosto direktno pritoževali na nadzorno oblast. Te pritožbe so se nanašale tudi na slabo, nezadostno in enolično prehrano. Nekateri so zaradi tega iz doma pobegnili. Pogosto je uprava v takih primerih to opravičevala s tem, da gre za ljudi, ki se ne morejo vživeti v urejeno življenje, ki ga daje domsko okolje in odvaditi prejšnjemu načinu življenja. Taki primeri so nedvomno tudi bili, a verjetneje je, da razmere res niso bile privlačne, in kdorkoli je imel vsaj najmanjšo priložnost, si je želel ven, zlasti še, če je prišel v dom iz prej bolj urejenih razmer.

Eden glavnih problemov je bilo pomanjkanje prostora, saj ni bilo mogoče ločiti slaboumnih ali duševno že težje prizadetih od zdravih, kar je povzročalo česte prepire, nezadovoljstvo ter neugodno razpoloženje. Iz nekega poročila za leto 1955 razberemo, da bi bilo potrebno zmanjšati kapaciteto za 72 postelj, če bi hoteli imeti posebno sobo za umirajoče na vsakem oddelku, obednico in dnevne sobe. Praviloma bi bilo treba imeti ločene sobe za kadilce in poseben prostor za razgrajače, zlasti kadar so bili pijani. Vsekakor najhujši problem za slabo sožitje so bili duševni bolniki, ki jih je bilo vedno precej. Od leta 1956 dalje so skušali ta problem reševati s tem, da so težje primere pošiljali v dom za duševno defektne v Trate pri Cmureku, ki je začel delovati kot depadansa zavoda za duševno defektne v Hrastovcu pri Lenartu. Leta 1958 je oskrbovance pregledal psihiater celjske bolnišnice in ugotovil, da je bilo med njimi 48 duševno prizadetih, od tega dva težka primera. Poleg tega je bilo v zavodu vedno precej stalno ležečih bolnikov, ki jih prav tako niso mogli ločiti od zdravih (leta 1958 je bilo takih 71).

Zaradi pomanjkanja prostorov zavod tudi ni mogel urediti manjših obednic z večjim številom miz, temveč je obedovalo skupaj pri eni mizi tudi do 40 ljudi, kar je dajalo kasarniško vzdušje brez domačnosti. Prav tako niso imeli prostora, kjer bi se mogli oskrbovanci podnevi zadrževati in razvijati razne oblike družabnega življenja.

Iz pogostih okrožnic vidimo, da tudi v novejši dobi odnos nekaterih strežnikov do oskrbovancev ni bil pravilen. Dogajalo se je celo, da so jih pretepali. V takih primerih naročajo, da je treba izredno ostro ukrepati, v skrajnem primeru uslužbenca tudi odpustiti. Sploh so bila navodila za izboljšanje notranjih razmer zelo pogosta. Prva leta po vojni ni bilo za domsko zaščito starih in onemoglih dosti storjenega. Stalno so poudarjali, da je treba v domove sprejeti le tiste, ki nimajo lastnega družinskega okolja. V domovih naj bi ustvarili osnovne pogoje, da bi bilo življenje bolj prijetno in znosno tudi za one, ki so prišli iz urejenih družinskih razmer. Zato je bilo seveda treba najprej poskrbeti za potrebna osnovna sredstva (primerni objekti in solidna notranja oprema), treba je bilo izboljšati zdravstveno oskrbo, higienske razmere, strežno službo, prehrano, kulturno življenje v domu, izboljšati odnos do oskrbovancev, v njih naj bi gledali sodržavljane, ki so v dolgih letih dela prispevali svoj delež k boljšemu življenju in zaslužili, da jim družba na večer življenja zagotovi varen in topel dom. Dajali so tudi sugestije, naj bi domovi ne imeli prevelike kapacitete. Ustanavljali naj bi jih za manjša področja, tako da bi oskrbovanci imeli možnost stalnega osebnega stika s svojci. Domovi naj bi bili penzijskega tipa in imeli tudi spalnice za zakonce. V tem lahko vidimo tudi enega izmed vzrokov, da je bil dom v Vojniku ukinjen — bil je prevelik. Izrecno so prepovedali, da bi v domove sprejemali ljudi s ceste (berači, pijanci, nepoboljšljivi kriminalci), ker spadajo v domove zaprtega tipa. Za težje bolne, ležeče bolnike bi bilo treba organizirati posebne bolniške oddelke.

V Vojniku so v okviru danih možnosti skušali uresničiti ta navodila. Izločali so duševno bolne, 17. decembra 1956 pa so osnovali v domu poseben gerontološki oddelek: dve sobi s kapaciteto 10 postelj. Do konca obstoja doma se je v njem zdravilo 226 bolnikov.

Posebno je bila podčrtana skrb za primerno razvedrilo in s tem v zvezi tudi za primerno zaposlitev oskrbovancev. V Vojniku so ustanovili po letu 1945 knjižnico, ki je do konca pridobila kar lep knjižni fond. Naročali so dnevno časopisje in razne revije ter poskrbeli za družabne igre. Temu namenu je služil poseben dnevni prostor. Uprava si je mnogo prizadevala, da je oskrbela razne kulturne prireditve, ki so jih v domu prirejela društva in skupine, po navadi ob praznikih in drugih priložnostih. Posebno se je ta oblika uveljavila po letu 1954, ko je zavod prešel na samoupravljanje in je prav upravni odbor precej skrbel za to obliko razvedrila. Večkrat so bila tudi predavanja, prilagojena za interesno področje oskrbovancev. Ti so lahko obiskovali tudi razne prireditve v Vojniku (kino, gledališke predstave, pevski nastopi, predavanja in drugo). Za osmi marec in novoletno jelko so prirejali v domu zabave v obliki družabnih večerov. Do dvakrat letno so prirejali tudi skupinske izlete, ponavadi v sosednje domove, med potjo pa so si ogledali kulturno zgodovinske ter druge znamenitosti. Za ležeče bolnike so poskrbeli tako, da so v vseh sobah uredili ozvočenje in so ti lahko

poslušali radijski program. Oskrbovanci so imeli prost izhod ob vsakem času, lahko so obiskovali svojce ter sami sprejemali obiske. Od leta 1954 dalje je deloval hišni svet oskrbovancev, ki je imel svoje predstavnike v upravnem odboru zavoda in bil v tesni povezavi z upravo. Na sestankih so reševali vprašanja, ki naj bi jih rešilo vodstvo zavoda v korist oskrbovancev in sklepali o svojih željah, predlogih ter pritožbah. V začetku leta 1951 so ustanovili tudi domsko okrepčevalnico, ki so jo v začetku vodili oskrbovanci sami, pozneje pa zavodov ekonom. Dobiček je bil namenjen za priboljške, prirejanje prireditev, predvsem za novoletno jelko. Oskrbovanci so poleg tega dobivali tudi manjši mesečni denarni znesek za osebne potrebe.

Zdravstveno sposobni in še dovolj krepki oskrbovanci so po želji in interesu opravljali tudi razna dela, bodisi na ekonomiji ali pa v različnih delavnicah, za kar so dobivali posebno nagrado. Precej se je v zavodu razvila domača obrt. Cilj tega ni bilo toliko, da bi se ustvarjala materialna korist, pač pa, da bi se oskrbovanci z delom razvedrili in zadovoljili, čeprav je bil izkupiček namenjen izključno oskrbovancem. Najbolj se je v zavodu razvilo izdelovanje predpražnikov, predposteljnikov, pletenje košar ter izdelovanje metel. Interesentov za odkup je bilo vedno dovolj.

Iz vsega tega vidimo, da so se razmere v domu v novi Jugoslaviji bistveno spremenile. Zavod je izgubil značaj hiralnice in je postal res pravi dom počitka za stare in onemogle ljudi. Nov demokratični duh je zavel tudi v teh ustanovah, notranji odnosi so bili prav tako izraz revolucionarnih sprememb, ki jih je naša družba uveljavila na vseh področjih.

UKINITEV DOMA

Že 28. oktobra 1958 je Tajništvo za zdravstvo in socialno varstvo OLO Celje obvestilo upravo doma, da bo obravnavalo predlog sveta za zdravstvo, naj se dom oskrbovancev v Vojniku ukine in spremeni v oddelek za duševne bolezni celjske bolnišnice. Predlog so sprejeli, oskrbovance pa naj bi premestili v domove njihovih pristojnih občin. Vest o ukinitvi doma je pri oskrbovancih povzročila precej vznemirjenja. Mnogi so bili v zavodu že dolga leta in ga niso radi zapustili. Na svet za zdravstvo so poslali oskrbovanci sami prošnjo, naj bi doma ne ukinili. Ker pa je splošni interes narekoval ta ukrep, je svet s posebnim dopisom naročil upravniku doma, naj skliče sestanek oskrbovancev, jih pomiri in da potrebna pojasnila ter obrazloži, da ne bo nihče ostal na cesti in da bo drugje prav tako poskrbljeno zanje. 15. marca 1959 je dom prešel v likvidacijo, izpraznili pa so ga do 15. maja. Oskrbovance so predstavili v naslednje domove: 80 v dom onemoglih na Polzelo, ostale pa v domove počitka v Šalek pri Velenju, Bokalce, Gomilsko, Loko pri Zidanem mostu, Slovenske Konjice, Ponikve pri Vidmu—Dobrepolju in v Muretince.

SEDANJE STANJE V DOMOVIH ZA STARE LJUDI

Zasluga medicine in napredka sploh je, da se je življenjska doba podaljšala, in nič nenavadnega ni, če ljudje dosegajo znatno višjo starost. Tako po svetu kakor tudi pri nas, opažamo v zadnjih desetletjih, da se struktura prebivalstva spreminja v korist starejših generacij. Po podatkih Zavoda za statistiko SRS je bil odstotek oseb, starih nad 60 let, leta 1955 12%, leta 1961 — 12,5%, po oceni za leto 1970 pa naj bi bil že 14,5%.

Če računamo da znaša v letu 1965 odstotek starostne kategorije prebivalstva, starega nad 60 let, 12,5%, kar je v primerjavi s stanjem v letu 1961 in oceno za leto 1970 povsem realno, in to povprečje za Slovenijo prenesemo na področje enajstih občin bivšega celjskega okraja, je slika naslednja:

Od celokupnega števila prebivalstva, ki znaša 281.775 (stanje 31. 5. 1965), je prebivalcev starih nad 60 let (12,5%), 35.222.

Izkušnje v deželah, kjer so problemi starostne oskrbe postali bolj aktualni že pred desetletji, so privedle do spoznanja, da pride okrog 5% oseb, starih nad 65 let, v stanje, ko jim mora družba omogočiti oskrbo v domovih za stare ljudi, ne računajoč pri tem vzporednih služb za pomoč starim ljudem v individualni oskrbi.

Republiški sekretariat za socialno varstvo računa, da bi bilo treba ob upoštevanju naših potreb za povečanje kapacitet teh zavodov, zajeti 5% prebivalcev, starih nad 60 let, pri tem pa razviti tudi vzporedne zunanje službe. Za celjsko področje bi to v absolutnem številu pomenilo, da bi morala biti kapaciteta teh domov 1.057 postelj. Ker je trenutna zmogljivost osmih domov le 681 postelj, je evidentno, da razmere niso zadovoljive. Prenapolnjenost sedanjih zavodov, poleg tega pa dejstvo, da ne morejo sprejeti vseh interesentov, ki bi želeli imeti domsko oskrbo, je najboljši dokaz za to.

Na širšem celjskem področju je trenutno osem domov za stare ljudi* (v vsej Sloveniji 51) in sicer: Dom onemoglih v Gomilskem (število postelj 75), Dom počitka v Impolci (115), Dom počitka v Jelšingradu (98), Dom v Loki pri Zidanem mostu (95), Dom oskrbovancev na Polzeli (110) s priključenim domom oskrbovancev v Grmovju (70), Lambrechtov dom v Slovenskih Konjicah (58) in Dom počitka v Šaleku pri Velenju (60).

Vsi domovi, razen v Konjicah, so nastali po zadnji vojni. Danes imajo ustanoviteljske pravice posamezne občinske skupščine, čeprav je nekatere med njimi ustanovil drug organ. V Gomilskem deluje dom od leta 1956 (ustanoviteljica je občinska skupščina v Žalcu, zato se tam oskrbujejo v glavnem pripadniki te občine), v Impolci od leta 1952 (OLO Krško, sedaj SOb Sevnica, oskrbovanci so pretežno iz sevniške, krške in brežiške občine), Dom v Loki je bil ustanovljen leta 1947 (OLO Trbovlje, sedaj SOb Sevnica, največ oskrbovancev je iz laške,

* Zahvaljujem se upravam vseh domov, ki so mi posredovale zaželeno podatke.

hrastniške, trboveljske in zagorske občine), Polzela deluje od leta 1959, Grmovje pa od leta 1962 (SOB Celje, odkoder je največ oskrbovancev). Lambrechtov dom ima medobčinski značaj, ustanoviteljske pravice pa Skupščina občine Slovenske Konjice, v Saleku obstoja dom od leta 1953 (OLO Šoštanj, sedaj SOB Velenje, oskrbovanci pa so iz velenjske, mozirske, ravenske, slovenjegraške, dravograjske in še nekaterih drugih občin).

Poleg prenapolnjenosti je glavni problem vseh teh domov, da v večini primerov prostori ne ustrezajo, ker zgradbe niso bile zgrajene v ta namen; to so bolj ali manj stare graščine, edina izjema je Lambrechtov dom v Konjicah. Sobe so prevelike, saj je v njih po deset in več postelj.

Po starostnem sestavu je slika naslednja: do 50 let starosti je v teh domovih 7 % oskrbovancev, od 50—70 leta — 35,9 % in nad 70 let starih je 57,1 % oskrbovancev. Razmerje je ugodno in vidimo, da ti domovi dejansko služijo svojemu namenu, t.j. starostni oskrbi.

Težave pa so v tem, ker se zaradi pomanjkanja drugih vrst socialnih zavodov še vedno nahajajo v teh domovih tudi ljudje z duševnimi motnjami, težji alkoholiki in oni z asocialnimi navadami. Nedvomno to močno moti normalne, še posebej, ker bi tudi v najugodnejših pogojih bili vseeno omejeni v osebni svobodi in načinu življenja, ki je svojski vsakemu posamezniku in velikega pomena za dobro počutje. Razen tega je še vrsta objektivnih in subjektivnih težav, ki negativno vplivajo na življenje v teh domovih.

Po socialnem sestavu so še vedno v večini kmečki proletarci, ki so doslej še imeli kakšno zaposlitev, niso pa bili pokojninsko zavarovani, dalje osebe, ki nimajo ne premoženja ne dohodka in dobivajo denarno pomoč od občinskih skupščin. V zadnjih letih narašča število upokojencev, vendar je precej takih, ki jim pokojnina ne zadošča za pokritje mesečne oskrbnine in plačujejo razlike občine ali pa svojci. Ker se ti domovi financirajo sami in ne dobivajo dotacij, so oskrbnine razmeroma visoke za upokojence z nizkimi pokojninami. Oskrbnina znaša v posameznih domovih za oskrbovance, ki se lahko sami gibljejo od 1000 do 1400 dinarjev dnevno, oni pa, ki potrebujejo tujo pomoč, in ležeči bolniki plačujejo dnevno od 1250 do 1600 dinarjev. Na višino oskrbnine vsekakor vpliva tudi količina lastnih pridelkov na ekonomijah.

Zdravstvena služba je v primerjavi s predvojnimi stanjem znatno napredovala, čeprav stanje ni povsod idealno. V večini primerov prihaja zdravnik enkrat do dvakrat tedensko, sicer pa po naročilu in potrebi. Domovi imajo organizirano tudi bolničarsko službo.

Povsod se trudijo, da bi napravili okolje in s tem življenje oskrbovancem čim prijetnejše. Dokazano je, da se tudi ljudje v visoki starosti še žele družabno, kulturno in drugače izživljati. Resnična in tehtna je ugotovitev nekega gerontologa, ki pravi, da ni dovolj dajati samo življenju leta, temveč je treba dodajati letom tudi življenje. Vsaka skupina z različnimi prireditvami, predavanja, itd. najde v teh

zavodih hvaležno poslušalstvo. Poskrbljeno pa je tudi za interno družabno in kulturno življenje, ki se kaže v najrazličnejših oblikah. Taka prizadevanja so zelo koristna in veliko pripomorejo, da ostanejo starejši ljudje duševno sveži in premični; družabni stiki jih zamotijo in trgajo iz osamljenosti.

Ta problematika, ki je raznovrstna, bo terjala vedno večjo skrb celotne skupnosti. Naglo spreminjanje ekonomske strukture razgrinja nove probleme, ki jih ne bi smeli zanemarjati. V prvi vrsti stopa v ospredje zaščita ostarelih kmečkih ljudi, ker se kmečka mladina zaposluje v industriji. Na kmetijah ostajajo starši, ki so največkrat ob onemoglosti in boleznih prepuščeni samim sebi. Niso tako redki tudi primeri, da kmetje še nimajo zadovoljivo urejene preživnine za posestva, oddana družbenemu sektorju. V kategorijo ljudi, ki jim je potrebna družbena pomoč, spadajo tudi vse duševno ali telesno invalidne osebe in one brez svojcev, ki bi jih mogli in bili dolžni preživljati. Končno je tu še posebna skupina (zlasti veliko žensk), ki iz takih ali drugačnih razlogov in okoliščin ni pridobila pravice do pokojnine.

Vsa ta vprašanja bi zahtevala širše in poglobljene analize in obravnave, vendar nam okvir pričujočega sestavka tega ne dopušča, končno pa to tudi ni bil njegov namen.

FRANCE JESENOVEC

DROBNIČEV SLOVAR IZ LETA 1858

UVOD

V celjskem kulturnem krogu, ki je nekaj let po marčni revoluciji 1848 zelo marljivo delal v Celju¹, zavzema prav vidno mesto Josip Drobnič (18. 4. 1812 — 5. 8. 1861), Slomškov in Vrazov učenec, doma od Svete Eme kraj Sotle, iz neposredne bližine Podčetrtika. Drobnič je kot kaplan služboval med leti 1839 in 1849 po različnih krajih bivšega celjskega okraja, v Celju samem pa je bil kot pomožni gimnazijski učitelj slovenščine od 1. novembra 1849 do 7. marca 1851, ko je tako resno zbolel, da omenjene službe ni mogel več opravljati. Vendar je še skoraj leto dni ostal v Celju in tukaj ustanovil nekako prvo čitalnico na Slovenskem, torej polnih deset let pred ustanavljanjem pravih čitalnic. A delo v tej Drobničevi čitalnici je že po nekaj mesecih povsem zamrlo.

Vsekakor je Drobničevo najplodovitejše delo v Celju organizacija in vodstvo gledališkega življenja v družbi z Jeretinom in urejevanje Slovenske čbele, našega prvega leposlovnega časopisa. Na drugi strani pa je pomembno tudi njegovo sodelovanje v drugih slovenskih listih, kakor v Bleiweisovih Kmetijskih inu rokodelskih Novicah, v Cigaletovi in Cegnarjevi Sloveniji, v Einspielerjevem Šolskem prijatelju, v Slomškovih Drobtnicah, v hrvaškem Pozorju, v Janežičevi Slovenski bčeli, v Jordanovih Slovanskih Letopisih, pri Südslawische Zeitung in v praškem Unionu, pri prevajanju državnega zakonika v slovenščino, pri prevajanju dramatskih del v slovenščino ter pri zbiranju slovenskih ljudskih pesmi. Ker so vse to obsežno Drobničevo delo prikazali že Davorin Trstenjak, Ivan Macun, Karel Glaser, Ivan Grafenauer, Ivan Prijatelj, Fran Petre in Anton Slodnjak², se hočemo v tejle razpravi nadrobneje dotakniti le njegovega slovarskega dela, posebej pa njegovega slovarja iz leta 1858.

Drobničevo slovarsko delo

Drobničevo slovarsko delo izvira iz njegovega velikega navdušenja za ilirsko gibanje, saj vemo, da je bil tako goreč ilirec, da je okoli leta 1840 celo vsa zasebna pisma pisal v ilirščini⁵, da je pošiljal Gaju in Vrazu v Zagreb vroče pozdrave, da je zaklinjal dva potujoča hrvaška študenta, naj se ne učita madžarščine, in da je Vrazu posredoval nabiranje ljudskih pesmi za njegovo zbirko⁴, in to zlasti koroških ljudskih pesmi.

Da bi Slovencem olajšali učenje ilirščine, so v začetku štiridesetih let 19. stoletja na Štajerskem naši kulturni delavci pripravljali kar tri ilirske slovarje, med njimi prvega Josip Drobnič, ko je služboval v Dolu med leti 1844 in 1846. Drobnič je hotel sestaviti priročen ilirsko-nemški slovar za vsakodnevno rabo⁵. Tedaj pa je zvedel, da Štefan Kočevar z nekaterimi sodelavci sestavlja neki obsežnejši slovar. Zato se je takoj povezal s tem krogom, hkrati pa je slišal, da se pripravlja še tretji slovar, katerega pisec naj bi bil Oroslav Caf. Tudi z njim se je Drobnič povezal in ga v Framu, kjer je Caf kaplanoval, leta 1844 hotel znova pridobiti za svoj prvotni načrt, kajti Caf je takrat prvotni načrt ilirsko-nemškega slovarja že spremenil in začel zbirati gradivo za slovenski, a ne več za ilirski slovar.⁶

Od vseh treh kulturnih delavcev, ki so sestavljali ilirski slovar, je tedaj uspel samo Drobnič, a še njegovo delo ni izšlo tako, kakršno si je bil sam zamislil. Hrvaški ilirci so bili namreč mnenja, da je treba zaradi Dalmatincev v slovarju upoštevati tudi italijanski jezik, ne pa samo nemškega. Zato je profesor Anton Mažuranić preuredil Drobničev dvojezični slovar v trojezičnega, torej iz ilirsko-nemškega v ilirsko-nemški-talijanski slovar. Ilirec Vekoslav Babukić pa je slovarju dodal še slovnico ilirskega jezika. Tako je omenjeni Drobničev slovar izšel pri Matici Ilirski v Zagrebu z naslovom *Ilirsko-nemačko-talijanski rečnik*, in sicer v treh zvezkih: prvi leta 1846, drugi leta 1847 in treji leta 1849. Za osnovo tega slovarja je Drobnič vzel Voltigijev istrski slovar, iz katerega si je naš avtor izpisal okoli 15000 besed in jim dodal nemški prevod.⁷

Slovar iz leta 1858

Ko je bil Drobnič leta 1852 kot kaplan v Vitanju zaradi bolehanja začasno upokojen, je nekaj let pred 1857 preživel v Trstu kot vzgojitelj v Vehovarjevem zavodu.⁸ Ker je v tem mestu bival med slovenskim in italijanskim življenjem, se je odločil, da sestavi za oba življa nov slovarček, a ne več ilirskega, marveč slovenskega, saj se je že od leta 1844 dalje njegovo navdušenje za ilirsko gibanje pomirilo in se kakor pri drugih kulturnih delavcih na Štajerskem obrnilo v slovensko smer. Vendar je vključil v slovar tudi nemški prevod. Tako je dal na svoje stroške natisniti leta 1858 pri Jožefu Blazniku v Ljubljani trojezični slovar v dveh delih. Prvi del ima naslov *Slovensko-nemško-*

*Josip Drobnič
(Detajl z družinske
fotografije iz okoli 1840).*

talijski besednjak in obsega 157 strani, drugi del pa nosi naslov *Talijsko-nemško-slovenski besednjak* in ima 156 strani. V spremni in uvodni besedi, datirani v Trstu dne 12. septembra 1857, je Drobnič sam takole označil namen, ki ga je hotel doseči s tem svojim slovarjem:

»Slovar je za vsakdanje govorjenje in pisanje, višim slovstvenim potrebam delo ni doraslo... Ker sem ti besednjak samo Slovencom in Talianom namenil, in torej le na dva dela razdelil, se nemški jezik v njem naj samo za koristen pridevek šteje.«

Prav tako Drobnič sam v predgovoru poroča o virih ali boljše o vzorcih, po katerih je sestavil ta slovarček, ko piše: »V slovenskem delu mi je bilo ravnilo mali besednjak slovenskega in nemškega jezika v Ljubljani natisnjen 1854, kterege sem še s nekoliko sto besedmi pomnožil. Talijski del pa je posnet iz Tauchnitzovega talijsko-nemškega besednjaka«. Ker je bil potemtakem slovarček namenjen samo za vsakdanje govorjenje in pisanje, je naš pisec poleg knjižne italijanščine upošteval tudi tržaško narečje, o čemer pravi v uvodni besedi takole: »Mnogim slovenskim besedam sem v prvem

delu razun kniževno talianskega pomena tudi domač talianski pomen — termine volgare — pristavil (»dom.« naznamenovano)«. Slovarček naj bi torej služil predvsem konverzaciji med izobraženci in preprostimi, manj izobraženimi ljudmi na meji med slovenskim in italijanskim življem.

BESEDIŠČE V SLOVARJU IZ LETA 1858

Drobničev slovar iz leta 1858 ni obsežen, saj ima v vsakem delu le okoli deset tisoč, torej skupaj komaj dvajset tisoč besed. A še pri tem za današnji čas skromnem obsegu je treba pripomniti, da so v omenjenih številih besed všteti tudi primeri, ko sestavljaavec slovarja mnogokrat navaja pri glagolu poleg nedoločnika kot posebno besedo še sedanjik, kot posebno zopet trpnopretekli deležnik in podobno. Ker moramo take primere seveda odšteti od omenjenih števil, se število besed v tem slovarčku še občutno zmanjša.

Praktična uporabnost besednjaka pa se zmanjša še posebej zato, ker je v Drobničevem besedišču premnogo besed, ki že v tedanji dobi niso bile več last živega slovenskega govora, marveč povzete in na slepo prepisane iz prejšnjih slovarjev, posebno iz Habledića in Janežiča. V resnici so bile mnoge izmed njih že mrtve. Prav tako je v našem slovarčku veliko nepotrebnih srbohrvatizmov in tudi štajerskih provincializmov, obojni pa tedanjemu našemu knjižnemu jeziku neznani. Poleg tega v besednem zakladu Drobničevega slovarja kar mrgoli barbarizmov, zlasti seveda iz nemškega jezika. Ako bi vse našete neknjižne in v živem govoru že mrtve besede črtali iz našega slovarčka, bi besedišče gotovo uplahnelo za polovico. Da dokažemo to trditev, naj navedemo le nekaj primerov.

V slovenski del Drobničevega slovarja ne sodijo tele srbske in hrvaške besede: boja, bosiljak, broj, lubanja, more za morje, parobrod, pelcati, podmititi, povestnica, ružen, sogradjan, tužen, upravo, urota, ulaz, zagerliti, naime, prelazni, neprelazni itd.

Bolj ali manj nepotrebne so v našem besednjaku takele besede iz prejšnjih slovarjev, ki so bile mrtve večinoma že v živem govoru, še bolj gotovo pa v pismenem jeziku: adra za pečo iz Pohlina, madžarska beseda aldov za žrtev iz Pohlina, almošna za miloščino iz Habledića, apatah za pečo iz Murka, bezikati za spritzen iz Janežiča, od tam tudi plam za plamen, blod za delirij iz Alasia, pocela za spalno čepico iz Janežiča, snidati se iz Pohlina, tragljiv za len iz Kastelca, brageše za hlače iz rokopisnega slovarja iz 17. stoletja, opako za krivo iz Megiserja, zakopčati iz Janežiča, rivati se za prerivati se iz Miklošiča, lahčati za lajšati iz Murka, mestjan iz Murka, petred za petdeset iz Gutsmana, piknja za piko iz Habledića, Cigaleta in Cafa⁹ itd.

Germanizmov, kot smo že omenili, v našem slovarju kar mrgoli. Naj zadostuje le nekaj primerov: ama za dojnico, andohit, antla, ant-

verh, cifra, cota, cimprati, cviren, činž, plajba, šuntati, podšuntati, pogervati, pogmerati, ponucati, požajfati, prata, prigliha, pruka, purgarsk, ror, šajba, šajterga, šina, šnitleh, šnofati, špampet, šparati, špegli, špot, tadtlati itd...

Med *provincializmi*, to se pravi večinoma osrednje in vzhodno štajerskimi narečnimi izrazi, ki v knjižnem jeziku niso zaživelj ne tedaj ne kasneje, naj iz Drobničevega slovarčka navedemo tehle nekaj primerov: bleki v pomenu vampi¹⁰, bistranka za postrv¹¹, čevkati¹² za bevskati, paš in pašenog¹³ za moža dveh sester, pčela za čebelo ali bečelo, perilja in pralja¹⁴ za perico, peški za peš, pisnik¹⁵ za svinčnik, piva za pivo¹⁶, plejem za plevem, polničnice¹⁷ v množinski obliki, potažiti¹⁸ za potolažiti, pomiriti, požrtlen za požrt, prešeknen¹⁹, ravnatelj²⁰ za ravnatelj, dirigent, ruče²¹ za naramnice, ruse za brado, šaka za pest, švelja za šivilja, škrinja za skrinjo, špala za špiljo, šrajf za vit ali vijak, šterti za četrti, okrepljen kazalni zaimek toti, norce odirati za šale zbijati, terpite mi dati²², ni ti treba, da taj hodiš, sem no taj, lakomček²³ za lij ali lijak, žalo in žalec za želo, mertud za mrtvoud, šaloderec²⁴ za pavliho, roniti²⁵ za pod vodo viseti, padati, riniti, kupavnik²⁶ za kupec, padniti za pasti, razmirica²⁷ za prepir, nesložnost.

— — —

Ker so poleg besedišča za Drobničev slovar pomembna tudi druga poglavja iz jezika, je vsekakor zanimivo videti, kako je Drobnič pisal, še posebej zato, ker je pisal in sestavljal slovarje v dobi, ko se je ustvarjal vseslovenski knjižni jezik. Na splošno je treba reči, da je naš pisec v tako imenovanem novooblikarskem viharju nihal med sredino in levico, kar je popolnoma razumljivo, saj je bil sprva zelo goreč ilirec, po letu 1844 pa se je nagnil na slovensko stran. Posledice te njegove preusmeritve so lepo vidne tudi v našem slovarčku iz leta 1858, saj najdemo v njem tako stare kranjske — gorenjske kakor tudi nove štajerske in s tem vseslovenske oblike, a tudi ilirski vpliv je še vedno močno viden. Obenem pa ne smemo pozabiti, da je malo pred Drobničevim slovarčkom že izšla prva izdaja Janežičeve Slovenske slovnice leta 1854. In kakor je v pisavi omahoval slovničar Janežič, je omahoval tudi Drobnič, saj se je po slovničarju iz Celovca kar epigonsko ravnal²⁸, kar nam bodo pokazala naslednja poglavja.

Soglasniki

1. Znano je, da sta v štajerskih govorih na splošno ohranjeni skupini čre- in žre- v primerih črez in žrelo, medtem ko je -r- v obeh omenjenih skupinah v gorenjščini in deloma tudi v dolenjščini izpadel. Odtod v tedanji dobi nihanje v pisavi teh dveh skupin, danes pa je v slovenskem knjižnem jeziku, v slovnici in v pravopisu, natančno določeno, kdaj moramo pisati ti dve skupini z -r- in kdaj brez njega.²⁹

Pri Drobničju najdemo skoraj v vseh primerih zapisani obe obliki, torej čre- in če-, žre- in že-. Prim.: čeda in čreda, češnja in črešnja, čreslo in celo čereslo,³⁰ čevalj in črevelj, čepinja in črepinja, čez in črez, čevo in črevo, toda samo črediti se in črepaha za želvo, žebe in žrebe, žebec in žrebec, žebelj in žrebelj.

2. Dasi je novooblikarski vihar odpravil asimilacijski -š- iz skupine -šč-, beremo v Drobničevem slovarčku skoraj dosledno pisavo gorenjskega -š-, le v dveh, treh primerih je zapisal oboje. Prim.: beliše, bliš, blišiv, blišeti, bojiše, pokopališe, periše, pišala, piše pa pišče, plešiše, plošad, popušati, prenočiše, plajš, revšina, taša, tolša poleg tolšča, na ognjiši, odrašen, šetina, šuka, šurek, teš poleg na tešče.

3. Prehod palatalnega nj v j na slovenskem jugovzhodu izkazuje tudi naš pisec, ko piše odhodja za odhodnja, kložja za kloznja, kar pomeni ropotija, stara šara, prtljaga in sodrga, usje za usnje, terdjava za trdnjava, povodja za povodnja, povodenj itd.

4. Dialektični pojav novega prehodnega -j- pred zobniki v primeru plajš, kar so pisali naši pisci že v 17. stoletju, najdemo tudi v Drobničevem besednjaku.³¹ Prim.: plajš poleg plaš, razujzdan, ujzda poleg razuzdan, uzda, ojstra zima, gojzd ipd.

5. Iz vzhodnoštajerskih narečij, ki je v njih skupina -čski dala končni rezultat -čki, je zadnjo obliko deloma vnesel v svoj slovar tudi naš pisec, ko je zapisal mertvečki oder poleg mertvaški oder, človešk, siromašk, kmetiščk, a zopet: klunačkega plemena.

6. Skupina -zgi-, ki je v osrednjih slovenskih narečjih prešla v -žj-, je na vzhodnem Štajerskem dala -ž-. Odtod jo je vzel v svoj slovar tudi Drobnič v frazi: sneženje s dežem in vetrom.

7. Pridvig jezikovne ploskve je povzročil prehod skupine -gn- v -gnj-, kar piše tudi Prešeren. Za Drobničev besednjak primerjaj: gnjusiti se, gnjezdo, gnjida, gnjil, gnjus, gnječa poleg gneča.

8. Ker je na vzhodnem Štajerskem ohranjena stara oblika črstev brez metateze v čvrst, je zapisal Drobnič v slovarju obe obliki: črstev poleg čverst.³²

9. Končni -m je na vzhodnem Štajerskem prešel preko -n v -h. Iz Dajnka je ta -h vzel tudi Drobnič, ko je zapisal besedo očuh³³ in dodal: glej očim.

10. Razloček med kranjsko-koroškim ko- in štajerskim kvo- je zabeležil tudi Drobnič, ko je vzel v slovar obe obliki: koklja poleg kvoklja, kokljati poleg kvocati, kvokati.³⁴

11. Tudi štajersko diferenciacijo skupin -tl in -dl v -kl in -gl najdemo v našem slovarčku: pokle³⁵ poleg potlej.

12. Prehodu skupine -st- v -št-, posebno v besedi ostrī, je prav gotovo pri Drobničju botrovala srbskohrvaška oblika oštri, saj je pisal podoštriti, prioštriti poleg priostriti. Podobno bi utegnili govoriti o srbskohrvaškem vplivu pri Drobničevih oblikah čuvstvo in počuvstvo.³⁶

15. Onemitev začetnega v- izkazujejo že protestantski pisci in tudi Drobnič piše pod vplivom slovenskega jugovzhoda omenjeno onemitev. Prim.: saksebe iti, saj za saj in vsaj, zrok poleg vzrok, z drugimi redst ipd.

Samoglasniki

1. Pri starih redukcijiskih, kratko cirkumflektiranih vokalih jor in jer, ki sta se v slovenščini spremenila v polglasnik in se zaradi podaljšanja notranjih kračin na jugozahodnem slovenskem ozemlju spremenila v -a-, na severu in vzhodu pa v -e-, izkazuje naš slovar vseskozi dublete, tako da najdemo v njem obliki čest in čast, pesji, po pesje, sneha, panj in penj, dan in den, sancj in sencj, canja in cenja ipd.

2. Vokalični -r-, ki so ga v kranjskem knjižnem jeziku pisali z -re-, a je na Štajerskem prešel v -ar-, tudi piše Drobnič na oba načina. Prim.: berv, parsten, perhavica poleg parhavka, perhuta in parhuta, persi, pervlje, posterva, šterti, četerti, terska, tergatva, zagerliti, ternek, kerv za kri, terdjava, pesterna, toda zanikarnost.

Posebno mesto zavzema v tem poglavju začetni vokalični r- v primerih, kakor so rjav, rdeč, rjuha, rja, ker so po križanju z rumen nastale poleg arjav in erjav, ardeč in erdeč tudi analogne oblike rujav, rudeč ipd. Tako dobimo tudi v našem slovarju pri teh besedah različne oblike, saj piše Drobnič: artič za rtič, rija za rja, erjav, rijav, rijaveti, a tudi rjuti, rjuha, dalje zopet: modrorujav, rudeč, rujav, rujavkast, rujoveti, rudečilo ipd.

3. Vokalični -l- je v dolgih zlogih prešel v -ol-, torej v -ou-, analogno po njem pa tudi v kratkih zlogih -el- v -ol-, tako da se je po dolg tudi delžan spremenilo v dolžan. Tako piše seveda tudi Drobnič, vendar je vzel v svoj slovar poleg pravilne oblike čoln tudi narobe analogno obliko čeln. Nasprotno pa je mimo pravilne oblike jabelke zapisal tudi analogno obliko jabolka, ki je nasploh tudi zmagala.

4. Pojavi moderne vokalne redukcije, to je izpuščanje kratkih i-jev in u-jev ali njihovega prehoda v polglasnik, so v našem slovarčku zelo pogosti, a tudi nedosledni, saj piše Drobnič: blizu poleg blizo, blezo, bratovsk, človešk, šolsk, kmetišk, peklensk, samsk, poljsk poleg lovski, mesarski, ovčarski, nemški, morski, latinski, brič poleg berič, clo in celo, per in pri, podperati in podpirati, izvirk, pondelj, sredenj in srednji, skedela in skudela, snočšnji, žvina in živina, tovarš, teš in tiš in tišč, tma in tema, varh, jutre za jutri, toda samo ketina za ketna, znaminje itd.

Sorodni pojavi, ki so izkazani s prehodi -aj- v -ej-, -ja- v -je-, -ra- v -re-, so pri Drobniču prav tako zapisani v obojnih oblikah: miggljej poleg migljati, prenehlej, prešič poleg prašič, da poleg de, tja in tje ipd.

5. Ker je Anton Janežič v prvi izdaji svoje slovnice iz 1854 kljub pridobitvam novooblikarskega viharja iz 1849 omahoval in dovoljeval

v nji poleg dublet tipa cerkev — cerkva, kazalni zaimek za moški spol ta in ti poleg štajerskega toti, učencem poleg učencom, je vso to in tako dvojnost oblik sprejel v svoj slovar tudi Drobnič, kakor bomo spodaj še pokazali. Tako naš pisec v glavnem še ne pozna preglasa -o- v -e- za mehkim soglasnikom, marveč skoraj dosledno piše: sadjoreja, poljodelec, svojoglavni, denarjomenjavec, življenjopisec, svojovolja, toda že svojevoljni.

Oblikoslovje

1. Prehod samostalnikov srednjega spola v ženski spol, kar imenujemo feminizacijo nevtar in je znana predvsem na Štajerskem, je zabeležen tudi v našem slovarju poleg pravih knjižnih oblik, tako da beremo zopet dvojne oblike: peči jabelke, napotiti komu pisme, pljuče in pluča, vrata in vrata. Pri pridevniku je kljub zmagi novih oblik zapisal Drobnič še stare zveze: velike hišne vrata ipd. Sem sodi tudi oblika dervam.

2. Prehod nekdanje praslovanske dolge -u- osnove v žensko -a- osnovo je na Štajerskem skoraj splošen. In zopet je Drobnič pisal večinoma obojne oblike, narečne in knjižne. Prim.: breskev in breskva, britev in britva, bukev in bukva, cerkev in cerkva, ponev in ponva, redkev in retkva, molitev in molitva, rešitva, tergatva. Zapisal je celo obliko perse poleg pravilne prsi.

3. Z omenjenim prehodom skoraj vseh samostalnikov ženskega spola v žensko -a- sklanjatev je v zvezi nenavadno nagnjenje našega pisca do oblikovanja samostalnikov na -a, pa če so še tako izjemne in docela nerabljene tvorbe, ki močno diše po koseskizmih. Prim.: pojema za pojemanje, pomemba za pomen, pomnja za spominjanje, pomnenje, ponaša za ponašanje, posodba za posojanje, pozdrava za pozdrav, prevrata za prevrat, pridava za pridavek, raša za rast, snova za snov, ziba in zibelja za zibel itd. Kakor je videti iz navedenih primerov, je bila Drobniču posebno pri srcu tvorba teh besed s pripono -ba. Kljub temu pa te oblike večinoma niso samovoljne tvorbe, marveč jih je povzel iz Murka, Cigaleta, Čafa in Janežiča, ti pa so jih zapisali iz štajerskih govorov. Današnji rabi so v knjižnem jeziku ljubši glagolniki kakor omenjene tvorbe na -a.

4. V mestniku ednine pri moškem in srednjem spolu obrazilo -u v Drobničevem času še ni na splošno prodrlo, marveč le deloma, deloma pa najdemo še obrazilo -i tako pri mehkih kakor tudi trdih osnovah. Zato tudi v našem slovarčku beremo obojne oblike: po morji, v Gradci, po imeni klicati, po konci, na ognjiši, toda pri njemu, na moru, pa spet: biti si s kom v krezi,³⁸ to je: v kregu.

5. Kakor drugi koroški in štajerski pisci tistega časa³⁹ je tudi Drobnič pisal kazalni zaimek za moški spol v obliki ti, večkrat okrepjen v toti, tota, toto. Prim.: ti besednjak.

6. Pri glagolih naj predvsem omenimo številne Drobničeve analogne oblike. Prva je vzhodnoštajerska tvorba glagolov prve vrste

brez vrstne pripone, a se je uravnala po četrti vrsti in tako dobila pripono -i-. Prim.: podleziti za podlesti, griziti za gristi, leziti za lesti, preleziti, potresiti za potresti, padniti za pasti.

7. Podobnega izvora je druga analogija, pri kateri nastopi pri glagolih prve vrste jotacija iz četrte vrste, tako da -s- preide v -š-: raztrešen v mislih, prinešnik za prinašalec.

8. Tretji primer podobne analogije se pojavlja v trpno preteklem deležniku, ki v njem nastopata obrazili -n in -t, a v narečjih drug drugega zamenjavata in kjer mnogokrat -j- iz -dj- spodriva -d- iz sedanjika. Tako piše Drobnič spriden za sprijen, odrašen za odrasel, ocedjen po očediti,⁴⁰ razodenje po razodeti, potren namesto potrť ipd.

9. Četrta analogija je izkazana pri glagolih tretje vrste, ker so prešli v četrto vrsto. Tako je Drobnič zapisal obliki željeti in priželjeti namesto želeti, pri čemer je gotovo mislil na samostalnik želja.

10. Peti pojav analogije prikazuje Drobničeva oblika plejem po dejem, štejem in sejem za knjižno plevem.

11. Iz štajerskih piscev naših slovarjev je zapisal Drobnič nedoločnik kamenovati za kamenjati, sam pa je po sedanjiku zovem napravil nedoločnik zovati namesto zvati.

NEKAJ PRAVOPISNIH IN DRUGIH NADROBNOSTI

1. V pisanju mehkega -lj- in velarnega -l- je naš pisec zelo nedosleden. Prvega piše zdaj z -lj-, zdaj z -l-. Prim.: pluča in pljuče, kljuka in poklukati, pomanjkljiv in pomanjkljivost, prijatelj in prijatel, prijatla, žvergla in žvergljati.

Iz te nedoslednosti izvira druga, da je namreč tudi srednji -l- večkrat zapisan z -lj-, in to celo v tujkah, izposojenkah in v barbarizmih. Prim.: angelj, angeljsk, apostelj, baklja, balj, cigelj, rastljina, dilja za dila, taljer in toljer za krožnik, tragljiv za len, zibelja za zibel.

Velarni -l- pred soglasnikom pa Drobnič piše skoraj dosledno z -v-. Prim.: plačivnica, splavnica, hranivnik, gostivnica, gugavnica, plesavka, kovka za kolka itd.

S tem v zvezi je treba dodati, da je Drobnič dosledno pisal oblike delujočih oseb na -avec, -ivec in njihove pridevnike na -aven, -iven, kakor so pred Levstikom nasploh pisali. Prim.: blebetavec, bojevavec, bravec, brivec, pačivec, pisavec, plesavec, prilizovavec, razsajavec, branivec, tlačivec, pokrepčaven itd.

2. Pri nepoudarjenem polglasniku Drobnič še ne pozna analogij in ga zato še ne piše z -a-, marveč z -e-, kakor smo ga pred dobrimi tridesetimi leti pisali tudi mi.⁴¹ Prim.: pehniti, podmekniti, prepahniti ipd.

3. Pisava sestavljenih besed seveda pred sto leti še ni bila ustaljena, saj še danes v mnogih primerih niha, zato najdemo v Drobničevem slovarčku marsikaj zapisano ravno narobe, kakor pišemo danes

po veljavnem Pravopisu. Prim.: podolgem, podomače, vkuppriti, toda vkup grabiti, naj globlji, po konci, pomalem itd.

Tako tudi še ni bila urejena raba predlogov s in z, saj naš pisec piše skoraj povsod le s. Prim.: s nekoliko sto besedami, s meno, s tabo, s sabo, s Bogom, s dežem, s rokami. Prav tako piše v zloženkah: sgoditi se, sdruženje, sboknjen, snočiti se, sgručati, sbrati, sgubiti se itd.

4. Finalnost zmerom izraža naš pisec z nedoločnikom s predlogom za: ternek za ribe loviti, maček za brodove vstaviti, pridevnik pitni razložiti z zvezo — za piti —; stol za sedeti; kjer ni za stanovati; papir za brisati ipd.

5. Naj navedemo še nekaj nadrobnosti, ki jih piše Drobnič kot posamezne besede ali kot njihove zveze, pri čemer niso izključene nekatere samovoljne njegove tvorbe, tu in tam pa bi to utegnile biti le tiskovne napake: viši, kateri, bedilje za bilje, bogaima, gospodska, šitbra, brešno za brašno, brezdno,⁴² brezden in brezen, brinjevka za brinovka, brusar za brusar, čebela, bučela in pčela, cen za cenen, čutura za čutara, ene bukve papirja, paržiti za pražiti, paržolica, pazuha⁴³ in pazduha, pek in pekar, pisnik za svinčnik, plav za blau in blond, plavničar za splavar, pesterna in pestinja,⁴⁴ po deset krajcarjih prodajati, podružnica, pohajati se, polen⁴⁵ in poln, posebe, rači se komu, razozlati, razun za razen, remen in jermen,⁴⁶ rubežtvo, sirov za surov, solnce, solnčen mrak, hvalo komu vedeti, ptuj in ptujec, povekšati, poslopnikar za stavbar, podobro za benino, verči za vreči, muhja zalega, iz dlana — moški spol! —, obropati, teden in tjeden.⁴⁷

Nazadnje naj dodamo še nekaj Drobničeve slovnice terminologije, saj je prav zanimiva še posebej zato, ker se v marsičem razločuje tako od Janežičeve iz 1854 kakor tudi od današnje.

SLOVNICNA TERMINOLOGIJA

Današnja	Janežičeva	Drobničeva
samostalnik	ime samostavno	imenica
pridevnik	prilog	kakovnica
zaimek	zaima	osebica
števnik	številnica	štilnica
nedoveršnik	nedoveršivni	trajvni glagol
prehodni glagol	prehajavni	prelazni
neprehodni	neprehajavni	neprelazni
prislov	prirečeje	načinovnica
predlog	predlog	razmernica
veznik	vez	veznica
medmet	medmet	čutilnica

Razprava je pokazala, kako je bil Drobnič nedosleden v svojem slovarskem delu, saj je mešal knjižni jezik s štajersčino, domače be-

sede z barbarizmi in nepotrebni izposojenkami, žive besede z mrtvimi. Za izdajo še tako skromnega slovarja bi bil moral bolje poznati snovanje vseslovenskega knjižnega jezika in prizadevanja svojih sodobnikov v knjigi.

OPOMBE

¹ O članih celjskega kulturnega kroga in njihovih zaslugah glej več v moji razpravi *Celjske slovenske novine*, CZ 1965, str. 249.

² Dela vseh omenjenih književnih zgodovinarjev o Josipu Drobničju so navedena spodaj v poglavju *Viri in literatura*.

³ Fran Petre, *Poizkus ilirizma pri Slovencih*, str. 182.

⁴ *Isti*, l. c. str. 174.

⁵ *Isti*, l. c. str. 278.

⁶ *Isti*, l. c. str. 281.

⁷ *Isti*, l. c. str. 298.

⁸ Ivan Macun, *Književna zgodovina slovenskega Štajerja*, str. 148.

⁹ Podatke o slovarjih, iz katerih je poleg drugih črpal stare besede tudi Josip Drobnič, sem povzel iz *Pleteršnikovega slovarja*.

¹⁰ *Pleteršnik I*, str. 54, pozna besedo *bleki* le v pomenu »viereckig geschnittene Nudeln«.

¹¹ *Bistranko* je *Pleteršnik I*, str. 27 zapisal iz *Murka* v obliki *bistranga* in jo izvaja iz madžarskega jezika.

¹² Izraz *čevkati* poznajo vsi štajerski slovarji in *Pleteršnik I*, str. 102 iz *Habdeliča*.

¹³ *Pleteršnik II*, str. 15 pozna izraze *paš*, *pašenog* in *pašanec* iz *Bače*, z *Dolenjskega* in iz *Bele krajine*. Zapisal jih je tudi *Miklošič 1865*, l.

¹⁴ *Besedilo* *perilja* je bral Drobnič v *Valjavcu* in v štajerskih slovarjih, kar potrjuje *Pleteršnik II*, str. 24, besedo *pralja* pa prav tam in še v *Habdeliču*, kar zopet potrjuje *Pleteršnik II*, str. 209. Iz *Janka Pajka Črtić* iz duševnega žitka štajerskih Slovencev 1884 si je pa *Pleteršnik* na prej navedenem mestu izpisal stavek: *povodnji mož* *mlade ribiče* pa *mlade pralje* *lovi*.

¹⁵ Izraz *pisnik* je Drobnič verjetno svojevoljno napravil, ker ga ni zapisal noben njegov vir in tudi ne *Pleteršnik*. Poleg *svinčnik* pa piše Drobnič tudi *svinčnik*, kakor ga je zabeležil tudi *Pleteršnik II*, str. 611 v pomenu *risalnik* in *svinčni pečatnik*.

¹⁶ *Pleteršnik II*, str. 44 in 45 pozna obe obliki, in sicer najprej v pomenu *pijača*, nato v pomenu *pivo*. Obliko *piva*, *pive* je vzel iz *Habdeliča*.

¹⁷ *Množinsko* obliko *polnočnice*, *polnočnic* pozna tudi *Pleteršnik II*, str. 151 in je vzeta iz jugovzhodne Štajerske in iz *Bele krajine*. Vsekakor izvira iz treh zaporednih *maš* v božični noči in na božični dan.

¹⁸ *Pleteršnik II*, str. 185 navaja besedo iz *Miklošičevega* in *Cafovega* *građiva*, izvaja pa po *Levstiku* iz *koroško-nemškega* *tasigen*. Primerjaj tudi *Drobničovo* *potazba* in *Koseskega* *sonet* *Potazva!*

¹⁹ V *Pleteršniku II*, str. 279 tudi lahko prebereš besedo *preščeknjen* in nomen *vitek*, v sredi *tenak*. Izraz *preščeknjen* je znan v *Slovenskih goricah*, *Pleteršnik* ga je zapisal iz *Cafovega* *građiva*.

²⁰ *Beseda* *ravnitelj* je *kajkavskega* izvora, znana tudi v *prekmurščini*. *Pleteršnik II*, str. 577 jo pozna in jo je vzel iz *Valjavca*.

²¹ *Pleteršnik II*, str. 451 navaja obliko *ruče* z *o-jem* — *roče*, vzel jo je iz *Zalokarjevega* *slovarja*.

²² Tako je Drobnič po *primorsko* prevedel *italijansko* *rečenico* *favorite* *darmi*.

²³ Besedo *lakomček* je sprejel tudi *Slovenski pravopis 1962*. *Pleteršnik I*, str. 498 navaja iz *Janežiča* zvezo *lakomo blago*, to je *blago*, ki je tesno zanj v tem ali tem času. In ravno izraz *tesno* nam lepo pojasni pomen besede *lakomček* za *lijak*.

²⁴ Beseda šaloderec je verjetno Drobničeva svojevolsjna tvorba, ker je Pleteršnik ni zapisal. Razumljiva pa je iz zveze šale dreti, šale razdirati.

²⁵ V Pleteršniku II, str. 458 glagola roniti ni. Najdeš pa na isti strani iz tolminščine besedo ronec za visečo njivo in ronek z Goriškega za viseči svet in viseči vinograd. Po Štreklju izvaja Pleteršnik besedo iz furlanskega izraza ronc.

²⁶ Pleteršnik I, str. 489 ima zapisano le besedo kupovnik iz Janežiča.

²⁷ Pleteršnik II, str. 395 pozna le glagol razmiriti za razdvojiti, vzet iz Janežiča, in razmiriti se v pomenu priti v spor, spreiti se iz Čafa.

²⁸ O Janežičevem omahovanju v pisavi glej več v moji razpravi Odmev štajersčine v slovenskem knjižnem jeziku, CZ 1962, str. 216.

²⁹ Glej isto razpravo, l. c. str. 219.

³⁰ Skupina čre- se namerč ni olajšala samo z izpadom r-a, ampak v nekaterih govorih na slovenskem zahodu tudi tako, da je med oba soglasnika stopil polglasnik. Odtod Drobničeva oblika čereslo. — Glej Fran Ramovš, Konzonantizem str. 72.

³¹ Fran Ramovš, Konzonantizem str. 175.

³² Isti, l. c. str. 154.

³³ Isti, l. c. str. 89.

³⁴ Isti, l. c. str. 145.

³⁵ Isti, l. c. str. 207.

³⁶ Pleteršnik I, str. 118 je zaznamoval besedo čuvstvo iz Lampeta kot starocerkvenoslovansko in rusko besedo, v drugem delu na str. 75 pa oblike počuvstvo nima, ampak le počutstvo iz Janežiča, pri čemer vidimo, da prvi -t- še ni izpadel. Danes pišemo čustvo brez t-ja in brez v-ja.

³⁷ Fran Ramovš, Konzonantizem, str. 152.

³⁸ Obliko v krezu je kot rezultat druge praslovanske palatalizacije gotovo povzel Drobnič iz Slomškovih Drobtnic I, str. 29. — Glej tudi Fran Ramovš, Konzonantizem str. 290.

³⁹ Rabo kazalnega zaimka za moški spol v zvezi >ti človek< je predlagal Jeriša v novooblikarskem viharju, a je nazadnje propadla, čeprav je našla oporo celo v Janežičevi slovnici iz 1854. — Več o tem glej v moji razpravi Odmev štajersčine v slovenskem knjižnem jeziku, CZ 1962, str. 216.

⁴⁰ Fran Ramovš, Konzonantizem str. 254. — Slomšek piše v Blažetu in Nežici v nedeljski šoli str. 109: očeden.

⁴¹ Breznik je v svoji prvi izdaji Slovenske slovnice iz 1916 str. 128, v drugi izdaji iz 1921 str. 125 in celo v četrti izdaji iz 1954 str. 117 še pisal pehniti, medtem ko je Breznik-Ramovšev Slovenski pravopis iz 1955 in 1957 že uvedel analogno obliko pahniti, kakor pišemo tudi sedaj.

⁴² Fran Ramovš, Konzonantizem, str. 212.

⁴³ Isti, l. c. str. 215.

⁴⁴ Isti, l. c. str. 85. — Obliko pestinja za pestunja so pisali že pisci v 16. stoletju.

⁴⁵ Oblika polen je analogna po kalen. — Glej Fran Ramovš, Konzonantizem str. 250.

⁴⁶ Ze Megiser je zapisal nemško izposojenko riemen, povzel pa jo je tudi Anton Šerf 1852 v knjigi Pad ino zdig človeka, ki v nji piše na str. 57 remenje. Oblika riemen je prešla v remen in rjemen, ta pa po metatezi v jermen. Drobnič je zapisal obe obliki. — Prim. Fran Ramovš, Konzonantizem str. 75.

⁷⁴ Fran Ramovš, Konzonantizem str. 86 in str. 225.

VIRI IN LITERATURA

Viri. Jožef Drobnič, Slovensko-nemško-talianski in Taliansko-nemško-slovenski Besednjak, Ljubljana 1858. — Isti, Slovenskim pevoljubom, Novice 1845, str. 147, 152, 156. — Vijanski Janko, Odprto pismo Janežiču, Novice 1857.

str. 282. — Anton Janežič, *Nov lepoznavski časnik*, *Novice* 1857, str. 294. — Josip Drobnič, *Odpriro pismo o Glasniku*, *Novice* 1857, str. 315. — Anton Janežič, *V zadevah Glasnika*, *Novice* 1857, str. 331.

Literatura. Anton Breznik, *Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev Pravopis*, DS 1913, *passim*. — Isti, *Slovenski pisмени jezik*, SS IV, 1934, str. 4—12. — Karel Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 3. zvezek 1896, str. 31, 32, 173, 231, 232. — Fedor Gradišnik, *Zgodovina celjskega gledališkega življenja*, *Gledališki list LGC* 1947-1948, št. 7 in 8, in *Gledališki list MGC* 1952-1953, št. 8. — Ivan Grafenauer, *Zgodovina novejšje slovenskega slovstva II*, Ljubljana 1911, str. 52-54. — Isti, *Kratka zgodovina slovenskega slovstva II*, Ljubljana 1919, str. 171. — Isti, Josip Drobnič, pisatelj in urednik, članek v SBL I, Ljubljana 1925, str. 145-146. — Fran Bešič, *Ilirac Josip Drobnič*, LJA 1917, str. 40. — Isti, *O slovensko-hrvatski zajednici 1848-1849*, *Bleiweisov zbornik*, Ljubljana 1909, str. 315. — Anton Janežič, *Slovenska slovnica I*, *Celovec* 1854, str. 153 in *passim*. — France Jesenovec, *Odmev štajersčine v slovenskem knjižnem jeziku*, *Celjski zbornik* 1962, str. 205-224. — Isti, *Celjske slovenske novine*, CZ 1963, str. 249, 251, 275. — Rudolf Kolarič, *Slovenska narečja na Štajerskem*, *Pogovori o jeziku in slovstvu*, *Maribor* 1955, str. 53-61. — Tine Logar, *Karakteristika štajerskih govorov*, *Pogovori o jeziku in slovstvu*, *Maribor* 1955, str. 61-66. — Janko Lokar, *Bleiweis in Novičarji v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo*, *Bleiweisov zbornik*, Ljubljana 1909, str. 37-41. — Ivan Macun, *Književna zgodovina slovenskega Štajerja*, *Gradec* 1885, str. 148, 159, 175. — Vlado Novak, *Delež celjskega okoliša v razvoju slovenskega slovstva*, CZ I, str. 109. — Isti, *Utrinki o celjski dramatik*, *Gledališki list MGC* 1952-53, št. 8. — Fran Petre, *Poizkus ilirizma pri Slovencih*, Ljubljana, 1939, *passim*. — Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar I in II*, Ljubljana 1894 in 1895, *passim*. — Ivan Prijatelj, *Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848-1857*, *Kulturna in politična zgodovina Slovencev II*, Ljubljana 1938, str. 50-57 in 101 ter separatno v Ljubljani 1937, str. 41. — Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika II*, Ljubljana 1924, *passim*. — Isti, *Kratka zgodovina slovenskega jezika II*, Ljubljana 1936, *passim*. — Isti, *Historična gramatika slovenskega jezika VII*, *Dialekti*, Ljubljana 1955, str. 145 sl.. — Isti, *Slovenski knjižni jezik*, *Narodna enciklopedija* IV, str. 208-209. — Anton Slodnjak, *Pregled slovenskega slovstva*, AZ v Ljubljani 1934, *passim*. — Isti, *Realizem I*, *Zgodovina slovenskega slovstva II*, SM v Ljubljani 1939, str. 166, 173, 189, 232. — Franc Tomšič, *Razvoj slovenskega knjižnega jezika*, *Zgodovina slovenskega slovstva I*, SM v Ljubljani 1936, str. 7-28. — Davorin Trstenjak, *Prineski k zgodovini dušnega prerojenja Slovencev na Štajerskem*, V. Josip Drobnič, *Zora I* v *Mariboru* 1872, str. 145-147.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser stellt in seiner Abhandlung die Arbeit am Wörterbuch von Josip Drobnič, eines der ausgezeichneten Mitglieder des kulturellen Kreises in Celje um das Jahr 1848 dar. Ausführlich behandelt er sein Wörterbuch aus dem Jahre 1858, welches in zwei Teile zerfällt, und zwar in *Slovensko-nemško talianski besednjak* und *Taliansko-nemško-slovenski besednjak*. Der Autor behandelt besonders genau den Wortschatz des erwähnten Wörterbuches. Er beschreibt aber auch die Schriftsprache unseres Schriftstellers an diesem Wörterbuch, und zwar im Vokalismus, Konsonantismus, in der Rechtschreibung und in der Morphologie. Am Ende stellt er fest, dass Josip Drobnič in seinem Wörterbuch nicht genug entschlossen wäre, indem er zuviele Dublete ohne Bedürfnis geschrieben hatte. Daraus folgt es, dass Drobnič viel tiefer in die philologische Bemühungen seiner Zeitgenossen einfallen müsste, als er tatsächlich gemacht hatte, ehe er zur Zusammensetzung seines Wörterbuches zutrat.

ALENKA VRABL

ILUSTROVANI NARODNI KOLEDAR 1889—1914

Bibliografsko kazalo z uvodno študijo

A. UVOD

Uvodno pojasnilo

V Celjskem zborniku 1951 je dr. Pavel Strmšek v svojem zapisku *Celjski literarni almanah* (Ilustrovani narodni koledar 1890—1914) na kratko poudaril pomen te založniške zamisli Dragotina Hribarja, ki je v petindvajsetih letnikih v obliki salonskega koledarja pomagal oblikovati narodno in kulturno zavest takratnega slovenskega meščanstva. Na štirih straneh (CZb 1951, 240-243) je najprej navedel splošne podatke o tej publikaciji in imena njenih urednikov, nato pa povzel vsebino koledarja v tehle razdelkih: slovensko leposlovje (po abecednem redu avtorjev) in prevode tujih leposlovnih del (kronološko), življenjepise (po abecednem redu opisanih oseb), druge poučne sestavke (kronološko). Ta preprosta bibliografska skica se ne spušča v podrobnosti in probleme, tudi psevdonimov in šifer ne razrešuje.

Ilustrovani narodni koledar (INK) sicer ves čas, kar je izhajal, ni pokazal namena, da bi odigral kakršnokoli odločilno vlogo v slovenskem literarnem in kulturnem razvoju, a je vendar pod svojo koledarsko omnibusno streho objavljal tudi dela znanih literatov in publicistov svoje dobe. Zato vsekakor zasluži podrobnejšo bibliografsko obdelavo, kakršno hoče dati to bibliografsko kazalo.

Najprej podajam pregleden oris razvoja INK-a, njegove splošne vsebinske zasnove in njegovega mesta med slovenskimi publikacijami iste vrste.

V poglavju o *urednikih* podajam kratke biografije treh urednikov, kolikor se tičejo urejevanja. Nadalje se zadržujem pri ustanovitelju in prvem uredniku Dragotinu Hribarju, ki je bil za narodno politični

in kulturni razvoj Celja in vse Spodnje Štajerske pomembna osebnost. Organiziral je slovensko tiskarno v Celju in bil delaven na kulturnem in političnem polju.

V poglavju o *sotrudnikih* obravnavam predvsem tehničnega vodjo tiskarne Srečka Magoliča ter njegovo prizadevanje, da z ilustracijami in lepim tiskom dvigne zunanjo opremo koledarja. Manj podrobno navajam ostale važnejše sotrudnike; pri tem upoštevam njihovo korespondenco z drugim urednikom dr. Antonom Dolarjem, kolikor se je je slučajno ohranilo na njegovem domu v Hotinji vasi, medtem ko je bila važnejša korespondenca med drugo svetovno vojno uničena od bomb v njegovem mariborskem stanovanju.

Posebej sem sestavila *seznam psevdonimov in šifer*: 56 je razrešenih, 20 pa je ostalo nerazrešenih, vendar so to v glavnem pisci manj važnih prispevkov. Sin urednika dr. Antona Dolarja, ravnatelj Narodne in univerzitetne knjižnice, Jaro Dolar, mi je še ohranjeno očetovo korespondenco dal na razpolago z dovoljenjem za uporabo. Z njegovo pomočjo sem razrešila nekatere psevdonime, šifre in anonimne spise njegovega pokojnega očeta.

Vsebinsko INK sem zajela v dveh bibliografskih kazaljih. Prvo je *vsebinsko*, in sicer posebej naštevam pesmi, pripovedne spise, poučne spise in življenjepise. Prvi trije pregledi so urejeni kronološko, ker se tako najlepše vidi razvoj INK-a od prvih let, ko je prinašal malodane samo koledarski del in življenjepise, do poznejših let, ko se je razvil v ilustrirani almanah. Življenjepisi, čeprav spadajo med poučne spise, so posebej urejeni po abecedi zaradi lažjega pregleda in ker so njih avtorji večinoma neznani. Od ostalih poučnih spisov sem jih oddelila, ker so bili bistveni sestavni del prvih koledarjev in ker so prav ti življenjepisi ena od prvih, ki je tem koledarjem do danes ohranila večjo vrednost.

Drugo kazalo je *avtorsko*. Pri pisavi imen sem se držala SBL razen pri Lešničarju, ki je v SBL in na naslovenem listu INK-a 1915 napačno zabeležen kot Lesničar. On sam je svoje ime pisal s š in tako ga navajajo tudi šolska poročila mariborske gimnazije na podlagi njegovega rojstnega lista. Tudi Janko Glazer piše sedaj svoj priimek z z, prej ga je pisal s s, kakor je naveden tudi v SBL.

Ves *slikovni material* sem razdelila na portrete, pokrajinske slike, kulturne spomenike ter umetniške in druge slike. Kot življenjepise tudi slik nisem razvrstila kronološko, temveč abecedno. Tako sem dosegla dosti boljši pregled slik. Razen tega je na ta način postalo nepotrebno abecedno kazalo vseh slik, ki ga sicer ne bi mogli pogrešati.

Popolna zbirka INK-a je danes že redkost. Razen NUK v Ljubljani jo imata menda samo še dve slovenski knjižnici: Študijska knjižnica v Celju in Študijska knjižnica v Mariboru.

Kratice uporabljam iste kakor Slovenski biografski leksikon.

Ilustrovani narodni koledar.

Pod tem naslovom je »za pouk in kratek čas« uredil, izdal in založil Dragotin Hribar v Ljubljani I. letnik novega koledarja za leto 1889; ta koledar je izhajal prva tri leta v Ljubljani pri Narodni tiskarni, nato pa s presledkom leta 1902 do začetka prve svetovne vojne 1914 v Celju, najprej v »Društveni tiskarni Dragotin Hribar«, po 1904 pa v Zvezni tiskarni. Vsega skupaj je izšlo 25 letnikov. Izpočetka je bila vsebina skromna ter oprema preprosta, polagoma pa se je koledar v vsakem oziru dvignil in dosegel višek pod uredništvom dr. Antona Dolarja. Po pravici je veljal za najelegantnejši slovenski koledar. V zadnjih letih pa je začel kvalitetni nivo koledarja padati, kar so opazili tudi ocenjevalci.

Samo letnik 1892 je dobil naslov »Narodni koledar«, očitvidno po nasvetu recenzenta v Ljubljanskem zvonu 1890, 638. Zakaj koledar za 1902 ni izšel, ni znano.

Na drugi strani ovitka prvega letnika je Dragotin Hribar naslovil na p. n. čitatelje sledečo izjavo: »Uvidevši potrebo slovenskega koledarja, kateri bi prinašal jednako nemškim koledarjem razne tvarine, porabne za vskadanje slučaje, sklenil sem prirediti Slovencem knjižico »Ilustrovan narodni koledar«, katero imate pred seboj. — Res, da ni še povsem popolna, a izkušati hočem, če bodem našel primerne podpore, da se vsako leto zboljša, tako, da nam ne bode treba sezati po tujem blagu. — Nadejam se pa tudi, da sem s tem ustregel mnogokomu in da me slavno občinstvo z obilim kupovanjem koledarja obvaruje poleg dela še materialne škode«.

Ta novi koledar bi naj po Hribarjevem mnenju nadomestil nemške koledarje, ki so bili takrat razširjeni med Slovenci, ker primernih praktičnih koledarjev ni bilo. Za širše kroge je sicer izdajala Družba sv. Mohorja svoj koledar, ki pa je bil že po svoji obliki nepraktičen. Razen tega je obsegal seznam vseh mohorjanov in prinašal članke, ki so utegnili zanimati kmečko prebivalstvo, ne pa inteligenco. Novi Hribarjev koledar pa je bil namenjen slovenski inteligenci, kar je izdajatelj poudaril tudi na ta način, da je na platnicah drugega letnika 1890 prinesel sliko meščanske družine.

INK je obsegal praktični koledarski del, zabavni del in oglase.

Hribar si je za INK vzel za vzgled najbrž Koledar in kažipot po Trstu 1884 z Dodatkom, ki ga je uredil Viktor Dolenc in založila Nova tiskarna V. Dolenc o Trstu. V prvem delu ima ta tržaški koledar prav obsežen kalendarij s takrat običajnimi praktičnimi podatki, kakor so kažipot po Trstu, duhovniški in civilni uradi, cerkve, šolstvo, društva, časopisi, trgovstvo, obrt. Precej je oglasov. V drugem delu prinaša življenjepis Frana Cegnarja s sliko, črtico Razpotje, razpravo o novem obrtnem zakonu in smešnice. Koledar je bil namenjen Primorcem, predvsem Tržačanom. Kot tiskarski pomočnik je Hribar koledar nedvomno poznal; to je tem bolj verjetno, ker je njegov koledar urejen po prav

istih načelih, po vsebini pa prikrojen seveda za Kranjsko, v prvi vrsti za Ljubljance.

Hribar je kot stavec v Blasnikovi tiskarni gotovo poznal tudi Bleiweisov Koledarček slovenski, ki ga je za 1852 do 1856 natisnil Jožef Blasnik; ti koledarčki, sicer skromni po obsegu in po obliki, vsebujejo poleg koledarja zanimiv leposlovni del.

Praktični del je v vseh letnikih prinašal koledar z označbo mesecev z latinskimi in narodnimi imeni, od 1905 v vseh slovanskih jezikih, ter za vsakim mesecem po eno stran praznega prostora za zapiske. Razen tega je koledar v večini letnikov obsegal običajne podatke o novem letu, o premakljivih praznikih, o prepovedanih časih, o deželnih patronih ter o sejnih. Prinašal je tudi poštne in brzojavne predpise, predpise o poštni hranilnici, lestvice o pristojbinah, imena evropskih vladarjev ter posebno podrobno dvorni koledar (rodovnik cesarske družine). Od leta 1901 naprej je koledar prinašal pregled denarja vseh držav, statistični pregled najvažnejših dežel, od 1905 naprej pa važne letnice iz slovenske zgodovine in druge važnejše dogodke iz slovenskih pokrajin. Letnik 1891 je prinesel obsežno »adresno knjigo« za Kranjsko, ki je obsegala politično upravo, finančna oblastva, pravosodna oblastva, učilišča, rudniška oblastva, prometne zavode, cerkveno upravo, narodno zastopstvo in deželne zavode, Kmetijsko družbo kranjsko, finančne zavode, trgovino in obrt, gasilska društva, razen tega pa tudi popis vojaških oblasti za vsa država. Od letnika 1897 naprej je INK objavljaj tudi seznam narodnih krstnih imen, najprej po abecedi, od 1901 dalje po mesecih. To je polagoma vplivalo na slovenske meščanske družine, da so svojim otrokom namesto »kmečkih« začele dajati narodna imena.

Iz vsebine prvih treh letnikov je razvidno, da je bil INK spočetka, to je, dokler je izhajal v Ljubljani, namenjen predvsem naročnikom iz nekdanje Kranjske. Po preselitvi v Celje se je INK oziral v svojih pregledih na vse slovenske dežele, v prvi vrsti na Štajersko.

Opaža se, da so uredniki upoštevali mišljaje in nasvete recenzentov in skušali izboljšati vsebino koledarja.

Zanimivo je, da je INK-u 1898 bil dodan šele naknadno natisnjeni članek »Petdesetletni jubilej vladarstva cesarja Franca Jožefa I.«, letniku 1899 pa pozneje natisnjeni članek »Umor cesarice Elizabete« — oboje takoj za naslovnim listom brez štetja strani.

V »*zabavnem delu*« je INK prinašal v večini svojih letnikov na prvem mestu življenjepise predvsem slovenskih pisateljev in politikov, večinoma s portreti, nadalje različne sestavke iz zgodovine in zemljepisja. Obširen življenjepis slovitega pravnika Jožefa Krajnca je objavil Karol Verstovšek, Fran Vidic pa biografije Vatroslava Oblaka, Frana Miklošiča, Janka Kersnika, Jerneja Kopitarja in Dragotina Ketteja. Brez življenjepisov so letniki 1905 ter 1909 do 1913, kar je Ljubljanski zvon 1912 z obžalovanjem ugotovil, češ da so življenjepisne črtice dajale prejšnjim letnikom stalno vrednost.

Ščasoma je INK posvečal vedno večjo pozornost leposlovju, pod uredništvom Antona Dolarja od 1905—1912 pa je res postal literarni

almanah, kakor je to leta 1909 ugotovil Ljubljanski zvon. Novemu uredniku Dolarju, ki je 1905 objavil lepo študijo o Župančičevi pesniški zbirki *Cez plan*, se je posrečilo pritegniti skoraj vse takratne pesnike in pisatelje k sodelovanju z izvirnimi prispevki ali s prevodi iz slovenskih slovstev. Med pesniki so sodelovali Anton Aškerc in Vekoslav Spindler v prvem obdobju, pozneje Cvetko Golar, Vojeslav Mole, Ljudmila Poljančeva, Anton Novačan, Janko Glazer in drugi.

Med pisatelji so najboljše sestavke poslali Ivan Cankar, Anton Novačan, Vojeslav Mole in Milan Pugelj. Anton Novačan in Janko Glazer sta sodelovala že kot dijaka višje gimnazije, Ivan Cankar je v INK-u objavil nekatere odločilne satire, kakor sta Kajetan Ogrizek (1908) in Martin Skočir in Anastasius von Schiwitz (1906): v prvem so čitatelji videli karikaturu novodobnega »Ilirca« prof. Frana Ilešiča, v Skočirju pa so slutili osti proti proslavljanju Jurija Vega po Maksu Pirnatu. Glede prvega je Ivan Cankar v svojem pismu z dne 9. januarja 1908, naslovljenem na urednika Dolarja, izjavil, »da v svoji satirični črtici nikakor ni nameraval karikirati prof. Ilešiča, ki ga pozna in ceni, dasi se z njegovim novodobnim ilirštvom ne strinja. Pač pa je hotel (kar je storil že velikokrat), udariti po frazerskem rodoljubju«. V resnici pa je Cankar nedvomno mislil na Ilešiča.

Med zgodovinskimi članki bi bilo posebej omeniti Rutarjevo seminarsko nalogo »Selitev Slovencev proti jugu«.

INK je izhajal v priročni obliki male osmerke, le letniki 1890, 1891-1892 so izšli v velikosti velike osmerke. Do leta 1900 je bil od finančne oblasti opremljen s koledarskim žigom. Vsi letniki razen 1906 in 1915 so izšli brez kazala.

Potreba po takem koledarju je bila nedvomno velika, saj se je INK tako razširil med slovenskimi inteligenčnimi sloji (prosvetnimi delavci, uradniki, duhovščino idr.), da je lahko vzdržal 25 let, in da ga je, kakor marsikatero drugo narodno podjetje, mogla ustaviti šele prva svetovna vojna.

Kakor že omenjeno, razen Koledarja Družbe sv. Mohorja ni bilo nobenega drugega sličnega (podoben koledar za leto 1889 je sicer izdala Blasnikova tiskarna, a je s prvim letnikom prenehal). Koledar Katoliškega tiskovnega društva, ki je izšel za leto 1889, je bil namenjen duhovščini, Učiteljski koledar pa slovenskemu učiteljstvu.

Pač je po ustanovitvi nove politične »Narodne stranke« na Spodnjem Štajerskem začel v Celju izdajati časnikar Vekoslav Spindler Slovenski kmečki koledar (1908 do 1914), v prvi vrsti za kmečko ljudstvo. Prvi letnik je založila Narodna stranka, drugega Narodna založba, poznejše letnike pa Vekoslav Spindler sam. Trgovec Vilko Weixl v Mariboru je izdal za leti 1913 in 1914 Mariborski slovenski koledar, namenjen predvsem Mariborčanom. »Štajerčevo« tiskovno društvo v Ptujju je od leta 1908 do 1914 izdajalo »Štajerčevi« kmečki koledar za svoje nemško misleče pristaše. Tudi Ilustrovani tednik v Ljubljani je v letih 1912 do 1914 izdajal svoj koledar.

Ti koledarji vsak za sebe sicer niso pomenili hude konkurence INK-u, vsi skupaj (razen nemškutarskega Štajerčevega, ki za inteligenco ni prihajal v poštev), pa bi mu lahko sčasoma izpodnesli tla. Tako bi bila razumljiva opomba Antona Dolarja v Triglavskih listih 1935, 57, češ da je INK izdajala Celjska Zadrúžna zveza v reklamne svrhe. Iz tega bi se dalo sklepati, da je bil koledar v zadnjih letih deficiten in da ga je morala Zadrúžna zveza posredno vzdrževati; kot lastnica in založnica je sicer na letnikih 1905 do 1914 navedena Zadrúžna tiskarna, a ta je bila podjetje Zadrúžne zveze.

Bolj nevarna je bila INK-u Literarna pratika, ki sta jo Kleinmayr & Bamberg izdala za leto 1914 z ilustracijami Hinka Smrekarja, z napisi za mesece Otona Župančiča in pod uredništvom Milana Puglja. Šele ta pratika je bila res pravi literarni almanah, pa tudi tega je zatrla prva svetovna vojna.

Po vojni poseben koledar ali almanah za inteligenco ni več izšel. Novoustanovljena Vodnikova družba je pač izdala Veliko pratiko za 1927, ki se je preimenovala v Vodnikovo pratiko in je izhajala od 1928 do 1945, ter je bila namenjena predvsem meščanskim slojem. Cankarjeva družba pa je v prvi vrsti za socialistično delavstvo izdajala Koledar Cankarjeve družbe od 1930 do 1941. Brez presledka med vojno in po vojni je izhajal Koledar Družbe sv. Mohorja in izhaja še po drugi svetovni vojni v Celju in v Celovcu.

Uredniki.

Dragotin Hribar (22. 10. 1862 — 10. 9. 1955 v Ljubljani) je bil ustanovitelj, založnik in prvi urednik INK-a. Po petih razredih srednje šole v Ljubljani je obiskoval gremijalno trgovsko in višjo trgovsko šolo na Dunaju, pri Blasniku v Ljubljani pa se je izučil tiskarstva ter je pri njem tudi delal kot pomočnik. Sodeloval je pri več ljubljanskih listih, od 1887 pri Slovenskem narodu, ki mu je bil 1888 do 1890 odgovorni urednik, obenem pa je bil upravitelj Narodne tiskarne.

Meseca aprila 1890 je Zveza slovenskih posojilnic v Celju po svojem predsedniku državnemu poslancu Mihaelu Vošnjaku zaprosila pri namestništvu v Gradcu za koncesijo za ustanovitev nove tiskarne v Celju. Prošnjo je namestništvo 23. maja zavrnilo. Ministrstvo za notranje zadeve pa je 5. oktobra 1890 pod št. 19.383 rekurzu ugodilo in dovolilo ustanovitev tiskarne; celjski mestni magistrat, ki je iz narodnostnih ozirov nasprotoval ustanovitvi nove tiskarne in skušal zadevo vsaj zavleči, je šele po večkratnih urgenceh izdal odlok 29. oktobra 1890. »To dovoljenje se ni izdalo kaki privatni osebi, ampak Zvezi posojilnic in ima v prvi vrsti namen, posojilnice podpirati pri prizadevanju, oskrbeti si cene administracije«. (Govor Mihaela Vošnjaka v državni zbornici 6. 4. 1894, D 1894, št. 12; Süddeutsche Post 1890, št. 88; Fekonja A., Celje in okolica, DS 1897, 342).

Tako je bila ustanovljena »Društvena tiskarna Dragotin Hribar v Celju«, ki je začela poslovati 2. maja 1891. Celjski rodoljubi so namreč

za organizatorja in voditelja nove tiskarne pridobili upravitelja ljubljanske Narodne tiskarne Dragotina Hribarja, ki je bil dovolj izobražen tiskarski strokovnjak in se je v svojem poznejšem delovanju izkazal tudi kot razgledan narodni gospodar, kakršnega je ravno Celje potrebovalo. V zadnjem desetletju XIX. stoletja je postalo Celje središče slovenske narodne napredne miselnosti in politične ter gospodarske aktivnosti na Slovenskem Štajerskem, zlasti odkar je 17. oktobra 1891 otvoril lastno odvetniško pisarno v Celju deželni poslanec dr. Ivan Dečko. Tudi Dragotin Hribar je aktivno posegel v politično borbo, leta 1897 kandidiral za državnega poslanca (D 1897), bil član celjskega okrajnega odbora, nastopal kot govornik na političnih shodih (npr. 14. julija 1895 skupaj z dr. Dečkom in dr. Rosino na velikem političnem zborovanju v Ljutomeru, D 1895, št. 21.) in je zastopal Slovence ter govoril 17. julija 1898 na slavnostih Františku Palackemu v Pragi (INK 1899, 154).

Istočasno z ustanovitvijo tiskarne je začel D. Hribar s pomočjo Ivana Lapajneteta iz Krškega dvakrat na mesec izdajati politični list *Domovina* (D 1891, št. 1 in SBL I, 617); v prvi številki je Hribar kot izdajatelj in urednik izjavil, da je od tiskarne do časopisa le en korak, da pa *Domovine* ne izdaja zaradi tiskarne, temveč zaradi Celja. V volilni borbi za državnega poslanca je Dragotin Hribar v *Domovini* izjavil, ko so mu politični nasprotniki odrekli kvalifikacijo za poslanca: »Kar sem, postal sem z lastno marljivostjo in zaradi tega si lahko mislite, da se dela ne ustrašim — osnoval sem v Celju tiskarno, trgovino, knjigovoznico, časopis »*Domovina*«. Z dobro zavestjo lahko rečem, da je ta list mnogo pripomogel k povzdigu narodne zavesti na južnem Štajerskem, zlasti pa v Celju«. (Dragotin Hribar: Odgovor Slovenskem gospodarju in Slovencu, D 19. 2. 1897, št. 8).

V Celje je Hribar prenesel tudi svoj INK, ki pa mu je v prvem v Celju izišlem letniku za 1892 izpremenil ime v *Narodni koledar*.

Dragotin Hribar je v Celju, kakor omenjeno, ustanovil knjigarno in knjigovoznico ter je založil takoj prvo leto vrsto knjig, kakor se je v zadnji številki *Domovine* 1891 upravičeno pohvalil: »Celje se je zbudilo iz 50 in še več let trajajočega spanja. Od 1848 naprej se je sicer nekaj tiskalo, dokler sta živela Jeretin st. in ml. in dokler ni nemškutarski duh v Celju zatrl vsako slovensko gibanje razen Čitalnice. A leta 1891, ko je dobilo Celje slovensko tiskarno, so izšle knjige: *Funtek*, *Obrtno spisje*; *Narodni koledar* za 1892; drugi natis *Zbirke domačih zdravil*; *Romih*, *Obrtno knjigovodstvo*; *Nerat*, *Popotnikov koledar* za 1892 in *Funtek*, *Luči*. Razen tega je že začel izdajati *Naš dom* »zbirko povesti, pesmi, nar. blaga in zanimivosti«. Lapajnet pa je izdal v Celju *Letopis slovenskih posojilnic*.

V Celju je izhajal Hribarjev INK do leta 1904, ko se je Hribar vrnil v Ljubljano, kjer je že 1902 ustanovil novo tiskarno in začel izdajati *Slovana*, INK pa je izdajala in zalagala celjska *Zvezna oziroma Zadružna tiskarna* do prve svetovne vojne 1914. (SBL I, 352; *Celjski zbornik* 1951, 115; D 1897, št. 8, 10; J 1935, št. 210).

Dr. Anton Dolar (9. V. 1875 v Hotinji vasi pri Mariboru — 4. V. 1955 v Zagrebu). Po dovršeni gimnaziji v Mariboru je študiral klasično filologijo na dunajski univerzi, služboval kot profesor 1901 na gimnaziji v Mariboru, od 1902 do 1910 bil dodeljen nižji nemško-slovenski gimnaziji v Celju, od 1910 pa je bil zopet profesor v Mariboru. INK je urejeval od 1905 do 1912.

Kot visokošolec na Dunaju se je seznanil 1897 z Ivanom Cankarjem; kot urednik INK-a je porabil svoje osebne stike z njim in drugimi mladimi pisatelji ter jih privabil v krog sodelavcev. To mu ni bilo težko, ker je založnica pisateljske nagrade redno izplačevala in tudi uredniška cenzura ni bila stroga. Žal, da se je od Dolarjeve korespondence s sodelavci ohranilo le nekaj manj važnih dopisov. K sreči je pa Dolar sam že v Triglavanskih listih 1935, 57-62 objavil 17 Cankarjevih dopisov, kolikor so se tikali njegovega sodelovanja pri INK-u. Iz njih je razen sodelovanja pri INK-u razvidna tudi beda Cankarjevega bohemskega življenja, ko je komaj čakal na vsak tudi najmanjši honorar. Med drugo svetovno vojno je bil Dolar izseljen na Hrvaško, kjer je živel do svoje smrti v Zagrebu. (SBL I, 159; Triglavanski listi 1935, 57-62, oziroma Pisma Ivana Cankarja II, 509-524).

Po vrnitvi iz Celja v Maribor leta 1910 je Dolar uredil še dva letnika INK-a, kar mu je bilo zaradi oddaljenosti in druge zaposlenosti težavno. Zato je razumljivo, da je 1912 odložil uredništvo in je postal njegov naslednik žurnalist Janko Lešničar, ki se je že kot dijak zanimal za slovstveno delovanje in ki je že za letnik 1911 prispeval obširen politični pregled, za letnik 1912 pa članek o časnikarstvu in časnikih.

Janko Lešničar (r. 14. V. 1884 na Humu pri Ormožu, u. 2. VIII. 1951 pred Zemunom kot žrtev atentata na brzovlak). Po maturi na gimnaziji v Mariboru je študiral na veterinarski visoki šoli na Dunaju, opustil pa je študij in vstopil v uredništvo celjske Domovine; pozneje je bil glavni urednik Narodnega dnevnika v Celju in štajerski urednik Slovenskega naroda. Med prvo svetovno vojno je postal zadržni uradnik, končno pa je bil ravnatelj Oblastne zadruge za poljedelski kredit v Čupriji. Kot gimnazijec je veljal za pesnika ter je dobil kot peto- in sedmošolec mariborske gimnazije Schillerjevo ustanovo za pesniške prispevke. INK je uredil za leti 1915 in 1914. (SBL I, 659; Jahresbericht des k. k. Stadtsgymnasiums in Marburg, 1902, 1905, 1904.; ND 1931, št. 63 in 64).

Sotrudniki.

V prvem desetletju je INK poleg bolj ali manj obsežnega koledarskega dela v svojem »zabavnem delu« z izjemo življenjepisov in nekaterih zgodovinskih člankov skrbel predvsem za zabavo z lahko vsebino, smešnicami in slikami.

Tukaj pobliže navajam samo važnejše sodelavce.

Glavni sodelavec urednika Dragotina Hribarja, pravzaprav njegova desna roka in dejanski urednik v prvi dobi je bil *Srečko Magolič*. Dragotin Hribar kot šef tiskarne, knjigoveznice in knjigarne ter kot

aktivni politik ni mogel imeti ne časa in ne volje, da bi se osebno podrobno pečal z malenkostnim urejanjem in opremo koledarja. To je pač prepustil tiskarni oziroma tehničnemu vodji Magoliču. Ta je bil tiskarski strokovnjak svobodne smeri, dober fotograf, ki je imel nekaj let v Celju tudi svoj fotografski atelje, ter najplodnejši slovenski slikar-samouk. Magolič ni skrbel samo za lep tisk in opremo koledarja, ampak tudi za lepe slike, na kar je bil posebno ponosen.

V Koledarju 1900, 142, opozarja uredništvo čitatelje: »Kakor vsako leto, potrudili smo se tudi letos, pokazati v raznih slikah v koliko da je napredoval barvotisek v knjigotiskarstvu in kaj da se da že doseči z današnjimi stroji in pripravami na tem polju«. In v koledarju 1901, 148, pravi: »Tudi letos je napredovalo v svojih izdelkih tiskarstvo, posebno barvotisek. Sliki »Večer na obali Opatije« in pa »Pozdrav iz daljine«, ki ste prirejeni v večbarvnem tisku, kažeti, da bomo v knjigotiskarstvu kmalu dosegli ono popolnost, katero zavzema danes še litografija, svetlotisek in pa heliografija«. Leta 1905, 124, pa s ponosom pravi: »Sliko »O trgatvi« prinašamo v barvotisku, ki je umetniško dovršena«.

Navzlic prizadevanju in vidnemu napredku, ki ga je dosegel Magolič v večbarvnem tisku pri takratnih »strojih in pripravah na teh poljih«, te slike niso bile niti zdaleč tako dovršene, kakor so bili npr. koledarjem priloženi reklamni listi za Kathreiner-Kneippovo sladno kavo (INK 1899, 1900, 1901, 1904) ali za Schichtovo milo (INK 1911, 1912). Ljubljanski zvon 1912, 54 posmehljivo omenja, da je umetniško čast koledarja tokrat rešil reklamni »Schichtov pritlikavec«.

O Srečku Magoliču, bivšem izdajatelju in uredniku humorističnih listov »Škrat« (1885) in »Rogač« (1886 do 1888) ne moremo dvomiti, da je prav on objavil v prvih dveh letnikih koledarja smešnice (INK 1889, 85-88; 1890, 94-97) ter v tretjem letniku nepodpisano humoresko »Vesela oporoka« (INK 1891, 102-104), čeprav je samo 1895 (INK 1895, 108-109) Magolič signiral z začetnima črkama svojega imena prispevek: »Iz moje humoristične mape«.

Verjetno je Magolič v prvih letnikih napisal tudi nepodpisane razglede po svetu in sestavil življenjepise.

Kot prvi pesnik, ki je sodeloval pri INK-u, je *Anton Aškerc* objavil iz časopisa »Russkaja mysl'« (avgusta 1892) prevod gruzinske balade Vasilija Velička »Car Vahtang«. Temu je v naslednjih letih sledilo še šest prevodov ruskih pesmi. Aškerc pa je objavil samo eno svojo izvirno pesem »Fakir« v letniku 1899. Z ruskim pesnikom Veličkom je bil Aškerc v osebnih stikih. To je razvidno iz lastnoročnega posvetila z dne 7. 7/19. januarja 1894, ki je Veličko z njim svojemu »slovenskemu bratu g. Antonu Antonoviču Aškercu« poklonil svojo pesniško zbirko »Vtoroj sbornik stihotvorenij«, v kateri je zgoraj navedena gruzinska balada.⁴

Antonu Aškercu se je pridružil pesnik *Anton Hribar (Korinjski)* z novoletnico 1899, s konfisciranim novoletnim voščilom za 1900 ter

najbrž tudi z nepodpisano Kolednico 1896 in »Slavjem ob otvoritvi Narodnega doma v Celju« 1898. Anton Hribar je imel ožje stike s Celjem, kjer so izšle njegove »Popevčice milemu narodu« in je o njih v nasprotju z drugimi kritiki napisal zelo ugodno oceno dr. Mohorič v Domovini 1898, št. 48.

Od pesnikov so v prvih letih v glavnem sodelovali še *Fran Eller* (1900, 1905), *Franč Ksaver Meško* (1900), *Engelbert Gangl* (1901, 1905) in *Cvetko Golar* (1905, 1906). Edini pesnik koledarja 1904 je bil takratni dijak *Vekoslav Spindler*, ki je objavil leta 1907 tudi črtico Učitelj Slekovca.

Z novim urednikom dr. Antonom Dolarjem je nastopila mlada generacija. Letnik 1905 je moral Dolar pravzaprav še sam napisati razen dveh pesmi in dveh črtic petošolca Novačana ter političnega pregleda Vekoslava Kukovca. Sodelovati začnejo v prihodnjih letnikih Cvetko Golar, Vojeslav Mole, Milan Pugelj, Anton Novačan in Vladimir Brezovnik s pesmimi in prozo, Ljudmila Poljančeva in šestošolec Janko Glazer s pesmimi. Odlično prozo je prispeval Ivan Cankar, čigar dopise je Dolar sam objavil v Triglavanskih listih, kakor je zgoraj navedeno.

Dolar je vodil s sodrudniki obširno *korespondenco*, od katere se je pa zaradi vojnih dogodkov le malo ohranilo.

Župančičevih pisem Dolarju ni nič ohranjenih, pač pa pisemski ovoj iz Bregenza z datumom 28. V. 1905. V pismu je bil morda odgovor na Dolarjevo povabilo k sodelovanju, ali pa je bilo v zvezi z Dolarjevim lepim esejem o Župančičevi zbirki »Čez plan« v koledarju 1905.

Fran Govekar, urednik Slovana, ki je imel prispevke v INK-u 1897 in 1901, je 8. XI. 1905, neposredno po ravnokar izšlem koledarju za 1906, pisal Dolarju: »V pregledu (INK 1906, 171) ste omenili Slovana pač prebagatelnó, ker naš list je brez samohvale najlepši jugoslovanski list. »Nova Iskra«, »Dom i Svet«, »Pobratim« so v primeri s »Slovanom« — beraški lističi i po vsebini i po opremi. Pri »Slovanu« vlada predvsem — okus, eleganca! Primerjajte opremo in ureditev teksta v »Zvonu«! To je starokopitnost »Narodne tiskarne«! »Dom in Svet« dr. Lampeta pa izkuša le posnemati »Slovana«! ... koledar izbornó urejen ... Cankarjeva satira (Martin Skočir in Anastasius von Schiwitz) je izborna, toda za naše razmere malo pretirana. On misli na Vegov spomenik! No, tega spomenika pač ne postavi narod, nego le vojaški in oficialni drž. krogi!«

Ivan Prijatelj, ki je sodeloval 1899, 1900, poroča 2. VII. 1905 z Dunaja, *Ivo Šorli* pa 13. VII. 1905 iz Gorice, da ne moreta nič prispevati. Vendar je Šorli 1909 objavil črtico Flora.

Ivan Fon, profesor v Celju, piše 3. VIII. 1904 uredniku Dolarju, ki je bil takrat na počitnicah v Hotinji vasi, in mu ponuja članek o Gregorju Kreku: »Naznani mi nemudoma, če sprejmeš v Narodni koledar spis o danes umrlem dvornem svetniku Kreku. Če ga ne sprejmeš, ga objavim v Domovini«. Ta življenjepis je res izšel v prihodnjem letniku (1906) s šifro -a-.

Ljudmila Poljanec, katere tri pesmi so prišle v koledar 1906, se na dopisnici 28. XI. 1905 zahvaljuje za poslani ji honorar in nadaljuje: »Tudi vam je častitati, saj ta koledar ni podoben drugim sovrstnikom suhoparne vsebine, temveč ima poleg lepih črtic tudi nekaj aktualnih člankov, ki bodo zanimali vsakega Slovenca. Posebno važen se mi zdi oni članek o srednjih šolah«.

Ksaver Meško, ki je že 1900 z dvema pesmicama sodeloval pri koledarju, piše 19. VIII. 1906 iz Št. Daniela: »Pošiljam malenkost, da izpolnim obljubo in da sem zastopan s svojim imenom med sotrudniki. Kaj posebnega pač ni, a nimam res zdaj nič boljšega. — Spišete pregled o slov. slovstvu za l. 1906 speč Vi?« — Njegova pesem *Srce in dolžnost* je izšla v prihodnjem letniku 1907.

Vojeslav Mole omenja koledar 21. XI. 1908 na razglednici iz Krakova, v pismu z dne 25. IX. 1909 iz Novega mesta pa pravi: »Pošiljam Vam devet pesmic (Pesmi hrepenenja INK 1910, 92), ki so posvečene Eli, t. j. moji zaročenki Poljakinji, in pa essay o ljubezni v obliki razgovora.« 9. XI. 1909 piše Mole zopet na razglednici iz Rima — ker bi sicer v slučaju, da ga niste natisnili, izročil esej o ljubezni prvi »Zvonovi« številki prih. letnika«. Esaj *Razgovor poletnega večera* je izšel v INK-u 1910, 101.

Dne 14. VIII. 1911 piše Mole Dolarju: »Če mi bo mogoče. Vam prav rad kaj pošljem, saj ste urednik in ne kak A. B. C. D. E. Glonar...« Moletovega ni bilo nič več objavljenega v poznejših letnikih, medtem ko je bil 1907 do 1910 med najmarljivejšimi sotrudniki.

Milan Pugelj v Ljubljani s pismom 13. IX. 1909 »pošilja prispevke, honorar takoj!« 21. I. 1910 sporoča: »Imam krajšo novelo pod enakimi pogoji kakor lani«, 17. XII. 1910 pa urgira honorar. Na dopisnicah z dne 21. in 27. IX. 1911 objavlja nadaljnje prispevke. Izšli so v letnikih 1910 in 1911.

Vladimir Levstik 25. VI. 1910 sprašuje: »— Ali potrebuje še kaj rokopisov — seveda proti honorarju, ki je vsaj nekoliko vreden tega imena —«. Dne 15. IX. 1910: »Sporočam, da imam na razpolago par novih novel v obsegu po kakih 52 str. tiska. Katero da Vam pošljem, odločim te dni; gledal bom seveda, da vstrežem Vaši želji, naj bo povest umevna tudi omenjeni publikici«. V pismu nadalje Levstik zahteva »korekturo, ker je bilo v Exterminateurju pred tremi leti (1909) vse polno tiskovnih napak —«. Vendar ni bila več objavljena nobena njegova novela.

Ivan Lah pošilja v pismu 14. X. 1911 iz Ljubljane prispevek, na dopisnici z dne 10. XII. 1911 iz Gradca pa urgira honorar. Njegovi pripevki so v letnikih 1908, 1910 in 1912.

Dr. Fran Ilešič piše 14. IV. 1908 dr. Dolarju, naj pošlje za »Zvonom« M. Marjanovića v Zagrebu članek o Sloveniji, kakršnega je napisal v koledarju za 1906. V INK-u pa je Ilešič sam šele 1914 priobčil avtobiografijo Fedorja Štifterja.

Poleg Ivana Cankarja in Vojeslava Moleta je bil *Anton Novačan*, po letih najmlajši, od 1905 do 1915 najplodnejši sotrudnik INK-a. Pri-

speval je pesmi in prozo. Uredniku Dolarju je pogosto pisal. Med ohranjenimi dopisi je npr. razglednica od 14. IV. 1908 iz Varaždina, kjer je bil takrat osmošolec; 12. XII. 1909 je pisal kot jurist iz Prage in mi-mogrede omenjal INK, konec leta 1911 pa iz Münchena.

Dne 5. VIII. 1912 je poslal Novačan razglednico iz Moskve ter omenil tudi koledar: »— No in koledar? In naši kritiki? Zvedel sem, da so me ultramontanci hudo, hudo v Času —«. Te besede se tičejo kritike Pavla Perka v Času o prvem zvezku njegove »Naše vasi«, v katerem sta bili objavljeni dve črtici iz našega koledarja.

Oba najmlajša: Brezovnik in Novačan, ki se jima je za 1912 pridružil še Janko Glazer, sta ostala Dolarju zvesta sotrudnika s pesmimi do konca njegovega urednikovanja. Pod novim urednikom Lešničarjem, ki ni imel ali ni znal najti stika s pesniki, je objavil samo še Novačan dve pesmi (1915), v zadnjem letniku 1914 pa je bil Lešničar prisiljen, priobčiti pet pesmic iz zapuščine že 1905 umrlega mladega mariborskega gimnazijca Ivana Baša. Prozo sta prispevala Novačan in Brezovnik prav do zadnjega letnika.

Ni se torej čuditi, da je kritik Ljubljanskega zvona 1914, 151 ugotovil občutno pomanjkanje izvirne beletrije ter splošno nazadovanje koledarja po vsebini in obliki.

Psevdonimi in šifre.

a) razrešeni

- a — = Fon Ivan (INK 1906, življenjepis dr. Gregorja Kreka — ugotovljen po pismu uredniku Dolarju z dne 5. VIII. 1905).
- A. N. = Novačan Anton (INK 1915, začetni črki njegovega imena).
- Ahasver = Turner Pavel (INK 1895, 1894 — gl. Glaser IV, 179).
- Anonimus = Govekar Fran (INK 1900, življenjepis Ljubljance Marije Mur-nikove — pogost psevdonim tega pisatelja, ki je takrat sodeloval pri INK-u in se zanimal za ženska vprašanja).
- Borotha Vladimir = Trešček Vladimir (INK 1906 — gl. Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova I, 688; NE IV, 860).
- Borat = Eller Fran (INK 1905 — gl. SBL I, 156).
- Brežnik Ivo = Škrjanec Ivan (INK 1900 — gl. SR 1950, 164).
- č — = Novačan Anton (INK 1905 — verjetno).
- D. H. = Hribar Dragotin (INK 1900 — začetni črki njegovega imena).
- Dr. A. D. = Dolar Anton (INK 1905 — začetni črki njegovega imena).
- Dr. Š. = Štor Fran (INK 1906, začetna črka njegovega priimka; razvidno tudi iz vsebine članka).
- Dr. V. K. = Kukovec Vekoslav (INK 1905 — začetni črki njegovega imena).
- Demeter G. = Golar Cvetko (INK 1905 — gl. SBL I, 227).
- F. K. = Kocbek Fran (INK 1907 — začetni črki njegovega imena).
- Hotinjski = Dolar Anton (INK 1905 — iz Hotinje vasi, po izjavi njegovega sina Jara).

- I. L. = Lapajne Ivan (INK 1892 — znan posojilničar, začetni črki njegovega imena).
- Kosec Fr. G. = Govekar Fran (INK 1901 — gl. SBL I, 238).
- Kres = Kersnik Janko (INK 1901 — gl. SBL I, 445).
- l — = Dolar Anton (INK 1905 — po izjavi sina Jara).
- Lardo T. = Dolar Anton (INK 1905 — po izjavi sina Jara).
- Martinus = Glazer Janko (INK 1912 — gl. Zmavc-Baranova, Bibliografija del J. G., 6).
- Mozirski = Laykauf Žiga (INK 1906, 1907 — gl. SBL I, 628).
- n = Novačan Anton (INK 1906 — prevod iz hrvaščine, brez dvoma A. Novačana, takrat gimnazijca v Zagrebu).
- Nataša M. P. = Poljanec Ljudmila (INK 1906 — gl. SBL II, 437; ta psevdonim ji je določil A. Aškerc kot urednik Ljubljanskega zvona).
- Podkrajec M. P. = Pirnat Makso (INK 1899, 1900 — SBL II, 402, 460; pisatelj raznih življenjepisov).
- Podravski = Miklavec Peter (INK 1914 — gl. SBL II, 118).
- Quidam = Schwab Anton (INK 1905 — Schwab je brez dvoma napisal ta življenjepis Gustava Ipatca iz Sentjurja pri Celju, ker je o njem kot svojem stanovskem tovarišu in skladatelju predaval v Celju, Ljubljani in Mariboru ter je bil po svoji ženi, roj. Kavčič, domačinki iz Sentjurja, tesno povezan s tem krajem. — Gl. Celjski zbornik 1951, 165).
- r = Dolar Anton (INK 1905 — po izjavi sina Jara).
- S. M. = Magolič Srečko (INK 1893 — začetni črki njegovega imena).
- Sava = Derganc Franc (INK 1893 — gl. SBL I, 128).
- Semen S. = Prijatelj Ivan (INK 1897 — gl. SBL II, 573).
- Sevničan Fridolin = Kaučič Fridolin (INK 1897 — rojen v Sevnici — gl. SBL I, 436; hkrati je v INK 1896 očrtal zgodovino ruske gimnazije, ki jo v našem spisu samo omenja).
- Štefekov Tona = Dolar Anton (INK 1905 — po izjavi sina Jara; pri rojstni hiši A. Dolarja se po domače pravi »pri Štefeku«).
- T. = Tajnšek Vinko (INK 1914 — gl. Slovenski branik 1913, 67).³²
- Vojnik Vladimir = Brezovnik Vladimir (INK 1914 — Brezovnik je rojen v Vojniku).
- Zvonko = Novačan Anton (= Zvonko) (INK 1911 — po domnevi Janka Glazerja, ker kaže besedilo te pesmice Novačanov slog njegove mladostne, objavi pa že »stare« pesmi).

b) nerazrešeni

- a — (INK 1894).
- a — (INK 1906: članek o srednjih šolah na Slovenskem — članek je napisal najbrž profesor Fran Vajda, ki se je v tisti dobi kot odbornik Proforskega društva in dijaškega podpornega društva Radogoj vneto zanimal za statistiko srednjih šol in dijaško vprašanje ter je ob vsaki priložnosti o tem razpravljal z dijaki in študenti).
- A. V. (INK 1911).
- Beskid (INK 1905).

- Bogdan (INK 1896).
 Bosjak (INK 1905).
 J. V. (INK 1912; morda Josip Vuga, ki je 1914 objavil članek s polnim imenom).
 Josipinin Vekoslav (INK 1907).
 Mephisto (INK 1900, 1901; morda Robida Ivan, ki je pod psevdonimom Mefisto sodeloval pri dijaškem mesečniku Vesna 1892—1894 v Celju).
 — n — (INK 1905).
 N. O. (INK 1905).
 Pera (INK 1905).
 Podvidovski (INK 1890).
 Pohorski (INK 1914; to je bil psevdonim raznih pisateljev, ki pa pri članku v INK-u ne pridejo v poštev: Miklavec Filip, SBL II, 116; Miklavec Peter, SBL II, 116, 118; Glazer Janko po lastni izjavi; Stibler Miloš po izjavi v pismu z dne 29. II. 1956).
 Radovan (INK 1904).
 Rinaldo (INK 1904).
 Savinjska (INK 1906).
 Sever-Jugovič (INK 1908).
 Srečko (INK 1915).
 Š. K. (INK 1915).

B. BIBLIOGRAFSKA KAZALA

I. Vsebinsko kazalo

Pesmi

1895

1. Veličko Vasilij [Lvovič]: Car Vahtang. Gruzinska balada. Preložil A[nton] Aškerc.⁶ Str. 56.
2. [Derganc Franc] Sava: Večerni zvon. 110.

1894

3. Veličko Vasilij [Lvovič]: Zadača. Mohamedanska legenda. Preložil A[nton] Aškerc.⁷ 73—74.
4. Veličko Vasilij [Lvovič]: Odkritosrčni paša. Turška romanca. Preložil A[nton] Aškerc.⁸ 84.

1895

5. Veličko Vasilij [Lvovič]: Ahmet na minaretu. Preložil A[nton] Aškerc.⁹ 77.
6. Nadson S[emen] J[akovlevič]: Naprej! Preložil A[nton] Aškerc.¹⁰ 78.
7. Veličko Vasilij [Lvovič]: Tat. Preložil A[nton] Aškerc.¹¹ 82.

1896

8. Kolednica, 59.

9. Saadi [Muschariff ud Din]: Šah Nuširvan. Na ruski jezik preložil V[asilij Lvovič] Veličko. Iz ruščine preložil A[nton] Aškerc.¹² 143.

1897

10. Veličko V[asilij] L[vovič]: Slepec. Prevedel A[nton] Aškerc.¹³ 91—95.

1898

11. Slavje ob otvoritvi »Narodnega doma« v Celji, 67—68.

1899

12. Hribar Anton [Korinjski]: Slovencem za novo leto, 67—68.

13. Aškerc A[nton]: Fakir. Indska legenda.¹⁴ 125—127.

1900

14. [Robida Ivan?] Mephisto: Po zaplembi! 67—68.

15. Meško Fr[anc] K[saver]: Zapuščena, 105.

16. Eller Fran: Kyrie eleison.¹⁵ 114.

17. Meško Fr[anc] K[saver]: Ob potoku, 128.

1901

18. [Robida Ivan?] Mephisto: V Silvestrovi noči, 69—70.

19. Gangl E[ngelbert]: Slepec, 124—126.

1903

20. Gangl E[ngelbert]: Asta, 84—87.

21. [Eller Fran] Borut: Čebelica, 95.

22. [Golar Cvetko] G. Demeter: Na Silvestrov večer, 110—112.

1904

23. Spindler Vekoslav: Na tihi poljani, 65.

24. Spindler Vekoslav: Zašepetala je poljana...¹⁶ 66.

25. Spindler Vekoslav: Morda... 81.

26. Spindler Vekoslav: Spomin... 88.

27. Spindler Vekoslav: Vaška noč, 105.

28. Spindler Vekoslav: Zaman... 117.

1905

29. Novačan A[nton]: Tiho vi spomini, 69.

30. Novačan A[nton]: Pozdravi jo! 80.

31. [Novačan Anton] — č —: Doma, 80.

32. N. O. Lepote tvoje gledati ne smem, 88.

33. — n —: V jeseni, 109.

34. Pera: Hrvatska lira. 126.
 35. Beskid: Dan. 127.
 36. Beskid: Na grobeh. 127.

1906

37. [Poljanec Ljudmila] M. P. Nataša: Manom Prešerna.¹⁷ 71.
 38. [Poljanec Ljudmila] M. P. Nataša: V srebrnih nočeh.¹⁸ 78.
 39. [Laykauf Žiga] Mozirski¹⁹ v članku F. Kocbeka: Izlet v Logarsko dolino! [Savinjski dolini].²⁰ 79.
 40. [Laykauf Žiga] Mozirski: [Pri »Igli«].²¹ 83.
 41. [Laykauf Žiga] Mozirski: Presihajoči studenec.²² 83—84.
 42. [Laykauf Žiga] Mozirski: Rogovilec.²³ 86.
 43. [Laykauf Žiga] Mozirski: Logarski dolini. 94.
 44. [Poljanec Ljudmila] M. P. Nataša: Ej na polju, na zelenem... (Motiv rusko-narodni.)²⁴ 95.
 45. Novačan A[nton]: Spi že hrib in dol. 107.
 46. Golar Cv[etko]: Pesem. (Iztočni motiv). 128.
 47. Golar Cv[etko]: Zemlja diha... 170.

1907

48. Mole Vojeslav: Jesenska noč. 69.
 49. Meško [Franc] Ksaver: Srce in dolžnost. 70.
 50. Mole Vojeslav: Slovo. 85.
 51. Mole Vojeslav: Cerkeska balada. 87.
 52. [Laykauf Žiga] Z. L. Mozirski (v članku F. K.: Izlet v Savinjske planine). [Savinjska dolina]. 89.
 53. [Laykauf Žiga] Mozirski: [Robanov kot]. 92.
 54. [Laykauf Žiga] Mozirski: [Naš dom]. 93.
 55. Mole Vojeslav: Nova ljubav. 97.
 56. Novačan Ant[on]: Če najdeš moj grob... 118.
 57. Novačan Ant[on]: V tujini. 119.
 58. Mole Vojeslav: Pozna jesen. 154.

1908

59. Dolce far niente. 78.
 60. Mole Vojeslav: Zlato klasje. 115—125: Moja pesem — Tercine — Dan pred bitko (Fragment) — Vrnitev vojske — Jutro — Panthea — Noč — Geslo — Slovenska pesem — Stance o tulipanih — Ljubav — Sapfične kitice — Erotika.
 61. Novačan Ant[on]: Veverici. 134.
 62. Novačan A[nton]: Sodni dan. 141.

1909

63. **Mole Vojeslav:** Divje rože. 55—62: Kot sen si šla ... — Pramati Smrt — De profundis — Moj prapor — Iz pesmi sanj in hrepenenja — Pesem — Naša pesem — Po zatonu — V oglejskem muzeju.
64. **Bosjak:** Nevenki. 108.

1910

65. **Novačan Anton:** Sonet. 55.
66. **Novačan Anton:** Res je, ali ... 56.
67. **Novačan Anton:** Tihe želje. 56—57.
68. **Novačan Anton:** Grad. (Prijatelju I. 27. IV. 1909). 57—58.
69. **Brezovnik M[irko] V[ladimir]:** Otožno temno je nebo ... 59.
70. **Pugelj Milan:** Jezerske rože. 86—91.
71. **Mole Vojeslav:** Pesmi hrepenenja. Posvečene Eli. 92—99.: Pozdrav iz daljine — V somraku — Videl sem tvojo dušo — V pomladni večer — Antična strofa — Akord v molu — V jesenski večer — V motnjavi šumni tujega življenja — Svatbena pesem.

1911

72. **Brezovnik M[irko] V[ladimir]:** Fantovska. 82.
73. **Novačan A[nton]:** Zimski večer. 87—88.
74. [Novačan Anton] **Zvonko:** Stara pesem. 98.
75. **Novačan A[nton]:** Familija. 107.⁵¹
76. **Novačan Anton:** Satanas. 121.

1912

77. [Glazer Janko] **Martinus:** Pomladno hrepenenje. 85.
78. [Glazer Janko] **Martinus:** Sentimentalnost. 124.

1913

79. **Novačan Anton:** Na grobu Napoleonovem. 72.
80. **Novačan Anton:** Eno je zmirom. 85.

1914

81. **Baš Ivan:** Iz pesniške zapuščine Ivana Baša. Priobčil Janko Lešničar. 76—80.: Narodne — Pesmi — Jesenski motiv — Gazela — Soneta.

Pripovedni spisi

1889

82. Na svet večer. Str. 76—84.
83. [Magolič Srečko]: Smešnice. 85—88.

1890

84. **Jelinek E[duard]:** V noči Rusalk. Slike kozaške; poslovenil Podvidovski.) 71—77.
85. [Magolič Srečko]: Smešnice. 94—97.

1891

86. [Magolič Srečko]: Vesela oporoča. Humoreska. 102—104.

1893

87. Pajkova Pavlina: Igra s srečo, Novela. 57—108.
88. [Magolič Srečko] S. M.: Iz moje humoristične mape. 108—109.

1896

89. Bogdan: Večerne slike. 104—106.
90. Kas Igo: Stana. 107—126.

1897

91. Govekar Fran: Pisatelj Orlov: (Velikomesna črtica.) 105—109.
92. [Priatelj Ivan] Semen S.: Na letovišču. Počitniška idila. 115—119.
93. Kveder Zofija: Služba. 120—124.

1900

94. [Skrjanec Ivan] Ivo Brežnik: Iz letovišča. 97—102.
95. Prijatelj Ivan: Filozof. Počitniška idila. 114—127.
96. Josipin Vek[oslav]: Mi nismo krivi! ... Črtica. 129—155.

1901

97. (Kersnik Janko) Kres: Vzor. 100—106.
98. Gangl E[ngelbert]: Stric Kopaševič. Črtica. 127—151.
99. [Govekar Fran]: Fr. G. Kosec: Dva portreta. 152—159.

1903

100. Škrjanec Ivan: Njen ponos. 96—100.
101. Gangl E[ngelbert]: Moč molitve in trpljenja. Črtica. 101—109.
102. Homec Jože: Koncem sezona. Črtica. 115—125.

1904

103. Rinaldo: Višji vzori. 82—87.
104. Radovan: Našla sta se. 104—116.

1905

105. Novačan Ant[on]: Pater Sebastijan. 81—87²⁵.
106. [Dolar Anton] Stefekov Tona: Ena noč na gori Sv. Urše. 97—101.
107. [Dolar Anton] —r: Pripovedka o žitnem klasu. 102.
108. Neruda Jan: Kam z njim? Sličica iz velikomesnega življenja [Prevedel Anton Dolar.] 105—109.
109. Novačan Ant[on]: Zadnji goldinar. 110—114.

1906

110. Cankar Ivan: Martin Skočir in Anastasius von Schiwitz. 96—107²⁸.
111. Savinjska: Zora in Zoe. 116—122.

112. [Treščec Vladimir] **Borotha Vladimir**: Ksenija. [Prevedel Anton Novačan] —n. 129—142.

113. **Novačan A[nton]**: Krištof Vran. 167—170.

1907

114. **Cankar Ivan**: Domovina. 74—84²⁷.

115. **Cankar Ivan**: Mrovec in njegova slava. 98—114²⁸.

116. **Novačan Ant[on]**: Razpoloženja. I. II. 115—118.

117. **Spindler Vekoslav**: Učitelj Slekovec. 135—149.

118. **Mole Vojeslav**: Hrepenenje. 131—134.

1908

119. **Lah Iv[an]**: Anjela. Dolenjska slika. 69—78.

120. **Cankar Ivan**: Kajetan Ogrizek. 79—89²⁹.

121. **Sever-Jugovič**: Ivanka. 102—114.

122. **Novačan Anton**: Razpoloženja. III. IV. 126—129.

123. **Mole Vojeslav**: Brez moči. 130—134.

124. **Mole Vojeslav**: Legenda o človeškem sreč. 135—141.

1909

125. **Cankar Ivan**: Slaba družba. 65—71³⁰.

126. **Levstik Vladimir**: L'Exterminateur. 73—98.

127. **Mole Vojeslav**: Eno noč na Španskem. Čudna zgodba. 100—107.

128. **Sorli Ivo**: Flora. 109—118.

129. **Novačan Anton**: Vaški ateist. 120—129³¹.

1910

130. **Cankar Ivan**: Zgodba o zaplenjenem pravičniku. 60—72³².

131. **Pugelj Milan**: Sestanek. 74—85.

132. **Mole Vojeslav**: Razgovor poletnega večera. 101—105.

133. **Lah Ivan**: Božičnica. Fantazija. 106—111.

134. **Novačan Anton**: Smeh pred smrtjo. 112—117³³.

135. **Svetina Stanko**: Arabeske. 1. Anetta. 2. Na večer. 3. Izidor Nadloga 119—134.

136. **Kaminek Karel**: Življenje pot. 137—139.

1911

137. **Novačan Anton**: Spokornik Elija³⁴. 55—81.

138. **Brezovnik M[irko] V[ladimir]**: Gledal sem v oči... 85—87.

139. **Novačan Anton**: Učiteljici. 99—107.

140. **Čehov A[nton] P[avlovič]**: Tsss!... Poslovenil A. V. 108—111.

141. **Golar C[vetko]**: Nevesta Ana. 112—121.

142. **Pugelj Milan**: Ljubezen in vino 122—137.

1912

143. **Novačan A[nton]**: Romantični intermezzo. (Zapiski starega devičnika). 55—85.
144. **Cankar Ivan**: Sošolci⁹⁵. 86—91.
145. **Lah Ivan**: Trenutki 97—106.
146. **Štrukelj Ivan**: Brez ciljev. 116—124.

1913

147. **Maksimov A. J.**: Žrtev volkov. Božična bilja. Prevel Srečko. 55—71.
148. **Svetina Stanko**: Zlomila so se vesla. 77—82.
149. **Šenoa Avgust**: Prima donna. Posovenil Š. K. 84—123.
150. **Novačan Anton**: Beg. 152—158.
151. **Čehov Anton [Pavlovič]**: Noč pred obravnavo. Povest obtoženca. Prevel A. N. [Novačan Anton]. 139—144.
152. **Vazov Ivan**: Črni junak. Povest. Poslovenil Podravski [= Miklavec Peter].
153. **Brezovnik M[irko] V[ladimir]**: Aforizmi. 93.
154. [Brezovnik Mirko] **Vladimir Vojnik**: Dialog, ki sem ga slišal. 103—106.
155. **Potapenko I[gnatij] N[ikolaevič]**: Sramovala sta se. 107—113.
156. [Brezovnik Mirko] **Vladimir Vojnik**: Silhueta. 116—119.
157. **Lagerlöf S[elma]**: Pridigar. Odlomek iz romana »Gösta Berlings Saga«. Poslovenil M. V. Brezovnik. 135—140.

Poučni spisi

1889

158. Štiridesetletnica vladanja cesarja Fanca Josipa I. 50—58.
159. **Radics P[eter]**: Božja pota Slovencev. I. Marija na otoku jezera Blejskega. 73—75.

1890

160. **Radics P[eter]**: Božja pota Slovencev. II. Marija na Dobrovi. 67—70.
161. Razgled po svetu. (Sokolova petindvajsetletnica. — Vodnikova slavnost v Ljubljani. — Slovenska zmaga v Velikovci — Dogodki v Srbiji, idr.) 79—94.

1891

162. Razgled po svetu. (Narodne slavnosti. Umrli slovanski slavni in zaslužni možje, idr.) 91—99.

1892

163. [Lapajne Ivan] I. L. Denarni zavodi in denarne razmere po Slovenskem. 53—63.
164. Razgled po svetu. (Družba sv. Cirila in Metoda. — Strossmayerjeva štiridesetletnica. — Shod slovenskih poslancev. — Dve pomenljivi slavnosti, idr.) 63—69.

1895

165. [Turner Pavel] **Ahasver**: Iz popotnih spominov. 111—121.
 166. **Rutar S[imon]**: Selitev Slovanov proti jugu. (Uvod. — Slovani. — »Sclavenic«.) 122—138.
 167. Kopaljšče »Diane« v Celju 139—140.

1894

168. **Medved Anton**: Moj sprehod po staroslavnem Pompeju. 77—83.
 169. —a—: Teharje in »Teharski plemiči«. 87—94.
 170. **Rutar S[imon]**: Selitev Slovanov proti jugu. (Selitev »Sclavenov« na jug. — Selitev »Sclavenov na zapad«. — Avari.) 95—118.
 171. **Kaš Igo**: Spomini iz jugovzhodne Bosne. 121—144.
 172. **Rosina Fr[an]**: Naši denarni zavodi. 145—148.

1895

173. Rajhenburg. 79—81.
 174. **Medved Ant[on]**: Na Vezuvu. (Potopisne črtice). 85—94.
 175. **Rutar S[imon]**: Selitev Slovanov proti jugu. (Srbo-Hrvati.) 97—107.
 176. **Kaš Igo**: Skenderbeg (Juro Kastriot). (Po Kačiču in drugih spisal). 111—145.
 177. Kratke kulturne črtice o Slovencih. 149—155.

1896

178. **Medved Ant[on]**: »Čudež sv. Januvarija. (Spomin s potovanja po južni Italiji.) 94—105.
 179. **Rutar S[imon]**: Velika Moravska in staroslovenski jezik. 127—142.
 180. Potres na Slovenskem. 144—165.
 181. **Knaflič Radoslav**: Zgodovinska in kulturna črtica o čeških razstavah s posebnim ozirom na jubilejno razstavo l. 1891. in narodopisno razstavo l. 1895. v Pragi. 166—182.

1897

182. **Kocbek Fr[an]**: »Huda luknja« in njene podzemeljske jame. 96—101.
 183. [Kaučič] **Fridolin Sevnčan**: Ruše. 102—104.
 184. **Radies P[eter]**: Celjski grofi. 110—130.
 185. Važni dogodki v letu 1896. (Narodni domovi. — Slovensko šolstvo. — Madjarska tisočletnica. — Dogodki v Turčiji. — Italijani v Afriki, idr.) 129—147.

1898

186. Petdesetletni jubilej vladarstva našega presvitlega cesarja Frana Jožefa I. Za naslovnim listom.
 187. **Radies P[eter]**: Ljubljanski knezoškof Tomaž Hren na Spodnještajerskem. Spomenica k 500-letnici njegovega imenovanja lj. škofom 18. vinotoka 1597. leta. 105—119.
 188. **Majar [Valentin] H[rizogon]**: Rast, moč in razpad osmanske države. Zgodovinski pregled. 120—135.

189. Važni dogodki v letu 1897. (»Narodni dom v Celju. — Vseslovenski shod. — Občeslovenske vesti. — Splošni evropski razgled, idr.) 134—142.

1899

190. **Orel I[van]**: Umor naše cesarice. Za nasl. listom.
191. **Radics P[eter]**: Valvazorjev rod na Spodnjem Štajerskem. 103—114.
192. Ogled po svetu. (Naše šolstvo. — Shodi v Ljubljani. — Celjske slavnosti. — Ljubljana. — Društva. — Slavnosti Fr. Palackemu v Pragi. — Shod slovenskih časnikařev, idr. 128—140.

1900

193. **Radics P[eter]**: Vrhnika in nova železnična proga Ljubljana—Vrhnika. 104—115.
194. Važnejši dogodki preteklega leta. (Naše časnikařstvo. — Naše šolstvo. — Celjske slavnosti. — Shodi in veselice po Slovenskem. — Naša društva. — Slovenske zmage na Spodnještajerskem. — II. shod slovanskih časnikařev, idr.) 134—141.

1901

195. **Radics P[eter]**: Idriječanka »prijateljica« in spremljevalka Napoleona I. imenovana »pasja grofica«. 107—125.
196. Važnejši dogodki v preteklem letu. (Celjski Slovenci. — Naše časnikařstvo. Slomškove slavnosti. — France Prešern 1800—1900. »Proč od Gradca!« — Vseslovenska zveza županov, idr.) 140—147.

1905

197. **Radics P[eter]**: Novi deželni dvorec v Ljubljani. 88—94.

1904

198. **Lupša Ferdo**: Črtica o severnem tečaju. 89—102.
199. Razgled po svetu. (Slovenci. — Drugi slovanski narodi. — Neslovanski svet.) 118—126.

1905

200. **[Dolar Anton] T. Lardo**: Oton Župančič, 70—79.
201. **[Dolar Anton] Hotinjski**: Beseda o Lužičanih. 89—92.
202. **[Dolar Anton]** —I—: Pozabljenost. 95—96.
203. **[Dolan Anton] Dr. A. D.**: Kulturno-politična sličica. (Uvod. — Kulturni pregled leta 1904.) 116—125.
204. **[Kukovec Vekoslav] Dr. V. K.**: Politični pregled leta 1904. 125—125.

1906

205. **Kocbek Fr[an]**: Izlet v Logařsko dolino. 79—95.
206. **[Vajda Fran]**: —a—: Srednje šole na Slovenskem I. 1904—05. 125—128.
207. **[Verstovšek Karl]**: Celjski grofje in jugoslovansko ozemlje. (Govoril na občnem zborovanju »Zgodovinskega društva za Spodnji Štajer« dne 22. oktobra 1905.) 149—165.
208. **[Dolar Anton]**: —r: Kulturnopolitični pregled I. 1905. 171—185.

1907

209. [Kocbek Fran] F. K.: Izlet v Savinske planine. 88—97.
210. Merhar Iv[an]: Umetnost na kmetih. Počitniški vtisi in spomini. 120—154.
211. [Dolar Anton]: Politični pregled l. 1906. (Štajersko. — Kranjsko. — Primorsko, Koroska.) 155—170.

1908

212. [Dolar Anton]: Politični pregled l. 1907. (Štajersko. — Druge slovenske dežele.) 142—150.

1909

215. [Dolar Anton]: Politični pregled l. 1908. (Štajersko — Druge slovenske dežele. — Po svetu.) 150—140.

1910

214. [Brezovnik Mirko V[ladimir]: Glasovi v naravi. 140—147.
215. [Dolar Anton]: Politični pregled za l. 1909. (Štajersko. — Druge slovenske dežele. Po svetu.) 149—162.

1911

216. Dolar Anton: Češkoslovaška vzajemnost. 89—98.
217. Lešničar Janko: Politični pregled za l. 1910. (Üvod. — Štajersko. — Druge slovenske dežele. — Po svetu.) 158—156.

1912

218. Lešničar Janko: Nekaj o časnikarstvu in časnikih. 92—96.
219. Brezovnik Mirko Vladimir: Problem življenja. 107—115.
220. J. V.: Leto 1911. (Kratek pregled važnejših dogodkov. — Štajersko. — Druge slovenske dežele.) 125—158.

1915

221. Vidic Josip: Župani občine St. Pavel pri Preboldu in njih delovanje od leta 1848/49. 124—151.
222. Leto 1912. Kratek pregled najvažnejših dogodkov. (Balkanska vojska. — Vseslovanski sokolski zlet v Pragi. — Petdesetletnica celjske Narodne čitalnice. — † Anton Aškerc.) 145—159.

1914

223. Pohorski: Razmerje slovenske inteligence do katoliške vere in njenih predstaviteljev. 94—102
224. [Tajničar Vinko] T.: Kratek pregled zgodovine srbskega in bolgarksega naroda. 120—152.⁵²
225. Leto 1913. (Vojni dogodki na Balkanu. — Ob gomili znamenitih mož. — Nekoliko domače politične kronike za l. 1913.) 141—148.

Življenjepisi

226. Dr. Bleiweis Janez vitez Trsteniški. (»Oče naroda slovenskega«.) 1889, 59—65.
227. Celestin Fran. 1892, 5055. [Dragotin Hribar].⁵⁰

228. Cigale Matej. 1890, 58—61.
229. Cimperman Josip. 1896, 72—79.
230. Dolinar Ivan. 1891, 88—90.
231. Erjavec Fran, c. kr. profesor (1834—†1887. l.). [Dragotin Hribar]⁵⁰. 1889, 66—69.
232. Dr. Ipavic Gustav. (Quidam [=Anton Schwab].) 1903, 71—73.³⁶
233. Dr. Jagić Vatroslav, profesor. Ob njegovi šestdesetletnici (M. P. Podkrajec [=Makso Pirnat].) 1899, 86—94.
234. Jeran Luka. 1898, 69—74.³⁷
235. Kersnik Janko. (Fr[an] Vidic.) 1898, 93—102³⁸.
236. Kette Dragotin, (Fr[an] Vidic.) 1901, 78—81³⁸.
237. Klun Karol, kanonik. 1897, 79—83³⁹.
238. Kocen Blaž. (Iv[an] Zabukovšek.) 1899, 81—85.³⁸
239. Kopitar Jernej. (Fr[an] Vidic.) 1899, 98—102³⁸.
240. Kosar Fran, hišni prelat sv. očeta, kn.-šk.-kons.-svetovalec, infulirani stolni dekan lavantinski. 1896, 61—71.
241. Dr. Krajnc Jože. (Karol Verstovšek.) 1901, 82—99.
242. Dr. Krek Gregor, dvorni svetnik. (Pokojnemu učitelju v spomin (—a— [=Ivan Fon].) 1906, 72—77.
243. Krempelj Anton. 1896, 80—87.
244. Dr. Lampe Frančišek. 1903, 74—77⁴⁰.
245. Lego Jan V. O priliki njegove smrti. (A[nton] Dolar.) 1907, 71—73⁴¹.
246. Lendovšek Josip. 1897, 74—78.
247. Majar Ziljski Matija. 1892, 52⁴².
248. Marn Josip, c. kr. profesor, predsednik »Matice Slovenske«. 1892, 47⁴³.
249. Dr. Miklosich vitez Fran. (Fr[an] Vidic.) 1898, 75—85³⁸.
250. Murnikova Marija. (Anonimus [=Govekar Fran].) 1900, 69—72.
251. Nabergoj Ivan. 1892, 65; 1903, 78—80.
252. Dr. Oblak Vatroslav. (Fr[an] Vidic.) 1897, 63—73³⁸.
253. Pagliaruzzi-Krilan Josip. 1897, 84—90.
254. Dr. Pajk Janko. (Zivotopisna črtica.) (Makso Pirnat.) 1901, 71—77.
255. Pajkova Pavlina. (Ahasver [=Pavel Turner].) 1894, 68—72.
256. Parma Viktor. 1904, 77—80⁴⁴.
257. Pečnak Josip. (Zivljenjepis.) (Dr. Š[tor] Fran].) 1906, 108.
258. Dr. Ploj Jakob (D[ragotin] H[ri]bar].) 1900, 73—75⁴⁵.
259. Podmilšak Jožef (Andrejčkov Jože) pisatelj slovenski. (Ob petindvajsetletnici njegove smrti.) (M. P. Podkrajec [=Makso Pirnat].) 1900, 77—90.
260. Dr. Pogačar Janez Zlatoust. Knezoškof ljubljanski (od 1875. do 1884. l.) 1889, 63—66⁴⁶.
261. Dr. Poklukar Josip. (D[ragotin] H[ri]bar].) 1899, 95—97.
262. Potočnik Blaž, slovenski pesnik. (Ob stoletnici njegovega rojstva.) (M. P. Podkrajec [=Makso Pirnat].) 1900, 91—96.

265. Praprotnik Andrej. 1896, 88—95.
 264. Dr. Preširen Fran [Dragotin Hribar]⁵⁰, 1889, 71—72.
 265. Dr. Rački Franjo. 1895, 70—76.
 266. Raić Božidar. 1891, 82—85.
 267. Robič Simon 1898, 86—92.
 268. Rudež Dragotin. 1890, 64—66.
 269. Rutar Simon. 1904, 67—70.
 270. Serajnik Lovro. 1903, 81—83.
 271. Slomšek Anton Martin, knezoškof lavantinski. 1890, 62—64.
 272. Strindberg Avgust. (Jos[ip] Vuga.) 1913, 75.
 273. Strmšek Vekoslav. (Mihael Levstik.) 1908, 90.
 274. Strossmayer Josip Juraj. 1890. 55—58, 1892. 64.
 275. Stifter Fedor Matvejevič, »slavjanski štipendist«. (Avtobiografija njegova.) (Fr[an] Ilešič.) 1914, 55.
 276. Subić Janez. 1891, 85—88.
 277. Subić Jurij. 1892, 48.
 278. Suklje Fran. 1895, 59—65.
 279. Dr. Suklje Hinko. 1904, 71—75.
 280. Vesel Koseski Ivan, slovenski pesnik. Ob stoletnici njegovega rojstva (M. P. Podkrajec [=Makso Pirnat].) 1899, 69—80.
 281. Vošnjak Mihael, oče slovenskih posojilnic. 1895, 51—55.
 282. Vošnjak Mihael (Vlad[imir] Pušenjaka.) 1908, 59—68.
 283. Vrhovec Ivan. 1904, 74—76.
 284. Winkler baron Andrej. 1894, 63—67.
 285. Dr. Zhishman vitez Josip. 1895, 66—69.
 286. Zupan Jožef (Stolni prošt ljubljanski.) 1889, 69—70.
 287. Dr. Zupanec Andrej. 1891, 78—82.

II. Abecedno kazalo piscev in prevajalcev

(Za imenom so navedene zaporedne številke iz vsebinskega kazala, kjer je popola bibliografski opis)

- a— 169
 —a— glej Vajda Fran?
 —a— glej Fon Ivan
 A. N. glej Novačan Anton
 A. V. 140
 Ahasver glej Turner Pavel
 Anonimus glej Govekar Fran
 Aškerc Anton 1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 13
 Baš Ivan 81
 Beskid 55, 56
 Bogdan 89

Borotha Vladimir glej Treščec Vladimir
 Borut glej Eller Fran
 Bosjak 64
 Brezovnik Vladimir Mirko 69, 72, 138, 153, 154, 156, 157, 214, 219
 Brežnik Ivo glej Škrjanec Ivan.

Cankar Ivan 110, 114, 115, 120, 125, 150, 144
 —č— glej Novačan Anton
 Cehov Anton Pavlovič 140, 151

Demeter G. glej Golar Cvetko
 D. H. glej Hribar Dragotin
 Dr. A. D. glej Dolar Anton
 Dr. Š. glej Stor Fran
 Dr. V. K. glej Kukovec Vekoslav
 Derganc Franc 2
 Dolar Anton 106, 107, 108, 200, 201, 202, 205, 208, 211, 212, 213, 215, 216, 245

Eller Fran 16, 21

F. K. glej Kocbek Fran
 Fon Ivan 242

Gangl Engelbert 19, 20, 98, 101
 Glazer Janko 77, 78
 Golar Cvetko 22, 46, 47, 141
 Govekar Fran 91, 99, 250

Homec Jože 102
 Hotinjski glej Dolar Anton
 Hribar Anton Korinjski 12
 Hribar Dragotin 258, 261, 227, 251, 264

I. L. glej Lapajne Ivan
 Ilešič Fran 275

J. V. 220
 Jelinek Eduard 84
 Josipinin Vekoslav 96

Kaminek Karel 156
 Kaš Igo 90, 171, 176
 Kaučič Fridolin 183
 Kersnik Janko 97
 Knaflič Radoslav 181
 Kocbek Fran 182, 205, 209
 Kosec Fr. glej Govekar Fran
 Kres glej Kersnik Janko
 Kukovec Vekoslav 204
 Kveder Zofija 93

—l— glej Dolar Anton
 Lagerlöf Selma 157
 Lah Ivan 119, 135, 145
 Lapajne Ivan 165
 Lardo T. glej Dolar Anton
 Laykauf Žiga 39, 40, 41, 42, 45, 52, 53, 54
 Lešničar Janko 81, 217, 218
 Levstik Mihael 275
 Levstik Vladimir 126
 Lupša Ferdo 198

Magolič Srečko 85, 85, 86, 88
 Majar Valentin Hrizogon 188
 Martinus glej Glazer Janko
 Maksimov A. J. 147
 Medved Anton 168, 174, 178
 Mephisto glej Robida Ivan?
 Merhar Ivan 210
 Meško Fran Ksaver 15, 17, 49
 Miklavec Peter 152
 Mozirski glej Laykauf Ziga
 Mole Vojeslav 48, 50, 51, 55, 58, 60, 65, 71, 118, 123, 124, 127, 152
 -n glej Novačan Anton
 —n— 53
 N. O. 52
 Nadson Semen Jakovlevič 6
 Nataša M. P. glej Poljanec Ljudmila
 Neruda Jan 108
 Novačan Anton 29, 30, 31, 45, 56, 57, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 73, 74, 75, 76, 79, 80,
 105, 109, 112, 113, 116, 122, 129, 154, 157, 159, 145, 150, 151
 Orel Ivan 190
 Pajkova Pavlina 87
 Pera 54
 Pirnat Makso 253, 254, 259, 262, 280
 Podkrajec M. P. glej Pirnat Makso
 Podravski glej Miklavec Peter
 Podvidovski 84
 Pohorski 225
 Poljanec Ljudmila 37, 38, 44
 Potapenko Ignatij Nikolaevič 155
 Prijatelj Ivan 92, 95
 Pugelj Milan 70, 151, 142
 Pušenjak Vladimir 282
 Quidam glej Schwab Anton
 -r glej Dolar Anton
 Radics Peter 159, 160, 184, 187, 191, 193, 195, 197
 Radovan 104
 Rinaldo 105
 Robida Ivan 14, 18
 Rosina Franjo 172
 Rutar Simon 166, 170, 175, 179
 S. M. glej Magolič Srečko
 Saadi Muslih ed din 9
 Sava glej Derganc Franc
 Savinjska 111
 Schwab Anton 252
 Semen S. glej Prijatelj Ivan
 Sever-Jugovič 121
 Sevničan Fridolin glej Kaučič Fridolin
 Spindler Vekoslav 23, 24, 25, 26, 27, 28, 117
 Srečko 147
 Stukelj Ivan 146
 Svetina Stanko 135, 148
 S. K. 149
 Senoa August 149

Skrjanec Ivan 94, 100
Sorli Ivo 128
Štefekov Tona glej Dolar Anton
Štor Fran 257

T. gl. Tajnšek Vinko
Tajnšek Vinko 224
Treščec Vladimir 112
Turner Pavel 165, 255

Vajda Fran 206
Vazov Ivan 152
Verstovšek Karel 207, 241
Vidic Fran 235, 236, 259, 249, 252
Vidic Josip 221
Veličko Vasilij Lvovič 1, 3, 4, 5, 7, 9, 10
Vojnik Vladimir glej Brezovnik Vladimir Mirko
Vuga Josip 272
Zabukovšek Ivan 238
Zvonko glej Novačan Anton

III. Kazalo slik*

Portreti

Aleksander I. (Obrenović), srbski kralj. 1901, str. 145.

Bleiweis Janez. 1889, 59.

Bleriot Louis, zrakoplovec. 1910, 156.

Celestin Fran. 1892, 51.

Chotek Zofija, soproga prestolonaslednika. 1901, 143.

Cigale Matej. 1890, 59.

Čimperman Josip. 1896, 75 = DS 1895, 161.

Dimitrijevič Radko, general. 1915, 152.

Dolinar Ivan. 1891, 88.

Draga, kraljica srbska. 1901, 145.

Elizabeta, cesarica. 1889, 51; 1899 za nasl. listom.

Erjavec Fran. 1889, 67.

Franč Jožef I., cesar. 1889, 50; 1898 za nasl. listom.

Helena, srbska princezinja. 1912, 101.

Ipavič Benjamin. 1894, 95 = DS 1895, 496.

Ipavič Gustav. 1905, 72.

*Ivan, avstrijski nadvojvoda. 1898 pred nasl. listom = DS 1895, 417.

Jagić Vatroslav. 1899, 86 = DS 1899, 55.

Jeglič Anton Bonaventura. 1899, 151.

Jeran Luka. 1898, 69 = DS 1896, 584.

Kersnik Janko. 1898, 95.

Klun Karol. 1897, 79.

Kocen Blaž. 1899, 81 = DS 1898, 737.

*Opomba: Z zvezdico so označene slike na posebnih prilogah. — Pri posameznih slikah so navedene identične slike v DS oziroma v Sn.

- Konstantinovič Ivan, ruski princ. 1912, 101.
 Kosar Fran. 1896, 62.
 Kranjc Jožef, 1901, 83.
 Krek Gregor. 1906, 73 = DS 1905, 73.
 Krempelj Anton. 1896, 82.
 Lampe Frančišek. 1903, 75 = DS 1901, 3.
 Lego Jan. 1907, 72 = Sn 1905/06, 352.
 Majar Ziljski Matija. 1892, 52.
 Marn Josip. 1892, 47 = DS 1891, 97.
 Miklošič Fran. 1898, 75.
 Murnikova Marija. 1900, 71 = Sn 1903/04, 298.
 Nabergoj Ivan. 1903, 79.
 Oblak Vatroslav. 1897, 63 = DS 1896, 433.
 Pagliaruzzi-Krilan Josip. 1897, 84.
 Pajk Janko. 1901, 71 = DS 1899, 705.
 Pajkova Pavlina. 1894, 69.
 Palacky František. 1899, 134.
 Parma Viktor. 1904, 78.
 Pečnak Jože. 1894, 91; 1906, 109.
 Ploj Jakob. 1900, 75.
 Podmilšak Jožef kot dijak. 1900, 81.
 Pogačar Janez Zlatoust. 1889, 64.
 Poklukar Josip. 1889, 95.
 Potočnik Blaž. 1900, 91 = DS 1891, 481.
 Praprotnik Andrej. 1896, 90 = DS 1893, 513.
 *Prešeren France. (Kurz von Goldenstein — A[lojzij] Šubic).⁴⁷ 1903, za 104.
 Rački Franjo. 1895, 75.
 Raič Božidar. 1891, 82.
 Robič Simon. 1898, 86 = DS 1897, 257.
 Rudež Dragotin. 1890, 65.
 Rudolf, avstr. prestolonaslednik, 1899, 57.
 Rutar Simon. 1904, 68.
 Serajnik Lovro. 1903, 82.
 Slomšek Anton Martin. 1890, 62.
 Strmšek Vekoslav. 1908, 91.
 Strossmayer Josip Juraj. 1890, 56-57.
 Skrjanec Ivan. 1904, 122 = Sn 1902/3, 360.
 Stefanija, nadvojvodinja. 1889, 56.
 Stiftar Božidar. 1914, 57.
 Šubic Janez. 1891, 76.
 Šubic Jurij. 1892, 49.
 Suklje Fran. 1895, 60.
 Tolstoj Lev Nikolajevič. 1911, 154.
 *Trubar Primož. 1909, za 128.
 Umberto, italijanski kralj. 1091, 147.
 Vesel Koseski Ivan. 1899, 70.
 Vošnjak Josip. 1893, 53.
 Vošnjak Mihael. 1893, 52.
 *Vošnjak Mihael. 1908, za 64 = Sn 1907, 293.
 Vrhovec Ivan. 1904, 75 = Sn 1902/3, 71.

Wilson Woodrow, predsednik ZDA. 1913, 159.
Winkler baron Andrej. 1894, 65.

Zhishman vitez Josip. 1895, 68.
Zupanec Jernej. 1891, 78.

Župančič Oton. 1905, 72 = Sn 1905/04, 92.

Pokrajinske slike

*Bled. 1901, za str. 136.

Bohinjska Bistrica. 1911, 137.

*Bohinjsko jezero. 1905, za 72.

Bohinjsko jezero, Sv. Janez s turistovskim hotelom. 1908, 138.

Bole (zdaj Bovec) s Kaninom in Rombonom. 1908, 108.

*Bolška (Bovška) dolina. 1908, pred nasl. listom.

Buče. 1908, 127.

Celje. (Po fotografiji S. Magoliča). 1895, 49 = DS 1895, 336.

Kopališče »Diane«. (Po fotografiji S. Magoliča). 1895, 140.

*Narodni dom. Narisal J. Hrasky, 1894, pred nasl. listom = DS 1897, 361.

Narodni dom. 1908, 65.

(Vila Livada). 1908, 102.*

Celovec, Dom Mohorjeve družbe. 1895, 147.

Dobrova. Marija na Dobrovi. 1890, 68.

Dol pri Ljubljani. 1910, 59 = DS 1902, 129.

*Gibraltarske trdnjave. 1914, za 96 = DS 1906, 185.

*Gornji grad. (Foto Rovšek Davorin). 1900, pred nasl. listom.

*Huda luknja. (Foto M. Helff). 1897, za 96 = DS 1897, 392.

*Nadvojvode Ivana jama. (Foto M. Helff). 1897, za 104 = DS 1897, 395.

*Kamnik na Kranjskem. 1900, za 104.

Kamniška Bistrica, ob izviru. (Foto Anton Gregorec). 1914, 145 = DS 1909, 369.

Kamniška Bistrica, sklep doline. 1909, 99.

*Koper v Istriji. 1896, za 156 = DS 1892, 400.

*Na koroških planinah. 1899, za 72.

*Kranj. 1900, za 72.

Krško. 1895, 95.

*Laški trg. 1899, pred nasl. listom = Sn 1905/06, 216.

Ljubljana, Gradišče po potresu. 1896, 153.

Sv. Petra cesta po potresu (Foto H. Dolenc). 1896, 148.

Špitalske ulice po potresu. 1896, 145.

Ljubno (Foto H. Helff). 1805, 129.

*Ljubno. (Foto M. Helff). 1905, za 104 = DS 1899, 689.

Logarska dolina. Vhod v Logarsko dolino. 1906, 81.

*Luče. 1906, za 136.

Luče. Igla pri Lučah. 1906, 148 = Sn 1907, 97.

Jezernikova brv pri Lučah. 1906, 166.

*Mostar. 1897, za 88.

*Mozirje, trg. 1901, za 120.

Mozirje. Trg v Mozirji. 1895, 109.

Niš, srbsko glavno taborišče. 1913, 95.

- *Opatija, zdravilišče v Istri. 1909, pred nasl. listom.
 »Orglice«, slap v dolini Bistriške Bele. 1909, 119.
 *Orth, grad. 1897, za 120.
 *Orth, grad pri Gmundenu. 1898, za 104.
- Pariz. Eiffelov stolp. 1890, 88—89.
 *Pfalce ob Reni. 1897, za 72.
 Plovdiv, bolgarsko mesto. 1913, 59.
 *Postojna. 1896, za 72 (rjavo) = DS 1895, 561.
 *Postojna. 1898, za 120 (zeleno).
 Praga, Hradčín (Hradčani). 1895, 89 = Sn 1902/05, 349.
 *Staro mesto Praga v praški razstavi. 1896, za 168.
 *Ptuj. Pogled na Ptuj. 1897, pred nasl. listom.
- *Rajhenburg. (Po fotografiji S. Magoličevi). 1895, pred nasl. listom.
 Rim. Iz parka »Vila Borghese«. 1914, 159 = DS 1909, 350.
 Rinka. Slap pod Rinko. 1906, 113 = Sn 1905/06, 321.
- *Savinja pri Lučah. 1906, pred. nasl. listom.
 Savinjske Alpe:
 Brana s Kamniškega sedla. 1907, 150.
 Češka koč (1954 m) in njeno ozadje na vzhodni strani. 1909, 72.
 Jubilejna kapelica sv. Cirila in Metoda pod Ojstrico. 1907, 102.
 *Kamniška koč. 1907, za 96.
 Ojstrica (2549 m). 1907, 108.
 *Ojstrica na Štajerskem. (Foto M. Helff). 1905, za 80 = DS 1899, 658.
 *Okrešelj. 1906, za 152.
 Partija v Turskem žlebu. 1906, 85 = Sn 1905/06, 342 »V Savinskih planinah«.
 Pogled na Grintavec. 1907, 128.
 Pogled na Ojstrico od Kneza. 1906, 92.
 Pogled raz Ojstrice. 1907, 116.
 Pogled s Kamniškega sedla proti Planjavi. 1907, 86.
 Pogled s pota na Ojstrico. 1907, 79.
 Pogled s Škarij na Okrešelj. 1906, 88.
 Skuta od Grintavca. 1907, 136.
 Snežišče na Planjavi. 1907, 122.
 *Turska gora s Kamniškega sedla. 1907, za 112.
 Turski žleb. 1907, 142.
- *Sofija. Poslopje narodnega sobranja. 1913, pred nasl. listom.
 Prestolnica bolgarskega cara. 1914, 121 = DS 1908, 573.
- *Solčava. 1906, za 104.
 *Sveti Pavel v Savinjski dolini (zdaj Prebold). 1901, za 72.
- Sent-Jurij ob južni železnici (zdaj Sentjur pri Celju). (Po fotografiji S. Magoliča). 1894, 85.
 *Škofja Loka. 1901, za 88.
 Stanjel na Krasu. 1908, 99.
- Tabris v Perziji. 1912, 89.
 Teharje. (Po fotografiji S. Magoliča). 1894, 89.
 Trenta. Zlatorog na Trenti. 1914, 75.
 Triglav. Na poti na Triglav. 1914, 102.
- *Varna, bolgarsko пристanišče ob Črnem morju. 1913, za 104.
 Vurberg na Štajerskem. 1905, 115 = DS 1895, 494.
- Zibika. 1908, 131.

*Zihpolje. 1908, za 112.
Zubrinici pri Vinici ob Kolpi. 1910, 73 = DS 1908, 150.

Kulturni spomeniki

Krajnc Jožef. Rojstna hiša v Skalajah. 1901, 85.
Prelog Matija. Rojstna hiša na Muti (pravilno na Moti). (Foto A. Huber). 1910,
91 = DS 1908, 455.
Valvasor Janez Krstnik: Nagrobni spomenik (v Laškem). 1899, 110 = DS 1900,
185, 192.
Vodnik Valentin. (Spomenik v Ljubljani). 1890, 82. (Alojz Gangl).

Umetniške in druge slike

Bleriotov zrakoplov. 1910, 148.
*Bolgarski ples. 1914, za 64.
*Čar cvetja. 1900, med 120/121.
Čorl. S topovi uničena cerkev. 1913, 151.
*Dobre moje kokoši. (Gvaiz [Anton]). 1904, pred nasl. listom = Sn 1902/05,
priloga IX. zv.
*Golgota. 1910, za 112.
Gozdna idila. 1910, 156.
*Hrepenenje. (Lieck Josip). 1904, za 88 = Sn 1902/05, priloga X. zv.
*Jan Hus pred cerkvenim zborom. 1911, pred nasl. listom.
*»Kdo je učil ptičice peti?« (Wesselly & Falta). 1898, za 129 = DS 1894, 297.
Kosovo polje. Tipi prebivalcev. 1913, 147.
Ljubljana. Cesar v Ljubljani. (Foto J. Müller). 1896, 161.
Deželni dvorec (maketa). 1905, pred nasl. listom.
Kuhinja za silo. 1896, 157.
Prenočišče v jahalnici. (Foto M. Dolenc). 1896, 155.
London. Delavska stavka (l. 1911). 1912, 119.
*Materinska ljubezen. 1899, za 120 = DS 1897, 161.
Miš v sodu. 1894, 119.
Mladoturki ženo vjete sultanove vojake v zapor. 1910, 64.
Monna Lisa (Leonardo da Vinci). 1912, 71.
*Na bliščečih valovih (J. Dahl). 1912, pred nasl. listom.
*Na boljarski svatbi. 1914, pred nasl. listom.
Na morskem obrežji. 1893, 73.
Nezgoda. (Po sliki S. Magoliča). 1894, 105.
Norveška svatba. 1912, 59.
*O trgatvi. 1905, za 88.
*Ob Ljubljani. Srečko Magolič. 1909, za 80 = Sn 1902/5, 340.
*Ob Savini. (S. Magolič). 1904, za 104 = Sn 1902/05, 340.
Otok mrtvih. (A. Böcklin). 1910, 91.
*Pergola. (K. Crnčić). 1904, za 120.
Perzijski revolucionarji. 1910, 100.
Pesnica. Železniška nesreča. 1910, 69.
*Po izprehodu. 1899, za 104.

- Pogum velja! Kageberg & Oertel X). 1894, 75.
 *Poldne. (Uprka J.) 1904, za 72.
 *Pomlad. 1896, za 104.
 *Pozdrav iz daljine. 1901, za 104.
 *(Prve vaje za boj. Jovanović Pavel Pajk). 1907, pred nasl. listom = Sn 1905/06. priloga VIII. zv.
 *Ruska deklica. 1905, pred. nasl. listom.
 *Slepi ubožec. 1899, za 88. (Model. J. Repič). = DS 1897, 97. Studija. 1910, 85.
 *Svatben sen. 1910, pred nasl. listom.
 *Svatje. 1911, za 112.
 *Tržaška okoličanka. 1898, za 112.
 V podvečer. 1909, 152.
 V vinogradu (dr. Ivana Dečka nad Vojnikom). 1908, 69.⁴⁹
 *Vaja na glasovirju. 1900, za 88.
 Večer. 1910, 108.
 *Večer na obali Opatije. 1901, pred nasl. listom = Sn 1903/04, priloga IV. zv.: Magolič Srečko: Noč na morju.
 Visoka politika (razmnožil R. Brend'Amour). 1895, pred nasl. listom.
 *Za metuljčki. 1896, pred nasl. listom.
 Zima v gozdu. (Kageberg & Oertel X). 1894, 135.
 Zima v gozdu. 1910, 118.

OPOMBE

¹ Po več letih so bile objavljene slike:

Iz DS	v INK-u
1895, 417 Nadvojvoda Ivan	1898, pred nasl. listom
1891, 481 Potočnik Blaž	1900, 91
1902, 129 Dol pri Ljubljani	1910, 59
1906, 185 Gibraltarske trdnjave	1914, 96
1909, 569 Kamniška Bistrica, ob izviru	1914, 145
1899, 689 Ljubno	1905, za 104
1909, 550 Rim, »Vila Borghese«	1914, 159
1899, 658 Ojstrica na Štajerskem	1905, za 80
1908, 575 Sofija, prestolnica bolgarskega	

cara	1914, 121
1895, 494 Vurberg	1905, 115
1894, 297 »Kdo je učil ptičice peti?«	1898, za 128

² Iz INK-a je objavil	DS
1899, 96 Jagić Vatroslav	1899, 55
1895, 49 Celje (Po fotografiji S. Magoliča)	1895, 556
1894 Narodni dom (J. Hraský)	1897, 561
1897, 96 Huda luknja	1897, 392
1897, 96 Huda luknja, jama nadvojvoda	
Ivana	1897, 593
1899, 110 J. K. Valvasorja nagrobni	
spomenik	1900, 185

Posebno evidenten je poslednji primer. V INK-u 1899 opisuje Peter Radics v daljši razpravi Valvasorjev rod na Spodnjem Štajerskem in prinaša sliko

nagrobnega spomenika Janeza Krstnika Valvasorja v Laškem, v DS 1900, 185 pa je objavljena ista slika tega spomenika samo s kratkim pojasnilom na str. 192.

³ Iz INK-a je objavil	Sn
1900, 71 Murnikova Marija	1903/04, 298
1899 Laški trg	1903/06, 216
1906, 148 Igla pri Lučah	1907, 97
1893, 89 Hradčani	1902/03, 349
1901 Večer na obali Opatije	1903/04

Zadnje navedena slika Večer na obali Opatije je v INK-u 1901 (pred naslovnim listom) brez navedbe avtorja, v Sn 1903/04 pa je v prilogi IV. zvezku objavljena s polnim imenom: Srečko Magolič, Noč na morju.

⁴ Knjigo, pridobljeno iz Aškerčeve zapuščine, hrani študijska knjižnica v Mariboru pod signaturo 15358.

⁵ V SR 1950, 178 je letnica smrti 1940 napačna.

⁶ I. Vesel — A. Aškerc: Ruska antologija, 1901, 321 Gruzinska blada

⁷ I. Vesel — A. Aškerc: Ruska antologija, 1901, 323 Težka zadača

⁸ I. Vesel — A. Aškerc: Ruska antologija, 1901, 322

⁹ I. Vesel — A. Aškerc: Ruska antologija, 1901, 326

¹⁰ I. Vesel — A. Aškerc: Ruska antologija, 1901, 289

¹¹ I. Vesel — A. Aškerc: Ruska antologija, 1901, 324

¹² I. Vesel — A. Aškerc: Ruska antologija, 1901, 325

¹³ I. Vesel — A. Aškerc: Ruska antologija, 1901, 327

¹⁴ A. Aškerc: Nove poezije, 1900, 68

¹⁵ F. Eller: Koroške pesmi 1947, 41

¹⁶ V. Spindler: Zapihal je jug, 48

¹⁷ L. Poljanec: Poezije 1906, 120 z malenkostno izpremenjenim besedilom

¹⁸ L. Poljanec: Poezije 1960, z malenkostno izpremenjenim besedilom; iz puščena sta dva verza

¹⁹ Pesmi Mozirskega so z dovoljenjem pesnikovim ponatisnjene iz Slovenke 1902 (INK 1906, 94.)

²⁰ Ska 1902, 206

²¹ Ska 1902, 152

²² Ska 1902, 164

²³ Ska 1902, 152

²⁴ L. Poljanec: Poezije 1906, 31 pod naslovom: Tam na polju, na zelenem. Malo izpremenjeno besedilo.

²⁵ A. Novačan: Samosilnik 1923, 109

²⁶ CZS XI, pod skrajšanim naslovom: Anastasius von Schiwitz.

²⁷ CZS X, 338

²⁸ CZS XVIII, 127

²⁹ CZS XI, 300. Dne 27. X. 1908 je Ivan Cankar v tržaškem Delavskem domu predaval o navdušenju, nato pa med drugim prečital svojo satirično črtico Kajetan Ogrizek (Novi svet 1947, 40.)

³⁰ CZS XI, 312

³¹ A. Novačan: Naša vas I, 1912, 152

³² CZS XVI, 3

³³ A. Novačan: Samosilnik, 1923, 17

³⁴ A. Novačan: Naša vas I, 1912, 163

³⁵ CZS XVII, 3 in IZ VII, 256

³⁶ Ta članek je prezrl SBL I, 364

³⁷ Ta članek je prezrl SBL I, 404

³⁸ Vidičeve življenjepise so prezrli pisci SBL, in sicer: Janka Kersnika, SBL I, 455; Dragotina Ketteja SBL I, 452; Jerneja Kopitarja, SBL I, 496; Frana Miklošiča SBL II, 118; Vatroslava Oblaka, SBL II, 214.

³⁹ Ta članek je prezrl SBL I, 464

⁴⁰ Ta članek je prezrl SBL I, 610

⁴¹ Ta članek je prezrl SBL I, 631

⁴² Ta članek je prezrl SBL II, 15

⁴³ Ta članek je prezrl SBL II, 56

⁴⁴ Ta članek je prezrl SBL II, 262

⁴⁵ Ta članek je prezrl SBL II, 386

⁴⁶ Ta članek je prezrl SBL II, 404

⁴⁷ Celjski akademski slikar Alojzij Šubic je 1902 po Goldensteinovi sliki izdelal portret Franceta Prešerna z njegovo rojstno hišo v ozadju. Reprodukcijsko v barvotisku sta založila dr. Ivan Dečko in Anton Kolenc v Celju. Slika je do prve svetovne vojne visela po vseh slovenskih salonih ter društvenih in boljših gostilniških sobah (Sn 1902/03, 31; Prešernov album, 1949, 203, 324).

⁴⁸ Ugotovljeno po sliki v V. Spindler: Dr. Ivan Dečko in njegova doba, 1938, 37.

⁴⁹ Prav tam, 69.

⁵⁰ Bibliografija rasprava, člana i književnih radova I, 539.

⁵¹ Novačanovo Familijo je uglasbil Slavko Osterc (1927) v Novi muziki I, 1928, št. 3, str. 4.

⁵² »O Srbiji je predaval dne 15. m. m. v celjskem Narodnem domu g. dr. Vinko Tajnšek iz Ljubljane na povabilo kluba naprednih slovenskih akademikov. Ob tej priliki se je nabrala lepa vsota za Društvo sv. C. in M.« (Slovenski Branik VI. št. 3. z dne 1. marca 1915, str. 67).

JANKO OROZEN

PROFESORJU DR. PAVLU STRMSKU V SPOMIN

Dne 7. junija 1965 smo izročili materi zemlji telesne ostanke dr. Pavla Strmška, ki si je kot pedagog, kulturni in javni delavec ter kot pisatelj pridobil lepe zasluge za naš narod. Ker se je v zadnjih letih svojega življenja zaradi težje in nepremagljive bolezni moral umakniti iz javnega življenja, mlajši rod zanj skoraj ne ve. Vendar bi mu bil zaradi svoje delavnosti in domovinske ljubezni lahko vzor. Mnogi njegovi spisi nam ostanejo kot zrelo časa dragocen zgodovinski vir. Dr. Pavel Strmšek je delal iz notranje potrebe in zato izžarevajo tudi njegovi zgodovinski spisi pravo osebno toplino.

Dr. Pavel Strmšek se je rodil 15. decembra 1891 pri Sv. Petru na Medvedovem selu kot sin nadučitelja Alojzija Strmška. Njegov oče je bil cenjen pedagog in mladinski pisatelj. Umrli je za rakom, ko je bil sin Pavel še deček. Izhajal je iz kmečke rodbine, ki je imela posestvo v Bohovi pri Hočah. Mati Rozalija je bila iz znane Zdolškove rodbine na Ponikvi. Zdolškovi so imeli posestvo in gostilno. Pavel je bil najstarejši, imel pa je še brata Slavka in sestro Zaliko.

Na Medvedovem selu sta si oče in mati kupila kmečko posestvo, ki sta si ga vzorno uredila. Po moževi smrti ga je vodila mati sama. Imela je majhno pokojnino in posestvo je pomagalo, da je mogla otroke primerno vzgojiti. Umrli je leta 1926. Za njo je posestvo prevzel sin Pavel in izplačal brata in sestro. Bil je zelo navezan nanj, kajti silno je ljubil prirodo.

Roditelja sta ga poslala na celjsko gimnazijo. Kot nižješolec je obiskoval slovensko-nemške gimnazijske razrede, ki so bili nastanjeni v hiši dr. Kukovca ob Savinji. Maturiral je leta 1912.

Po maturi se je napotil v Gradec in se vpisal na filozofski fakulteti. Študiral je slavistiko, zgodovino in zemljepis.

Bil je še študent, ko je leta 1914 izbruhnila svetovna vojna. Moral je dati univerzi slovo. Vlada ga je poslala kot suplenta v Most (Brüx)

na severnem Češkem, kjer je poučeval na gimnaziji. V Mostu je ostal do leta 1916. V tem času je napravil diplomski in hkrati profesorski izpit iz slovenščine in zgodovine kot glavnih in zemljepisa kot stranskega predmeta. Usposobil se je za pouk v nemškem in slovenskem jeziku. V istem času je tudi doktoriral. Za doktorsko disertacijo je obdelal temo »*Orožje v jugoslovanski epiki*«. V izbiri teme se vidi vpliv profesorja dr. Matija Murka, ki mu je bil akademski učitelj. Disertacija je bila pravo znanstveno delo; o tem priča dejstvo, da jo je v celoti izdala Jugoslovanska akademija v Zagrebu, v Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slovena (1921).

Iz Mosta je vladal v jeseni leta 1916 prenesta dr. Pavla Strmška na klasično gimnazijo v Maribor. Ravnatelj dr. Josip Tominšek ga je sprejel z odprtimi rokami, saj mu je primanjkovalo učnih moči. Bilo mu je posebno ljubo, ker je bil novi suplent Slovenec. Dr. Pavel Strmšek je do konca vojne razen svojih predmetov poučeval tudi vse druge, med njimi latinščino. Zaradi izredne dobrosrčnosti in ljudomilosti so ga dijaki imeli zelo radi. Vojaška oblast pa ga je zopet poklicala pod orožje. Prišel je v Žalec, kjer naj bi se bil izvežbal, vendar so ga kmalu odpustili in vrnil se je na svoje službeno mesto.

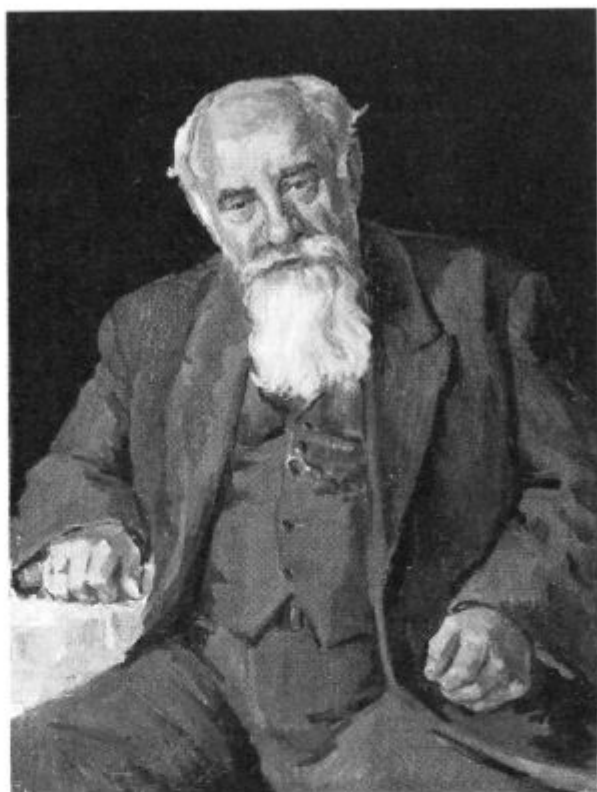
Kot graški študent je spoznal sošolko Milico, hčerko pokojnega univerzitetnega profesorja in znanega slavista dr. Karla Štreklja. Milica je proti koncu vojne napravila doktorski izpit iz zgodovine. Bila je prva Slovenka z doktoratom. Po končani vojni sta se leta 1918 poročila.

Zdaj se je začelo mnogostransko delo dr. Pavla Strmška. Poučeval je še nadalje na gimnaziji, ženo pa so namestili na učiteljsišču. Leta 1919 je prevzel upravo dijaškega doma, ki ga je vodil deset let, vso svojo mariborsko dobo. Bil je pravi oče svojim dijakom, žena mu je vneto pomagala. Še zadnja leta se je v ganjenosti spominjal svojih nekdanjih dijakov in se veselil njihovih uspehov. Med njimi so bili sedanji lavantinski škof dr. Maksimiljan Držečnik, zdravstveni svetnik in pisatelj dr. Franjo Smerdu ter skladatelj in dirigent Radovan Gobec.

Literarno je skrb za dijaštvo v Mariboru obdelal v spisu *Maribor za svoje dijaštvo in podporne ustanove*, ki ga je v knjižni obliki izdala in založila Dijaška kuhinja v Mariboru (1929).

Zelo mu je bilo pri srcu slovensko gledališče v Mariboru. Izvolili so ga za predsednika Dramatičnega društva. Urejeval je gledališki list *Zrnje* (1920/21, 1928). Leta 1929 je Dramatično društvo v Mariboru v knjižni obliki izdalo njegov spis *Deset let narodnega gledališča v Mariboru* (1929).

Zanimal se je pa tudi za začetke slovenskega gledališkega in javnega življenja v Mariboru. O tem priča spis *Dramatično društvo v Mariboru, Prispevek k naši politični in kulturni zgodovini v dobi od 1909 do 1919*, ki je izšel v XXIII. letniku mariborskega »Časopisa za zgodovino in narodopisje« in ga je kot posebno knjižico z dodatnimi slikami izdalo Dramatično društvo v Mariboru leta 1928.

Milan Lorenčak:
*Portret dr. Pavla
Strmška (olje).*

Tega leta (1928) mu je Ljudska tiskarna v Mariboru izdala in založila gledališki spis »*Nad pogoriščem*«, dramo v treh slikah, ki ji je snov vzel iz ljudskega življenja.

Da ga je močno zanimalo javno življenje, priča njegova knjižica *Problemi naše državne ureditve in Slovenci*, ki jo je leta 1925 založila knjigarna Vilka Weixla v Mariboru. Knjižica je izraz globokega patriotskega čustvovanja. Ima trojni motto: besede dr. Dragotina Lončarja.

Zlo ni samo v razmerah, zlo je v ljudeh samih — in to je najhujše, pokvarjeno in zastrupljeno je naše mišljenje, čustvovanje in hotenje.

Vprašanja Otona Župančiča:

*Kdo si, ki rad bi kupil narod moj;
s čim si prišel za duše barantat?
O siromak, da vidiš naš zaklad,
razdril bi šotor, zbežal še nocoj.*

*Kdo si, ki vodil rad bi narod moj?
Si naskrivaj si kdaj izprašal vest?
Si našel, da do zadnjega si zvest?
Če nisi, skleni roke za seboj;*

in dr. Janeza Kreka oporoko:

*Vi vsi, ki ste seme izkrovačlega naroda, mislite le eno:
kako boste združeni vse svoje moči, vse svoje zmožnosti, vso svojo ljubezen in vse svoje srce posvečali naši jugoslovanski državi, za njen procvit, kulturo in blagostanje.*

Globoko ljubezen do naroda in njegove kulture je izkazoval tudi v *Prosvetnem Glasniku*, glasilu zveze kulturnih društev Ljubljana in Maribor, ki ga je od leta 1926 do 1928 urejeval skupaj z Antonom Skalo. Glasilo je pomemben zgodovinski vir za tista leta.

Takoj ko je prispel v Maribor, zlasti pa po prevratu leta 1918 se je pridružil Zgodovinskemu društvu in njegovemu prizadevanju, da bi tudi ta del Slovenije z znanstvenimi raziskavami in publikacijami kar največ prispeval k razmahu slovenske zgodovinske, literarnozgodovinske, jezikoslovne in narodopisne znanosti. Sodeloval je v Časopisu za zgodovino in narodopisje, leta 1922 pa je po univerzitetnih predavanjih svojega pokojnega tasta, dr. Karla Štreklja pripravil za natis njegovo Historično gramatiko slovenskega jezika. Izšle so samo prve pole v dveh snopičih, ki obsegajo glasoslovje in del oblikoslovja in so bile tedaj, ko še ni bilo Ramovševih knjig, v veliko pomoč študentom slavistom.

Tedaj so naše zgodovinarje močno razburjala vprašanja starejše zgodovine Slovencev in Slovanov. Šlo je za vpliv Obrov na Slovence in Slovane. V odgovoru na ta vprašanja sta se močno razhajala dva naša vidna zgodovinarja dr. Josip Mal in univ. profesor dr. Ljudmil Hauptmann. Dr. Pavel Strmšek je svoje poglede na ta vprašanja razložil v knjižici *Zur älteren Geschichte der westlichen Südslawen*, ki jo je leta 1929 izdalo mariborsko Muzejsko društvo. V knjižici je pisec zbral rezultate svojega večletnega razmišljanja.

Že ta pregled spisov priča, da so bila mariborska leta dr. Pavla Strmška zelo plodna. Bila so vrhunec njegovega življenja. Pri delu mu je bila ob strani kot bodriteljica in pomočnica žena dr. Milica.

O vitalnosti mladega dr. Strmška priča dejstvo, da je poleg vsega drugega dela še našel čas za poučevanje slovenščine na privatnem Legatovem zavodu.

V jeseni leta 1929 je prevzel dr. Pavel Strmšek novo nalogo. Šel je za gimnazijskega ravnatelja v Mursko Soboto, kjer je bilo šolsko in prosvetno delo treba poglobiti. Naša javnost je popolnoma pozabila, koliko se je v težkih gospodarskih in neurejenih razmerah trudil, da bi postala gimnazija popolna.

V prekmurski dobi je izdal mladinsko knjižico *Zvončki moje mladosti*, ki jo je leta 1930 založil Vilko Weixl v Mariboru. Knjižica temelji na mladostnih opazovanjih in spominih. Iz uvoda zvemo, da sta izšli prvi njegovi povestici že, ko je bil v četrti šoli.

»Ko sem bil še v četrti šoli, sta izšli v Zvončku prvi moji povestici o ljubem sončku in zvezdi — večernici, pogladil me je oče po glavici in že mu je omahnila roka. Od takrat nisem imel očeta več, nadomeščala mi ga je blaga mamica.«

Knjižica bi lahko še danes v mladini budila blag čut za dom in narodo, ako bi jo še mogla dobiti v roke.

Razen te knjižice je za mladino objavil še mnogo krajših spisov v mladinskih listih, zlasti v Zvončku in Našem rodu.

V jeseni leta 1951 je prišel dr. Pavel Strmšek kot profesor na celjsko gimnazijo. Ker mu je bilo kmečko gospodarjenje silno pri srcu, si je kupil na Miklavškem hribu od znanega učitelja in sadjarja Miloša Levstika, očeta pisatelja Vladimira in ravnateljice Vere Levstikove, majhno domačijo, kjer je lahko užival narodo in po malem kmetoval.

Poleg tega pa se je takoj vključil v socialno in kulturno delo. Na gimnaziji se je priključil upokojenemu profesorju Josipu Kožuhu in pozneje ravnatelju Francu Mtavljaku in jima je pomagal voditi Di-jaško kuhinjo, ki je zelo mnogim potrebnim dijakom dajala brezplačno kosilo. Kakor v Mariboru je tudi v Celju opisal zgodovino skrbi za dijaštvo v knjižici.

Kot neugnan kulturni delavec je v Celju leta 1958 in 1959 bistveno pripomogel, da je uspel kulturni teden, bil je dvakrat predsednik njegovega delovnega odbora.

Prav posebno je v celjski dobi prišla do izraza ljubezen do ožje rodne pokrajine, Šmarskega, Posotelja in Kozjanskega. Utanovil je Ob-sotelsko turistično družbo. Posebno knjižico je posvetil svojemu rodne-mu kraju. Leta 1956 mu jo je pod naslovom *Medvedovo selo* založilo Muzejsko društvo v Celju. Leta 1940 mu je Tujsko-prometno društvo v Šmarju pri Jelšah založilo nekoliko večjo knjižico *Šmarsko-rogaško-kozjanski okraj*.

Še v tem času se je začela njegova velika skrb za znamenite freske v pavlinski lekarni v Olimju. In s kako zavzetostjo je v tej dobi v druž-bi z že umrlim drogeristom in domoljubom Kramarjem vodil skupinske izlete po svoji domači pokrajini in po vsej Sloveniji.

Nedvomno najlepši dokument njegovega življenja iz te dobe je knjižica *Ljudje iz naše vasi*, ki jo je izdala in založila Zvezna tiskarna v Celju (1959). Knjižica slika v obliki kratkih črtic njegove vasi z veliko toplino in na način, ki zasluži pozornost narodopiscev.

V tem času (1957) je Mohorjeva družba v Celju izdala njegov *Kratek pregled svetovne književnosti*, majhen priročnik, ki je prišel prav čitateljem svetovnih književnih del.

Okupator ga je pregnal iz ožje domovine. Narodna nesreča je bila zanj strašen osebni udarec. Vendar si je opomogel ter trdno in pogum-no veroval v osvoboditev. Kot pregnanec je živel v Čupriji. Tam so mu leta 1943 poverili vodstvo gimnazije. Srbski učenci se ga še zdaj s hvaležnostjo spominjajo. Leta 1944 mu je šel sin v partizane.

Junija 1945 sta se z ženo vrnila domov. Zopet je začel poučevati na gimnaziji. Skrb za rodno pokrajino se je obnovila. V zgodovinskem

društvu je mnogo zaleгло njegovo delo. Zopet je prirejal skupinske izlete. V prvi knjigi Celjskega zbornika je objavil še dva krajša spisa: *Celjski literarni almanah; Ilustrovani narodni koledar 1890—1914* in *Šolske kronike celjskega okraja* (1952).

Leta 1950 je stopil v pokoj. Spominjam se, kako radostno mi je pripovedoval o obisku, ki ga je s svojo rodbino napravil Štrekljevi rodni hiši v Gorjanskem pri Komnu in o odkritju spominske plošče, pri čemer je še govoril. To so bili poslednji svetli trenutki v življenju idealista. Toda že se je javljala kruta bolezen, ki mu je končno vzela tisto, kar mu je bilo najbolj dragoceno, dar asociativnega mišljenja. Po mukah, ki so trajale leta, je 5. junija 1965 podlegel.

Prijatelji, učenci in poznavalci njegovega dela so se poslovili od njega na mestnem pokopališču. Z njim je umrl mož, ki je ljubil svoj narod, nepreskrbljeno mladino in delovne ljudi, svobodno mišljenje in kulturo.

BRUNO HARTMAN

SLOVENSKO LJUDSKO GLEDALIŠČE CELJE V SEZONI 1964/1965

Splošna situacija

Slovensko ljudsko gledališče Celje je v tej sezoni še nadalje viselo v precepu neurejenega finansiranja, se pravi, da je prenašalo tegobe, ki so prizadele ob gospodarskih in upravnih rošadah na novo tudi marsikatero drugo celjsko kulturno ustanovo. Skrb za finansiranje SLG Celje je še vnaprej preostala zgolj Skupščini občine Celje, medtem ko so se druge občinske skupščine bivšega celjskega okraja sofinansiranju odrekale. Konferenca predsednikov občinskih skupščin bivšega celjskega okraja v maju 1965, ki naj bi ta problem skušala razrešiti, ni segla čez dobrohotno deklarativnost.

Skupščina občine Celje je torej sama oddelila sredstva za SLG Celje, omogočala pa mu je dejavnost zgolj v Celju samem. Za kakršnokoli gostovanje izven Celja Skupščina občine Celje ni bila pripravljena prispevati niti dinarja. Žal z odobrenimi sredstvi ni bilo mogoče (v skladu v novimi predpisi) zagotoviti rešitev vsaj najbolj vpijoče stanovanjske problematike (igralcev po garderobah) in pa razpisati štipendije za študente igravske akademije. Tako je bilo že vnaprej spodrezano sistematično urejanje življenjskega standarda v kolektivu, podrtje pa so bile tudi osnove, s katerih bi izvajali sedemletni razvojni načrt ustanove.

Gledališču ni preostalo drugo, kakor da z najrazličnejšimi ukrepi in dogovori prenese svoj umetniški potencial tudi iz Celja. Tako je sklepalo pogodbe bodisi za serijo predstav bodisi za posamezne predstave, te zlasti v sklopu različnih praznovanj. Pretežna večina dogovorov za gostovanja pa je bila sklenjena šele v proračunskem letu 1965, ko so občinske skupščine ali različne organizacije pripravile posebne postavke za ta gostovanja. Seveda je bilo treba za ureditev teh pogodbenih odnosov mnogo organizacijskega dela. Vsote, za katere je SLG Celje gostovalo, so bile skoraj po pravilu relativno nizke. Ker je Sklad SRS za pospeševanje kulturnih dejavnosti uvidel, da je radij

celjskega gledališča širok in da gledališče opravlja širše kulturne naloge, je za gostovanja v sezoni 1964/65 prispeval 2.000.000 dinarjev.

Gledališče je moralo s sredstvi, ki jih je dobivale ali pa samo ustvarjalo, nadvse skrbno gospodariti: to tembolj, ker so občinski skupščini v Celju proračunska sredstva neredno pritekala, zaradi česar ustanova ni dobivala redno svojih mesečnih tranš. Zategadelj je morala odlagati izplačila za blago in storitve, zgodilo pa se je celo, da ni mogla umetniško neoporečno opremiti uprizoritev, ker ni imela na bančnem računu minimalne vsote.

Celjskih grajskih iger iz redne dotacije in lastnih dohodkov ni bilo mogoče pripraviti. Ker po veljavnih predpisih gledališče ni moglo dobiti posojila v ta namen, občinska skupščina pa ni mogla podpisati poroštvene garancije, si je potrební denar po daljšem iskanju izposodilo pri Olepševalnem in turističnem društvu Celje.

Toliko o finančnih težavah.

Kljub uvidevnosti kolektiva pa so spričo takšnega položaja le nastajale težave. Gledališče ni moglo skrbeti za izboljšanje standarda svojih članov. Osební dohodki so bili zmeraj v zaostanku za osebnimi dohodki v ljubljanskih gledališčih, neurejene so bile stanovanjske razmere, da ne govorimo o izredno napeti delovni obveznosti kolektiva, ki so jo še dodatno napenjale razne oboletosti v ansamblu.

Bilo je treba zelo gibkih organizacijskih in umetniških ukrepov, da se je sezona mogla odvijati nemoteno in v tolikšnem obsegu.

Problemi gledališkega dela

Umetniški ansambel je v sezoni 1964/65 štel 17 igravcev, (11 moških: Janez Bermež, Marjan Dolinar, Franc Gabrovšek, Branko Grubar, Pavle Jeršin, Drago Kastelic, Aleksander Krošl, Volodja Peer, Jože Pristov, Janez Škof, Štefan Volf, in 6 žensk: Nada Božičeva, Marija Goršičeva, Minu Kjudrova, Marjana Krošlova, Mija Mencejeva in Jana Šmidova.) Zaradi oboletosti v ansamblu ali iz umetniških razlogov so gostovali med sezono Lenka Ferenčakova, Metka Leskovškova in Joško Lukeš.

Stalno nameščeni režiserji so bili trije: Branko Gombač, Miran Herzog in Juro Kislinger, kot gost pa je režiral v sezoni Janez Drozg.

Situacija je bila v primerjavi s sezono 1963/64 nekoliko ugodnejša, saj se je ansambel povečal za tri igravce, vendar spričo obširnega programa še zmeraj nezadostna. Priprave za uprizoritve so bile ob zadostni zasedbi režiserjev primerne, pač pa sta bila utesnena dramaturgija in lektorat, ker je skrbel zanju upravnik poleg svojih upravnških poslov in umetniškega vodstva.

Med sezono si je umetniški vodstveni kader širil obzorje s študijem v tujini. Režiser Miran Herzog je tri mesece študiral v Parizu francosko gledališče in kinoteko, umetniški tajnik Janez Žmave pa tri mesece angleško gledališče in dramatiko v Londonu. Oba sta bila štipendista Prešernovega sklada. Upravnika Bruna Hartmana je di-

rekcija Teatra Polskega v Poznanju povabila na tritedenski obisk v poznanjskih in varšavskih gledališčih. Ta pa je v minuli sezoni spoznal tudi režiser Juro Kislinger, ki je s scenografom Avgustom Lavrenčičem kot zastopnik celjskega Likovnega salona obiskal Poljsko.

Studij navedenih umetniških sodelavcev je gotovo pomenil bogato poglobitev znanja ožjega strokovnega vodstva o sodobnem evropskem gledališču, kar se je nedvomno pokazalo tudi v najrazličnejših aspektih odrskega ustvarjanja v celjskem gledališču. Ne nazadnje so k temu pripomogli tudi obiski raznih gledaliških strokovnjakov v Celju, med njimi znamenitega shakespearologa Jana Kotta, enega najpomembnejših režiserjev srednje poljske gledališke generacije, in direktorja poznanskega Teatra Polskega Mareka Okopińskiego, podpredsednika Zveze poljskih likovnih umetnikov Zygnewa Bednarowicza, načelnika za gledališko kulturo v poljskem ministrstvu za kulturo in umetnost Henryka Beniewskega, direktorja British Councila za Jugoslavijo dr. J. Mitchella, da omenimo samo najpomembnejše.

Te poglobljene mednarodne zveze so omogočile, da je prišlo do mednarodnega umetniškega sodelovanja tudi na celjskem odru. Tako je Zygniew Bednarowicz scenografsko in kostumsko sodeloval z režiserjem Brankom Gombačem, ko je ta pripravil uprizoritev dramatizacije ZLOCINA IN KAZNI F. M. Dostojevskega.

Repertoar je bil v sezoni 1964/65 zaokrožen v smislu dosedanjega gledališkega koncepta umetniškega vodstva. Kot novost je bil v okviru malega odra pripravljen večer recitacij SLOVENSKE LJUBEZENSKE POEZIJE. Posebno mesto je v celotni repertorarni podobi zavzela uprizoritev v okviru CELJSKIH GRAJSKIH IGER.

Dasiravno je strokova kritika zelo ugodno ocenila repertoarni obračun sezone (France Vurnik v NAŠIH RAZGLEDIH), je bilo med sezono vendarle čutiti, da so o gledališču in njegovem delu tudi drugačna mnenja. Celjski tednik je nameraval na široko odpreti prostor za debato o celjskem gledališču, vendar je kaj kmalu neplodno usahnila. V debati, če je sploh bila, je bilo izrečenih le malo sprejemljivih misli, dosti pa je bilo pavšalnega in nestrokovnega pisanja, na osnovi katerega bi ne bilo mogoče prav začetni poglobljene in stvarne analize, ki bi iz širših vidikov mogle pozitivno korigirati delo gledališča.

Zanimivo je bilo tudi to, da je med sezono prišlo do precej ostrih diskusij v ansamblu in to ne toliko o repertoarnem izboru, kolikor o načinu odrskega interpretiranja tekstov. Diskusije bi mogli označiti kot spopad tradicionalizma s sodobnejšim odrskim izrazom, ki so ga želeli uveljaviti režiserji skupaj z umetniškim vodjo. Kljub temu, da so bila nasprotja nekako zglajena — kar se je navsezadnje pokazalo v uprizoritvah — so umetniški nazori ostali dispolarizirani.

Po umetniški plati je bilo delo v gledališču usmerjeno predvsem v to, da bi nove, mlade igravce čimprej vključili v ansambel in da bi ansambelsko igro priredili estetskim in idejnim osnovam repertoarnega izbora.

Repertoar in realizacija

Repertoar je bil razdeljen v štiri oddelke: v prvem je bilo zaobseženo abonmajsko zaporedje sedmih uprizoritev, drugi je bil namenjen mladini, tretji malemu odru, četrti pa uprizoritvi na prostem — Celjskim grajskim igram.

Repertoar za abonma je bil sestavljen tako, da so bila v njegovem jedru tri klasična dela: Shakespearov VIHAR, dramatizacija romana ZLOČIN IN KAZEN F. M. Dostojevskga in Cankarjev KRALJ NA BETAJNOVI (ta je bil uprizorjen v počastitev 20-letnice osvoboditve.) Drugo skupino sta sestavljali uprizoritvi satiričnega žanra: Velimira Lukića DOLGO ŽIVLJENJE KRALJA OSVALDA in satirični večer RINGARINGARA JA (lepljenka satiričnih tekstov slovenskih in poljskih avtorjev ter Vlada Bulatovića-Viba), v tretji skupini pa sta bili komediji Sama in Belle Spewacka: NAŠI TRIJE ANGELI in nezahtevna komedija Normana Krasne NEDELJSKA LJUBEZEN. To notranje razmerje je bilo postavljeno tako, da bi kar najbolje ustrezalo občinstvu, hkrati pa gledališču omogočilo razmah ustvarjalnosti. Pri tem sta bila Shakespeare in Dostojevski prikazana iz sodobnih estet-

Zbygniew Hübner in Branko Gombač: Zločin in kazen
Režiser: Branko Gombač. Sonja — Mija Mencejeva, Razkolnikov — Sandi Krošl, Razumihin — Janez Bermež

Velimir Lukič: Dolgo žoljenje kralja Osvalda
 Režiser: Miran Herzog, General Žerar — Sandi Krošl, Kralj Osvald — Volodja
 Peer, Kraljica Konstanca — Marjanca Krošlova

skih in idejnih stališč, prav tako pa se je skušala umakniti od tradicionalne interpretacije tudi uprizoritev KRALJA NA BETAJNOVI.

Poudariti je treba, da sta satirični uprizoritvi izpričali neko avtohtonost, ki je bila deležna posebnega priznanja (zlasti še televizijska adaptacija RINGARINGARAJA, ki je dobila najboljše kritične ocene.) Svojevrstna interpretacija satiričnih tekstov je SLG Celje odmerila posebno mesto v sodobni slovenski gledališki kulturi.

Za mlade obiskovavce sta bili v eni uprizoritvi združeni igrice POJOČA SKRINJICA Nakamure Šinkičija in dramatisacija Andersenove pravljice CESARJEVA NOVA OBLAČILA.

V sklopu Malega odra je bil pripravljen VEČER SLOVENSKE LJUBEZENSKE POEZIJE, v katerem so bile povezane pesmi z ljubezensko tematiko od ljudske pesmi preko Prešerna do Gregorja Strniše. Ta novina za celjsko gledališče je naletela na presenetljivo ugoden sprejem pri občinstvu, pomenila pa je tudi prispevek k izraznim možnostim sodobnega slovenskega gledališča.

Za Celjske grajske igre je bil izbran HERMAN CELJSKI Antona Novačana. Po več kot tridesetih letih je bilo najboljše Novačanovo literarno delo predstavljeno občinstvu v naravnem ambientu celjskih

grajskih razvalin. SLG Celje je tako potegnilo iz pozabe dober dramski tekst domačega pisca.

Ob rekapitulaciji je mogoče razvideti, da je bil delež slovenskih avtorjev dovolj prisoten in da je bilo dobro upoštevano razmerje med klasiko in sodobnimi teksti.

Repertoar je bil v sezoni realiziran takole:

Predstava	Predstave			Skupaj	O b i s k	
	Skupaj v Celju	gostov.	Skupaj		v Celju	gostov.
<i>Ponovitev iz sezone 63/64</i>						
DRAGI LAZNIVEC	11	7	4	2.947	2.002	945
<i>Redne predstave:</i>						
DOLGO ŽIVLJENJE						
KRALJA OSVALDA	22	14	8	6.210	5.580	2.650
POJOCA SKRINJICA	51	25	6	12.072	9.261	2.811
ČESARJEVA OBLACILA						
NEDELJSKA LJUBEZEN	25	15	12	7.587	5.554	3.855
ZLOČIN IN KAZEN	19	14	5	5.715	5.665	2.052
VIHAR	25	17	6	6.792	4.687	2.105
VEČER SLOVENSKE						
LJUBEZENSKE POEZIJE	14	9	5	4.791	2.578	2.215
NASI TRIJE ANGELI	24	16	8	6.697	4.514	2.585
KRALJ NA BETAJNOVI	22	16	6	6.417	4.581	2.056
RINGARINGARAJA	22	15	7	5.662	4.155	1.527
Skupaj	215	146	67	64.690	42.155	22.535
HERMAN CELJSKI	10	10		9.874	9.874	
VSEGA SKUPAJ	225	156	67	74.564	52.029	22.535

Razpredelnica nam kaže, da je SLG Celje odigralo v sezoni 1964/65 znatno več predstav kot poprejšnjo sezono, da se je znatno povečalo število predstav v Celju in da se je kljub neugodnim finančnim razmeram število gostovanj le neznatno zmanjšalo.

V petnajsti (nekakšni jubilejni) sezoni poklicnega celjskega gledališča je mogoče naštetih nekaj doslej nedoseženih podatkov:
 doslej najvišje število abonmajcev: 14 (6 za odrasle, 8 za mladino);
 doslej najvišje število abonentov: 5.155 (od tega 2.271 mladine);
 doslej najvišje število gledalcev: 74.564.

Gostovanja so bila v tehle krajih: Ljubljana, Maribor, Novo mesto, Trbovlje, Velenje, Murska Sobota, Brežice, Sevnica, Vojnik, Štore.

Sam in Bella Spewack: Naši trije angeli

Režiser: Miran Herzog, Alfred — Branko Gruber, Joseph — Janez Skof, Jules — Volodja Peer

Topolšičica, Prebold, Griže, Kostanjevica, Slovenske Konjice, Žalec in Rogaška Slatina.

Televizijska oddaja v izvedbi SLG Celje je bila to sezono samo ena: Satirični večer: RINGARINGARAJA.

Gostovanja drugih gledališč

V sezoni 1964/65 je SLG Celje organiziralo dvoje tujih gostovanj: Mestno gledališče ljubljansko je gostovalo s Kreftovimi KREATURAMI, Jugoslovansko dramsko pozorišče iz Beograda pa je nastopilo v Celju prvič in to s Shawowo komedijo NIKOLI SE NE VE.

V organizaciji Olepševalnega in turističnega društva Celje je v gledališki stavbi nastopila Opera SNG Maribor z delom Gaetana Donizettija DON PASQUALE, v organizaciji Delavskega odra Celje pa Gradsko kazališče iz Virovitice s Krstulovićevo komedijo JA DANILO.

Zal je treba na tem mestu povedati tudi to, da je odpadel letošnji TEDEN SLOVENSKE DRAMATIKE, čeprav je SLG Celje v spora-

zumu z drugimi slovenskimi poklicnimi gledališči to manifestacijo že podrobno pripravilo. Vendar pa so finančne nevšečnosti organizacijo tedna onemogočile.

Iz istih razlogov je odpadla tudi izmenjava poznanjskega Teatra Poljskega s SLG Celje. Po dogovorih v Poznanju in na ministrstvu v Varšavi bi moralo SLG Celje na gostovanje na Poljsko novembra 1965. Nastopilo bi v Poznanju in Kaliszu.

Nagrade članom SLG Celje

Tudi letošnjo sezono so dobili člani SLG Celje vrsto Prvomajskih nagrad Združenja dramskih umetnikov Slovenije. Za režijo Shakesperovega VIHARJA je bil nagrajen Branko Gombač, za vlogo Ariela in Kalibana v isti uprizoritvi pa Marjana Krošlova in Janez Škof. Posebno priznanje je dobil Marjan Dolinar za samostojne večere umetniške besede.

Ko je zastopnik ZDUS osebno izročil nagrajencem nagrade, so se intimne slovesnosti v gledališču udeležili tudi najvišji funkcionarji celjskih družbenih organizacij in politično-teritorialnih enot ter s tem podčrtali vrednost nagrajenega dela.

Celjske grajske igre

Spričo najrazličnejših znanih okoliščin se je SLG Celje odločilo, da bo pripravilo uprizoritev na prostem — Novačanovega HERMANA CELJSKEGA na razvalinah celjskega starega gradu.

Da bi bila uprizoritev kar najboljša in da bi zajela čimveč sodelujočih, je SLG Celje predlagalo celjskemu Delavskemu odru, da bi uprizoritev pripravila z združenimi močmi. Ta koristna kooperacija je požela vse priznanje Sveta za kulturo in prosveto Skupščine občine Celje. SLG Celje se je vrh tega ponudilo, da bi ob pripravah za uprizoritev na prostem organiziralo tudi tečaj za režiserje amaterje. Toliko večje je bilo presenečenje, ko je Delavski oder svoje sodelovanje tik pred velikimi skušnjami odpovedal. SLG Celje ni preostalo drugo, kakor da je vso veliko komparzerijo organiziralo samo. Pri tem ni imelo nobenih posebnih težav, nekateri člani Delavskega odra pa so kot zasebniki sodelovali pri uprizoritvi.

Kljub temu, da so bolezni razredčile že tako maloštevilni ansambl, se je vodstvu s prezasedbami in z igravcem — gostom posrečilo pripraviti dobro uprizoritev. Pri tem je maloštevilni tehnični zbor opravil organizacijsko mojstrovino in postavil ne samo estetsko doganano prizorišče, ki ga je tehnično odlično opremil, marveč je poskrbel tudi za amfiteatralni avditorij, ki je omogočil občinstvu, da je neovirano in sproščeno spremljalo predstave.

Ne glede na nekatere rahle organizacijske spodrseljaje so prve Celjske grajske igre ustvarile solidno osnovo za njihovo nadaljnje življenje. Odslej so lahko ena največjih poletnih kulturnih prireditev v Sloveniji.

Delo članov SLG Celje zunaj matične ustanove

Ceprav so bili člani SLG Celje dovolj obremenjeni z delom v svoji ustanovi, so vendarle devetindvajsetkrat nastopili na prireditvah zunaj nje, na proslavah državnih in občinskih praznikov, komemoracijah, na samostojnih umetniških večerih in pri filmu.

Miran Herzog je v Drami SNG Ljubljana zrežiral KORENINE Arnolda Weskerja, na TV Ljubljana pa satirični večer RINGARINGA-RAJA. Branko Gombač pa v Slovenskem gledališču v Trstu USAD Uga Bettija in Partizanski večer (za katerega je scenarij napisal podpisani). Poleg tega sta člana ožjega strokovnega vodstva predavala: Janez Žmavc na britanskem BBC o srečanju s sodobnim angleškim gledališčem, podpisani pa v Poznanju o slovenskem gledališču.

Miran Herzog je bil edini zastopnik Slovenije v žiriji Jugoslovanskih televizijskih iger 1965 na Bledu, podpisani pa v žiriji za radijske in televizijske igre pri RTV Ljubljana.

Razstave v SLG Celje

V najtesnejšem sodelovanju s celjskim Likovnim salonom je bilo tudi to sezono v gledališkem foyerju šest likovnih razstav (Marjan Ravnikar, Jože Tisnikar, poznanjski grafiki, Adolf Mljač, Ljubomir Bašić in Mira Pregelj).

Umetniški sodelavec prof. Avgust Lavrenčič je s svojimi scenografskimi osnutki za celjsko gledališče sodeloval na razstavi scenografije v Bologni v Italiji.

Stalni fotograf SLG Celje Viktor Berk pa je z več umetniškimi fotografijami iz ustvarjanja SLG Celje sodeloval na mednarodni razstavi gledališke fotografije v Novem Sadu.

SKLEP

Menda lahko sklenemo podatke o sezoni 1964/65 v SLG Celje z ugotovitvijo, da je bila dovolj razgibana in delovna. Z njo lahko SLG Celje mirno pričakuje petnajstletnico svojega poklicnega obstoja, ki jo bo praznovalo 6. decembra 1965.

JURO KISLINGER

RAZSTAVNO OBDOBJE 1964/65 V CELJSKEM LIKOVNEM SALONU

Z razstavno sezono 1964/65 se je za Likovni salon Celje — najmlajšo celjsko kulturno ustanovo — končalo tretje leto uspešnega razvoja. Likovna razstavna dejavnost Likovnega salona je leto dni pred tem zabredla v precejšnje težave. Poglavitni vzrok omenjenih težav je bil ta, da so popolnoma zamrli odkupi likovnih del. Zaradi tega je predvsem začelo upadati zanimanje boljših likovnih ustvarjalcev za razstavljanje v celjskem likovnem razstavišču. V začetku razstavne dobe 1964/65 se stanje tudi ni popravilo, tako da se je moralo vodstvo Likovnega salona zateči k zasilnim rešitvam, ki sicer niso ogrozile kakovostne ravni razstav, so pa pomenile odmik od naše žive likovne tvornosti. Odraz tega stanja sta bili predvsem »Razstava barvnih reprodukcij starega indijskega stenskega slikarstva iz Ajante« in razstava »Mariborski slikarji 1950 — 1940«.

Spomladi leta 1964 so se pojavile tudi nevšečnosti organizacijskega značaja. Likovni salon se je šele pravkar uspel notranje organizacijsko ustaliti kot samostojni kulturni zavod, ko so ga zadeli v aprilu leta 1964 uveljavljeni zakonski predpisi, ki so bolj ali manj točno predpisali pogoje za status samostojnih zavodov. Likovni salon jih zaradi premajhnega obsega ni izpolnjeval. Vprašanje je rešil sporazum med Skupščino občine Celje in Društvom slovenskih likovnih umetnikov, s katerim je občina prenesla svoje ustanoviteljske pravice na DSLU, a se je hkrati obvezala z namenskimi dotacijami še nadalje omogočati redno delovanje Likovnega salona (društvo namreč tolikih sredstev ne premore). Likovni salon je prenehal delovati kot samostojni zavod in postal društveno likovno razstavišče Društva slovenskih likovnih umetnikov (DSLNU) — pododbora Celje. Takšna rešitev se je izkazala kot zelo koristna, saj so člani celjskega pododbora DSLNU že dotlej omogočali redno delovanje Likovnega salona z brezplačnim in prostovoljnim strokovnim delom, ki je taki ustanovi potrebno (finančnih sredstev za redno nastavljene strokovne moči namreč tudi že prej ni bilo). Ta reorganizacija je bila izvedena v zimskem obdobju 1964/65.

Kmalu so se pokazale tudi še druge dobre strani nove organizacijske oblike Likovnega salona. Čim je Likovni salon Celje postal društveno likovno razstavišče, so ga bili člani DSLU dolžni podpreti. Nenadoma ni bilo več težko pridobiti kakovostne likovne ustvarjalce za razstavljanje v celjskem Likovnem salonu. Za razstave so se začeli priglašati delno zaradi društvene discipline, delno pa zaradi večjega zaupanja v likovno razstavišče, ki je pod okriljem lastnega strokovnega združenja. Razstavna dejavnost Likovnega salona je nenadoma doživela močnejši razmah.

Čeprav reorganizacija Likovnega salona v začetku leta 1965 še ni bila povsem izvedena, so se že tedaj pokazale prve koristne posledice. DSLU goji živahne stike z likovnimi ustvarjalci drugih narodov. Tako je celjskemu pododboru DSLU, ki zdaj vodi Likovni salon, uspelo navezati stike s poljskimi likovnimi umetniki. Brez večjih finančnih sredstev je bilo možno organizirati koristno in zelo plodno kulturno izmenjavo. Odras tega je bila razstava »Poznanjski grafiki« v celjskem likovnem razstavišču. Ta razstava je prva mednarodna likovna prireditev v Celju. Likovni salon lahko zdaj nudi celjskemu likovnemu občinstvu tudi majhen vpogled v mednarodno likovno dogajanje, kar vsekakor širi ozke provincialne poglede. Likovne razstave umetnikov drugih narodnosti so zagotovljene tudi v bodoče. Hkrati pa je olajšana mednarodna afirmacija celjskih likovnih ustvarjalcev, saj bodo v okviru izmenjav lažje prodrli v zamejska likovna razstavišča. Korist je torej dvojnja. Razen izmenjalnih razstav pa je uspelo organizirati tudi izmenjavo študijskih potovanj, ki bodo razširjala obzorja posameznih likovnih ustvarjalcev in tako pripomogla k njihovi umetniški rasti.

Razstavi »Poznanjskih grafikov« je v hitrem zaporedju sledilo več razstav domačih likovnih ustvarjalcev, ki se v likovnem svetu lahko ponašajo z zvenečimi imeni. Izmed teh razstav bi veljalo posebej omeniti predvsem razstave Mihe Maleša, Janeza Pirnata, Maksima Gasparija in Ive Šubica. Zveneča imena in predvsem dvig kakovostne ravni razstav v Likovnem salonu so povzročili porast števila obiskovalcev na razstavah ter ponovno oživitve odkupovanja razstavljenih likovnih umetnin. Kmalu je število odkupov preseglo število vseh odkupov od začetka delovanja Likovnega salona dotlej. Posebej razveseljivo je dejstvo, da so večino odkupov opravili zasebniki. S porastom števila odkupov je začel rasti tudi lastni dohodek Likovnega salona, saj ima kot vsa druga likovna razstavišča pravico do določene provizije od prodanih del.

Med prej naštetih najbolj uspešne razstavljalce pa se je po kakovosti in po uspehu razstave proti koncu razstavne sezone uvrstil tudi celjski likovni ustvarjalec prof. Avgust Lavrenčič. Po odmevu v strokovnih krogih in po številu odkupljenih del je njegova razstava cikla akvarelov »Morje« celo prekosila vse prej našete. Že med razstavo je prejel več vabil za razstavljanje v drugih krajih naše domovine in tudi več ponudb za razstave v zamejstvu. Tako ga je ta razstava nje-

govih najnovejših del na mah uvrstila med elito naših likovnih ustvarjalcev. V poletnih mesecih pa je prav za to razstavo prejel tudi celjsko priznanje. Podeljena mu je bila Šlandrova nagrada.

Porast kakovosti in pomembnosti razstav v celjskem Likovnem salonu je povzročil tudi večje zanimanje strokovnih ocenjevalcev za njegovo razstavno dejavnost. Celjski Likovni salon se je tako začel uvrščati med pomembnejša slovenska likovna razstavišča.

Večji razmah razstavne dejavnosti celjskega Likovnega salona še vedno duši premajhni razstavni prostor. Kljub prizadevanjem je ostalo vse pri starem. Uspel pa je prvi zelo skromni korak pri zbiranju gradiva za bodočo stalno galerijsko zbirko sodobnih likovnih umetnin. Ob ukinitvi okrajve je Likovni salon prejel iz inventarja bivše Skupščine okraja Celje prve slike za svojo bodočo stalno zbirko. Ob tem pa se začne odpirati novo vprašanje. Kaže, da bi bilo koristno pametno razmejiti zbiranje gradiva za bodoče stalne galerijske zbirke med Likovnim salonom in celjskim Mestnim muzejem. Likovni salon pod okriljem DSLU nikakor nima namena zbirati likovnih umetnin starejšega izvora, temveč zgolj sodobna dela. Veljalo bi zbiranje gradiva razmejiti med obema ustanovama tako, da bi v Mestnem muzeju zbirali vse likovne umetnine, ki so nastale pred drugo veliko vojno, v Likovnem salonu pa bi si prizadevali ustvariti zbirko sodobnih umetnin, ki so nastale po tej vojni. Nerazsodno bi bilo tudi pričakovati, da bi stalna galerijska zbirka sodobnih umetnin lahko nastala v enem letu. Zagotoviti pa bi bilo treba v ta namen finančna sredstva za odkupovanje najkakovostnejših sodobnih likovnih umetnin z razstav v Likovnem salonu. Po preteku nekaj let bi potem bilo mogoče zbrati zadostno število likovnih umetnin s trajno vrednostjo, ki bi bile srž stalne galerijske zbirke sodobnih likovnih umetnin v Celju. Ko bi bila taka osnova že ustvarjena, pa bi se zbirka lahko stalno še bogatila z novimi odkupi. Izbor odkupov naj bi se ne omejeval zgolj na likovne ustvarjalce naše ožje domovine, temveč bi lahko zajel tudi dela likovnih umetnikov drugih narodnosti. Nekateri kraji v Sloveniji, ki so nepri- merno manjši od Celja, take zbirke že imajo.

Podatki o razstavah Likovnega salona Celje v razstavni sezoni 1964/65

Zaporedne številke razstav štejemo od začetka delovanja Likovnega salona Celje).

27. razstava »Razstava Šole za oblikovanje iz Ljubljane« (22. 9. do 16. 10. 1964). Razstava je bila pripravljena v sodelovanju s Šolo za oblikovanje iz Ljubljane. Razstavljeni so bili diplomski in drugi izdelki gojencev vseh oddelkov Šole za oblikovanje iz Ljubljane. Prospekt. 1475 obiskovalcev; od tega 937 mladine in 538 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).
28. razstava: »Razstava del likovnika ljubitelja Marjana Raonikarja« (2. 10. do 8. 11. 1964). Razstavljenih 7 olj in 5 grafik, skupno 12 del. Prospekt. (Razstava v foyerju SLG Celje).

29. razstava: »*Razstava reprodukcij starega indijskega stenskega slikarstva iz Ajante*« (25. 10. do 14. 11. 1964). Razstavljenih 52 barvnih reprodukcij. Vabilo. 1500 obiskovalcev; od tega 871 mladine in 429 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).
30. razstava: »*Razstava likovnih del slikarja samouka Jožeta Tisnikarja*« (10. 11. do 10. 12. 1964). Razstavljenih 19 olj in 4 risbe, skupno 25 del. Prospekt. (Razstava v foyerju SLG Celje).
31. razstava: »*Mariborski slikarji 1950—1940*« (18. 11. do 9. 12. 1964). Razstava je bila pripravljena v sodelovanju z Umetnostno galerijo Maribor. Razstavljenih 14 olj — 7 avtorjev: Franjo Golob (5), Maks Kavčič (2), Ivan Kos (5), France Mihelič (2), Zoran Mušič (2), Lojze Šušmelj (1) in Klavdij Zornik (1). Prospekt. 1817 obiskovalcev; od tega 909 mladine in 908 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).
32. razstava: »*Poznanjski grafiki*« (26. 1. do 27. 2. 1965). Razstava je bila pripravljena v okviru izmenjav med ZPAP — Poznan (Poljska) in DSLU — pododbor Celje. Razstavljenih 58 grafik 8 avtorjev: Jan Berdyszak (5), Franciszek Burkiewicz (8), Zbigniew Kaja (7), Andrzej Kandziora (9), Eugeniusz Maldzis (7), Zygmunt Miszczyk (4), Eugeniusz Rosik (8) in Kazimierz Stawinski (10). Ob razstavi je bil izdan katalog. 1414 obiskovalcev; od tega 854 mladine in 560 odraslih. (Zaradi obsežnosti razstavnega gradiva je bila razstava razdeljena na dva dela, v Likovnem salonu in v foyerju SLG Celje).
33. razstava: »*Razstava grafik Mihe Maleša*« (5. 3. do 27. 3. 1965). Razstavljenih 21 grafik. Prospekt. 1851 obiskovalcev; od tega 1133 mladine in 718 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).
34. razstava: »*Razstava likovnih del likovnika amaterja Adolfa Mlajca*« (4. 3. do 30. 3. 1965). Razstavljenih 15 olj in 3 risb, skupno 18 del. Prospekt. (Razstava v foyerju SLG Celje).
35. razstava: »*Razstava kiparskih del in risarskih študij Janeza Pirnata*« (2. 4. do 25. 4. 1965). Razstavljenih 13 kipov in 30 risb (študij), skupno 43 del. Ob razstavi je bil izdan prospekt v razširjenem obsegu (sofinanciral razstavljaljoči avtor). 1585 obiskovalcev; od tega 816 mladine in 569 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).
36. razstava: »*Razstava slikarskih del dalmatinskega slikarja Ljubomira Bašića*« (3. 4. do 30. 4. 1965). Razstavljenih 24 olj. Prospekt. (Razstava v foyerju SLG Celje).
37. razstava: »*Razstava slikarskih del Mire Pregljeve*« (11. 5. do 12. 6. 1965). Razstavljenih 19 olj. Prospekt. (Razstava v foyerju SLG Celje).
38. razstava: »*Razstava cikla akvarelov — Morje — Avgusta Lavrenčiča*« (15. 5. do 30. 6. 1965). Razstavljenih 17 akvarelov. Brez prospekta. 1718 obiskovalcev; od tega 728 mladine in 920 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).
39. razstava: »*Razstava slikarskih del Maksima Gasparija z motiviko narodnih pesmi ali običajev*« (4. 6. do 22. 6. 1965). Razstava je bila pripravljena v sodelovanju z Mladinskim pevskim festivalom v Celju. Prospekt. Razstavljenih 23 del v različnih slikarskih tehnikah.

2872 obiskovalcev; od tega 1599 mladine in 1273 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).

40. razstava: »Razstava likovnih del s tematiko iz NOV — Ivo Šubica« (25. 6. do 22. 7. 1965). Razstava je bila posvečena 20. obletnici osvoboditve. Razstavljenih 8 olj in 6 grafik, skupno 14 del. 1016 obiskovalcev; od tega 407 mladine in 609 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).

Na razstavah, ki jih prireja Društvo slovenskih likovnih umetnikov — pododbor Celje v foyerju Slovenskega ljudskega gledališča Celje število obiskovalcev ni mogoče točno evidentirati, temveč le oceniti po številu obiskovalcev gledališča (ca. 2000 na razstavo, kar nanese v sezoni 1964/65 pri 6 razstavah v foyerju SLG Celje približno 12.000 ogledovalcev). V likovnem salonu je bilo v razstavnih sezoni 1964/65 9 razstav s skupno 14.848 obiskovalci; od tega 8.324 mladine in 6.524 odraslih. [V sezoni 1963/64 je bilo v LS 9 razstav s skupno 13.938 obiskovalci; od tega 8.508 mladine in 5.430 odraslih]. Iz gornjih podatkov sledi, da skupno število obiskovalcev v Likovnem salonu še nadalje narašča. Povprečni obisk na razstavo je znašal v razstavnih sezoni 1963/64 nekaj nad 1.500 obiskovalcev, v razstavnih sezoni 1964/65 pa že okroglo 1650 obiskovalcev. V tej sezoni je bila najbolj obiskana razstava Maksima Gasparija, ki je dosegla novi rekordni obisk 2.872 obiskovalcev. (Doslej je imela največji obisk I. posmrtna razstava kiparja Ivana Napotnika — 2.169 obiskovalcev — v prvem letu delovanja celjskega Likovnega salona). Z razstavno sezono 1964/65 je celjski Likovni salon zaključil tretje leto svojega delovanja. V tem obdobju je bilo v njegovi organizaciji v Celju pripravljenih 40 različnih razstav v obeh razstavnih prostorih (v Likovnem salonu in foyerju SLG Celje). Samo v razstavnem prostoru Likovnega salona pa je bilo v tem času 25 razstav s 37.371 obiskovalci.

ANTON STUPICA

STIPLOVŠEK IN POSAVSKI MUZEJ

V mogočem brežiškem gradu, ki v svoji spodnji partiji še spominja na svoj srednjeveški obrambni smoter, ima danes svoj dom Posavski muzej. Njegova soseda sta: na jugu Dolenjski muzej v Novem mestu, na severu oz. severovzhodu pa Pokrajinski muzej v Celju. Osnova za delo in rast Posavskega muzeja v Brežicah je bogato arheološko in etnografsko izročilo pokrajine ob Savi, ki ji ni mogoče zarisati trdnih meja, ker sega na jugu na dolensko Krško polje, na severu pa zajema gričevnati bizeljski svet jugovzhodne Štajerske in prehaja na Kozjansko.

Na osnovi tega izročila so ljubitelji domače zgodovine in starin zbrali muzejsko gradivo in eden najbolj delavnih med njimi Fran Stiplovšek, profesor in akademski slikar, je iz nabranega gradiva izoblikoval in uredil po osvoboditvi leta 1945 pokrajinski muzej, najprej v Krškem, leta 1949 pa ga je prenesel v Brežice, kajti Valvazorjeva hiša v Krškem je bila že prepolna, v razsežnem brežiškem gradu pa se je obetala možnost za nadaljnji razvoj tako kot le za redkoteri pokrajinski muzej.

Stiplovšek je že v prvih letih razvil svoj plodni koncept ureditve muzejskih zbirk. Temelj je bila bogata *etnografska zbirka*, ki jo je postavil strokovno vestno in ji dal privlačen estetski videz. Hkrati pa je dal pravičen poudarek tudi *arheološkemu oddelku*, a tega je lahko bolj razvil šele v Brežicah. Med številnimi predmeti antične keramike, antičnimi kovinskimi orodji in okraski, novci ter kamnoseškimi izdelki velja posebej omeniti vsaj enega: *glavo rimske žene*, ki je zanimiva v več pogledih. Gre za rustificirano kamnoseško delo kiparja, ki s prepričljivo tektonsko govornico podoživlja svoj model, ženo mladih let s trpkim izrazom na obrazu. Strogost izvedbe je precej oddaljena od lepote kanona starih Grkov, saj gre očitno za izdelek provincialnega umetnika iz konca prvega ali začetka drugega stoletja naše ere. To je upodobitev domačinke s Posavja, tedaj davne prednice iz časov pred preseljevanjem narodov. Žal ta umetnina v muzeju ni prav osvetljena in pride zato premalo do izraza.

Posobnega poudarka je vredna specialna zbirka s nazornim prikazom *kmečkih puntov*. Mnogi odločilni dogodki iz teh bojev so se vršili tudi na tem posavskem ozemlju, neposrednem sosedu Hrvaškega Zagorja. Muzejski prikaz tega znamenitega obdobja slovenske in hrvaške preteklosti v tem najbolj pristnem okolju je zahteva, ki je ta muzej ni smel zanemariti. S postavitvijo te zbirke je svojo nalogo zelo uspešno opravil. Že takoj po osvoboditvi je Stiplovšek s svojimi sodelavci skrbno zbiral tudi gradivo za *zgodovino NOB* v tej pokrajini in ga lepo urejenega tudi muzejsko prezentiral.

Odlična znamenitost v brežiškem gradu je slavnostna viteška dvorana, ki spada po svojem pomenu med najpomembnejše profane kulturne spomenike v Sloveniji. Dvorana je bogato poslikana od stropa do tal. Njene freske so nastale v osemnajstem stoletju. To je delo neznanega avtorja, ki se je tudi sam upodobil v stoječi pozi s paleto v roki. Avtoportretov v arhitektonskih ustvaritvah je kaj malo pri nas. Najbližji primer je Jelovškov na Sladki gori. Vzorno restavrirana dvorana je tako mikavna, da že sam ogled te znamenitosti, ki je danes del brežiškega Posavskega muzeja, poplača obisk Brežic.

Vsega razvoja Stiplovšek ni več dočakal, zarisal pa je temu pokrajinskemu muzeju pravo pot. Pri ureditvi muzejskih zbirk o kmečkih puntih in o zgodovini NOB je že močno prispeval Stiplovškov sodelavec profesor Stanko Škaler, zgodovinar in arheolog, ki je po Stiplovškovi smrti sam prevzel tudi vodstvo. Pobude prednika in lastne načrte vztrajno uresničuje ter si prizadeva, da bi v razsežnem gradu pridobil za muzejske namene še več prostorov, da bi lahko zbirke uredil še moderneje in še bolj živo.

Posebno priznanje zasluži prikaz Stiplovškove umetnosti v okviru tega muzeja. To ni le znak pietete, ampak zelo naravno dopolnjuje vsebinski koncept tega muzeja, saj je Stiplovšek kot izvrstni risar zapisal marsikatero značilnost te krajine in njenih ljudi, kar daje njegovemu delu tudi narodopisni pomen. V organizmu Posavskega muzeja sta Stiplovškovi spominski sobi neke vrste corpus separatum. V programu pa je obsežnejša galerijska zbirka domače umetnosti, v kateri bo Stiplovškovo delo zaključni kamen v razvoju.

Na svoji umetniški poti Stiplovšek ni mogel poleg likovno pedagoške in muzealne dejavnosti posvetiti slikarstvu toliko časa, kakor lahko to dela svobodni umetnik. Vrsta njegovih grafik in olj je že danes tudi historično zanimiva in značilna kot odsev nekdanjih umetnostnih teženj in dosežkov. Stiplovškova generacija (1898—1963) je bila zelo dovzeta za ekspresionistično pojmovanje, ki je bilo v ostrem nasprotju z impresionističnim nazorom. Ekspresionisti so dopolnili slikarska prizadevanja impresionistov zlasti s tem, da so utemeljili slovensko sodobno grafiko (Božidar Jakac, France in Tone Kralj, Veno Pilon, Fran Stiplovšek, Miha Maleš). Kot član Kluba mladih se je Stiplovšek udeležil mednarodnih grafičnih razstav (Firenze, Paris, Barcelona) in jugoslovanskih razstav v Londonu, Amsterdamu, Bruslju in Trstu. Skupaj s Francetom Kraljem ter Nandetom in Dragom Vidmarjem je ustanovil

podobno generacijsko umetniško skupino Slovenski lik. Zadnja njegova samostojna razstava v Jakopičevem paviljonu je bila dokaz njegove iskrene pripadnosti idejam umetniške skupine Slovenski lik. Doma je mimo tega razstavljal še v Mariboru, v Celju in v Brežicah, pa še v Splitu, v Sarajevu, v Beogradu, v Zagrebu, na Reki in v Gorici.

Stiplovškovi naravi pa se je kar najbolj prilegla struja nove stvarnosti. Stroga risba, temačni kolorit, plastična modelacija v olju in v risbi so zunanji stilni znaki teh načel, ki jim je Stiplovšek ostal zvest do konca svojega življenja. Po strogosti spominja v tem ali onem delu celo na stare holandske mojstre. Stiplovškova zbirka nam predstavlja tega umetnika v dobri osvetljavi. Vodstvo muzeja pa si bo gotovo prizadevalo, da to ali ono delo še zamenja z deli njegovih vrhunskih dosežkov in tako še jasneje predstavi njegov umetniški lik.

Ko obiskovalec pregleda vrsto grafik, ugotovi, da je Stiplovšek rojen grafik. Po virtuoznosti risanja in rezanja v les je v svoji izraziti izpovednosti pravi mojster. Kritiki lahko ugotavlja le višjo ali nižjo stopnjo umetniške izpovedi. Slikarjevo ostro oko ter večča roka in čut odgovornosti pri umetniškem ustvarjanju so umetnika vodili k samokritičnosti, zato med njegovimi grafičnimi listi ni nobenega, ki bi bil le izdelek rutine. Prav zato je ta mojster zasedel dobro mesto tudi v strokovnih prikazih razvoja slovenske grafike. Njegova udeležba na mednarodnih razstavah grafike izpričuje njegovo dobro ime. Strogi izbor žirije gotovo ne bi pristal na udeležbo, če bi bil umetnik nestalnih kvalit. V tujini se je udeležil grafičnih razstav v Hodoninu, v Pragi, na Dunaju, v Amsterdamu, v Firencah, v Parizu, v Londonu, v Barceloni, v Strassbourgu in v Bruslju.

Naj tu opozorim na značilno Stiplovškovo risbo s svinčnikom *Domačija pod Bohorjem*. Avtor nas popelje na dvorišče kmečke domačije. Človeku našega časa se ta virtuozna risba zdi že kot etnografski zapis s prizvokom odmaknjenega miru. Čeprav je delo realistično tretirano, je v njem prisoten navdih pravljичnega sveta. Podobna je *Mirna*, zopet risba, polna tektonike arhitekturnih ploskev s cerkvenim stolpom, harmonično grajena, svetloba in mehke sence so kaj dobro pomagale risarskega prikaza. Ta risba bi bila sijajna predloga za reprodukcije našega domačijskega sveta, namenjene lokalni turistični propagandi, ki bi s tem dosegla višjo raven kakor pa z bornimi fotografskimi posnetki. *Drevo* je slika osamljenega, skoraj golega debela z izrastki vej, značilno podanega v vsej njegovi grčavosti. Stiplovšku so bila borna zapuščena drevesa očitno zelo pri srcu, saj jih je umel upodobiti nadvse živo. Njegov *Autoportret* prikazuje le glavo brez ozadja, kot da bi risal po kiharjevem osnutku. Modelacija je mehka, prikazuje osebo v zreli mladosti s poudarkom realnih črt. Lesorez *Ljubljanski motiv* je iz njegovega zgodnjega časa (1925) in pomeni obračun z ekspresionistično smerjo. Ta list se stilno močno loči od cikla *Stari Maribor* in Stiplovšek se je v njem dokopal do svojega definitivnega grafizma. Njegov mladostni ciklus *Stari Maribor* je pomemben. Lesorezi so nastajali v letih 1924-1927. Sled ekspresionizma je tu vidna bolj v občutku kot v formi, saj se je

ta čas njegov stil prevesil na realistično plat. *Pogorišče* spada v vrsto lesorezov velikega formata. Avtor nas tu po tehnični strani preseneti, ko vso površino ploskve črtkastko drobi, pri tem pa kompozicija celotne slike prav nič ne trpi. Njegov nedokončani lesorez (1965) je nastajal že v težki bolezni tik pred smrtjo. *Dvoje debel s povezanima krošnjama* meče senco na kmečko hišo. Kaj je nameraval vgrebsti še v preostalo deviško ploščo, pa je ponesel v grob kot poslednjo skrivnost.

V naslednji sobi visijo njegova olja. Tukaj pritegne gledalca delo, imenovano *Hiše*. Slika je izvedena v pastozni tehniki in od daleč spominja na Groharja. Izvira iz časov, ko je Stiplovšek iskal svojo pot in lastni izraz. Po razdelitvi širokih barvnih ploskev, svetlobe in senc daje slika slutiti, da imamo pred seboj umetnika, nagnjenega k grafičnemu izražanju. *Tihožitje* s čebulo, slamnikom in vrčem ter z mehkom za razpihovanje žerjavice kaže prav tak trden zasutek. Slikarsko privlačen je lesk čebule, med tem ko je vse ostalo slikano v zamoških tonih. *Dekle* (1925) je risarsko dognana kompozicija s poudarjeno držo rok, ki so privzdignjene v nežno in elegantno držo prstov. *Cerknica ponoči* nam predstavi konglomerat hiš s poudarkom na tektoniki in kakor vselej pri Stiplovšku v neoporečni kompoziciji. Mesečina, ki je mojstru realistu dober modelator, je redko kdaj tako učinkovito prikazana v našem slikarstvu. Njegovo Cerknico je treba uvrstiti med vrhunska slikarjeva dela. Podobnega značaja so njegove *Brežice*. V ozadju je strnjen zid mestnih hiš, v ospredju pa kontrastirajo z zidnimi ploskvami okleščena debela. To delo povzdiguje Stiplovška v vrsto odličnih oblikovalcev mestnih vedut. Brežice bi morale oskrbeti za svojo reputacijo barvno reprodukcijo tega Stiplovškovega umetniškega dela. *Hiše ob vodi* so oljna slika v temnih tonih s skopo barvitostjo. *Kapelica z lipami* podaja mogočno skupino dreves, ki so ujela v svojo sredino skromno arhitekturo. To olje priča o monumentalnih zmožnostih našega slikarja. Skupina treh portretov pripoveduje o slikarjevem posluhu za enkratne značilnosti vsakega modela.

Stiplovšek je do umetnosti skrajno pošten. Nikdar ne stremi po nedostopnem, ostaja na trdnih tleh realnosti, tu pa nam ima s svojo umetnostjo kaj povedati. Zoprne so mu patetične geste, nadutost in domišljavost modnih stremuhov. V marsikateri potezi nas spominja na srednjeveške oblikovalce. Ne bi se čudil, če bi mi Stiplovšek dejal, da od starih mojstrov nadyse ceni Rembrandta. Danes je Stiplovškovo delo že odmaknjeno od naše dobe. Nemara bo že čez dve generaciji dobil zgodovinski pomen kot značilen umetniški glasnik svojega pokolenja. V tistem času pa bo tudi galerijska vrednost njegovih slikarskih del stopnjevana.

ANTON STUPICA

CELJSKI GODALNI ORKESTER »IVAN CANKAR«

Oris dvajsetletne dejavnosti

Takoj po osvoboditvi so se okoli dirigenta prof. Dušana Sancina strnili prvi godbeniki. Čeprav je bila spočetka le skromna skupina (deset godbenikov), so sodelovali že na prvi akademiji 12. maja 1945. Na sporedu so bile partizanske pesmi in koračnice. Muzikalna vnema in vztrajnost ni usahnila vseh dvajset let. Neštevilne vaje v tem obdobju in disciplina posameznih članov, vse to je odsevalo poglobljeno resnost muzikalnega pojmovanja, zahtevnejši program, interpretacijo na višji ravni ter gibčnejšo tehniko, vse to je povzročilo, da se je sedaj ta orkester zлил v homogeno glasbeno telo. Orkester se je le polagoma širil. Za zahtevnejše koncerte so si izposojali manjkajoče potrebne godbenike, s tem je bilo moč izvajati tudi klasične simfonije. Naravno, s to pomočjo je bila dana orkestru večja barvitost in zvočnejši ton. Tako se je iz začetnega šibkega orkestra izoblikoval mali simfonični orkester. V danih razmerah je dosežena optimalna zmogljivost celjskega amaterskega orkestra.

Duša orkestra je Dušan Sancin. Dirigent vodi vse nastope, vsa leta sleherno vajo, sestavlja repertoar, aranžira skladbe za manjši godalni sestav in prireja pesmi za orkestralno obliko. Poleg tako razsežnega dela je vzgojil že trideset godbenikov, ki sodelujejo ali pa so sodelovali v godalnem orkestru. Fluktuiranje le teh pa ni v korist našemu zboru. V opisanem obdobju se je udeležilo njihovih koncertov okoli trideset tisoč prebivalcev.

Repertoar celjskega godalnega orkestra

Pomnoženi orkester s pihali in trobili je izvajal tele skladbe:

Simfonije:

- Haydn: Simfonija v G-duru
- Beethoven: 1. simfonija
- Mozart: Simfonija v G-molu

Koncerti:

- Beethoven: Klavirski koncert št. 1 v C-duru (solist Breda Rajh).
Grieg: Koncert v A-molu (solist H. Horakova).
J. Ch. Bach: Koncert v B-duru, (solistka Mařenka Sancin).

Uverture v salonski zasedbi:

- Cimarosa: Matrimonio segreto
Auber: Fra Diavolo
Nicolai: Vesele žene
Mozart: Titus
Rossini: Seviljski brivec
Štolc: Odboj
Gluck: Ifigenija na Aulidi

Koncerti za godalni orkester:

- Škerlanec: Concertino za klavir (solistka Mařenka Sancin)
Dittersdorf: Koncert v A-duru za klavir (solistki M. Sancin; Majda Fišer)
Tartini: Koncert v D-molu za violino in godalni orkester (solista K. Rupel in T. Poljanec)
Rode: Koncert št. 7 za violino in godalni orkester (solist K. Rupel)
J. S. Bach: Koncert v D-molu za dve violini in godalni orkester (solista Božo in Mirko Gorše)
Bravničar: Divertimento za klavir in godalni orkester (solistka Mařenka Sancin)

Skladbe za godalni orkester s klavirsko spremljavo:

- Vivaldi: Concerto grosso, opus 3, št. 11
J. F. Händel: Concerto grosso št. 6, op. 6
J. F. Händel: Suita v B-duru
Corelli: Concerto grosso v D-duru
Gluck: Simfonija v G-duru
Mozart: Simfonieta

Violina solo s spremljavo godalnega orkestra:

- Svendsen: Romanca (solisti: B. Gorše, U. Prevoršek, V. Tanšek)
Monti: Čardaš (solisti: B. Gorše, U. Prevoršek, V. Tanšek, Boris Orel)
Schubert-Elman: Podoknica (solist Božo Gorše)
Nachez: Ciganski ples op. št. 14, št. 1 (solista K. Rupel in T. Poljanec)
Drdla: Souvenir (solista V. Tanšek in B. Orel)
Drdla: Serenada (solist V. Tanšek)
Seybold: Schuhplattler (solist V. Tanšek)
Seybold: Španski napev (solist V. Tanšek)

Skladbe za godalni orkester brez klavirja:

- Elgar: Serenada op. 20
- Grieg: Holberg suite
- Grieg: Norveški napevi
- Čajkovski: Serenada, op. št. 48, 2., 3. in 4. stavek
- Mozart: Mala nočna serenada
- Santel: Belokranjska serenada
- B. Ipavec: Serenada

Krajše skladbe za godalni orkester:

- Bernard: Scherzo
- Delak F.: Legenda
- Dvořák: Humoreska
- Gossec: Gavota
- Händl: Largo (aranžiral D. Sancin)
- J. S. Bach: Aria (aranžiral D. Sancin)
- Fibich: Poem s klavirjem (aranžiral D. Sancin)
- Mascagni: Intermezzo (Cavalleria rusticana) s klavirjem
- Glinka: Škrjanček (s flauto)
- Schubert: Moment musicale (aranžiral D. Sancin)
- Čajkovski: Andante cantabile iz kvarteta
- Jenko—Škerjanec: Srpkinja, uvertura s klavirjem
- Seybold: Španski napev (aranžiral D. Sancin)
- Smetana: Polka iz opere Prodana nevesta (aranžiral D. Sancin)

Krajše skladbe za salonski orkester:

- Nedbal: Valse triste
- Brahms: Ogrski ples (aranžiral D. Sancin)
- Chopin: Poloneza v A-duru
- Heller: Češka beseda (s plesom)
- Mascagni: Ratcliffov sen (aranžiral D. Sancin)
- Bizet: Reminiscence (iz opere Carmen)
- Prinčič: Šopek partizanskih

Narodne in umetne pesmi za glas in godalni orkester (vse aranžiral D. Sancin)

- Odpiraj, dekle kamrico
- Ti si urce zamudila
- So še rožce v hartlno žalovale
- Pa moje ženke glas
- Spomlad prav lušno je
- Venček narodnih (za dva glasova)
- Adamič: Nocoj je pa lep večer
- Simoniti: Izgnanci
- Simoniti: Talcem
- Simoniti: Na krasu
- Michl: Pevcu

Vilhar: Mornar
Vilhar: Ukazi
Jenko: Na tujih tleh (dvospev)
Pavčič: Zenice
Pavčič: Dedek samonog
R. Strauss: Vseh mrtvih dan
Schubert: Popotnik
Bohm: Tiha kot noč
J. Kuhar: Slovo partizana
Schumann: Dva grenadirja
Rubinstein: Azra
Po Chopinu: Hrepenenje
Grieg: Ljubim te
Vilhar: Nezakonska mati
Grečaninov: Uspavanka
Grečaninov: Breza
Glinka: Margareta
Bylakov: Moja radost

Operete v salonski zasedbi:

Gobec: Planinska roža (aranžiral D. Sancin)
Kalman: Grofica Marica (aranžiral D. Sancin)
Lehar: Vesela vdova (aranžiral D. Sancin)
Lehar: Grof Luxemburški (valček, aranžiral D. Sancin)
Lehar: Paganini (aranžiral D. Sancin)
Lehar: Zemlja smehljaja (aranžiral D. Sancin)
Gregore, J.: Rogaška Slatina (koračnica)
Tijardovič: Mala Floramy

Operne arije v salonski zasedbi:

Tosca, Boheme, Rusalka, Prodana nevesta, Mignon, Trubadur, Čarobna piščalka, Traviata, Faust. (aranžiral D. Sancin)

Solisti, ki so nastopali v celjskem orkestru:

Violina: Božo Gorše, Mirko Gorše, Karlo Rupel, Uroš Prevoršek, Taras Poljanec, Vili Tanšek, Boris Orel
Klavir: Mařenka Sancin, Breda Rajh, Hilda Horak, Majda Fišer
Pevci (operni): Vilma Bukovec, Milan Gorenšek, Drago Čuden, Aleksander Kovač, Belizar Sancin, Sonja Draksler, Nada Zrimšek, Nada Sevšek, Božena Glavak, Fani Markič.
Ostali pevci: Erika Kozoderc, Tinca Kovač, Helena Rajh, Helena Lapajne, Dr. Herbert Zaveršnik, Zlata Zohar, Jože Kores, Štefka Felser.

Clani orkestra v dvajsetletnem obdobju:

Franjo Antlej, Brigita Blazina, Ernest Blažon, Pavel Čremožnik, Franc Cokan, Jakob Černe, Franc Čuk, Božo Greb-

laher, Božo Gorše, Božo Grgič, Zlata Hribovšek, Dušan Hvala, Jože Janežič, Albert Jarh, Jožica Jagodič, Štefan Jug, Peter Jaglič, Ferdo Kunej, Anton Kunej, Gregor Kolar, Konrad Korent, Peter Leskovar, Vlado Modic, Alojz Menhart, Ivan Medved, Urban Majcen, Boris Magdič, Boris Orel, Danče Pestotnik, Mitja Pestotnik, Stanko Pojavnik, Ivo Petrak, Franc Požun, Albin Podjaveršek, Marjan Pukmajster, Dr. Rado Pilih, Breda Pilih, ing. Rihard Pompe, Rihard Pompe ml., Anton Raspolič, Valter Ratej, Santo Serpo, Franc Sek, Živko Šoberk, Dr. Viktor Tominšek, Albin Tomc, Vili Tanšek, Franc Tanšek, Olga Tičar, Majda Toplak, Edvard Toplak, Milan Videnšek, Damjana Videnšek, Dušan Vodišek, Nada Vračko, Karl Veršnak, Ivana Veršnak, Igor Vovk, Anton Zorko, Anton Zelenik, Marjan Zadravec, Milica Zuža.

Od začetka celjskega orkestra do danes je dirigent prof. Dušan Sancin. Poleg tega sodelujeta prof. Mařenka Sancin (klavir) in Konrad Korent (čelo).

Sestav orkestra v letu 1965:

Dirigent: Dušan Sancin,
Klavir: Mařenka Sancin
Violina I., Milan Videnšek, Pavel Čremožnik, Dr. Rado Pilih, Breda Pilih, Stanko Pojavnik, Štefan Jug, Albin Podjaveršek, Anica Veršnak.
Violina II., ing. Rihard Pompe, Boris Magdič, Damjana Videnšek, Milica Zuža, Rihard Pompe ml.
Violina III., — viola: Santo Serpo, Olga Tičar, Ferdo Kunej, Igor Vovk.
Čelo: Konrad Korent, Alojz Menhart.
Bas: Valter Ratej, Marjan Pukmajster.

Nastopi:

V času od 6. 9. 1946 do 29. 5. 1965 je bilo 118 nastopov (brez nastopov v radiu in gledališču) med temi 79 koncertov, ostalo pa sodelovanje, akademije in tekmovanja. Orkester je sodeloval pri 57 gledaliških predstavah. (Celjski grofje, Deseti brat, Krajnski komedijanti, Triglavsko bajka). Nastopal je v tehle krajih: Celje, Laško, Ljubljana, Trst, Koper, Šmarje pri Kopru, Krško, Brežice, Zagreb, Beograd, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina, Rogatec, Vojnik, Konjice, Hoče (bolnišnica), Pohorje (bolnišnica), Maribor, Ptuj, Murska Sotoba, Dobrna, Novo Celje, Petrovče, Polzela, Soštanj, Topolšica, Štore, Kozje, Bistrica ob Sotli, Vranksko, Šentjur pri Celju, Radeče pri Zidanem mostu, Gornji grad, Planina pri

Sevnici, Šentvid pri Planini, Zalec, Prebold, Velenje, Polzela (Dom oskrbovancev).

Radijske postaje, ki so oddajale program celjskega godalnega orkestra:
Celje, Maribor, Ljubljana, Koper, Trst, Zagreb.

31. 1. 1950.: Nastopili v Ljubljani vsi nagrajenci velikega tekmovanja. (Javna oddaja)
27. 1. 1950.: Maribor (v studiu, polurna oddaja)
15. 5. 1951.: Koper (v studiju, polurna oddaja)
18. 1. 1955.: Maribor (javna enournna oddaja)
24. 5. 1955.: Koper (v studiu)
25. 5. 1955.: Trst (koncert v Avditoriju, ves koncert je oddajala ali snemala radijska postaja)
26. 4. 1954.: Zagreb (v studiu, 30 minutna oddaja)
23. 5. 1954.: Maribor (v studiu, 40 minutna oddaja)
26. 9. 1954.: Maribor (koncert, javna oddaja)

Tekmovanja:

4. 12. 1949.: Okrajno tekmovanje v Šoštanju, dosegli smo 87 % vseh dosegljivih točk.
21. 12. 1949.: Oblastno tekmovanje v Celju, ocena 95 % ali 57,25 točk od dosegljivih 40 tč.
9. 1. 1950.: Ljubljana, republiško tekmovanje, na katerem je dosegel celjski godbeni orkester I. nagrado.
24. 1. 1950.: Beograd, zvezno tekmovanje; ocena: I. mesto.
31. 3. 1951.: Celje, republiško tekmovanje; ocena: I. mesto; dosegli 92 % od vseh dosegljivih točk.

Subvencije s strani oblasti:

V letih 1958—1964 je prejel celjski godalni orkester skupaj 346.000 dinarjev ali nekaj manj kot 50.000 dinarjev letno.

Šlandrova nagrada:

Kolektiv celjskega godalnega orkestra je 20. 7. 1965 prejel I. nagrado.

Dvajset let uspešnega delovanja celjskega godalnega orkestra je za nami! Kakšni so pogledi v bodočnost? Za kulturno sliko Celja kaj malo rožnati. Da bi naše mesto pridobilo stalni poklicni orkester čeprav le mali simfonični, je težko upati vsaj deset ali več let. Ljubitelji glasbe pa si lahko predstavljamo, kako bomo obubožani, če bi zamrl celjski amaterski godalni orkester.

Prinašamo nekaj izvlečkov iz pisem in kritik:

Anton Neffat, Ljubljana, 20. 1. 1950 (pismo prof. D. Sancinu)

»... Poslušal sem koncert celjskega orkestra pod vašim vodstvom ob zaključni prireditvi SKUD-ov. Cestitam vam prav iskreno!

Krasno ste zadevo opravili. Korajžo, še en korak naprej pa imate prav lep simfonični ansambl. Vam in vašim sodelavcem želim veliko uspehov.

Danilo Švara, Ljubljana, 15. 1. 1950 (pismo prof. D. Sancinu):

»Predvsem Ti od srca čestitam k uspehu, ki si ga dosegel s svojim orkestrom in prosim, da moje čestitke sporočiš tudi orkestru. Čeprav ne poznam orkestroov drugih republik, mislim, da tudi v Beogradu ne boste imeli resnega konkurenta, kar bi bil za Vas lep in velik uspeh. Poslušal sem po radiu — zdelo se mi je mestoma bolj nervozno v ostalem pa še bolj zlito kot v Celju.

Vlado Golob, Maribor, (»Večer« 5. 10. 1954)

»... Celjanom je treba priznati, da so iznajdljivi, prizadevni in požrtvovalni, saj je njihov godalni orkester z ozirom na to, da je amaterski, na visoki stopnji. Tehen in resen spored iz predklasične, romantične in moderne so izvajali zelo dostojno in lepo ter želi mnogo odobravanja. Nehote smo pomislili na to, da bi bilo dobro, če bi kaj takega zmogel tudi Maribor in bi tako sčasoma morda prav z godali pomagal našemu orkestru Mariborske filharmonije, ki bi bil te pomoči potreben. Celjskim gostom se za njih obisk lepo zahvaljujemo.

Vlado Golob, Maribor (»Večer« 14. 11. 1955):

...»Ze samo dejstvo, da deluje ta orkester — edini v Sloveniji — že deset let, in to v težkih pogojih amaterstva je za orkester, vodstvo in društvo veliki uspeh. Tako delo terja veliko požrtvovalnost članstva in neizmerno potrpežljivost vodstva in to zlasti v teh letih, ko je bil vsakdo med nami več kot zaposlen pri obnovi in izgradnji naše domovine. In vendar so Celjani vztrajali, si nabirali lovorike in sedaj pridobili še novo z velikim uspehom tega simfoničnega koncerta, ki so ga vestno pripravili in zelo lepo izvedli.

Proi in glavni pogoj za delo takega združenja je sposobno in neumorno vodstvo, ki ga v Celju idealno predstavlja dirigent orkestra prof. Dušan Sancin. Nekaj desetletij deluje ta priznani violinski vzgojitelj v Celju, dolgi vrsti ljudi je dal osnovno znanje v glasbi, in jim vcepil ljubezen do te plemenite umetnosti. Prav pretresljivo je bilo videti že odrasle moške poleg dečkov in deklic, ki se vsi enako predano trudijo, da bi posredovali sebi in drugim bogastvo iz glasbene zakladnice in so skoro vsi bivoši ali sedanji gojenci prof. Sancina. To so bogati sadovi, ki jih lahko pri nas le redko kdo uživa.

Doakrat na teden se sestajajo po napornem celodnevem delu člani orkestra k vajah, zato bi bilo krivično primerjati tehnično raven izvedbe z onim pri poklicnih orkestrih. Toda ali je tehnična dospelost, za katero današnji svet tako hlepi, res najvišja blagodat? Ali se ne sprevrže mnogokrat v gol artizem, ki sicer ne izključuje napake, ki pa vendar poslušalcu ne seže v tišji najgloblji koticček, kamor ne seže nobena druga umetnost? Celjani so odigrali ves spored s takim žarom in zavzetostjo, da so prepričali vse poslušalce v polni dvorani, takoj je bil ustvarjen pravi »trikotnik stika«: skladatelj — izvajalec — poslušalec — skladatelj. To

je pa tisti veliki uspeh, ki si ga pravi glasbenik edino le želi in ta bo tako orkestru kot dirigentu močna vzpodbuda v nadaljnjem plodnem delu.»

Vlado Golob, Maribor (>Večer« 17. 4. 1959):

»Celje za zdaj še nima pogojev za ustanovitev poklicnega orkestra, s katerim je mogoče doseči višji tehnično izvajalsko raven, pač pa imajo Celjani izreden smisel za plemenito amatersko delo; to terja sicer od sodelujočih, ki jih poklicno delo močno okupira, veliko žrtev in samopremagovanja, nudi jim pa pravo notranje zadovoljstvo in obogatitev, ki je resnični cilj vsake umetnosti.« ...

... »Koncert je pripravil (kdor tega ni poskusil, ne ve, kakšen trud je za to potreben) in uspešno dirigiral prof. Dušan Sancin. Neposredno je prav njegova osebna zasluga, da ta požrtvovalni celjski orkester dela tako uspešno v težkih pogojih amaterizma, saj je priznani in ugledni violinski pedagog že mnogo let duša vsega celjskega instrumentalnega življenja in je zato tudi najbolj poklican, da to delo opravlja ...«

— — —

Pričujoči oris je nastal iz zapisov v arhivu celjskega orkestra. Za podatke se zahvaljujem prof. Dušanu Sancinu.

MILAN BOZIC

DESET LET RADIA CELJE

1. D ne 18. septembra 1954. leta se je prvič oglasil celjski radio. Prvič so šle s pomočjo šibkega, komaj petdesetvatnega oddajnika v celjski eter besede domačega radia. Rojstvo Radia Celje je spremljal zbor štajerskih partizanskih brigad na Ostrožnem pri Celju.

Začetki so bili skromni, zato pa ni manjkalo navdušenja in pripravljenosti, da se ta skromna radijska postaja razvije v pomembno sredstvo za informiranje občanov in za komuniciranje. Prvim oddajam, ki so trajale po največ pol ure na dan, so sledile enourne in v določenem obdobju celo daljše, zlasti takrat, ko je bilo naročenih več želj in pozdravov poslušalcev. Ko je bil postavljen in urejen antenski stolp na Golovcu ter nameščen dvakilovatni oddajnik, se je krog poslušalcev znatno razširil. To dejstvo je zahtevalo tudi popestritev radijskega sporeda.

Radio Celje je ustanovil takratni Mestni ljudski odbor v Celju, ki je odobril tudi potrebna finančna sredstva, da bi zagotovil nemoteno delo te nove ustanove. Po dveh letih samostojnega dela je postal Radio Celje relejna postaja Radia Ljubljane. Pod tem okriljem je delal vse do 30. junija 1962. leta, ko je prešel v okvir Časopisnega podjetja »Celjski tisk«. Pod okriljem tega podjetja je tudi pričakal desetletnico svojega dela. Pozneje so nastale določene organizacijske spremembe. Tako je delavski svet podjetja »Celjski tisk« sprejel 12. oktobra 1964. leta sklep, da se radijska postaja izloči iz podjetja. Sklep je utemeljil z dejstvom, da skupščina okraja Celje, ki je prevzela ob prehodu celjskega radia pod okrilje Časopisnega podjetja »Celjski tisk« obveznosti, da bo krila denarno razliko med dohodki in izdatki za delo radijske postaje, ni izpolnila pogodbe. Tako se je Radio Celje 1. januarja 1965. leta znašel v okviru novoustanovljenega Zavoda za informativno službo, ki ga je ustanovila Skupščina občine Celje.

Za rojstvo in začetek dela celjske radijske postaje imajo poleg članov predsedstva takratnega mestnega ljudskega odbora v Celju in

zlasti tovariša Fedorja Gradišnika največ zaslug, njen prvi direktor Risto Gajšek, prvi predsednik upravnega odbora Igor Ponikvar, prvi urednik radijskega programa Milan Božič, prvi tehnik Alojz Bertonec itd. Med dolgoletne aktivne sodelavce in tvorce celjske radijske postaje sodijo še: Peter Božič (bil je dolgoletni upravnik), Edi Goršič (glasbeni urednik), in drugi oblikovalci programa, prav tako pa tudi napovedovalci, zlasti Nuša Marušičeva in oni iz vrst celjskega gledališča (Nada Božič-Belakova, Sandi in Marjanca Krošl) itd. Seznam sodelavcev pa s tem še ni končan, saj obsega še vse člane samoupravnega organa, dopisnike in druge, ki so kakor koli, tudi v tehničnem pogledu, sodelovali pri prvih in naslednjih oddajah. V času, ko je Radio Celje delal kot relejna postaja Radia Ljubljane, je uredništvo te postaje vodil Srečko Pratlner. Med stalnimi novinarji je bil tudi pokojni Mile Iršič in nekaj časa še Drago Ham.

Prvi skromni prostori Radia Celje so bili v prvem nadstropju takratnega sedeža Mestnega ljudskega odbora, to je v zdravstvenem domu ob Gregorčičevi ulici. Po nekajmesečnem delu v eni sami sobici je dobil v pritličju istega poslopja dva prostora. Tu je delal Radio Celje vse do 15. februarja 1965, ko se je preselil v tretje nadstropje starega trakta Narodnega doma.

Desetletnico dela je kolektiv Radia Celje počastil na skromni proslavi (19. septembra 1964. leta v mali dvorani Narodnega doma), na kateri je takratni glavni urednik ekonomske enote informacije pri ČP Celjski tisk, Rudi Lešnik, med drugim ugotovil: »Lahko rečemo, da je bilo rojstvo celjskega radia vsaj za naše mesto resnično pomemben dogodek. Radio Celje je začel svojo pot vedro, optimistično in ni bilo vprašanja, kako se bo razvijal, kdo bo dajal in ustvarjal pogoje za nemoteno delovanje. Vsebinsko se je radio uspešno razvijal. Med občani je njegova veljava vse večja in potrebe po obveščanju rasejo iz dneva v dan. Dokaz za to je tudi razmerje med govornim in glasbenim delom oddaj, ki se je bistveno spremenilo v korist govornega. Radio Celje je s svojo dejavnostjo nedvomno opravičil svoj obstoj, in ustanoviteljem, entuziastom, ki so se zanj zavzeli z vsemi silami, je to tudi največje zadoščenje.«

Na proslavi pa je spregovoril tudi takratni predsednik Občinskega odbora SZDL Celje, Marjan Ravnikar, ki je med drugim ugotovil: »V današnjem intenzivnem gospodarskem, predvsem pa družbenem življenju, si je nemogoče zamisliti Celje brez lastne radijske postaje. Naš občan hoče preko radia spoznati življenje, ga spremljati in komentirati. Želi si informacije od tod. Zdi se mi in to moram povedati tudi na tem mestu, da bi bila kulturna sramota, da bi bila družbena sramota, če bi še v bodoče morali razmišljati, ali je potrebno imeti v današnjem času in v mestu kot je Celje, industrijsko razvitem mestu, takšno institucijo, kot je radio.«

Optimizem, ki je navzlic kritičnemu stanju vel s proslave desetletnice Radia Celje, je vendarle našel trdna tla. Ustanoviteljstvo nad

Radiom Celje je namreč prevzela Skupščina občine Celje in tako zagotovila tej ustanovi nadaljnje delo.

Značilno za desetletno delo celjskega radia je tudi to, da je skozi vso to dobo ostal zvest svoji začetni programski usmeritvi. Četudi so bile določene spremembe, dopolnitve in podobno, je programska struktura ostala ves čas skoraj takšna, kot je bila na začetku in v prvih letih. Radio Celje posreduje svoj program že ves čas na srednjem valu 202 metra oziroma v zadnjih letih na UKV omrežju 97 MHz. Redni čas lokalnih oddaj je ob delavnikih od 17.00 do 18.00 ure, ob nedeljah pa od 12.00 do 15.00 ure. Oddaje celjskega radia dobro slišijo na območjih celjske, žalske, šentjurske, laške ter deloma konjiške in mozirske občine, zadovoljivo pa tudi v velenjski in še izven starega območja celjskega okraja.

V sporedu celjskega radia so vsekakor najvažnejše naslednje govorne oddaje: celjska kronika ali drugače rečeno domača poročila, ki so na sporedu vsak delavnik, zatem obvestila ter nedeljski pogovori s poslušalci. Dolgoletno stalno mesto imajo tudi spomini iz partizanskega življenja, krajše literarne in podobne oddaje, ki so na sporedu na koncu nedeljskih oddaj. Nekajletno tradicijo imajo mladinske oddaje ob torkih, zatem oddaje »V galeriji kulturnih in zgodovinskih spomenikov«, turistične oddaje, športni pregledi, desetminutni pomenki z zdravniki itd. Izredno hvaležne in pomembne so različne reportaže, potem radijska univerza, šola za starše in podobno. Značilne pa so tudi stalne rubrike. Tako ponedeljkovo kroniko že dolga leta izpopolnjuje tedenski filmski pregled. Začetnik kritičnih pregledov filmskega repertoarja je bil tovariš Slavko Belak. Ob torkih je v kroniki kulturni obzornik, ob sredah prometna kronika, ob četrkih pa zapisi iz dnevnika Slovenskega ljudskega gledališča v Celju. Pomembno mesto so imeli oziroma imajo nedeljski utrinki, potem oddaje »za vsakogar nekaj« *itd.*

Povsem razumljivo je, da je Radio Celje z vso pozornostjo spremljal pomembne politične akcije kot volitve, razpravo o ustavi itd. Za izredne oddaje ob katastrofalni poplavi 25. oktobra 1964 je sprejel posebno priznanje. Znani so za tem izredni pozivi prostovoljnim krvodajalcem, saj so v celjski bolnišnici mnogokrat prav po zaslugi celjskega radia rešili življenje težkim ponesrečencem. V takih primerih je Radio Celje ne glede na dan in uro pozval krvodajalce k oddaji življenjske tekočine.

Ob drugih ima svoj stalni prostor oddaja »naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo«, zatem oddaje, v katerih se predstavljajo domači vokalni in instrumentalni ansambli itd.

Tehnična oprema Radia Celje je zastarela in že dolgo vrsto let problem, ki najbolj tare vse sodelavce. Zato je nadomestilo dotrajanih aparatov trenutno prva naloga radijskega kolektiva.

Dejavnost radia Celje v zadnjih letih kaže tudi statistični pregled lastnega programa (v urah).

leto	skupaj vseh ur	govorni del	glasbeni del
1961	350,50	93,25	257,05
1962	337,59	100,00	237,59
1963	334,59	125,26	209,33
1964	348,54	140,16	208,38

Iz razpredelnice je očitno, da se v skupnem številu oddajnih ur večja delež govornega programa na račun glasbenega. To je tudi povsem razumljivo, saj je naloga lokalnih radijskih postaj bistveno drugačna od vloge matičnih. V radijskih sporedih lokalnih postaj prevladujejo govorni programi, poročila in drugi sestavki, ki podrobno seznanjajo občane s posameznimi dogajanja, ki jih komentirajo itd. Seveda pa takšna vsebinska sprememba terja tudi večji delež stalnih sodelavcev, več pisanja in več napora. Če bi na primer zbrali ves material govornih oddaj v celjskem radiu 1964. leta in ga uredili na papirjih formata 21×30 cm, bi dobili knjigo, ki bi obsegala nekaj nad 2.800 strani.

In perspektiva? Vsekakor številčna okrepitev skromne redakcije in kolektiva ter podaljšanje lastnega programa na dve uri na dan.

Radio Celje je praznoval desetletnico svojega dela na pragu hvaležnih izkušenj in novih načrtov. Slednji pa sodijo v novo obdobje, ki se je šele začelo in ki obeta nove napore in uspehe.

GUSTAV GROBELNIK

K PETLETNICI ADMINISTRATIVNE ŠOLE V CELJU

V začetku julija 1965 je poteklo pet let, kar je tedanji občinski ljudski odbor mesta Celja na predlog sveta za šolstvo ustanovil administrativno šolo.

Predlog o ustanovitvi so predlagatelji naslonili na resolucijo zvezne ljudske skupščine o izobraževanju strokovnega kadra¹, ki je priporočila odpiranje novih strokovnih šol, »ki bi čim hitreje in čim popolneje usposabljale znatno številnejše in kvalitetnejše kadre za sodobno organizirano gospodarstvo in družbene službe.«

K ustanovitvi administrativne šole so predlagatelje vodili ekonomski in socialni razlogi. Ekonomski, ker so po anketi sveta za šolstvo potrebovali v celjskem okraju v naslednjih petih letih okoli 150, takoj pa okoli 50 ljudi, izobraženih za administrativno-upravna dela, socialni pa, ker znatnemu številu ženske mladine, med njimi mladine socialno prizadetih družin in otrok padlih borcev ter žrtev fašističnega nasilja, zaradi omejenih možnosti za vpis v tedanje šole druge stopnje, ni bilo mogoče nadaljevati z rednim šolanjem. Seveda tudi novoustanovljena administrativna šola ni mogla niti iz objektivnih niti iz subjektivnih razlogov (prostori in učni kader) sprejeti vseh interesentk. Sprejela je 180 dijakinj od 204 prijavljenih. (Kasneje so 4 odpadle).

Od sprejetih je bilo 50 dijakinj iz Celja, 22 iz drugih krajev celjske občine, 117 iz ostalih občin celjskega okraja, 11 pa iz krajev izven celjskega okraja; v odstotkih 29 % z območja celjske občine, 64 % z območja zunaj celjske občine, toda še z območja celjskega okraja, 7 % pa od drugod. Šola je torej že ob ustanovitvi postala »okrajni« vzgojno-izobraževalni zavod, ki mu ni veljala le skrb celjske občine, temveč tudi skrb ostalih občin celjskega okraja. Vendar je od vseh občin tedanjega celjskega okraja prevzela glavni delež vzdrževalnih stroškov v letu ustanovitve le celjska občina, medtem ko so se od ostalih občin odzvale z direktnimi dotacijami šoli le občine Žalec, Mozirje in Šoštanj ter Laško.²

Šola je dobila prostore v pritličju celjske gimnazije — 3 učilnice in 1 sobo za šolsko upravo. V takih razmerah šola s 5 oz. 6 oddelki ne bi mogla — kljub pouku v dveh izmenah — trajno delovati, zato ji je bilo na predlog zavoda za prosvetno-pedagoško službo dodeljeno šolsko poslopje bivše vajenske šole za kovinarsko stroko v Gaberju, na Dečkovi cesti št. 1. Kljub temu, da nudi poslopje 5 učilnic, 2 upravna prostora, 2 delovna kabineta ter skromno enosobno stanovanje za hišnika, pomeni tudi ta preselitev le začasno rešitev. Enako začasno rešitev bi predstavljala tudi vsaka druga preselitev, če ne bi omogočila samo enoizmenskega tj. dopoldanskega pouka. Po dosedanjih izkušnjah in razvojnih tendencah bi šola potrebovala za osnovno, pedagoškim načelom povsem ustrezno vzgojno-izobraževalno delo minimalno 8 učilnic, od teh 6 učilnic za teoretični pouk in 2 strojepisnici za pouk strojepisja, 5 drugih delovnih prostorov (delovni kabineti, knjižnica, mladinska soba), 2 upravna prostora ter pritlikline vključno z garderobo in šolskim igriščem. Ta zahteva seveda ni identična z zahtevo po novi šolski gradnji, bila bi pa uresničljiva s preselitvijo v ustreznejše večje šolsko poslopje. Taka rešitev, ki jo podpira tudi zavod za prosvetno-pedagoško službo, se ponuja z izselitvijo tehniške šole iz sedanjega šolskega poslopja, ko bo zanjo zgrajeno novo poslopje.³ Predvidevajo, da bi ta preselitev bila možna neposredno pred začetkom šolskega leta 1968/69.⁴

V petih letih delovanja je šola dala štiri letnike absolventov, kakor ponazarja naslednja tabela:

Sol. leto vpisa	Število vpisanih	Zaključno sol. leto	Število absolventk	% od vpisanih
1960/61	176	1961/62	95	53
1961/62	62	1962/63	39	63
1962/63	50	1963/64	39	78
1963/64	75	1964/65	45	57
1964/65	78	1965/66	?	?
Skupaj	441		214	70

Z dodatno dejavnostjo, ki jo je šola namenila strokovnemu izobraževanju in spopolnjevanju odraslih⁵ je dala šola do junija 1965 še naslednje število absolventov:

— iz oddelka za že zaposlene	52
— iz oddelka za dopisno šolanje	31
— iz višjega administrativnega tečaja	25

Materialno skrb za šolo v preteklem obdobju ponazarja naslednja tabela:

Leto	1961	1962	1963	1964	1965
Število rednih učencev	199	100	114	135	160
Letna dotacija sklada za šolstvo	9,139.721	10,149.348	9,229.015	12,629.672	21,984.312
Na učenca v 000 din	46	101	81	95	137*

Vendar je bilo na učenca izdanega več denarja, kakor kaže gornji račun, kajti z udeležbo sredstev, ki jih je ustvarila šola z razširjeno dejavnostjo ali pridobila z lastno iniciativo, je bilo

dejansko izdano na učenca v 000 din	9,712.947	15,667.378	13,682.318	14,611.038	planirano 25,575.000
v % več	49	157	120	110	160
	6,5	53,4	34,2	11,3	16,7

kar pomeni, da si šolska skupnost tudi sama prizadeva dvigati materialni standard šole in s tem tudi boljše učnovzgojne razmere in osnove.

Z ustanovitvijo administrativne šole je torej dobilo Celje in njegovo zaledje eno strokovno šolo več. Toda še po petih letih obstoja njen status v šolskem omrežju Celja ni povsem jasen. Šola se uvršča med »strokovne šole« v smislu čl. 5 splošnega zakona o šolstvu,⁶ ki določa v sistemu vzgoje in izobraževanja kot drugostopenjske šole le gimnazije in strokovne šole. Statistična služba je še do konca šolskega leta 1962/63 prištevala šolo med »tehnične in njim ustrezne strokovne šole za gospodarstvo in družbene službe« v skupino šol »za drug strokovni kader (Zdravstvene, Administrativne)«,⁷ od konca šolskega leta 1963/64 pa med poklicne šole (vajenske šole in šole s praktičnim poukom) in sicer v skupino šol »za drug strokovni kader (administrativne, nižje medicinske)«,⁸ Zavod za prosvetno-pedagoško službo v Celju je uvrstil šolo v šol. letu 1961/62 za skupino »Srednje šole« (gimnazija, učiteljsišče, ekonomska šola, tehniška šola in šola za zdravstvene delavce) v skupino »Strokovno šolstvo« med »ostale«, ki so kmetijska šola Šentjur, poljedelsko-hmeljarska šola Vrbje in vrtnarska šola Celje.⁹ Enako — po razpravi o minimalnih zahtevah in drugih pogojih za verifikacijo osnovnih vzgojno izobraževalnih dejavnosti — v šol. letu 1962/63 pod »ostale strokovne šole« in prav tako — po zadnjem poročilu zavoda za prosvetno-pedagoško službo za šol. leto 1963/64 — le da pod naslov »Poklicne šole«,¹⁰ Tako se organizacijska in učno-

* Zaradi višjih osebnih dohodkov

V teh in nadaljnjih zneskih niso upoštevane namenske dotacije za velika popravila šolskega poslopja.

vzgojna problematika administrativne šole v Celju obravnava hkrati z »ostalimi strokovnimi šolami«, dejansko z bivšimi vajenskimi šolami za trgovino in gostinstvo, za industrijo in kmetijstvo. Očitno je, da je na tako uvrstitev vplivalo trajanje učne dobe, ki znaša na administrativni šoli »le« dve šolski leti, čeravno že resolucija zvezne ljudske skupščine o izobraževanju strokovnih kadrov z dne 4. 6. 1961 odpravlja prakso sistemiziranja šol po dolžini šolanja, uvaja pa prilagajanje šol zahtevam profilov strokovnega kadra in tako via facti klasifikacijo po vsebinski sorodnosti vzgojno-izobraževalnih procesov šol. Po takem kriteriju sodi administrativna šola — ne glede na dolžino trajanja šolanja — k ekonomskim šolam. Za pravilnost tega stališča govori med drugim tudi tendenca k oblikovanju ekonomsko-administrativnih šolskih centrov drugod v Sloveniji (Ptuj, Kranj, Koper)¹¹. Pričakujemo, da bo nejasnost dokončno odpravil posebni zakon o strokovnem šolstvu, ki se pripravlja.¹²

Reformna prizadevanja v strokovnem šolstvu so med tem časom sprožila tudi vprašanje trajanja učnovzgojnega procesa na administrativni šoli. Trenutno najpopularnejši predlog se zavzema za dvoletno in posebej za štiriletno administrativno šolo. Dvoletna administrativna šola naj bi vzgajala pomožni administrativni, zlasti steno-daktilografski kader, štiriletna pa vodilni administrativni, oziroma srednji administrativno-upravni kader.¹³ Naši pogledi na to vprašanje so znani.¹⁴ Upravičenost štiriletne administrativne šole, se pravi šole, ki bi nudila obsežnejše in temeljitejše znanje za zasedbo delovnega mesta bodisi v poslovni, bodisi v javni upravi, izhaja že iz golega statističnega podatka, da v občinskih upravah 65 občin Slovenije 1200 upravnih delavcev nima srednje strokovne izobrazbe. Toda priprave republiškega zakona o strokovnem izobraževanju, zlasti pa priprava zveznega dokumenta o vzgoji in izobraževanju, posebej o sistemu drugostopenjskega izobraževanja, odpirajo nove poglede na mesto administrativne šole v sistemu strokovnega izobraževanja, predvsem pa na dolžino učnovzgojnega procesa. Zvezni predlog namreč predvideva po končani osnovni šoli še dve leti »pripravljalnega« izobraževanja na dvoletni politehnični šoli. To izobraževanje naj bi bilo organizirano v tri smeri: v industrijsko stroko, v kmetijsko stroko in v terciarne ter kvartarne dejavnosti. Šele temu dvoletnemu strokovnemu izobraževanju v tej ali oni smeri, bi sledilo ožje, specialno strokovno izobraževanje, ki bi glede na zahteve poklicev trajalo eno do dve leti.¹⁵ V tako reformiranem sistemu drugostopenjskega izobraževanja izgublja na pomenu zamisel o posebnih dvoletnih in posebnih štiriletnih administrativnih šolah ter ostaja vprašanje organizacije učnovzgojnega procesa na administrativni šoli še naprej nerešeno.

Zmanjšanje poslovnih stroškov, ki ga narekuje nov gospodarski sistem, vidimo med drugim tudi v krčenju in poenostavljanju administracije. Prenekateri vidijo v administraciji le skromne strojepisice in drug pisarniški kader v ožjem pomenu besede. Toda ali res pomeni administracija samo pisarniškega delavca za pisalnim strojem in dikta-

fonom, ob delovodniku in pri kartoteki kot edino »neproduktivno delovno silo?« V strokovni literaturi in v slovarjih je administracija prvenstveno sinonim za upravo, upravljanje, upravno oblast, v gospodarski organizaciji pomeni »uslužbenec« za razliko od neposrednih proizvajalcev, nazadnje pa »ves profesionalni strokovni in tehnični aparat, ki sodeluje in pomaga pri delu vsem organom oblasti vključno organom državne uprave«.15 Iz tega izhaja, da ima priporočilo zvezne skupščine delovnim organizacijam v gospodarstvu, da »z bolj racionalno organizacijo svojih poslov zmanjšajo izdatke za lastno administracijo« ter predstavnikiškim organom vseh družbenopolitičnih skupnosti, da »zavro financiranje administrativnih funkcij družbenopolitičnih skupnosti«, na umu razen »administratorjev« tudi upravno-pravne delavce, vse stopnje raznih referentov, komercialistov in inšpektorjev pa sekretarjev in njihovih pomočnikov. Vsega tega in podobnega kadra pa dvoletna administrativna šola ne vzgaja. Zato se ponuja misel, da postaja naziv administrativna šola neprimeren, ker se besedi administracija prav v novem gospodarskem sistemu vrača pravi pomen. Glede na namen šole, ki je, da vzgaja pisarniški kader, bi bil primernejši naziv *birotehnična šola*. S tem nazivom bi se približali vzgojno-izobraževalnim zavodom ostalih naših republik, v katerih se bodisi v okviru ekonomskih (Srbija) bodisi upravnih šol (Hrvatska, BiH, Makedonija) ali pa v samostojnih šolah (Birotehniška škola, Zagreb) poučujejo *birotehnika oz. birotehnični predmeti* (daktilografija, stenografija, pisarniško poslovanje, korespondenca).

OPOMBE

¹ Ur. l. FLRJ št. 25-1960.

² Laško je v letu 1960 prispevalo din 72.500, — Soštanj 99.735, — Mozirje 54.000, — Žalec pa do konca šolskega leta 1960/61 din 500.000, — obenem pa je materialno podpiralo dislocirani oddelek AŠ v Žalcu; o tem beri G. G. Administrativna šola v Žalcu, Savinjski zbornik II, Žalec 1965, str. 310.

³ Zavod za prosvetno-pedagoško službo Celje, Poročilo za šolsko leto 1965/64, Celje 1964, Str. 111.

⁴ Zavod za prosvetno-pedagoško službo Celje, Sedemletni načrt razvoja šolstva 1965/64 — 1969/70, Osnutek, Celje, decembra 1964, Str. 49.

⁵ Beri G. G. O strokovnem spolnjevanju pisarniškega kadra na administrativni šoli, Celjski zbornik 1965, str. 505.

⁶ Ur. l. SFRJ št. 4-1964.

⁷ Po obrazcu S-S/K Zavoda SR Slovenije za statistiko.

⁸ Po obrazcu Š-R/K Zavoda SR Slovenije za statistiko.

⁹ Zavod za prosvetno-pedagoško službo Celje, Poročilo za šolsko leto 1961/62, Celje, julij 1962.

¹⁰ O. c, str. 107 in sl.

¹¹ O tem beri tudi G. G. Perspektive v izobraževanju administrativnega kadra, Celjski zbornik 1961, str. 507.

¹² Teze za zakon o strokovnem izobraževanju (Izdal republiški sekretariat za šolstvo SRS novembra 1964) navajajo, da se za strokovne šole štejejo poklicne šole, tehniške in tehniškim šolam ustrezne šole ter umetniške šole, ki morajo za svojo dejavnost izpolnjevati določene minimalne organizacijske, materialne in kadrovske pogoje.

Da bi izraz poklicna šola ne bil le drugo ime za vajensko šolo in ker so poklici, ki ustvarjajo dobrine in poklici, ki opravljajo storitve, je učni zbor AS v razpravi o omenjenih tezah predlagal delitev poklicnih šol v *obratoone poklicne šole*, ki vzgajajo kader za produktivne poklice (kovinarji, rudarji itd.) in v katerih se del šolanja obvezno odvija v tovarniških ali v lastnih delavnicah, ter v *splošne poklicne šole*, ki vzgajajo kader za terciarne in kvartarne dejavnosti, tj. trgovski, ekonomski, upravni, birotehnični, medicinski ipd. kader. (Dopis AS št. 6-46/1-1964 z dne 27/11-1964 republiškemur sekretariatu za šolstvo SRS).

¹³ Drago Christof, O razvoju administrativne šole, njenem pomenu in mestu v našem sistemu strokovnega izobraževanja. Referat na ustanovnem občnem zboru skupnosti AS SRS 16. decembra 1964.

¹⁴ Beri G. G. Šolanje administrativnih kadrov. Celjski zbornik 1964, str. 289.

¹⁵ Slovenski pravopis 1962; Stanko Bunc, Slovar tujk; Enciklopedija leksikografskog zavoda; Privredni leksikon, Informator Zagreb 1961; beri tudi Franjo Perič, Pogledi na pojem »administracija«, Ekonomska revija; Ekonomski zbornik, Ljubljana 1956.

JURCE VREZE

RAZVOJ IN RAST MLADINSKEGA PEVSKEGA FESTIVALA V CELJU

Prvi poskus širjenja in združevanja mladinskih zborov je bil že v letu 1946, ko se je po predhodnih okrajnih revijah 29. VI. 1946 zbralo v Celju 3000 mladih pevcev ob »Prazniku mladinske pesmi«. To delo pa se iz objektivnih in subjektivnih vzrokov ni nadaljevalo sistematično in kontinuirano. Sele v letu 1958 je bil ponovno prirejen iz istih nagibov v merilu celjskega okraja mladinski festival, ki je zajel in zbral v skupnem zboru 4500 mladih pevcev. Ta festival je razgibal vso Slovenijo. Ustanavljati so se začeli novi mladinski zbori, prirejeni občinske in okrajne revije mladinskih zborov po vsej Sloveniji. Tako se je v letu 1960 spontano razrasel v republiški festival, ob katerem je sodelovalo na občinskih in okrajnih revijah 605 zborov z 31.148 pevci. O samem festivalu, ki je zbudil pozornost po vsej državi, so bile izrečene mnoge las-kave ocene in priznanja najvišjih kulturnih, glasbenih in političnih forumov.

Predsednik Zveze komponistov Jugoslavije tov. Zlatić je napisal za Celjski tednik: »Mladinski pevski festival v Celju je proti vsakemu pričakovanju uspel tako kulturno-politično, kakor tudi manifestacijsko in organizacijsko. Na tem festivalu smo videli predvsem sadove letošnjega dela otroških in mladinskih zborov, ki jih je MPF v okrilju Zveze Svobod in prosvetnih društev razgibal v trajno in sistematično delo. Zajeti 30.000 otrok in mladincev v tako gibanje ni samo organizacijski uspeh, marveč predvsem kulturno politično dejanje, ki usmerja delo šolske in izvenšolske mladine na področju, na katerem naša mladina že sedaj žanje zadovoljive uspehe«.

Glasbeni kritik Dušan Plavša iz Beograda pravi v izjavi za CT: »Teško je reči, katera stran takšnih festivalov je važnejša, ali vzgojna, aktivizatorska ali kulturno-glasbena. Celjski mladinski festival je obdržal kontinuiteto akcije, začeto pred nekaj leti. Zdaj vidimo, da postaja to tradicija, da pomaga ena republika drugi, da se je kontinuiteta zborovskega petja obdržala, da ne čakamo več na organizatorje v zveznih

aktivih. Organizatorji celjskega festivala so delali brezhibno, tako da so vsi udeleženci in gostje doživeli festival kot praznik. Kakovost nastopajočih zborov je takšna, da lahko gremo od tod varno naprej in navzgor.« Znani dirigent Marjan Zuber iz Varaždina pravi v izjavi za CT: »Dostikrat smo slišali neutemeljeno mnenje, da naša mladina nima smisla za zborovsko petje in da se je to petje preživelo. MPF v Celju jasno kaže, kolikšen kapital, moč, kolikšen smisel za lepoto in plemenito disciplino, za glasbo preveva našo mladino, njene vnete in požrtvovalne vzgojitelje. Poudarjam zlasti veliko vzgojnopolitično in etično — estetsko moč, ki odseva iz tako popolne organizacije. Ta festival je v marsičem vzor vsem in daje vzgled po moči, s katero je razgibal vso Slovenijo. To kar se ni posrečilo mnogim strokovnjakom oziroma strokovnim organizacijam, se je posrečilo Mladinskemu pevskemu festivalu pod okriljem Zveze Svobod«.

Naslednji festival v letu 1961 je svoje delo še razširil in poglobil. Tako smo k sodelovanju vabili že zборе iz vseh republik in zamejstva. Število mladinskih zborov v Sloveniji pa je občutno naraslo. V letu 1961 je sodelovalo na občinskih in okrajnih revijah mladinskih zborov že 844 mladinskih zborov z 42.934 pevci, kar je za 239 zborov in 11.785 pevcev več, kot v letu 1960. Poleg tega se je že dvignila tudi kvaliteta.

Ta festival je vplival tudi na ostale republike, po katerih so se začeli ustanavljati mladinski zbori, v NR Hrvatski pa so organizirali v letu 1962 po celškem vzoru sektorske in republiško smotro mladinskih zborov Hrvatske.

V letu 1963 se je mladinski pevski festival zopet razširil. Število pevcev v Sloveniji je ostalo skoro isto, pač pa se je občutno dvignila kvaliteta in javno delovanje zborov. Mladinski zbori so nastopili v letu 1963 na šolskih prireditvah 2.398-krat, zelo pa so se uveljavili že tudi na javnih prireditvah za širše občinstvo, saj so sodelovali na takih prireditvah kar 1325-krat. Na te prireditve so vnesli ti zbori svežino, iskrenost in prisrčnost, kakor tudi polno mladostne vedrine in zanosa. Tudi v vseh ostalih republikah se je začelo intenzivnejše delo z zbori in tako so sodelovali na tem festivalu zbori iz vseh republik.

Festivala 1963 so se udeležili že tudi inozemski glasbeni pedagogi (bolgarski, poljski, avstrijski, nemški). Dr. Felix Oberborbeck, podpredsednik nemške pevske zveze je v revijah »Musica« in »Kontakte« zapisal med drugim:

»Kar je zbudilo pozornost nepristranskega poslušalca iz Zvezne republike, je bila presenetljivo visoka raven glasbenih dosežkov, ki so pokazali tudi pevci z manjših podeželskih šol. Predvsem je bila vidna tudi za naše pojme izredna disciplina. Vzoren je bil prihod in odhod zborov, ki je potekal hitro in pogosto med bučnim odobravanjem poslušalcev. Zaradi česa lahko zavidamo pevcem in pevkam jugoslovanskih republik: zaradi naravne muzikalnosti njihovih mladih članov, zaradi bližine pesmi in plesa, zaradi njihovega prirojenega ritmičnega čuta. K temu zgoreen primer: med radijskimi zbori in zbori nekaterih pode-

želskih šol je bilo večkrat komaj čutiti razliko. Pelješ se zamišljen domov in pomisliš, ali ne bodo tam naredili tega, o čemer pri nas samo govorimo, pa ne storimo. Nekaj malega od vsega tega, kar spada v Jugoslaviji k samoumevni vzgoji, bi mogli želeli tudi našim šolam.»

Festival v letu 1965 je nekoliko spremenil obliko. Na vseh dosedanjih so morali slovenski zbori predhodno sodelovati na občinskih in okrajnih revijah. Najboljši zbori občinskih revij so nato sodelovali na okrajnih revijah, najboljši zbori okrajnih revij pa so si pridobili pravico nastopa na festivalu v Celju. V letu 1965 pa je dobil festival tekmovalni značaj in so se nanj prijavili vsi zbori, ki so dosegli določeno raven. Tako se je prijavilo iz Slovenije 23 zborov, iz Srbije 12, iz Hrvatske 5, iz BIH 5, iz Makedonije 2 in iz Črne gore 1 zbor. Ker je bilo prijavljenih preveč slovenskih zborov, smo organizirali 27. marca 1965 republiško tekmovanje, na katerem je bilo za festival izbranih 7 zborov. Zbore iz ostalih republik so izbrali ali s tekmovanjem ali pa po posebni glasbeni komisiji republiški sveti kulturno prosvetnih organizacij in to iz Srbije 5, iz Hrvatske 2, iz Bosne in Hercegovine 2, iz Makedonije 2 in Črne gore 1 zbor. Zanimivo je, da smo za festival v letu 1965 komaj našli kak zbor v Srbiji, ki bi ga lahko povabili k sodelovanju, leta 1965 pa se jih je prijavilo že 12. Gotovo razveseljiv napredek. O tem festivalu so izrekli znani naši in inozemski glasbeni pedagogi mnoge misli in mnenja, ki jih v izvlečku navajam iz festivalskega Biltena:

Truda Reich — Zagreb — glasbeni pedagog, urednica revije Muzika i škola, večletna članica ISME in avtorica mnogih pedagoško glasbenih del:

Po mom sudu MPF je najoredniji dogadjaj na planu muzičkog odgoja djece i omladine, koji imamo u poslednjih nekoliko godina. Ni jedan seminar, ni jedan kongres niti konferencija ne može nadomjestiti živi dodir s muzikom odnosno muzike s izvodjačima. Zato smatram, da je Celje najeminentniji doprinos napretku muzičkog odgoja kod nas.» (Iz pisma MPF).

Prof. Mladen Pozajić — Sarajevo — jugoslovanski komponist, profesor GA in dirigent sarajevske opere:

»Prilikom ovog boravka u Celju osjećao sam se kao svaki Jugosloven, kada dodje u urednu, vedru, čistu i prijaznu Sloveniju. No ovoga puta dirnuo me je naročito humani karakter čitavog Mladinskog festivala. A taj humani karakter očitovao se u pažljivo odabranim uzvanicima, muzičkim pedagogima iz Jugoslavije i susjednih zemalja, i u duhovitom, a ujedno ganutljivom uključivanju cjelokupne pionirske omladine Celja i u prikazu prekrasnih dostignuća naših školskih horova. A duboku sadržinu dao je festivalu topli naglasak: želja, da ostvarimo radost života i mir među ljudima.» (Iz pisma MPF).

Dr. h. c. Rudolf Schoch — Zürich — evropsko priznani švicarski glasbeni pedagog in pisec mnogih pedagoško-glasbenih del.

»Kar so dosegli vaši mladi pevci, je napravilo name globok vtis. Da so Slovani po naravi muzikalni, sem že vedel. Da pa pojo vaši mladinski zbori s tako odlično glasovno kulturo in oblikovalno silo, pojo vse na pamet, ubogajo dirigenta na najrahljši gib, da tako slede njegovim volji in najgloblji vsebini dela, da so s tolikšno pozornostjo pri stvari, da tako fanatično ljubijo glasbo in zastavijo zanjo vse, to je bilo zame vseeno veliko presenečenje. Posamezne storitve smem označiti za popolne. Vi osebno, organizatorji, otroci in mladina, vaši skladatelji, vsi zaslužite javno priznanje.« (Iz pisma podpisanemu).

Prof. Erzebeth Szönyi — Budapest — profesorica na F. Lizstovi Akademiji, dobitnica »Erkleve« nagrade za kompozicijo, članica predsedstva ISME.

Na mnogih mestih sem že pripovedovala o vašem lepem in uspešnem mladinskem festivalu, najprej v Bonnu na 6. zveznem šolskem glasbenem tednu, tu v Budimpešti, in bom pripovedovala povsod, kjer bom, o velikih dosežkih mladinske glasbe v Celju. Čestitam tudi vam nad tako discipliniranimi in muzikaličnimi mladinskimi zbori, ki sem jih slišala. (Iz pisma podpisanemu).

Zoltan Kodaly — gotovo eden največjih živečih komponistov in glasbenih pedagogov:

»Z velikim interesom sem prebral vašo festivalsko literaturo in se veselim vaših, našim podobnih naporov in prizadevanj za dvig mladinske glasbe. Želeli bi tudi na ISME slišati kaj več o vašem delu.« (Iz pisma MPF).

Tudi tisk je posvečal tokrat festivalu večjo pozornost. Kritične članke o njem so objavili: Delo, Ljubljanski dnevnik, Večer, Celjski tednik, Primorski dnevnik, Mladina, Naši razgledi, Grlica, Muzika i škola in Front.

Poleg glasbenih prireditev je bila ob vsakem festivalu tudi glasbena razstava. Tako je bila leta

- 1960. Razstava mladinske glasbene literature in dejavnosti mladinskih zborov Slovenije.
- 1961. Razstava mladinske glasbene literature, ki je izšla od leta 1945 do 1961 v vsej Jugoslaviji. Razstavljale so vse založbe Jugoslavije.
- 1965. Razstava narodnih instrumentov Jugoslavije in mednarodna razstava učnih knjig in priročnikov za glasbeni pouk na osnovnih, strokovnih in srednjih šolah. Razstavljene so bile knjige iz: Avstri-

je, Bolgarije, Češkoslovaške, Finske, Francije, Madžarske, Nemčije, Poljske, USA, Velike Britanije in Jugoslavije.

1965. Razstava glasbeno-folklornih motivov Maksima Gasparija.

Iz materialov teh razstav je zrasla centralna festivalska knjižnica, ki obsega že skoraj 1500 številčk.

Ob vsakem festivalu je bila izdana festivalska brošura s teletnimi članki s področja glasbene vzgoje. Poleg tega pa je festival razpisal tri natečaje za kompozicije mladinskih zborov. Nagrajene kompozicije je izdal v 6. zvezkih »Mladinski zbori«.

Ob vsakem festivalu je bilo tudi dvodnevno posvetovanje glasbenih pedagogov Jugoslavije. Na posvetovanju so bile obravnavane tele teme:

1960. Stanje in naloge glasbene vzgoje v Jugoslaviji (prof. Slavko Zlatič, predsednik združenja kompozitorov Jugoslavije).

1961. Glasbena vzgoja mladine (prof. Vojislav Ilić, Beograd, prof. Marjan Zuber, Varaždin in prof. Egon Kunej, Celje).

1965. Problemi mladinske glasbene vzgoje (Vlado Golob, Maribor); Aktivna muzička nastava u razredu (prof. Joža Požgaj, Zagreb); Obrazovanje nastavnog kadra za nastavu muzičkog odgoja u osnovnoj školi (prof. Popović, Beograd).

1965. Problematika glasbenega pouka v osnovni šoli (prof. M. Hasl, Koper); Vloga in pomen mladinskega zbora v okviru glasbene vzgoje (prof. Egon Kunej, Celje; prof. Erzebeth Szönyi, Budapest; prof. Ilija Hurnik, Praha, prof. Jaroslav Dostalík, Brno, Dr. h. c. Rudolf Schoch, Zürich, Dr. Felix Oberborbeck, Bremen).

Da je bilo mogoče vse to doseči, je bilo potrebno skrbeti tudi za izpopolnjevanje zborovodskega kadra. Že leta 1945 smo bili mnenja, da nam tega kadra v dovoljni meri ne bo vzgojila nobena šola, zato sem po prvem festivalu leta 1946 organiziral 10-dnevni zborovodski tečaj, ki se ga je udeležilo 40 zborovodij celjskega okrožja. Glavni predavatelj na tem tečaju je bil pokojni France Marolt. To je bil tudi njegov zadnji seminar. Nadaljevanje tega tečaja so mesečni dvodnevni tečaji do leta 1950, ki so se jih udeleževali isti zborovodje, predavatelji pa so predvsem domače moči: prof. Egon Kunej, Boris Ferline in Jurče Vreže, iz Ljubljane pa dr. Valens Vodušek. To delo se je nadaljevalo tudi po letu 1950, vendar manj redno in načrtno.

Novo dobo celjskih zborovodskih tečajev oživi drugi okrajni mladinski festival v Celju 1958. Prvi tak enotedenski tečaj je bil v Velenju 1958, nato v Gornjem gradu 1959, 1960, v Crikvenici 1961, 1962 in v Krškem 1963, 1964 in 1965. Vse te seminarje je dotiral in organiziral Okrajni svet Svobod v Celju. Sodelavci in predavatelji na teh tečajih so bili: prof. Egon Kunej, prof. Radovan Gobec, prof. Slavko Mihelčič,

ped. svetnik Peter Lipar, Boris Ferline in ped. svetnik Jurče Vreže, poleg teh pa še prof. Zoran Palčok in prof. Božo Palčok iz Zagreba in Ivan Srebotinjak in Andro Strukelj iz Ljubljane. Nesporno so ti tečaji oblikovali zborovodlje in ni le slučaj, da so v celjskem okraju od leta 1958 vsako leto občinske revije mladinskih zborov skoraj po vseh občinah in da so mladinski zbori dosegli tako visok nivo.

Na te tečaje je vsako leto prihajalo tudi več zborovodij izven celjskega območja. Zato organizirata MPF in Društvo glasbenih pedagogov — Celje od 24. VI. do 30. VI. 1966 zborovodski seminar v Velenju, na katerega se je prijavilo že nad 60 zborovodij iz Slovenije in vse Jugoslavije ter zamejstva.

To je ob 20-letnici prvih poizkusov le bežen pregled prispevka Celja k dvigu glasbene kulture in prizadevanj za etično-estetsko rast našega mladega rodu.

VLADO NOVAK

BIBLIOGRAFSKO KAZALO ZA PRVIH DESET LETNIKOV CELJSKEGA ZBORNIKA (1951—1965)

V petnajstih letih od 1951 do 1965 je izšlo deset knjig Celjskega zbornika. V njih je objavljenih lepo število prispevkov (skupaj 252), v katerih je z različnih strokovnih stališč obravnavano povečini celjsko pokrajinsko območje, priroda in ljudje na njej v preteklosti in sedanjosti. Avtorji teh prispevkov so povečini ljudje, ki še danes tu žive in delajo ter pomagajo temu kosu slovenskega ozemlja oblikovati družbeni in duhovni obraz. Razen teh domačih sodelavcev pa je zbornik pritegoval tudi pisce iz drugih pokrajin, ki so raziskovali in obdelovali problematiko celjskega pokrajinskega območja.

Ob koncu desete knjige se je uredništvu zdelo primerno to obsežno in vsebinsko raznolično gradivo tudi bibliografsko orisati, da bi s tem ustvarili osnovo za komparativno presojo o vrednosti posameznih prispevkov in celotne vsebine prvih desetih knjig Celjskega zbornika, da bi dobili jasnejšo sliko o vsebinskih sorazmerjih v dosedanjih zbornikih, da bi videli, katera področja raziskovalnega in publicističnega dela so močnejše zastopana, katera vprašanja so obsežnejše in temeljiteje obdelana in za katera bi bilo treba iskati raziskovalce, da bi jih obdelali v prihodnjih letnikih. Naposled pa ne smemo prezreti tudi praktičnega namena: takole bibliografsko kazalo naj tudi olajša interesantom uporabo vsebine dosedanjih Celjskih zbornikov, da jim ne bo treba prelistavati vseh desetih knjig vsakokrat, kadar bodo iskali posamezne prispevke, oziroma obdelave posameznih problemov.

Splošnih bibliografskih podatkov za posamezne letnike Celjskega zbornika ne podajamo podrobno in v posebnem poglavju, ampak kar v tem uvodu navajamo za vsak letnik letnico izida, obseg in naklado, vse druge podatke o urednikih, izdajateljih, tiskarni in podobno pa samo sumarno.

1. letnik nosi letnico 1951. Dotiskan je bil v februarju 1952. Obseg: 271 strani. Naklada: 1500 izvodov.

2. letnik je bil dotiskan meseca avgusta 1957. Obseg: 294 strani. Naklada: 1000 izvodov.

3. letnik je bil dotiskan meseca novembra 1958. Obseg: 524 strani. Naklada: 1000 izvodov.

4. letnik je bil dotiskan meseca decembra 1959. Obseg: 542 strani. Naklada: 800 izvodov.

5. letnik je izšel leta 1960. Obseg: 551 strani. Naklada 800 izvodov.

6. letnik nosi letnico 1961 in je posvečen dvajsetletnici vstaje jugoslovanskih narodov (1941—1961). Obseg: 556 strani. Naklada: 800 izvodov.

7. letnik je izšel leta 1962. Obseg: 298 strani. Naklada: 800 izvodov.

8. letnik nosi letnico 1965, izšel pa je v začetku leta 1964. Obseg: 508 strani. Naklada: 800 izvodov.

9. letnik je izšel ob koncu leta 1964. Obseg: 296 strani. Naklada: 800 izvodov.

10. letnik nosi letnico 1965, izšel pa je šele proti sredini leta 1966. Obseg: 468 strani. Naklada: 800 izvodov.

Razen teh desetih zbornikov so izšle od leta 1958 do 1960 še štiri posebne izdaje posameznih del, ki so bibliografsko opisane v osrednjem poglavju tega kazala pod tekočimi številkami 70 a, 70 b, 72 a, 152 a.

Uredniki prvega letnika (1951) so bili: Gustav Grobelnik, France Kotnik in Vlado Novak. Izdal ga je Svet za prosveto in kulturo mesta Celja.

Od drugega do sedmega letnika (1957 — 1962) sta zbornik urejala Tine Orel in Gustav Grobelnik. Izdajal ga je Svet za prosveto in kulturo okraja Celje (1957 — 1959), oz. Svet za kulturo okraja Celje (1960 — 1962).

Osmi in deveti letnik (1963 — 1964) je uredil uredniški odbor, v katerem so bili: Gustav Grobelnik, Bruno Hartman, Vika Kavčič, Janko Lešničar, Vojko Simončič in Jože Vajdetič, v devetem letniku (1964) pa še Vlado Novak. Oba letnika je izdal Svet za šolstvo, prosveto, kulturo in telesno vzgojo okrajne skupščine Celje.

Deseti letnik (1965) je uredil uredniški odbor v spremenjenem sestavu: Anton Erjavec, Gustav Grobelnik, Bruno Hartman, Vlado Novak, Jože Vajdetič in Marica Zorko. Izdal ga je Svet za kulturo in znanost Skupščine občine Celje.

Odgovorni urednik vseh desetih letnikov je bil Gustav Grobelnik. Zunanjo opremo za prvi letnik (1951) je oskrbel Jože Kroflič, od drugega do desetega letnika (1957 — 1965) pa je oprema delo arh. Bojana Kovača. Vseh deset letnikov je natisnilo Časopisno podjetje Celjski tisk. Format je ostal vsa leta enak: velika osmerka (17 × 24 cm).

Jedro te bibliografske obdelave Celjskega zbornika je KAZALO PRISPEVKOV PO STROKAM. Stroke so razvrščene po mednarodnem sistemu univerzalne decimalne klasifikacije (UDK). Številčne oznake po sistemu UDK so navedene samo v zaglavjih posameznih strok. Vsak prispevek je kot bibliografska enota opisan samo enkrat in uvrščen v ustrezno strokovno skupino. Prispevek, ki sega s svojo vsebino v

različne stroke, je uvrščen v tisto strokovno skupino, kamor sodi po najmočnejšem ali najboljšežnejšem vsebinskem poudarku, vendar kazalk, ki bi opozarjale, na katera strokovna področja še sega vsebina posameznih prispevkov, nismo dodajali. V okviru posamezne strokovne skupine so prispevki razvrščeni po abecednem redu avtorjev, dela istega avtorja pa kronološko. Samo v skupini 92 so prispevki razvrščeni po abecednem redu oseb, na katere se biografsko gradivo nanaša. Njihova imena so natisnjena z verzalkami kot značnice nad imeni avtorjev.

Oblika bibliografskega popisa se drži ustaljenih načel osrednje slovenske bibliografske publikacije, Slovenske bibliografije, ki jo za posamezna leta po 1945 izdaja Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Nahajališče posameznega prispevka je navedeno za naslovom v posebni vrstici. Prva številka pomeni letnico, za njo pa so navedene strani. Vsaka bibliografska enota je oštevilčena z zaporedno številko (v krepkem tisku na skrajni desni strani ob koncu vsake enote).

Na koncu je dodano ABECEDNO KAZALO AVTORJEV. Za primkom in imenom avtorja so navedene zaporedne številke, pod katerimi je v kazalu prispevkov po strokah uvrščen popolni bibliografski opis vsakega članka.

Podrobna imenska in stvarna kazala, ki naj podrobno zajamejo vsebino vseh prispevkov v prvih desetih letnikih Celjskega zbornika, presegajo okvir bibliografske obdelave in segajo na področje dokumentacije, čeprav v najpreprostejši obliki. Morda se bo kdaj pozneje ponudila priložnost tudi za izdelavo in objavo takih kazal, ki bi še bolj olajšala uporabo dognanj in podatkov, objavljenih v Celjskih zbornikih.

KAZALO PRISPEVKOV PO STROKAH

O SPLOŠNO

0 Kulturna politika. Zborniki

Aškerc Anton: (Uvodna beseda v prvem Celjskem zborniku). 1951, 5—6.	1
Orel Tine: (Uvodna beseda v drugem Celjskem zborniku). 1957, 7—8.	2
Orel Tine: Ob četrtem Celjskem zborniku. 1959, 338—340.	3
O[rel] T(ine): Uredniški zapisek ob petem Celjskem zborniku. 1960, 348—349.	4
Uredniški zapisek ob desetem Celjskem zborniku. 1965, 463—464.	5

- Ziherl Boris:** O nekaterih vprašanjih naše kulturne politike v luči programa ZKJ. (Odlomek).
1959, 5. 6

01 Bibliografija

- Novak Vlado:** Bibliografsko kazalo za prvih deset letnikov Celjskega zbornika (1951—1965).
1965, 443— 7
- Strmšek Pavel:** Celjski literarni almanah (Ilustrovani narodni koledar 1890—1914).
1951, 240—243. 8
- Vrabl Alenka:** Ilustrovani narodni koledar 1889—1914. Bibliografsko kazalo z uvodno študijo.
1965, 357—391. 9

069 Muzeji

- Bolta Alojz:** Uspehi in obeti Mestnega muzeja v Celju.
1961, 515—515. 10
- Najnovjši uspehi razvoja Mestnega muzeja v Celju.**
1965, 295—298. 11
- Pernat Arnold:** Beležka o laškem muzeju.
1960, 346—347. 12
- Stupica Anton:** Stiplovšek in Posavski muzej.
1965, 415—418. 13

3 DRUŽBENE VEDE

33 Gospodarstvo

- Felicijan Justin:** Ekonomska utemeljenost celjske Cinkarne in njen pomen za Celje in državo.
1957, 73—91. 14
- Lokacija cinkovega metalurškega kombinata (Makroekonomska analiza z zaključki za Jugoslavijo in Cinkarno Celje).
1960, 109—191. 15
- Markovič Rudi:** Problemi hribovskega kmeta v celjskem okraju.
1958, 216—232. 16
- Zagar Marjan:** Problemi delovne sile železarne v Štorah.
1959, 64—76. 17

347.7 Gospodarsko pravo

- Strohsack Boris:** Nekaj pravnih problemov v zvezi s pogodbami o sodelovanju v hmeljarski proizvodnji.
1964, 5—30. 18

361 Socialno skrbstvo

- Kolšek Tone:** Dom oskrbovancev v Vojniku in skrb za starostno onemogle na celjskem področju.
1965, 303—342. 19

368.4 Socialno zavarovanje. Zdravstveno zavarovanje

- Hrašovec Aleksander:** Razvoj socialnega zavarovanja po osvoboditvi s posebnim ozirom na celjski okraj.
1957, 251—250. 20
- Splošno zdravstveno zavarovanje v celjskem okraju.
1958, 265—277. 21
- Rehabilitacija in zaposlitev invalidov.
1961, 417—421. 22
- Zapis ob letnem poročilu Okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju.
1962, 181—195. 23
- Novi principi organizacije in finansiranja socialnega zavarovanja.
1965, 97—112. 24
- Kaj otežuje pri nas poslovanje skladov za zdravstveno zavarovanje.
1965, 185—192. 25

37 Vzgoja. Šolstvo

- Grobelnik Gustav:** Osemdesetletnica v nižjem trgovskem šolstvu v Celju.
1951, 244—249. 26
- Petdeset let srednje gospodarske šole v Celju.
1957, 284—291. 27
- Pouk poslovne korespondence na ekonomski šoli. (Prispevek za razpravo).
1959, 308—312. 28
- Ekonomska šola tretjič šola za odrasle.
1960, 342—345. 29
- Perspektive v izobraževanju administrativnega kadra.
1961, 507—512. 30
- Novi vidiki v organizaciji vzgoje administrativnega kadra.
1962, 292—294. 31
- O strokovnem spopolnjevanju pisarniškega kadra na administrativni šoli.
1963, 303—306. 32
- Šolanje administrativnih kadrov. (Triletna ali štiriletna administrativna šola).
1964, 289—295. 33
- K petletnici administrativne šole v Celju.
1965, 431—436. 34

- Mlinar Janez:** 150 let celjske gimnazije.
1958, 5—61.
- Rebeušek Ludvik:** Ob 90-letnici trgovskega šolstva v Celju.
1959, 313—319. 36
- Strmšek Pavel:** Šolske kronike celjskega okraja.
1951, 249—250. 37

38 Trgovina

- Cukala Lojze:** Prerez skozi trgovino celjskega okraja v zadnjih letih.
1957, 219—250. 38
- Problematika hmeljskega trga.
1965, 95—147. 39
- Jakop Ivan:** Cinkarna in njeno mesto v mednarodni trgovini s cinkom.
1957, 209—218. 40
- Rebeušek Ludvik:** Problematika prodaje rogaških slatin.
1965, 89—96. 41

380.8 Turizem

- Orel Tine:** Logarska dolina in Gornja Savinjska dolina v luči turistične problematike.
1961, 256—286. 42
- Dokument o delu odbora za turistično izgradnjo Gornje Savinjske doline od jeseni leta 1959 do marca 1962.
1962, 255—260. 43
- Rebeušek Ludvik:** O pomenu in problematiki prirodnih zdravilišč celjskega področja.
1957, 54—72. 44
- Rekonstrukcija zdravilišča Rogaška Slatina.
1958, 288—309. 45
- Zdraviliški kraji ob novih pogojih.
1961, 253—255. 46
- Delež Rogaške Slatine v razvoju jugoslovanskega zdraviliškega turizma.
1964, 31—42. 47
- Študij obiskovalcev zdraviliško turističnih krajev v okviru raziskave tržišča.
1965, 149—181. 48
- Vudler Zoran:** Celjsko turistično področje.
1959, 92—106. 49
- Turizem na celjskem področju 1958—1965.
1964, 43—52. 50
- Turistična društva na celjskem turističnem območju in njihovo delo.
1965, 217—229. 51

59 Narodopisje

- Kotnik Fr[ancej]:** Letnice
1951, 94—97. 52
— Potašnica.
1951, 97. 53
- Moškon Milena:** Poročilo o etnografskem raziskovanju na terenu za leto 1960.
1961, 516—518. 54

5 PRIRODOSLOVNE VEDE

551.1/4 Geologija. Fizikalna geografija

- Bač Josip:** Rezultati raziskovalnih in kaptažnih del v Rimskih Toplicah, izvršenih v letu 1958/59.
1961, 217—252. 55
- Beg Dušan:** Postanek in zgradba Celjske kotline.
1951, 84—88. 56
- Rihteršič Janez:** Bentonitna nahajališča severno od Celja.
1957, 204—208. 57
— Poročilo o geološkem raziskovalnem delu v celjskem okraju za obdobje od 1. 10. 1954 do 31. 12. 1957.
1958, 249—255. 58
— Zgradba tal na širšem ozemlju mesta Celja in njihova uporabnost za gradbene namene.
1958, 255—248. 59
— Geološki obris Spodnje Savinjske doline.
1959, 46—55. 60
— Porečje Bolske.
1960, 80—94. 61

6 UPORABNE VEDE

61 Zdravstvo

- Berce Dušan:** Alkoholizem pri nas.
1961, 367—381. 62
- Brenčič Leopold:** Razvoj zobozdravstvene službe v celjskem okraju.
1961, 405—416. 63
- Četina Jože:** Anesteziologija v celjski bolnici.
1964, 97—104. 64
- Fazarinc Anton in dr.:** Zdravstvena služba v celjski občini.
1960, 192—256.
Soavtorji: Bele Marjan, Fludernik Franc, Greblaher Božo, Hrušovar Gabriel, Lovšin Janez, Planinšek Franc, Volk Bojan, Vrankovič Dalibor.

Hrašovec Aleksander: Preventivno delo v celjskem okraju.	
1959, 77—91.	66
— Obratne ambulante v celjskem okraju.	
1960, 257—256.	67
Kopač Ivan: O readaptaciji in rehabilitaciji pljučnih invalidov.	
1958, 278—287.	68
Leskovar Rudolf: Slovenska naravna zdravilišča in njihova razvojna perspektiva.	
1961, 177—216.	69
Lešničar Janko: Centralnoevropski meningoencefalitis (CEE) v celjski okolici.	
1957, 191—205.	70
— Ureditev infektološke službe v LRS s posebnim ozirom na ustanove za zdravljenje infekcijskih obolenj. Smotrna oskrba prebivalstva LRS s posteljami za bolnike z akutnimi infekcijskimi obolenji.	
Posebna izdaja CeZb 1959, 40 strani + 6 prilog.	70 a
— Prispevek h kliniki, terapiji in epidemiologiji aktualnih infekcijskih bolezni.	
Posebna izdaja CeZb 1960, 174 strani + 6 prilog. (Vsebuje deset razprav in člankov).	70 b
— Hypoliquorrhea oz. aliquorrhea pri bolnikih z akutnim meningoencefalitisom.	
1965, 115—146.	71
— Meningitis multirecurrens benigna Mollaret.	
1965, 211—218.	72
Raišp Ivo: Potek okulokardialnega refleksa pri ikterusu.	
Posebna izdaja CeZb 1958, 64. strani.	72 a
— Študija o okvari jeter pri srčnih boleznih v Sloveniji.	
1961, 382—397.	
Soavtorji: Masle Sonja, Zupančič Stane, Simoniti Jurij, Rogel Jože.	73
— Bolezni ščitnice v severni Sloveniji.	
1964, 87—96.	
Soavtor: Burnik Janez.	74
Straus-Bračko Stana: Ob petnajstletnici postaje za transfuzijo krvi v Celju.	
1964, 105—115.	75
Sušteršič Zvonimir: Prometni travmatizem celjskega področja v luči statistike.	
1961, 356—366.	76
— Kirurgija in njene perspektive.	
1965, 187—210.	77

Veber Marjan: Razvoj in problematika šolske zdravstvene službe v občini Celje.	78
1961, 398—404.	
— Zdravstveno stanje šolske mladine.	79
1965, 219—234.	
Zaveršnik Herbert: Dispepsija akutnega hepatitisa in problem gastritisa.	80
1965, 147—186.	

626/627 Hidrotehnika. 628.1 Preskrba z vodo

Cvahte Srečko: Ob zaključku regulacijskih del na Savinji.	81
1961, 351—355.	
Lah Fran: Vodnogospodarska problematika celjske kotline.	82
1958, 256—262.	
— O preskrbi s pitno vodo v celjskem okraju.	83
1959, 56—65.	

633.819.2 Hmeljarstvo

Četina Lojze: Obiranje hmelja s strojem.	84
1962, 117—150.	
Kač Lojze: Hmeljarstvo v Savinjski dolini.	85
1951, 67—84.	
Petriček Janko: Izboljšani tehnološki postopek v našem hmeljarstvu.	86
1962, 85—116.	
Slokan Jaka: Berilo o hmelju. I. knjiga.	87
1965, 25—91.	
Zagar Marjan: Savinjska dolina in hmelj.	88
1957, 9—33.	

634 Gozdarstvo. 674 Lesna industrija

Dečko Milan: Vzroki preraščanja gozdov v pašnike.	89
1959, 20—45.	
Jug Dušan: Mehanizacija gozdarstva.	90
1962, 166—180.	
Knez Anton: Značilnosti gozdnega gospodarstva v celjskem okraju.	91
1959, 7—19.	
— O pogojih za razvoj lesne industrije v celjskem okraju.	92
1960, 95—108.	
— Gozdno gospodarstvo v Gornji Savinjski dolini.	93
1961, 287—289.	

- Gozdno gospodarstvo Gornje Savinjske doline.
1962, 155—152. 94
- Projektiranje in gradnja gozdnih cest v okraju Celje iz sredstev
okrajnega gozdnega sklada.
1962, 153—165. 95
- Povečanje proizvodnje v zasebnih gozdovih celjskega okraja.
1963, 79—87. 96

654.19 Radio

- Božič Milan:** Deset let Radia Celje.
1963, 427—430. 97

66 Kemična tehnologija in industrija. Prehranbena industrija

- Trebar Marko in Jošt Jože:** Študij metod za belo enoplastno emajli-
ranje in osvajanje najprimernejšega postopka.
1964, 53—85. 98
- Vale Alojz:** O vzgoji kvasovk.
1962, 131—134. 99

677 Tekstilna industrija

- Štrukelj Janko:** Razvoj tekstilne industrije v Celju in okolici.
1951, 256—265. 100

7 UMETNOST

7.025 Spomeniško varstvo

- Curk Jože:** Poročilo o delovanju referata za spomeniško varstvo OLO
Celje.
1958, 213—215. 101
- Delovno poročilo Zavoda za spomeniško varstvo Maribor za leto
1960.
1961, 530—533. 102
 - Delovno poročilo Zavoda za spomeniško varstvo Maribor za leto
1961.
1962, 261—268.
 - Konservatorska problematika Posavinja.
1961, 457—469. 104
 - Konservatorska problematika Laškega.
1964, 129—132. 105
- [Novak Vlado] vln:** Povojna prizadevanja za obnovo obeh poslopij gro-
fije v namene Mestnega muzeja in Študijske knjižnice (1946 do
1956).
1958, 208—212. 106

71/72 Urbanizem. Arhitektura

Curk Jože: Razvoj celjske mesne vedute.	
1957, 251—269.	107
— Grad Gornje Celje, njegov opis in zgodovina.	
1957, 103—152.	108
— Stara grofija.	
1958, 184—204.	109
— Olimje (Njegova stavbno zgodovinska skica in konservacija).	
1959, 277—297.	110
— O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Obsotelju in Posavju.	
1962, 225—254.	111
— Celje, Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris.	
1963, 5—44.	112
— Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture v Posavinju, Obsotelju in Posavju s posebnim ozirom na celjske grofijske posesti.	
1965, 248—280.	113
Vehovar Jelka: Glasbena šola v Celju in njena problematika.	
1959, 320—324.	
[Objava idejnega projekta za novo zgradbo].	114

73/76 Likovna umetnost. 06 (73/76) Likovne razstave

Curk Jože: Umetnost v Celju in okolici v zadnjih 150 letih.	
1959, 196—229.	115
— Umetnostni profil Posavinja skozi stoletja.	
1960, 292—304.	116
— Umetnostni profil Šmarsko-rogaško-kozjanskega skozi stoletja.	
1961, 487—501.	117
Kislinger Juro: Likovni salon — novi celjski kulturni hram.	
1963, 287—294.	118
— Celjska likovna razstavna dejavnost v sezoni 1963/64.	
1964, 275—281.	119
— Razstavno obdobje 1964/1965 v celjskem Likovnem salonu.	
1965, 409—415.	120

75 Kiparstvo

Gerlane Bogomil: Bernekerjeva zapuščina v Celju.	
1951, 250—251.	121
Stupica A[nton]: Bernekerjevi osnutki v Razlagovi ulici.	
1951, 251.	122
— (T. S.): [Napotnikova Eva].	
1963, priloga med 234 in 235.	123
Vrišer Sergej: Ferdinand Gallo, baročni kipar Celja.	
1960, 305—316.	124

737 Numizmatika

- Kolšek Vera:** Iz numizmatične zbirke celjskega muzeja.
1962, 273—275. 125

76 Grafična umetnost

- Moškon Milena:** Šest grafik Stefana della Belle.
1959, 188—195. 126

78 Glasba. 06 (78) Glasbena društva

- Grobelnik Gustav:** Komorni moški zbor.
1962, 287—291. 127
— Od Llangollena do Arezza.
1964, 285—288. 128
- Kunej Egon:** K problematiki celjske glasbene kulture.
1962, 284—285. 129
- Stupica Anton:** Celjski godalni orkester »Ivan Cankar« (Oris dvajset-
letne dejavnosti).
1965, 419—426. 150
- Vreže Jurče:** Razvoj in rast Mladinskega pevskega festivala v Celju.
1965, 437—442. 150a

792 Gledališče

- Grün Herbert:** Neumrljivi Pavliha ali poročilo o življenju SLG v letu
1957—1958 (Odlomki iz dnevnika).
1958, 138—154. 151
- Hartman Bruno:** Slovensko ljudsko gledališče Celje v sezoni 1962/1963.
1963, 277—286. 152
— Slovensko ljudsko gledališče v Celju v sezoni 1963/1964.
1964, 267—275. 153
— Slovensko ljudsko gledališče Celje v sezoni 1964/1965.
1965, 399—407. 154
- Žmavc Janez:** Repertoarne smeri celjskega gledališča. Sprehod skozi
dve sezoni.
1961, 502—506. 155

8 JEZIKOSLOVJE. LITERARNE VEDE

80 Jezikoslovje

- Jesenovec France:** Narečje vasi Sotensko nad Šmarjami pri Jelšah.
1959, 298—307. 156

- Odmev štajersščine v slovenskem knjižnem jeziku.
1962, 205—224. 137
- Drobničev slovar iz leta 1858.
1965, 343—355. 138
- Mlinar Ivan:** Pripombe k tolmačenju nekaterih slovenskih krajevnih imen.
1964, 251—256. 139

886.3 (091) Slovenska literarna zgodovina

- Jesenovec France:** Celjske slovenske novine. Ob 115-letnici njihovega izhajanja.
1963, 249—276. 140
- Pogled v Hribarjevo celjsko Domovino.
1964, 181—194. 141
- Novak Vlado:** Delež celjskega okoliša v razvoju slovenskega slovstva (Osnutek).
1951, 97—123. 142
- Orožen Božena:** Veronika Deseniška in Barbara Celjska v češkem leposlovju.
1960, 338—341. 143
- Rode Matej:** Aškerc v Bolgariji.
1964, 195—250. 144

886.3—1 Slovenska poezija

- Levstik Vladimir:** Smreka na gori.
1951, 180—181. 145
- Omnia mea mecum porto.
1951, 213. 146
- Napotnik Josip:** »Ex Ponto«. Sonetni venec.
1951, 192—198. 147
- Roš Fran:** Svoboda (Ob Savinji 1945).
1951, 181. 148
- Kapitan Marko.
1951, 213—214. 149
- Novo pričakovanje.
1958, 133. 150
- Kajuhova smrt (22. februarja 1944).
1958, 134—137. 151

886.3—2 Slovenska drama

- Lešnik Rudi:** Noči ob jezu (Odlomek iz drame).
1961, 166—174. 152

- Zmave Janez:** V pristanu so orehove lupine. Dramska epizoda v dveh dejanjih.
Posebna izdaja CeZb 1958. 65 strani. 152 a

886.3—3 Slovenska proza

- Bračič Julija:** Jarmenče.
1951, 182—192. 153
- Frece Franc:** Horvatov svet.
1951, 224—250. 154
- Kroflič Jože:** Strto srce.
1951, 220—225. 155
- Meško Ksaver:** Pred šestdesetimi leti.
1951, 215—220. 156
- Meder Janko:** Prepozno pismo (Odlomki).
1951, 167—179. 157

9 ZEMLJEPIS, BIOGRAFIJA, ZGODOVINA

914.971.2 Zemljepis Slovenije

- Meze Drago:** Gostota naseljenosti in agrarna obljudenost Gornje Savinjske doline.
1960, 68—79. 159
- Prebivalstvo Gornje Savinjske doline.
1960, 5—67. 160
- Še nekaj geografskih drobcev iz Gornje Savinjske doline.
1962, 5—35. 161
- Natek Milan:** Zemlja in človek po Dobrovljah.
1962, 56—82. 162
- Nekaj demogeografskih pojavov v žalski občini.
1963, 45—78. 163
- Sore Anton:** O ljudeh ob zgornji Sotli.
1963, 164
- Zupančič Zlata:** Velenjsko industrijsko žarišče in njegov razmah.
1961, 315—350. 165

92 Biografije in biografsko gradivo

DESTOVNIK KAREL — KAJUH

- Hreščak-Bebler Vera:** Kajuhovo izročilo (Govor ob odkritju spomenika v Celju 21. 5. 1965).
1965, 5—8. 166

KAČ JANKO

Orožen Božena: Savinjski pisatelj Janko Kač (Izvleček iz daljšega spisa).
1958, 107—121. 167

KIDRIČ FRANC, KIDRIČ BORIS

Orožen Janko: Dva Kidriča v Rogaški Slatini.
1958, 84—97. 168

LAVRENCIČ AVGUST

[Kislinger Juro]: Avgust Lavrenčič.
1964, priloga med 128 in 129, 1963, priloga med 248 in 249. 169

LEVSTIK VLADIMIR

Novak Vlado: Književno delo Vladimira Levstika (Nekaj črt za portretno silhueto).
1958, 98—106. 170

MAISTER RUDOLF

Roš Fran: Maistrova celjska doba.
1957, 270—283. 171

MALGAJ FRANJO

Roš Fran: Malgaj.
1959, 325—337. 172

MEŠKO KSAVER

Novak Vlado: Nekaj Meškovih pisem Celjanom.
1964, 155—169. 173

NAPOTNIK IVAN

Gerlanc Bogomil: Ivan Napotnik.
1951, 146—152. 174

Stupica Anton: Napotnik — človek in umetnik.

1951, 152—158. 175

OBLAK VATROSLAV

Jakopin Franc: Vatroslav Oblak. Ob stoletnici rojstva.
1964, 145—151. 176

ROŠ FRAN

Orel Tine: (T. O.): Beležka o Franu Rošu.
1958, 151—152. 177

SCHWAB ANTON

Fink Konrad: Dr. Anton Schwab.
1951, 158—166. 178

SIRK ALBERT

Sijanec Fran: Celjska leta slikarja Alberta Sirka.
1951, 138—145. 179

SLEMENIK FRANC	
Glazer Janko: »Neki« Slemenik. 1964, 171—179.	180
SLOMSEK ANTON MARTIN	
Novak Vlado: Zadnje Slomškovo pismo Bleiweisu. 1951, 237—239.	181
STEINFELSER FRANC	
Primarij dr. Franc Steinfelser. 1961, 422—423.	182
STRMSEK PAVEL	
Orožen Janko: Profesorju dr. Pavlu Strmšku v spomin. 1965,	183
SLANDER SLAVKO	
Terčak Stane: Iz zapuščine narodnega heroja Slavka Šlandra (Prispevek k monografiji). 1965, 15—23.	184
STIFTAR FRANC	
Pustoslemšek Rasto: O očetu turizma v Savinjskih Alpah (Ob 45-letnici smrti Solčavana prof. Fr. Štifterja). 1958, 122—130.	185
VREČER JANKO	
Orožen Janko: V spomin Rajka Vrečerja. 1962, 295—296.	186
ZAGAJŠEK MIHAEL	
Jesenovec France: Mihael Zagajšek (Ob dvestodvajsetletnici njegovega rojstva). 1960, 317—337.	187

930.25 Arhivi

Orožen Janko: Celjski arhiv. 1961, 519—529.	188
— Poročilo o delu celjskega mestnega arhiva v letu 1961/1962. 1962, 283.	189
— Zgodovinski arhiv v Celju leta 1962/1963. 1963, 299—301.	190

930.26 Arheologija

Bolta Alojzij: Srebrni rimski svetilki iz Šentjurja pri Celju. 1951, 88—93.	191
— O letošnjih arheoloških izkopavanjih v Celju in Gotovljah. 1951, 251—256.	192

— Ilirska naselbina na Rifniku pri Šentjurju.	193
1959, 258—276.	
— Poročilo o dosedanjem delu na Rifniku in o pomenu tega najdišča za slovensko arheologijo.	194
1962, 269—272.	
— Ilirsko grobišče v Šentjanžu pri Rečici.	195
1965, 295—301.	
Dąbrowski Krzysztof, Kozłowska Ryta, Bolta Alojz, Kolšek Vera:	
Poljsko jugoslovanska arheološka izkopavanja na področju Kalisza v letu 1961.	
1962, 194—204.	196
Klemenc Josip: Izkopavanja na Sadnikovem vrtu v Celju.	
1957, 92—102.	197
— Rimsko grobišče v Šempetru v Savinjski dolini.	198
1958, 155—164.	
— Celeia v antiki.	199
1961, 427—456.	
Kolšek Vera in Tone: Ločica v okviru rimske vojaške dejavnosti na našem ozemlju.	
1958, 165—183.	200
Kolšek Vera: Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje.	
1959, 230—257.	201
— Rimski nekropola v Šempetru v Savinjski dolini.	202.
1961, 470—486.	
— Rifnik v antiki.	203
1965, 281—294.	
949.712 Zgodovina Slovencev	
Baš Angelos: Celje in njegova pokrajina v 15. stoletju po pričevanju sodobnikov.	
1951, 231—237.	204
Baš Franjo: Celjski grofi in njihova doba.	
1951, 7—22.	205
Golia Modest: Obrtniško življenje v preteklosti.	
1951, 39—53.	206
Grobelnik Ivan: Nastanek in razvoj zdravilišča Dobrna.	
1959, 107—118.	207
Hartman Bruno: Prvo leto celjske čitalnice.	
1958, 62—83.	208
Kreft Ivan: Vloga Celja v novejši zgodovini progresivnega delavskega gibanja na Slovenskem.	
1965, 9—14.	209

Orožen Janko: Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju.	
1951, 22—39.	210
— O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju.	
1951, 55—66.	211
— O delavskih stavkah v naših glavnih premogovnih revirjih.	
1951, 125—130.	212
— Gmajne na področju srednje Savinje in njenih pritokov.	
1957, 155—190.	215
— Zgodovinski pregled gospodarjenja celjske občine do leta 1941.	
1958, 310—321.	214
— Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic in okolice.	
1959, 119—187.	215
— Zgodovina premogovnika v Velenju.	
1960, 257—279.	216
— Donesek k zgodovini Dobrne.	
1960, 280—291.	217
— Štiri skice iz zgodovine Rogaške Slatine.	
1961, 290—314.	
(Irje in Ločka vas. Nastanek zdraviliške Rogaške Slatine. Steklarna. Okupacija in narodno osvobodilna borba).	218
— Varia iz celjskega mestnega arhiva.	
1962, 276—282.	
(Delavsko gibanje in socializem. Gosposočina Gornji Rogatec prodaja gozdove, grmovje in pašnike. K zgodovini naših arhivalij).	219
— Ceste in zidani most na Zidanem mostu.	
1964, 115—128.	220
— Ostrovrharji.	220
1965, 231—248.	221
Roš Fran: Srečanja z Žalcem.	
1964, 257—265.	222
949.712 »1941/1945« Zgodovina narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji	
Habjan Vlado: Spomini žive delj ko ljudje.	
1961, 26—79.	223
Hriberšek Dane: Gornja Savinjska dolina v luči NOB.	
1963, 235—247.	224
Jurčec Ivan: Nacistični »Übermensch« v naših krajih.	
1961, 80—102.	225
Roš Fran: Celjsko šolsivo med okupacijo.	
1961, 135—146.	226
— Celjski dnevnik 1941.	
1961, 147—165.	227

Terčak Stane: I. štajerski bataljon v letu 1941 (Borba na Čreti in pohod na Kozjansko).	228
1951, 151—158.	
— Zaseda v Gračnici (Odlomek s pohoda Štirinajste udarne divizije).	229
1951, 206—212.	
— K zgodovini I. celjske čete.	250
1961, 7—25.	
— Iz tajnih okupatorjevih arhivov.	251
1961, 105—154.	
— Revsova gestapovska skupina v Gornji Savinjski dolini. Prispevek k topografiji NOB v Gornji Savinjski dolini.	252
1964, 135—145.	

ABECEDNO KAZALO AVTORJEV

Anonimno 5, 11, 182	Gerlane Bogomil 121, 174
Aškerc Anton 1	Glazer Janko 180
Bač Josip 55	Golia Modest 206
Baš Angelos 204	Greblaber Božo 65
Baš Franjo 205	Grobelnik Gustav 26—34, 127, 128
Beg Dušan 56	Grobelnik Ivan 207
Bele Marjan 65	Grün Herbert 151
Berce Dušan 62	Habjan Vlado 225
Bolta Alojzij 10, 191-196	Hartman Bruno 152—154, 208
Božič Milan 97	Hrašovec Aleksander 20—25, 66, 67
Bračič Julija 155	Hreščak—Bebler Vera 166
Brenčič Leopold 65	Hriberšek Dane 224
Burnik Janez 74	Hrušovar Gabrijel 65
Cukala Lojze 58, 59	Jakop Ivan 40
Curk Jože 101—105, 107—115	Jakopin Franc 176
115—117	Jesenovec France 156—158,
Cvalhte Srečko 81	140—142, 187
Četina Jože 64	Jošt Jože 98
Četina Lojze 84	Jug Dušan 90
Dąbrowski Krzysztof 196	Jurčec Ivan 225
Dečko Milan 89	Kač Lojze 85
Fazarinc Anton 65	Kislinger Juro 118—120, 169
Felicijan Justin 14, 15	Klemenc Josip 197—199
Fink Konrad 178	Knez Anton 91—96
Fludernik Franc 65	Kolšek Tone 19, 200
Frece Franc 154	Kolšek Vera 125, 196, 200—205
	Kopač Ivan 68
	Kotnik France 52, 55

Kozłowska Ryta 196
Kreft Ivan 209
Kroflič Jože 155
Kunej Egon 129

Lah Fran 82, 83
Leskovar Rudolf 69
Lešničar Janko 70—72
Lešnik Rudi 152
Levstik Vladimir 145, 146
Lovšin Janez 65

Masle Sonja 73
Markovič Rudi 16
Meško Ksaver 156
Meze Drago 159—161
Mlinar Ivan 35, 139
Moder Janko 157
Moškon Milena 54, 126

Napotnik Josip 147
Natek Milan 162, 163
Novak Vlado 7, 106, 170, 173, 181

Orel Tine 2—4, 42, 43
Orožen Božena 143, 167
Orožen Janko 168, 183, 186,
188—190, 210—221

Pernat Arnold 12
Petriček Janko 86
Planinšek Franc 65
Pustoslemšek Rasto 185

Raišp Ivo 72a—74
Rebeušek Ludvik 36, 41, 44—48
Rihteršič Janez 57—61

Rode Matej 144
Rogel Jože 73
Roš Fran 148—151, 158, 171, 172,
177, 222, 226, 227

Simoniti Jurij 73
Slokan Jaka 87
Sore Anton 164
Straus-Bračko Stana 73
Strmšek Pavel 8, 37
Strohsack Boris 18
Stupica Anton 13, 122, 123, 130, 173

Šijanec Fran 179
Štrukelj Janko 100
Šušteršič Zvonimir 76, 77

Terčak Stane 184, 228—232
Trebar Marko 98

Vale Alojz 99
Veber Marjan 78, 79
Vehovar Jelka 114
Volk Bojan 65
Vrabl Alenka 9
Vrankovič Dalibor 65
Vreže Jurče 130a
Vrišer Sergej 124
Vudler Zoran 49—51

Zaveršnik Herbert 80
Zihert Boris 6
Zupančič Stane 73
Zupančič Zlata 165

Žagar Marjan 17, 88
Žmavc Janez 135, 152a

Ob petstoletnem jubileju mesta Celja leta 1951 je izšel prvi Celjski zbornik. Z njim naj bi v Celju kot gospodarskem in političnem središču dokaj širokega pokrajinskega območja osrednje Slovenije ustvarili tvorno vzpodbudo za organizirano kulturno in znanstveno delo, da bi tudi ta del slovenske zemlje čim več prispeval h krepki rasti slovenske narodne skupnosti v socialistični stvarnosti nove Jugoslavije, porojeni iz našega narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije.

Težko je presoditi, zakaj je ta prvi zbornik ostal nekaj let edini. Ali so bili vzroki samo denarni ali pa so imeli morda korenine drugje: v različnih sodbah celjskih kulturnih in javnih delavcev o potrebi po stalnem glasilu? Nekateri izmed njih, zlasti tisti, ki so bili usmerjeni predvsem k leposlovju, so si tedaj in še pozneje prizadevali ustanoviti tudi v Celju samostojno literarno in kulturno revijo. Toda za tako stalno revijo na celjskem območju ni bilo dovolj sil, v slovenskem narodnem obsegu pa poleg drugih tedaj izhajajočih revij prav gotovo ne prave potrebe.

Mnogo bolj realistična je bila zamisel, porojena ob pripravah na celjsko gospodarsko in kulturno manifestacijo pod naslovom Celje 1957. V skladu s konceptom te prireditve naj bi tudi oživiljeni Celjski zbornik predstavil in pokazal najvažnejše probleme tedanjega celjskega okraja od gospodarskih do kulturnih. Tako zasnovani Celjski zbornik je od tedaj leto za letom zbiral okrog sebe kulturne in javne delavce z vsega območja tedanjega celjskega okraja in postal tako dejansko njihovo glasilo. Razen teh pa je uredništvo pridobilo tudi strokovnjake iz drugih krajev Slovenije, da so na straneh Celjskega zbornika objavili svoja dognanja o problemih te pokrajine. Ustanoviteljem je bila najbolj pri srcu znanstvena in poljudno znanstvena dokumentacija za materialni, gospodarski napredek nekdanjega celjskega okraja, uredništvo pa je ves čas segalo širše in objavljalo dosežke z vseh področij javnega družbenega dela, ki v resnici nekaj pomenijo za napredek tega ozemlja ter preko njega za napredek Slovenije in Jugoslavije.

Da bi zbornik čim bolje opravljal to nalogo, je uredništvo poskušalo sodelavce zbirati tudi na sestankih, da bi razširilo krog tistih javnih delavcev, ki imajo voljo s svojim strokovnim znanjem čim več koristiti skupnosti na ta način, da z objavljanjem svojih prispevkov omogočajo temeljito javno razpravo in obenem kot tvorni razumniki vplivajo na dogajanja in napredek na pokrajinskem pa tudi na širših območjih. Čeprav so bile te družabne vezi med sodelavci precej rahle, je uredništvu vendarle uspelo, da je zbornik od leta 1957 do leta 1965 izšel vsako leto, le včasih z nekaj meseci zamude. Količina in vsebina v desetih zbornikih objavljenih del je prikazana v bibliografskem kazalu, natisnjenem na koncu desetega zbornika. Tu ni pravo mesto, da bi uredništvo samo ocenjevalo, katere od objavljenih razprav, esejev in člankov imajo trajno ali trajnejšo vrednost, in tudi ne, da bi razpravljalo, v koliki meri je Celjski zbornik izvrševal svoje naloge, začrtane v nenapisanih dogovorih in javno objavljenih programih. Zapišimo le, da je Celjski zbornik hotel z vsako publikacijo koristiti tej pokrajini med Savinjskimi Alpami in Sotlo ter ljudem, ki na njej žive. Ni si lastil najvišjih ambicij, skušal pa je z rednim izhajanjem množiti lokalno kulturno in znanstveno tvornost, s tem pa tudi nekaj prispevati k družbenemu razvoju naše socialistične skupnosti, zlasti k razvoju slovenske kulture in znanosti.

Deseti Celjski zbornik naj bi poleg svojega lastnega skromnega jubileja proslavil še drugo, mnogo pomembnejšo obletnico: dvajsetletnico osvoboditve. Uredništvo si je prizadevalo, da bi pridobilo prispevke, ki bi s svojo vsebino poudarili prav ta veliki jubilej naše socialistične domovine in vsega svobodoljubnega sveta, jubilej zmage nad temnimi silami fašizma, jubilej rojstva prave

narodne in socialne svobode slovenskega naroda. Žal pa nam je uspelo dobiti le manjši del naprošenih prispevkov. Prav zaradi teh le delno uspešnih prizadevanj smo tudi redakcijo zbornika za leto 1965 lahko končali zelo pozno, zato bo zbornik izšel s precejšnjo zamudo. Morda nam bo uspelo to vrzel izpolniti v naslednjem zborniku ter združiti vsebinske poudarke ob dvajsetletnici osvoboditve z nič manj pomembnimi poudarki, ki jih vzbuja letošnji jubilej petin-dvajsetletnica vstaje in ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Iskreno želimo, da bi se vrsta Celjskih zbornikov nadaljevala v drugo desetino in še naprej. Prepričani smo, da bo zrela družbena in kulturna zavest ob delitvi družbenega dohodka znala zagotoviti primeren delež za razvoj kulturnih dejavnosti, ki skupaj z gospodarskimi dajejo Celju značaj pokrajinskega središča. Med te sodi prav gotovo tudi Celjski zbornik, viden dokument trajnega kulturnega izročila, živ dokaz, da družba na tem pokrajinskem območju skrbi tudi za kulturni razvoj in za kulturno tvornost. Ta pa je odvisna od svojih nosilcev, sposobnih posameznikov. Če teh ni pri roki, tudi kulture in znanosti ni, saj je ni mogoče z zakonom predpisati in naročiti, ampak je treba kulturnim in znanstvenim delavcem ustvariti materialno in družbeno osnovo za delo, pa bo zagotovljena tudi zdrava kulturna rast in skladnejši družbeni razvoj.

VSEBINA

	Stran
Vera Hreščak-Bebler: Kajuhovo izročilo	5
Ivan Kreft: Vloga Celja v novejši zgodovini progresivnega delavskega gibanja na Slovenskem	9
Stane Terčak: Iz zapuščine narodnega heroja Slavka Šlandra	15
Jaka Slokan: Berilo o hmelju. I. knjiga	25
Lojze Cukala: Problematika hmeljskega trga	93
Ludvik Rebeušek: Študij obiskovalcev zdraviliško-turističnih krajev v okviru raziskave tržišča	149
Aleksander Hrašovec: Kaj otežuje pri nas poslovanje skladov za zdravstveno zavarovanje	185
Anton Sore: O ljudeh ob zgornji Sotli	193
Zoran Vudler: Turistična društva na celjskem področju in njihovo delo ..	216
Janko Orožen: Ostrovharji	231
Jože Curk: Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture v Posavinju, Obsotelju in Posavju s posebnim ozirom na razvoj celjske grofijske posesti ..	249
Vera Kolšek: Rifnik v antiki	281
Lojze Bolta: Ilirsko grobišče v Šentjanžu pri Rečici	295
Tone Kolšek: Dom oskrbovancev v Vojniku in skrb za starostno onemogle na celjskem področju	305
France Jesenovec: Drobničev slovar iz leta 1858	343
Alenka Vrabl: Ilustrovani narodni koledar 1889-1914	357
Janko Orožen: Profesorju dr. Pavlu Strmšku v spomin	393
Bruno Hartman: Slovensko ljudsko gledališče Celje v sezoni 1964/1965	399
Juro Kislinger: Razstavno obdobje 1964/1965 v celjskem likovnem salonu ..	409
Anton Stupica: Celjski godalni orkester »Ivan Cankar«	419
Anton Stupica: Stiplovšek in Posavski muzej	415
Milan Božič: Deset let Radia Celje	427
Gustav Grobelnik: K petletnici Administrativne šole v Celju	431
Jurče Vreže: Razvoj in rast Mladinskega pevskega festivala v Celju	437
Vlado Novak: Bibliografsko kazalo za prvih deset letnikov Celjskega zbornika (1951—1965)	443
Uredniški zapisek ob desetem Celjskem zborniku	463

CELJSKI ZBORNIK 1965

Izdal
Svet za kulturo in znanost
Skupščine občine Celje
(predsednik Boris Strohsack)

Uredil
uredniški odbor:
Anton Erjavec, Gustav Grobelnik (odgovorni urednik), Bruno Hartman, Vlado Novak, Jože Vajdelič in Marica Zorko

Lektor:
Vlado Novak

Redakcija končana 8. 2. 1966

Zunanja oprema
Bojan Kovač

Natisnilo
Grafično podjetje »Celjski tisk«
Celje 1966